Z 50
УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И. Бр. 64752

РУСКИ АРХИВ

ЧАСОПИС ЗА ПОЛИТИКУ, КУЛТУРУ И ПРИВРЕДУ РУСИЈЕ

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

XVI-XVII

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА БЕОГРАД

1932 БЕОГРАД 1932

На основу мишљења Главног просветног савета, господин Министар Просвете одлуком својом СНбр. 4164 од 12 фебруара 1929 год., одобрио је да се часопис „Руски архив" може набављати за све школске и наставничке књижнице.

Господин Министар вера 14 децембра 1929 г. под бр. 17049 наредио је да сва одељења Министарства препоруче својим подручним школама „Руски архив", „како би се ђаци по школама што више упознали са братском Русијом, те тиме дошло до темељите љубави нашег народа према Русији".

САДРЖАЈ:

Страна

Uredništvo. — SVETLOJ USPOMENI MILANA PRELOGA 5

А Ремизов. — ИЛИЈА 6

M. Kralj. — JAPANSKO-KINESKI KONFLIKT I SSSR. 19

В. Архангелски. — СТАРИ И НОВИ НАЧИН ЖИВОТА У СОВЈЕТСКОЈ РУСИЈИ 32

Б. Јевреинов. — РУСКИ ПРОЈЕКТ ЗА ПРОМЕНУ АУСТРИСКЕ СЛОВЕНСКЕ ПОЛИТИКЕ 50

N. Meljnikova-Papouškova. — JOŠ JEDNA SLIKA RUSIJE 57

J. Сталински. — НОВИ СТАЉИНОВ ПРЕОКРЕТ 64

И. В. Бајев. — ПОЉСКО ПИТАЊЕ И СТАРА РУСКА ВЛАСТ за време светског рата 77

Сергије Вл. Штајн — ПУШКИН, МЕРИМЕ, И „ПЕСМЕ ЗАПАДНИХ СЛОВЕНА“ 96

B. Jevrejinov. — MUZIČKI ŽIVOT U SAVREMENOJ RUSIJI 113

Mihail Čehov. — PUTEVI POZORIŠTA 133

Борис Скоморовски. — СОВЈЕТСКА ПРИВРЕДА. Преглед економских публикација изашлих у иностранству 138

Марина Цветајева. — ПЕСНИК И ВРЕМЕ 146

Sergije Postnikov. — PREGLED ISTORISKE LITERATURE. Doba 1905 g., i revolucija 1917 g. 162

Е. Јевгењев. — ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД 171

S. V. — EKONOMSKI PREGLED 180

КЊИГЕ И ЧАСОПИСИ

Dr. Al. Jelačić. — „Centralna Evropa“ Prag. 1931. „Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven“. Breslau 1930-31.“ „History of Russian Educational Policy“, Nicholas Hans, Ph. D. London 1931. „Les nouvelles tendances du droit constitutionell“, par B. Mirkine—Guetzevitch. „Pout Slovanu do Moskvy roku 1867“ od Milana Preloga..... 186

Н. Мељникова-Папоушкова. — „Руско сликарство 19 века“ 193

Бранислав Сосински — „Северна светлост“ од Бољмонта. „Књига песама“ од В. Ропшина (Б. Савинкова). „Списак добročинстава“ од Јурија Ољеша. „Златно теле“ од Илије Ильфа и Евгенија Петрова. „Лојд-Журнал“, књига прва и друга 1931 г. 194

SVETLOJ USPOMENI
MILANA PRELOGA

Uredništvo „Ruskog Arhiva" i zbornika „Jugoslavije" deli bol porodice i prijatelja pre vremena preminulog D-r Milana Preloga, čija je smrt osetan gubitak i za naša izdanja. Rođen god. 1879, Milan Prelog odlazi u zrelo doba, još pun snage i stvaralačke energije, smrvljen bolešću. Pokojnik je veoma rano počeo svoju naučničku karijeru i prosvetni rad. Pre 30 godina on je doktorirao u Pragu, i od onog vremena on je sačuvao prisne veze sa češkom naukom i slavistikom uopšte. Oko dvadeset godina posvetio je on radu u srednjoj i stručnoj školi. Za to vreme on se istakao kao Sloven i Jugosloven, što nije uvek bilo lako i bezopasno.

Kao čovek temeljne spreme i visoke kulture, on je zauzeo katedru opšte istorije novog veka na Zagrebačkom sveučilištu, koju je kasnije morao napustiti usled nepovoljnih prilika, u ocenu kojih ne možemo da se upuštamo. Nastavio je i završio svoj naučni rad u Skoplju, kao redovni profesor opšte istorije srednjeg veka. Bio je tamo u toku dve godine i dekan, te je, kao takav, mnogo doprineo poboljšanju prilika na Fakultetu.

U centru Prelogovih interesa bilo je uvek Slovenstvo, u prvom redu Rusija, stara i nova. Slovenstvo i Rusiju on je poznavao kao retko ko od Jugoslovena. Pored više rasprava, eseja i prikaza (jedan njihov deo je sakupljen u knjizi „Istorijski portreti i članci"), pokojnik je napisao dva velika i uspela rada — jedan o Slovenskom preporodu (1924), drugi o Slovenskom hadžiluku god. 1867 u Moskvu (1931). Ovaj poslednji rad prikazujemo na drugom mestu.

Od samog osnivanja „Ruskog Arhiva" prof. Prelog je sa puno simpatija i interesovanja pratio naš rad i uskoro je počeo da aktivno sudeluje u njemu. U „Ruskom Arhivu" on je objavio nekoliko rasprava i prikaza, a u zborniku „Jugoslavija" zanimljivu studiju „Slovenstvo kod J. Slovena", lepo primljenu od strane ruske kritike.

Čovek veoma karakteran i plemenite duše, naprednih pogleda, široke kulture, savestan i pažljiv istraživač, dobar nastavnik i drug, prof. Prelog ostavlja u dušama sviju koji su ga poznavali trajnu i najlepšu uspomenu.

Uredništvo „Ruskog Arhiva" i „Jugoslavije"

Алексеј Ремизов
(Превела *Бранка Ковачевић*)

ИЛИЈА

Од свих светитеља Илија је први ступио на руску земљу. Прва црква у Русији јесте Илинска, а саградио је пре сваког крштења Свјатослав у Чернигову (957—972). И Илијино име је прво, с њиме се може равнати само Никола.

Грозни Илија, велики и милостиви Никола иду по руској земљи. И како су само различита та два старца што чувају руску земљу: Никола, први међу људима и најближи њима, и важан као цар — Илија. Никола је сав на земљи са њеном бригом, редак гост на небесима, а Илија — редак гост на земљи, сва његова делатност је на небесима, где му припада власт над громом и муњом.

У руској бајци претстављена су оба светитеља: живи и различити обилазе земљу.

Живео једном сиромах, Иван се звао. Не беше му велико газдинство — земље мало, а ни живот лак — сам, као прст, без породице остаде. Али није роптао — слушао је Бога, и стално песме пева, таква му нарав.

Једном оре Иван њиву — пшеницу сеје. Посејао, оре, за собом дрљачу вуче, песме пева — и дође на крај, до пута.

А путем иду два путника: један сед са штаком у руци, други ни стар, ни млад, а грозан.

Вели Илија Николи:

— Што је, Никола, овај човек нешто много весео, пева?

— Па, изгледа, да му коњи, хвала Богу, добро иду, невољу не познаје, зато и пева.

Пристигоше путници.

— Бог ти помогао, Иванушка! — рече Никола.

— Добро дошли, добри старци! — скиде Иван капу.

А Илија запита:

— Што си тако весео?

— Што да се не радујем! Коњи вуку доста добро — а мени више и не треба, само нек да отац Никола угодник, да пшеница понесе.

Кренуше путници даље, својим путем. Ходали су по пољима, по ширини пролећној.

Види Илија Николи:

— Шта овај рече? Зар ти пшеницу дајеш? Не ти, већ ја ту премудрост вршим.

— Зашто да га за то осуђујеш, — брани га Никола, — то је прост човек, куд ће он то знати!

— Добро, добро, даћу му ја већ пшеницу, до кодена ће бити — и онда град на њу.

И даде грозни Илија велики такву пшеницу: погледаш, а душа не мож' да се нарадује.

— Што је родило! Бог срећу даде, а Никола се угодник смиловао. Жита ће бити, куд ћу га дети?

Увече изиђе Иван изван села и поче да пева. И види: по пролећном пољу иде седи старчић са штаком.

— Добро дошао, дедице.

Жао Николи сиромаха: све ће му пропасти.

— Слушај, Иванушка, продај пшеницу.

— Па како то, — забезекну се Иван, — тако добру. Па шта и да тражим за њу.

— Тражи, колико хоћеш, све ће ти дати. Само гледај да продаш.

И оде.

Иван послуша и продаде пшеницу: уседе је богати сусед за сто рубаља.

И не сврши се дан а удари облак: кад тресну, с громом проће непогода — а град потуче пшеницу. Жито, као да неко ножем посече.

Иде Никола по разореној њиви, а на сусрет му Илија.

— Погледај, што рекох то и учиних: ето ти њива Иванова.

— Не, није Иванова, — рече Никола, — он је продао пшеницу, то је Гуњајева њива. Правог си уништио, сигурно сад тужи.

— Па, поправићу ја њиву — дометну Илија, — он ће од ове громом ударене пшенице двадесет стотина пожњети са десјатине.[1])

Преко ноћ дође Никола Ивану под прозор: жао му је сиромаха, неће благо у праве руке доћи. А Иван се угоднику моли што је оног старчића просветио да му такав савет да. Кад га виде, обрадова се: моли га да преноћи код њега.

Не, нема Никола времена, далек му је пут.

— Купи натраг пшеницу.

— Па, она је, дедице, сва потучена.

— Ништа за то. Купи је. Реци да ће за стоку добра бити. Нећеш штетовати.

[1]) Мера за земљу.

Захвали се Иван старчићу, и чим зора а он суседу да откупи пшеницу. А овај несрећник, сретан — пресретан.— Узми ма и џабе! — И за пола цене је даде.

Даде и превари се. Отуд, одовуд, пшеница пође на боље. И роди жито високо и често, а клас пун, све се угиба, до земље се свија — златна њива, права благодат!

Кад дође време, много Иван пожње снопова, све пожње и двадесет стотина накупи.

Срете Никола у пољу Илију: иде грозни, весело погледа.

— Ето, коме сам градом побио, том сам и уродио! Он је све и пожњео.

— Па, онај, што је посејао, тај је и пожњео. Јер је Иван пшеницу прекупио.

— Како прекупио...

— Па тако, купио.

И исприча Никола Илији како је богати сусед Гуњајев у несрећи потучену њиву Ивану за пола цене дао.

— Е ја му нећу дати да омлати!

И оде — грозан — да се згрозиш.

Не остави Никола сиромаха, ноћу му оде под прозор. Какво спавање, не зна Иван како да захвали госту.

— Кад будеш млатио[2]) — учи га старчић, — носи у амбар и све по мало, по пет снопова: у сваки кут по мало, а петим прозор заклони.

Како рече, тако и уради. Дуго је Иван млатио и све омлатио: од снопа по цео пуд[3]) изиђе. Од снопа пуд! — па таквог млаћења од памтивека није било.

По житницима, кошевима и набијеним амбарима познаде Илија, и сачувај Боже! — још хвала Богу, те је Николь-дан блиау.

— Добро, кад понесе у воденицу, ја му млива нећу дати.

И не даде.

Повезе Иван у воденицу три пуда да самеље. Кад би готов, а оно остаде два. Куд се деде трећи? — а и не слути да је Илија узео! Мислио јадник, ал' ништа не може да смисли.

Обноћ закуца му старчић на прозор. Обрадова се Иван и целу му напаст исприча.

— Знаш шта, Иванушка, испеци ти од тог пшеничног брашна две погаче. Па са молитвом стави у пећ. И иди са њима на службу Божију: једну метни на главу — ту Илији Грозноме, а другу под десно пазухо — ту Николи милостивом.

---

[2]) У Русији се пожњевено жито не врше, већ *млати* са нарочитом *ручном* справом.

[3]) Пуд — мера за тежину, износи 16 кгр.

И пође Иван рано ујутру на Никољ-дан, док се још звезде на небу не угасише, иде по мразу у цркву на службу.

На путу му у сусрет пугник — ни стар, ни млад, већ грозан.

— Куд носиш погаче?

— Ову на глави — „бањушки" Илији великоме, а под десним пазухом — Николи угоднику! — рече Иван.

Чим чу Илија мудар одговор, смири се и престаде да прети. И од тог доба поживе Иван без стрепње: два пуда целе године трошио а није се смањило — Издашан је Никола.

Николин лик, лик седог старца са штаком, створило је намучено човечанство: сред пржаштине људске родио се сан о човеку, о свом, простом, домаћем заступнику пред свирепом судбином и подлим човеком; материјал за стварање тога лика било је оно најбоље што се одабирало међу људима, обдареним самилосним срцем, међу прогоњеним, пађеним, али који су мудро подносили сву беду, додељену им судбином, који нису гледали само себе, већ су имали срца и за туђу беду. Лик Илије — грозног, неодређених година, „ни стар, ни млад", који управља на земљи „пшеничним" тајнама — сав је из Библије. У књизи Царства дејствује необуздани пророк, који је умртвио паганске жреце и сипа огањ и росу на земљу, жив однесен на небо на огњеним колима и ватреним коњима.

Никола је ступио на руску земљу као прост човек, који види свуколику нужду и готов је да помогне у беди и који благосиља Руску земљу својим дарежљивим срцем, док је Илија дојурио на огњеним коњима и огњем окрстио руско срце — кротку Николину земљу.

Постоје речи исцеђене, али неречене узалуд, звоне као нове. Постоје речи, макако изговорене, али саме по себи делују мађиски везане успоменом, коју нико не уништи. А та успомена јесте увек вера и нада народа. Тако су мађиска постала за руски народ имена „Никола" и „Илија". И то није тек онако дошло у песму: „У тамној ноћи по руском пољу корача Илић са чудотворцем Николом"...

Гром и муња јесу Господњи. Кад и како дођоше они у Илијине руке? И на који је начин човек који управља таквим нечовечанским оруђем, нашао неку меру да се небеса не претурају, и да се земља не распада? Или су те мере премудрост Божја? О свему томе се и створиле легенде.

Бујна, „неуздржљива", пламена Илијина природа, приказана у Библији, испољила се у његовом преступу без примера. То беше пре сваког „набранства" и дара пророчанства: поверовавши наговарању Сатане, плану Илија гњевом и уби оца и матер. И кад се клевета обзнанила, у каквим приликама, то се у легенди не говори, Илија притаји у своме срцу нај-

љућу освету. Вековима освета не само што се није угасила, за њу не беше утољења, већ је све више расла. И најзад дође необичан случај. Јуда, искористивши замор заспале Богородице и сан апостола Петра, украде апостолове кључеве, продре у рај и пошто покупи сву светињу, сву рајску светлост врати се у пакао.

Шта се све није одиграло, начарис наднебесни и подземни, сваколика ругоба, скрнављење, изругавање, све то демони искористише. И Божјем стрпљењу дође крај. Али се нико од светитеља не усуди да се бори са Јудом. Само се Илија јави: дошао је и његов час — пустиће на вољу своме срцу, узврелом од освете — неће поштедети свог вековног непријатеља. И Господ му даде гром и муњу, те заноче разрачунавање. Уздрхташе не само земаљски стубови — а шта се тек на земљи дешавало — крај света! — задрхташе и небески сводови: незајажљиво осветљиво срце није видело никакве препреке — пропаст је претила не само земљи већ и небесима. Тад затреба сила Арханђела Михаила: грозни Арханђел погоди Илију у десницу — али га ипак не могаде зауставити. Само се по одлуци Божјој Илија смири. Господ остави Илији гром и муњу, али да би обуздао његово безумно срце и ставио меру, не оживе му десницу побеђену Арханђелом, а без десне руке нема хитрине, на главу му метну тежак камен и заувек сакри Илин-дан, да се громовник на свој имен-дан не разигра.

Тако је легенда објаснила илинданску непогоду. Али да се створи таква легенда, требало је понети у срцу незајажену увреду и жеђ за осетом. Легенде се не стварају споља, већ у срцу народа.

Постоје дивне речи Вилијама Блејка о изворима легенде:

„Стари песници су оживљавали боговима или генијима све предмете које су осећали, називајући их именима и украшавајући их одликама шума, река, гора, језера, градова, народа, и онога што су прихватила њихова увеличана и многобројна осећања. Нарочито су мислили о генију сваког града и земље, стављајући их под њихово замишљено божанство. Док се није створио систем којим су се понеки користили и задивљавали простодушне људе, покушавајући да отргну замишљена божанства од њихових предмета — тако је постала „магија“ — религија мага; стварајући облике обожавања у песничким причама. И најзад објавише да су наредили богови. И тако људи заборавише да сва божанства живе у људским грудима“. („Венчање неба и пакла“, 1790 г.).

„Власт се даје само ономе ко сме да се сагне и да је узме. Ту је само једно: треба само смети! У мени се тада једна мисао јавила, први пут у животу, коју нико и никад пре мање није смислио! Нико! Мени одједном би јасно, као сунце, да како то нико до сада није смео, нити сме да пролазећи поред све

те бесмислице, дохвати сасвим просто све за реп и да тресне све од ђавола! Ја... ја сам хтео да се осмелим."

У овим речима Достојевског је цео његов легендарни Илија са његовим „осмелио се", и разрачунавањем са демонима, за што је и добио власт над громом и муњом.

Радња легенде одиграва се на небесима и на земљи. На небесима — у круговима загробног света, који није дат систематски, као код Данте-а или у византијском житију Василија Новог, који је за руску веру био Данте, већ испрекидано у комадићима из побожних стихова, северних тужбалица и јужних коледа.

Главни и основни извор за васпостављање легенде била се истраживања Александра Николајевића Веселовског.

Легенда улази у ред „Муке света" од створења света до оваплоћавања човечије душе — и можда је названа „Илијину муке" или „Гњев Илије Пророка".

* * *

Необухватљив је у простору и даљини овај свет — дубина понорска, висина поднебесна. Много је непроходних шума, непролазних честара и мочвара, много непребродних река, бездануборних мора, много дивљих, грбавих гора штрче под облацима. Страшна су беспутна поља — тежак је пут. Али тежак је и најтежи је тесан, зарастао бодљикавим трњем, „пут проклетства" у пропаст.

На трећем, усијано-плавом небу — иза витког бреста са три љута звера: гордим орлом, лајућом видром и жутом змијом; иза усклокотане „реке — океана", иза тесне и мутне долине седам тешких искушења, иза многолисте врбе и даље... по врбином раскршћу ка Јабуци, где извире „врело заборава," тамо се путеви деле.

Под беловрхом јабуком су Богородица са књигом и апостол Петар са кључевима рајским. Записује Богородица у „Књигу Живих и Мртвих", указује пут лутајућим, од тела одвојеним, ожалошћеним душама.

Весела и радосна је блажена цветна долина — огњени поток различака. А тужна друга долина — тамних боја — без повратка. Није весело лето у другом свету. Јад и шкргут зуба раздиру грешнике у тами вечној, а крв мученика, што испатише од света земаљски живот, пробија, продире у таму, као тат, неочекивана и заборављена, гризе укором, непоправношћу, изједа као црв неуморни.

У бездану усијаног пакла помаче се звер: зла и љута, гризе од беса своју коњску копиту, стресајући се испушта из утробе огњену реку. Иде река огањ, с хуком и урликом застрашава ад; котрља свој талас — све истребљује. А огањ се разлива, широк, расплинут, претура смртоносним шапама, прождирући све.

Нигде побећи, нигде се склонити, нема куће, нема мајке. Сагоревају грешне душе — падају измучене, са запеченим уснама на ледене каменове, лижу у ибезумљености ледене зашиљене голети: само да расхладе запаљену утробу! Нема заштите, нема утољења.

Арханђел! — Грозни — није дошао да олакша муке, грозан, он доноси свој неугасиви огањ: запаљује ледено камење — последње утолење! Запаљује се камење, топе се последње наде. И у пустен се извијају, шиште љуте змије, обвијајући даве — цеђећи на уста испуцала од ватре, исечена камењем свој горак отров.

Земљо!
Ти буди мајка
не хитај
да ме у прах обратиш.

Извеће Јуда из врата адових. Бачен Богом у подземље, осуђен да занавек штрчи код самог пакла, да стално гледа исте патње, безнадно од Бога презрени и заборављени Јуда. Не навикава се. Дотужило му. Хвата га чама. И ђаволски је досадно.

Слепи старчић вратар позеленелим уснама жватао је зарђалу „христопродаћку" — квасећи огњеном пљувачком рецкасто лишће проклете „прострел-траве".

Јуда се кретао по трновитом путу. Тамни жалосни цветови мучили су Божији дан. Не срете новајлије. Пустош. Некаква два ђавола без леђа — са разголићеним надувеним плавим плућима, што се надимаху — детињећи се, шибали су копривом један другога, по живој рани. И опет проклети, ђаво и ђаволица. Никог више.

Чудновато! — код јабуке, где се у гомилама скупљају душе и увек је живо, беше тихо. Три несрећне цркотине, подупревши песницом јагодице, чучећи, са болесним очима — са модрим колутовима од мучних штипања — укочено су гледали пузави маћиски корен јабуке, што се губио у усклокоталој „реци — океану". Још и суводарна душа — што није пожелела ни у пакао ни у рај — зевала је равнодушно од зевања већ уморним млитавим устима. Сагнута пречистим ликом над „Књигом Живих и Мртвих", почивала је Богородица. А под руку — замочив натруђене ноге у „врело заборава", спавао је апостол Петар чврстим блаженим сном. Рајски кључеви висећи о боку на златном ланчићу сијали су изванредним сјајем — да очи заболе. Ни анђела, ни арханђела, ни херувима, ни серафима — ниједног Божјег гласника. Одоше ли да се купају бесплотни, или се одмарају у миомиру, или су сви одједном одлетели широколисној врби на врбино раскршће да тамо задрже лутајуће путнике, да не узнемире Богородицу. Прође Јуда по бисерној ставици око Богородице, завири у отворену

књигу. Хтеде дрски да се на Врелу умије, али изви се под његовом руком не даде се плаветна вода! — оцрни му врхове прстију. Удаљи се без ичега. Погледа на Јабуку. Отресе плод. Откотрља се јабука до Петрових ногу. Пође да узме: ухвати једри рајски плод. Не уздржа се зломудрени! — уједно и и кључеве дохвати.

Са златним рајским кључевима Јуди је свуд отворен пут: сваки ће га сматрати за Петра. Лако пређе Јуда различков пут — баца јабуку у вис, хвата другом руком, звецка кључевима. И тако доспе злонаравни до рајских врата. Запеваше златни кључеви — певају рајски: отвориште врата.

Дело је довршено. Дочепа Јуда сунце, месец, Даницу, престо Господњи, крстионицу Христову, рајско цвеће, крст и миро. Па с тиме у наручју — право у ад, у подземље.

И настаде у рају таква тама, очи да ископаш, ништа се не види. А у паклу таква светлост, тако је сјајно, скоро неугодно.

Измиле из најдубљег бездана паклена Звер, заседе на престо Господњи, избаци проклети своје срамне ствари, разбаца богомрске по дрвету крста. Из Христове крстионице драо се смрдљиви ђаволчић: упињао се што може више до загади.

Ђаволи играху са венцима од рајског цвећа, мазаху се миром, ваљајући се од смеха. Крцкали су рајске орахе, певали своје богохулне вражје песме. Играли су с њима грешници — лакомци, лажљивци, завидљивци, гњевни, махнити, отимачи, сребољупци, увредљиви, лицемери, тати, разбојници, душегубитељи, богоотступници, горди, немилостиви, клеветници, судије неправедне, цареви нечестити, архијереји, ђакони, начелници, скотолошци и скотоложнице и риболожнице, и сав женски пол, што бестидно бели лице и разголићује своја колена. Таштући играху свих седамдесет и седам болки и свих четрдесет болести — са муком, млитавошћу, немоћи — заразе, падавице, трескавице — григлице, ломљење, претисли, пробади. Играли су ђаволи и грешници, уплитали се са колером, чумом, губом, врућицом, отоком, ватруштином, жуљем, килом, гнојавицом и са прштем и са чиревима, трупкајући и потскакујући. А и сама се дугачка Смрт претурала.

Распаљивала се Звер. Прскао је крст под претешким богомрским стварима. Здраве као дрен, бујале су срамне ствари. И дижући се гадили. И изводила се бесомучност, — љуто недело.

Тама. Ни прст пред оком. У пољу ни белог коња не мож' опазити. Ноћ је на небесима.

Пробудила се Богородица. Разбудио се и апостол Петар. Не може Богородица Књигу да чита, ни у Књигу да записује. Нема апостол рајске кључеве. Лутају душе — вапију изгубљене. Помућени лете анђели, сударају се — губе своја перја пречиста, разбијају своје венчиће сребрне.

Гамижу ђаволи. Веру се на Јабуку, кидају златне плодове, газе копитама зелени луг, остављају трагове по бисеру, пуштају нечисти дух у тамњан кадионица, загађују анђелима крила и ризе, натичу рогове непорочним женама, вешају репове угодницима.

И скупиште се из свих рајских обитељи и хладовитих гајева сви светитељи и угодници, чудотворци, мученици, великомученици, блажени, присно блажени, страстотрпци, ускрдни заступници, хорови праведних жена, хорови царева милостивих, благоразумни разбојници, и пророци и апостоли.

Запита Господ:

— Ко ће се примити од вас, преподобних, да ми донесе отето?

Ћуте угодници и сви светитељи — ником су поникли — страшан је Јуда са рајским кључевима! — неће преподобни да леђима плаћају љуте ђаволске смицалице.

Само се један јави — Илија Пророк. Озлојеђено је срце пророка: некад је лажљивим наговарањима навео ђаво Илију на убиство оца и матере. Огорчено је срце пророка: хоће да се свети.

— Дај ми, Господе, Гром твој и муњу: ја ћу пронаћи отето, истребићу до краја ђаволски род.

— Млад си и нејак, — вели Господ, није за тебе такво оружје.

Тад кличе Илија:

„Господе, ја сам на мора подигао облак, замрачио небо облаком и ветром спустио велику кишу. Ја сам речју заустављао росу, ја сам слао сушу и глад, застрашавао цара Ахава, сина Амвријевог. Ја сам на гори Кармилу пред лицем четири стотине и педесет Ваалових пророка, и четири стотине дубравних жреца, горде Језавеле, посрамљујући Ваала, пустио на теле ватру — и огањ је прогутао жртву — дрво и камење и прах и прогутао је воду у ров. И још једном сам пустио огањ и попалио педесетнике цара Озије, сина Ахављевог, посрамљујући Велзевула, идола акаронског. Господе, ниси ли ме ти у пустињи код горе Хориве позвао, — и не у ветру, земљотресу, огњу, већ у лелујању тихога лахора сам Те чуо? И у пустињи на Јордану Ти си послао по мене огњена кола и коње огњене? Ти си ме к Себи узео.....“

Ћуте угодници и сви светитељи. Ниједну реч да кажу. Милосрдан је владика Господ, не оставља он раба свога. Даде Господ Илији гром и муњу.

— —

Тутње громови, праште немилостиве стреле, хуји под земљом. У пепео је сатрт ад, разбијен Јуда, окован ланцима. Одузет је плен, угасила се у паклу светлост, престале су игре, згрчили се ђаволи. Ноћ.

На небесима су сунце и месец и Даница, престо Господњи,

нрстионица Христова, рајско цвеће и миро. Тутње громови, пращте немилостиве стреле, хуји под земљом. Грме кола Илијина: на летећим огњеним коњима с краја на крај пролећу кола. Пуца и шиба бич — бије маљ, клизе, боду копља, млати камена тојага.

Свети се озлојеђено срце.

Пребијени, погођени падају у суноврат ђаволи, падају врази. Грчи се небо од огњева — као што се грчи у огњу брест. Гори као огњена кугла — пребацује се црвена капа азиских ханова; огњена мантија шири крила, просеца небеса; као крваво једро вијори црвена кошуља; севају огњене очи; као неодбојне стреле лепрша се плава брада, и сече — сече модри огњени мач. Небо обвија пламени змај. Пращте небески сводови, пуца небо.

Свети се озлојеђено срце.

Као зла штенад јуре за колима душе посмрчади, урличући и уједајући, гризу налетеле ђаволе. А душе Цигана не стижу да направе од снега зрнасти град — већ се оштре кугле ледене распадају. Гони Илија проклетију. Пуца и шиба бич, бије маљ, клизе, боду копља, млати к`мена тојага.

Падају ђаволи на земљу — крију се у гмизаве гадове, у змије, иза леђа људи, у мачке, псе. Дижу се ветрови. Шибају але заразе. Јуре се дивље муње. Избезумили се облаци — лете за ветром, а други, безумни, гурају против ветра.

Запалише се амбари — гори ли гори! Сагоревају њиве, град сатире поља, уништавају се пашњаци — марва сва куд које, побегоше, урличу. Све се смешало: телад, бикови и краве, овце, козе, овнови, јагањци, јарци. Кише као бујице — ваљају стог за стогом, све ниште до корена.

Код старих дубова отвориште се извори — теку као река. Разливају се реке, сливају се језера, воде постају мутне и горче, прете потопом. Вијају се дивље муње. Откинули се, лете вихором отргнути врхови гора, притискују долине — —

— ад —
— пакао —
— тартар —
— тартарари —

Уздрхташе зидови — руше се црквена кубета. И као крст опружена у олтару крај престола лежи црна — громом убијена — злокобница Јага.

Ти плододавче
Ти што делиш,
Ти смирујеш рујну крв,
смири, задржи непогоду,
Стави печат на облаке,

одврати громовни огањ,
отклони,
не упири на нас,
опрости нам
стреле Твоје!
Не погуби —
Помилуј —
Остави житнице наше,
раж и пшеницу,
овас и просо!
Не погуби —
Помилуј —
Поштеди свет!

— тартар —
— тартарари —

Пада шума. Две беле кошуте из шуме — падају мртве. Пуца и шиба бич, бије маљ, клизе, боду копља, млати камена тојага.

Загушене су пчеле, накваћен рој; без лишћа је дрвеће задављене птице, побијена марва — ни влаканца! Покидан грах, изгњечен купус; сагорели амбари, спаљене избе. Топи се змиска свећа: губе се вражје маштаније, уроци, чини, чаролије.

Нема новог жита, нема приноса, пропала је крупа, уништен слад, неће бити ни каше, ни кваса! Нема живота, нема богатства, нема густе влакасте ражи!

Свети се озлојеђено срце — без жалости, без милости, без поштеде.

На трећем, усијано-плавом небу бесни нечувена бура. Сагиба се витки брест, изгребаше се звери: орао, видра, змија. Савијају се гране — једва издржавају убијене на зеленим плећима. И вуку се гомиле покараних душа, кроз муке до врбе — по врбином раскршћу ка Јабуци што не стигоше да пробаве четрдесет одређених дана око свог земаљског стана. Закрчују изгажену стопама равницу. Тискање. Јабука нема куд да падне. Богородица не стиже у књигу да запише, иступило се перо; и тераџије не показују тачно: савио се језичак.

Чупави овчар Јелка — створи се однекуд — врти се око Јабуке: погледује на златне плодове. И две беле кошуте, Јага, скаредан дух, марва неразумна.

Приступа Богородица Сину — Господу Спасу и вели Богородица: „Сине мој возљубљени, Исусе Христе, поштеди свет: смири Илију — потуђи ће све!“

Престају анђели миро да варе, престају арханђели да чисте Христову крстионицу, распрштавају се анђели и ар-

ханђели на све стране — лете за колима — хватају Илију. Ухватити га не могу.

Хитри коњи — брзо лете с краја на крај. Наерила се црвена ханска капа, издрта је огњена мантија.

Наступа Арханђео. Стиже га Арханђео и погађа грозног громовника Илију у десницу.

Тутњи гром. Праште безпоштедне стреле. Тутњи свет. Клокоће ад. Урлик потреса поднебље.

Уздрмаше се рајске обитељи. Савијале се звезде, као лишће црнеле и падале у таму.

И потегоше престолу Господњем из свих рајских обитељи и хладовитих гајева сви светитељи и угодници, чудотворци, мученици, великомученици, блажени, присноблажени, страстотрпци, заступници, усрдни, хорови праведних жена, хорови царева милостивих, благоразумни разбојници, пророци и апостоли.

Заплакаше се преподобни:

— Господе, покоја немамо: обуздај Илију! разрушиће небо и земљу, погубиће цео свет, а и нама неће добро бити!

Засузи Богородица:

„Смири Илију!"

И услиша Свемогући молбе праведних, послуша Пресвету Богородицу. И одлучи Свемогући: огњена кола и коње, стреле, бич, копља, мач и кремену тојагу — да остави за навек Илији; да га за увек учини заповедником муње и дародавцем кише; а на његову главу да положи камен од четрдесет десетина, његову десницу да онеспособи и да се занавек не открије дан празника његовог.

И би велика борба на небесима и на земљи.

Смрадан је час — немогућ. Дубоким, као провалија, устима прождирао је ад жртве погибије и кључао смрадом.

У бездану бездана, где се ствара и топи огањ, у паклу је сребрни стуб, на стубу златна алка: за ту златну алку прикован је ланцем — Јуда. Тако ће и бити — прикован за ланац — са омчом око врата неће се до последњег суда, ни за један педаљ маћи из чемерног пакла.

Бесне врани, завршу чупави свој оштар свињски реп, из залета, цичећи буше длакаву разблудну душу. Закачиће за пупак играча и свирача, окачиће га на гвоздене ексере, пустиће да се љуља над зажареним каменим плочама. Љуља се играч и свирач. Угризале су стреле крастама изведени језик лакрдијаша. Гризе ђаво зечије лукаво срце.

Један ђаво без леђа, са разголићеним модрим плућима која се надимаху, тестерисао је руку дрскоме писцу.

Гвоздено дрво са огњеном круном треперило је, отресајући огњено лишће. Из мрачне реке ширио се вапај и јецај и врисак. Змије су сисале лице, први нагризаху ране, дво-

главе птице, кружиле су крештећи и кљувале очи. Ђаволи су усијавали гвоздене рогове и пробијали кроз тело.

Пламен прети, дим гушн, лије се запаљена смола. Писка, скакање, сатанске песме.

Тамо је плач неутешни — мука вечна и бесконачна.

Земљо
ти буди мајка,
не хитај
да ме у прах обратиш!

M. Krolj
(S ruskog *V. A.*)

JAPANSKO-KINESKI KONFLIKT I SSSR*)

Svi oni koji se ma koliko interesuju odnosima u XX veku koji postoje između Japana i Kine, ne mogu da ne prate s velikom uznemirenošću japansko-kineski konflikt koji se pojavio septembra meseca 1931 g.

Ni za koga, pa ni za velike države nije tajna da je zavetna misao Japanaca da Kinu pretvore u svoju koloniju.

Država „u kojoj je sunce rađa" mogla bi lako da ostvari ovaj san, jer se Kina već desetine godina nalazi u stanju građanskog rata i anarhije i potpuno je oslabljena.

Japanci su uspeli da stvore u toku pedeset godina poslednjeg stoleća neobično jaku vojskku i mornaricu, doveli su svoju industrijsku i vojnu tehniku do najvećeg stepena savršenstva, pored toga imaju osobiti organizatorski talenat.

Sa takvom srazmerom snaga obe zemlje, poraz Kine u konfliktu s Japanom bio bi unapred rešen.

Ali japanski osvajački planovi dosad su nailazili na energičan otpor od strane velikih sila a naročito od strane Ujedinjenih Američkih Država.

Japan je bio primoran da svom cilju ide okolišnim putem.

Da bi kao što treba pripremio teren da politički pokori Kinu, Japan je još pre 25 god izradio plan ekonomskog osvajanja „Nebeske Imperije".

I mora se priznati da su Japanci ovaj plan izvodili s ogromnom veštinom.

Pošto su Japanci, na osnovu Portsmutskog ugovora s Rusijom 1905 g., zauzeli Južnu Mandžuriju, oni su je vrlo brzo pretvorili u japansku provinciju, u isto vreme oni su bacili oko na Severnu Mandžuriju.

Pošto je Japan uspeo da njegov pristalica Džan-Dzo-Lin postane diktator Mandžurije, onda je od mandžurskog dikta-

*) Uredništvo *Ruskog Arhiva* naročito savetuje svoje čitaoce da se upoznadu sa odličnim člankom g. M. A. Krolja: „Kina, Japan i Rusija" koji je objavljen u Br. 5—6 *Ruskog Arhiva*. Pomenuti članak jeste uvod za izučavanje složenih događaja koji se dešavaju na Dalekom Istoku.

tora vrlo lako dobio pojedine koncesije, vrlo važne, kako u ekonomskom, tako i u strategijskom pogledu. Japan je zauzeo glavnu poziciju u mandžurskoj industriji i trgovini i igra najglavniju ulogu u celom ekonomskom obrtu kraja.

Osim toga, Japanci su s najvećom energijom i uspehom prodrli u samo srce Kine.

Kako je to bilo, detaljno je objašnjeno na drugom mestu. Japanci su uspeli da uspostave svoju kontrolu nad velikim delom kineskog transporta, nad železnicama i brodarstvom. Oni su postali vlasnici ili akcionari mnogih krupnih kineskih industrijskih i trgovačkih preduzeća u Srednjoj i Južnoj Kini, uspešno konkurišući Engleskoj i Americi ili ih otstranjujući s kineskog tržišta.

Idući polako ali sigurno svom željenom cilju, pretvaranju Kine u svog vazala, ako ne u kolonju, Japan je na sve moguće načine smetao ujedinjenju Kine, jer bi ujedinjena i ojačana Kina postala ozbiljna brana protiv japanskih planova.

Eto zbog čega su Japanci stalno pomagali i pomažu kineske generale koji se bune protiv centralne kineske vlade, dajući im često novac, vojnu municiju, a pokatkad i živu vojnu snagu.

Raspaljujući u Kini građanski rat, Japanci postižu dva cilja: 1) ovaj rat podgriza otpornu snagu kineskog naroda, i 2) daje mogućnost japanskoj vladi da, u vidu zaštite „specijalnih japanskih interesa" i „života i imovine" japanskih podanika, sve više utvrđuje svoje političke pozicije u Kini.

Kao jasna ilustracija kako se energično Japan bori protiv ujedinjenja Kine, jeste incident japanske okupacije Šandunjske provincije 1928 god.

Južna nacionalno-revolucionarna vojska pod komandom Čan-Kaj-Šeka pobednički se kretala na sever; ovu vojsku oduševljeno je pozdravljao kineski narod. Trebalo je zauzeti samo još severnu Kinu i Mandžuriju koje nisu mogle da dadu ozbiljan otpor vojsci Čan-Kaj-Šeka. Davnašnji san kineskih patriota tipa Sunj-Jat-Sena — ujedinjenje cele Kine pod jednom narodnom vladom, — bila je bliska ostvarenju. Ali Japanu to nije bilo po volji, i on je bez kolebanja okupirao Šandunj, sprečio na taj način južnjacima put u Mandžuriju i zapretio im ratom ako se ne zaustave.

Čan-Kaj-Šek nije bio u stanju da ratuje s Japanom, i bio je primoran da se pokori zahtevima japanskog vojnog štaba.

Mandžurija je ostala pod vlašću Džan-Sju-Ljana, pristalice Japanaca, i na taj način ujedinjenje Kine nije završeno.

Istina, Šandunjska okupacija vrlo je malo koristila Japanu. Pod pritiskom velikih sila, naročito Amerike, Japanci su bili primorani da odu iz oblasti koju su okupirali u početku 1929 g. Isto tako pretnje japanske vojne stranke nisu mogle da zabrane mandžurskom vrhovnom pretstavniku vlasti Džan-Sju-Ljanu da

prizna krajem 1928 g. vlast nankinške vlade i da stavi na dvoru u Mukdenu (prestonica Džan-Sju-Ljana) zastavu Gomindana.

To je nesumnjivo bio veliki udar za Japan; ali Japanci, koji ne znaju šta su to vojni porazi, umeju s neobičnom izdržljivošću da podnose diplomatske neuspehe. Oni prave od toga odgovarajuće zaključke i produžuju svoj posao s onim istim uporstvom i uravnoteženošću kao i ranije.

Postoji mnogo razloga da se pretpostavi da je tendencija, koju su pokazali 1928 g. Džan-Sju-Ljan i njegova okolina da se približe Nankingu, dala japanskoj vojnoj stranci povod da energičnije sprovodi svoju politiku u Mandžuriji — da izvrše aneksiju ili u krajnjem slučaju privremenu okupaciju. — Trebalo je samo čekati zgodan momenat da se jedna od ovih mera brzo sprovede u cilju sigurnog osvajanja Mandžurije.

I ovaj je momenat nastupio, jer se Amerika i Engleska nalaze u teškoj krizi, i suviše zauzete svojim unutrašnjim brigama. Zbog toga postoji minimalna verovatnoća da će se one umešati u pitanja Dalekog Istoka.

Kao što je poznato japanska diplomatija ukazala je da je kao najbliži povod oružanog upada japanske vojske u Mandžuriju bio otkaz Kine da da pravo zadovoljenje zbog ubistva kapetana Nakamure. Ali, ako se uzme u obzir da Kinezi osporavaju ne samo fakt ubistva Nakamure, nego i samu egzistenciju takvog lica, onda će biti potpuno jasno da reč nije samo o kapetanu Nakamuri, nego o tome što Japan pod kojim bilo izgovorom hoće da okupira Mandžuriju. Možda će ovaj način uspeti. Nema nikakvog rizika, a koristi su u slučaju uspeha ogromne.

Kini je bila naturena uloga jagnjeta iz basne, koje je zamutilo vodu japanskom vuku.

I okupacija je počela...

Preko svakog očekivanja Kinezi su počeli da daju aktivan otpor Japancima.

To je bilo više nego smelo, pošto kineski vojnici, rđavo pripremljeni, slabo disciplinovani i rđavo snabdeveni, nisu bili u stanju da izdrže pritisak odlične japanske vojske; i kineska je vojska imala poraze i velike gubitke.

Na šta je računala kineska komanda u Mandžuriji stupajući u boj s Japancima?

Ona se nadala na dva ozbiljna politička faktora: na ogroman u masi antijapanski pokret, koji je za poslednje vreme pojačan i razvio se u celoj Kini, i na Ligu Naroda.

Što se tiče antijapanskog pokreta, on nesumnjivo donosi ogromnu štetu japanskim ekonomskim interesima u Kini.

Kinezi na sve moguće načine čine štetu japanskoj trgovini u „Nebeskoj Imperiji", smetaju transportu japanske robe i bojkotuju njihove radnje...

Pod pritiskom kineskih patriota, koji se ne obziru na nasilja, uništavaju se trgovački ugovori i radničke tarife između

Japanaca i Kineza. Mestimično dolazi dotle da se potpuno prekidaju japansko-kineski ekonomski odnosi.

Ako se uzme u obzir da su Japanci uložili ogromne kapitale u kineska preduzeća, da se japanska industrija nalazi u velikoj zavisnosti od kineskih sirovina i da je „Nebesna imperija" glavno tržište japanskog izvoza, onda je jasno da dezorganizacija japansko-kineskih ekonomskih odnosa mora da ima veoma rđavih posledica za ceo privredni život Japana.

Pa ipak, antijapanski pokret u Kini dosad nije nimalo izmenio zavojevačke planove Japana u Mandžuriji. Japanski zvanični krugovi, kako izgleda, rešili su da će osvojenje takvog velikog i bogatog kraja, kao što je Mandžurija biti izobiljno nagrađeno, i ako Japanci imaju privremenih gubitaka u unutrašnjoj Kini. Ove gubitke veoma lako će nadoknaditi Japanci, čim se u Mandžuriji dovoljno utvrde.

Račun Kineza da će im pomoći Liga Naroda, takođe se nije opravdao.

Posredništvo Lige Naroda u toku tri meseca između Japana i Kine jeste sasvim rđava strana u istoriji borbe kulturnog čovečanstva za mir.

Kao što je poznato, Kina se obratila Ligi Naroda žaleći se na nasilnu invaziju japanske vojske u Mandžuriji i zahtevajući da se Liga umeša zbog javnog narušavanja Kelogovog pakta od strane Japana.

Izgledalo je da je slučaj bio jasan i prost, ali Savet Lige, ulažući sve svoje napore, pokazao se da nije u stanju da utiče na Japan ili da ga primora da ovaj odvede svoju vojsku iz Mandžurije, da bi se na taj način mirno rešio nesporazum, koji je ponikao između Japana i Kine. Ovde nije potrebno zadržavati se na svima podrobnostima rešavanja, kojim su bile zauzete velike sile što je uzbuđivalo javno mnjenje celoga sveta u toku poslednjih meseci.

Ali je potrebno detaljnije se zadržati na glavnim momentima neobičnog nesporazuma između Kine i Japana.

Sasvim je očevidno da je Japan narušio pakt Lige Naroda. Čime, ipak, zemlja „U kojoj se sunce rađa" opravdava svoju oružanu invaziju u tuđu teritoriju? Opravdavati to time što se Japanci koji žive u Mandžuriji, podvrgavaju opasnosti od strane bandita kojih je tamo sve više, i suviše je lukavo. U Mandžuriji živi oko 30 miliona Kineza i nekoliko desetina hiljada Japanaca. Ali su milioni Kineza potpuno zadovoljni što ih od bandita brane njihova policija i njihovi vojnici. Japanskim podanicima, međutim, potrebna je jedna cela japanska armija. Dokle namerava da ostane u Mandžuriji ova japanska vojska? Dotle dok tamo ne prestane banditizam. Divna formula! Ko zna šta pretstavlja banditizam u Mandžuriji, taj odlično razume da ovaj banditizam može da služi kao večno opravdanje držanju japanske vojske u Mandžuriji, jer u Mandžuriji ima dosta takvih

elemenata koji će rado stupiti u japanske čete, ako im se dobro plati, a pored toga, ako ih još dobro i naoružaju. — Imajući takav odličan materijal, svaki avanturista, koji je snabdeven novcem i oružjem, može u svako vreme da organizuje banditske čete.

Zbog toga je bio u pravu kineski delegat Tce koji je izjavio Savetu Lige Naroda, da japanska okupacija ne samo nije mera koja iskorenjuje banditizam u Mandžuriji, nego naprotiv, pomaže da se isti razvija, jer smeta kineskim vlastima da ove vode energičnu borbu protiv ove pojave.

Pa ipak, Japanci se ne odriču svoje motivacije, i to im ne smeta da još dalje prodiru napred u ona mesta gde ni pomena nema o banditima i da ubijaju hiljadama kineske regularne vojnike, da bacaju na njih bombe s aeroplana. Osim toga, pod zaštitom te iste čarobne formule „borbe s banditizmom" vodi se pravi rat i s mesnom zakonskom kineskom vlašću i sa celim kineskim stanovništvom.

Japanci zbacuju s vlasti Džan-Sju-Ljana u Mukdenu, i na njegovo mesto postavljaju poslušnu „nezavisnu vladu" kineskih generala i to pomoću japanske komande.

Isto tako pojavljuju se „nezavisne vlade" u Girinu i Cicikaru pošto su Japanci pre toga bojem proterali otud komandanta kineske vojske generala Ma.

Kako smešno zvuči prema Kini i Ligi Naroda pozivanje japanske diplomatije na neophodnost „borbe s banditizmom", može se zaključiti i po tome što se japanski general Tamon, pošto je pobedio vojsku kineskog generala Ma, hvalio da je japanska vojska posle bitke s ovim generalom zauzela teritoriju koja je tri put veća od Engleske. — U to vreme na ovoj teritoriji, kao što je poznato, nije bilo gotovo nijednog mirnog Japanca i, naravno, nijedne banditske čete.

Prirodno je da su pretstavnici država u Savetu Lige Naroda još u početku razumeli pravi karakter japanske invazije u Mandžuriji, i time se objašnjava što je Savet u svojoj rezoluciji još od 30 septembra 1931 g. obavezao Japan da ovaj izvede svoju vojsku iz Mandžurije ne kasnije od 16 novembra.

Ali su se okupatori tako dobro osećali u Mandžuriji, i japanska vojna stranka bila je tako zadovoljna rezultatima okupacije, da o evakuaciji, koju je naznačio Savet Lige Naroda da se izvrši na vreme, niko nije ni mislio.

Naprotiv, japanska vojna komanda iskoristila je rok koji joj je bio dat, da bi mogla da proširi teritoriju koju je zauzela i da zauzme pojedine nove važne strategijske tačke. Osim toga, žurno je kupovana ogromna količina pšenice i furaža, grozničavo su dovođeni u red putevi, brzo se dograđivala železnička pruga koja treba da sjedini Girin i Čan-čunj s korejskim pristaništem Sensinom. Jednom reči, činjene su pripreme za veliku vojnu kampanju.

Na žalost, Savet Lige Naroda suviše je slabo reagovao na to što Japan nije izvršio rešenje Saveta. Čudnovato, da Amerika i Engleska, koje su obično osetljive za sve što se dešava na Dalekom Istoku, ničim nisu protestvovale protiv izazivačkog držanja Japana .

Mada je pomoćnik državnog sekretara Ujedinjenih Američkih Država, Kastl, izjavio krajem oktobra da će Amerika biti prinuđena da se izjasni protiv privremene okupacije Mandžurije od strane Japanaca, ipak posle ove izjave koju je učinila Amerika, nije u tom smislu bilo učinjeno nikakvih ozbiljnih koraka, jer je Japan veoma pažljiv prema glasu velike prekookeanske republike.

I takvo pasivno držanje velikih država prema vapijućem narušavanju Kelogovog pakta imalo je veoma žalosne rezultate, kako za položaj Kine u konfliktu koji još nije završen, tako i za prestiž Lige Naroda.

Osećajući slabost Saveta Lige Naroda, Japan je svakog dana stavljao sve veće zahteve i postajao je sve nepomirljiviji...

Kao što je poznato, Japanci su u početku zahtevali da Kina sa njima stupi u neposredne pregovore, pre nego što oni evakuišu svoju vojsku. Kao uslov evakuacije Mandžurije bio je taj da se priznadu ovih pet tačaka:

1) Japan i Kina obavezuju se da se uzdržavaju od međusobnih napada;

2) Kineska vlada treba energično da osudi antijapansku kampanju, a posebice bojkot.

3) *Treba da budu date izjave o bezbednosti života i imovine japanskih građana u Kini*;

4) Kina treba da pokrije rashode oko izgradnje japanske železnice i

5) *Kina treba da prizna prava Japanaca u Mandžuriji, koja su predviđena ugovorima.*

Prirodno je što je Kina energično odbacila ove zahteve, jer nije smatrala za moguće da vodi pregovore pod otvorenim cevima japanskih topova, ne govoreći o tome što je skriveni smisao 5 tačke bio u tome da Kina ponovo prizna „nejednake ugovore", koje je nankinška vlada anulirala još jula meseca 1928 g.

Posle toga događaji se dalje razvijaju. Pretstavnik Japana u Savetu Lige Naroda Jošizava sistematski odbacuje sve predloge Saveta koji su išli na to da se konflikt mirno reši.

Kina zahteva primirje do početka pregovora, a japanski delegat Jošizava odgovara na to da ne može biti ni reči o primirju, pošto nema rata.

Savet Lige Naroda podnosi predlog o naimenovanju međunarodne anketne komisije, Japan je protiv ovog predloga i sa sve većim uporstvom zahteva da sačuva sebi pravo da može da „preduzima *vojne mere* za čuvanje života i imovine Japanaca *od bandita i drugih anarhičnih elemenata*".

O evakuaciji japanske vojske iz Mandžurije već se ne govori, ni o tome da su se Japanci obavezali da izvrše evakuaciju do 16 novembra, to se ne pominje; naprotiv, japanski delegat Jošizava pokreće zahtev da Kinezi izvedu svoju vojsku iz Mandžurije, jer ova vojska smeta japanskoj vojnoj komandi da uspostavi poredak u kraju koji je okupiran.

Ovaj zahtev dovodi u nezgodan položaj Savet Lige Naroda, ali on ipak ne preduzima nikakva kategorična rešenja. — Svetsko javno mnjenje uzbuđeno je i uznemireno zbog toga što Savet nije energičan.

Mnogi ne kriju da su razočarani delatnošću Saveta... Ne samo što bivši mukdenski gospodar Džan-Sju-Ljan protestuje protiv javnog ustupanja Japanu od strane Saveta Lige, nego je i sam Kelog, autor istorijskog pakta, izgubio strpljenje i zahteva represije protiv Japana. On smatra kao neophodno da vlade svih država, koje su se pridružile „ugovoru o nenapadanju" odmah istupe s diplomatskim notama u Tokiju, i ove note protesta treba da budu široko objavljene i rasprostranjene po celom svetu, one treba da pokrenu svetsko javno mnjenje protiv inicijatora rata. — Rat je davno prestao da bude samo delo jedne i druge strane koje se bore" — izjavio je Kelog. „Narodi celog sveta treba da zahtevaju da se njihovi potpisi uvažavaju, i da preduzimaju energične mere za čuvanje mira". Nije čudo što je strpljenje Kine već davno bilo iscrpljeno i što u „Nebesnoj Imperiji" vlada i suviše silno i opasno uzbuđenje koje dobija izraza u veoma burnim manifestacijama.

U isto vreme i u Japanu se dešavaju naročite patriotske manifestacije, šta više u prisustvu imperatora, za vreme kojih gomila s oduševljenjem pozdravlja govornike koji vatreno pozivaju na rat.

Na žalost, Kelogov protest nije izveo velike države iz tog stanja pasivnosti, da se ne kaže indiferentnosti, u kome se one nalaze, i ta je situacija učinila da je japanska diplomatija postala još više izazivačka i neustupljiva, nego što je ranije bila.

Njen takav način akcije izveo je iz strpljenja pojedine pretstavnike članova Saveta Lige Naroda, koji su smatrali za potrebno da istupe sa naročitom izjavom.

Kad je Savet Lige Naroda 25 novembra godine 1931 pažljivo rešavao projekt rezolucije povodom japansko-kineskog konflikta, koji je ranije rešavan nekoliko puta, onda su pretstavnici nekih malih država, Norveške, Jugoslavije i Poljske, izrazili bojazan da zbog toga što se ne pominje u rezoluciji neophodnost da Japanci treba da evakuišu u određeni rok mesta koja su zauzeli u Mandžuriji, može da se smatra da je Savet sankcionisao nasilno zauzimanje teritorije slabije države od strane jače države. Oni su ukazivali na neophodnost da se zadovolje pravedni zahtevi Kine odnosno evakuacije japanske vojske. Oni su isto tako izjavili, da ako njihov predlog ne bude uzet u obzir

onda bi pretstavnici malih država bili u nezgodnom položaju da glasaju za predloženu rezoluciju. Na taj način bio bi stvoren za bezbednost malih država nezgodan precedent.

Pretstavnici malih država, među njima i južno-američke države, smatrale su da je za to potrebno, naposletku, da izjave da će one samo u tom slučaju da glasaju za rezoluciju ako ona bude primljena jednoglasno, t. j. ako je i Kina primi. Oni ni u kom slučaju ne bi želeli da pođu uz jaču državu u takvom oštrom i opasnom pitanju, kao što je zauzimanje tuđe teritorije.

Ovo istupanje, diktirano osećajem pravde, ipak nije nimalo uticalo na japansku diplomatiju. Ona je s uporstvom kao i ranije produžavala da smeta akciji Saveta svojim kontra-predlozima ili novim zahtevima, koji su upravo onemogućavali rad Saveta Lige Naroda.

Kad je predloženo da se ustanovi između jednih i drugih neutralna zona, da bi se izbegli novi sukobi, Japan se tom predlogu nije protivio.

Nisu pristali na ovaj predlog Nanking i Kanton ukazujući, da posle stvaranja takve zone, Kina neće imati više nikakvih izgleda da ponovo stupi u svoj mandžurski posed. Ipak na zahtev Saveta Lige Naroda, pretstavnik Kine, Tce, naposletku je pristao da se uspostavi neutralna zona. Izgledalo je da je blizak čas ostvarenju sporazuma, do koga se dugo nije moglo doći. Ali je to samo izgledalo, jer je japanski delegat odmah, po naredbi iz Tokija, izneo nov zahtev, koji apsolutno nije bio prijemljiv ni za Kinu, ni za Ligu Naroda. Ovaj zahtev bio je u tome da se iz neutralne zone udalje pretstavnici kineske vlade koje su naznačili Džan-Sju-Ljan i nankiška vlada, i da se uprava neutralne zone preda u ruke nezavisne kineske vlade, koja je organizovana u Mukdenu. To bi značilo da se neutralna zona preda u ruke Japanaca, jer su takozvanu nezavisnu mukdensku vladu nasilno organizovali Japanci od vernih slugu japanskog vojnog štaba. Neko se u štampi u šali začudio povodom toga što Japan nije zahtevao da se iseli celo kinesko stanovništvo iz označene neutralne zone i da se usele tuda Japanci, onda bi pitanje o kineskom banditizmu bilo radikalno rešeno.

Ma kakav bio taj užasan zahtev, ali je on, nažalost, bio uopšte u duhu japanske diplomatije na Dalekom Istoku i u duhu one taktike kojom se sad drži Japan u Savetu Lige naroda.

Gorepomenuti zahtev Japana, kao što je bilo ukazano, prepunio je čašu strpljenja čak i Saveta Lige Naroda, i on je ovaj zahtev priznao kao apsolutno neprijemljiv. To se desilo početkom decembra. Japan se time niukoliko nije zbunio, i 7 decembra šef japanske delegacije, Jošizava, predao je Brijanu novu notu japanske vlade povodom neutralne zone. U ovoj novoj noti tokijski kabinet je zahtevao da neutralna zona počne istočno od Kindžou (ili Čen-Čou) na taj način da Kindžou i njegova najbliža okolina ostanu u zoni neposrednog uticaja Japana. To

je značilo da Džan-Sju-Ljan sa celom svojom vojskom treba da ode s druge strane velikog zida, a japanska komanda namerava da zauzme i Kindžou.

Komitet dvanaestorice, kome je Brijan referisao sadržinu note, priznao je i ovu notu kao potpuno neprijemljivu. Međutim, bilo je potrebno da se naposletku primi ma kakva rezolucija. Da se ne bi izazvale nove komplikacije Savet je bio primoran da pođe na nove kompromise, koji su u suštini bili veoma zgodni za Japan. Rešeno je bilo da pitanje o neutralnoj zoni u rezoluciju ne bude uneto, ali države članice Saveta pokušaće da diplomatskim putem utiču na Japan u tom smislu da on ne zauzima Kindžou.

Bilo je isto tako rešeno da se iz rezolucije isključi pitanje borbe s banditizmom u Mandžuriji kao i prava Japana da se zbog toga koristi oružanom silom. Ali će Jošizavi biti dato pravo da učini izjavu u tom smislu, isto tako i kineskom delegatu biće dana mogućnost da da deklaraciju, koja je dijamentralno različna po sadržini od izjave japanskog delegata.

8 decembra 1931 g. Brijan je objavio projekat rezolucije Saveta i deklaraciju koja objašnjava ovaj projekat.

Savet potvrdjuje rezoluciju koja je primljena jednoglasno 30 septembra 1931 g. i, u saglasnosti s ovom rezolucijom, predlaže japanskoj i kineskoj vladi da preduzmu sve mere, da bi japanska vojska mogla evakuisati železničku zonu i to u što kraćem roku.

Imajući u vidu to da su se posle poslednjeg skupa Saveta dogadjaji u Mandžuriji još više komplikovali, Savet predlaže i jednoj i drugoj strani da se uzdrže od svega što bi moglo da izazove nove konflikte i nove ljudske žrtve. Savet moli i jednu i drugu stranu da ga informišu o mandžurskim dogadjajima, a tako isto poziva sve članove Saveta da mu daju informacije koje će dobijati od svojih pretstavnika u Kini i Mandžuriji. Savet rešava da naznači komisiju od pet članova, kojoj poručuje da izvrši isledjenje na mestu i da mu da detaljan referat o svemu, što može da naruši medjunarodne odnose i da preti miru (?) izmedju Japana i Kine i njihovom dobrom sporazumu. Japanska i kineska vlada imaju pravo da pošlju u ovu komisiju po jednog pretsednika i obe vlade obavezuju se da daju komisiji sve mogućnosti na mestu odnosno potrebnih informacija.

Specijalna tačka rezolucije podrobno odredjuje funkcije komisije. Ona ima savetodavni karakter, ali poruka koja joj je data, ima širok i opšti karakter. Komisija je u pravu da rasmatra sva pitanja koja mogu da naruše mir izmedju Japana i Kine i da ispita opštu situaciju . Komisija treba da se stalno nalazi u kontaktu sa Savetom, i ako se pokaže u momentu njenog dolaska na mesto, da rezolucija od 30 septembra još nije izvedena ili da jedna ili druga strana smeta njenom izvodjenju, ona će odmah o tome saopštiti Savetu.

Uopšte, objasnio je Brijan, komisija samo nema prava da se meša u neposredne pregovore izmedju Kine i Japana, ni u naredbe vojnog karaktera; u svemu ostalom ona ima potpunu slobodu akcije, i ni njena kompetencija, ni reon njenog istrazivanja ničim nisu ograničeni.

U deklaraciji pretsednika Saveta, koja je pretstavljala autentično objašnjenje unutrašnjeg smisla rezolucije, bilo je isto tako ukazano da prva tačka rezolucije specijalno zahteva da se, što je moguće skorije, evakuiše japanska vojska iz mesta koja je zauzela.

Tako se završila sesija Saveta Lige Naroda i takve je direktive ona dala i jednoj i drugoj strani koje vode spor kao i članovima Saveta i komisiji koju je ova sesija stvorila.

Da li će se Japanci pokoriti rezoluciji koja je primljena, pokazaće budućnost. Zasad japanska vojska ostaje u Mandžuriji, i Japanci se drže kao vlasnici gotovo u celoj toj velikoj oblasti.

Moguće je da će Japanci formalno izvesti svoju vojsku iz Mandžurije, ali će u njoj organizovati vlast od takvih poslušnih kineskih elemenata, da će faktički politička vlast u tri posebne istočne provincije ostati u japanskim rukama.

Tako je Japan postupio i s Korejom. — Pošto je istu oduzeo od Kine 1894 godine, on je Koreju stezao u svoje gvozdene obruče punih 10 godina. I pošto je napoletku, Koreja bila oslabljena i lišena svake sposobnosti otpora, japanska je vlada zvanično anektirala ovu nesrećnu zemlju.

Ali je moguće da Japan neće hteti da ostavi zgodan momenat i u skoroj budućnosti potpuno će odvojiti Mandžuriju od Kine, i staviti krst na sve donkihotske paktove, koje same zainteresovane države nisu umele ili nisu htele kako treba da zaštite.

Sudeći prema izveštajima iz mesta konflikta, Japanci apsolutno ne misle da evakuišu svoju vojsku iz Mandžurije. Naprotiv, oni nisu prestali da sve vreme s grozničavom energijom utvrdjuju svoje pozicije u kraju koji su zauzeli, izvodeći ovaj rad u tri pravca.

Pre svega, oni pomoću „nezavisnih vlada", koje su sami organizovali, udaljuju sve činovnike i pretstavnike kineske komande koji su ostali verni Džan-Sju-Ljanu i nankinškoj vladi. Na njihova mesta imenuju se Kinezi koji su gotovi da poslušno ispunjavaju sve odredbe japanskih vojnih vlasti. Na taj način, Japanci stvaraju sebi na vreme verni i apsolutni aparat u celoj Mandžuriji.

U Harbin i druge važne tačke Mandžurije gotovo svakodnevno dolaze cele grupe japanskih činovnika i oficira. Oni dolaze kao i civilna lica, ali se odmah rasporedjuju po raznim institucijama, vladinim i trgovačkim. Verovatno njihova je uloga da budu kontrolori koji treba, kao boljševički politruki (politički rukovodioci), da proveravaju nadležnost i savesnost mesnih elemenata.

Napoletku, japanska okupaciona vojska davno je već uzela pod svoju kontrolu najvažnije strategijske tačke u Mandžuriji. Takve tačke, kao Harbim, Girin, Ninguta, Cicikar, Fuljaerdi već se odavno nalazie pod vlašću japanske vojne komande. Ove tačke

pretstavljaju strategiske glavne baze ne samo za odbranu, nego i za napad...

Japan odlično zna da on ozbiljno tangira interese Sovjetske Unije time što naredjuje u reonu Kineske istočne železnice kao kod svoje kuće. Ali se na to Japan malo obzire. Sve pripremne mere za slučaj oštrog konflikta sa Sovjetskom Rusijom već su na vreme preduzete i sve su slučajnosti predvidjene.

Od samog početka japansko-kineskog konflikta japanska štampa i japanska javnost veoma su uporno proturale vesti da se u Mandžuriji tajno sastaju pretstavnici kineske vojne komande i sovjetski pretstavnici, da ruski boljševici snabdevaju Kineze vojnom municijom i instruktorima. Sav ovaj „materijal" Japanci drže u rezervi, da bi ga u potrebnom momentu mogli da iskoriste kao „povod" za „nastupanje". Japanci obećavaju Moskvi da će se držati „neutralnosti" na Kineskoj istočnoj železnici, ako se i Moskva od svoje strane bude držala neutralnosti. Ali nema lakšeg zadatka nego što je uhvatiti Moskvu u narušavanju lojalnosti prema Japanu. Ima mnogo verovatnoće da se zemlja „u kojoj se sunce radja" neće zadržati na zauzimanju Mandžurije i unutrašnje Mongolije. Neodlučnost, koju je pokazao Savet Lige Naroda u pitanju japansko-kineskog konflikta, morala je da izazove kod japanskih militirista nadu da je nastupio čas ostvarenja njihovih širokih planova na Dalekom Istoku. A u ove planove, kao što je poznato, ulazi osvajanje, uporedo s Mandžurijom i Mongolijom, celog ruskog Dalekog Istoka.

Nisu uzalud u japanskim školama geografske karte Japana i ruskog Dalekog Istoka do Bajkala obojene jednom bojom.

Japanci ne smatraju, šta više, za potrebno da skrivaju svoje planove prema ruskoj teritoriji Dalekog Istoka. I privatna lica, i zvanični pretstavnici Japana mnogo puta i veoma konkretno formulisali su šta traže od ruskih oblasti: Primorje, Amurske oblasti i obale Ohotskog Mora. Poznato je da je na Dajrenskoj konferenciji, koja je bila septembra meseca 1922 g., japanska delegacija stavila kao uslov, pod kojim bi se mogla izvršiti evakuacija ruskih oblasti, koje su okupirali Japanci, ove zahteve: 1) otvaranje Japancima najširej pristupa u prirodna blagostanja ruskog Dalekog Istoka, za industriju i trgovinu, 2) davanje Japancima slobodnog prava plovidbe po Amuru i Sungari; 3) uništavanje svih primorskih utvrdjenja, počinjući od Vladivostoka; 4) odreći se od držanja ma kakve flote na Tihom Okeanu i t. d.

Onda je sovjetska delegacija odbacila ove unižavajuće zahteve, ali kad su po ugovoru od 20 januara 1924 g. izmedju SSSR i Japana bili uspostavljeni diplomatski odnosi, — Japanci su uspeli da dobiju od boljševika povoljne koncesije: pravo lova na ribu i uopšte lova po celoj obali Istočnog Sibira, u Ohotskiom i Beringovom moru; pravo eksploatacije rudarskih i šumskih bogatstava u severnom delu Sahalina i u Istočnom Sibiru i t. d.

Koristeći se slabošću Sovjetske Rusije, Japan je u toku poslednjih godina poveo još aktivniju politiku na Tihom Okeanu i naročito utvrdio svoje ekonomske i političke pozicije u Kini.

Ova svest o svojoj snazi i tera japansku vojnu stranku da vrši nova osvajanja.

Ova stranka već odavno čeka s nestrpljenjem da dodje do konflikta s Rusijom, da bi mogla da uzme silom ono što joj nikad neće dati mirni ugovori.

I sad kad japanski stručnjaci i eksperti u velikom broju rade u SSSR, kad su uspeli da doznaju bolje od ma koga drugog prave rezultate pjatiljetke, kad su upravo oni bili pozvani da leče ruski železnički transport, koji je bio potpuno propao, — sad japanska vojna komanda tačno zna da boljševička vlast nije u stanju da ratuje s Japanom i da je ruski Daleki Istok isto tako bez zaštite, kao i pre 12 godina, kad je japanski okupatorski korpus za kratko vreme zauzeo Primorje, Amursku oblast i Zabajkalje. I pred japanskom vojnom strankom, o čijem mišljenju japanska vlada vodi računa više nego ikad ranije, pojavljuje se prirodno pitanje — da li nije nastupio, naposletku, momenat da se zauzme ruski Daleki Istok, jer ni ruski upravljači, ni ruski narod nisu umeli da ga osvoje, i nisu umeli da ga zaštite.

Odbacujući snagu i značaj svih paktova i medjunarodnih sporazuma, može se ići do kraja, stavljajući velike države pred svršen čin...

Takva raspoloženja kod japanskih vojnih krugova nesumnjivo postoje, i ona upravo i izazivaju veliku uznemirenost u Moskvi.

Ova uznemirenost oseća se i u uzvicima sovjetske štampe i u uzdržljivim sovjetskim notama koje su adresovane japanskoj vladi, ali u kojima se oseća uznemirenost.

Tako, u noti Litvinova od 20 novembra 1931 g. koja je upućena japanskom poslaniku u SSSR, Hiroti, potvrdjuje se da je vlada SSSR dala Direkciji Kineske istočne železnice direktive, da ista najstrože čuva neutralnost. „Sovjetska vlada, produžava ova nota, sa zadovoljstvom prima uveravanje japanske vlade da će se ova postarati da ni u kakvoj meri ne naruši interese Kineske istočne železnice i SSSR".

„Ali se ne može ne ukazati, govori se dalje u ovoj noti, da su se vojne operacije u Mandžuriji veoma raširile i daleko prešle granicu njihove prve zone. Eto zbog čega vlada SSSR „smatra da će japanska vlada i u buduće sačuvati prijateljske odnose koji postoje izmedju obe zemlje, i da će ona u celoj svojoj akciji sačuvati neprikosnovenost interesa SSSR".

Ali sasvim u drugom tonu pišu sovjetski listovi o japansko-kineskom konfliktu kad se obraćaju „svetskom proletarijatu". Onda se sa žestinom napadaju militaristi, a naročito Amerikanci, koji izazivaju, tobož, Japan protiv SSSR, da bi na taj način došlo do konflikta izmedju Japana i SSSR. Cilj Amerike kao da je u tome

da se izazove rat izmedju Japana i SSSR, da bi se, s jedne strane, oslabio amerikanski najmoćniji protivnik na Tihom Okeanu, a s druge strane da se smeta ostvarenju petogodišnjeg plana u SSSR. Ali „Izvestija" izražavaju uverenje da će težnja Ujedinjenih Država da se Sovjetska Unija izolira, biti razbijena od strane svetskog proletarijata. Tako sovjetska štampa piše o japansko-kineskom konfliktu, kad ga rešava s tačke gledišta Kominterna.

Da li će svetski proletarijat doći na pomoć Sovjetskoj Uniji, u to se može i verovati i ne verovati, ali da se Rusija nalazi pred strašnim udarom, to komunistički diktatori odlično razumeju i osećaju.

В. Архангелски
(Превео *Т. Ј.*)

СТАРИ И НОВИ НАЧИН ЖИВОТА У СОВЈЕТСКОЈ РУСИЈИ

Отприлике од XVI века руско друштво долази у непосредан додир са животом западне Европе, прима од ње научна знања и животне удобности, богати се упознавањем с новим политичким уређењима и идејама, и у свима даљим етапама свога развитка изложено је све јачем утицају западно-европске културе. „Европеизација" се најбрже изводила у материјалној техници руске државе и у духовном склопу оног танког слоја интелигенције који је европским утицајем избио на површину руског живота. А што се тиче нижих народних слојева, ту су нови европски утицаји наилазили доста озбиљан отпор у културно-историјским и народно-психолошким условима, веровањима и обичајима, предањима и навикама, који су успели да се дубоко утисну у живот и дух народа, и који су у области народне психологије претстављали врло отпоран и консервативан елемената. Али на овај или онај начин нове струје су почеле продирати и у широке слојеве народног живота, доспевати у срећен живот и ломити стари, вековима изграђивани народни начин живота.

Године рата и револуције од одлучног су значаја за очување чврстине старог живота. Оне су пољуљале у руском народу све оно што се држало снагом историске инерције и навике: и узајамне односе међу друштвеним класама, и утврђене породичне обичаје, и старе навике у религиозном животу, и основице традиционалног морала. Дубоки потреси и поремећај минулих година у целокупном склопу руског живота, изазвали су оштру борбу између старог и новог. У уравнотежени живот продрле су нове појаве, замутиле су његову сразмерну простоту, нагнали да се напушта рутина, да се крче нови путеви. Појављује се читав низ нових и узнемиравајућих питања: шта напуштати и чега се држати, шта прихватити а шта одбити, како изграђивати свој живот, за ким ићи и куда ићи. У свима животним односима моралног, религиозног, социалног и материјалног карактера јавља се читав низ невиђених судара, непомирљивих несугласица, драмских, понекад чак и трагичних

ситуација. Под унакрсним утицајем разних појава које су избиле на површину руског, ратом и револуцијом уздрманог живота, стари начин живота се распадао и постављени су темељи новога живота, стварани су услови за појаву људи с новим расположењима и новим правцем воље. Дубоко врење које данас преживљује руски народ, још није успело да се излије у коначне форме, али руска белетристрика и разна етнографска проучавања, предузимана у Совјетској Русији, ипак омогућавају да се издвоје карактеристичне црте те борбе која се дешава — у главном у нижим слојевима — између старог и новог живота и да се скицира даља еволуција живота, која се формира у револуционарној Русији. Задатак нашега чланка је да пропрати тај веома занимљив процес у различним условима живота руског народа: у сфери породичних узајамних односа, у области религиозној, моралној, економској и т. сл.

* * *

Дубоки познавалац руског села из предреволуциског периода, Гљеб Успенски, у свом огледу „Власт земље", необично је јасно осветлио особености сељачког живота, изазване „влашћу земље", пољопривредним радом. Карактерне особине земљорадничког рада остављају, по мишљењу Успенског, дубок печат на целокупно схватање сељаково, одређују правац свакодневног сељаковог рада, стварају чврст и непоколебљив начин живота сељачког становништва. Ту је све промишљено и испитано, свака ствар је стављена на своје место, сваки поступак је предвиђен и наговештен, сваком осећању и свакој помисли даје се вековима припремљена оцена. Усхићујући се складношћу сеоског начина живота — сељачке психологије, Гљеб Успенски није скривао и тамне, чисто „зоолошке" стране сеоског живота, и врло често је наглашавао да се, под притиском „власти земље", у сељачком животу изражује само „зоолошка истина" и да у будућности пред нама стоји огромна дужност да се „зоолошка истина" преради у општечовечанску истину. Такав задатак је, у свој својој сложености, с необичном напрегнутошћу искрсао за време револуције.

Руски народ се у доба револуције нашао у вртлогу најважнијих идеја и питања, каква никад нису узнемиравала европску мисао. Застареле ране европског друштвеног живота, замршеног у његовим противречностима, одавно су узнемиравале разум и савест најбољих претставника европског социалног живота и гониле их да траже излаз из неподношљивих животних супротности. У еснафима, у трговачким редовима, на универзитетима, процесијама, свечаностима, у Европи је поступно израстала нова човечја личност са драгоценим навикама самоуправљања и са живом тежњом за ослобођење од социалног зла. Многобројна радничка класа, створена развитком капитализма у западно-европским државама, била је погодно

земљиште за негирање старог, вековима формираног, политичког и социалног уређења. На тај начин, нове идеје на Западу појавиле су се као резултат трајних напора европске мисли и еволуције економских односа: оне су органски израстале из европске прошлости. Није тако било у пререволуцијској Русији. Притисак бирократије био је тешко бреме на леђима сиромашнијих класа руског становништва, али, ни ступањ духовног развића руског народа, ни услови његовог економског развитка нису створили довољно услова да би ниже класе у народу могле усвојити нове идеје које је убацила револуција и да би према тим идејама измениле своје живљење. Веома занимљиву слику борбе између очврслог старог живовања и нових идеја даје доње писмо једног сеоског становника, писмо које је доспело у иностранство.

„ И наједаред на Малу Госпођу — саопштава се у писму — усрећили су нас својим доласком комсомолци из Москве. „Здраво — рекоше нам — дошли смо да вас учимо". И почели су нас учити. „У вас — веле — свака жена засебно кува чорбу. А кад би ви уредили заједничку трпезу, и кад би једна жена кувала за све, онда би и намирнице биле јевтиније, и на гориву би се уштедело и женама би се олакшало. Зар то није истина?" — „Како да није — говоримо — истина је! Учи даље". — „Па онда, услед наше необразованости, свака жена засебно пере рубље. А ако ћемо по науци, онда ће једна жена за све прати: и олакшица, и уштеда... Сад свак засебно обрађује свој врт, а ако би се уклонили плотови, онда би трактор орао земљу, а машине би сејале, плевиле и т. д. Затим, свака мати засебно васпитава... А треба овако: чим се дете роди, одмах га пренети у заједничко гајилиште. У тој заједници дете ће уживати, а матере не би имале око њега ни посла, ни брига, ни расхода. И уопште, живети у засебним кућама — то је ружно буржоаско уређење. У Енглеској тако радници живе, зато су и постали социал-издајице, прирепци капиталиста. А код нас — пошто смо ми социјалистичка република — морају постојати радничке палате. Дошао си с рада — одмах одлазиш у одређену салу. Окупаш се у купатилу — усред купатила басен за пливање: пливај! Окупао си се: машина ти пружа чисто рубље, изглачано одело, а гласноговорник објављује: изволите на оброк". Веома лепо су говорили, — пише аутор — а наш народ се кикоће, особито жене. На завршетку народ поче викати: „Добро! Нисмо противни. Сазидајте нам радничку палату. А комсомолци на то: Не. Наше је — веле — само да вам објаснимо план, а ви, ако увиђате корист, морате своје садашње буржоаске кућерке порушити, а уместо њих сазидати социалистичку палату". Тад је кикот постао јачи но у циркусу, кад се гледају глупи Августи. *А пошто се то многима учинило невероватно*, од комсомолаца су затражили документе. Документи су, наравно, били потпуно исправни, од московског комитета. Ком-

сомолци објашњавају да су упућени ради ширења социализма."

И тако су комсомолци, вероватно, отишли и не схвативши узрок веселом расположењу својих слушалаца. Пуштени су у саобраћај логички аргументи, дата широка употштавања, насликане примамљиве перспективе, а у резултату... кикот и „многима се то учинило невероватно". Код пропагандиста-комсомолаца иза тежње к новоме животу стајао је, несумњиво, искрен, мада и слеп, друштвени идеализам. Али они нису могли разумети да поред хијерархије логичке аргументације постоји социално-животна хијерархија, која има огромну снагу већ и само по томе што иза ње стоји вековне традиције, оригинално схватање личних интереса, народна непросвећеност. Совјетска власт, наишавши на отпор друштвено-животне стихије, одлучила је да сломи све препоне које јој стоје на путу и да насиљем над народном психологијом и укорењеним начином живота усади у руски живот оно што би морало доћи као резултат дугог историјског припремања... „Сад су већ многе нагнали у колхоз (колективна пољопривредна добра) и групишу некаквог гиганта — саопштавају са Дона у иностранство — одузимају сав иметак, све до обојка, а и да се не говори о брашну и житу. Ко се уписао у колхоз, од њега одузимају као од колхозника, а ко се није уписао, од њега одузимају као од противника совјетске власти. Изјутра натоваре на кола све до кончића, а домаћина с целом породицом истерају на улицу. Ако је одевен, наређују му, са оружјем у руци, да се свуче и изује. Ко не послуша, тога оборе и свлаче сами. Хлеба не оставе ни залогаја, брашна — ни трунке. Убијају гладном смрћу и хладноћом. Обилазе и дању и ноћу с колима и одузимају иметак: и столице, и ормане, и чаше, и шоље, и кашике. Нема таквог предмета, који не би узели... А шта чине с људима? Слушај. Све су их поделили и дали им разна имена: неке зову кулацима, друге лишенцима, треће самообложењима. И такве људе почели су под јаком стражом упућивати незнано куда. Прва група — 150 породица. Никога к њима не пуштају, одбијају кундацима. Писма од њих не пропуштају. Неки говоре да су их послали на Северни океан, неки — на Урал, или у непроходну тајгу. Многе су поубијали. То се чини свуда. Ужасно је што се ради. Све се не може ни описати". У којим размерама совјетска власт ломи услове живота засад је доста тешко утврдити, али је несумњиво да насилно стварање колхоза по селима и засеоцима руши стари укорењени начин сељачког живота уз велике болове и веома озбиљно. Такво раслабљавање свих утврђених облика живота врши се, уосталом, и у оним областима сељачког живота које још нису захваћене колективизацијом.

— „Десет година је живот стојао на једном месту. Двадесет година је стојао на једном месту. Мислили смо, стојаће још

педесет година, а он се покренуо. Кад се покренуо, нико нам не може рећи... У овој или у оној години. Пећи се ложе, пси лају, све како је и пре било. Погледаш једним оком, има негде нешто, само не можеш одмах да га напипаш".

"Иду три мужика, баш као ловци за зечјим трагом, а у глави им се обрћу точкови. Обрне се један — радо би убио ту ђаволју комуну. Обрне се други — радо би ударио некога. Зар се може тако живети? Извршни комитет досађује с наредбама, а женскадија као да се најела бунике. А у кући неред: свежањ прућа лежи пред вратима — нико с места да га помакне. Воде у умиваоник нема ко да налије, никога ко би ти чизме донео. Ех, како можеш некога туђи због таквих ствари".

Тако је насликао живот руског села недавно умрли млади руски писац Невјеров у својој приповетци „Андреи Непутевыи". И одиста, такве „ствари" су се почеле јављати у сеоском животу готово на сваком кораку и пољуљавати и најдубље укорењена гледишта, а врло често и најдраже навике, обичаје, обреде.

Духовни живот руског села у предреволуцијском периоду у знатној мери је управљан утицајем православне цркве. Црква је прописивала да се извесних дана пости, и зато је руски сељак сматрао за „грех" да у среду или петак једе јаја, меса или да се напије млека. „Грешно" је било радити на празник. Само у одређено време могла се вршити венчања. Сматрало се за грех да се људи без страхопоштовања држе према иконама, које су сачињавале неопходан украс сељачке куће и стојале у њој на почасном месту. Веровало се да ће пролазак литије пољем у време суше — донети кишу. Кад се деси пожар, требало је са иконом у руци обићи угрожено двориште, и тад ветар дуне на супротну страну итд. итд. Живот човека, од рођења до смрти, у свима најважнијим догађајима, био је везан за цркву, управљао се по црквеним прописима, обичајима, обредима. Али револуција се довађала и до сеоских поља, дотакла се црквеног живота и изазвала мучну, далеку од завршетка борбу између старог окамењеног црквеног живовања и нових погледа, праћену нечувеним поступцима.

— „Ето говоре: има Бога. А ја кажем: нема. Ако га има, нека ме уништи на овом месту где сам сад. Нека ми се сасуше руке и ноге. Али ви видите: ја стојим!

— „Икона? А ја ћу је, ево, узети и пљунућу твоју икону. Бацићу је под ноге и газићу је."

Тако, по приповеткама аутора збирке „Стари и нови живот", врше антирелигиозну пропаганду војници, морнари и комсомолци. Лако је замислити утисак који оваква пропаганда чини у селу. Један део верујућих почео је преживљавати дубоку кризу и прилазити напуштању пређашње обредске вере, али то напуштање није потпуно. Ево примера на старици Прохоровој из забаченог села. Она је престала веровати у Бога и

своје домаће богове — иконе — час износи из куће, час их опет уноси. Рећи ће „хвала Богу", а затим ће се пренути: „та шта ја говорим? Бога нема". — „Многи домаћини и домаћице — додаје један од аутора поменутог зборника — такође овако носе иконе тамо-амо, не одлучујући се на чему да се задрже". Занимљиво је да је борба између новог и старог далеко од свршетка чак и код оних који сматрају себе за комунисте. Комуниста а чита у цркви апостол и поје за певницом! Комунист а о великим празницима прима у своју кућу свештеника, иако сам изиђе из куће. „Загреје се неки комсомолац-комунист, и чак не од најсвеснијих... — пише један совјетски кореспондент — песмица за песмицом, поскочица за поскочицом... У њима ће свак добити своје. Самога Господа Бога претрешће тако да свако неће моћи да слуша. А мати ће ући и рећи: „Сашка! Што се кикоћеш? Иди да вечераш!" Одмах ће ућутати. Устаће, отићи ће на вечеру. Прилази столу, уљудно се крсти, клања се иконама и седа на крај клупе." Поремећеност свикнутих гледишта на обреде, која врло често скрива народним масама унутрашњу страну хришћанства, често међу сељацима, а нарочито међу омладином, повлачи за собом потпун губитак вероваља. „У селу на брежуљку — прича Шубин у својим „комсомолским приповеткама" — стоји црква. Деца полегала по трави, задимила цигаретама. Chопка се чуди:

— Зашто не би ишли на вечерњу?

— Ми не верујемо у Бога. Бар се грехова не треба бојати. Вечерњу окачи о клин. Весели се, јуначка душо!

— Дакле, ви сад одбацујете и оца и Бога? Што желите, то и чините?

— Ех, ех! Слобода, друже! Требаће да дугогривом попу наместимо ребра: развлачи вечерњу на цео дан.

Дубље природе, које трагично преживљују колебање укорењених веровања и рушења старог црквеног живота, у мукама траже одговор на своја нова питања и обраћају се ради тога искусним људима.

— „Ја имам леригиозно питање — обраћа се сељак додирнут новим утицајема. — Например, има ли Бога или нема, Андроне Михајличу?"

Андрон Михајлич је човек искусан. Он је „пропутовао двадесет губернија." Зна где је истина, а где није, и зато на тугаљиво питање „има ли Бога или не" са уверењем одговара:

— „Збуњивање главе".

— „Дакле, само једна прокламација и ништа више? — пита даље сумњалица".

— „Тако је".

— „Вама је то добро познато?"

— „Предрасуда непросвећене масе".

— „Слажем се с вама, Андроне Михајличу, али само сумњиво је. Главна је ствар — леригија".

— „Разуме се" — као и први пут, убедљиво изјављује Андрон Михајлич.

Ради борбе с религијом — „опијумом за народ" — бољшевичка власт је организовала широку антирелигиозну пропаганду, која се, по § 13 Устава Совјетске Републике, мора изводити „с највећом обазривошћу", али, као што се зна, совјетска власт је врло брзо напустила тај свој метод борбе с религијом, „оруђе за заглупљивање народа". Пропаганда речју почела је врло често прелазити у пропаганду делом. Отпочело је отварање моштију, настао је дуг период гоњења мирјана и свештеника, црквени синоди су се почели богатити мученицима за православну веру, тамнице и прогонства — „проповедницима" црквеног учења и свештеним лицима. Такво сливање усмене и писмене пропаганде с пропагандом на делу изазвано је унутрашњом логиком целокупног бољшевичког схватања и у својој свакодневној пракси довело је до рушења старих навика и животних облика. „Затворили су многе цркве — саопштава се у већ цитираном писму са Дона — у некима су отворили биоскоп, и ми очекујемо да се и наша црква затвори. Верни су се досад откупљивали, али сад више немају чиме. У Украјини су још горе поступали с црквама. Тамо су све затворили, иконе, рипиде и заставе спалили. У црквама су наместили радио, отворили трговине. У саборној цркви у Ростову — такође радио. У Мојкопу је саборна црква такође затворена.

Упоредо с разбијањем старог живота, у Совјетској Русији се постављају темељи неког новог народног живота, који, усталом, није добио коначне форме. Ево пред нама „свесног грађанина, творца новорођеног детета женског пола", Василија Шапкина, из приче Акуљшина „Октобрина". Он је бивши красноармејац (војник црвене војске), с доста високим мишљењем о својој некадањој служби.

„Другови, — говори он — ја сам служио у црвеној војсци. Ја сам сад свестан да моје служба није била узалудна. Скроз видим сву поповску паучину, и пре бих живот дао но што бих се понизио да живим старим животом".

Кад се Шапкину родила кћи, он је није понео ради крштења свештенику, како се то чинило некада, већ је у својој кући приредио „октобрину:" позвао суседе, и претседник скупа поздравио је присутне свечаним говором:

— „Другови, у част Лењина девојчици ћемо дати име Црвена Нинела, и свечано се заклињемо да ћемо је васпитати у комунистичком духу... Молим за тишину! То је у најширем значењу поштовање личности и колектива." А кад из првог реда девојчица, наслушавши се, очигледно, разговара старијих, неочекивано пита: „Чико, жене веле, да дете има реп" - претседник изјављује:

— „То је лаж! Другарице изасланице, покажите дете свима".

Али начин живота у Совјетској Русији формира се не само под притиском неких појава послереволуцијског времена, већ и „под утицајем препорођења старих, рекао бих, отишлих у област историје, облика народног живота. „На погребима и гробљима — саопштава у свом писму једна сеоска учитељица — појавило се нешто слично прастарим обичајима. А и у другим областима се враћа старо. Може се рећи да су се обреди вратили у времена Тихона Задонског. Две стотине година црквене културе као да су збрисане. Старовремским старцима то као да је и по вољи, али омладина се од такве старежи окреће, и знатан део од ње, услед ускрслих старих, полујеретичких обичаја, радије прихвата или баптизам или комсомол. Саопштења ове учитељице потврђују се читавим низом испитивања послереволуцијског народног живота, која су пре неколико година вршили совјетски испитивачи руског села. Стара јеретичка веровања у вилењаке, вештице, врачаре ускрсла су, по изјави аутора збирке „Стари и нови живот", и у таквим местима, која, по својој близини културним центрима, искључују могућност њихове појаве. У селу Порохову крај Петрограда, на пр., о Петковачи врши се сваке године истеривање ђавола из „кликуша" (хистеричних). „Кликуше распињу на зид. Једну вештицу, коју је као такву обележила једна кликуша, умало нису бацили с моста, а кад се за њу заузео свештеник, избили су и њега." У Череповецком срезу, опет недалеко од Петрограда, нека жена, нагнана рђавим поступком мужа, отишла је вилењаку (лешији) и провела код њега читавих шест дана. У једном селу крај Москве испитивачи су се упознали с једним гатарем, који је, које болесних које здравих, примао годишње до 4000 људи итд.

Упоредо са сујеверјем и двојеверјем, који утискују дубок печат у живот простог народа, испитивачи су запазили и тражење дубљих облика религиозног живота, што са своје стране врши свој утицај на формирање новог живота. „Браћа из мушког манастира — пише у иностранство човек близак сеоском животу — разишла су се. Али су потражила други пут... Једни су отишли у пустињаке: живе по усамљеним местима, по пећинама. О њиховом ширем животу мало знам, али проносе се гласови да пустињаци не остају сами: к пастирима долазе овце. Истакнутији су изабрали исповедништво. Они иду из места у место са два крста на грудима. Одевени су у дугу кошуљу, гологлави. У народу их и зову: исповедници. Ја лично видео сам два таква исповедника на једном вашару. Један је имао на грудима старовремски месингани крст на ланчићу, а други лимени крст, који је сам начинио, привезан око врата врвцом. Ишли су кроз гомилу ћутећи, а народ им је с поштовањем чинио пролаз. Милиција их није ни дирнула. Исповедници ћуте, и њихово делање није у речи, већ у отвореном ношењу гоњеног знака." Религиозне струје, ван оквира пра-

вославне цркве и познате под именом секташке (баптисти, духовни хришћани итд.) данас су по извештајима совјетских испитивача руског села, знатно појачале своју делатност и са своје стране доносе нов материјал за изграђивање послереволуцијског живота. У хиљадама кружока евангелиста и адвентиста размештених по Совјетском Савезу, у општинама баптиста и молокана постоје оркестри народних инструмената и вокалних дружина, сваке недеље приређују се духовни концерти, држе се проповеди, раздају се летци, плакати и брошуре с религиозном садржином, деца се обучавају у религиозном духу, одржавају се омладински зборови. Сва ова делатност је врло привлачна за онај део сељака који тражи одговор на своја религиозна питања и тежи да животињски живот претвори у људски. „Својом чистотом и уредношћу, проповедањем здравих начела — саопштава „Правди" један совјетски кореспондент — сектанти су велика привлачна снага, нарочито за омладину. Мора се признати да се јеванђеље, међу осталим књигама које доспевају у село, сразмерно највише чита".

Православље, јеретичка сујеверја, тражење нових облика религиозног живота и, најзад, проповедање атеизма и речју и делом! Све се то судара и преплиће међусобно, бори се и долази у неочекиване односе једно према другом. И све се налази у процесу врења, несталности, узајамне борбе и узајамног одрицања. Тешко је чинити непогрешна прорицања о даљој еволуцији религиозних преживљавања руског народа и с тим у вези нових облика живота, али једно се мора признати као поуздано. У руском народу линија борбе пролази не у области атеизма и православља, разума и вере; логике и осећања. Бој се бије између разних вера, па међу њима и бољшевичком. Укорењени систем веровања, култа и начина живота поколебан је. Тежиште религиозног живота премешта се у област интимних преживљавања. Индивидуализовање религије отвара нове путеве и за религиозно стварање за нове облике живота, облике који више одговарају поколебаној свести народних маса. Докле ће отићи тај процес индивидуализовања религије тешко је рећи: бољшевичка гоњења религије дала су обрнут потстицај том процесу и нагнала су многе да траже умирење у верности и оданости некадашњем црквеном животу, који данас у Совјетској Русији подржава православна црква.

* * *

Руска револуција, која је до дна уздрмала народни живот, нанела је, сасвим природно, тешке ударе старовремском породичном животу и изазвала читав низ нових појава у руском животу.

Прерevолуцијска руска породица претставља доста сложену правну установу, необично чврсто оковану вековним напорима цркве и државе и начичкану читавим низом особености.

Црква је признавала само црквени брак, а негирала је потпуно и грађански брак и ванбрачну децу. Пререволуцијски закон правно је признавао само црквени брак, обавезивао је жену „да слуша свога мужа, као старешину породице, да живи с њим у љубави и да му указује пажњу и привезаност као глави куће". (Зборник закона, том X, гл. 106). Одредба пререволуцијског закона о „неограниченој послушности своме мужу" стварала је потпуну правну зависност жене од мужа. Чврстина укорењеног породичног живота подржавана је црквеним и грађанским законодавством о разводу. По руском пререволуцијском праву као оправдан повод за развод служили су: прељуба, двобрачност, неспособност за брачне дужности, отсуство супруга и осуда за злочинства, праћена лишењем свих права. Бракоразводна парница је имала веома сложену процедуру, у којој су судске функције биле испреплетане са административним функцијама.

Совјетска власт је, још првих месеца свога постојања, нагло раскинула у питањима брака и породице како с црквеним канонима тако и са одредбама закона Руске Империје. Црквени брак, који се пре револуције сматрао једино законитим, из кога потичу одређене правне последице, претворен је бољшевичким декретима и кодексима о браку, породици и старатељству (1927) у приватну ствар брачника. Једини законити облик брака постао је грађански брак, који је до револуције сматран за незаконит. „Ванбрачна деца" су такође заштићена законом. У складу с тим, настале су нагле промене у положају т. зв. ванбрачне деце, у обиму права и дужности родитеља према деци и деце према родитељима, у правном положају мужа и жене итд. По совјетском кодексу, за развод се не траже неке особите околности и посебно околности интимног живота супружника, не установљавају се макар какви рокови за ступање разведених супруга у нови брак, не ограничава се број ступања у брак на три, како је то било пре револуције. По чл. 18 кодекса „за живота супруга брак се може раскинути како по обостраном пристанку супруга, тако и по једностраној жељи једнога од њих." Процедура око развода је, по совјетском законодавству, веома упрошћена. Изјава о раскиду брака, усмена или писмена, од стране оба супруга или само једног од њих, одређеном надлештву у месту живљења једнога од супруга. Развод се врши врло брзо, одмах пошто се реши питање код кога од супруга, и које од деце, остаје на васпитању, ко ће од њих и у којој суми плаћати издржавање деце. Са истом лакоћом се врши и закључивање брака. Брак се сматра закљученим на основу изјаве младожење и невесте у статистичком одељењу. Одговорни чиновник који региструје брак, скреће пажњу брачницима на кривичну одговорност за лажне податке, чита им одредбе кодекса о условима за регистрацију брака и онда записује закључење брака међу

пријављеним лицима у нарочиту књигу. Записано се прочита, брачници то потпишу, чиновник потврди, и брак је закључен. Још простије се закључују т. зв. „фактички" бракови, где се не тражи ни регистрација, ни пријава, ни саслушање брачника. Такав „фактички" брак совјетско законодавство такође сматра као брак, и не сматра га за нешто недопуштено или чак стидно, како је то било раније. Јаке измене унело је совјетско законодавство у решење питања о узајамним односима супруга. Садашњи совјетски закон не тражи „неограничену послушност жене мужу." Он не предвиђа туторство мужа над женом и не даје мужу какву било нарочиту власт над њом. По чл. 9 „Кодекса закона о браку, породици и старатељству," оба супруга имају потпуну слободу избора занимања." Промена места живљења једног супруга не обавезује другога да пође за њим. Чак и вођење заједничког домаћинства утврђује се по узајамном споразуму супруга.

Такве су, у општим цртама, одлике совјетског законодавства о браку и породици. Било би погрешно прецењивати значај совјетског законодавства у области породичних и брачних односа: дубоки поремећаји, у време револуције, свих правних, моралних и религиозних гледишта обично стварају за законодавца нарочите оквире и у знатној мери ограничавају утицај законодавства на бујицу живота. Али се ипак не може порицати да је совјетско законодавство о браку и породици нанело тешке ударце сталоженом породичном животу и изазвало низ нових појава у области брачних и породичних односа.

— „Колька! — говори један сеоски комунист свом млађем брату комсомолцу — очешљај се! Идем да просим девојку за тебе."

— „Нећу да се женим".

— „Марим ја што нећеш!"

— „Жени нашег пса".

— „Стрвино!"

Шчепа комунист бич, зграби комсомолца и поче брату — уливати социалне идеје. (Акуљшин „Људи... факти").

Данас сеоска омладина напором своје воље, на свој властити ризик, по диктату свог разума и своје савести, решава најинтимнија питања свога личног живота и под заштитом совјетског законодавства прерађује своје некадашње породичне односе. Ново наступа, али и старо не жели да уступи своје позиције. На позадини борбе између старог и новог пред нашим очима се збива рушење старих погледа, одрицање очинског ауторитета, напуштање дедовских обичаја.

— „Сад је мода не слушати оца и матер. Кад бих ја био Љењин, све бих вас, омладинце, ишибао, док вам не бих избио из главе ту погану комуну" — говори у Шубиновој причи „Комсомолске приче" заштитник старих односа између оцева и деце.

— „Као да немају деце и као да се никад нису удавале," — тужи се један мужик у приповетци Невјерова „Андрей Непутевый" — домаћинство заборавиле, стоку напустиле, све домаће им постало непотребно... Говоре о Андрији, говоре о Гришки Копчику, о црвеној застави, извезеној плавом свилом. О својим мужевима — ни речи. Андрија је добар. Гришка је добар. Атласна тканина је добра. А њихови мужеви ни за шта нису. Девојке и жене шију црвену заставу за комуну. Не можеш ништа да разумеш. Анушка Прохорова им је главна кројачица. Наместила шиваћу машину на сто, атлас прострла као столски чаршав. Дозвала девојке, шапнула женама. Машине зврје, ножице шкљоцају, девојке везу плавом свилом по црвеној материји: „Пролетери свих земаља..." Смеју се жене са девојкама: мужевима би требало приредити штрајк".

У занимљивим скицама „От деревенских полей" совјетски писац Панферов описује један случај таквог „штрајка".

„Јавила се велика јерес по селу — пише Панферов — жене су устале на ноге, као да су се бунике најеле. За Уљаном иду, скупљају се ван села, слушају Уљану. Мушкарцима не допуштају ни да привире на збориште: чим их спазе или ће завитлати штапом или ће се бацити каменом. На изборни скуп дошло је више жена него мушкараца. Стоје жене на једној страни, мушкарци на другој.

— „Сад ћемо бирати, — рекла је Уљана, — гласајте, жене, за мном." Цео стари совјет је одлетео и, макако да су се мушкарци копрцали, жене су изабрале свој сеоски совјет".

Сељанку чекају обично многобројни послови. Она не зна за одмор, за разумну забаву. Нега деце, готовљење хране, спремање одеће, старање о домаћој економији гутају јој све време. Тако је било пре, тако је и сад. Отуда долази тромост женске психологије, страховање од нових путева, привржености ка укорењеним односима.

— „Скупили нас. Седимо, слушамо и не разумемо ни речи — прича једна сељанка: „завршио се говор, и сви њуте: као да су свима позашивана уста. А ја проговорим: „зашто сте нас скупили? Седимо као пањеви. Говорите то боље мушкарцима; они су о то већ зубе иступили. А наш је посао: пећ и крпе".

Али свест о праву на учешће у стварању нових облика личног, породичног и друштвеног живота поступно почиње продирати у учмалу женску психологију. Као врло карактеристичан знак мењања породичног живота јавља се учешће жене у различним друштвима („Доле неписменост", „Мопр", „Авиахим" и др.), у синдикатима, у секцијама појединих установа, у активном раду у среским и губернијским извршним одборима. По рачунању совјетске штампе, за пет година у делегацијама је било не мање од два милиона женских лица. Од VIII до XIII конгреса совјета процент женских учесника попео

се од 2 на 9. У неким губернијским извршним одборима претседничко место, по избору, заузимају жене.

Засад је још доста тешко да се да исцрпна слика о новом породичном животу, јер се тек израђује, али неке њене црте истичу се већ доста јасно. Не треба заборавити да је руски предреволуцијски живот претстављао смешу различних контраста према ступњу интелектуалног развитка: с једне стране руска интелигенција се дотицала врхова светске културе, а, с друге стране, ниски народни слојеви ослањали су се на азијатску некултурност. Револуција је извршила катастрофално брзо премештање друштвених слојева, ставила је у прве редове оне који су пре били на дну друштвене пирамиде, који нису играли никакву улогу и нису били упознати с културом виших друштвених слојева. Аван-сцену руског живота заузео је нов антрополошки тип, реалистичан по свом душевном склопу, али непријатељски расположен према психичној утанчаности некадашњег културног слоја, ничим невезан с његовим традицијама и његовим моралним укусима; зато је решењу свих питања, па међу њима и питања породице и брака, прилазио са елементарнијим захтевима. Упрошћена психологија је и дала особиту боју новоизрађиваном породичном животу. Међу омладином је велику пажњу привукла теорија о „чаши воде:" задовољити своју потребу у љубави и своје полне прохтеве тако просто и безначајно, као што се испија чаша воде. У разним местима стварана су међу омладином друштва под именом „Доле невиност." Под знаком борбе с „мјешчанством" пропагирала се полна развратност. У име „слободне љубави" раскидали су се с лакоћом породични односи и склапале се нове везе. Не само у варошима, већ и у селима почели су се широко практиковати побачаји. — „Шта ти сад вреди да се жениш?" — писао је „Правди" неки сељак: — Ништа! Данас си се оженио, а сутра си се развео. Совјетска пракса, подржавана совјетским законодавством, одиста сведочи о крајњој нестабилности новог породичног живота. Бивало је случајева да је муж, пославши своју жену на летовање, одмах по њеном одласку тражио развод, добијао га, ступао у нов брак и у време кад се жена враћала са летовања — већ живео новим брачним животом. Дешавало се исто тако да је, сутрадан по регистрацији брака, муж давао путни трошак жени да би се вратила родитељима и саопштавао јој да је поднео пријаву за развод. Догађало се да је рођење детета, изазвавши нове расходе, одмах изазвало и распад породице: муж је одлазио од жене и остављао јој све бриге о детету. „Мушкарац се може женити 366 пута годишње — писала је у „Известијама" нека сељанка — и, према томе, за годину може створити толико исто деце. Муж мора имати једну жену. При разводу, крива страна треба да буде лишена права ступања у брак." Нов породични живот изазвао је против себе пре свега жене. „Ми хоћемо, — говорила је у име жена

једна делегатка на конгресу совјета — ми не желимо да непоштене жене разоравају наше породице. Разврат је толико раширен да се не може дисати." Али, са друге стране, тако звани „нов породични живот" налази своје одушевљење браниоце. „Ја сам исти такав човек као и многи други; и на мене делује сила природе — писао је један кореспондент неки, друг — био сам млад, здрав, снажан и морао сам, по сили природе, имати полну везу са женском. Шта је из тога изишло? Сто осамнаест фактичких жена (не рачунајући забораваљене). Сад има сто деветнаесту, зарегистровану у брак са мном." Можда ћемо чути и о даљим подвизима друга Фомина, али још сад је јасно да су зверска грубост, нискост и проста људска глупост оставили своје трагове на формирању новог породичног живота. Ко се не сећа прекрасних дефиниција љубави у Хамсуновој „Викторији?" „Љубав је ветар што ћарлија у ружама... Летња ноћ са звездама на небу и мирисом на земљи... Љубав је дошла на земљу у пролећну ноћ, кад је младић сагледао два ока, два ока... Љубав је прва реч Творчева, прва мисао, која Му је простругала кроз мозак... И љубав је постала извор света и владарка света, али сви њени путеви су пуни цвећа и крви „цвећа и крви"... Цвеће и крв! Један део омладине, који је жудно прихватио теорију о „чаши воде", заклањајући се иза совјетског кодекса о браку и породици, избацио је из живота цвеће, обнажио најинтимнија преживљавања, вечито осећање љубави умрљао само крвљу и блатом и дао породичном животу специфичне одлике. Законодавство совјетске власти избило је у свест нових друштвених слојева, избачених на површину руског живота — на веома необичан начин. Слобода коју совјетски кодекси дају у закључивању брака, и слобода развода за мало културни део становништва и особито за лица васпитавана у условима послереволуцијског живота — постала је привлачна, у главном, својом негативном страном: нема старих забрана, нема старих уобичајених и моралних ограничења: „данас се оженио, сутра се развео." Совјетски закон о браку веома је често служио као заклон иза којег се старо уобичајено насиље мушкарца над женском стало јављати у одвратним формама новог живота. И та појава се запажа свуда, а особито међу члановима комунистичке странке. У јуну ове године познати бољшевик Јарославски реферисао је ЦКК и прочитао писмо неке комунисткиње, које врло јасно описује породични живот чланова комунистичке странке. „Мене необично интересује — пише та комунисткиња — једно питање. Куда иде живот савремених комуниста и какав треба да буде однос према жени која је члан странке? Много сам разговарала са женама-комунистима, које су већ 12—14 година у странци, и све се жале на исто, да се мужеви комунисткиња понашају ружно, тајно имају, поред њих, и друге жене. Ја сам живела са чланом странке и искрено сам га волела, а он, по-

славши ме у болницу, састаје се са другом, која од њега затрудњује и побацује. Поред мене и мог сина има још једну, која такође има сина — и тако ми смо стварне три жене једног истог мужа... Рећите, како могу да радим? Једанаест година сам у партији, све време на партијским пословима. Здравље ми је поремећено, а сад ми је и лични живот поткопао мој млад организам. Причам ово стога, што је оваквих као што сам ја много. А ако дођеш па причаш о поступцима партијског члана одговарају ти: „Јеси ли ти комунисткиња?" — „Јесам." — „Е, па онда живи с њим"... Али зар је то излаз?" („Большевик" Бр. 14 1931).

Саопштења совјетске дневне штампе и часописа о послереволуцијском породичном животу врло тамним бојама сликају негативне стране породичних односа у Совјетској Русији. Али негативне стране породичног живота ипак не смеју заклањати од нас даље перспективе. Рат и револуција су морали сами собом произвести огромне потресе породичног живота, а спрезање механичке силе великих догађаја с тежњом да се свесно прије оцени старих животних облика и произвело је у области породице онај стадијум рушења кроз који данас пролази руски народ. С културним напретком радничке класе, при материјалном и духовном уздизању широких слојева становништва, негативне стране породичног живота ће поступно ишчезавати, и нови породични живот, основан на правој равноправности мужа и жене, све више ће освајати место у руском народу. Све је то могућно, наравно, само ако режим комунистичке диктатуре буде био замењен другим режимом, који би створио могућност материјалног и духовног развитка како појединачних личности тако и целог народа.

* * *

Код тако огромног поремећаја народног живота и у атмосфери мрачних, зверских, противдруштвених инстинката васпитавало се у Совјетској Русији ново поколење револуционарне омладине и ударало на свакодневни живот свој печат. Као узнемиравајућу појаву, чврсто укорењену у свакодневни живот, совјетски листови су у једно време бележили пораст такозваног хулиганства. Камење, штапови, ножеви, револвери и друга оруђа за напад... Ружне грдње, насртање на пролазнике, туче, насиља, пљувине, убиства и, као завршни акорд, гнусно насиље над женама, девојкама, девојчицама. Од просте обести хулигани су поступно прешли на злочинства против личности и друштва, од песничања на нож и револвер, од грдње на убиство, од обести на најтеже и најодвратније облике злочинства. Врло често хулигани чине злочинства и насиља у присуству становништва, а гледаоци који још нису постали жртва хулиганства, стварају од ових хулиганских зверстава бесплатну забаву. Хулиганство, по саопштавању совјетске штампе, за-

хвата младеж од 12 до 25 година. Ако се има на уму да у Совјетској Русији постоји милионска војска „беспризорне" и несклоњене деце, онда се може лако схватити како је плодно земљиште створено у Русији за даљи развој хулиганства и нових појава у руском животу. Деца без надзора (беспризорна) плод су распада социалних веза, рушења породице, пропасти заната и приватне трговине, општег осиромашења и сниженог моралног нивоа живота. Беспризорни остају без ведрог детињства, без васпитања у материнској милошти, без топлине и угодности родитељског дома, без опојних утисака завичајне природе. Али они су и без будућности. Они живе садашњошћу, заузети искључиво борбом за хлеб, преноћиште, кокаин, алкохол и др. Они су постали неприступачни за макар какву забрану, не море их никакве бриге, осем оних које им намеће животињски инстинкт самоодржања. Они живе у подрумима напуштених кућа, склањају се у казане за кување асфалта, у друштвеним преноћиштима, свуда где би се могли сакрити од надзора полиције. С наступањем зиме велике вароши су преплављене војскама беспризорних. Своје захтеве беспризорни истичу на варошким улицама упорно и заједљиво, и поткрепљују их не само обешћу, него и насиљима и убиствима. Досад совјетска власт није успела да изиђе на крај са беспризорнима: предавања, говори, биоскоп, позоришне претставе, домови за децу, дечја склоништа — све је било довољно испробано и показало се некорисним. Беспризорна деца су већ чврсто урасла у совјетски живот и постала, су, изгледа, неизбежна појава и у селима и у варошима и то за дуго време.

Совјетска белетристрика даје обилан материјал за објашњење карактерних особина новог живота у разним слојевима руског становништва. Услед скученог простора, не можемо заустављати пажњу читалаца на читавом низу веома интересантних појава у руском послереволуцијском животу. Зауставићемо се само на живом опису свакодневног живота који је дао у свом роману „Друг Кисљаков" познати совјетски књижевник Пантелејмон Романов.

Романов описује огромну, петроградску или московску кућу, која је насељена пола интелигенцијом свих врста, пола — пролетаријатом. На свих пет спратова има лепих малих балкона, који личе на котарице са цвећем. Споља дан блиста у чистоћи нежно-ружичасте свеже боје. У вечери трепти у осветљењу својих пет спратова. Кућа има лифт, али на њему виси кратак натпис „лифт не ради." Имало је некада сијалица, али су покрадене. Постојала су електрична звонцад, али су престала радити: уместо звоњења, гости су морали лупати песницом у врата. „Што се тиче односа међу становницима, то је био не стан, већ подрум са барутом — пише П. Романов — није пролазио ни један дан, а да барут на овом или оном месту не плане, пошто су га сви држали сувим. Поводи за експлозије

јављали су се сами собом на сваком кораку. Прво, нужник. Ујутру крај њега се начини читав фронт грађана који хитају на службу, при чему неки показују необичну нестрпљивост... Умиваоница је здруженим напорима свих становника већ одавно доведена у такво стање да је свако ко жели да се умије са сумњом и обазриво завиривао у њу, али одмах је, махнувши руком, одлазио. Као даљи повод за раздор била је кухиња, где је од самога јутра, као и доброј фабрици, врило од посла, шиштало шест примуса у исти мах. У диму су се назирала само леђа и засукани лактови домаћица у шлафроцима и у собним ципелама на босим ногама. Ту су се сукоби јављали готово сваког минута због посуђа, због просутих помија итд. Кад би се на сцену појавила бивша сопственица куће, настајао је прави лом. Али главни узрок раздора је увек било блато, које нико није хтео чистити, и невршење оправака на местима за заједничку употребу. Ако би кога ухватили на месту преступа, нагнају га да почисти. А ако се није знало ко је начинио нечистоћу, ђубре је остајало непочишћено. Затим није било дана, а да коме од становника нешто не нестане. Ишчезавали су чак примуси, и онда су сви говорили, да је то украо син бивше власнице дома. Али ствари је нестајало чак и онда кад он није бивао код куће. Тада су сви начинили у кухињи сандучиће са бравама и ту су закључавали све — и шерпе, и тигање. Или је пак, после свршеног готовљења, свак дигао све то на раме и односио у своју собу. Најзад, као меру против нечистоће и нестајања ствари, завели су дежурство, које је било обавезно за сваког становника ове куће".

Послератно распадање и привредна политика совјетске власти произвели су врло јаке промене и у свакодневном животу руског села. Године индустријализације и сав ход извођења плана да се за пет година Русија претвори у државу планске социалистичке привреде створили су такве услове, у којима се свакодневни живот руског села вратио на почетак XIX века. Занимљиве податке о враћању на старовремски живот даје једно писмо примљено из Русије. „У погледу игала село се довило да се помогне: сеоски ковачи су почели израђивати игле од старе жице. У једно време су се без тога много мучили, а сад говоре: хвала Богу, све сами израђујемо." Сад и шећер сами праве: у пролеће искувавају брезу, а у јесен — шећерну репу. По селима су се сад појавили и такви специалисти, који успевају да сладак сок на домаћи начин створе и из самог крумпира. Домаћа производња разних ракија такође је напредовала. Појавила су се вина од шумских јагода. Људи се одвикавају, и сасвим ће се одвикнути да кожу продају пресну ради обраде. Обрађују је по селима сами. Чизме и ципеле шију сеоски чизмари. Ексери за ципеле се израђују старовремски — руком. Штављење кожа се такође врши на домаћи начин; кожухе људи сами шију. Тканине су домаће, а за бојење сеоске бојаџије имају

своје тајне. За писмене људе бојаџије сад израђују и мастило. Пера су, наравно, гушћја, а писаљке сад израђују ковачи: производе неке „вечите писаљке" од олова.

Обим нашег чланка не допушта нам да се дотакнемо основних црта новог живота радничке класе, совјетске бирократије грађанске и војне, колхозника, црквеног живота итд. Али се већ и из наведеног материјала види како је шарено разнолика и противречна слика животних одлика савремене Русије. Све се налази у процесу превирања, несталности, праћено распадањем старог начина живота и супротношћу нових облика послереволуцијског живота. У средишту државе, крај Москве, налазе се огромне баруштине, непролазни путеви и уз њих радионице и фабрике, које својом савременом техничком опремом зачуђавају Европљанина. То исто се запажа и у начину живота: свечане поворке радника под социалистичким заставама и поред њих дивљи азијатски начин живота; револуционарни идеализам и старовременско насиље, лична разузданост, обест; тежња да се рационализује живот, да се преиначи по захтевима разума и уз то настројења, погледи и обичаји далеке прошлости; клице новог живота и упорно опирање старовременског живљења. Резултати руске револуције још нису срачунати, али будући историк послереволуцијске Русије, несумњиво ће водити рачуна о моћном деловању инерције укорењених односа и традиционалних навика и при објашњавању утицаја руске револуције узети у обзир и борбу између старог и новог, која избија у свима областима руског живота.

Б. Јевреинов
(Превео *Т. Ј.*)

РУСКИ ПРОЈЕКТ ЗА ПРОМЕНУ АУСТРИСКЕ СЛОВЕНСКЕ ПОЛИТИКЕ

Радећи прошле године у архиви кнеза Шварценберга у чешком Крумлову, наишао сам на занимљив документ који се тиче аустриске словенске политике у 1849 години.

Monsieur!

J'ai lu votre mémoire avec une bien grande satisfaction, j'oserai dire avec une satisfaction d'amour propre. Car j'y ai trouvé la confirmation éclatante de tout ce que j'ai pensé, c'est à dire pressenti et conjecturé au sujet de l'Autriche, car pour voir il faut être sur les lieux. En absence des objets, on ne peut que les pressentir. Votre mémoire contient des paroles d'or, même à notre adresse.

Mais savez-vous l'impression définitive qui m'en est restée relativement à l'Autriche? C'est que ce pays est décidément et sans retour voué à la révolution et cela par une très simple raison. C'est que l'Autriche, dans l'intérêt de sa conservation même momentanée , est obligée de se faire plus allemande que jamais. — Or n'en déplaise à ceux que ce fait contrarie beaucoup, la civilisation allemande, la pensée, l'intelligence allemande, die deutsche Bildung, telle que la voilà faite et constatée, est révolutionnaire d'outre en outre, — il n'y a plus une fibre en elle qui n'appartienne à la révolution. Ceux qui nieraient cela, ou ne veulent pas voir, ou sont incapables de voir le principe sous les apparences. Et voilà pourquoi la constitution du 4 mars n'est pas un accident, mais une nécessité que les gouvernants en Autriche ne secoueront jamais. C'est le lien par lequel ils se rattachent non pas à l'Allemagne, mais à la pensée de la civilisation allemande. Et maintenant quoi qu'ils fassent, qu'ils essaient de pratiquer des institutions impraticables; ou bien qu'ils fassent de l'arbitraire, de la bureaucratie et de la dictature, tout ce qu'ils feront sera nécessairement révolutionnaire.

Mais si la révolution est un dissolvant tout puissant, même appliqué à un état fortement et solidement homogène, comme l'est la France par example, que sera ce donc pour un Empire comme

l'Autriche? Ce sera évidemment de la phthisie gallopante. Personne ne l'a mieux fait voir que Vous dans Votre Mémoire.

Mais quelque courte qu'aura été cette durée, elle aura toujours été assez longue pour faire un mal immense: celui d'avoir inoculé la révolution aux races slaves, même à celles d'entre elles qui jusqu'à présent en étaient parfaitement vierges. C'est là, je le répète, un mal immense, et de plus un immense danger personnel pour la Russie. L'Autriche, telle que la voilà devenue, ne peut pas ne pas communiquer la révolution aux races slaves qui lui sont soumises, aussi bien par l'action que par la réaction; aussi bien par l'influence directe des institutions nouvelles que par la nécessité ou vont se trouver les populations slaves d'exagérer la portée révolutionnaire de ces institutions, pour s'en faire des armes défensives contre la propagande allemande. Car, que la Gleichberechtigung ne sera jamais que le sobriquet de cette propagande, le fait en paraît difficile à contester.

Or, un pareil résultat, l'inoculation du principe révolutionnaire aux races slaves, aurait, dans l'état actuel du monde, des conséquences incalculables. Car dans cette lutte suprême entre la Russie et la révolution, toutes deux puissances et principes en même temps, il n'y avait jusqu'à présent de véritablement neutres que ces races... et il est évident que celle des deux puissances, qui la première saura se les approprier, les rallier à son drapeau, cette puissance — là, dis je, aura les meilleures chances de faire décider en sa faveur le grand procès qui se plaide devant nous.

Et que serait-ce donc si, par impossible, nous mêmes nous étions devenu assez étrangers au principe historique de la Russie, si nous mêmes nous étions assez traitres envers notre propre cause pour ne plus comprendre, pour ne plus sentir l'intime, l'inexorable solidarité qui lie les destinnées de ces races à celles de la Russie, — si nous étions arrivés à ne plus comprendre les droits imprescriptibles qu'elles ont sur nous, et nous sur elles, et assez faibles pour ne pas les faire valoir hautement et résolument quand le moment en serait venu? Savez Vous, Monsieur, ce qui en résulterait?... c'est que nous n'aurions non pas conservé ces races à une Autriche plus que problématique; mais que nous les aurions de nos propres mains livrées à la révolution. Dès ce moment, notre suicide aurait commencé et le triomphe de l'ennemi, son triomphe définitif et irrévocable, ne serait plus qu'une question de temps.

Mais je ne puis finir cette lettre sans vous remercier encore une fois de tout le plaisir que m'a fait la lecture de Votre Mémoire. — Puisse-t-il être médité et apprécié comme il le mérite.

3 Décembre 1849."

У преводу тај документ гласи:

„Господине,

С највећим задовољством сам прочитао вашу претставку, усуђујем се рећи чак и са извесним самољубљем. Јер сам у њој

нашао сјајну потврду свега онога што сам мислио, тј. предосећао и претпостављао у погледу Аустрије, јер, да би се видело, треба да се буде на месту догађаја. У отсуству стварних чињеница, оне се могу само предосећати. Ваша претставка садржи ласкаве речи, чак и за нас.

Али знате ли какав је коначан утисак који ми је остао од ваше претставке у погледу Аустрије? Да је та земља одлучно и бесповратно предата револуцији из једног врло простог разлога. А тај је што је Аустрија, ради свог макар и тренутног одржања, принуђена да буде већма немачка него икад. И ма шта мислили о томе они којима је тај факт непријатан: немачка цивилизација, немачка мисао, немачка интелигенција, die deutsche Bildung, каква је до данас израђена, све је већма револуционарна, и услед тога Аустрија и душом и телом припада револуцији. Они који би ово порицали, или не желе да виде, или нису способни да виде оно што је главно већ само спољни изглед. Ето зашто устав од 4 марта није случајност, већ неизбежност које се управљачи Аустрије неће моћи никад ослободити. Он је веза којом ће се они приљубити не уз Немачку, него уз немачку мисао, уз немачку цивилизацију. И зато, ма шта сад чинили, макар какве немогуће установе заводили; макар завели деспотизам, бирократију или диктатуру, све што буду урадили биће неизбежно револуционарно.

Али ако је револуција моћно разорно средство, чак и кад се примени у једној потпуно хомогеној држави, каква је, рецимо Француска, шта ће она учинити у једној царевини каква је Аустрија? То ће очигледно бити галопирајућа туберкулоза. Нико то није боље увидео од Вас у Вашој претставци.

Али ма како кратко било њено трајање, оно ће увек бити довољно дуго да би учинило једно огромно зло: да накалеми револуцију словенским народима, чак и онима којима је досад била потпуно непозната. То је, понављам, огромно зло, и још огромна опасност посебно за Русију. Аустрија, оваква каква је постала, неизбежно ће заразити револуцијом словенске народе који су под њом, и заразиће их исто толико акцијом као и реакцијом; исто толико непосредним утицајем нових институција као и неизбежношћу у којој ће се наћи словенски народи да прецене револуционарни значај ових институција као својих дефанзивних оруђа против немачке пропаганде. Јер Gleichberechtigung ће бити увек само лажна фирма за ту пропаганду, што се тешко даје порећи.

Такав резултат, калемљење револуционарног принципа словенским народима, имао би, у данашњим приликама у свету, недогледне последице. Јер у овој одлучној борби између Русије и револуције, између обе ове силе и принципа у исто време, били су неутрални само поменути народи... и очигледно је да ће она од двеју сила која прва умедне да их привуче, да

их доведе под своју заставу, да ће та сила имати највише изгледа да парницу која се пред нама води, реши у своју корист.

И шта би било, ако би неким чудом ми сами постали туђи историском принципу Русије, ако би ми сами постали издајници своје властите ствари, не схватајући више, не осећајући више присну, нераскидљиву солидарност која судбину ових народа везује за судбину Русије, — ако би дошли дотле да не разумевамо више неписано право које они имају на нас и ми на њих, и довољно слабо да би га могли обилато и одлучно искористити кад дође време томе? Знате ли господине, шта би из тога изишло?... Догодило би се то да би ми те народе сачували не за Аустрију која је више него проблематична, већ то да би их својим властитим рукама предали револуцији. Од тога тренутка почело би наше самоубиство, а непријатељева победа, коначна и необорива, била би само питање времена.

Али не могу да завршим ово писмо, а да Вам још једаред не захвалим за све оно задовољство створено у мени читањем Ваше претставке. — Желим да о њој размисле и да је процене онако како она заслужује.

3 децембра 1849."

Ово писмо је нађено међу документима кнеза Феликса Шварценберга, који је од краја 1849 до 1852 године био претседник министарског савета и министар спољних послова Аустрије. Заинтересован мислима из овога писма, кнез Шварценберг је послао то писмо министру унутрашњих послова, Баху, уз спроводно писмо са оваквом садржином:

„Hier haben Sie die Meinung eines rechten Russen über die Zukunft unserer slavischen Stämmen. Das ist der wahre praktische Panslavismus der sehr von der Bestrebungen zu unterscheiden ist die von Paris und London im ordinären revolutionnären Sinne ausgehen. Ich hoffe das Mémoire von dem hier die Rede ist, unter meinen Papieren zu finden.

Bitte um Zurückstellung der Beilage."

„Овде имате мишљење једног правог Руса о будућности наших словенских народа. Ово је прави практични панславизам, који треба разликовати од тежња које нам долазе из Париза и Лондона у обичном револуционарном смислу. Надам се да је претставка о којој се овде говори међу мојим хартијама.

Молим, да ми прилог вратите."

Још из првих речи горе наведеног француског писма види се да је оно одјек неке претставке која се тиче међународног положаја на завршетку четрдесетих година XIX века и аустријске политике. Ко је био писац тог меморандума не зна се. Ако се претпостави да га је мисао сам Феликс Шварценберг, онда је јасно да је поменуто француско писмо било упућено њему.

Али почетно титулисање у том писму — monsieur — не говори за ту претпоставку: у оно време није био обичај да се у писмима испуштају титуле. Поред тога, у стварном писму кнеза Феликса Шварценберга на немачком језику налазимо речи: „Надам се да је меморандум о којем се овде говори међу мојим хартијама." Ако меморандум не би био дело Шварценберга, не би могао бити међу његовим хартијама; претседник владе би пак морао тачно знати где се он налази. Тачнија би била друга претпоставка: неки Аустријанац, добро упућен у политици, саставио је меморандум о међународном положају у бурним годинама 1848 и 1849 и о задатцима унутрашње аустријске политке; тај меморандум је доспео у руке аустријског претседника министарског савета и затурио се међу његовим хартијама. У то исто време са садржином тог меморандума упознао се и неки Рус који је, у писму упућеном аутору, зажелео да о додирнутој теми изложи своје властите мисли и опаске. Како је тај руски одјек на аустријски меморандум дошао у руке кнеза Шварценберга? Могуће су две претпоставке. Или је писмо задржано на пошти приликом контроле, па онда достављено министру-претседнику, или га је пак Шварценбергу предао аутор меморандума, као допуну овоме.

Ко је писао ово француско писмо? Из текста се тачно види да је његов аутор био Рус. Кнез Шварценберг у свом спроводном писму Баху пише: „hier haben Sie die Meinung eines rechten Russen". Је ли Шварценберг знао ко је тај rechte Russe, па то није хтео рећи Баху, или је пак аутор француског писма остао непознат претседнику министарства? Тешко је одговорити на ово питање. Али оно и није битно. Нешто друго је важније. Општи дух овога писма, поједине мисли у њему и неке реченице омогућавају нам да утврдимо ону друштвену средину из које је био аутор тога писма. Из првих редова тога документа види се да аутор суди о аустријским стварима са стране, en l'absence des objets". Према томе се мора претпоставити да је аутор писао из Русије. Заплашен револуционарним догађајима 1848 године у Европи, аутор је присталица службеног руског „николајевског" гледишта, да се у смртној борби међу собом сударају две супротне силе, две непријатељске стихије — револуција и Русија. Али аутор се не ограничава само на то признање. Он сматра да су Немци већ потпуно прешли на страну револуције и да је немачка култура сва прожета револуционарним духом, и стога је немачки утицај на Аустрију и потчињене јој словенске народе — штетан. Својом бригом о будућности словенских народа, својим убеђењем о непобитности и неизменљивости права Словена на Русију и права Русије на Словене, својом жељом да заштити Словене од штетног утицаја немачке културе — аутор одаје своје словенофилске симпатије. У томе се он јако разилази са службеном линијом политике Николе I. Шварценберг, у свом писму Баху, не каже узалуд

да је ово „прави практични панславизам, који треба разликовати од тежња које нам долазе из Париза и Лондона у обичном револуционарном духу." Аутор писма држи да устав од 4 марта отвара у Аустрији врата искључиво немачком утицају, који у себи носи разоран отров револуције. Тај отров се калеми словенским народима, који су досад били девичански чисти, и тако се придружују стихији револуције и улазе у логор непријатеља Русије. Све то је подједнако штетно и за Аустрију и за Русију, пошто припрема коначну победу револуционарне стихије у Европи. Страхујући од те победе, аутор писма мало наивно предлаже Аустрији да заштити словенске народе од штетног утицаја Немаца ради идеје панславизма и ради историјских дужности Русије према словенској браћи.

И Палацки је био против немачког утицаја и сматрао је штетним за словенске народе евентуално уједињење Аустрије с Немачком, на којем су тих година пангермански кругови усрдно радили. Палацки је такође тежио да помоћу Аустрије огради Словене од Немаца. Али тешко да би он био задовољан да у овим питањима има таквог савезника какав је аутор наведеног француског писма. Палацки није био присталица супротстављања двеју стихија — револуције и Русије. Он се не само није бојао утицаја западно-европског либерализма на свој народ, већ је на основу тих идеја и сам израдио два пројекта устава за Аустрију. Најзад, он у то време никако није мислио о неизменљивости права Словена на Русију и Русије на Словене; напротив, он се према руском империјализму држао одлучно негативно. Али је карактеристично да су и Палацки и непознати руски аутор горе наведеног писма у то време рачунали да Аустрија треба да спасе Словене. Обојица су се њој обраћали са својим мислима, пројектима, саветима.

Идеја спасавања аустриских Словена кроз „пословењену" Аустрију није била особито популарна у Русији. Хабсбуршка империја никад није уживала симпатије руских друштвено-политичких кругова. Стога је занимљиво пронаћи и подвући у списима Руса једно гледиште, које је било у оштрој супротности с расположењима широко распрострањеним у Русији. При крају педесетих година XIX века, познати руски научник В. И. Ламански заступао је гледиште „аустрославизма" Палацког, али се није усуђивао да своје погледе изрази јавно, него их је излагао у приватним писмима И. С. Аксакову. Преписка Ламанског са Аксаковим о словенском питању објављена је у „Руској Мисли" од 1916 године. Свако ко се интересује словенским питањем наћи ће у тој преписци много поучног и важног. Само се по себи разуме да је „аустрославизам" Ламанског наилазио на срдит отпор у словенофилу Аксакову. Горе објављен документ показује да Ламански није био сам у руском друштву.

Император Никола I приликом састанка са царем Францом у Минховом Градишту, 1833 године, успоставио је између Ру-

сије и Аустрије поверење и слогу, који су претходних година били ослабили, слогу, у којој је улогу вође и „спасиоца" од унутрашњих нереда руска дипломатија приписивала лично Николи I. У револуционарној 1848 години ту су му улогу били готови признати и сви конзервативни европски кругови. Али и поред свега тога изгледа да је револуција у Немачкој и Аустрији из темеља пољуљала политички систем Николаја I. Искрсавало је ново „словенско" питање. Оно је руском императору било сасвим непознато. Никола I није хтео ни мислити о могућности распада Хабсбуршке монархије. Присаједињење пак словенских области Русији руска влада не само није желела, већ га је сматрала чак и штетним. Стога је она радосно примила вест о улазу Виндишгрецове војске у Беч и о саставу конзервативног министарства кнеза Шварценберга, који је био готов да дејствује не само против револуције, већ и против либералних струја у држави. Николај I није могао не поздравити и нов централистички аустријски устав, објављен после растеривања уставотворне скупштине у Кромержижу (март 1849 године). У томе је битна разлика у гледиштима руске владе и непознатог руског аутора писма, који осуђује тај устав што аустријске Словене предаје потпуно немачком утицају. Ако се влада Николе I на разне начине одрицала Словена, непознати руски аутор писма, напротив, полазећи од поставке о нераскидљивој моралној и крвној вези између Русије и Словенства — тежи да нађе пут за заштиту њихове националне самосталности од притиска Немаца. Тај пут му се оцртавао у облику темељне промене аустријске словенске политике.

Занимљиво је, на завршетку, упоредити погледе непознатог аутора писма са „словенским" погледима Бакуњина. У борби двеју „стихија" — револуције и Русије — Бакуњин је био потпуно на страни револуције. Већ и само по томе он није могао бити савезник непознатог руског аутора, који је свом душом желео да револуција буде угушена. Даље, Бакуњин се са свом страшћу своје природе борио против Аустрије, а непознати руски аутор обраћао се за помоћ баш самој тој Аустрији. Али дубоко укорењена идеја словенског јединства, страсна брига о судбини аустријских Словена и тежња да их заштити од немачког утицаја, приближава великог руског револуционара непознатом руском конзервативцу словенофилски обојеном. У четрдесетим годинама XIX века у руском друштвеном покрету је било мало оних који су се загревали „словенским" питањима и потребама. У толико је занимљивије забележити још један руски глас (макар и непознатог аутора) који је у оној бурној години изговорио реч у одбрану притешњених Словена. Та реч се изгубила у тишини кабинета аустријског министра претседника. Али она због тога не губи свој значај за нас.

N. Meljnikova-Papouškova
(Prevela *Branka Kovačević*)

JOŠ JEDNA SLIKA RUSIJE

Bez obzira na to što se o Rusiji dosta piše, njena savremena slika ostaje neosvetljena, ili, još tačnije, jednostrano osvetljena. Svi su pogledi uprti u jednom pravcu, političko i socialno pomeranje kao da je magnetisalo umove, zaklonivši ljudski život, koji ima mnogo veći broj sabiraka. Kad su u Rusiji mogući radovi kao „Književnost i stranka", ili „Umetnost oktobarske epohe", nije čudo što se pored toga opaža slična jednostranost, podređivanje života celog naroda dvema trima tačkama često proizvoljnog karaktera. U Rusiji zvanično teže da svedu život i ideologiju na sadržinu one pesmice koja je bila sastavljena još za vreme belog pokreta, ali se staraju da njen smisao bude i danas aktuelan.

Bela armija i crni baron
Opet nam spremaju carski tron,
Ali od Tihog pa do Atlanskog Okeana
Crvena armija jača je od sviju.
Pa nek i dalje ona diže
Čvrstom rukom bajonet svoj,
Ilić nam umre, al' u amanet
Ostavi nam poslednji smrtni boj.

Tako je nekada čuvena lozinka „bez aneksije i kontribucija", zamenjena najredovnijim imperijalizmom. Ali to su ipak one strane koje pre svega padaju u oči, međutim nas ne zanimaju toliko pravolinijske pojave, koliko prelazne, t. j. koje su više svojstvene živom organizmu.

Ako u isti mah uprostimo i konkretiramo stanja, dolazimo do ubeđenja da u zemlji boljševika vlada mišljenje da je sve ono što je bilo do 1917 god. uništeno bez traga, dok neki njihovi protivnici tvrde da za vreme boljševika ništa nije stvoreno i da se spas mora tražiti isključivo u prošlosti. S jedne strane, zemlja kao da se preporodila, pošto je došla u ruke veštog madioničara, dok s druge, ono je prestala da živi pošto je izgubila celokupnu stvaralačku moć, koju su joj potpuno priznavali sve do onog kobnog dana. Budućnost će pokazati celokupan kompleks rada i rezultata, a mi sada možemo da vidimo i ispitamo samo posebne strane. U zabačenoj provinciji, premda u centru

Rusije, nalaze se sela Haluj, Msteri i Paleh. Tu su živeli ljudi ozbiljni, koji i ako su rado i mnogo pili, ipak su zato i dobro radili — slikali su ikone, pravili rize, ukrašavali crkve. Između gospodskih vila u ampir-stilu i antičkih senica po vrtovima i fabričkim zgradama, koje su sve više osvajale, zadržali su oni svoj zanat a često i snažno „raskolništvo" koje im nije smetalo da vrlo vešto imitiraju slikarstvo 14 i 15 stoleća. Koliko se tu trošilo ikona vidi se iz ovoga, da kad su na ruševinama stare spahijske fabrike počeli da zidaju savremenu fabriku, inžinjeru koji je upravljao radovima donesoše oko 300 nađenih ikona; bilo je tu livenih od čistog srebra, a i slikanih na malim i velikim daščicama. U proleće su tu divno cvetali čitavi žbunovi divlje ruže, a u jesen je bilo toliko pečuraka da su ih skupljali kolima. Decu su vrlo malo učili pismenosti, naročito devojčice, duboko verujući da se od znanja mozak prevrne. Za to su slikarstvo učili svi, i samo oni najnedarovitiji nisu postajali „bogomazi" nego „ofeni", koji su kao torbari raznosili velike i male ikone. Negde je strujao život, bila je svetska pariska izložba, a ovde su iste godine čekali kometu i kraj sveta i zbog nečeg su kopali duboke jame u koje su mislili da se skriju od ognjenog repa strašne zvezde. Pogledi i običaji onih što su odlazili u Moskvu, Nižnjinovgorod i Petrograd da ukrašuju hramove, manastire ili carske dvore nisu se mnogo menjali.

Tako je to išlo sve do rata koji je uzburio zemlju, otrgao Mstere i Palešane, da se nikad više ne vrate starom životu u svojim selima. Revolucija i građanski rat podrili su ono što rat nije progutao. Crkve zatvoriše, sveštenike počeše da proganjaju, pravljenje ikona zabraniše. Msteri i Haluji stavljaju krst na prošlost, samo se Paleh ne da i otima se, spasavajući tradiciju i umetnost koje mu behu ušle u krv i telo.

* * *

U dobu kome sad prilazimo, biografije još zaostalih Palešana tačno je ocenio E. Vihrev u svojoj oduševljeno lirskoj knjizi. „Biografije Ivana su slične kao i imena". Svi, sem malih izuzetaka, imaju za sobom trovekovnu umetničku naslednost i očeve pijanice, svi imaju seosku školu u detinjstvu i šestogodišnje učenje kod Safonova ili Belousova. Svaki je od njih ostavio delić svoga rada negde u Novodevičjem manastiru, u Granovitoj palati, u moskovskim i petrogradskim hramovima. Svi su se sretali na svom putu ikonopisa sa V. M. Vasnjecovim ili Njesterovim. Svi oni, ne baš tako pismeni, kao po nekom dogovoru pročitali su u svom veku „Istoriju umetnosti" od Gnjediča ili Benua, i svi su bili u rovovima. Samo glad tešku i mučnu, koja je posle preokreta nastala za paleške umetnike, zaboravili su da pomenu. A ona je bila dosta važna činjenica u stvaranju onog novog što je izišlo ispod kičice ovih narodnih umetnika.

Jedan od njih, Iv. Goljikov, dubokomisleno je primetio povodom toga: „Samo znate, što je veća glad, tim je veći i dar".

Najstrašnije beše do 1922 god., ali im se nađe čovek-profesor A. Bakušinski, koji pomože da se dignu oni u kojih beše još ma i malo snage. U dobu tegoba i očajanja mnogi su se preobratili u „molere", drugi se prosto zapili, kao samouki pesnik A. Baldenkov, a mnogi su za komad hleba išli po selima i crtali portrete i dekoracije za diletantska pozorišta, koja su nicala kao pečurke posle kiše. Najveseliji i najmanje očajan od portretista bio je Butorin, koji je u toj prljavoj seljačkoj sredini oličavao umetničkog boema. On se zaljubljuje u svoje modele, stvara prisna poznanstva i piše im poslanice u duhu ove:

„Vaša je slika rađena s ljubavlju,
Oblik diše lepotom nemom
On je sav prožet nežnom krvlju,
Dobrotom milom, nezemaljskom.
U njemu nema lepote fiktivne
Tu je samo ruski dragi tip
Ruske gospođice aktivne,
Lepote rođene antike.

Mnogo su tužnija dela „nepismenog pesnika" ili „ubogog genija", kako sam sebe voli da naziva A. Baldikov. To je tipičan ruski malo obrazovan čovek, koji pije iz očajanja i stalno lebdi između samoponižavanja i bezgranično visokog mišljenja o sebi. Njega je otrovala spoljna strana kulture, koju je video, ali je nije mogao svariti. Otud takvo obilje stranih reči, kako u njegovim memoarima, tako i u stihovima; pri tom, većina reči je upotrebljena nepravilno, ne zbog smisla, već zbog tona i uzvišavanja nad zemljacima. On može da napiše — da je pretrpeo „novu fiasku" ili „smotivirao je srž te figure sa portfeljem". Ali čim s njega spadne nanos, pred čitaocem se pojavljuje nesrećan čovek koji nije mogao da podnese tu visinu na koju je podigao oči. Čist bol zvoni u ovoj rečenici: „Postoji drevni grad Moskva — mišljah ja — i mnogo je u njemu slavnih pesnika. Ali su im pesme pismenije od mojih"..... Isti motiv zvuči u njegovim oproštajnim stihovima, koje nije ni dovršio na svom jadnom odru, umirući od raka:

„O vi, sudije, ne budite strogi,
Prema mojoj jadnoj, prostoj muzi.
Račune u kupletima s njome ću svesti.
Nisam Njekrasov, niti Lav Tolstoj,
Nit znatan beše ikada rod moj —
Po profesiji bejah bogomaz
Iz seljačkog roda prostog,
Je li dosta argumenata za vas?"

Ali strast prema patosu i teatralnosti, od koje pate Rusi svih staleža, dovode i našeg pesnika do smešne izveštačenosti, u kojoj kad se nađe, misli da je pravi genije.

„Kao glumac stojim na sceni
U rodnom selu, gde sam rođen,
Kao gladijator na areni,
Tužnim mislima uzbuđen.
Sin devetnaestog veka,
Već preživeh cara tri,
Tri revolucije za pola veka,
Ali divljaci su svi
Iz šume pobeći treba što pre.
I ako je težak naš novi put,
Elipsom progresa pođimo mi,
I stari svet složno zbacimo svi.

A. Baldenkov je bio interesantan za nas u toliko u koliko služi kao dokaz one umetničke potencije koja se krije u Palehu kao celini, i koja mora da izbije na površinu ma kojim putem.

Izgleda da je još čudnovatija pojava Akakij Vorobjev, skoro prosjak. Posle njegovog nestanka, verovatno neslavne smrti na nekom seoskom putu, ostalo je nekoliko tananih silueta od hartije, koje je spasao od zaborava jedan kulturan čovek. Ni iz knjige E. Vihreva, ni iz drugih izvora mi, nažalost, ne možemo da doznamo kako je taj čovek došao do tako nesavremene i aristokratsko-buržoaske umetnosti, koja je nekad cvetala u manastirima i salonima. Mi stojimo pred golom činjenicom, da prljav čovek, prožet smradom ovčije kože, nosi na grudima u marami sumnjive čistoće komadiće bele hartije, iz kojih su izrezani zamkovi i dvorovi, prizori iz porodičnog i društvenog života, fantastične životinje i cveće. On sve to izrezuje malim zarđalim makazama, pri tome ga, očevidno, pored linije zanosi isto toliko i sadržina. Najverovatnije objašnjenje jeste da je umetnička potencija palešanske grupe tako velika da je trovekovna tradicija utisnula u sve članove takav žig da u svim prilikama oni moraju da je ispolje ma na koji način. Šišavši sa starog čisto umetničkog puta oni postaju nemoćni kao „ubogi genije"; ipak u njihovom životu ostaje glavna i ta polu-umetnost, a ne svakidanji život sa načinom borbe za opstanak, koji njima nije svojstven.

* * *

Ali suština Paleha nije u tome što smo ispričali, to su samo varijacije njegovog jedra, ornament oko osnovnog crteža. Već smo naveli da je 1922 god. bila odlučujuća za nov pravac, tada su bivši „bogomazi" prešli na svetovne predmete, stvorili su pomoću prof. A. Bakušinskog zadrugu, i posle godinu dana izašli sa svojim tvorevinama na sverusku izložbu. Uskoro su prodrli i u Evropu, gde su ih vrlo rado kupovali, a Pariz ih je nagradio

velikom zlatnom medaljom. Na malim kutijicama, pladetama, kutijama za naočare od specijalna hartije papier-maché, oni su svojom kičicom naviknutom na tanane radove, izvodili minijaturne slike iz života, ustanka, seoskih pejsaža, događaja iz bajka. „Paleh se interesuje revolucionarnim temama", piše E. Vihrev, ne zato što hoće nekoga da ubedi u svoju revolucionarnost, već zato što te teme odgovaraju njegovim težnjama u boji i kompoziciji. Paleške minijature mogu se podeliti u tri osnovne grupe: prva i najobilnija crpe svoju stvaralačku energiju iz narodnih poskočica („častuški"), pesama, uzrečica i poslovica, koje su, izgleda, već odavno očekivali ovaploćenje u boji, i eto, napoletku nađoše svog umetnika. Druga grupa ima za predmet dela umetničke književnosti. Treća jesu lični predmeti umetnika, „Praznik u selu", „Seljački rad", „Borba crvenih sa belima": „Sednica volispolkoma" i t. d.

Ovoj spoljnoj podeli treba dodati i unutarnju klasifikaciju. Formalno, bez obzira na predmete, Palešani su ostali privrženici onih stilova u kojima su radili još u ikonopisu. Tu su bili vizantisko-ruski pravac kao i zapadni, u koji se slio docnije italijanski renesans i francuski barok; oba pravca jako se ogledaju i u savremenim radovima Palešana, deleći ih u dva tabora. Ako uzmemo „Kurgan", „Demonstraciju" ili „Poljoprivredne radove", to kako po kompoziciji, tako i po odelu i položaju figura pred nama iskrsavaju ponavljanja složenih ikona i minijatura iz knjiga. Tu su žene u dugačkim brokatnim haljinama, sa belim valovima, muškarci za malo što nisu u carskim odorama i crvenim čizmama od sahtijana; oružje je luk i koplje; pejsaž je okružen zaravnjenim brežuljcima tipičnim za 13 i 14 stoleće, na kojima rastu neproporcionalno okrugli drveće ili raž; umesto neba — crna lakovana pozadina. Sačuvalo se i ponavljanje predmeta, t. j. na prostoru minijature idu jedne za drugom različite epizode jednog istog događaja. Iz preplitanja savremenosti sa takvim shvatanjem sveta niču vrlo originalne i izrazite stvari, tim pre što je primitivizam ovde organsko gledište, a ne teorija do koje je umetnik došao studijom. To nam dozvoljava da ubrojimo palešanske radove u narodno stvaranje, i pored mišljenja prof. Njekrasova, koji pridaje suviše veliki značaj tradicijama nekad visoke umetnosti.

Manje su interesantne stvari rađene u drugom duhu. Gospodski izvijeni fauni, pastirke i jaganjci nekako se ne slažu sa duhom ruskog seljaka. Sve to, oni nisu sami uzeli, već su im nakalemili za vreme „kreposnog prava" za razonodu spahija. Ako je umetnik-seljak crtao ikonu u vizantisko-ruskom stilu, on ju je mogao prodati a i zadržati za sebe, dok rokoko dekoracije, nameštaj, kutijice i italijanizirane slatke madone behu samo gospodska razonoda, koju je morao da zadovolji izučeni rob. „Pastir, to nije nekakav Pantelija (produžavamo citiranje iz iste knjige) ne, to je Silvandr, Kolen, Tirsis, — makoliko ovaplo-

ćenje ruskih pastirki, arkadiski lik, oslobođen životne sredine, simbol bezbrižne i nestvarne sreće, stvoren za ljubav a ne za čuvanje stoke. Pastirka nije Aksinja ili Darja, već — Filis, Elizabet, Manet, devojka, koja se lukavo igra sa amorom, očešljana na lirsko-romantičan način. I ti jaganjci što su se zbili kod nogu zaljubljenih, nisu stvoreni za to da bi se iz njih izvukla neka ekonomska korist, već samo zato da propraćaju ljubav, da pomognu poljupcu.

Neću da sudim koliko je taj rad popularan kod kupaca, ali sudeći po tonu kojim je pisao o njemu E. Vihrev, izgleda da je dobro primljen. U umetničkom pogledu on je neizmerno niži od prvog i jako se približava lukutinskim seljacima. Vrlo je moguće da su najmanje samostalni palešani umetnici dok su izučavali veštinu laka kod lukutinaca i prisajedinjavali starome drugome tipu i vašarsko shvatanje svojih poslednjih učitelja. U svakom slučaju, u Rusiji su, a i na strani zadobili slavu baš oni koji su sačuvali najčistiju umetničku tradiciju.

* * *

Naposletku, jedno malo praktično pitanje. Ni za koga nije tajna da vlada SSSR rasprodaje umetnička blaga kako privatnih kolekcija, tako i muzeja. Prvo su prodavali duplikate a posle i unikate. Tako se danas na licitaciji u Švedskoj prodaju trofeji Petra Velikog, kao i pokloni švedskih kraljeva ruskim carevima. U Pragu se sprema velika licitacija starinskog nameštaja i srebra. I ne govorimo o Berlinu, gde postoje antikvarnice koje vode stalnu trgovinu slikama i drugim umetničkim predmetima. Ali makako sudili savremeni kritičari o slikama Ajvazovskog i Rjepina, one i pored toga pretstavljaju veliku materijalnu vrednost, koja sa vremenom raste; prodajom ovih i još mnogo dragocenijih stvari potkrada se narod koji ih je stvorio.

Uporedo sa tim izvozi se u inostranstvo izvesna količina savremenih stvari, među njima i palešanske, koje su kod nas naišle na priznanje. U toj potrebi za valutom, koja postoji u SSSR logično bi bilo da potpomognu tu novu umetničku proizvodnju. Praksa nam pokazuje drugo. U jednom broju „Večernje Moskve" može se pročitati sledeća tirada uperena protiv zanatlija umetnika:

„Nekoliko galantnih dama kraj brazde raži. Jedna stoji graciozno podnimljena, odbacivši malo nožicu. Ruka je pružena gore. U ruci srp. Druga dama bez srpa, držeći se za lakat, koketno gleda umetnika i treću damu. Dok se treća, uhvativši tankim prstima tri stabljičice, milo osmejkuje svojoj nemoći i pokušava da učini nešto srpom.

To se zove „Žetelačka kompanija". Prodaje se u „kustarnoj[1])" radnji i u Univermagu Mostorga.[2]) Veliki izlog „kustarnog"

[1]) Radnje gde se prodaju izrađevine kućne industrije.
[2]) Univerzalni magazin moskovskog tržišta.

dućana ispunjen je kutijama. Prizori na njima posvećeni su poglavito seljačkom životu. Evo, naprimer, „Sastanak". Fini mladić naslonjen na kosu, razgovara sa devojkom u svilenoj marami, koja u rukama čupka ne lepezu, već — srp. Anđelu sličan pastir ljubi se sa pastirkom, dok se okolo šetkaju kolmovani jaganjci. Pastiri sviraju u svirale i kleče pred pastirkama. Operski seljaci duvaju u svirale i igraju. Kozaci sa lampasima i crvenim gajtanima junački seku lozu u trku. Jedan od najmilijih predmeta je ovaj: pobožni seljaci, čuvši zvona, idu u crkvu. Crkveno kube zauzima skoro celu sliku na kutiji.

Sve je to izrađeno 1931 god. i prodaje se u sovjetskim radnjama. Ko to — strogo pita „Večernja Moskva" — propušta kontra-revolucionarnu agitaciju preko dućanskih polica i radničkih stanova?"

Treba pretpostaviti da je komentar na ovaj gnjev sasvim izlišan, jer ove stvari po svojoj ceni ne mogu prodreti u radničke stanove, a o stanju buržoaskog morala „Večernja Moskva", mislim, da ne treba da brine, snaćićemo se nekako i bez nje, i sačuvaćemo onu kap ruske umetnosti, koju tamo rasprodaju angro i detalj.

НОВИ СТАЉИНОВ ПРЕОКРЕТ

На скупу привредника у Москви, прошлога лета, Стаљин је одржао говор, који је широм целог света изазвао сензацију, и био од многих ван Русије оцењен као почетак оштрог преокрета у читавој унутрашњој политици Кремља. Као почетак скретања са пута истрајно спровођене тежње да се по сваку цену и без икаквих обзира оствари комунистички програм у његовом нарочитом бољшевичком третирању, као почетак скретања ка умеренијим задацима економске изградње и у већој мери везаним за захтеве данашњице.

Овакво скретање, ако би се оно заиста догодило, имало би, наравно, за неизбежну последицу коренште промене у самој природи бољшевичке диктатуре. Оно би ослабило у тој диктатури принципе приморавања и на тај начин послужило као потстрек за еволуцију совјетског режима у правцу ублажавања његових данашњих сурових облика.

Неки страни листови почели су, шта више, да говоре поводом Стаљинове речи и о „капитулацији комунизма пред капитализмом" и о коначној абдикацији бољшевика на њихову теорију марксизма — лењинизма..

По својој садржини, Стаљинов говор могао је донекле да одговара оваквим тумачењима, потеклим од људи који немају јасне претставе о стварној суштини оних задатака којима бољшевици у Русији теже.

И то у толико пре што је Стаљинов говор одржан у тренутку кад је цела совјетска штампа почела отворено да говори о неуспесима на фронту петогодишњег плана, о озбиљним „продорима, о очевидним великим застојањима плана у првим месецима прошле године (која је, као трећа у петогодишњем плану, била одлучујућа), о читавом низу огромних и непредвиђених тешкоћа. О томе је говорио у свом говору и сам Стаљин.

У њему, истина, није било ни алузије на могућност мењања генералне линије странке, линије која је постала „света". У њему су давана само упутства у погледу промене метода газдовања и привредне изградње. Али ова упутства била су такве природе и изгледала су, изговорена од комунистичког диктатора, тако необична да се могло претпоставити да ће њихова примена проузроковати промене и у самом комунистичком програму.

Прошло је већ више месеци после Стаљиновог говора. Упутства садржана у томе говору добила су у совјетској штампи бомбаст назив: „шест услова друга Стаљина". Иста штампа назвала је та упутства „путем ка победи", и она се ревносно спроводе у целој земљи, форсирана одозго од целокупног централног апарата бољшевичке странке и страначких помоћних организација. Да ли је ова чињеница имала утицаја на „генералну линију" руске комунистичке странке, да ли је она изазвала неко скретање линије на ову или ону страну, да ли је она утицала у смислу измене садржине совјетског програма, везаног за Стаљиново име? Одговоривши на ово питање, ми ћемо моћи у исти мах да бацимо млаз светлости на данашњи политички положај СССР, као и на стварну природу данашње политике стаљинизма.

У Стаљиновом говору на највеће изненађење наишло је тврђење да су сви разговори о страној интервенцији и о нападу капиталистичких држава на СССР у циљу обарања бољшевичке власти празна лаж, бесмислене бајке. „Што се тиче интервенционистичких нада буржоазије, изјавио је он, ваља рећи да је то била кућица сграђена на песку. Време је већ да се призна да је наша грамзива буржоаска интелигенција варана." Ова Стаљинова изјава, дата у тренутку, кад још нису ишчезли одјеци „вредитељских" процеса, у којима је истакнутим претставницима интелигенције суђено баш као „агентима светског империализма", и када је био на дневном реду још читав низ процеса исте врсте, морала је да изазове сензацију.

Али Стаљин је дао ову изјаву баш у том циљу да оправда одлуку коју је већ био прихватио, о заустављању хајке на „механичку интелигенцију" (стручњаке) и ликвидацију трагикомичне епопеје „поучних процеса", на којима су измучени интелектуалци сами себе теретили као учеснике „грандиозних завера" са страним генералним штабовима". Стаљин није био у овом случају руковођен неким разлозима хуманости и правичности. Он је једноставно стекао уверење да нечувена прогањања техничке интелигенције уносе дезорганизацију и коче делатност совјетске индустрије. Тиме се објашњава Стаљинов преокрет у овом питању.

Званична „Известија" писала су отворено да се нервоза код инжењерско-техничких службеника појављује у облику слабљења техничке директиве и недовољно поузданог остварења иницијативе у старању да се избегне одговорност". Бољшевички орган без устручавања је признао да „знатна улога у испољавању ове нервозе припада неправилном третирању инжењерско техничког персонала, као и случајевима са позивањем на судску одговорност инжењера због грешака у производњи". „Известија" су стидљиво пређутала најглавније — „поучне процесе", али је за то био довољан Стаљинов говор, у коме су стављене све тачке над јотом.

Стаљинове изјаве о томе да је потребна одлучна промена у односима бољшевичке власти према техничкој интелигенцији, и о потреби чувања ове интелигенције биле су неочекиване, али руковођене логиком ствари, пошто су се видно испољиле кобне за совјетску привреду последице претходне политике гоњења стручњака-интелектуалаца.

Али никаквог принципијелног преокрета, никаквог отступања са комунистичких положаја, а у толико пре никакве капитулације пред капитализмом, није било у Стаљиновом говору.

Гоњење интелектуалаца-техничара није предвиђено комунистичким програмом као таквим, чак и при најгрубљем тумачењу тог програма. Бољшевици су повели своју дивљачку офанзиву против интелигенције искључиво са демагошким побудама. Али, задобивши опекотине на пожару, који су они сами ширили, почели су да сипају воду у ватру. У томе је одгонетка читаве ове загонетке, која нема никакве везе са принципима — било комунистичким, било капиталистичким. Крај хајке на техничку интелигенцију, сам по себи, у конкретним околностима, није могао да буде знак неке озбиљне измене бољшевичке политике у њеним основним линијама.

Али, у накнаду за то, неке друге директиве Стаљиновог говора у овом погледу могле су заиста да створе утисак да руски бољшевизам под притиском неотклоњиве животне потребе напушта своје принципијелне позиције, да он заиста почиње да капитулира пред капитализмом. Ако се кратко изложе најглавније од ових директива, које заједно образују „пут ка победи", оне би биле сведене на следеће.

Укидање изједначења у заради и замена овог изједначења плаћањем рада у размерама, везаним за квалификације радника. Радник високих квалификација има да прима више него онај са мањим квалификацијама, док обичан, неквалификован радник прима још мање. Нова скала или градација зараде мора да буде потпуно у складу са скалом квалификација рада. Затим, потпуно и доследно увођење у целокупну совјетску индустрију такозване „сдељшчине", т. ј. исплате, пропорционалне количини производње сваког радника. Ову „директиву" совјетска штампа претворила је одмах у веома речите лозинке, као што су: „свакоме по заслузи", „ко више ради, више и прима".

Напоредо с тим, проширење истог система награђивања рада на целокупну колективизирану земљорадњу. Најстрожа, свирепим мерама спровођена исплата рада свих облика према количини производње сваког појединца (и ако је овај систем исплате у најоштријој супротности са принципом колективизације) у свим без изузетка „колхозима", који се сматрају колективним предузећима, колективним формално. Даље, коначни, реални — а не само на хартији — прелаз целокупне совјетске индустрије на привредно обрачунавање. То значи да свако предузеће ове

индустрије има да види цео свој привредни апарат тако како би га водило кад би било предузеће ослоњено на своја сопствена средства и лишено могућности да потребна средства узима из државне благајне.

Шта више, према овој Стаљиновој директиви, на базу привредног обрачунавања имају да буду стављена не само предузећа — свако као целина, већ и делови предузећа, на пример, поједини огранци великих фабрика по врстама њихове производње. У колико ови огранци донекле претстављају самосталне привредне јединице, оне морају да врше своје привредно обрачунавање пред управом фабрике, као што фабрика са тим обрачунавањем излази пред државу.

Исто тако Стаљин је „препоручио", управо наредио, да се уведе индивидуална одговорност, као и одговорност по групама, за извршење радног задатка у разним фазама процеса производње, а исто тако и за стање оруђа производње, поверених једном раднику или групи радника. У бољшевичкој терминологији, тако необичној, ово је добило назив „ликвидације безличности". Друкче речено, кривци за ометање правилног тока производње и за кварење машина не могу више да буду анонимни. Сваки мора да буде везан за један конкретан посао, за конкретна оруђа производње и да одговара и за једно и за друге, не полажући никакве наде на анонимност.

Напослетку, Стаљин није заборавио исто тако на кооперацију и државну трговину. Он је оштро жигосао покушаје ових органа да одмах пређу на непосредно распоређивање животних намирница и робе, уместо обављања трговине, која би „одговарала совјетским принципима.

Такве су, у главним потезима, основне директиве Стаљина, које, према тврђењу совјетске штампе, располажу том мађиском особином да осигуравају победу државном социјализму. Међутим, у својој суштини ове директиве немају ничега заједничког са социјализмом и комунизмом, налазећи се у потпуној противречности са духом и једног и другог.

Стаљинове директиве узете су од почетка до краја из најчистије капиталистичке економије. А неке од њих, нарочито награђивање рада према продукцији, позајмљене су из капиталистичке економије првобитног периода, кад још нису постојали професионални савези и кад радници још нису били организовани у циљу заштите својих интереса. У своме збиру, Стаљинове директиве у супротности су чак и са оним што се обично назива напредним капитализмом, савременом организацијом капиталистичке производње у државама са снажно развијеном индустријом. Директиве Стаљинове могао би без икакве резерве да потпише сваки приватни предузимач, који тежи искључиво личном богаћењу.

Коментарисање Стаљиновог говора у неким страним листовима наишло је на оштар отпор бољшевичке штампе. Ови листови негирали су, наравно, тумачење овог говора као капитулације комунизма. Они су објашњавали шест Стаљинових захтева тиме што Русија, и ако данас изграђује саоцијализам, ипак се налази на последњој етапи Непа. Стаљин је својим говором дао, тако рећи, програм ове последње етапе која има још да се пређе.

„Наши класни непријатељи, писао је, например, чувени Јарославски, приказују наше одлуке *које се односе на последњу етапу Непа*, приказујући их као „слом комунизма", „отступање" и т. д. Међутим, ступање у последњу етапу Непа само по себи ни у ком случају није могло да оправда увођење онаквих капиталистичких метода газдовања и производње, какве нису примењиване ни онда кад је Неп био у пуном јеку. Интересантно је истаћи да у чланцима бољшевичких публициста, који су покушали теориски да подупру „шест Стаљинових захтева, није утврђено постојање непосредне везе између тих захтева и комунизма. Аутори ових чланака првенствено правдају „шест захтева" резоновањима у правцу целисходности, али резоновањима која у целини може да прихвати најубеђенији присталица капиталистичког система.

„Уравниловка" (награђивање рада по једној скали), писао је часопис „Бољшевик", јесте најсвирепији непријатељ производње, који појачава нестабилност радне снаге, обара продуктивност рада, смањује вредност квалификације". „Уравниловку", изјављује се, бране само „бездушни бирократи, који не умеју да организују регрутовање и стабилизовање радне снаге и који „и даље рачунају само на самостално кретање радне снаге."

„Безличност", према тврђењу поменутог часописа, исто тако је грозан непријатељ производње. Она „надгриза рад". Она изазива „бирократску учмалост", опортунистичко противљење променама, неспособност да се бољшевички води борба за офанзивни темпо у производњи."

Што се пак тиче привредног обрачунавања, „Бољшевик" само што не гледа у њему спас од свих зала. „Привредно обрачунавање јесте основна метода вођења државних предузећа у данашњим условима и основно оруђе унутрашње индустриског нагомилавања добара. Привредно обрачунавање не само што није у противности са планом, већ ће оно, шта више, бити моћно оруђе у борби за план. Метода реализације плана јесте привредно обрачунавање — *проверавање помоћу рубље свих квантитативних и квалитативних задатака плана*. Сваки покушај противстављања привредног обрчунавања плану претставља опортунистичку абнормалност."

Награђивање рада према количини производње такође је на све начине било хваљено од бољшевичких публициста, али исто тако само стога што ће она дати радницима потстрека да

развију максимум радне енергије. Нарочито је хваљено увођење овог система у колективним газдинствима, у колективизираној земљорадњи, али опет из разлога чисто утилитарних.

„Тачно извршење, проглашавао је „Бољшевик", од стране сваког колхоза његових обавеза према радној држави, брзо и офанзивно остварење државних задатака претстављају најважније мерило каквоће колхоза. Само свестрано организационо-привредно снажење, одлучно спровођење награђивања према количини произвођње, правилан систем поделе прихода по радним данима и т. д. — само ће то подићи покрет колхоза на виши ниво."

Сва резоновања бољшевичких теоретичара, летимично наведена овде, нису у суштини ништа друго него доказ целисходности и разумности, са гледишта интереса производње, одређено капиталистичких метода, на које је неочекивано сишао комунистички благослов само зато што су ове методе добиле назив „шест Стаљинових услова."

Шта више, оцена метода врши се у наведеним цитатима искључиво са гледишта интереса једне стране — „пролетерске државе", т. ј. послодавца, јер је држава послодавац у СССР. Међутим, интереси друге стране, т. ј. радне масе и питање како ће спровођење „шест Стаљинових услова" утицати на материјални и морални положај ове масе и на њене животне услове — остају на страни.

Оштро скретање у правцу потпуније и доследније примене капиталистичких метода у совјетској економији морало је да наиђе, наравно, на потајно противљење (отворено иступање у данашњим условима унутрашњег режима руске комунистичке странке није могућно) у редовима бољшевика левичара. То нису крили ни најбољи Стаљинови помоћници. „Ми не помишљамо на то да се одрекнемо комунизма или да капитулирамо, писао је Јарославски, кога смо већ горе поменули. — Али у исти мах ми не кријемо да ћемо морати да савладамо извесна колебања појединих чланова странке и неких слојева странкиних, и то у вези са одлучном социјалистичком офанзивом у последњој етапи Непа, као што смо их савладали у почетку Непа. Зар неће бити и данас у нашој странци људи који ће бранити изједначење плата, гледајући у њему највеиши комунистички принцип у овом периоду, највиши принцип борбе за социјализам".

Предвиђајући могућност оваквог противљења и у жељи да га лиши погодног терена, цела совјетска штампа приступила је огорченој кампањи против „уравниловке", т. ј. против принципа једнакости у економским односима.

Овај принцип, као што је познато, одлучно негира буржоаско економска наука као противречан идеји личне вредности, узиданој у темеље индивидуалистичке идеологије

капитализма. Сасвим неочекивано теоретичари бољшевизма прогласили су тај принцип за принцип непријатељски комунизму, проткан само контра-револуционарним тежњама класног непријатеља. Онај исти неуморни Јарославски, који покушава да одигра улогу великог инквизитора бољшевизма пронашао је стари чланак некад моћног Зиновјева, који се сада налази у немилости. У овом чланку бивши комунистички громовник бранио је идеју једнакости. „Да би се у једној речи изразио давнашњи сан народних маса, писао је тада Зиновјев, довољно је изговорити ту реч — једнакост. То је пут, који води разумевању философије наше епохе". У очи свог коначног пада, Зиновјев је припадао десничарској опозицији. И то је било узето као довољан аргумент против идеје једнакости. „Ево, узвикнуо је победоносно Јарославски, једног очигледног примера удруживања „левичарских" идеја са потпуно десничарским поступцима. Наравно, и овом се удицом може нешто уловити и ми морамо имати у виду да нам претстоји одлучна борба против оваквих расположења."

Цела совјетска штампа данас је прошарана лозинкама: „доле са уравниловком!" — „треба дотући уравниловку!" — „уравниловка је оруђе сопственичке агитације" и т. д. Цела ова вербална еквилибристика око Стаљиновог говора подвлачи још јаче да његових шест захтева значе скретање у правцу доследног примењивања очигледно капиталистичких метода у совјетском газдинству. Ови захтеви у исти мах значе наредбу да се ликвидирају методе које су биле примењиване раније, као неизбежни данак бољшевика комунистичкој идеологији у доба кад су они морали да рачунају са расположењем радничких маса. Успорени темпо изградње, пробоји на фронту петогодишњег плана, све веће и веће тешкоће, дезорганизација у разним областима совјетске економике — то је натерало Стаљина да изврши овај преокрет.

Ситуација створена прошлог лета у СССР захтевала је да се предузму одлучне мере у циљу подизања продуктивности рада, која је стално опадала. Због неуспеха ранијих мера, обележених рефлексима комунизма, Стаљин се без колебања обратио опробаном оружју буржоаске економије, узевши оданде својих шест захтева у нади да ће помоћу тих захтева циљ бити лакше остварен. У томе је стварни смисао и једино објашњење новог преокрета. У првој етапи Непа бољшевичка власт дозволила је слободу примене неких капиталистичких метода газдинства, и то у корист становништва. Данас она уводи капиталистичке методе, али стим да се њима користи за своје газдинство, а не ван његовог оквира, тежећи користи пролетерске државе". У томе је садржана заиста огромна разлика између прве и друге етапе Непа.

Али баш због тога Стаљинов преокрет не значи да се њиме напуштају комунистички положаји, као што не значи скретање

у десно од генералне линије или, у толико пре, почетак ма какве еволуције бољшевичке диктатуре у супротном правцу.

Стаљинов преокрет могао би да буде протумачен као „капитулација пред капитализмом" у томе случају ако би у СССР заиста постојао социјалистички поредак, или ако би се тамо вршио интензиван процес стварања оваквог поретка. Међутим, нема у СССР ничега томе сличног. У бољшевичкој држави, као и у свима капиталистичким државама, постоји новац, зарада, исти систем производње, тржишни односи — све што претставља основна обележја капитализма.

Једину одлику и специјалну особину социјално-економског поретка у Совјетској Русији претставља отсуство приватне капиталистичке својине. У Русији су уништени капиталисти и постоји огроман државни сектор, који бољшевици називају „социјалистичким", који обухвата већи део народног газдинства и располаже свим природним богатствима државе. Али у Русији не само што нема социјализирања средстава производње и размене, као што то социјалистички програм захтева, претпостављајући сложене облике суделовања друштвених снага, већ не постоји ни национализација ових средстава. Јер појам национализације означава својину целе нације, оличене у држави, потчињене у којој било мери народној контроли. „Пролетерска држава" бољшевика, као што је познато, није потчињена никаквој контроли. Бољшевичка револуција стварно је имала за последицу само то што је располагање економским средствима државе прешло од многобројних личних сопственика-капиталиста на колективног сопственика — комунистичку странку, која је неконтролисано монополисала државну власт. Овај нови колективни сопственик приграбио је економску снагу, много већу од укупно узете масе личних сопственика, његових претходника.

Колективни капиталист, т. ј. руска комунистичка странка уместо масе индивидуалних капиталиста — само тиме се СССР разликује од околних капиталистичких држава. Све остало, и поред разликовања у спољним облицима, сагрђено је, у главном, на истим принципима као и у капиталистичким државама, с том разликом само што је слобода економског газдовања за целокупно становништво СССР веома јако ограничена, а слободу тога газдовања ужива само колективни сопственик, оличен у „пролетерској држави" или — што је, напослетку, исто — у руској комунистичкој странци.

За руске бољшевике, а у сваком случају за бољшевике Стаљинове групе, социјалистичка изградња не означава измену суштине економских односа, већ само проширење бољшевичког сектора, којим они без икакве контроле управљају. Они теже таквом проширењу овог сектора, које би потпуно обухватило целокупно народно газдинство државе, потиснувши коначно ин-

дивидуалне произвођаче, још неколективизирани део сељаштва. Такво тумачење, у суштини, даје савремени бољшевизам речи „социјализам".

Кад бољшевици рекламирају своје велике победе на фронту социјализма, реч је, као што је познато, само о успесима индустриске изградње. Грађење неке нове фабрике или почетак радова у њој бољшевици празнују као „социјалистички успех". Ово изгледа као обично хвалисање. Јер индустријска изградња у капиталистичким државама достигла је много веће размере, а никаквог социјализма тамо нема. Бољшевици се, међутим, управљају у овом случају по својој нарочитој логици. Индустријализација, индустриска изградња за њих је средство за остварење циља — за проширење државног сектора, што претставља, према бољшевичком мишљењу, социјализам. Ослоњени на индустрију, они рачунају да стекну економску снагу, која ће им омогућити да коначно ликвидирају ситна сеоска газдинства и потчинити „пролетерској држави" целокупну земљорадњу, као што јој је потчињена целокупна индустриска производња. Стога успеси на фронту индустријализације за бољшевике претстављају успехе социјализма.

Стога све што доприноси порасту индустриске изградње, независно од тога каквим се средствима овоме расту иде, одговара „генералној линији" данашњег бољшевизма. Стога се примена капиталистичких метода у совјетском газдинству, декретираних од Стаљина, прихвата, само ако ова примена даје резултат који се очекује — увећање радне продуктивности. Стога Стаљинов преокрет, који овако тешко пада бољшевицима-левичарима, који су још сачували илузије прве епохе бољшевизма, ништа не мења у бољшевичкој политици и не обележава никакво попуштање. Он, у ствари, значи да бољшевичка диктатура не само што није ослабила свој притисак на масе, већ, напротив, притискује све јаче.

Шест захтева Стаљинових диктовани су искључиво у намери да приморају становништво да ради више него раније и да већи део свога рада — било фабричког, било у колхозима — даје „пролетерској држави". Извесна попуштања интелектуалцима из техничких струка диктована су пак често утилитарним обзирима и у овом погледу никаквих стварних промена нема.

Свирепи рат који се на терену скупљања резерве житарица води између бољшевичке власти и колхоза, које је ова власт сама створила, сведочи о томе да Стаљин за сада не намерава да укочи доследно спровођење своје „генералне линије".

У почетку кампање скупљања резерве житарица било је обухваћено колективизацијом у СССР 55% газдинстава сиромашних и просечно имућних сељака. Колхози су обухватили 64% засејаног простора, 60% жетве и око две трећине вишкова жита — све ово, наравно, према подацима бољшевичког плана

скупљања житне резерве. Али је већ у октобру постало јасно да колхози не дају држави ону количину жита која је била предвиђена планом. Објашњење је било у томе што количина жита коју су колхози припремили није била довољна да у исти мах осигура потрошачке и економске потребе, као и потребе сељаштва окупљеног у колхозима, и тражења органа за скупљање резерве житарица. Пошто су колхози задржали један део прикупљене жетве за своју годишњу потрошњу и за разне фондове, остала је количина знатно мања од предвиђене. Али органи кампање за скупљање житне резерве ипак су тражили свој део, не обзирући се на потребе сељаштва, окупљеног у колхозима. Бољшевици, чланови руске комунистичке странке, стали су у многим колхозима на страну целе масе сељака у њеној борби против захтева власти.

Стаљин је одмах објавио прави рат оним колхозима који нису извршили план. Совјетска штампа објашњавала је „тврдоглавост" колхоза искључиво утицајем „кулака" (имућнијих сељака"), који су тобоже продрли у колхозне управе и склопили савез са „деструктивним елементима", а бољшевици-колхозници који су прешли на страну ових тврдоглавих људи, проглашени су за „отпаднике" и „опортунисте". „Ми морамо одлучно да се боримо против опортунистичке идеализације колхоза", писала је бољшевичка „Правда". „Захваљујући овој идеализацији колхоза заборављају се елементи класне борбе која у њима постоји. Ми морамо сурово да се одупремо ситно-сопственичким, деструктивним, потрошачким расположењима, која владају у заосталим групама колхозника и заосталих комуниста што се вуку за њима".

Бољшевички листови убрзо после тога почели су да штампају огромним словима ратне лозинке против колхоза, као на пример, следећа: „Неумољиво уништење свих опуортунистичких, отпадничких и деструктивних елемената у колхозима јесте основни услов за победу у кампањи скупљања резерве жита". Ова се камања, на тај начин, претварала у рат, и то у рат који је имао да донесе једну неопходно потребну победу. А да би се одржала победа, ваљало је уништити, као у правоме рату, непријатеља, у чије су редове убројани већ и неки бољшевици са епитетима „опортуниста" и „отпадника". Уништење је заиста било извршено у многим колхозима. „Као последица одлучних мера које су спровеле партиске организације према опортунистима и буржоаски расположеним отпадницима, који су покушали да омету остварење планова припремања резерве житарица — писала је „Правда" — запажа се у низу реона један покрет. Међутим, то ипак не значи да су конкретни носиоци опортунистичке праксе и агенти „кулака", који желе да дођу од жита, намењеног држави, демаскирани до краја... Партиске организације морају да наставе неумољиву борбу против опортунистичких, отпадничких и деструктивних расположења."

Неумољива борба испољила се у широким размерама. Уклањане су управе оних колхоза који нису извршили своје дужности, месне совјетске власти вршиле су проверавање резерве жита у колхозима, „кривци" су хапшени и предавани суду. Комесар правде Р. С. Ф. С. Р. објавио је обавештење, у коме је наведено да сав њему потчињени апарат судске репресије мобилисан у циљу спречавања злоупотреба „на фронту жита".

Совјетска влада наредила је да се позову на судску одговорност, по члану који предвиђа принудни рад у концентрационим логорима, лица оптужена за прекомерну потрошњу жита и стварање резерви које премашују од власти прописану норму за сеоско становништво.

Бољшевици су експроприсали „кулаке као класу", и покрили су читаву Русију мрежом колхоза. Сада, међутим, ова иста совјетска власт приморана је да води огорчен рат око жита против тих истих колхоза, прибегавајући истим средствима која су примењивана под лозинком „офанзиве против кулака" према индивидуалним сопственицима. У СССР, од почетка бољшевичке владавине, политика црвених властодржаца увек се може дефинисати помоћу њиховог односа према сељаштву. Овај однос обасјава јаком светлошћу на свакој етапи бољшевизма праву суштину његове политике.

Они облици које је у 1931 години добила борба Кремља против колхоза око жита, најбоље сведочи о томе да се „генерална линија" Стаљинова наставља и да њене основе и оријентације остају непромењене.

„Генерална линија" наставља се стога што, и поред тешке економске ситуације, у СССР још нису дошле до израза чињенице чији би притисак био толико јак да би приморао бољшевичку власт да сиђе са својих садашњих позиција. Организам совјетске привреде, и ако изложен веома јаком надирању непријатељских економских струја, ипак се још одржава и не ломи, као што још увек задржава своју отпорност организам међународне производње и кредита у светском капиталистичком газдинству, и поред највеће кризе.

Али код бољшевика постоји једно још увек несавладано „клизаво место", које прети све јаче и јаче да постане извор за појаве способне озбиљно да угрозе „генералну линију". Ово „клизаво место" јесте отсуство ма каквог побољшања у условима живота широких маса становништва или, боље речено, непрестано погоршање ових услова, који сведоче о обарању општег нивоа живота у држави. Већ смо писали у „Руском архиву" о томе колико огроман може да буде утицај ове чињенице на цео даљи развој догађаја у СССР . У своје време истакли смо да, и ако народне масе у Совјетској Русији располажу огромном способношћу да трпе и да ограничавају своје потребе, ипак нико не може тврдити да је ова способност безгранична. Ако се у овом

погледу повуче нека невидљива психолошка граница, неће бити искључена могућност великих немира, па чак и устанака.

С друге стране, несумњиво је у истој мери да су тешки услови живота радних маса у Совјетској Русији од утицаја на њихову радну способност, а тиме посредно и на економску изградњу. Не може се рачунати са повећањем продуктивности рада, са порастом радне енергије у држави, ако је становништво полугладно и трпи оскудицу у ономе што је најпотребније. Бољшевици су били потпуно свесни тога приступајући остварењу петогодишњег плана. Баш зато петогодишњи план предвиђао је потпуну ликвидацију кризе исхране и главних артикала у току прве две године „пјатиљетке".

Сада се већ завршава трећа година петогодишњег плана, али криза исхране и главних артикала је још већа него пред почетак спровођења плана. И Стаљин, који је иначе уверен да бољшевичка диктатура може вршити над народима Русије какве јој драго експерименте, не ризикујући ништа, морао је признати да ова чињеница може да буде опасна по својим последицама.

У истоме говору, одржаном на московском скупу привредника, када је формулисао својих чувених „шест услова", Стаљин је прогласио да подизање животног нивоа градског становништва, а специјално радничке класе, претставља од сада програм бољшевичке странке. У вези с тим било је декретовано извесно проширење оних грана индустрије које израђују артикле потрошње, а у исти мах смањени су донекле кредити за производњу средстава производње.

Неко је у емигрантској руској публицистици третирао то као неку преоријентацију петогодишњег плана, која тежи, као што је познато, изградњи тешке индустрије. Међутим, и поред свих ових мера, никакво побољшање за сада се није осетило. Баш супротно томе, у идућим месецима осетила се у СССР нарочито велика, већа од раније оскудица артикала, не говорећи већ о артиклима исхране. Неке најважније гране индустрије, које израђују предмете потрошње, нису биле у стању да изврше свој задатак и њихова продукција веома много заостаје иза плана. У таквом положају, како можемо да судимо баш по совјетским подацима, налазе се индустрије памука, вуне, сапуна. По свему изгледа да и у другим гранама лаке индустрије ситуација није повољнија. У тим гранама бирократско вођство, напоредо са недостатком сировина, кочи извршење проширеног плана производње. У сваком случају Стаљинове бомбасте јулске изјаве до сада нису дале никакве резултате, који би се ма колико реално осетили. У томе је основна противречност бољшевичке „генералне линије", противречност која претставља камен спотицања. Бољшевизам ризикује да се разбије о овај камен.

Искуство из прве три године петогодишњег плана доказало је необориво да у околностима данашње Русије, истрошене го-

динама преживљених нечувених искушења, није могућно истовремено радити, у бесном темпу, на остваривању индустриске изградње и повишавати животни нови становништва. Мора се изабрати или једно или друго.

Да би наступило стварно побољшање животних услова маса у СССР није довољно чинити покушаје, уз то неуспешне, да се прошире ове или оне гране лаке индустрије. Ту је потребна коренита реформа целокупне економске политике власти. За ову реформу потребан је програм који би моћно допринео да се *одмах* побољша економско благостање маса; који би ставио себи задатак да што потпуније одговори *насушним* потребама народа, који би тежио побољшању његових *садашњих* услова за живот, искоришћавању средстава државе у циљу подизања живота на ниво културе и лепоте. За то је потребна таква економска изградња која би непосредно, преко својих *непосредних резултата*, имала утицаја у свим областима делатности становништва и повећавала његову потрошачку способност. Али овакав програм значио би напуштање садашње „генералне линије" бољшевизма.

Међутим, с друге стране, настављање „генералне линије" везано је са немогућношћу да се подигне ниво живота, формиран тако да значи опасност за бољшевике и прети последицама које могу изнутра да изазову катастрофу ове линије.

Ако бољшевичка власт не буде у стању да реши ову кореницу противречност, лако може да дође до појава способних оштро да промене ток политичких догађаја у Русији. Стаљинов преокрет није, међутим, никакав озбиљнији покушај да се ова противречност реши.

И. В. Бајев
(Превео *Т. Ј.*)

ПОЉСКО ПИТАЊЕ И СТАРА РУСКА ВЛАСТ

ЗА ВРЕМЕ СВЕТСКОГ РАТА

У самом почетку нашег столећа међународна равнотежа великих држава је поремећена. Енглеско-турски, руско-јапански и, особито, турско-балкански рат начинили су злокобне пукотине у међународном строју који је створила дипломатија минулог века. Победе балканских народа нису биле по вољи Бечу и Берлину. Аустрија је била веома незадовољна што је Србија неочекивано постала јака држава на Балканском Полуострву, и још држава с националном тежњом да у будућности постане „Краљевина Југославија". По себи се разуме да је Србија самим тим постала страшна препрека за Аустрију, чија је политика у току два столећа стално тежила да свом искључивом утицају потчини цео западни део полуострва са Солуном, — а тако исто и за Немачку, која је желела да се на неодређено време утврди на Дарданелима и Босфору, налазећи у Турској империји не само равноправну савезницу, него и драгоцену колонију за свој моћни капитализам. Очигледно је да је на овој јужној ивици Европе никао судбоносан сукоб државних интереса између двеју немачких империја и балканских држава. Историја нам казује да у таквим случајевима само рат доноси правично решење. Потребан је био само повод за рат, и он је брзо нађен. Тајанствен пуцањ који је одјекнуо у Сарајеву, био је онај упаљени фитиљ који је изазвао громке и пустошне експлозије у складиштима муниције богате и просвећене Европе. Крајем јула 1914 године готово сва Европа се била накострешила. Сви су хитали да заузму своје место у великом сукобу народа. Руска војска из свих крајева велике империје кренула се на западну границу и распоредила се за потоње љуте борбе на територији историске Пољске. И ту је, као и пре сто година, дошло до судбоносног сусрета двеју словенских нација. Жалосно и тешка прошлост раздвајала је једну од друге. А светла будућност у тим страшним тренутцима позивала их је на братско измирење и на заборављање прошлих узајамних односа. И за Русе и за Пољаке било је јасно да ће

историска отаџбина Пољака морати за све време рата послужити као одлучно бојиште између словенске Русије и двеју немачких империја.

Уочи битака, 1-14 августа 1914 године, неочекивано, упућена је целој империји највиша реч, позната под именом „проглас Пољацима". Тога дана је Пољска стала пред Русијом у свој својој историској снази. То је био акт првостепене важности за судбину руског и пољског народа.

У свом првом делу тај проглас је најсвечаније потврдио оправданост „снова отаца и дедова", признао да „душа Пољске није умрла, иако је пре сто педесет година живо тело Пољске било искидано у комаде" и позивао Пољаке на „братско измирење с Великом Русијом". А у другом делу прогласа наговештава начела која могу и морају измирити ове две словенске нације ради користи и среће целе Русије, једине у свом суверенитету и раздељене у својој државној управи. Национално-политички смисао прогласа био је у томе што је највиша власт Русије сматрала за своју дужност да Пољацима врати „отаџбину, највећу светињу човекову на земљи", на основу ових принципа: 1) Пољска слободна у својој вери, језику и самоуправи; 2) уједињена Пољска уједињује се с Русијом под скиптром руског цара; 3) поштовање права оних народности с којима нас је везала историја. Ако хоћемо да правилно и савесно оценимо принципе овога прогласа, онда морамо рећи да је проглас тежио да установи личну или реалну унију између два главна дела империје, то јест да пође путем који је пре сто педесет година обележио император Александар I. Највиша власт у самом почетку рата видела је у томе право решење пољског питања.

Али, упоредо с тим, проглас је био упућен и руском народу с позивом да се одрекне Пољске, као покрајине која је улазила у састав руске империје, и призна равноправност пољске нације у својим политичким односима. Најзад, проглас је имао међународни значај не само за аустриске и немачке Пољаке, него и за све западне народе. И тако, несумњиво је да је на политичком хоризонту Русије и Европе у то време јако засијала звезда самосталне Пољске, али та звезда, можда водиља к потпуној победи, убрзо се угасила у тежњама и предрасудама старе власти. Проглас је поставио руско-пољско питање. Међутим, ван сваке је сумње да влада није на њ могла дати разуман одговор; и више од тога: она се све до дана свога пада није одлучила да изда макар какав државни декрет у духу прогласа.

С друге стране, било би погрешно мислити да је влада нашла за целисходно да његово решење одложи до свршетка рата. Напротив, она је истрајно желела да га самостално реши у току рата, како би онемогућила његово решавање на конгресу за закључење мира. Стварно, тадашња руска влада је у неколико

прилика претресала ово питање, саветовала се с политичарима Пољске, саслушавала пријатељске савете својих савезника, ревносно пратила политичке мере својих непријатеља намењене решавању овога питања, саставила манифест Пољацима и чак израдила пројект о административној самоуправи Пољске. Било је тренутака кад се чинило да је све готово за објављивање највишег акта. Али сваки пут је нешто уздржавало владу од подношења таквог акта на потпис цару. И зато су сви пројекти остали у архиви министарског савета. Зашто је тадашња влада била немоћна да реши пољско питање? Ствар је у томе што је царска влада још од првог августа ступила у отворену борбу с начелима обележеним у прогласу. Треба отворено рећи да су сви руски министри, који су били под хипнозом „антипољске политике", били политички неповерљиви према Пољској и Пољацима. Они су још у почетку рекли да ти принципи не одговарају руским интересима. Стога су тежили само једноме — да униште тај проглас, који је, по њиховом схватању, био атентат на јединство империје.

Међутим, проглас, будући легалан по форми и радикалан по садржини, означавао је пре свега знатно скретање целе наше унутрашње и спољне политике, пошто је нашао нов пут за последњу. Рат је, а не што друго, истакао неодложан захтев руској империји да напусти прошло стопедесетогодишње руско-немачко пријатељство и да га замени начелима руско-словенске политике, која се не може ни замислити без претходног измирења с Пољацима. Многи, нажалост, неће да схвате да је пољско питање, као судбоносан зид, увек стојало између Русије и осталих словенских народа. Ако је историска улога Русије, како тврде многи Руси, у различитом утицају руске нације на сродне јој народе, онда је несумњиво да је учешће Русије у деоби историске Пољске и у политичком потчињавању знатног дела пољске нације осетно смањило утицај Русије на те народе. Могућно је да су т. зв. руски интереси у далекој прошлости нагнали Русију, с једне стране, да гаји пријатељство с немачким државама, у главном с Пруском и с Аустријом, и, с друге стране, да се, под утицајем тог пријатељства, у унутрашњој политици држи принципа антипољске политике. Нико неће порицати да је 1914 г. учинила крај том традиционалном пријатељству, а упоредо с тим и антипољској политици. Поуздано је да би стара власт, која је добровољно вратила Пољацима њихову отаџбину, таквим актом подигла словенску Русију на толику висину са које би се она с правом могла назвати ослободитељком словенских народа, чији би се погледи сасвим природно окренули к њој. Власт би пак у том акту нашла ону велику моралну снагу која би, сједињена са исто таквом материјалном снагом, могла до краја издржати у борби с немачком силом. Треба помислити да је сама власт баш под утицајем таквог размишљања у почетку рата објавила проглас Пољацима, пошто би у про-

тивном случају такав акт био само политичко безумље или чак и самоубиство.

Тај проглас, отварајући пред руском владом нов пут за решење пољског питања, обавезивао ју је да одмах изда нове декрете, чија би улога била да стварно, а не само на речима, успостави слогу између Руса и Пољака. Као прва мера била би укидање изузетних мера за управљање Пољском и завођење потпуне равноправности Руса и Пољака. Затим је било неопходно завести пољски језик у школама, свих степена, у суду и у службеним односима, а исто тако дати Пољацима онакву самоуправу каквом су се користили Руси у својој отаџбини. Али то је било недовољно: у 1914 години Пољацима је требало вратити отаџбину, отету им 1830 године тј. поћи оним политичким путем који је обележио Александар I, који је 1815 године стварањем „Пољског Царства" желео исправити политичку грешку Катарине II.

Али трагедија пољског питања за Русију је у томе што је она иста влада која је, можда неочекивано и за саму себе, објавила проглас Пољацима — одлучно напустила горе означен пут и желела да за уједињену Пољску задржи принципе диктатуре Паскевича и потоњих генерал-губернатора Привисланске области.

Потребно је да на основу чисто службених докумената пропратимо покушаје владе да реше пољско питања. Непосредно претресање тих докумената јасно показује зашто стара власт није могла не само решити пољско питање, него чак ни издати макакав државни акт по том питању. Са друге пак стране ти документи потврђују да је главни циљ тадашњих одговорних претставника власти био у томе да Русија и у будућности задржи принципе антипољске политике.

Књига коју је Центрархив издао под именом „Руско-пољски односи за време светског рата", збирка је најразличнијих докумената о пољском питању. Кад се читају ти документи, долази се до сазнања да су тадашњи министри, изузимајући Сазонова, министра спољних послова, тежили или да по сваку цену одрже утврђен систем управе пољском покрајином или су пак држали да није време за решавање пољског питања и да претресање тог питања треба одложити до свршетка рата. Али разне околности су их принуђавале да сваког месеца посвећују своју пажњу том питању. Чудно је да у тој књизи нема записника са оне историјске седнице на којој су ти исти министри у августу усвојили и израдили проглас Пољацима. У новембру су пак они иступили као убеђени противници прогласа. То није мистификација, већ права мистика руске владе.

Белешка Маклакова, Касоа и Шчегловитова „о схеми будућег уређења пољског краја" први је документ о пољском питању — као одговор на проглас. Ти министри, нашавши за потпуно излишно чак и да помену проглас, предлагали су ми-

нистарском савету да задржи постојећи систем управе тим крајем. По њиховом мишљењу, Пољска је само покрајина која се, слично другим покрајинама империје, мора потчињавати централној власти и, што је главно, њом мора управљати једина министарска власт империје. Они су сматрали да је за министарску власт опасно, ако би се органима самоуправе уступио један део законодавних права, макар и под ветом врховне власти, пошто у пољском крају све мора „тећи у току опште државног управљања". Крајњи закључак те белешке је јасан: пољско царство и у будућности је морало остати само привисланско крај.

Други документ, „Размишљања" министра спољних послова, Сазонова, био је први бојажљив покушај да се руска влада поведе путем обележеним у прогласу.

Неупоредиво веће интересовање буди скица записника са седница министарског савета од 5, 12 и 15 новембра. С једне стране, записник нас упознаје с мишљењем сваког министра о овом питању, а са друге — на тим седницама су били наговештени основне поставке, којих се руска, односно империјска, влада морала држати приликом решавања овог питања.

Несумњиво је да је Маклаков најтачније и најјасније изложио принципе које је влада империје морала узети као основицу за управљање не само Привисланским крајем, већ и оним пољским земљама које би Русија добила од Немачке и Аустрије.

„Пољска", рекао је он на тој седници, „не може добити више него Русија, а територије које буду присаједињене не могу добити више него Пољска.

„Пољаци ће бити задовољни, ако добију самоуправу, али наш циљ није да Пољаци буду задовољни, већ да се не удаљују много од Русије. Ми сад видимо, чему води неодређеност прогласа врховног команданта".

Други министар, Рухлов (министар саобраћаја до краја октобра 1916 г.), рекао је: „Да дајемо сад више него што имамо — не треба, јер би то био почетак распадања руске државе".

Бојажљива напомена Сазонова, министра спољних послова, који је рекао: „у одржању status quo-a ја видим политичку опасност" наишла је на најенергичнији протест са стране одлучне мањине и обазриве већине.

Сви ови министри имали су много предрасуда, које су им постале навика и метод за управљање, а, што је најглавније, из њих је никло погрешно схватање пољског питања.

Али том записнику је било приложено „одвојено мишљење мањине у министарском савету, Маклакова, Таубе-а (министра народне просвете) и Шчегловитова. То је веома занимљив документ, пошто су министри у њему изложили своје мишљење о светским циљевима рата, у којима је судбина словенских народа заузела споредно место. Непристрасном анализом њи-

ховог мишљења може се доћи до трагичних закључака о судбини саме Русије. Али да прво њима дамо реч.

Одвојено мишљење почиње овим значајним речима:

„Пре разгледања разних појединости о будућем уређењу уједињене Пољске треба решити основно питање о томе у којој је мери то уједињење уопште корисно и целисходно са гледишта искључиво руских интереса".

„У ствари", читамо даље, „ако би се овај рат, беспримеран по напору народних снага и по свом међународном значају, завршио само уједињењем Пољске, макар и под скиптром руских царева, али без остварења других, приснијих историјских задатака руског народа — такав резултат рата, потсећајући на жалостан преседан Берлинског конгреса, могао би довести до љутог незадовољства у најширим слојевима руског народа".

А какви су историски циљеви руске империје по мишљењу аутора овог одвојеног мишљења? У том мишљењу је дат одговор на ово питање у тачкама поређаним по њиховој важности за Русију:

1) Завршетак историског процеса уједињења свих делова руског народа путем поновног присаједињења Русији источне Галиције, северне Буковине и Прикарпатске Русије,

2) Остварење историских задатака Русије у Црном мору заузећем Цариграда са Босфором и Дарданелима,

3) Потребна је, по препоруци војне власти, исправка границе према Пруској, на рачун њеног источног дела, и у Азиској Турској,

4) Што је могуће веће унутрашње ослабљење Немачке путем потпуног територијалног прекрајања на основу нових принципа са евентуалним смањењем територије Пруске у корист Француске, Белгије, Луксембурга, Данске, као и малих немачких држава, са успостављањем краљевина Хановерске, Хесен-Насау и др.,

5) Уједињење и ослобођење Пољске у потпуности, али у сваком случају у етнографском, а не у историском смислу,

6) Ослобођење осталих аустриских Словена, у колико то ослобођење не би било супротно непосредним интересима Русије.

Мало даље читамо: „Успостављање пак Пољске, стављено у први ред, пре разрешења других, за нас значајних задатака, могло би довести дотле да та питања, непостављена на време на место које им по важности припада — остала нерешена или би била решена на нашу штету". И, најзад, читамо следеће речи: „Са обзиром на сложене и за Русију нејасне услове пољског питања, сасвим природно ниче мисао, не би ли то питање о уједињењу Пољске требало сматрати приликом закључења мира као другостепено за Русију и не тежити по сваку цену уједињењу Пољске под влашћу Русије... И само у случају пораза и распада садашње Немачке и при стварној немогућности

да се онда обиђе решење пољског питања, пре би, дакако, требало ујединити пољске области под влашћу Русије, него их оставити ван руске државне власти".

Несумњиво је да је политичка садржина овога одвојеног мишљења диктована бригом о националним интересима Руске Империје. Са друге стране, овај службени документ је отворена и последња реч не само антипољске политике, већ и уопште антисловенске. Овде је потребно напоменути да то није била политичка идеологија само ове тројице министара, већ целе групе која је управљала Русијом, изузимајући, можда, неколико издвојених личности. Одвојено мишљење, стављајући уједињење Пољске на пето место, а аустриске Словене на шесто место, довело је тиме у сумњу важност уједињене Пољске за Русију. И више од тога: аутори тога одвојеног мишљења сматрали су да треба желети и да то одговара интересима Русије — да и у будућности остану под немачким царевинама национални делови Пољске и Словенства, као политичко средство за слабљење државне моћи тих држава. Несумњиво је да су, у случају потпуне победе, аутори били готови да Немачку подвргну пуном политичком прекрајању путем успостављања некадашњих немачких државица, укратко, путем претварања Немачке у Немачку од 1848 године. А што се тиче Аустро-Угарске, препуне словенских народа, аутори нису испољили тежњу ка сличном политичком радикализму. Чини се да аутори одвојеног мишљења нису били убеђени противници даљег одржања ове многоглаве империје, као услова за срећу Русије. Први историјски задатак, наговештен њиховим одвојеним мишљењем, тј. присаједињење Источне Галиције и Северне Буковине, пошто је остварен првих месеци рата, завршавао се на венцу Карпата, јер је даље настајао шести, условни, задатак. У томе је, може бити, један од узрока зашто су се руске армије задржавале у Карпатима.

Да су аутори, у духу захтева нове епохе, разумно схватили принципе прогласа упућеног Пољацима, а и сличан проглас словенским народима Аустрије, они би, као одговорни великодостојници империје, морали признати да Русија може остварити први и други циљ само остварењем петог и шестог циља. Укратко, историски задаци Русије морали су, по својој важности, да добију другојачи ред.

Овде је потпуно на свом месту рећи неколико речи о руско-немачком пријатељству и о антипољској политици старе власти, које стара власт није могла напустити све до свога пада.

Схватљиво је да је у овом чланку немогућно улазити у макар какве појединости о том традиционалном пријатељству, с којим су веома тесно и органски везани принципи антипољске политике у целокупној нашој унутрашњој и спољашној политици. То руско-пруско пријатељство, поникло у изузетним приликама, у главном у време деобе историске Пољске, било

је несумњиво најсложенија појава у целом животу руске царевине. Али ако су још историске прилике 18 века нагнале руску власт да с једне стране узме учешћа у деоби, а с друге — да закључи многе тајне уговоре с Пруском, то не значи да је Русија 20 века морала ићи путевима политике минулих времена. Мењају се околности, а с њима и политика сваке државе. Оно што је било корисно, и што је било неопходно, пре више од сто година, после сто година може постати штетно за дотичну државу. Несумњиво је да је Русија у време мира активно учествовала у деоби Пољске, потстрекавана од Пруске, која је на тај начин желела да предупреди деобу Отоманске империје. Главни узрок који је побудио Русију да узме учешћа у деоби Пољске био је, изгледа, други историски задатак, који су као такав обележили аутори одвојеног мишљења, тј. Цариград и мореузи. Одиста, историска Пољска налазила се као препрека на путу ка тим националним драгоценостима Петровске Русије. Може се рећи да је тадашња власт, наводећи Пруску и Аустрију на ову деобу, рачунала да на тај начин добије њихову сарадњу за постигнуће тога главнијег циља. Руско-турски ратови и дипломатски догађаји у току читавих сто педесет година јасно су показали да су се руски државници преварили у својим првобитним рачунима, пошто је Русија на путу ка Цариграду наишла на енергичан отпор не само Енглеске и Француске, што је најзад и схватљиво, него на исто такав отпор Пруске, доцније Немачке, и Аустрије. Укратко, све главније западне државе, без обзира јесу ли непријатељи или пријатељи, биле су противне руској тежњи ка мореузима.

Али руско-немачко пријатељство је у политичкој свести Русије коначно почело губити свој некадањи значај од 1878 г. Берлински конгрес је био ужасна дипломатска катастрофа за Русију. Од те године почиње скретање политичког мњења Русије у погледу традиционалног пријатељства с немачким државама, пошто је друштвено мишљење сагледало у њима националне непријатеље. У 1891 г. је и службено учињен крај том пријатељству. За остварење националног циља Русији су, дакако, били потребни савезници. Треба отворено рећи да су само словенски народи могли постати прави савезници Русије приликом решавања замршеног источног питања. Али, да би се то постигло, потребно је било, на првом месту, с једне стране, измирење с Пољском, а са друге — комадање Аустро-Угарске царевине. Овде опет морамо рећи да је остварење другог историског задатка могућно при правилном решењу петог и шестог задатка, врло мало важних за ауторе одвојеног мишљења.

Вратимо се сад прегледу службених докумената старе власти. Да би смо дали јасну претставу о томе како је наша влада схватила основе прогласа, довољно је навести циркулар министра унутрашњих дела, Маклакова, губернаторима Привислављског краја: „Извештавам г.г. губернаторе да се проглас Ве-

ликог Кнеза не односи на Привислански крај, и да је он имао у виду пољске земље које не припадају Русији и које Велики Кнез узмогне освојити. Док се то не оствари, у Привиславском крају неће бити никаквих измена". (Децембар 1914). Не може се порицати да је ово било веома оригинално тумачење прогласа. Друга је ствар колико је тај циркулар био у складу с прогласом врховног команданта и духом наступајуће епохе, чија је главна карактеристика био национализам... Без обзира на другостепеност пољског питања и на циркулар, који је необично јасно обележио политичку суштину поменутог питања, влада је поново приступила његовом претресању, како се то види из записника са седнице министарског савета од 18 фебруара 1915 год. Узалуд би и овом приликом тражили у говорима појединих министара принципе прогласа. Њих није било, а, што је главно, није их ни могло бити. При том треба напоменути да је влада често претресала ово питање под притиском Врховне Команде. Неке околности, о којима ће бити речи у даљем излагању, нагнале су владу да по том питању саслуша мишљење самих Пољака. Оно што је, по природи ствари, требало да се учини у септембру 1914 г., тј. одмах после објављивања прогласа, влада је учинила тек 21 маја 1915 г. За тај дан је била заказана приватна седница, на којој су присуствовали, с једне стране, претседник министарског савета, И. А. Горемикин, неколико министара и варшавски генерал-губернатор, а, с друге стране, седам истакнутих пољских политичара, чланова Государствене Думе и Государственог Савета. Разуме се, Пољаци су пре свега указали на чињеницу да се у самој влади чине напори да се смањи историски значај акта (прогласа), да је влада у току минулих девет месеца тромо радила на постигнућу циља који је обележила највиша власт.

Димша, члан Государствене Думе, рекао је: „У току прошлих 10 месеца руска власт није учинила ниједан конкретан корак да ублажи пређашњи систем управе. У том правцу нису предузете никакве озбиљне мере, те су у широком круговима пољског народа и нехотице никле тешке сумње. Те сумње расту, и потребно је да им се учини крај још сад, не чекајући свршетак рата — уклањањем најважнијих сметња за националан слободан живот пољског народа".

Шебеко, члан Государственог Савета, изјавио је: „Треба једном за свагда напустити мисао да се подупирачима одржава стара, оронула, за сваког неудобна, зграда руско-пољских односа. Њу треба порушити, а на њено место подићи нову зграду, изграђену по принципима наговештеним у прогласу". Даље је рекао: „Немогућно је замислити да би пољски народ, ослобођен аустро-угарског јарма и уједињен под скиптром руског цара, могао бити, у области национално-културних права и свог језика, постављен у горе услове од оних у којима се налазио у Галицији". Жеље Пољака изражене на тој седници

сводиле су се, с једне стране, на укидање свих ограничења озакоњених за Пољаке, а, са друге, на установљење персоналне уније између уједињене и слободне Пољске и Русије.

А какве су биле околности које су нагнале владу да се обрати политичком мишљењу Пољака?

Крајем априла 1915 г. Немци су почели своју офанзиву између Висле и Карпата. Руска војска је почела отступати на исток. У августу 1914 г. руска војска ушавши у Галицију, успела је да потоњих месеца заузме ову покрајину. А у августу 1915 г. руска војска је била приближно дуж граница Пољске из последње две деобе. Несумњиво је да је влада са стрепњом пратила догађаје који су се одигравали у руској Пољској, пошто је ова привремено одлазила под управу непријатеља. Пре но што се упознамо са оним шта је руска влада друге године рата чинила у погледу пољског питања, потребно је, макар у општим цртама, зауставити пажњу на мерама немачких царевина по истом питању. Немачко-аустриска војска је ланцем својих ровова одвојила Пољску од Русије. Пољска, као легендарни сфинкс, обратила се двема немачким царевинама, очекујући од њих решење свог питања. Немачки канцелар фон Бетман-Холвег рекао је у свом говору: „Пољско питање није покренуто ни намерама нашим нити пак намерама Аустро-Угарске. Оно је покренуто исходом битака. Сад је то питање стављено на дневни ред и тражи своје решење. Немачка и Аустрија ће га решити. После овако великих догађаја историја не зна за враћање на status quo ante". Оваква службена изјава канцеларова била је знак да су владе немачких царевина одлучиле да у руској Пољској спроведу разне мере политичког значаја. Несумњиво је да су оне нешто учиниле и при том чак битно. Али ипак, као и руска влада, нису могле најцелисходније решити ово питање, судбоносно за ове три царевине. С једне стране, њихови државници су се налазили под хипнозом „антипољске политике" не у мањој мери но руски великодостојници. С друге стране, они нису желели да се добровољно одреку својих историских делова, који су њиховим државама припали по деоби — у име уједињене, слободне Пољске. Али, што је најглавније, они су сви добро знали да је коначна судбина Пољске ствар међународног конгреса. Може се чак рећи да су владе немачких царевина својим политичким мерама помогле да Пољска још у току рата постане предмет потоњег конгреса.

Пре свега, после заузећа области руске Пољске владе тих царевина су оставиле Пољацима да организују покрајинску управу, суд и просвету. Али за њих је било неупоредиво теже да одреде своје политичке односе према Пољској. Немци су још у почетку предложили Аустрији да се створи пољска држава, која би улазила у састав Аустро-Угарске царевине, и то од руске Пољске и Галиције, али, разуме се, без пруске Пољске; и више од тога: за тако богат дар Немци су желели да добију

један део пољске територије. Мађарска је најенергичније протестовала против такве заједнице *у троје* у једној политичкој кући. А Аустрија је са своје стране, задржавајући Галицију за себе, предлагала стварање пољске државе од руског и пруског дела историске Пољске, што, природно, није одговарало пруским интересима, иако се тој држави наметала обавеза да уђе у састав Немачке. Без обзира на постојање супротности интереса и узајамног неповерења, немачки и аустроугарски цар сложили су се да од пољских области Русије створе „независну државу са наследном, монархиском управом и са уставним уређењем". 23 октобра (5 новембра) 1916 г. политички декрет о пољској држави потписала су оба цара. То је историски датум, пошто је од тог дана Пољска, као држава, постала „fait accompli" за друге државе.

А шта је руска влада радила по пољском питању, после саветовања с пољским политичарима? Она је, природно, са ужасом пратила развој ратних и политичких догађаја, који су се у то време одигравали у руској Пољској, у којој је покрајина за покрајином одлазила под привремену управу непријатеља. Ти догађаји су свукли владу са висина тежњи за светском превлашћу — на руску земљу. Требало је пре свега повратити историјску вредност, доведену у питање. Вероватно је да је услед тога влада увидела потребу да се саветује с пољским политичарима.

Руска војска је пак у то време напрезала своје нерве и своју снагу. Али нерви су попуштали, а снага се трошила у борби с непријатељем који је напредовао. Чак нико није знао где ће се управо завршити отступање велике, по свом броју, војске. Да би се створила претстава о психичком стању Врховне Команде, довољно је навести неколико реченица из рапорта од 14 јула 1915 г. генерал-квартирмајстора Данилова, генералу Бељајеву, начелнику генералштаба. У свом рапорту, молећи да се друштвено мишљење припреми за евентуално напуштање Варшаве и уопште Пољске, он је писао ово: „... Против нас су огромне снаге... Резерве муниције у непријатеља су неисцрпиве... Као наша основна одбранбена линија, још пре рата, изабрана је линија средњег Њемена и на југ до Бреста. *Случајно, војска се нашла много западније, али сад, кад је непријатељ прикупио снагу, ми морамо стати на тој линији*".

То је, несумњиво, била трагична оцена безмало годишњег ратовања, при том донесена од саме Врховне Команде. Постајало је јасно да су дани врховне командантуре великог кнеза били избројани. Потребан је био изузетан талент г. Алексејева, именованог у почетку августа за начелниика штаба Врховне Команде, да се у војску, која је отступала на исток, унесе ред и прибраност духа.

22 августа Врховна Команда је прешла у цареве руке: *монарх је постао шеф Врховне Команде оперативне војске*. Тога

дана најмање одговорно лице у империји постало је најодговорнија личност за исход руско-немачког рата. Пре сто три године државници Русије били су довољно храбри и умни да из оперативне војске удаље Александра I, који је по уму и карактеру знатно превазилазио потоње монархе. А сад су великодостојници хтели да у трагичном ћутању постану сведоци судбоносне монархове одлуке. Такво решење је, пре свега, најгоре утицало на рад владе, пошто је *Врховна Команда од тог дана постала политички центар империје*. У њу су почели долазити министри, ретки гости у време великог кнеза, али зато чести у ово ново време. Бивало је да је министар допутовао с портфељем, а вратио се у престоницу без њега. Тамо су се често одржавале седнице министарског савета о текућим пословима и доношене су често одлуке од највеће важности. И, најзад, све се свршило тиме да је тамо 3 марта сам монарх потписао акт којим се одриче највише власти. А државни механизам, услед честог мењања министара, почео је у свести становништва брзо губити свој ауторитет.

Несумњиво је да је то време било тешко не само за Русију, већ и за њене савезнике. Рат је истакао захтеве које у почетку рата нико није могао ни замислити. За све зараћене државе настала је морална потреба да се све националне снаге усретсреде у малом броју лица или чак у само једној, које су уживале изузетно поверење нације. Енглеска је нашла такво лице у Лојд-Џорџу, Француска — у Клемансоу. А Русија? Судбина јој је за те месеце дала Б. В. Штирмера. Тешко је чак схватити шта је управо нагнало највишу власт да највећма одговорну дужност повери лицу које није имало ни политички, па чак ни бирократски солидан стаж. Немац по пореклу, Рус по вери, Штирмер је од 20 јануара 1916 г. до 11 новембра исте године са самопрегоревањем вршио поверену му дужност, само се није знало у чију корист. А кад је неочекивано за себе и за све друге напустио свој велики положај, Русија је већ била по литички безнадно болестан организам... Од самог почетка Штирмер није хтео да се ограничи делатношћу само претседника министарског савета, већ је радо примио дужност министра унутрашњих дела. Ипак, и поред овакве пуне власти, државна политика ни у којој мери не може бити везана за његову личну иницијативу, али, не покрећући сам питања, он је зато давао своје мишљење о свима мерама које су предлагала друга лица. Данас се зна да је он од 1 јула био „диктатор" на основу донесене, али необјављене одлуке мимистарског савета.

Како се овај први великодостојник империје држао према пољском питању? Пажљивом анализом забележака из његових реферата о овом питању може се доћи до чудног закључка, да је он намеравао да га реши не према руско-пољским, већ према руско-немачким интересима. Међутим, у току тих месеца пољско питање је, под утицајем немачких мера, добило изу-

зетну важност за Русију уопште, а посебице за руску војску. Несумњиво је да је руској војсци, ради њених победа, било потребно брзо и радикално решење овога питања.

Да нам се у овом случају не би веровало само на реч, довољно је навести службене документе два лица којима се не може порицати патриотизам. Одиста, 12 и 22 јула 1916 г. Штирмер је добио два поверљива писма из Врховне Команде: једно од М. И. Алексејева, начелника штаба, друго од А. А. Брусилова, главног команданта војске на југо-западном фронту. Брусилов је писао: „Упознавши се са забелешком о пољском питању, састављеном у министарству унутрашњих дела..., сматрам за потребно да изложим неколико мисли, које су, како се мени чини, послужиле као узрок садашњем држању Пољака према Русима. Аустрија нуди Пољацима тачно одређена права и државност, а ми не идемо даље од неодређених обећања. Очигледно је, — и у том нема ничег необичног, — Пољаци бирају што је за њих корисније. Ја држим да је једина могућност да се Пољаци придобију у корист Русије у томе да се још одмах без одлагања оствари оно што је обећано, и то у оним размерама које, наравно, не смеју бити мање од оних које Пољацима нуди Аустрија". Писмо од 12 јула било је адресовано М. И. Алексејеву. Генерал Алексејев, придружујући се горњем мишљењу, нашао је за потребно да дода ово: „... Решење пољског питања, какво он предлаже, данас је једино *целисходно*, и зато би требало желети да се оно *без одлагања* оствари. (Потписано 22 јула).

Такво је било мишљење војничких кругова о овом питању у тим месецима...

С друге стране, 25 априла те године, Извољски, амбасадор Русије у Француској, известио је Сазонова, министра спољних послова, да „Бријан, под утицајем радикалног крила свога кабинета, све теже одлаже предлоге, који му се с разних страна чине, да у Петрограду учини потребне кораке поводом пољског питања, мада је свестан опасности од таквих корака", па, указавши на потребе да влада одмах приступи „разради пројекта за широку аутономију уједињене Пољске под скиптром руског цара" — додао је да би такав акт могао изазвати поверење Пољака, ако би му се „*у ком било облику придружили савезници*".

То је била опомена која је преко Извољског дошла од савезника. Сазонов, под утицајем амбасадоровог извештаја, похитао је да највишем месту покаже пројект о устројству пољске државе...

С треће стране, отприлике у исто време, истакнути Пољаци су на највишем месту поднели свој меморандум о овом питању. Кнез Станислав Љубомирски, напоменувши да „влада није предузела ништа што би потврдило да проглас није политички маневар, већ стваран историски акт", нагласивши,

даље, да „Немачка и Аустрија потстичу слободан развитак пољског народног живота, не гуше пољске школе..., остављају становништву да само ствара друштвену зграду и, искоришћавајући њутање Русије, старају се да народу улију неповерење према њој и њеним обећањима..., и чак намеравају да створе пољску државу као „тампон између Русије и централних држава", — стога он моли да се одмах посебним државним декретом потврди да ће у будућности Пољска „под скиптром руског цара имати своје слободно унтрашње уређење".

И гроф Владислав Велепољски се, исто тако, обратио меморандумом цару. Он је у њему указао на основе на којима треба да почива државни акт „за потпуно задовољење националнокултурних потреба пољског народа".

Тако је тих месеца руска влада са три стране добила драгоцене потстреке да пољско питање треба да буде решено без одлагања...

Наравно, највећи интерес изазива пројект Сазонова, али историја тог пројекта је, може бити, још интересантнија. Сазонов пре свега, указавши на околности које су пољско питање истакле у први ред, саветује „упитати се да ли би, са гледишта државних интереса Русије, било правилно задржати и даље, до поновног освојења Пољске, оно пасивно држање према пољском питању које је влада усвојила после отступања наше војске из граница пољског царства у току прошлогодишњег лета". И даље је изјавио: „Држим да влада не би извршила своју дужност, ако до потпуности не би израдила своје гледиште о циљевима Русије у пољском питању, и тако се нашла неприпремљена за решење једног од основних задатака које је рат поставио у свој њиховој сштрини".

Сазонов је признавао да у данашње време постоје три решења тог питања: независност Пољске, постојање Пољске као државе у персоналној унији с Русијом и обласна самоуправа. Одбацивши из разних обзира прво и треће решење, он је налазио да „само средњи пут води мети", да би „то решење било успостављање политике Александра I." Меморандуму је био приложен пројект: „Основне одредбе устава о уређењу пољске царевине". Његов пројект, писмо Извољског и меморандуми Пољака били су предани Штирмеру, као претседнику владе. Штирмер је дао најнегативније мишљење о свим документима. Он је сматрао да није време за објављивање каквог било акта о Пољској, пошто „ниједан од доказа наведених у документима не показује да је то време већ настало. А поводом записке С. Љубомировског он се усудио да у службеном документу напише: „Њихови (Пољака) захтеви су безгранични, а у својој тежњи за одвајање од Русије они су непоправљиви"... Па ипак, и поред оволико негативног држања претседника владе према овом питању, министарски савет је 29 јуна усвојио Сазоновљев пројект. Сама пак седница одржана је у Врховној

Команди и у личном присуству царевом. И више од тога: Сазонову је било поверено да напише манифест Пољацима. Изгледало је да је његово мишљење победило у министарском савету, али то је била илузија руске стварности. 6 јула Нератов, помоћник министра спољних послова, поднео је на највишем месту реферат у коме је било речено: „При том, усуђујем се рећи да би С. Д. Сазонов из политичких обзира сматрао спровођење ове мере као неодложно и, у складу с тим, претпоставља да по највишем наређењу пројект треба претрести у министарском савету што пре — ако би тај пројект претходно био усвојен на највишем месту". На овом реферату цар је својом руком написао: „неодложно претрести у министарском савету".

7 јула Сазонов је смењен! Истога дана Штирмер је именован за министра спољних послова! А Сазоновљев манифест, према ранијем решењу, био је предмет претресања на три седнице министарског савета 13, 16 и 19 јула. Како се види из записника, три министра: Шуваев, министар војни, Григорович, министар морнарице, и Ритих, министар просвете, иступили су као присталице Сазоновљевог манифеста; они су изјавили да „прилике створене на бојишту императивно захтевају објављивање намера руске владе у питању о правном положају пољских покрајина под руском државом, и то у тачним и јасним изразима, који не би допуштали никакво произвољно тумачење. Наша војска приближава се границама пољских области. Претстоји нам тешка борба с непријатељем, који их је освојио и брижљиво утврдио. Извршење тог задатка ће бити, несумњиво, знатно олакшано, ако руска војска наиђе на пријатељску потпору међу месним становништвом, јер би тако било уштеђено не мало узалудних жртава и напора". При том они, три члана министарског савета, сматрају за своју обавезу да непријатне последице.

Али претседник и осталих осам министара, оставши неубеђени излагањима ове тројице министара, изјавили су да „за објављивање свечаног акта о овом предмету са висине престола постојећи услови једва да су погодни. Рат је далеко од свршетка и тешко је предвидети кад ће се решити тајни сукоб европских народа, какве ће бити границе појединх држава и даљи узајамни односи у свету". Стога они држе да „до коначног разбистравања будућих политичких прилика решавање о новом устројству Пољске могло би довести до разних неспоразума", а поред тога „у данашње време акт којим би се омогућило издвајање Пољске, могао би изазвати нежељена тумачења и у самој Русији. Такав акт, изјавили су они, поред наведеног, могао би изазвати сличне мере од стране Немаца, који су способни прогласити, на пример, образовање независне пољске државе".

Стога, по мишљењу тих министара, боље би било уместо манифеста израдити просто законски пројект о том предмету

и поднети га на претрес законодавном телу, Государственој Думи и Государственом Савету, кад ови обнове рад... Тако је на тој министарској седници пољско питање обележено као несавремено или као питање о којем се може говорити само у начелу... Али слободно се може рећи да је министарски савет тога дана руску војску принео на жртву антипољским начелима. Карактеристично је да су се у овом случају само војници отворено изразили у корист пољске аутономије, видећи у њој један од услова за своје победе...

Штирмера је чекао тежак задатак да издејствује царев пристанак на мишљење већине министарског савета. Вероватно је да су настале повољне прилике, пошто је 21 августа он могао отворено рећи монарху да би „обнародовање манифеста о дарованју аутономије пољском царству створило забуну у руском народу, који не би схватио чиме је изазван такав манифест, који се односи само на једну народност у империји", — и даље, „ја лично желео бих да се највиши манифест о аутономији Пољске објави у исти мах кад руска војска буде ушла у пољске покрајине..." Монарх, не давши тога дана одређен одговор, изрекао је своје коначно решење 1 септембра, објавивши да манифест може бити обнародован тек после уласка руске војске у пољске покрајине, засад још поседнуте од непријатеља". Несумњиво је да је Штирмер потпуно победио, пошто је пољско питање том приликом одложено на неодређено време...

Европски догађаји су ишли својим током. Исто тако и руски догађаји су ишли својим редом. 1 новембра састала се Государственa Дума. И поред диктаторског пуномоћија, Штирмер се узнемирио, јер је добро знао да су чланови Думе једнодушни у свом неповерењу према његовој унутрашњој и спољној политици. У свом првом рапорту цару он је напоменуо да рад Думе „тече у претресању потребе да се издејствује уклањање садашње владе, неспособне и злонамерне," — саопштио је о говору депутата Миљукова, који му је добацио оптужбу о издајству. Са обзиром на затегнуту ситуацију, створену у Думи, он је чак добио „бланко указ" о растурању законодавних тела.

Али диктатор Империје није мислио да се дан његовог пада приближио... Одиста, 11 новембра, дошавши с редовним рапортом у Врховну Команду, он се, неочекивано и за себе и за друге, вратио у престоницу слободан од сваке службене дужности. Разуме се, његова смена није изазвана говорима депутата, већ пољским питањем, чије је решење прекомерно месеци он успео онако вешто одложити на неодређено време. Довољно је у овом случају упоредити неке датуме, па да се дође до неочекиваних закључака. Познато нам је већ да су 5 новембра те године немачки цареви објавили државни акт о признању пољске државе. 11 новембра у Русији је потписан указ о смени претседника министарског савета. И нехотице

се намеће питање: да нема неке везе међу овим догађајима. Као да их нешто везује. М. Ерцберг, немачки државник, у својој књизи „Немачка и Антанта" иалази међу њима неку везу. „Утисак те прокламације у Русији," пише он, „био је права политичка катастрофа, јер су тамо утицајни кругови били готови да закључе општи мир, или, у случају да овај буде одбијен, сепаратан мир са централним државама. *Специјално с тим циљем вођење послова је било поверено Штирмеру.*" Наравно, последња реченица је сувише смела мисао. Али је вероватно нечега било. Могућно је да је Штирмер преко поверљивих лица молио немачке владе да не објављују сличан акт о Пољској, обећавши са своје стране да задржи објављивање манифеста Пољацима. Може се претпоставити да је он сматрао одржање негдашње, предратне границе руско-пруско-аустриске као најбољи услов за три империје ради владања и у будућности оделитим деловима некада нераздељене Пољске. Међутим, трагедија Русије била је у томе што је управо она, у случају потпуне победе, морала изгубити политичку вредност коју је имала више од сто година. По његовом мишљењу, Русији је био потребан само Привислански крај, а никако уједињена слободна Пољска, макар и у личној или стварној унији с Русијом. Могућно је да је Штирмер на основу таквих претпостављања и под утицајем сличних стрепњи водио унутрашњу и спољну политику царевине .Све су ово нагађања. Али једно је несумњиво, да је он својим политичким последницима оставио *гангренозну Русију*. После његовог одласка с политичке арене, Русија је дошла у једно стање које могу разумети само они који су у та три месеца, последња три месеца старе власти, свесно преживљавали националне муке велике и трагичне Русије. Управо тад „руско питање," национална свест великог народа — почела се дизати у сав свој циновски раст са свих крајева велике царевине. Природно и неизбежно пред руским питањем су сва остала питања избледела у свом значењу. И поред таквог политичког стања државе, пољско питање је за стару власт и даље остајало „политички предмет." Одиста, у највишој заповести војсци и флоти од 12 децембра 1916 г. било је јасно и тачно казано о циљевима рата: „Остварење циљева које је рат истакао пред Русију: освојење Цариграда и мореуза, као и стварање слободне Пољске од свих трију сад одвојених делова — још није обезбеђено." Такви су били основни циљеви рата, пред којима се сви остали повлаче у позадину и постају другостепени и условни. Али из свега досад изложеног види се јасно колико су управљачи Русије стојали далеко од другог циља, који је поставио сам цар, и, више од тога, колико су се они упорно борили против могућности остварења тог циља...

Неће бити на одмет да се на завршетку помене последњи службен документ о овом питању, тј. рапорт последњег (по времену) претседника министарског савета, кнеза Голицина.

У том свом рапорту он предлаже да се, „с обзиром на садашњу општу политичку ситуацију, радови заказане конференције о пољском питању огласе за хитне". Стога је, с обзиром на хитност, саветовао да се одмах сазове та специјална конференција, у чији би састав ушли с једне стране претставници законодавних тела, а са друге — претставници пољске нације ради израде основе за државно уређење Пољске".

И тако је пољско питање, које је Штирмер одложио, поново постало најхитније питање уочи пада старога строја. Било је очигледно да је стара власт пропустила све рокове за правилно решење овог питања. Што се тиче предлога кнеза Голицина, треба рећи само ово он је 12 јануара 1917 г. предлагао монарху да се учини оно, што је стара власт морала учинити 12 септембра 1914 г., кад су се онако јасно оцртавале прве победе руске војске у Галицији — у областима историске Пољске, у толико пре што је такву обавезу наметао не само проглас Пољацима, већ и претставке Врховне Команде. Може се мислити да би, у случају правилног решења овог питања у самом почетку рата, развој потоњих догађаја узео други правац, не толико штетан за стару власт и не толико трагичан за руску нацију.

Не Пољаци и Руси, него је рат прогласом Пољацима отворио старој власти два правца: антипољски и пољски. У самом почетку догађаја власт је, наравно располагала слободом и ауторитетом, да изабере за своју политику један или други правац. Први од њих је био у традицијама, у навикама великодостојника империје, а други, напротив, захтевао је од њих не само напуштање прошлости, већ и способност за право политичко стварање. Стара власт је пак отворено изабрала први пут и, оставши му верна до краја, пропала је у таласима националног негодовања и срамоте. Али да је та иста власт решила пољско питање у духу прогласа, она би, вероватно, до краја рата сачувала свој ауторитет. И у том случају Русија не би изгубила своје западне земље, изузимајући, може бити, Пољску, а, најглавније, добила би протекторат над мореузима. Несумњиво је, да је стара власт, тежећи да по сваку цену сачува Пољску на старим принципима, желела у исто време да по сваку цену овлада мореузима. Али, баш услед таквог држања, она се нашла у кљештима неотклоњивих супротности у својој међународној и унутрашњој политици. Одиста, у годинама највећег напрезања националних снага Русије стара власт је — треба отворено рећи — трошила, бесплодно расипала политичке снаге у безумној жељи да у Пољској одржи стари статус кво. Зато је и била глува према упорним и отвореним претставкама руске војске, према праведним жељама Пољака и према пријатељским саветима савезника. Такво њено држање у овом необично важном питању најсудбоносније је утицало на ток ратних догађаја. Може се чак рећи да је пољско питање било један од узрока паду старога строја...

Живот је на свој начин решио ово питање.

У наредном чланку постараћемо се да испитамо порекло антипољских принципа у руској политици, необично тесно и присно везаних за руско-пруско пријатељство. Могућно је, да ће нам тад постати јасно зашто стара власт, иако није била лишена даровитих лица, није успела да пође путем руско-пољског измирења, пријатељства, па чак и савезништва, да би на тај начин и за себе и за Русију отворила пут словенске политике. Не поричемо да ћемо се том приликом морати пробијати кроз множину предрасуда, старих рачуна и текућих компликација, које скривају од нас праву истину о руско-пољским односима. Постараћемо се да макар и овлашно осветлимо ово важно питање, свесни свих тешкоћа и националне одговорности за сваки изречен суд...

Сергије Вл. Штејн
бив. кустос Пушкиновог дома
руске Академије наука

(Превела *Љ. Мих.*)

ПУШКИН, МЕРИМЕ И „ПЕСМЕ ЗАПАДНИХ СЛОВЕНА"

ИСТОРИСКО-КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

У књижевном наслеђу Пушкина циклус његових песама „Песме западних Словена" у исти мах је драгоцен и загонетан. Драгоцен је као доказ живог интересовања које је велики руски песник имао за словенски свет и посебно за српство. Загонетан је, у колико је везан за књижевну мистификацију француског писца Проспера Меримеа.

Уз то све потанкости које су у вези са постанком „песама западних Словена" ни из далека нису свестрано објашњене. Чак и основна идеја водиља овог изванредног дела до данас је остала нерасветљена. Задаћа је ових редова да по могућству даду одговора на нека питања која су у вези с „Песмама западних Словена".

Почећемо кратком карактеристиком Проспера Меримеа. Склон мистици, пропагатор словенских тема, Мериме је био обдарен нарочитом интуицијом. Његове лингвистичке способности биле су сјајне, оне су му помогле да савлада енглески, немачки, талијански, шпански, латински, грчки, арапски и најзад руски језик.

Мериме је ватрено обожавао руски језик. „Руски језик", пише он у свом чланку о Гоголу — „је најбогатији од свих европских језика, колико ја могу да судим о томе. Он као да је саздан да изрази најтамније нијансе. Како је необично сажет и уједно јасан, довољна му је једна реч да сједини многе мисли, за које су у другим језицима потребне целе реченице. Француски језик, потпомогнут грчким и латинским, уз припомоћ свих својих народних наречја и језик Раблеа, најзад, може да дâ само појам његове гипкости и снаге."[1]) Са овим мишљењем о руском језику слагало се дивљење Проспера Меримеа генијалном мајстору руске уметничке речи, Пушкину.

„Ваша поезија" говорио је Мериме књижевнику И. С. Тургењеву, кога је лично добро познавао, — пре свега тражи

[1]) А. А. Чебишев. Проспер Мериме. СПБ. 1916 стр. 7—8.

истину, а лепота се јавља доцније сама од себе. Наши песници напротив иду сасвим супротним путем: они се, пре свега, старају о ефекту, духовитости, сјају, и ако је уз све то могућно не вређати истину, они ће онда и то узети.[2]) „Код Пушкина", додаваo је он, „поезија се на чудан начин расцветала као сама од себе из најтрезвеније прозе." „Ниједан критичар", — пише он на другом месту, — „неће се усудити да његово име избрише из списка великих поета. Сваки је његов стих плод најдубљег размишљања. Као Пандар код Омира он у својој торби дуго тражи праву и оштру стрелу, и та стрела неће промашити циљ"[3])

Песник може да карактерише на тај начин другог песника, као што то чини Мериме о Пушкину тако тачно, кратко и у исти мах потпуно само у случајевима кад осећа да му је духовно врло близак. И заиста Мериме се Пушкину диви због оних особина које одликују његова дела. Он сматра за особито преимућство Пушкина што уме у предмету који описује да истакне најкарактеристичније стране, занемарујући све што може да разбије потпуност утиска. Ту Пушкинову способност Мериме доводи у директну везу с напрегнутом моћи, која карактерише Пушкинову уметничку форму уза сву њену божанску једноставност. Тај рефлекс унутарње динамике нарочито је драг души Меримеа. У „Илској Венери" не тврди он узалуд да моћна енергија, чак и у злим страстима, изазива код нас дивљење и неку врсту обожавања.

Ове црте које, као што видимо, Мериме признаје код себе да су заједничке с Пушкином, нису једина сличност знаменитог француског писца с његовим руским сабратом и савременикoм. Није тешко наћи код њих и друге додирне тачке, за које они у своје време нису знали, али које нам због тога нису мање очевидне.

Савршено образован, пун урођене финоће, Мериме је морао да привлачи Пушкина, својом опрезном уздржљивошћу, која избија из сваке његове написане стране. „Тешко би нам било наћи у литератури," — пише Филон, — други образац драме толико сажете на десет страна, као што је Матео Фалконе, ако се у свом тражењу опет не обратимо томе истом Меримеу."[4]) „Заузеће редута", пише Пол де Сен Виктор, — остаје за увек класичан књижевни образац. Сваки детаљ појачава утисак, свака реч као добро упућени метак, урезује се у машту

[2]) Та мишљења се слажу са Пушкиновим мишљењем о савременој му француској поезији, које је изрекао 1831 год. у свом суду о делима Делорма: „Данас је француски песник", — каже Пушкин, „рекао себи: soyons religieux, soyons politiques, а понеки чак: Soyons extravagants, и хладна одређеност, натегнутост, неискреност се огледају у сваком његовом делу, у ком никад не видимо ма и за тренутак слободан осећај, речју: где нема истинског надахнућа" В. Н. С. Лернер: Ново пронађени листови Пушкина. СПБ. 1910 стр. 32—33.

[3]) А. А. Чебишев. Пит. скица, стр. 12—13.

[4]) A. Filon, Merimée et ses amis. Paris 1894. P. 43.

читаоца. Мрачно наличје ратничке славе развијена је и утврђено на три стране. Вештина да се пажња читаоца сконцентрише већ даље не може да иде."[5])

Хладнокрвност, отсуство лажне сентименталности, изванредан творачки дар запажања и кристална јасност, како у опажању животних појава, тако и у њиховом књижевном изражавању, чине да Мериме потсећа баш на Пушкина. Оба писца гаје потпуну одвратност према реторици, која се одвећ често осећала на странама савремених француских романтичара. Можда баш ради контраста обојици су врло јако привлачиле просте, једноставне, готово првобитне животне форме.

Ми ћемо издвојити још неке заједничке особине које зближују Меримеа с Пушкином. Обојици је била својствена лека ирониja коју је романтизам усвојио, али која је свој облик добила на бази француског скептицизма, наслеђеног из 18 века. Обојица су били далеко од непосредне и ватрене побожности: ми смо већ говорили о религиозности Пушкина[6]) Мериме пак у писму Жени Дакен говори о себи: „Вера је за мене нешто сасвим туђе."[7])

И поред такве религиозне индиферентности, врло је карактеристична јака пристрасност Меримеа за мистику, која га није напуштала но до последњег часа: тако приповетка „Локис" коју је издао неколико месеци пред смрт (рукопис професора Витенбаха) и која се одликује тајанственошћу, још увек носи у себи трагове утицаја Хофмана.[8])

У том смислу врло је интересантан његов избор из Пушкинових дела које је превео на француски језик.

Пажњу Меримеову скренули су „Цигани", „Опричник" „Анчар" „Хусар", „Пророк", „Пуцањ" и „Дама пик". Ако издвојимо на страну песму „Опричник" и песму „Цигани", у свих осталих пет састава Пушкинових наићићемо на елементе тајанственога. Мериме је са нарочитом љубави и пажњом превео најмистичнију ствар од поменутих „Даму пик", која је кад се појавила, учинила на француске читаоце врло јак утисак својом тајанственошћу и простотом. „Шта ћете рећи о „Дами пик" Меримеа ?" — пита у једном од својих писама Дудан. „Да ли је то тачан превод Пушкина или је Мериме ту унео нешто своје? Та ствар задивљује својом изванредном простотом, која више личи преводиоцу, него ономе што причају о њеном руском писцу.[9])

Пошто смо укратко оцртали однос Меримеа према Пушкину, мораћемо се задржати на обратном питању, а то је да изјаснимо однос Пушкина према Меримеу.

[5]) Paul de St. Victor, Barbareset Bandits. La Prusse et la Commune. Paris 1871. P. 145—146.
[6]) Види нашу књигу „Пушкин-мистичар." Рига 1931. стр. 45—53.
[7]) P. Merimée. Lettres à une Inconnue. Paris 1873. P. 30.
[8]) Види: Revue des deux Mondes 15. IX 1869 г.
[9]) X. Doudan. Mélanges et lettres. Paris 1875 II. p. 247.

Подаци које имамо за ту сврху, нису многобројни, али су потпуно довољни да можемо увидети да је Пушкин Меримеа издвајао из средине савремених му француских писаца, и давао му видно место у француској књижевности.

У предговору „Песама западних Словена" Пушкин карактерише Меримеа као „духовитог и оригиналног писца, аутора „Театра Кларе Газул", „Хронике Карла IX," „Двоструке погрешке" и других дела, врло истакнутих у дубоком и бедном опадању данашње француске књижевности".[10])

С тим мишљењем се слаже и суд Пушкинов о Меримеју, изречен једном приликом у присуству А. О. Смирнове, а сачуван у њеним „Мемоарима".

„Мериме," — каже Пушкин, — „изгледа ми врло оригиналан, јер он не припада ниједној школи." Високо мишљење Меримеа, који је Пушкину признавао праву генијалност, изгледа да је ласкавло самољубљу рускога песника. То се бар даде закључити из његовог разговора са Собољевским, који је лично познавао Меримеа, ако се може поверовати ономе што о томе прича А. О. Смирнова.[11])

Да је Мериме интересовао Пушкина, о томе сведоче подаци о саставу његове библиотеке. У њој су се налазила ова Меримеова дела: „La Guzla, ou Choix de Poésies Illyriques, recuiellies dans la Dalmatie, la Croatie et l'Herzegowine (Paris 1827) — Theatre de Clara Gazul, par Prosper Merimée (Bruxelles 1833) — Mosaique, Recueil de Contes et Nouvells. Par Prospere Mérimée (Paris 1833) — Notes d'un Voyage dans le Midi de la France, par Prosper Mérimée (Paris 1835, Поред тога вредна је пажње и та околност да су у књиги Плањшовој, која се налазила у Пушкиновој библиотеци (Gustave Planche: Portraits litteraires. Paris 1836) песникову пажњу привукле студије о Шарлу Нодјеу и Просперу Меримеу.

Од Меримеових дела нарочиту је улогу имао у историји Пушкиновог стварања зборник „La guzla", одакле је како је познато песник позајмио већи део својих „Песама Западних Словена".

Умесно би било поставити питање зашто је баш тај зборник псевдо-славенских народних песама привукао на себе Пушкинову пажњу.

Треба рећи да се Пушкин одавно и постепено спремао да се позабави славенским тем ма. — Херојска борба Срба с Турцима, која се водила више од десет година (1804—1815), доласци Карађорђа (1816) и Вука Караџића (1819) у Петроград нису могли проћи неопажено за Пушкина.[12]) Доцније, кад је био у изгнанству на југу Русије, Пушкин се често виђао

[10]) Пушкинова дела у редакцији П. О. Морозова Спб. 1909.
[11]) А. О. Смирнова, Записки Спб. 1895 к. I стр. 323, 321—322.
[12]) П. А. Кулаковски: Словенски мотиви у делима Пушкиновим. „Руски филолошки Весник" за 1899 год. Н. 3—4 стр. 3 и даље.

са српским емигрантима, војводама из Карађорђевог устанка, код свог непосредног шефа генерала И. П. Инзова, који се старао о бугарским колонистима, а такође и код И. П. Липрандија. Ево што о томе саопштава последњи: „Пушкин се код мене врло често сретао са српским војводама, који су се били настанили у Кишињеву, Вучићем, Ненадовићем, Живковићем, са два брата Македонца и др., који су ми достављали материјал. Не сећам се, али као да је Пушкин узимао неке белешке од мене... Од поменутих војвода он је сакупљао песме и често их преда мном питао шта значе поједине речи ради превода. Кратко време бавио се ту Стојковић, професор Харковског универзитета, и он је био Србин. С Пушкином се видео једно два пут али му није се није свидео".

У наведеном цитату пажњу заслужују две тачке. Прво је тврђење И. П. Липрандија да се Пушкин још 1820—21 године интересовао за српску народну поезију, и сакупљао је. Друго, врло интересантан податак о интуитивном осећају антипатије Пушкина према Стојковићу, који се доцније жалосно прославио присвајањем превода Новога Завета на српски језик, који је учинио Вук Караџић, и кварењем тога превода. Интересантно да се и превод Стојковића нашао у Пушкиновој библиотеци.[13])

Словенско интересовање Пушкина могло је бити потстакнуто његовим блиским познанством са породицом Ризнић, родом из Далмације, која је живела у Одеси. Познато је да је Пушкин био заљубљен у Амалију Ризнић.[14]) Такође су познате пријатељске везе Пушкина с њеним мужем — богатим трговцем — Србином, дубровачким грађанином, који је имао широке погледе и био врло образован.[15]) Он је могао бити у почетку ауторитативни руководилац Пушкинов у његовом упознавању са словенством.

Ту на југу Русије приче о Црном Ђорђу инспирисале су Пушкина за песму „кћери Карађорђа", у којој је лик српског вожда окарактерисан нешто мелодрамски херојски са нагињањем бајронизму. Како И. П. Липранди тврди, Пушкин је само по чувењу знао о Карађорђевој кћери, а с њом се лично

[13]) Нови завет Господа нашего Іисуса Христа. Напечатан на сербскоме језикје иждивењем Россіискаго Библеискаго Общества. По преводу Атанасіа Стоиковича Спб. 1824. Види: Модзалевски стр. 68. По ономе што каже И. В. Јагић, Стојковић се придржавао супротнога правца, који је био непријатељски расположен према Вуку, и по речима Вуковим прерадио његов превод на славено-српски језик и у таком облику штампао га 1824 год., али чини се није пуштен у продају". Види: В. Јагић: Историја словенске филологије Спб. 1910. стр. 382. Врло је могуће да је Пушкин успео да набави један примерак ове ретке књиге и по њој изучавао српски језик.

[14]) Види: П. Е. Шчеголев: Амалија Ризнић у поезији Пушкина.„ Пушкин". Студије Спб. 1912 стр. 196—225.

[15]) К. П. Зеленецки: Госпођа Ризнић и Пушкин. „Руски Весник" за 1856 год. књ. III Но. 2. стр. 203.

није познавао.[16]) и зато та прва песма Пушкинова написана о словенској теми нема истиниску историску подлогу.

Допушта се претпоставка да се баш на југу Русије Пушкин први пут упознао са збирком српских народних песама Вука Караџића а такође и са „Србијанком" Симе Милутиновића, на шта, уосталом, указује Шрепел у својој студији „Пушкин и Хрватска књижевност".[17])

С интересовањем Пушкина за словенство и словенску поезију требало би исто тако довести у везу, до данас мало познат али несумњив факат познанства Пушкиновог са славистом А. Х. Востоковим, кога је Пушкин ценио као истраживача „Слова о полку Игоревом". Овде ћемо приметити да је чак Пушкин једном иступио као супарник Востокова на том пољу, кад је после њега превео[18]) почетак српске епске песме „Тужна песма племените Хасанагинице".[19]) Не треба заборавити да је Пушкин узимао удела у Дељвиговом алманаху „Северно цвеће", у ком су поред Пушкинових песама стално штампани преводи на српске народне поезије А. Х. Востокова.[20]) Из свега овог што је речено није тешко закључити, да је Пушкин још у млађим годинама био на путу да се упозна са словенском поезијом и са словенским светом. Тако је читање зборника псевдо народних дела словенске поезије, која је саставио Проспер Мериме, послужила само као један потстрек више Пушкину да оствари своју давнашњу намеру давши прилог у ризницу словенске поезије.

Користивши се текстовима Меримеа, Пушкин се ипак није ограничио да их тачно преведе на руски језик, него како је приметио још први његов биограф П. В. Аненков, стварно их је модификирао[21]), приближивши своје преводе оригиналним

[16]) Види: „Руски Архив" за 1866 год. стр. 1265—1266.
[17]) Види: „Летопис Југословенске Академије". 1899 књ. XIII стр. 129.
[18]) Види: „Северно цвеће" за 1827 год. Спб. 1826. стр. 227.
[19]) И. А. Шљапкин: Из ненадатих списа Пушкинових. Спб. 1903 стр. 32—35.
[20]) Види: „Северно цвеће" за 1826 год. Спб. 1826. стр. 43—52. „Зидање Скадра" превод и примедбе А. Х. Востокова. Поред овде поменутих превода, Востоковљеву перу припадају још преводи на руски језик следећих српских песама из зборника Вука Караџића „Марко Краљевић" (Радови добротворног друштва љубитеља руске књижевности" за 1825 год. стр. 169—176). „Браћа Јакшићи" „Смрт двоје драгих" и „Свадбена поворка" („Северно цвеће" за 1825 год. стр. 331—337). Кад се руски историчар Погодин на крају 1825 године обратио Востокову с молбом да сарађује у пројектованом алманаху, Востоков му је одговорио ово: „Ја сам сасвим забатално поезију задубивши се у бездан филологије. Последње песме које сам написао су неки преводи српских песама (из зборника Вука Стефановића Караџића) којима сам се бавио по молби барона Дељвига, који их је штампао у „Северном цвећу". Види: Н. Барсуков: Живот и дела М. П. Погодина. Спб. 1888 књ. I. стр. 317—318.
[21]) П. В. Аненков: А. С. Пушкин. Грађа за његову биографију и оцене дела. Спб. 1873. стр. 367—373.

делима словенске народне поезије, које се одликују лепотом и изразитошћу.

То је могао лако да учини јер је и сам изучавао руски фолкор, како за време свога прогонства у село Михајловско, тако и доцније за време честих одлазака на своје имање Волдино.

Затим, — и то је врло важно — Пушкин је прозна дела Меримеова превео у стиху, делом у стиху без слика, пуном епске објективности и простоте. „(Вићење краљево", „Јанко Мрнавић", „Битка код Зенице Велике", „Хајдук Хрваћ" „Тодор и Јелена", „Влах у Венецији", и „Марко Јакубовић"), делом сликованом („Погребна песма", „Бонапарта и Црногорци" „Вукодлак"). После такве прераде, преведена на руски поетски језик, и приближена народном језику, француска дела Меримеа заиста су постала слична делима српске народне поезије.

Да ли је Пушкин сумњао у фалсификат са стране Меримеа иди се поверљиво подао његовој превари. Сам Мериме је убрајао Пушкина у ред великих познавалаца поезије, које је он увео у заблуду[22]), почињући од Гетеа и Мицкијевића. Ипак, ми ћемо трагом П. З. Аненкова посумњати да то није тако. Доиста, да Пушкин није сумњао у оригиналност славенских песама „Меримеа", зашто би тражио о њима података од самог Меримеа преко свога пријатеља Собољевског.[23])

Затим, има још неких аргумената у корист претпоставке да је превара Меримеа била Пушкину јасна, кад је писао „Песме западних Словена" — аргументи који у своје време П. В. Аненкову нису били приступачни.

„Гусле" Меримове за извор у главном имају две књиге: опата Фортиса и Августина Калме. — Прву је (Voyage en Dalmatie par M. l'abbé Fortis. Traduit de l'Italien. Berne 1778) сву искористио да би свом зборнику придавао „месни колорит" („couleur locale")[24]) из друге је (Traité sur les apparitions des esprits et sur les vampires ou les revenans de Hongres, de Moravie etc., par le K. P. Dom Augustin Calmet, Abbé de Senones. Paris 1751) црпао мистични елеменат, кога има доста у зборнику „La guzla". Привиђења, случајеве, урока, појаве мртваца, вампира — позајмио је Мериме у главном из књиге Калмеа. Оба ова дела Пушкин је имао, и на њима се налазе трагови његовог читања[25]). А ако је тако, посматрачком оку песника

[22]) Морозов књ. II стр. 222.

[23]) Пушкинова дела, у редакцији П. В. Аненкова. Спб. 1855 књ. X стр. 368.

[24]) Фортис много говори о сујеверју распрострањеном међу морнарима, а такође и о њиховој склоности за мистику и видовитост. Види Fortis: наведено дело, књ. I стр. 95—96.

[25]) У осталом у „La guzla" има доказа за је Мериме познавао и друга дела мистичке књижевности. Тако на пример судећи по примедбама дела: „L'amant en bouteille" које је ушло у састав „La guzla" а написаном на тему коју је пре Меримеа обрадио Хофман, који је главнога

нису могла промаћи слична места у књизи Меримеа и у делима Фортисовом и Калмеовом, а да га не наведу да посумња на одвећ литерарно порекло зборника „La guzla", који је направио толику ларму.

Заиста, кад би се ствар могла ограничити само сличношћу Меримеовог зборника с ауторитативном Фортисовом књигом, то би се могло сматрати као доказ да су словенске песме које су ушле у „La guzla" оригиналне. Али читав низ сличности с делом Калмеовим, које, на супрот Фортисовом, није имало успеха код савременика, могло је само у очима Пушкиновим да компромитује зборник Меримеа.

Треба приметити да се Мериме у суштини сам издаје мало пажљивијем читаоцу, цитирајући претерано у својој примедби „о вампиризму" која је ушла у зборник „La Guzla" слављеногa Калмеа. Већ сами ти цитати могли су да побуде читаоца да „илирске песме" Меримеа упореди са фантастичним причама Калмеа и да изведе закључак о сродном односу између једног и другог.

Ми смо већ поменули мистички елеменат у збирци „La Guzla". И ако та особина није увек одговарала фолклорном карактеру Меримеове књиге, на што је њен писац толико претендовао, — ипак, у сваком случају, епизоде које су се одликовале загонетношћу и тајанственошћу, и имале циљ да код читаоца побуде страх, биле су потпуно у духу романтичких дела тога доба.

Пушкин је у својим „Песмама западних Словена" примио мистичне фабуле Меримеове, мада је, наравно, да је хтео, могао то избећи, избацивши приликом превођења саставе с мистичким предметима. Ипак, он то није учинио. На против, позајмљујући преводни материјал поред Меримеа, још и из чешке народне поезије („Јаниш Краљевић") и из зборника српских народних песама Вука Караџића („Сестра и браћа") Пушкин је опет свој избор задржао на делима с мистичким сижеом.

По садржини, дела која су ушла у састав „Песама западних Словена" могла би се овако поделити. Од седамнаест песама, које састављају поменути циклус само су седам лишене мистичког расположења. То су: „Битка код велике Зенице", „Влах у Венецији", „Бонапарта и Црногорци", „Славуј", „Песма о Црном Борђу", „Војвода Милош" и "Песма Хасанагинице".

У осталих десет песама, у три случаја имамо посла с појавама вампиризма („Хајдук Хрисић", „Марко Јакубовић", и „Вукодлак") у два случаја, чудеса хватају зликовце на делу („Сестра и браћа" и „Теодор и Јелена"). У два, пророчанства

јунака „златнога лонца" студента Анселма исто тако затворио у стаклену боцу, — може се тврдити да је Мериме добро познавао дела Балтазара Бекера: „Le monde enchantée". p. 408—409. Поред тога по ономе што тврди Ф. Шамбон, Мериме се 1819-20 године бавио изучавањем мађије уопште. (Tel. Chambon: Notes sur Merimée. Paris 1902. p. 4.).

о судбоносној будућности („Краљево вијење“ и „Коњ“), и то један — појава вила („Јаниц Краљевић“) и загледањем у загробни живот („Посмртна песма“), с мистичним привлачењем себи заслужене смрти. („Јанко Мрнавић“). Осим тога, мотиви са којима се овде срећемо: привиђења („Краљево вијење“), теме о проклетству и уроку („Теодор и Јелена“) и лик видовитог коња, који говори („Коњ“), несумњиво су узети из српског фолклора, где је тако популаран веран коњ, који говори човечјим језиком, друг и пријатељ Краљевића Марка — видовити Шарац. Да би се у то убедили довољно је само да се сетимо српске народне песме „Смрт Краљевића Марка“.[26])

Можда је на тај избор утицао баш Мериме који је тако свесно замамљивао своје читаоце у тајанствени свет. У својој студији о Гоголу, француски романтичар прописује својој сабраћи писцима оригиналан рецепт тог замамљивања.

„Почните“, саветује он, „сликањем потпуно одређених портрета, лица, која се одликују настраношћу, али су могућна и дајте им што је могуће подробније реалне црте. Прелаз са чудноватог на чудесно неће бити осетан и читалац ће бити потпуно у области маште пре него што примети, да је реални свет остао далеко иза њега.[27])

У том Меримеовом савету осећа се елеменат хладног рачунања. И заиста, он је био романтичар на свој сопствени, сасвим јединствен начин: као што смо казали, сликовитост описа уживљавала се код њега са строгим рачуном о тражењу сликарских средстава, а склоност за тајанствено с разложношћу.

У процесу развијања мистичних тема Мериме се труди да по могућству не силази с реалног земљишта, трудећи се при том да буде уздржљив и усретсређен психолог-посматрач. Та жеља француског писца нарочито избија из оних коментара који пропраћају дела из Зборника „La Guzla“. Тако у свом чланку „о вампиризму“ који се ту налази Мериме је склон да појаве вампиризма у једном случају гледа као резултат халуцинирајућег дејства, болесне уобразиље, а у другим као последицу правог лудила. Ипак, занесен процесом стварања Мериме не успева увек да задржи тон хладне незаинтересованости[28]) и често потпада под утицај романтичарског шаблона. Тако, он врло радо даје лицима из зборника „La Guzla“ карактер фаталних хероја, који су толико били омиљени бајроновцима, али за које народна поезија није знала.

[26]) Шарца је лепо описао још у новој словеначкој поезији Антон Ашкерц у својој песми: „Краљевић Марко“. Види нашу књигу: „Словенски песници“ Спб. 1908. стр. 131—133, 214—215.

[27]) A. Filon. Mérimée et ses amis. Paris 1894 p. 102.

[28]) У самим делима које улазе у зборник „La guzla“ можемо да подвојимо врло мало факата да се Мериме скептички држао према чудесном. За то нам може послужити за пример његов „Jannot“ где имамо посла са веровањем у вампире. Напоменућемо да је Пушкин поред осталих Меримеових дела превео у стиху и то, назвавши га „Вурдалак“. Види: Морозов. књ. II. стр. 243.

Пушкин, који је ближи изворима народне поезије, него Мериме, морао је да учини брижљив избор из „словенских" песама Меримеа, који су се одликовали мистичком садржином да би својим преводима дао више реалности и јасности. Било је то преко потребно тим пре што је Меримеа до крајности занела тема о вампиризму и њоме претрпао свој зборник „La Guzla".

У осталом, треба признати да није само Мериме бунцао о вампиризму, њиме су се заносили романтичари уопште, а нарочито француски. Крајем 1820 година тај је занос наишао на суров отпор Гетеов, о чему говори И. П. Екерман у другој књизи: „Разговора с Гетеом".

„У свакој револуцији екцеси су неизбежни", говорио је Гете свом сталном сабеседнику Екерману. „У политичким револуцијама, испрва се обично примећује тежња да се само униште одређене злоупотребе, али ускоро народ, и не примећујући како, западa у сечу и крвопролиће. Изводећи савремену литерарну револуцију, Французи су испрва захтевали само слободније облике за исказивање мисли, али се на томе нису задржали, и сад, поред форме која им је сметала, одбацили су и прељепу суштину. Почели су да доказују да је исказивање часних мисли и описивање племенитих дела врло досадно и почели су у литературу да уносе свакојаке лудорије. У место ликова из грчке митологије, у књижевности наилазимо сад на ђаволе, вампире и вештице, а племенити јунаци старих времена морају да уступе место лупежима и зликовцима. „Па то је тако примамљиво и уједно тако ефектно!" И кад публика једном окуша то тако сладуњаво јело, и постепено га заволи, тражиће после тога још јаче надражаје укуса. Један млад таленат, који тежи да задобије књижевну популарност и утицај, а зато не располаже личним средствима, треба данас да се труди да по могућству превазиђе своје претходнике у суровости и грозотама. У тој потери за спољашњим средствима да се произведе што јачи утисак, потпуно се заборавља дубина испитивања животних појава и изношење скривено интимног живота човековог и његовог талента. Јест, у томе је највећа несрећа која може постићи истински дар, а међутим књижевност је потпуно занесена баш тим штетним покретом"[29]). С годинама се много што шта из личне књижевне праксе заборави без трага. То је било и с Гетеом. Он је заборавио да је пре тридесет година од тог разговора с Екерманом и он платио данак заношењу се грозотама вампиризма и написао „Коринтску невесту"[30]) о којој је г-ђа де Стал говорила да

[29]) О тим Гетеовим погледима на француску књижевност види Пушкинов чланак: Мишљење М. Е. Лобанова о духу како стране тако и домаће књижевности" „Савременик" за 1836 год. књ. III. Тако исто и мод Морозова књ. III. стр. 105.

[30]) Види: А. К. Толстој: Зборних сабраних песама. Спб. 1899. стр. 313—319. Превод. „Коринске невесте" Гетеове.

свака реч те поеме повећава у читаоцу грозу и необјашњивога притискује страшном тајанственошћу.[31])

Као други рани одблесак вампиризма у светској књижевности треба сматрати Бајронову књижевну замисао „Вампир", коју је записао Д-р Помер, а појавила се под именом Бајроновим у априлској свесци „New Monthly Magazine" за 1819 год.[32]) То дело је имало огроман успех, одмах је разграбљено и потакло је много подражавалаца, како у самој Енглеској, тако нарочито у Француској и Немачкој.

„Вампир" ће својом страшном љубављу плашити у сну све жене које су га читале", — претсказивао је француски писац Шарл Нодје. Те се речи налазе у његовом зборнику „Melanges de litterature et de critique." Paris 1820 (к. I стр. 417). Као што нам је познато поменута књига налазила се у Пушкиновој библиотеци: још више, баш стране које је Нодје посветио карактеристици „Вампира" носе траг Пушкиновог читања. После тога што је речено интересантно је поредити наведено Нодјево мишљење са следећим стиховима из треће главе „Евгенија Оњегина", која је написана четири године касније пошто се појавила Нодјеова књига.

„Британской музы небылицы
Тревожат сон отроковицы.
И стал теперь ея кумир
Или задумчивый Вампир
Или Мельмот бродяга мрачный...[33])

(С тих британских небилица
У сну страда девојчица,
И сад поста њен кумир
Или замишљени вампир,
Или Мељмот, скитница мрачни.)

После овог упоређења што смо га учинили једва да човек може да посумња у извор горе наведених Пушкинових стихова: они претстављају готово превод Нодјеове фразе, која карактерише утицај „Вампира" на женску душу.

Уз горе цитирано место из „Евгенија Оњегина" Пушкин је додао кратко објашњење у коме је између осталог објаснио да је „Вампир" приповетка, која се погрешно приписује Лорду Бајрону.

Паклене теме уопште, а вампиризам нарочито, толико су завладали пажњом тадање француске књижевности, да кад је

[31]) Mme de Stael. De l'Allemagne. Londres 1813. II. Partie Ch. XIII. Види тако исто: C. F. Walzel: Frau von Stael's Buch „de l'Allemagne" und W. Schlegel. Weimar 1898.

[32]) Појава овога дела јако потсећа на догађај кад је из штампе изишла Пушкинова „Усамљена кућица на Васиљевском", коју је забележио руски књижевник В. П. Титов.

[33]) Види: Морозов. књ. IV. стр. 80.

Колен де Планси 1818 године издао свој „Паклени речник" („Dictionnaire infernal") он је ускоро постао приручна књига француских белетристичара: њу је много искоришћено у многим својим делима Мериме, а њени трагови се виде и у „Богородичној цркви у Паризу" од Виктора Ига.[34])

Све су то етапе развића „школе вампира", коју је у Француској завео Нодје[35]). Пушкин је према њој остао равнодушан, али она је посредно морала да додирне неке стране његових дела.

То начело уздржавања, које је толико било уроњено хармоничној и јасној стваралачкој души Пушкина, није му дозволило да га занесе фантастичност вампиризама, урокљивих очију, које је толико било омиљено Меримеу, и у својим „Песмама западних Словена" он је изврщио пажљиво одабирање тих тема.

Интересантно је погледати оне стране из Меримеа које је Пушкин одбацио, и које нису нашле одзива у његовом стваралаштву.

Од дела која говоре о уроку остала су незанажена „Максим и Зоја". „Урокљиво око" и „Лепотица Софија".[36]) Није тешко схватити зашто је Пушкин одбио да препева те стране из Меримеа. Прво је неоригинално, и претставља прераду теме коју је Мериме позајмио из „Орфеја и Евридике". Затим друго — уопште мало значајно по садржини, и, најзад, треће пати од пренатрпаности малодраматизма: сцене које приказују одбачену љубав, и невесту, која је постала жртва вукодлака, припадају творевинама оног „лудог рода" којим се прославила „школа кошмара" и који није могао наћи одзива у естетској души Пушкиновој.

С друге стране, и делове из Меримеа који су посвећени вампиризму Пушкин је строго одабрао: тако није га заблазнио ни „Вампир" који се одликовао оним бајроновским особинама, из којих је Пушкин израстао почетком 1830 година, нити „Кара-Али" дело слабо и по замисли и по извођењу, у ком вампир игра улогу Божје деснице, која кажњава, и даје причи наметљиво-дидактички карактер. Ни „Љубавник у боци", неоригиналан, позајмљен, као што је горе већ поменуто, из Балтазара Бекера, ни „Господар Меркур", чији је сиже о мађијској и отрованој огрлици узет из средњевековних прича. У свим горе наведеним „песмама" не осећа се ни свежина непосредног стварања, и мисли се да је то узрок који је приморао Пушкина да прође равнодушно поред њих.[37])

[34]) Ferd. Brunetiére: Victor Hugo. Paris 1902. књ. I. p. 245.

[35]) Види о њој између осталог, књигу В. Фриче: „Поезија кошмара и ужаса" Москва 1912.

[36]) Pr. Merimée: Chronique du regne de Charles IX, suivie de la Double Méprise et de la Guzla. Paris 1869. pp. 361, 367, 386.

[37]) Такође на стр. 399, 410, 405, 342.

Напротив, Пушкин се задржава на делима Меримеа од највеће уметничке вредности и даје им стихован облик: то су — „La Vision de Thomas II“ („Привиђење краљево“). „La flamme de Perussich“ („Јанко Мрнавић“), „Le combat de Zenitza Velika“ („Битка код Велике Зенице“). La belle Helene („Теодор и Јелена“), „Le Morlaque à Venise“ („Влах у Венецији“), „Les Braves Heyduques“ („Хајдук Хрваћ“), „Chant de Mort“ (Посмртна песма Јакинта Маглановића“), „Constantin Jacoubovich („Марко Јакубовић“, „Les Monténegrins“ („Бонапарта и Црногорци“), Jeannof („Вурдалак“) и „Le Cheval de Thomas II“ (Коњ).[38])

Да су побројана дела Меримеова, најбоља у зборнику „La Guzla“ данас сматрају сви они који се баве делима чувеног француског писца.

Али у овом моменту ми би хтели да одбацимо утисак родбинске везе „Песама западних Словена“ Пушкина са зборником „La Guzla“ Меримеа, и да на њих погледамо као на самосталну, унутарње завршену целину.

У колико нам је познато, с те тачке гледишта истраживачи нису приласили „Песмама западних Словена“, јер су били хипнотисани њиховим преводним карактером.

Међутим тај карактер не треба никако да ограничи слободу нашег мишљења. У ствари, као што смо видели, од 32 дела која сачињавају зборник „La Guzla“, Пушкин се задржао само на 11. Из зборника Вука Караџића узима само три („Славуј“, „Сестра и браћа“ и одломак из „Тужке песме о племенитој Хасанагиници“). Најзад, три песме Пушкин компонује самостално („Песму о Црном Ђорђу“ „Војвода Милош“ и изгледа „Јаниш Краљевић“.) При тако слободном избору ми имамо право да „Песме западних Словена“ сматрамо скоро као резултат самосталног стваралаштва.

Овоме што је речено треба додати да Пушкин у суштини модификира стране обрасце, које преводи на руски стих: то се нарочито односи на Меримеова дела. Као што је убедљиво изнео проф. А. И. Јацимирски, Пушкинове измене су у главном сведене на то што је преведеним делима давао више епског но што је својствено народној књижевности.[39]) То се постиже економијом речи, која у резултату даје лаконску изразитост и повећава логичну везу међу оделитим деловима приче. Упоредо с тим иде блиставост епитета, који је код Меримеа прилично млитав и блед.

Јацимирски истиче још једну појаву у Пушкиновим „Песмама западних Словена“ — а то је да многа лична имена и имена места, који тако обилују код Меримеа, руски песник

[38]) Такође на стр. 335, 369, 374, 352, 339, 348, 340, 394, 422, 391, 425.

[39]) Види: Библиотека великих писаца. Пушкин у редакцији Венгерова. књ. III. стр. 381—391 А. И. Јацимирски. „Песме западних Словена“.

испушта. Пушкин или уопште таква места пропушта, или их, тако рећи, околним путем заобилази.[40])

Та особина доводи проф. Јацимирског у недоумицу, и заиста, ако познајемо нарочиту наклоност романтичара за „месни колорит" (couleur locale"), морамо да се томе чудимо.

Али ствар је у томе што се проф. Јацимирски налази на погрешном путу, кад проповеда убеђење да Пушкин искрено верује у народну оригиналност песама, које је Мериме написао. Као што смо горе рекли, ми се држимо супротнога мишљења, а наведени факт да је Пушкин опрезно прилазио личним и географским именима, које наводи Мериме, ми стављамо на рачун неповерења Пушкиновог према француском песнику. Кад би ствар стајала друкчије, опрезност Пушкинова била би непотребна и необјашњива. Уопште, изгледа нам невероватно говорити о поверењу Пушкиновом Меримеу, кад сама факта, као овај што смо га истакли, одлучно говоре против тога.

Ми смо желели да бацимо поглед на „Песме западних Словена" — у целини. Прелистаћемо их летимично... какав се утисак добија кад се са њима уопште упознамо?

Ако бисмо говорили о расположењу које преовлађује у овом циклусу Пушкинових дела, морали бисмо признати да је дубоко суморно. Ако се упитамо шта је идеја руководиља целога циклуса, можемо рећи да је то смрт и њено предосећање.

И заиста, осим „Влаха у Венецији", фрагмената „Војвода Милош" и „Песма племените Хасанагинице", шаљивог „Вукодлака" и „Бонапарта и Црногорци", осталих дванаест имају за тему смрт. Уосталом, доста суморно расположење имају „Влах у Венецији" и „Војвода Милош", а нарочито „Песма племените Хасанагинице", у редакцији коју је дао проф. И. А. Шљапкин.[41])

Тај жиг смрти, који одликује „Песме западних Словена", зближује их с другим готово истоветним делом Пушкиновим, с „Дамом пик". Последња, као и прва, може да се назове симфонија смрти". О језовитом карактеру „Даме пик" ми смо говорили на другом месту.[42]) Овде за сада да приметимо да је од три момента који састављају садржај „Даме пик" — смрт, тајанственост и фаталност, — у „Песмама западних Словена" нарочито се осећају прва два.

Ако бисмо пришли с те тачке гледишта „Песмама западних Словена", с горе наведеним изузетком, дела која улазе у њихов састав могла би се поделити на четири групе.

У прву улазе песме о предосећању смрти: у једном случају тај је предосећај жељене смрти, смрти која је избавитељица од тешке гриже савести, која нема мира после извршеног бра-

[40]) Такође на стр. 385—386.

[41]) И. А. Шљапкин. Из неизданих списа А. С. Пушкина Спб. 1903. Стр. 32.

[42]) Види нашу монографију: „Пушкин и Хофман". Дерпт. 1927 до 1928. Стр. 320—325.

тоубиства („Јанко Мрнавић"), у друга два је пророчанство о пропасти рођака и својој личној по вољи неминовне судбине („Привиђење краљево" и „Коњ").

У другу групу иду песме које се односе на сам моменат смрти. То су: пропаст Радивоја који је пошао у рат против Турака („Битка код Велике Зенице"), херојски свршетак хајдука Хризића и његове несрећене породице („Хајдук Хризић"), убиство осумњичене због неверства („Теодор и Јелена") и крвав обрачун брата са злочиначки оклеветеном сестром („Сестра и браћа"). Скрећу пажњу на сродност мотива у два последња дела: и код Меримеа, и код Вука Караџића, вољене жене (жена Јелена и сестра Јелица) обе постају жртве подмукле клевете.

Затим, у трећу категорију улази само једно дело, које се одликује нарочито грозном драматичношћу: то је „Посмртна песма Јакинта Маглановића". Њена је тема одлазак из живота и спровод умрлог на последњи пут.

Тешко је назвати „Посмртну песму" друкчије него патријархална и нихида своје врсте, коју један од чланова слободњачког словенског племена врши над другим, палим од непријатељског танета.

Скрећемо пажњу на српски начин праштања, који је Пушкин у овој песми позајмио и који сведочи о томе да је он познавао говорни српски језик.

„С Богом в дальнюю дорогу!
Пут найдеш ты, слава Богу:
Свѣтит мѣсяц, ночь ясна.
Чарка выпита до дна.

(Због на далеки пут
Наћи ћеш га хвала Богу
Месец сија, ноћ је светла,
Чаша је испијена до дна.)

И одмах после овог увода неравномерно се развијају две теме: мања — успомена о томе како је убијени умро, и већа — порука умрломе на оном свету за давно нестале чланове рода. И завршава се посмртна песма истим четворостихом као што је отпочета.

Можда баш нарочито тежак утисак чини та примитивна скученост претстава о загробном животу у упоређењу са сразмерно богатим доживљајима земаљским животом. Шта очекује мртваца иза гроба? Уски круг раније помрле родбине, којима ће нови дошљак да прича домаће новости — и ништа више. На крају кад се наше тело распадне, нас мири величанствена претстава о „светом месту, месту травном... Али кад се појам о загробном животу сужава до претставе „Посмртне песме",

онда душу обухвата мистични ужас празнине. Нама је познато у руској књижевности још једно, епизодно место, у роману Достојевскога „Злочин и Казна", који из сличних узрока производи исто тако тежак утисак, — то је како Свидригајлов мисли о вечности[43]).

Најзад, у четврту групу спадају оне „Песме западних Словена" које сликају повратак са онога света: то је повратак Јелице, која се утопила због несрећне љубави, па постала водена царица, своме драгоме („Јаниц Краљевић") и нарочито улажење незнанца у миран живот Марка Јакубовића, који се после смрти повампирио („Марко Јакубовић").

Ми видимо да „Песме Западних Словена" говорећи у суштини претстављају затворени епски круг, а то је круг о смрти код Словена.

На крају још остаје да се определи место које у поменутим „Песмама" заузима мистични елеменат.

Ми смо већ једном набројили мистичне мотиве у „Песмама западних Словена", сад треба показати како их даје Пушкин.

Прво, морамо признати да и Пушкин мистичне предмете третира исто као и у случајевима кад се тајанствено јавља као сржприповедања (у песми: „Вињење краљево", „Марко Јакубовић", „Јаниц Краљевић" и „Ђоњ") тако и у делима где тајанствено игра као неку допунску епизоду улогу (на пример у песмама: „Јанко Мрнавић", „Теодор и Јелена", „Сестра и браћа", „Хајдук Хришић" и др.). Друго, у додиру с мистичким елементом у циклусу „Песме Западних Словена", исто као и у другим делима, привлачи пажњу, како бисмо то казали, извесно стидљиво понашање Пушкина према тајанственом, што очигледно проистиче од естетског осећаја такта, који му је био урођен.

Тамо где Мериме ставља тачку на „i" и труди се да искористи мистични елеменат да би произвео појачан, и по могућству страшан утисак, истичући га хладним приповедањем, Пушкин, напротив, тајанствено прикрива тиме што не каже све. Епском формом он доста ублажава оштрину утисака мистичних појава и кроз то приближује их нашој души. Јер заиста уносећи тајанствено и загонетно у наш свакидањи живот, ми код оних који нас окружују, изазивамо већу осетљивост према њима, него кад бисмо их ставили на високе штуле. Све што је мистично, што потреса, способно је да изазове у нама обратну реакцију, док мирно и благо уношење мистике у живот не изазива противљење и не даје тајанствено и потребну му вероватноћу. Како својом обрадом чудесног и тајанственог, тако и општим тоном и начином излагања Пушкин се са „Пе-

[43]) „Нама се увек вечност претставља као идеја коју не можемо разумети, нешто огромно, огромно! Али зашто баш огромно? И одједном место свега тога претставите себи да тамо буде један собичак, нешто као сеоско купатило, а у свим ћошковима пауци, и то ти је сва вечност". Ф. М. Достојевски. Целокупна дела Спб. 1906. књ. VI. стр. 259.

смама западних Словена" приближује изворима народне књижевности. Већину испитивача, како слависта, тако и историчара руске литературе задивљује та појава. Говорећи о генијалној Пушкиновој девинацији, они су готови да виде у њој нешто загонетно и чудесно.

Уосталом, једва да је и могуће друкчије третирање, ако се будемо држали пређашње тачке гледишта Пушкинове начитаности из области славистике. Заиста, ако сматрамо да је Пушкин познавао словенски свет само из неколико српских народних песама прочитаних у зборнику Вука Караџића, и из руку Проспера Меримеа, друго ништа и не остаје, него говорити о чудесној девинацији руског поетског генија.

Али ми располажемо врло драгоценим материјалом, који доказује колико се Пушкин живо и озбиљно интересовао за славистику уопште. До њега можемо доћи из Пушкинове библиотеке, која је до данас сачувана у Пушкиновом дому која припада руској Академији Наука.

Али детаљно проучавање питања о словенској лектири Пушкиновој биће предмет наше следеће студије.

B. Jevrejinov
(Prevela *Branka Kovačević*)

MUZIČKI ŽIVOT U SAVREMENOJ RUSIJI

Revolucija u Rusiji, naravno, nije mogla a da manje ili više ne dodirne i oblast muzike. Ali zahvaljujući specifičnim osobinama muzike, kao umetnosti, zahvaljujući njenoj nepristupačnosti i odvojenosti od masa koje su proizvele revoluciju, njen se uticaj nije ispoljio odmah. Muzika je kao umetnička oblast zadugo ostala u SSSR u senci i tek je nedavno postala predmet društvene, književne, naučne i administrativne pažnje.

Nisam slučajno napomenuo administrativnu pažnju. U zemlji gde sve strane društveno-političkog, ekonomskog i socialnog života reguliše i upravlja jedan centar, pitanje administrativne pažnje dobija naročiti smisao a u mnogom i rešavajući značaj. Od trenutka kad je vlada SSSR počela pažljivo i blagonaklono da zagleda tok muzičkog života, muzika je, kao zasebna umetnička oblast, bila uvučena u opštu ideološku zamisao i politički plan vladajuće stranke. Ovde samo konstatujem činjenice, docnije ćemo se pozabaviti i ocenjivanjem, t. j. pitanjem šta bi za uspešni razvitak ruske muzike bilo bolje — da ostane u senci i zaboravu ili da izidje na široku društvenu arenu i da se pretvori u jedno od orudja čisto političkog vladanja. Pažnja i poštovanje koje se od izvesnog vremena ukazuju muzici u SSSR, imali su dvojaki uticaj i značaj. Pre svega, oni su primorali muzičko-društvenu misao da tačnije formuliše uzajamne odnose muzike i revolucije i da odredjenije ukaže mesto muzike u nizu drugih faktora intelektualnog života masa. I drugo, oni su uneli krupne promene u praktičan tekući muzički život, dodajući mu mnogo novih crta.

Dodirnućemo prvu oblast, tako reći, pitanja, muzičke ideologije. Ovde su, pre svega, došla u sukob dva osnovna gledišta umetnosti uopšte, a posebno muzike. Da li je umetnost slobodno ispoljavanje slobodnog stvaralačkog čovečijeg duha, ili je i ona vezana zakonima ljudske zajednice i potčinjava se ideologiji i težnjama dominirajućeg socialnog sloja u datom momentu? Može li i mora li muzika izražavati *izvesnu ideologiju*?

Na ovo pitanje muzički kritičari stare formacije, koji su mnogo duže imali mogućnosti od ostalih radnika perom da više ili manje slobodno izražavaju svoje misli, daju gotove odgovore. L. L. Sabanjejev pisao je još 1926 god. „da muzika sama po sebi,

čista muzika, nikakve ideje ne izražava, niti može da izrazi i zato ni sa kakvom „ideologijom" ne može biti vezana."[1])

Ideologija, makakva ona bila, može po mišljenju Sabanjejeva biti samo pripisana ili pridodata muzici, kao zvučnoj umetnosti. Zvučne harmonije Glinkinog „Slaveja", koje su komponovane na odredjeni tekst i slučaj, mogu sa drugim tekstom i u drugim prilikama da izazovu kod slušaoca osećanja i raspoloženja sasvim suprotna od stvaraočeve zamisli.

Težnja da se muzika sačuva od uznemirenja i trzavica tekućeg dana nije se mogla uspešno sprovesti. Muzičari su morali da popuste, morali su započeti govoriti jezikom koji je odgovarao datom momentu. Zato vidimo da je organ muzičkih novatora, časopis „Muzička kultura", gotov da služi proletarijatu u naivnom uverenju da je „proletarijat pozvan da stvori ne klasnu, već natklasnu, opštečovečansku kulturu" i da „umetnost revolucije nije klasna umetnost."[2])

Sam A. Lunačarski morao je priznati da „muzika ne izražava jasne misli. Muzika ne daje jasne slike." Pa „kako da se postupi tada pri odredjivanju sociološke suštine i vrednosti muzike? Ne može se tek priznati potpuna sloboda stvaraocu u oblasti muzike, njegova potpuna neodgovornost i izolovanost od spoljnih prilika. „Socialni uticaji na muzičara, odgovara sam sebi Lunačarski, skoro su bez izuzetka *potsvesni*, ali ipak vrlo moćni, jer muzičar svake date epohe i date klase najbolje izražava ceo manir osećanja i tako reći, celokupan tempo njihovog života."[3])

Dakle, kompozitor je potsvesno privezan za epohu, za klasu; on se nevoljno potčinjava uticaju sredine; njegova muzika ogleda u sebi tempa, ritmove, tonove i harmoniju društvenog života. Time muzika gubi svoju „bestelesnost", „nematerijalnost", „udaljenost od života". Muzika, tako shvaćena postaje jedan od neophodnih beočuga svake socialne organizovanosti i po rečima R. I. Grubera, dobija značaj „moćnog činioca društvenog procesa u celini."[4])

Primitivniji i direktniji pisac, N. Kudrjavcev izvodi iz ovoga dalje zaključke. Ako muzika, kao ideološka oblast ne može biti apolitična, onda i ona mora učestvovati u „društvenoim bitkama", t. j. u borbi za promfinplan,*) za kolektivizaciju poljoprivrede, za sveopštu obuku, „udarničestvo"**) socsorevnovanije,***) pjatiljetku[5]) i t. d. „Ocenjivanje nekoga dela" mora, po mišljenju Kudrjavceva, biti poglavito zasnovano na tome koliko to delo

[1]) L. L. Sabanjejev. Muzika posle oktobra. M. 1926. str. 18.
[2]) „Muzička kultura" № 1. M. 1924. Članak „Naši zadaci".
[3]) A. Lunačarski. Pitanja sociologije muzike M. 1927. str. 7.
[4]) R. M. Gruber: O mogućnosti i granicama iskorišćavanja u muzičkoj nauci ekonom. kategorija. Zbornik „Muzikosoznanije" 1928. str. 42.
[5]) „Treba reći kompozitorima, mi se borimo za pjatiljetku — dajte nam marš pjatiljetke" (za proletersku dečiju pesmu. I. deč. muz. konferen. Gosoldat. M. 1930).
* industrijski finans. plan, ** revnost (u radu), *** socialna utakmica.

izražava ideologiju gospodarećie stranke."[6]) Isto propoveda i N. Brusova, koja zahteva „zaustavljanje na programskoj umetnosti prema opštoj sadržini životne volje i životne radnje" proleterskih masa i potpunog odricanja od legende o „apstraktnoj" muzičkoj umetnosti.[7])

I tako, od formule Sabanjejeva, da muzika ne izražava ideologiju, preko mišljenja Lunačarskog o potsvesnom uticaju sredine na muzičara i preko tvrdjenja Gruberovog, da je muzika moćni činilac društvenog procesa, dolazimo do Kudrjavceva, koji muzici odredjuje službenu ulogu, kao jednom od orudja čisto političkog upravljanja. Na Sveruskoj muzičkoj konferenciji, održanoj u leto 1929 god. komunist L. Oboljenski otvoreno je izjavio, da je „došao nov *gospodar* (t. j. radnička klasa) i hoće da uzme aktivno učešće u muzičkoj oblasti."[8])

Ako se prihvati takvo gledište, šta će onda biti sa činjenicom da je Lenjin više od svih cenio Bethovena, umetnika koga je stvorila dvorska sredina kraja XVIII veka, da se Lunačarskom najviše svidi muzika Skrjabina i Tanjejeva, kompozitora-pretstavnika plemićsko-spahiske klase? Iz tog teškog položaja nalaze najprostiji izlaz: Betoven je u svojoj muzici potsvesno ispoljio dobru stihiju velike francuske revolucije, „dok u muzici Skrjabina imamo najviše dar muzičkog romantizma revolucije, a u muzici Tanjejeva visok dar iste revolucije — muzički klasicizam" i „izgradjivačku mudrost".[9]) Ovde je naročito potrebno podvući interesantnu činjenicu da su kompozitore, koji su najbolje izrazili „patos" i „izgradjivačku mudrost" revolucije, morali da traže u epohama koje su prethodile revoluciji.

Da opravda uopšte svoju težnju dubokoj i emocionalno snažnoj muzici, Lunačarski pribegava sledećem manevru: on izjavljuje da su muzika i revolucija u svojoj osnovi duboko srodne. „Revolucija je, stvarno, stavljanje najoštrijeg problema na rešavanje i to u vrlo burnom tempu putem napregnute borbe. U tome je njena nenadmašna muzikalnost. Svaka revolucija je grandiozna simfonija.[10])

Ta akrobatski vešta podela muzike na jednu u kojoj zvuči „simfonija revolucije" (Bethoven, Wagner, Musorgski, Skrjabin) i na drugu koja je, po rečima Nikitine, „u predjašnje vreme bila jedno od orudja vladajuće klase za ugnjetavanje i porobljavanje radnika",[11]) dozvoljava Lunačarskom da i u oblasti muzike povuče granicu izmedju „pobedonosnog, bodrog proletarijata" i „raspadajuće se" buržoazije.

[6]) N. Kudrjavecv: Novi oblici muz. rada u masama. M. 1931 god. str. 4. 5. 6.
[7]) „Naš muzički front". M. 1930. str. 84.
[8]) „Naš muzički front". M. 1930. str. 5.
[9]) N. Lunačarski: Pitanja sociologije muzike, M. 1927. str. 36—39.
[10]) Op. cit., str. 14—15.
[11]) „Naš muzički front". str. 13.

Buržoazija, po shvatanju Lunačarskog, ima svoju muziku. Buržoa i njegov rob navikli su na mašinu: odatle mehaniziranje ritmova, fokstrotna muzika. „Buržoazija bi htela da čovek ne živi toliko glavom, koliko polnim organima," zato ona pribegava poluerotičnom tangu, koji izražava „stanje poluimpotencije, ili stanje krajnjeg zamora posle akta ljubavi". Od dopinga do narkotike i obratno. To je lozinka buržoazije sadašnjosti." „Nama to nije potrebno, izjavljuje Lunačarski. Neka imamo apolonsku muziku, koja potiče iz razuma, energije, bodrosti; nek u našoj muzici bude i erotike, ali to ne mora biti razvrat. Neka ta muzika bude izraz osećanja mladog mužjaka, koji se približuje mladoj ženki, majci buduće dece.[12])

Lunačarskom sekundira Lav Lebedinski,[13]) koji smatra da zbog „istoriskih i socialnih uzroka, muzika kod savremene buržoazije, neminovno prelazi u sentimentalnost i mlitavu osećajnost, heroizam — u grubi militaristički marš, a veselje — u „džaz" i „foks".

Takva gruba demagogija ipak ne rešava pitanje. Stvaranje čudnovatog pojma „buržoaska muzika" ipak ne otklanja teškoće u odredjivanju budućih puteva razvitka muzičkog života u SSSR. Negativan stav prema fokstrotu, tangu, lakoj vrsti muzike, ciganskoj muzici, prema celoj, po sovjetskom izrazu „nepmanskoj muzici pokazuje samo dobar muzički ukus, ali još ne odredjuje „proleterske" muzičke pozicije. Protiv muzike lake vrste ponikla je u SSSR čitava literatura, koja pravilno ukazuje na to da laka muzika „vešto zavlada pažnjom i voljom čovekovom, odnosi ga u čulnu oblast," „zatupljuje" i „slabi".[14]) U sovjetskoj štampi već je puštena strašna reč o „muzičkom štetočinstvu". Ali sve je to ipak daleko od rešenja pitanja, kakva mora da bude muzika u proleterskoj državi. Jer elegantne fraze Lunačarskog o „apolonskoj muzici" i o „mužjaku što se približava ženki", u suštini ne izražavaju ništa duboko.

Ako masama nije potrebna laka muzika, onda kakva? Sabanjejev tvrdi da realni radnik sa nevaspitanim sluhom muziku komplikovanu, koja traži naprezanje, prima sa odvratnošću.[15]) Isto tvrdi i A. Jurovski u svome referatu na Sveruskoj muzičkoj konferenciji u leto 1929 god.; on podvlači da su „mase slušale složenu muziku ili sa dosadom ili sa odvratnošću".[16]) Naprotiv, Igor Gljebov u članku „Zadaće savremene muzičke kritike"[17]) smatrao je za netačnu postavku da je „masama potrebna prosta i razumljiva muzika i da je revolucionarna muzika prosta." Oba gledišta isticala su prethodno pitanje: treba li da postoji specijalna muzika „za mase", po definiciji L. Lebedinskog, „bezdušna

[12]) Naš muzički front str. 26—27.
[13]) O proleterskoj pesmi masa. Tea-kino-pečat 1929 g. str. 26.
[14]) N. Brusova i L. Lebedinski: Protiv nepmanske muzike M. 1930 str. 4. 5.
[15]) L. Sabanjejev: Muzika posle oktobra. M. 1926 str. 20.
[16]) Naš muzički front. str. 47.
[17]) „Muzička kultura". M. 1924. № 1. str. 33.

formalna, elementarna, veštačka, bez nadahnuća,"[18]) ili „treba težiti da sve ono što je najbolje i najdragocenije u stvaralaštvu kompozitora — postane svojina mase." Pored rešenja tog prethodnog pitanja potrebno je odrediti odnos „masa" prema muzici prošlosti, kako ruskih, tako i zapadno-evropskih. Mora se priznati da su glasovi koji su tvrdili neharmoničnost celokupne prošle muzike sa revolucionarnom epohom i zahtevali potpun zaborav ranijih harmonija, bili malobrojni i bez uticaja. Kao opšte pravilo, muzičko naseđe se priznavalo a i sad se priznaje u SSSR. Neophodnost klasične muzike zasnivala se, s jedne strane, pozivanjem na Lenjina i Plehanova, koji su savetovali proletarijatu da dobro shvati i primi kulturu prošlosti, dok se, s druge strane, motiviralo time da, ako se klasici ne puste u masu, onda se otvaraju vrata pojavama muzičke banalnosti, ciganskoj i bulevarskoj muzici, koja karakteriše muzičke ukuse čak i naprednog radničkog dela.[19]) Asocijacija proleterskih muzičara takodje je smatrala da je bolje da se masama daju klasici nego li pretstavnici docnije „izradjene buržoaske muzike."[20]) Ali preporučivalo se, da se to nasledstvo iz osnova pregleda i odbaci sve nepotrebno i štetno za ciljeve izgradjivanja nove socijalističke kulture. Ovde su, kao što to često biva, radili trafaretno i lomili preko kolena. „Sentimentalno kenjkalo" i „pesimist" Čajkovski bio je oglašen kao nepodesan za bodru epohu triumfa proletariata i socialističkog izgradjivanja. Čajkovskog su počeli da proganjaju. Ali moć muzičke tradicije i duboka veza muzike Čajkovskog sa duševnim pokretima vanklasnog slušaoca oborile su sve prepreke i proračune. „Zaboraviti" Čajkovskog beše nemoguće.

Dalje, uticaj Debisi-a, Rimskog-Korsakova, Skrjabina i Tanjejeva na rusku muziku bio je tako moćan i neosporan da je bilo nemoguće prosto odbaciti te stare kompozitore, smatrajući ih kao neharmonične sa epohom. Morali su, kao što smo već videli, da rad pojedinih oglase kao „revolucionaran", da makako, u poslednjem trenutku, opravdaju taj uticaj i objasne potrebu njihove muzike.

Muzika prošlosti bila je ipak potrebna novom „gospodaru". Ali samo na nju se nisu mogli ograničiti. Kao što smo već videli L. Lebedinski je odbacivao muziku napisanu specijalno za mase. To ipak nije smetalo da se takva muzika pojavi u ogromnoj količini. Lebedinski je bio u pravu kad je takvu muziku nazivao bezdušnom, formalnom i veštačkom. Beznačelni muzičari starijih generacija koji su pisali nekad dobra dela za crkveno pojanje (Kasteljski, Slonov), bulevarski modernisti (Pokras, M. Levin Polferov), kompozitori krunidbenih kantata (Sahnovski) postali su odjednom liferanti „revolucionarne muzike za mase". Ti kom-

[18]) L. Lebedinski: O proleterskoj masovnoj pesmi. 1929 str. 27.
[19]) Iz referata S. Koreva na Sverusk. muz. konf., juna 1929 godine „Naš muzički front" str. 43.
[20]) „Proleterski muzičar". 1930. № 1.

pozitori lišeni nadahnuća i unutrašnjeg saosećanja delu, koje su opevali iz čisto materijalnih pobuda, nisu mogli stvoriti ništa drugo osim mrtve, službene muzike. Vrlo brzo su se za takvu vrstu muzike stvorili i šabloni: Lav Lebedinski[21]) ih ovako određuje: pre svega to je *narodni stil*, sladunjav i formalan, u velikoj meri već stran savremenom gradskom radniku; zatim to je „porudžbeni dobošarski optimizam", kad kompozitor sam oseća unutarnju težnju po rečima Ahmatove, „vrlo uslužno pada u histeriju po narudžbini" i stvara kvazi-revolucionarnu muziku; naposletku, to su „industriska dela, kad kompozitor, ne znajući „proizvodnju" stvara amelodičnu ništariju, koja treba da prikaže mašinsku tutnjavu fabrike. Uskoro su same mase i njene vodje odbacili svu tu muziku.

Kao protivteža državno-revolucionarnoj muzici bilo je istaknuto gledište, da revolucionarnoj stihiji najbolje odgovaraju samo krajnje levi pravci u umetnosti, a naročito u muzici. U ovom slučaju nije pomogao čak ni autoritet Lenjina, koji je u nedoumici pitao: „zašto se mora klanjati pred novim, kao pred Bogom, kome se treba pokoriti samo zato što je to „novo"? Mnogima se činilo da formalno „leva muzika mora neizbežno biti vezana sa ideološkim krajnje levim tokom u društvenom životu. To pogrešno shvatanje istaklo je jedno vreme na položaj za rukovodioca celokupnog muzičkog života u SSSR krajnje levog muzičkog estetu i novatora A. Lurje . Medjutim, uskoro su se čuli glasovi protesta protiv upotrebe termina „levičarstvo" i „desničarstvo u muzici. Nekakav Veprik u svome članku o „levoj" i „desnoj" muzici[22]) izjavio je da „tim terminima hoće kod nas da zamene pojmove *bliske* i *neprijateljske* muzičke kulture prema proletarijatu. Sve diskusije o „desnim" i „levim" strujama sa takvim pogledom na njih, veli Veprik, lišene su kod nas u SSSR aktuelnog značaja." Medjutim, pretstavu o prirodnoj i neizbežnoj vezi „leve" muzike sa „levičarskim" idejama uskoro je pobio sam život. Mase koje su zahtevale zvuke, nisu razumevale „levu" muziku i prosto je odbaciše. Modernistička muzika nailazila je na priznanje samo u malim krugovima muzičara-estetičara. U širokim masama nije bilo potražnje za nju. Ali masu nisu smeli ostaviti bez muzičkog rukovodjenja. Tim pre što su se vodeći krugovi u SSSR postepeno ubedjivali u to kakvo dobro orudje za uticaj na mase može biti muzika.

Kakva je muzika zvučala u masama? Ona koja po rečima N. Brusove,[23]) „razvraća ništa manje od alkohola, a klasni neprijatelji iskorišćuju se kao i otrov."Banalni bulevarski motivi čvrsto su obuhvatili radničku sredinu (novog „gospodara" — po izrazu L. Oboljenskog), toliko čvrsto da su revolucionarne reči počeli da unose u „silnu" ciganski romansu. Još je opasnija,

[21]) O proleterskoj masovnoj pesmi. 1929 str. 11.
[22]) „Muzika i revolucija". M. 1929. № 2.
[23]) „Za proletersku dečiju pesmu". M. 1930 str. 32.

sa komunističkog gledišta, bila tradicija crkvenog pevanja čvrsto ukorenjena u masama. Na duhovne motive dodavali su revolucionarne reči, na komsomolskim skupovima pevale se crkvene melodije, po zemlji su od ruke do ruke išli zbornici duhovnih pesama. A za vodje muzičkih skupova u unutrašnjosti proturali su se bivši pojci i horovodje crkvenih horova. Veliki su uticaj na mase imali i razni napevi sektaša.

Masa je gotova bila da se u muzičkoj oblasti izvuče ispod uticaja komunističkog vodjstva. Muzika — to oštro oružje kojim su se komunisti spremali da „udare na svoje neprijatelje: popove, „kulake", kontrarevolucionare, na uspavanost, mlitavost, neznanje"[24]) — umalo nije postala oružje upereno na svemoguću vlast.

U komunističkim krugovima udariše na uzbunu: nemoguće je ograničiti se samo na klasičnu i raniju „revolucionarnu" muziku: državno-revolucionarna muzika Kastaljskog i njegovih drugova ništa ne vredi; „levu muziku" mase ne razumeju; laka muzika — bulevarska, ciganska, fokstrot, sve se više i više razvija i zauzima teren; klasni neprijatelj diže glavu i gotov je da smatra muziku za svoju baštinu.

Muzički front prikovao je za sebe pažnju vlasti, štampe i cele sovjetske „društvenosti". Ta pažnja je dovela do sazivanja sveruske muzičke konferencije u leto 1929 god. na kojoj su bila svestrano rasmatrana pitanja o uzajamnim odnosima muzike i revolucije i mnogobrojna praktična pitanja muzičkog života. Rad na konferenciji je tekao, pored plenarnih sednica još i u sekcijama: klupskoj, seoskoj, nacionalnih manjina, scenskoj, muzičkog pozorišta, profesionalnog obrazovanja i naučno-istraživačkoj. Isto su tako zasedavale i stručne komisije za kino-muziku, radio, muzički rad u crvenoj armiji i t. d.[25])

Osnovna rezolucija te konferencije tačno je odredila položaj muzičkog sekretara u oblasti umetnosti i obeležila ideološke pravce u razvitku muzike u zemlji proleterske diktature. Rezolucija je glasila:[26]) „dok je radnička klasa u oblasti literature i pozorišta zavojevala čitav niz pozicija, u muzičkoj čini samo prve korake na osvajanju te umetnosti, potrebne kao jedno od najmoćnijih orudja za prevaspitavanje i ideološko uticanje na široke radne mase". Po mišljenju konferencije, „muzika mora biti orudje za izgradjivanje nove socijalističke kulture." Konferencija je podvukla „važnost stvaranja muzičkih dela, koja su svojim oblikom i sadržinom sposobna da zahvate milione, i proračunate na neposredno izvodjenje u samoj masi, a takodje i stvaranje dela visoke kakvoće za služenje agitaciono-propagandističkom radu; naročito je važno stvaranje samostalnih muzičkih oblika,

[24]) „Za proletersku dečiju pesmu". M. 1930. str. 32.
[25]) Rad konferencije objavljen u zborniku „Naš muzički front". M. 1930.
[26]) Isto, str. 213—218.

odredjenih za izvodjenje prilikom političkih, antireligioznih i drugih kampanja i pri raznim svečanostima; istovremeno je potrebno upravljati stvaralaštvo i rad kompozitora na stvaranje lakih pokretnih oblika proleterske scenske muzike".

Ako dodamo tome još i priznanje konferencije „da je neophodno potrebno pojačati marksistički uticaj i nadzor u oblasti muzike," i zahtev „izučavanja i objašnjavanja pojava muzičke umetnosti sa gledišta dialektičkog materijalizma", to ćemo videti da ovde nisu date samo ideološke osnove za stvaranje nove proleterske muzike, već je i ocrtan podroban program za dalji razvitak muzičke delatnosti. Muzika je postala predmet vladine reglamentacije.

Praktična lozinka, koju je istakla konferencija glasi ovako: „Muzika — masama".[27]) Za to je bilo potrebno, prvo, truditi se svim silama da se podigne muzička kultura mase, a drugo, da se nateraju kompozitori da pišu muziku koja odgovara potrebama proleterske revolucije. Dok je prvi zadatak mogao biti donekle ostvaren kako uticanjem, sugestijom, pritiskom, organizovanim koordinovanim radom i drugim neiscrpnim sredstvima koja su bila u rukama sovjetske vlasti, tako i muzičkom samoradnjom masa, dotle je ostvarenje drugog zadatka bila stvar skoro nemoguća. Stvarno, komunista P. M. Kerženjcev morao je konstatovati na Sveruskoj muzičkoj konferenciji, „da su naše proleterske stvaralačke kompozitorske moći zasad još vrlo slabe".[28]) Isto je priznavao i R. Peljšče, koji je s tugom primetio, da dela proleterskih muzičara „nisu ona dela kojima bi se mogla ponositi naša velika epoha."[29]) Po rečima Igora Gljebova, muzičko „stvaralaštvo se povuklo unutra, u laboratorije, a mi napolju čujemo samo slabe odjeke stvaralačkih opita."[30]) „Naša muzička stvarnost, podvlači on na drugom mestu, do danas nije istakla ni jednog pravog, sjajnog revolucionarnog kompozitora."[31]) Priznanje oskudnosti muzičke produkcije današnjeg „revolucionarnog" dana, primoralo je časopis „Muzička kultura" da melanholično stavi sebi u zadatak „predvidjanje nove vanklasne opštečovečanske umetnosti."[32]) Naposletku je L. Sabanjejev potvrdio i od svoje strane da u muzici „mi tražimo nov jezik, adekvatan novoj svesti, ali da ga još nismo našli."

Nametao se zaključak da revolucija, sama po sebi, po rečima Lunačarskog, „grandiozna simfonija", nije povukla kompozitore, nije ih nadahnula, niti našla u njihovim dušama sazvučja i saosećanja, nije zapalila u njima unutarnji oganj. O pokušajima izvesnog dela drugo-razrednih muzičara stare generacije, da veštački raspale u sebi taj oganj, ja sam već govorio. Slične poku-

[27]) 1929 god. stvoreno je specijalno društvo pod tim imenom.
[28]) Naš muz. front. str. 9.
[29]) Isto, str. 31.
[30]) „Ka novim obalama" br. 1, april 1923.
[31]) „Muzička kultura", br. 1 str. 33.
[32]) Članak „Naši zadaci". Muz. kult. br. 1.

šaje činili su i pretstavnici mladjeg pokoljenja muzičara. O tim pokušajima ja ću još govoriti. Ali, sudeći po gore navedenim kritikama, koje su potekle iz veoma različitih krugova sovjetskog javnog mnjenja, ti pokušaji nisu nikog zadovoljili.

I komunistički vrhovi kao i muzički kritičari i ideolozi imali su nad čim da se zamisle. Neki od njih, polazeći od metoda dialektičnog materijalizma, počeli su da se zanose mogućnošću primenjivanja ekonomskih kategorija na muzičku nauku. Muzika se smatrala kao „roba" koja podleže principima potražnje i robnog obrta. Medjutim, pametniji i objektivniji muzički pisci odmah su morali da istaknu, da iako medju umetnicima ima zanatlija koji stvarno rade po porudžbini, ipak „svi krupni talenti, kao po pravilu, rade van potražnje, a često i *nasuprot* njoj (Musorgski, Wagner). „Njihovo stvaralaštvo je organska, tačnije fiziološka funkcija same prirode, koja se izliva nesvesno. Zato se u „ekonomiji opšte primljeni pojam potražnja, koji pretpostavlja izvesnu zainteresovanost proizvodjača robe za neka potpuno realna buduća blaga, koja će dobiti u zamenu za svoju robu, taj pojam ne može primeniti, bez stvarnih ograda za umetnike krupnog kalibra. Te ograde u konačnom zbiru ipak povlače za sobom negativan odgovor na osnovno pitanje — o mogućnosti voljnog regulisanja tog „visoko kvalifikovanog" stvaralaštva, a prema tome i o primeni na njega niza ekonomskih kategorija."[33])

I tako se muzička misao u SSSR, načinivši interesantan krug, ponovo vratila na polaznu tačku, na ideju Sabanjejeva o zvucima lišenih ideologije, i o slobodnom stvaraocu. Da bi se iskazala ta prosta misao, trebalo je sada privući dialektički materijalizam i pokušati da se muzika nazove „robom". Lunačarski je proglasio srodnost muzike i revolucije. N. Kudrjavcev, N. Brusova i L. Lebedinski proglasili su da je muzika sluga revolucije. Ali nadahnuće velikih talenata nije se potčinjavalo lozinkama; veliki talenti su produžavali da stvaraju ne samo van, već i nasuprot potražnji.

* * *

Pošto smo upoznali u opštim crtama diskusiju koja se razvila u SSSR oko muzike kao umetnosti, sa pokušajima da joj se naturi obavezna ideologija i da se uvede u službu revolucije, prelazimo sada na rasmatranje pitanja o promenama u praktičnom muzičkom životu, koje je unela revolucija. Ovde, pre svega, treba zabeležiti jednu važnu pojavu posle oktobarske epohe: nestanak ranije muzičke publike.

Kvalifikovana muzika se u Rusiji 1914 g. razvijala naglo i obuhvatala sve širi i širi auditorijum. Svetski rat je teško uticao na muzički život, jer je smanjio i donekle promenio kadar muzičke publike. Oktobarski prevrat, gradjanski rat, godine vojnog ko-

[33]) P. M. Gruber. O mogućnosti i granicama iskorišćavanja ekonomskih kategorija u muzici. „Muzikoznanije". Periodični časopis muzičkog odeljka. Academija. 1928, str. 57—58.

munizma potpuno su oslabili osnovnu masu muzičke publike u Rusiji, koju je poglavito sačinjavala gradska inteligencija. Osumnjičena za kontra-revoluciju, lišena svih najneophodnijih spoljnih uslova normalnog života, gradska inteligencija je morala da obustavi potražnju muzike. Pojavljivao se problem *nove publike.*

Jako je uticala i druga činjenica. Krupna muzička preduzeća do revolucije potpomagali su obično mecene iz sredine krupne buržoazije. Oktobarska revolucija je potpuno uništila tu kategoriju i time unela potpuno rasulo u život najvećih muzičkih preduzeća i organizacija.

Naposletku, težak udar razvoju muzičkog života u Rusiji, bio je odlazak najvećih muzičkih radnika, koji behu prinudjeni da napuste domovinu da bi u inostranstvu u slobodnoj sredini produžili svoj stvaralački rad. Uskoro posle oktobarske revolucije Rusiju su napustili Prokofjev, Rahmanjinov, Metier, Grečanjinov, Čerepnjin, Kusevicki, Ziloti, Arhangelski, Šaljapin, Aker, Koščic, Kuper i niz drugih muzičara.

Profesionalni muzičari, koji ostadoše u Rusiji našli su se u vrlo teškom položaju. Polugladni, u nezagrejanim dvoranama, sa ukočenim od hladnoće prstima, pred novom ravnodušnom i neznalačkom publikom, oni behu primorani da na dohvat, za komad hleba, potpomažu odozgo bačenu lozinku „muzika — masama". Kakvoća izvodjenja programa se snizila, počela je nesavesna „haltura",[34]) često makako prikrivena kvazi-revolucionarnim programom. Veza izmedju kompozitora i izvodjača muzike sa jedne strane i publike sa druge, koja se stvarala desetinama godina — bila je potpuno uništena.

Profesionalni muzičari su radi hleba uskoro popunili različna birokratska nadleštva koja su boljševici stvorili da se iz njih ispituje i upravlja ceo muzički život u SSSR. 1921 g. bio je osnovan Gosudarstveni (državni) institut Muzičkih Nauka (GIMN) odredjen da postane centar naučnog proučavanja svih pitanja vezanih sa muzikom kao umetnošću. Ali taj institut nije mogao da razvije veliku delatnost. Teške ekonomske prilike ometale su štampanje naučnih istraživanja i proizvodnju naučnih radova po odredjenom planu. Pored toga mnogo je smetalo, kako opšte ideološko rasulo, tako i paralelizam u organizaciji.

Osim GIMN-a iste godine otvoren je još i otsek istorije i teorije muzike u Lenjingradskom državnom (Gosudarstvenom) Institutu Istorije Umetnosti (Iskustv) (GIII). Iduće godine muzički kritičar i teoretičar B. Asafjev (I. Gljebov) stvorio je uz taj otsek i muzičko-filosofski seminar, a 1924 god. bila je organizovana naročita sociološka sekcija. Docnije se pojavio i kabinet izučavanja muzičkog života (bita) (KIMB), koji je stavio sebi u zadatak da prouči, „šta, gde i kako zvuči" i „šta, kako i ko apercipira" u muzičkom životu; pomoću kombinovanog metoda

[34]) Vašarska putovanja umetnika u cilju zarade. Ovde u smislu neumetničkog, vašarskog izvođenja.

spoljnjeg posmatranja i istovremene ankete KIMB se nadao da će odrediti prosečni nivo muzičke svesti masa. Tu skoro je stvorena nova organizacija — Kabinet za izučavanje radničkog slušaoca i za propagandu muzičke literature." Radi vodjenja muzičkog života u selu ponikao je „Centralni dom umetnosti u selu prosvećen imenu Poljenova", koji je stvorio kurseve-radionice, konsultaciju i instruktivne putujuće izložbe.

Celokupan izdavački posao u oblasti muzike bio je skoncentrisan u muzičkom sektoru Gosizdata. Taj muzički sektor je privredni organ, „izgradjen na principu samoizdržavanja i ne dobija nikakve spoljne dotacije. Za razliku od tipičnog hozorgana (privrednog organa) centar njegove delatnosti su kulturno-prosvetni, politički i naučni zadaci."[35]) Znači da sami ekonomski razlozi rada Muzsektora nisu bili njegov cilj. Obrt muzsektora 1923 god. iznosio je 168.000 rub. a 1930 on se popeo na milion i po rubalja.

Pored nabrojanih organizacija i nadleštava, utisnutih u opšti upravni aparat i koji su sprovodili ditrektive vlasti, postupno su u SSSR nicali i nezavisne muzičke zajednice.[36]) Najvidjenija i najuticajnija su sledeća.

1. *Asociacija savremene muzike.* Ova organizacija je „uzela za svoj glavni zadatak propagandu stvaralaštva savremenih kompozitora — ruskih i stranih, koji su u nekoj meri zavladali novim sredstvima izražavanja, i unose u muzičku umetnost nešto novo, različito od ranijeg, ili koji sa najviše umetničkog savršenstva izražavaju savremenost."[37]) Zadaci, tako formulisani, morali su se učiniti sumnjivi pristalicama lozinke „muzika je sluga proleterske revolucije." Asociaciji su zamerali da rad njenih članova „ide van sfere obaveznog ideološkog uticaja, ne računajući sa potrebama masa,"[38]) da je sovjetskom frontu Asociacija bliska samo u fantaziji njenih ideologa," da je „ona vezana sa savremenošću samo primanjem hronoloških najnovijih uspeha zapadnog muzičkog stvaralaštva", a da se u suštini ona bavi samo prenošenjem „otrovnih cvetova savremene buržoaske kulture zapada" na sovjetsko tle. Bez obzira na to što je po sastavu učesnika ASM bila stvaralački najjača i kulturna muzička zajednica — Asocijacija je morala pod uticajem napada s leva da preinači svoj program; u svom novom obliku program već govori o novom shvatanju sveta, o muzici koja bi odgovarala potrebama epohe, o širokom društvenom auditorijumu.

2) Druga organizacija je bila *Zajednica revolucionarnih kompozitora*, čiji su glavni učesnici bili Aleksandar Krajn, Lobačev, pretstavnik sitnog herojskog žanra, muzičari-samouci Kor-

[35]) Iz referata A. Jurovskog na Sverusk. Muz. konf. „Naš Muz. front" str. 56.
[36]) U koliko je to uopšte moguće u sovjetskim prilikama.
[37]) „Savrem. muzika". Period. časopis Neoc. savr. mir. M. 1927 br. 23.
[38]) „Muzika i revolucija". M. 1929 br. 1.

čmarev, Vasiljev-Buglaj i drugi. Nemajući ni talenta, ni tehnike ovi kompozitori teže da taj nedostatak dopune revolucionarnom vatrenošću i ideološkom doslednošću. „Zajednica" propoveda „učešće u savremenoj kulturnoj revoluciji, kao osnovici za razvitak komunističkog društva, putem stvaranja nove revolucionarne muzičke umetničke produkcije, koja će potpomoći učvršćivanje ideologije proletarijata."

3) *Asocijacija proleterskih muzičara*, koja je potpuno usvojila zvaničnu izdeologiju i borbeno težila da je sprovede u život, ujedinila je u sebi najmladje kompozitore i muzičke radnike SSSR. U njihovom sastavu vidimo A. Davidenka, M. Kovalja, V. Belog, Čemberdži, M. Levinu i B. Šehtera. Jedini istaknutiji stvaralac te grupe jeste D. Šostaković. Asocijacija ističe svoj borbeni zadatak da „rasprostre hegemoniju proletarijata i na muzičku oblast" i da „zavlada klasnim pozicijama na muzičkom frontu". Pošto je dobro usvojila načine koji se danas na veliko praktikuju u SSSR i koje i vlast potstiče, Asocijacija proleterskih muzičara bavi se „izobličavanjem", potkazivanjem, oštrom polamikom sa nejednomišljenicima i ostalima..... U tom pogledu vrlo je karakteristična oštra polemika, koja se razvila izmedju organa Asocijacije, časopisa „Proleterskih muzičar" i muzičkog kritičara i kompozitora, N. Roslovca, pozitiviste u muzici i pretstavnika ideje organizovane zvučne materije, koji je odbacio i ismejao „dušu muzike." U tu polemiku, gde je Asocijacija iznenada ispala zaštitnik učenja u muzici i klasičara, postupno su bili uvučeni i vladini organi koji su upravljali muzikom. Kao rezultat polemike, koja je nad glavom N. Roslavca nagomilala čisto političke oblake, on je morao javno da se pokaje za svoje grehe.

4) *Asocijacija moskovskih autora*, organizacija malobrojna, nije blistala talentima, niti stvorila svoju jasnu ideologiju, čijeg je vodju Pereseljenceva, na veliki triumf Asocijacije Proleterskih Muzičara, uskoro zatvorila GPU.

5) Krug prijatelja kamerne muzike, koji je docnije pretvoren u Društvo, skromna zajednica strogih muzičara, koji su gajili kamernu muziku bez ikakvih borbenih i ideoloških zadataka.

5) Društvo „Muzika — masama", stvoreno februara 1929 god. koje je pretvorilo muziku u orudje borbe sa klasnim neprijateljima, i u pomoćnika za socijalističko izgradjivanje, u sredstvo komunističkog vaspitanja. Osnova praktičnog rada Društva bila je težnja da se probudi zdrava muzička samoradnja u masama, kako bi se otrgla od muzike lakog žanra, crkvene muzike i od fabričke nadri-umetnosti. U prvoj godini svoga postojanja Društvo je razvilo dosta energičnu delatnost; u 52 odeljka bilo je više od 15.000 članova. Ali komunistička uprava ponašala se prema Društvu strogo: komisija Narodnog komesarijata prosvete, po pregledu društvenog rada našla je da „vodjstvo nije moglo da izradi jasan politički program svoje delatnosti." Kao rezultat revizije, prezidium Društva bio je smenjen, a savet likvidiran.

Koncertno i orkestarsko izvodjenje posle oktobarske revolucije naglo je opalo. Već smo govorili o spoljnim uslovima, koji su teško delovali na koncertnu delatnost. Dugo vreme je koncertni život u SSSR tekao bez ikakve veze sa muzičkim životom zapada. Docnije, otprilike od 1925 god. počeli su se ponovo pojavljivati strani izvodjači u Rusiji i na koncertima je zazvučala zapadnoevropska muzika. 1928 g. u cilju ujedinjenja koncertnog rada za svu Rusiju bilo je stvoreno naročito koncertno akcionarsko društvo.

Vrlo je karakteristično po orkestarski život u SSSR bilo stvaranje „Prvog Simfonijskog Ansambla" („Pervsimfans".)

Ovde se ispoljio naročito revolucionarni protest redovnih muzičara protiv dirigenta uopšte. Rešili su da se radi bez dirigenta. Preduzeće je imalo isprva veliki uspeh. Ali se uskoro uvidelo da je bez dirigenta nemoguće naučiti nove stvari. A ograničiti se samo na izvodjenje starih već naučenih stvari bilo je nemoguće. „Pervsimfans" je počeo da opada. Medjutim bili su i drugi uzroci koji su potpomogli opšte opadanje orkestarske muzike; prvi od njih — bio je sve manje prijavljivanje novih snaga za duvačke i bleh-instrumente, zato je vrlo teško bilo sastaviti orkestar.

Još je gore stajala stvar sa horskom umetnošću. Crkveno pevanje su gonili. Stare ruske horske organizacije (napr. moskovski sinodski hor) postepeno su se rasturile, a na njihovim ruševinama nanovo podignuta državna kapela nije mogla odmah da postigne sjaj i savršenstvo svojih prethodnika. Kamerna muzika je donekle bila u boljem položaju. Gudački kvartet Stradivarius u Moskvi i gudački kvartet Glazunov u Petrogradu dostojno su održali staru kamernu tradiciju, koja je odavno postojala u ruskim muzičkim centrima. Jako su opale i ostale vrste koncertne muzike. Najbolje violiniste (Auer, Mogiljevski, Cecilijagasen, Milštejn) čeliste (Belousov, Prejs), kamerne pevačice (Olenjina, d'Algejm, Košic, Jan-Ruban) napustitili su Rusiju. Samo u oblasti klavirskog izvodjenja ruska muzika je bila srećnija: bez obzira na odlazak iz Rusije pianista sa svetskim imenima (Borovski, Orlov, Gorovic) u SSSR su ostali pianiste ravne im po vrednosti kao Fejnberg, Nejhauz, Oborin, Ginsburg, Miklaševska i drugi.[39])

Što se tiče muzičkog repertoara savremene Rusije, to on ni u kojoj meri ne pokazuje tragove primetnog uticaja revolucije na muziku. Bila se pojavila, kao što smo već napomenuli, „svesna". težnja da se zaboravi Čajkovski, koji po rečima Grubera,[40]) „svojim stvaralaštvom ne harmonira sa bodrom i optimističkom epohom." Proganjani su dalje — Šopen (zbog aristokratizma), Rahmanjinov (zbog buržoaske sentimentalnosti), Wagner (zbog religioznog načela u svojim delima), Bach (zbog crkvenog stila), Skrjabin

[39]) Od njih je Oborin dobio prvu nagradu na konkursu Šopena u Varšavi 1927 god.

[40]) „Iz oblasti izučavanja muzičke kulture savremenosti". „Muzikoznanije". Per. časopis muzičkog otseka. Academia. 1928.

(zbog idealizma). I suprotno, forsirano su tražili u prošlosti i na svemoguće načine preporučivali „revolucionarne" kompozitore i „revolucionarna" dela (Betoven, Šubert). Medjutim od svih tih proglašavanja i nasilnog zaboravljanja ništa nije ispalo. Muzika kompozitora, koji nisu bili u harmoniji sa epohom odlično je zvučala na koncertima i nailazila na potpuno priznanje kod nove publike. Sledeći diagram jasno pokazuje da se koncertni repertoar epohe posle oktobra ni u čemu ne razlikuje od programa pre oktobra.[41])

DIAGRAM No I

Ukupna količina dela različitih autora izvedenih na koncertima u Lenjingradu za deset godina (1917—1927)

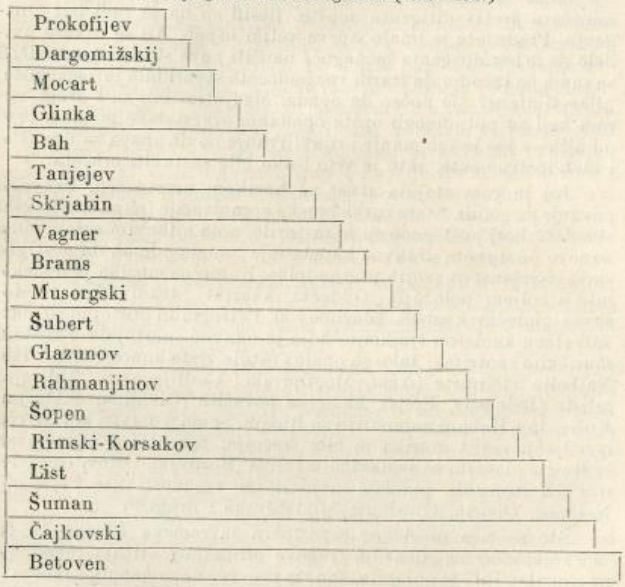

Ako proučimo izvodjenje klavirskih dela za prvih deset godina 1917—1927 g., videćemo da su Skrjabin, Betoven, Bah, Prokofjev i Rahmanjinov do 1927 g. stalno rasli, dok su List, Šuman i Šopen opadali. Interesantno je da su se na vokalnim koncertima izvodila najčešće dela Čajkovskog i Rahmanjinova, kompozitora koji nisu „harmonirali" sa epohom.

[4] ...ogram sam uzeo iz više navedenog Gruberovog članka.

Ovaj diagram nas primorava da sa velikim nepoverenjem primimo reči Grubera, koji tvrdi da je „boljševički prevrat, kao jedno od najgrandioznijih socijalnih pomeranja u svetskoj istoriji, snažno prelomio muzički život i proizveo u njemu niz osnovnih promena."[42])

Obazrimo se sad na stvaralačke moći savremene Rusije. Ne može se reći da one imaju povoljne okolnosti za svoje ispoljavanje. U svakom slučaju i sam Lunačarski priznaje da „smo mi do bezobrazluka stegli mogućnosti naših kompozitora. Njihove stvari ostaju u fijokama pisaćih stolova." Neću dodirivati kompozitore starije generacije, Glazunova, Rahmanjinova, Grečanjinova, Čerepnjina, Metiera i drugih — čiji je stvaralački lik dobro poznat. A i njihov rad nije karakterističan za one struje koje opažamo u muzičkom životu savremene Rusije. Takodje neću dirati ni dve netaknute figure savremeneog ruskog sveta: Stravinskog i Prokofjeva, jer oni svojim radom daleko izlaze van granice relativno uzanih i specifičnih okvira muzičkog života SSSR. Ja uopšte ne mogu ovde da dam podroban pregled rezultata stvaralačkog rada savremnih ruskih kompozirora koji žive u SSSR, jer za sada je vrlo mali deo njihovih dela pristupačan zapadno-evropskom slušaocu.

U pravu je Gruber kad tvrdi da se „muzički život u SSSR, po snazi inercije, kreće još neko vreme po starom koloseku"[43]) Taj kolosek bio je u početku uticaj Skrjabina. „Kad se detaljno prouče dela kompozitora mladog i najmladjeg pravca, piše Igor Gljebov, pada u oči stalno ista činjenica: razradjuje se jedan te isti problem u svim mogućim pravcima, koji je istakao još *Skrjabin.*"[44]) Isto tako visoko ceni uticaj Skrjabina i drugi muzički pisac, B. Beljajev. Značaj Skrjabina, govori on, za budućnost ruske muzike odrediće se njegovim značajem za budućnost evropske i svetske muzike."[45]) Još se odlučnije izražava N. Brusova: „Skrjabin je za nas najveiši uspeh, nenadmašena visina."[46]) Od muzičkih pisaca samo se L. Sabanjejev držao drugog gledišta. On je smatrao da se „naša kompozicija posle revolucije nekako otrgla od predratne." To otrgnuće Sabanjejev je čak nazvao „deskrjabinizacija" ruske muzike. Po njegovom mušljenju „ruske muzika nije pošla Skrjabinovim putevima i njegove (Skrjabinove) opšte ideje u ovom novom svetu, uopšte nisu našle mesta.[47]) A kakvi su to putevi koji nisu Skrjabinovi, to nije ni samom Sabanjejevu jasno. U svakom slučaju on govori, da je „teško okarakterisati opšti ton muzičke savremenosti", da je „kod nas u Rusiji to mnogo maglovitije nego li na zapadu" i da „mi tražimo nov jezik, adek-

[42]) Pitanja sociologije muzike. M. 1927 str. 114.
[43]) Iz oblasti izuč. muz. kult. savremenosti. „Muzikoznanije" 1928.
[44]) Dolazeća era ruske muz. Ka novim obalama. 1929 br. 1.
[45]) Skrjabin i budućnost ruske muzike. Ka novim obalama br. 2.
[46]) S one strane Skrjabnia, Ka novim obalama, 1923 br. 2.
[47]) L. Sabanjejev. Muzika posle oktobra. M. 1926 str. 125.

vatan novoj svesti, ali ga još nismo našli."[48]) Naposletku, Sabanjejev završava vrlo nejasnim savetom: „kompozitor savremenosti mora da odbaci muzičko ralo i motiku i da predje na druge savremenije metode — u tome i jeste *ideja* savremene muzike."[49])

Tvrdjenje Sabanjejeva da se ruska muzika otrgla od predratne, teško da je istinito. Jasno je to da najistaknutiji kompozitori savremene Rusije, to ne osećaju. Uzmimo *N. Mjaskovskog* (r. 1881 g.). Učenik Glazunova i Rimskog-Korsakova, autor deset simfonija, muzičar povučen u sebe, sa otiskom melanholične utučenosti u svojim najglavnijim delima, Mjaskovski je u oblasti forme veran čuvar zaveta petrogradskog konzervatorijuma i sledbenik Glazunovljeve simfoniske tradicije. U svojoj muzici nije mogao izbeći uticaju Čajkovskog, Debisi-a i Skrjabina. Dalje, A. Aleksandrov (r. 1889 g.), strog, konzervativan i nepokolebiv akademičar, nedirnut „stihiskim uticajem revolucije", ali je osetio uticaj Metnera, njegovih pet klavirskih sonata, gudačkog kvarteta, „Aleksandriskih pesama" i uvertira na ruske teme, takodje ne oseća raskid sa prošlošću.

Više „levi" S. Fejnberg (r. 1889), isključivo klavirski kompozitor, „muzički vizioner, okružen utvarama", dalek od ispoljavanja u svojoj muzici, obožavalac Skrjabina, mističar, zadocneli romantičar, nikako ne može biti shvaćen bez veze sa prošlošću.

Stvaralaštvo A. Gedike-a (tri simfonije) takodje je svojim korenom potpuno zašlo u predratnu epohu. Njegova elegantna i mirna muzika ni najmanje ne pokazuje buru i pritisak revolucije. Nemačko poreklo Gedike-a jasno se ogleda u njegovoj muzici.

S. N. Vasiljenko, moskovski kompozitor, formiran još pre revolucije, takodje je samo vrlo malo zakačen grandioznošću spoljnih dogadjaja, i u svojim docnijim delima (sonatama, suitama u starom stilu, baletu „Noja", „Priča o prekrasnom Josifu") ni u koliko nije raskinuo idejnu i zvučnu vezu sa prethodnom epohom.

Nešto mladji L. Polovinkin, koji je potpuno apsorbovao u sebe muzičku kulturu prošlosti, obrazovan i plodan muzičar (Teleskop II, simfoniske studije „Pesma radnje") nije ostao stran novim uticajima i novim prilikama: uzeo je učešća u opevanju desetogodišnjice „Oktobra" (prolog), ali ništa zaista snažno i originalno nije mogao da dâ.

Stihija savremenosti jasnije zvoni u delima *A. Mosolova* („Livnica čelika", balet „Čelik", kvartet, trio i klavirski koncerat), *D. Šostakoviča* („Nos", simf. uvertira „Oktobru", Prvomajska simfonija), *M. Gnjesina* i *A. Krejla*, koji se zanosie starojevrejskim motivima, *N. Roslavca* („Oktobar"). Svi ti kompozitori koji su primili oktobarsku revoluciju, imaju dosta izrazitu individualnost i darovitost, izuzimajući samo Roslavca, koji stvara suvu i bezdušnu muziku. Potpuno se posvetila služenju

[48]) Iz članka „Savrem. muzika". Muz. kultura. № 1 str. 17.
[49]) Isto, str. 19.

društveno-političkim zadacima budućnosti t. z. grupa proleterskih kompozitora, od kojih su najistaknutiji A. Davidenko, M. Kovalj, V. Beli, i Čemberdži. Ovi muzičari stvaraju „navalnu" muziku proračunatu na potražnju radničkih klubova i crvenoarmiskih delova, većinom horsku, na reči proleterskih autora. Niko se od pomenutih kompozitora ne izdvaja od nivo-a svakidašnje elementarnosti, niko od njih nije u stanju da pruži tako grandioznu muziku, prema grandioznim događajima koji su se odigrali pred njihovim očima. Samo za tu malobrojnu i stvaralački veoma bledu grupu kompozitora možemo smatrati da se otrgla od muzičke tradicije prošlosti. Ali ni „navala" ni „ideološka doslednost", ni potpora vlasti neće dati muzici proleterskih kompozitora ni lepote ni ubedljivosti.

Prelazeći na opersku muziku u SSSR moramo se setiti da je operna produkcija pred početak rata pod uticajem Skrjabina i Glazunova donekle zamrla. Posle grandioznog i divnog „Kiteža" R. Korsakova, u opernoj kompoziciji nije poniklo ništa ravno tome velikome delu .„Epoha revolucije, po rečima Sabanjejeva, nije oplodila opersku formu."[50]) Skoro sve stare opere ruske i strane ostale su na repertoaru i po sle oktobarske revolucije. Potpuno su skinuli sa repertoara samo „Život za cara" od Glinke i Wagnerov „Parsifal". Napadi na „Kitež" R. Korsakova bili su odbijeni i opera je ostala na repertoaru (bez poslednje slike). Gore je bilo to što su neke stare opere („Zlatan petlić", „Faust") prilagodili za antireligioznu propagandu (Mefisto u ulozi „bezbožnika"). Nivo izvođenja starih opera osetno se snizio prema predratnom. „Ogroman broj pretstava, veli A. Sabanjejev, izvedenih u pozorištima zaprepašćivali su svojom bezbojnošću."[51]) Navedeni diagram pokazuje koje su se opere izvodile u Petrogradu za 10 godina (od 1917—1927).

Što se tiče nove operske produkcije, stvaralaštvo u Rusiji u toj oblasti ničim se ne može pohvaliti. „Srebrni knez", Triodina, Plač Rahile-Dudkevića, Trilbi — Jurasovskog, izvedena u operi „Zimina" u Moskvi i „Plemićsko gnezdo" Rebikova, izvedeno u muzičkoj studiji Mosk. hudožestvenog teatra, imali su uspeha kod publike, ali ne mogu biti ubrojani u istaknuta dela. Kako po sadržini, tako i po muzici u njima nema ničeg revolucionarnog. Neuspele su bile psevdo-revolucionarne opere „Sin sunca" od Vasiljenka, „Boljševici" Dješovova i „Orlovska buna" od Paščenka. Negativan utisak su proizvele revolucionarno-seljačke opere Šišova „Čupavi umetnik" i „Bogobes" kao i opera Korčmareva „Mladost".

Sveruska muzička konferencija 1929, pošto je našla da stanje opere u SSSR ne zadovoljava, donela je rezoluciju o neophodnosti prikazivanja dela 1) gde se iznose epohe velikih društvenih sudara i klasne borbe (Boris Godunov, Hovaniščina), 2) koje po-

[50]) L. Sabanjejev. Muzika posle oktobra. M. 1926. g.
[51]) L. Sabanjejev. Muzika posle oktobra.

kazuju život seljaka i radnika (Soročinski vašar, Karmen), 3) satirične, 4) osnovana na narodnom epu (Wagner). Samo se o religiozno-mističnom „Kitežu" konferencija oštro i negativno izrazila.

DIAGRAM No II

Ukupna količina različitih opera izvedenih u Lenjingradu za 10 godina (1917—1927.)

Još je gore stojalo pitanje muzičke scene. Moralo se stupiti u odlučnu borbu protiv ukorenjenih ukusa nove publike za cigansku i bulevarsku muziku. Vladini organi pozvani da upravljaju muzičkim pitanjima, sovjetsko javno mnjenje, štampa — svi su ujedinili snage da pretvore scenu u potporu socijalističkog razvića. Stvar je rdjavo stajala. Tada je pretstavnik krivično-sudskog kolegijuma Vrhovnog Suda Antonov-Saratovski predložio da prosto administrativnim putem zabrane izvodjenje svake muzike „štetne po proletarijat".[52])

I ako smo ovaj predlog sovjetskog činovnika izneli ovde kao zanimljivost veoma simptomatičnu za životne prilike SSSR, ipak se mora priznati da sovjetska vlast i muzičke organizacije poklanjaju mnogo pažnje približavanju širokih masa muzičkoj kulturi. Posao veoma težak i pri opštem niskom nivo-u kulture u Rusiji, veoma nezahvalan. I, naravno, za relativno kratko vreme sovjetske vladavine u toj se oblasti nije moglo mnogo postići. Donekle je tome uzrok i politika, koja prodire u oblasti gde joj nije mesto. U referatu R. Peljše-a na sveruskoj muz. konferenciji 1929 g. jasno je konstatovano da je u muzičkom pogledu „odmor radnika lošije zbrinut nego li pre revolucije."[53])

Evo jedne sličice nezahvalnosti i teškoće rada na kalemljenju muzičke kulture u selu. Marta 1930 god. moskovski konzervatorijum je organizovao navalne brigade za muzičko snabdevanje sela. Karakteristično je da je svakoj takvoj brigadi bio prikomandovan po jedan „politruk" (politički rukovodilac) radi sigurnosti. „Bolje da ste nam doneli hleba, nego muziku", rekao je muzikantima stari seljak već u prvom selu. U drugom selu žene zagalamiše: „zar su takvi glumci, to su sigurno zbog kolhoza došli". Publika je svuda bila nepoverljiva i obazriva, opšte ubedjenje: „opet su došli, da teraju u kolhoze"! U jednom selu muzikanti su bili zbunjeni pitanjem: „hoćete li i lakrdije davati:[54])"

U poslednje vreme velika je pažnja bila ukazana muzici mnogobrojnih narodnih manjina. U Ukrajini, Gruziji (Djurdjijanskoj) i u Jermenskoj ponikle su muzičke organizacije, počele su da se pojavljuju samostalne stvaralačke snage. Čak i elementarna muzika sitnih naroda: Čuvaša, Mordve, Burjata i drugih — nije bila zaboravljena: često su pokušavali, s jedne strane, da „podignu" tu muziku na viši stupanj razvitka, s druge, da je propagandiraju u njenom sadanjem obliku svima pristupačnim sredstvima (naročito preko radia).

Naposletku, ne možemo da ne pomenemo i onaj veliki teoriski rad koji se danas vrši u Rusiji. Ta oblast muzičkog života i suviše je specijalna, da bi mogli podrobno govoriti o njoj u ovom pregledu. Dovoljno je samo reći da se imena tako velikih teoretičara, kao B. Javorski, Igor Gljebov, čuju daleko van granica

[52]) „Proleterski muzičar". 1930 br. 3. str. 23.
[53]) „Naš muz. front". M. 1930. str. 33.
[54]) „Proleterski muzičar" 1930 br. 2. str. 14—19.

Rusije. Raznovrsna pitanja teorije i istorije muzike razradjuju se kako u specijalnim nadleštvima (o njima smo već govorili) tako i u štampi.

* * *

Nemoguće je odricati promene koje je unela oktobarska revolucija u ruski muzički život. U ranijim redovima ja sam težio da pokažem karakter tih promena. Ali promene, makako značajne bile, još ne znače *prevrat*. Može se smelo reći da prevrata nije bilo, niti raskidanja sa starom muzičkom kulturom. Naprotiv, muzika posle oktobra, organski je izrasla iz prethodne epohe. Revolucija nije stvorila velika muzička revulucionarna dela. Stari majstori, već formirani, nisu ispoljili u svojim delima ona duboka pomeranja čiji su svedoci bili. Kompozitori mladje generacije pokušavali su da učine to, ali su pokušaji urodili neuspehom. Pažnja vlade prema „muzičkom frontu" bila je celishodna i imala je izvesan uspeh u oblasti kalemljenja muzičke kulture na široke mase u u oblasti razradjivanja naučnih i teoriskih muzičkih pitanja. Ali ta pažnja urodila je negativno, pri pokušaju da se muzici naturi obavezna i odredjena ideologija i da se načini slugom proletarijata t. j. „novog gospodara". Zasad se muzika, kao slobodna umetnost, oduprla pritisku naredbe, koja je reglamentirala i ubijala stvaranje. Oduprla se, istina, sa ozbiljnim gubitcima i pošto je ljubomorno stegla svoje stvaralačke i praktične mogućnosti. Hteli bi da verujemo da će se ona i u buduće odupreti svim nasiljima koja joj prete.

Mihail Ćehov
(Preveo *E. Zaharov*)

PUTEVI POZORIŠTA

— „Da li je uopšte potrebno govoriti o pozorištu i njegovim putevima? Zar sam život neće pokazati pozorištu njegove prave puteve u budućnosti?"

Tako govore ljudi, koji pasivno žive ili u današnjici, ili u prošlosti.

Ali ima ljudi, koji već sada žive u budućnosti. Ovi ljudi govore drukčije:

„— Delovati pravilno u naše doba, ne znači delovati za **naše** dane, već za buduće." Budućnost zavisi od aktivnog dela čovečanstva. Ovaj se akivni deo deli u dva tabora. Jedan tabor aktivno i svesno radi na stvaranju mračne, svirepe, bolne budućnosti. Drugi pak isto toliko aktivno i svesno teži suprotnome.

— „Mi, — tako veli *sama sebi* aktivna grupa čovečanstva prvog tipa, — moramo da zadržimo ljude u pasivnom stanju; onda će oni biti u našoj vlasti i ropski p o ć i z a n a m sa, ma kuda ih vodili."

— „Vi, — tako veli s v i m a aktivna grupa čovečanstva drugog tipa, — moramo da vaspitamo u sebi svestan odnos prema našoj budućnosti i onda ćete vi poći z a j e d n o s n a m a unutrašnjoj duhovnoj slobodi i svesnom stvaranju života."

Da li je potrebno govoriti o pozorištu i njegovim putevima?

P o t r e b n o j e (kao što je potrebno govoriti o tome i u drugim oblastima života) — ako se želi da pobedi drugi aktivni deo čovečanstva.

O pozorištu danas mnogo govore i pišu, ali zaboravljaju da se ne može danas govoriti o pozorištu, njegovim zadacima i ciljevima, ne govoreći u isti mah i p r v e n s t v e n o o našim danima, kao i organizmu, čiji deo pretstavlja pozorište.

Naša civilizacija (kako u Evropi, tako i u Americi) u znaku je „specijalizacije", t. j. podele, t. j. smrti celine da bi se mogli nenormalno razviti detalji. Nauka, umetnost, religija, socialni život i ljudski trud dele se na sve veći i veći broj oblasti, pravaca, struja, struka.

Jedna od karakterističnih osobina „naših dana" u tome je što mi ne možemo da postanemo „stručnjaci" u ma kojoj oblasti života, a da za ovu stručnost ne platimo cenom samog života. Stručnjak je danas osudjen da bude slep prema celom životu,

koji ga okružuava; osudjen je da mu interesi budu skučeni, nisao svirepa, osećanja jednolika, volja jednostrana. Takva je sudbina fabričkog radnika, stručnjaka — zanatlije, stručnjaka -naučnika, profesionalista-sportiste, profesioualiste-glumca i t. d., i t. d. Čuveni bokser zna toliko isto o životu van oblasti boksa koliko naučnik-egiptolog o životu posle egipatskog doba. Na brzinu pročitane novine zamenjuju ljudima, udubljenim u svoju struku osećanje sveta i posmatranje sveta. Savremeni glumac nalazi se u istom položaju kao i svaki drugi stručnjak.

Svaki stručnjak zna š t a radi i k a k o radi. Ali on ne zna samo r a d i č e g a on to radi. „Sam život" nateruje ga da izbegava ovo pitanje. Ali baš rešenjem tog pitanja uslovljena je pobeda jednog dela aktivnog čovečanstva, dok pasivno prelaženje preko pitanja znači pobedu drugog dela aktivnog čovečanstva. Pasivni „specialist" i protiv svoje volje postaje orudje u rukama onog aktivnog dela čovečanstva koji teži mračnoj, bolesnoj budućnosti.

Veoma često, na primer, naučnik stručnjak pravda svoju jednostranost time što on doprinosi „opštem" razvoju naučne misli. Često glumac pravda svoju delatnost (koja je postala laka) time što on ljudima pruža razumni odmor i razonodu. Ali kao što naučnik p a s i v n o i ravnodušno posmatra materializiranje svoje misli u balonima sa otrovnim gasovima i u hiljadama životnih udobnosti, koje uspavljuju svaku mogućnost korisne aktivnosti, tako i glumac nije uznemiren time što su se „razumni odmor" i „razonoda" već odavno pretvorili, u rukama spretnih preduzimača, u moralno upropašćivanje gledalaca, uništavanje njihove svesti, trovanje njihovih osećanja i volje.

Poznato je da svaki naučnik stručnjak, koji „nema vremena" da obuhvati svojom svešću celokupno područje naučne misli, u dubini svoje potsvesti krije nepokolebivu veru u to da sva nauka u njenom današnjem obliku, a naročito njegova struka, ima bezuslovno pravo na opstanak. Naučnik ne sumnja u to da je dalji „razvoj" njegove struke u „istom pravcu" neophodno potreban i da je neizložen kritici. A o tome da postoji n a u k a kako se jedna specijalnost dovodi u sklad s drugim specialnostima — o tome, naravno, vodi računa „neko" drugi! Prema tome, ostaje samo da se prave eksperimenti, analize i klasifikacije. Slično duboko religioznom čoveku, veruje naučnik i u svoje „radne hipoteze" prenoseći odgovornost za ove hipoteze na „nekoga, koji zna". Time se objašnjava ova mirnoća učenog stručnjaka. Odatle potiče i mirnoća savremenog glumca: „neko zna zašto postoji pozorište o n a k v o kakvo je danas". Specialist n e m a v r e m e n a da proširi svoje interese i da načini svoj život dubljim. Stručnjak je čovek kome je „sam život" ukrao vreme za život.

Veliki i moćni hipnotizer naših dana (kome je ime — materijalizam), vršeći svoje eksperimente nad ljudima, sugerira im ideju n e d o s t a t k a v r e m e n a. Ovo, kao aksiom, prihvaćeno

je u celom svetu, ma da desetine slučajeva demantuju njegovu istinitost. Na primer čovek, koji izgubi neku njemu dragu stvarčicu, može da je traži s a t i m a, zaboravivši svoje hitne i neodložne poslove. Često nametljivi muzički motivi ili pojedine rečenice po čitave d a n e ispunjuju čovekovu svest. A koliko je ogromna količina vremena, koje ljudi izgube u umornom i haotičnom lutanju misli! Medjutim, i u onim slučajevima kad čovek ima dovoljno slobodnog vremena, on ipak to vreme ne iskorišćuje da bi odgovorio na nasušno životno pitanje: č e g a r a d i? I to se mora pripisati delatnosti velikog hipnotizera, koji čoveku nameće ideju: „života, koji će u svoje vreme pokazati kako i radi čega ima čovek da živi." Potreba svake zdrave duše da jasno posmatra svet, da da jasan odgovor na pitanje „čega radi" — ova se potreba uništava uticajem materialističke hipnoze.

Kao zasebna „specialna" oblast, pozorište ili ne igra uopšte nikakvu ulogu u našoj civilizaciji ili, kao što se sada već mnogo češće dogadja, igra negativno rušilačku ulogu.

Samo će ono pozorište moći da izidje iz ove katastrofe i postati važan i neophodan beočug u našoj kulturi, koje će, „izgubivši mir", osetiti da postoji radi toga da u harmoničnom skladu sa naukom i religijom vodi borbu protiv rušenja i učmalosti što su obuhvatili naš život, i spoljni i unutrašnji.

Rušilački impulsi života gube svoju snagu onog trenutka kad su uočeni i otkriveni. Čak i genijalan glumac ili genialan reditelj u naše doba — ako je s l e p prema ovim rušilačkim snagama, koje unose disharmoniju — faktički je primoran da ode u pozadinu, kao slabi, nenaoružani vojnik, pa makar spolja imao „svetski" glas i „sjajan" položaj. Stoga je jasno posmatranje sveta potrebno glumcu budućeg pozorišta isto toliko (a možda čak i u većoj meri) nego svakom drugom stručnjaku. Medjutim, sagraditi optimističko, pozitivno, stvaralačko posmatranje sveta mnogo je teže nego pasivno prebivati u posmatranju pesimističkom, skeptičkom i rušilačkom. Da bi se krenulo sa mrtve tačke i zakoračalo, potrebno je, izgubiti mir, spokojstvo a to niko ne želi.

Položaj pozorišta ostaće još uvek katastrofalan, ako glumac svesnim i dobrovoljnim naporom ne izadje (a zajedno s njim i pozorišna umetnost) iz začaranog kruga: glumci kvare publiku, publika glumce, i t. d., i t. d.

Težnja naturalizmu svlači pozorišnu umetnost na nivo ropskog podražavanja našoj jadnoj, amoralnoj, surovoj stvarnosti. Cela glumčeva umetnost svodi se, u stvari, na to da bude gramofon i fotografski aparat. Zahvaljujući tome, prebivanje na pozornici postaje tako jednoliko, sitničarsko i jevtino da tražiti nešto i raditi na nečem zaista ne vredi, a, što je glavno, glumac i ne oseća želju za to. Moraju se primenjivati svemogući n a č i n i radi toga da bi gledalac bio zainteresovan i zgranut. Najomiljeniji od ovih načina danas su dekorativni trikovi i revije. Vrlo često gledalac gleda ovaj ili onaj komad s a m o zbog toga što u tom komadu ima revija.

Najdublja ozbiljnost života, koji nas okružava, zahteva da se na sceni pojavljuju ogromni simboli i događaji, ovaplođeni kroz klasičnu književnost čovečanstva u obliku visoke glumačke i reditelјske umetnosti. Ali ova umetnost može da postane visoka samo pod uslovom potpunog prevazilaženja glumca i reditelja. Slično malom detetu, glumac mora učiti da govori, da ide, da misli, t. j. da prodire u tri osnovne tajne pozorišnog stvaraštva: u tajnu govora, kretanja i sveta umetničkih likova.

Ove tri najsuštastvenije oblasti pozorišne umetnosti postepeno su postale tudje za našu svest, umrle i danas mi stojimo pred njima kao pred tajnom. Sve je mrtvo u pozorištu:

1. — Mrtav je savremeni scenski govor. Valja ga načiniti pokretnim, plastičnim, oborenim, muzikalnim. Valja otkriti duboki lirizam samoglasnika i zadivljujući umetnički otsev spoljnjeg sveta u suglasnicima. Svako slovo (zvuk) krije u sebi neiscrpne mogućnosti umetničkog izraza. Prilaženje savremenog glumca zvuku sa gledišta smisla, gledišta intelektualnog, čini tudjim njegovoj svesti naročiti život zvuka (slova) u reči. Jedan savremeni filosof veli da se slova azbuke mogu kombinovati tako da nam njihova kombinacija pruži feljton dnevnog lista, ali se drugom kombinacijom istih slova može dobiti Geteov „Faust"! Isti je slučaj i sa glumčevim govorom na pozornici. Putem jednog sistema vežbanja, glumac može steći sposobnost da izgovora slova svoje uloge tako da ona sama po sebi, nezavisno od intelektualnog značaja reči, postanu umetnička dela sugestivne lepote, snage i ubedljivosti. Valja poznavati tajnu pesničke versifikacije i ritmova i navikavati na to da se lepi stihovi na pozornici izgovaraju kao lepi stihovi, a ne kao proza, lišena svake forme. Valja — na osnovu specialne tačne metode — ući u tajnu osnovnih nijansa govora, iz kojih će snažnom bujicom pojuriti neizbrojivo bogatstvo boja, zvučanja i intonacija. I tada će, posle mnogo i mnogo godina rada, govor na sceni oživeti i biti u stanju da posluži velikim umetničkim zadatcima budućeg pozorišta.

2. — Mrtav je i scenski gest: ceo scenski izraz glumčev sveo se danas na mimiku. Dobijajući sve oštrije i ružnije oblike, mimika uništava izrazitost glumčevog tela. Čak i izrazitost ruku stradala je od prevlasti mimike na pozornici, dok, medjutim, ruke uvek moraju da izražavaju nešto, i to ne samostalno, već u vezi (u kompoziciji) sa ostalim telom. U tome cilju valja istrajnim vežbanjima vaspitati novo shvatanje gesta. Naročita pažnja (ne spoljna, već unutrašnja) prema svome telu, pomoćiće glumcu da nešablonski shvati kretanje i da pristupi njegovom uklanjanju iz sfere naturalističkog sitničarenja i neumetnosti. Tajna kretanja postaje pristupačnija, ako se shvate i osete osobine koje su njemu svojstvene, na primer: s t v a r a n j e f o r m e pomoću gesta, njegova m u z i k a l n o s t, njegova sposobnost da z r a č i i d a d a j e svoju snagu, svoju prezasićenost ovim ili onim osećanjem ili impulsom volje i, naposletku, njegovu toliko ne-

nadmašnu po lepoti sposobnost da lebdi u prostoru, stvarajući ritmičke crteže i oblike. Zakoni scenskog prostora biće glumcu otkriveni, ako on putem vežbanja shvati tajnu gesta. On će preživeti značaj avanscene, dubine scenskog prostora, značaj desne i leve strane i tome slično. Slučaj i samovolja u ovom smislu neće moći već da se pojave. Glumac će postati majstor i gospodr scenskog prostora; on će ga načiniti živim i ispuniti svojim ritmičkim bićem, bićem u prekrasnom kretanju. Osećanje kompozicije, osećanje celine orijentisaće glumca, ispunjavajući ga nadahnućem kad se nalazi na pozornici zajedno sa svojim partnerom. Ovakav gest, ovakva umetnost kretanja nalaziće se u divnom harmoničnom odnosu sa govorom.

3. — Mrtva je i umetnička misao (fantazija). Veoma složen i u isti mah strogo racionalan rad mora da izvede glumac u oblasti vizuelnog osećanja i ovaploćenja lika, koji se stvara. Danas se na sceni pojavljuju haotično proizvoljni ili šematički rezonerski pokušaji. Putem dugotrajnog vežbanja i ozdravljenja svoje fantazije na planu duboko sadržajnih i živih životom večnim likova svetske literature glumac će postepeno prići onome što je Goethe nazivao „tačnom fantazijom". Ona će pred roditeljem, glumcem a, prema tome, i pred gledaocem stvoriti ne samo nove dubine večnih likova, nego i ogroman značaj tih likova u njihovom spoju za današnju kulturu čovečanstva.

Sem ove tri osnovne i najvažnije oblasti teatarskog rada, valja obratiti najobziljniju pažnju i na s t i l. Duboko razumevanje stila i sposobnost da se on ovaploti na sceni imaju da posluže za uklanjanje jevtinih načina stilizacije i neumetničkog, lišenog stila naturalizma. Stil jeste j e d i n s t v o svih onih sretstava, načina i oblika, koji u danom umetničkom delu izražavaju duhovnu ideju ili kompleks ideja. Svi detalji ma kog arhitektonskog stila (grčkog, gotskog, mavarskog, rokoko i t. d.) protkani su složenim, ali veoma odredjenim kompleksom ideja, koje su gospodarile u ovoj ili onoj eposi. Stil pretstave jeste isto tako protkanost svih njegovih detalja jednom duhovnom sadržinom (idejom). Snaga pozorišta naročito je ogromna stoga što je pozorište sintetička umetnost: buduće pozorište pretstavljaće jednu složenu i moćnu kompoziciju raznih umetnosti. To će doći kao posledica tačnog shvatanja i primene stila na pozornici.

Zadatci novog pozorišta zaista su ogromni: ono ima da pruži u umetničkom obliku gledaocima nova znanja o čoveku i svetu. Pred gledaocem ima da ponikne na sceni veliki duhovni oblik budućeg čoveka i čovečanstva u punoj složenosti i dubini. U tome će biti proročanski uticaj pozorišta na sve bez izuzetka oblasti ljudskog života. U tome je njegov značaj za buduću kulturu.

Samo pod uslovom da se svesno teži osvajanju nove pozorišne umetnosti i ostvarenju ogromnih zadataka koji presttoje pozorištu, moćiće glumac da zauzme svoje mesto u redovima onog kulturnog dela čovečanstva koje se bori za zdravu i svetlu budućnost.

Борис Скоморовски
(Превела *Бр. Ковачевић*)

СОВЈЕТСКА ПРИВРЕДА

ПРЕГЛЕД ЕКОНОМСКИХ ПУБЛИКАЦИЈА, ИЗАШЛИХ У ИНОСТРАНСТВУ

Нагло расте број књига посвећених Русији и на разним језицима. Тај појачани рад писаца и издавача сведочи да руски проблем и даље занима широке и разнолике кругове читалачке публике.

Тражња литературе која третира руска питања, није пролазна. Петнаестогодишње трајање тог интересовања пробуђеног револуцијама 17-те године и пажња према историским догађајима који су се одиграли у Источној Европи, претварају се у постојану и стварну љубав према загонетном народу, који с мукама тражи путеве свог социјалног ослобођења и културног подизања.

У овом потоку књига неизбежно се наилази на лака дела, диктирана жељом да се искористи тема у моди. Али упоредо с њима, последњих година појавио се, нарочито у Немачкој, читав низ озбиљних, мисаоних и непристрасних књига, које подижу завесу са оних грандиозних догађаја, који се одигравају на простору једне шестине земаљске кугле а имају светски значај.

* * *

Као најбољи увод за употпуњавање привредних проблема на чијем се решењу Русија толико мучи, може нам послужити рад руског економисте А. Југова.

Та је књига издата истовремено на немачком језику (A. Jugow — Die Volkswirtschaft der Sowjetunion und ihre Probleme — Verlag Kaden & Comp. Dresden, 371 S.), на руском (А. Югов, Народное хозяйство Советскои России и его проблемы. Изд. Економические проблеми, Берлин, 262 стр.), на енглеском (A. Jugoff, Economic Treds in Soviet Russia. George Allen & Unwin L. T. D. London 350 p.) и на шпанском, а појавила се почетком 1929 г. у тренутку када су се полагали темељи петогодишњег плана. Уз своје излагање развитка економских односа за једанаест година револуције, аутор је унео две уводне главе (оне су изостале у руском издању): „Руска народна привреда пред светски рат" и „Народна привреда за време рата". У њима ће читалац наћи кратке, али уједно и најважније податке о стању руске индустрије и пољопривреде у очи октобарске револуције,

као и о тенденцијама развитка економског живота Русије. Колико би мање брзоплетог и неоснованог суђења било код странаца који пишу о Совјетској Русији, кад би се потрудили да упознају економску прошлост земље, без чега је немогуће схватање привредних, социјалних и политичких процеса револуционарне епохе. Али, на жалост, по неки писци који данас пишу о Русији, убеђени су да њена историја не почиње чак ни од Љењина и октобарске револуције већ управо од Стаљина и његове „генералне линије".

Глава трећа („Привредна политика Војног комунизма") упознаје нас са првим покушајем свеопште и нагле социјализације народне привреде у Русији, предузете од стране Љењина пошто је заузео државну власт, а која се за комунисте завршила грандиозним поразом на економском фронту. Те три године (1918—1920 г.) привредног распада и расула завршиле се у марту 1921 год. новом економском политиком (НЕП), коју су ишчупали од бољшевичке владе — раднички штрајкови, сељачки немири и напослетку кронштатска побуна морнара.

Велики део ове књиге посвећен је анализи руског економског живота епохе НЕП-а (1921—1928 г.) и она се може назвати правом економском енциклопедијом неповске Русије. При томе су свестрано осветљени главни проблеми руске индустрије: индустријализација, капитално изграђивање, проблем капитала, управљање и организација државне индустрије, границе и облици национализације, и друго.

Исто су тако подробно додирнута питања искључиво важна за Русију, везана за полопривреду. (Не заборавимо да ако је у крупној индустрији радило 3,38% целокупног радног становништва Русије, у пољопривреди је било заузето 86,72% — податци пописивања СССР извршеног у децембру 1926 г.). На основу обилног статистичког материјала описана су померања која су се извршила на руском селу за време револуције: нивелисање, интензификација и индустријализација пољопривреде, аграрна пренасељеност и друго. Упоредо, оцртавају се путеви развитка руске земљорадње, како привредне, тако и „социјалистичке" (колхози и совхози). Много је пажње обраћено трговини и кооперацији, монополу спољне трговине, трговачким уговорима и концесијама, питању станова и станбеној политици, новчаном обрту и државним финансијама (буџет, порезе, зајмови).

Хоћу нарочито да истакнем главу посвећену „Раду" (страна 285—308). Вешто изведена комунистичка пропаганда тежи да убеди широке народне масе Запада да је руски пролетаријат стварни господар социјализоване привреде и да та класа — „диктатор" живи угодно у савременој Русији. То тврђење неочекивано су прихватили неки реакционарни економисти и тврдили да у Русији радници благују на рачун сељаштва. У ствари, руски радник добија сасвим ништавну плату за свој

тежак рад. Он не само што не пада на терет некој другој класи, већ се његовим радом, као и радом сељаштва користе у Совјетском Савезу паразитски елементи (привилеговани водећи кругови, полициско-административни апарат, партиска бирократија, врхови совјетског чиновништва и т. д.).

Сем мале групе чланова фабричких комитета и комунистичких ћелија, радници су лишени могућности да утичу не само на привредну политику већ и на унутарњи распоред и производњачки живот фабрике. Радничка маса осећа се у предузећима као и раније, само као продавац радне снаге. Општи политички притисак створио је у Русији такво стање да се радници само у најгорим моментима — под претњом затварање фабрика, погоршавања услова рада, — усуђују да отворено критикују рад фабричке управе, а нарочито виших привредних органа. Производњачки скупови потпуно су изгубили ону принципиелну суштину у чије су се име стварали: учешће радника у управљању производњом. Они су се већим делом претворили у државну параду или у агитационо-комунистичке митинге. По некад, без обзира на све полициске шикане незадовољство радника изражава се сукобом. У том случају радници стварају за вођење своје борбе нелегалне борбене комитете. Пребацивање на горе услове рада, отпуштање, хапшење и прогонство, то су обичне последице таквих испољавања активности руског пролетаријата.

* * *

Бивши приват-доцент московског универзитета, одличан познавалац руске економике, П. Хенсел (Paul Hänsel — Die Wirtschaftspolitik Sovjet Russlands — Verlag J. C. B. Mohr, Tübingen, 1930, 204 S.) даје објективну оцену привредних процеса који се одигравају у Русији, далеко од сваких непријатељских предубеђења. Аутор не скрива свој негативан однос према бољшевичким експериментисању на живом телу земље. Али то му ипак не смета да савесно испита организацију планске привреде Совјетског Савеза, мере уперене на подржавање стабилизоване новчане јединице, напоре совјетске владе да на виши ниво подигне руску земљорадњу и остало. Хенсел такође обраћа пажњу и на везу руске народне привреде са светским тржиштем.

У књизи су наведени кратки, али одлично изабрани и груписани подаци о становништву (узраст, пол, социјални положај, професија и друго), о природним богатствима земље и о стању народне привреде пре рата. Свестрано је проучено и изложено стање различитих грана совјетске привреде — индустрија, земљорадња, спољна и унутарња трговина, финансије, транспорт и рад. Хенсел пише за оне који хоће да озбиљно и темељно упознају економску политику, коју води комунистичка диктатура владајући Русијом већ деценију и по.

* * *

Крајем 1928 г. привредно стање у СССР постало је тако тешко и неподношљиво да је и за саме руководиоце совјетске политике била јасна неизбежност неког наглог и одлучног скретања. Све могућности даљег привредног развитка у оквиру НЕП-а биле су, са свршетком „васпостављајућег процеса", исцрпене. Совјетска привреда зашла је у ћор-сокак и бољшевичка диктатура се поново нашла на раскршћу, као што се то већ десило почетком 1921 г. за време слома војног комунизма. Пред бољшевицима је стојала дилема: или даље проширавање НЕП-а и везано с њим неизбежно појачање приватног привредног сектора у земљи и као резултат тога ликвидација диктатуре, или хипериндустријализација привреде и колективизација ситних сељачких газдинстава, другим речима, стављање на коцку неодложног изграђивања „социјализма у једној земљи".

После дужег колебања и неколиких скретања Стаљин је одлучно скренуо другим путем: триумфовала је политика генералне линије и беспоштедног и безобзирног спровођења у живот петогодишњег плана.

* * *

Трећем, још незавршеном периоду, руске револуционарне историје (1929—31) посвећена је књига М. Фарбмана издата 1931 г. на енглеском, немачком и француском језику (Michael Farbmann — „Piatiletka", der Fünfjahresplan, die Neue Offansive des Bolschewismus, Berlin 1931).

Аутор је сталан сарадник једног од најозбиљнијих економских органа, економског часописа „Ekonomist", и од њега би се, изгледа, могло очекивати темељно и продубљено прилажење третираном питању. Нажалост, његова књига је састављена врло неуредно и својом површношћу не издиже се изнад нивоа новинарског чланчића, статистички материјал аутор наводи без потребног одабирања, не подвргавајући га критичком расматрању. Књига садржи много неправилности и правих глупости, што нарочито зачуђава, јер аутор одлично зна руски језик, а тобоже је извршио два путовања по Русији.

Ограничићу се на један пример. Фарбман наводи (стр. 42), да се број беспослених повећао захваљујући отпуштању свих државних службеника. Кад би поверовали томе тврђењу, требало би претпоставити да је цела Совјетска државна машина била заустављена. Посебно, на пример, био је распуштен Г. П. У. Међутим тај важан догађај сем нашег аутора нико није приметио. Занимљиви су утисци Фарбмана, које је понео из посете совхозу — гигантске житне фабрике, која заузима 115.000 хектара.

* * *

О истој теми — пјатиљетки — написано је још много књига. Између њих се угодно истиче својом озбиљношћу, објективношћу и јасношћу излагања нова књига Југова, изашла августа

прошле године у немачком и руском издању, (A. Jugow — Fünfjahresplan — Mit einem Nachwort von Th. Dan: Wohin steuert die Generallinie" — Verlag J. H. W. Dietz Nachf. Berlin 1931. 128. А. Југов — Пјатиљетка. Са поговором Ф. Дена — Перспективе генералне линије — издање „Социалистичког Весника, Берлин 1931 186 стр.). По њој се стварно могу упознати она грандиозна привредна померања која се данас одигравају у Русији.

Скоро пола књиге је потпуно посвећено излагању „Планова пјатиљетке и њиховог остварења". (Трећа глава је подељена на осам пододељака: индустрија, пољопривреда, жељезнички транспорт, тржиште и снабдевање становништва, финансије и новчана привреда, рад, социјално културне потребе, пјатиљетка и светска привреда. Та је глава снабдевена са 25 таблица које пружају читаоцу могућност да се самостално и независно од ауторових навода снађе у непроходном лабиринту совјетске званичне статистике, са њеним цифрама које имају један циљ: да докажу правилност следећег прелома променљиве политике В. К. П.[1])

Упознавши се са извођењем плана, видећемо да је совјетској власти пошло за руком да помоћу сувишног напрезања свих народних снага у области индустрије, постигне по обиму искључиво произвођачко техничке успехе. Значајно је порастао релативан значај индустрије у народној привреди. При том, њен основни капитал премаша данас у најмању руку два пута предратни. У Русији се убрзаним темпом развија производња средстава производње.

Али, и ако се произвођачке моћи земље несумњиво развијају, ипак је то развиће болесно, без система и нерационално. Подижу се гигантске фабрике, а у земљи се још не осећа стварна потреба за њиховом продукцију. Фабрике се не зидају у оним реонима где су неоспорно потребне. Ничу предузећа која производе полуфабрикате и фабрикате, али се у пропорцијама никако не слажу.

Индустриско изграђивање често је потчињено политичким захтевима а не економским. Нова предузећа не снабдевају се оним машинама које одговарају културно техничком нивоу радника и просечним захтевима потрошача.

Под произвођачким снагама ми подразумевамо не само зграде, машине, сировине и остало већ и саме произвођаче, т. ј. раднике. И баш се те живе произвођачке моћи, мишићна и нервна енергија пролетаријата, троше неразумно и грабљиво; на рачун њиховог беспоштедног искоришћавања развијају се мртве произвођачке снаге.

У петогодишњем плану колективизација не игра решавајућу улогу. Претпостављало се да ће у току низа година руска пољопривреда постојати поглавито у приватно привредним

[1]) Сверуска комунистичка странка.

облицима и да ће повећана индустрија пружити потребне сировине и храну од самосталног сељака. Истина, комунистичка теорија је посматрала колективирано газдинство, као најсавршенији облик земљорадње, али, рачунајући са објективним тешкоћама, план је одређивао релативно спор темпо колективизацији. На тај начин бољшевичка диктатура пошла је путем свеопште колективизације насупрот својим сопственим плановима и претпоставкама.

Руски сељак није хтео, а није ни могао да задовољи оне захтеве које је стављала хипериндустријализаторска линија. Привредна заосталост руског села била је тај ћор-сокак у који је зашла ова политика. Друге године пјатиљетке сељаштво је, као одговор на експропријацију села, почело да производи све мањи део за тржиште, п и ј а ч н а р о б а сељачке привреде је опадала, оно се враћало натуралном систему.

Плашећи се самоградње сељаштва, ослобођења приозвођачких снага села и политичких последица које би одатле потекле, Стаљин је ставио на коцку принудну колективизацију и „раскулачивање" сељаштва. Тај пут није био једино могућ, али је био једино подударан са очувањем диктатуре.

Пракса протеклих трију година рада колхоза сведочи да ликвидација самосталног сељака и његова замена колективним господарем није доказала своје економско преимућство. Али упоредо са колективизацијом, премда органски с њом није везана, одиграло се коренито производњачко техничко преуређење руског села. Оно је било могуће и неопходно и без икакве колективизације, али историски се одиграло под њеном заставом.

Руској пољопривреди претстоје још радикална померања. У датом времену немогуће је предвидети каквим ће се путевима и у којим облицима извршити „расколхозивање" села. Психа сељаштва остаје власничка и кад се скине спољне приморавање почеће масовно распадање колхоза. Али подизање пољопривреде на један виши технички агрономски ниво јесте то чврсто постоље на коме ће се изграђивати руска земљорадња.

Коренита реконструкција целе народне привреде предузета у остваривању петогодишњег плана најоштрије је истакла пред земљу проблем кадрова. Недостатак технички и агрономски образованих и организаторски способних вођа, с једне стране, а с друге, квалификованих радника, јесу најважнији од оних „чворова" који спречавају остварење широко замишљених планова са њиховим необичним замахом.

1930 г. био је извршен преглед, којим је установљено да општи број индустријских специјалиста, сеоских домаћина са специјалном спремом и економиста износи око 300.000. Међутим, према „Плану обезбеђења народне привреде кадровима специјалиста" (Москва 1930), најмања потреба вођа специјалиста рачуна се за трећу годину пјатиљетке на 500.000, а за пету годину на милион. Али ни „брзометна" припрема нових специјалиста,

ни привлачење странаца не могу решити проблем кадра. Тим пре, што већ постојеће научне раднике и интелигенцију совјетска власт посматра као скривене „штеточине" и „саботере".

Без обзира на то што је цела Русија принесена на жртву петогодишњем плану, у њој ипак нема планске привреде. Диктатура је толико јака да механички може да сломи свако противљење, па чак да уништи целе класе. Бацивши све снаге државе на овај или онај „фронт", она може да обезбеди извођење својих наредаба. Али она нема моћи да савлада „побуну закона економије" и да удеси нормално функционисање привредног живота. Стално траје вечни економски рат у коме је спољни победилац досада још диктатура. Али то још не значи да је она остварила планску привреду.

Довољно је поредити руску стварност, њене „рђаве рачуне", „продоре", „теснаце и чворове", „штеточинство", и „диспропорције", са оним како је одређивао 1926 год. суштину планске привреде виши орган планске привреде СССР — Госплан, па да се уверимо да се „крепосна" привреда, која није отклонила у Русији анархију производње, не може назвати организованом привредом: „Остварујући планску привреду, ми на првом месту тежимо таквом изграђивању народне привреде, у коме се, благодарећи сразмерности делова и научној изграђености метода производње и расподеле, у правилном подударању са објективним материјалним изворима и постојећом радном снагом, постиже максимални производњачки успех са минимумом утрошка и за минимално време. Друго, целокупни државни систем конструише се на тај начин што обезбеђује раван ток целом механизму без криза и крахова, и уз то је цео радни колектив свестан учесник друштвене производње као целине, који јасно даје себи рачуна о методама и ступњу могућности потчињавања мртве природе његовим потребама".

Питање да ли се остварује пјатиљетка, интересује не само целу Русију већ целокупно јавно мњење Европе и Америке. Једни с радошћу и надом, други са страхом и мржњом прате пулс руског привредног живота. Има ли истине у тврђењима бољшевика, да ће петогодишњи план бити изведен пре времена — за четири године?

Ако не посматрамо пјатиљетку као плански, хармонични систем развитка народне привреде, благостања и културе народа, већ само као покушај комунистичке диктатуре, да, путем невероватног напрезања свих материјалних средстава и резерви земље и целокупних снага становништва, остваре за најкраће време огроман развитак приозводње, онда се мора признати да квантитативни резултати врло значајни.

Али, то је само производњачки део пјатиљетке. У свим другим областима везаним са материјалним, социјалним и културним потребама народа, извођење плана је врло далеко од његових

перспектива. План је становништву донео глад, отсутност најнеопходније робе, погоршање станбених прилика и све веће сиромашење.

Потрошња народних маса спала је на ниво најтежих година војног комунизма и грађанског рата, према коме предах за време НЕП-а изгледа као неки златан век. На тај начин повећан темпо развитка производње постигнут је само путем снижавања животног нивоа народа.

Зато и не постоји право остварење пјатиљетке као целине и повезаног плана повећавања економског, социјалног и културног нивоа земље и народа. Постоји само наказна хипертрофија производње, која се развија на рачун невероватног стезања свих потреба становништва сиромашења и деградације земље.

Здрав развитак производњачких снага и пораст културног и материјалног благостања народних маса, могућ је само на путевима одлучног прекида са принципима генералне линије, са данашњим темпом и облицима индустријализације и колективизације. Али таква оштра промена економске политике, тесно је везана са најоштријим социјално-политичким проблемима.

* * *

Као што је већ речено, књига Југова је снабдевена поговором од лидера руске социјал-демократије Ф. Дана. Док је први остао поглавито у границама социјално економских питања; други, у полемици против Ото Бауера, чије је гледиште познато нашим читаоцима, истиче на прво место социјално политичке проблеме везане са перспективама генералне линије.

За време НЕП-а одиграло се зближавање свих слојева пореволуционарног друштва са совјетским поретком. Сад тај процес не само да се зауставио већ иде у супротном правцу.

Интелигенција, нова буржоазија, сељаштво, напослетку чак и радничка класа — све групе нове Русије стављају се у непријатељске јавне или скривене односе према власти изашлој из револуције. А ова последња све се више претвара у централисани бирократски апарат, који се окамењава у закопчану привилеговану касту. Она није одушевљена високим идеалом социјализма, већ жељом самозаштите и мржњом према демократији. Она је навикла да дејствује насиљем и терором и слеђена је страхом пред долазећом одмаздом.

Ево зашто пут генералне линије не води у царство социјализма, већ прети да заведе Русију у пропаст контрареволуције. Не могуће је отклонити ту опасност подупирањем теро, ристичке диктатуре бољшевизма и његове генералне линије-јер је они баш стварају. Она се може отклонити само борбом да се неизбежна ликвидација бољшевичке диктатуре не изврши путем њеног претварања у бонапартистичку диктатуру имућних, већ путем њене демократизације, што ће у максималној мери обезбедити интересе широких народних маса.

Марина Цветајева
(Превела *Бранка Ковачевић*)

ПЕСНИК И ВРЕМЕ

Уредништво „Р. А.“ препоручује читаоцима следеће редове у студији Марка Слонима изашле у „Р. А.“ под насловом „Портрети руских писаца“, који се односе на Марину Цветајеву: *Ур.*

„Може се рећи да се ни око једног руског песника не воде већи спорови, као око Марине Цветајеве. За једне — она је највећи руски лиричар у доба после револуције. Други је окривљују, говорећи да су њене песме и поеме — бесмислено ређање речи, у којима се не може снаћи обичан смртни човек. После публиковања сваке њене поеме јављају се јетки напади, страсне одбране, ватрени сукоби. „Старци“ је не разумеју и не признају, омладина је сматра готово за свога учитеља...

...Цветајева је — тежак песник, јер су њена дела по форми необично нова и сажета. Она натерује читаоца да са великим тешкоћама пронађе смисао њезиних песама...

...Нове песничке форме не могу се усвојити тако лако, као обични размери и мелодије, и нема ничега чудног у томе што овај песнички ковчежић, у који је Цветајева затворила своје идеје, многима личи на ковчежић са тајним катанцем. Али како дивни поетски призори стоје пред оним ко, захваљујући интуицији, ученој или брижљивом изучавању, уђе у тајну ковчежића и отвори тихи поклопац са ове дивне ризнице...“

„Ја необично волим уметност, само не савремену“ — то су речи не само грађанина, већ и понеког великог уметника, али увек о туђој грани уметности — на пример сликара о музици. А у својој области велики уметник је неизбежно савремен, зашто — видећемо после.

Немање љубави за ствар, на првом месту и поглавито, јесте због непознавања њеног. Први узрок непримања ствари је неспремност за њу. Сељаци у граду дуго не једу наша

јела, као и деца што неће ново. Физичко окретање главе. Ништа не видим (на овој слици) и зато нећу да гледам — а да би се видело мора се баш гледати, да се опази треба се загледати. Обмануће се нада очију навикнутих да виде на први поглед — то јест да гледају трагом туђих очију. Не дознати, већ сазнати. Код стараца је умор (то и јесте заосталост), код грађанина је предубеђење, а сликар који не воли савремену поезију, не види туђе биће од самога себе. У сва три случаја страх од напрезања, ствар за праштање — засад се не осуђује.

Једини случај достојан признања, то јест једино законито неприхватање ствари јесте неприхватање са потпуним сазнањем.

Да, знам, да, читам, да, признајем — а л и претпостављам (рецимо) Тјутчева, који је мени, мојој крви, мојој мисли сроднији.

Свако је слободан да бира своје љубимце, тачније: нико своје љубимце не може слободно изабрати: била бих рада, претпоставимо, да волим свој век више од претходног, али не могу. Не могу, и не морам. Нико не мора волети, али свако ко не воли мора знати, прво, оно што не воли, друго, зашто не воли.

Доћи ћемо до последњег од последњих случајева: кад уметник не прихвата своју личну ствар. Мени моје време може бити мрско, ја сама себи, у колико сам ја — оно, могу бити мрска, и још више (јер бива) да ми је туђа ствар туђег века можда милија од своје, не због неке снаге, већ због сродности — матери је туђе дете можда милије од свога, које се уметнуло на оца, то јест на век: али ја сам са својим дететом — дететом века — везана, осуђена, друго не могу родити ма како да хоћу, ипак не могу. То је оно судбоносно.

Волети свој век више од претходног не могу, али и да стварам другојачији век од свога такође не могу: оно што је створено не ствара се, већ се ствара само унапред. Није нам дато да бирамо своју децу: дату и задату.

„Ја необично волим песме, само н е савремене" — и то тврђење, као и свако друго, има своје супротно тврђење, и то: „ја необично волим песме, а л и с а м о савремене". Почнимо од најинтересантнијег и честог случаја: истог грађанина и дођимо до најинтересантнијег: великог песника.

„Доле Пушкин" одговор је сина на крик оца: „доле Мајаковски" — сина, који више, не толико против Пушкина, колико против оца.

Крик „доле Пушкин" јесте прва цигарета попушена пред очима оца непушача, не толико себи на радост, колико њему у инат. На реду је породична свађа, која се свршава миром (међутим, ни оца, ни сина, ни најмање се не тичу, ни Мајаковски, ни Пушкин). То је крик непријатељских поколења.

Други аутор који одговара малограђанском крику „доле

Пушкин" јесте најгори аутор: мода. На том се аутору нећемо зауставити: страх од заосталости је признаница сопствене глупости. Шта можемо захтевати од грађанина када су њој подвргнути и сами књижевници, књижевнички реп. Свака савременост има два репа: реставраторски реп и новаторски, и не зна се који је гори.

Али ово није крик грађанина, већ великог писца (тада осамнаестогодишњег) Мајаковског: доле Шекспир!

Самозаштита стварања. Да се не би умрло — понекад — треба убити (пре свега — у себи). И ево Мајаковски иде — на Пушкина. У суштини не на свога непријатеља, већ савезника, најсавременијег песника свога доба, истог таког творца сопствене епохе, као што је и Мајаковски своје — и само је зато непријатељ, што су га излили из туча и тај туч навалили на поколења (песници, песници, више него слава за живота, бојте се посмртних споменика и читаоника!) Крик није против Пушкина, већ против његовог споменика, самозаштита која се свршава (и свршила се) чим је творац (борац) очврснуо (на пример дивна поема сусрета са Љермонтовим — дело зрелих година).

Али — осим искључивог примера Мајаковског — тврђење: „необично волим песме, само не савремене" и његова супротност: „необично волим песме, али само савремене" вреде једно колико и друго, то јест мало — то јест ништа не вреде. Нико (осим крвне самозаштите Мајаковског) ко воли песме неће тако рећи; нико ко истински воли неће у корист данашње садашњице отсећи учорашњицу — и сваки дашњу садашњицу; нико ко истински воли неће се сетити да реч с а д а ш њ и ц а има и друго значење осим: и с т и н е — у уметности она друго значење нема — нико према уметности, природи, неће извршити грех политичара: да на тлу јединства усади стуб размирица.

Не воли никога ко воли с а м о то. Пушкин и Мајаковски би се сложили, већ су се сложили, никад се у стварн нису ни разилазили. Ратују низине, а врхови се зближавају. „Под небом доста је места за све" — то најбоље знају врхови. И усамљени пешаци. А мишљење осталих: заосталих, уморних или који се боје да заостану, мишљења и претпостављања н е з н а ј у ћ и х пошто се изјасне, а уметности и пре него што се изјасне, ништа се не тиче.

Натпис на једном од пограничких стубова савремености: У б у д у ћ н о с т и н е ћ е б и т и г р а н и ц а — у уметности је већ извршен, од постанка је извршен. Светска је ствар она која у преводу на други језик и у другом веку — у преводу на језик другог века — најмање или ништа не губи. Пошто је све дала свом веку и крају, још једном даје свим крајевима и вековима. Ограничено испољивши свој крај и век — неограничено испољава све што није крај и није век: навек.

* * *

Несавремене уметности (која не испољава своје доба) нема. Постоји реставрација, то јест неуметност, и постоје појединци који су прескочили своје доба, рецимо за сто година унапред (НЗ! никад — натраг) то јест ипак, премда не у свом добу, али савремени, то јест не ван времена.

Геније? Чије име изговарамо када мислимо на Ренесанс? Винчи. Геније даје име епохи, толико је он — о н а, чак ако она то и не слути.

То је просто: Гетеова епоха је дефиниција која даје историску, географску и звездану карту датога момента. („У доба Гетеово", то јест кад су онако стајале звезде, или, још тачније: „земљотрес у Лисабону", то јест кад је Гете први пут посумњао у свеблагост Божанства. Сумња седмогодишњег Гетеа тај земљотрес је овековечила — и протегла).

Геније даје име епохи, толико је о н — она, чак ако он то и не слути довољно (тобоже, додаћемо, јер су Винчи, Гете и Пушкин тога били свесни). Чак и у уџбеницима стоји: Гете и његово време (то јест збир и његови сабирци). Геније са пуним правом може рећи о времену оно што је о држави рекао Луј — кратко: Le temps c'est moi (а цела плејада: mon temps — c'est nous). То је о генију који предњачи. Што се тиче одоцнелих тобоже за један или три века, навешћу само један случај: Пола Гелдерлина, који је по теми, изворима чак и по речнику — античан, и који је за свој осамнаести век задоцнио не за један већ за свих осамнаест векова, Гелдерлина, кога у Немачкој почињу тек сад да читају, то јест сто и више година доцније, успињући нашим веком, ни најмање античним. Задоцнегши у свом веку за осамнаест векова, постао је савременик XX века. Шта означава ово чудо? То, да се у уметности не може задоцнити, да сама уметност ма чим и ма шта покушавала да васпостави, сама по себи је продирање, у уметности нема повратка: без заустављања, то јест неповратно. Не безобзирце, већ без повратка. Не гледајмо постранце, већ на цео пређени пут, може се ићи потпуно затворивши очи — са слепачком палицом — а и сасвим без палице. Ноге ће те саме извести, мада си у мислима далеко за тридесет конака. Мислио о прошлом, а ишао напред.

* * *

Усамљени? Тјутчев, Љесков? који уместо у своје поколење дођоше у наше? Али тако се може доћи до Јесењина, који је задоцнио за свој крај само за десет година.

Да се родио десет година раније — певали би — успели би да оспевају — њ е г а, а не Демјана.[1]) За литературу епохе карактеристичан је он, а не Демјан, који је можда карак-

[1]) Демјан Бједни — совјетски песник. *Ур.*

теристичан — али никако за поезију. Јесењин, који је пропао због тога што није могао извести наруџбину нашег доба — због осећања врло блиског савести: између зависти и савести — лудо погибе, јер је чак и грађанску наруџбину нашег доба (множине — за једног) испунио.

„Ја сам последњи песник села“.....

Свака је савременост — у данашњици — упоредно постојање времена, свршетка и почетка, живи чвор — који само треба расећи. Свака је савременост — предграђе. Целокупна руска савременост данас је једно читаво огромно духовно предграђе са селима — не селима и градовима — не градовима — место је у времену, на коме је Јесењин, тако и заставши између села и града, биографски био уметан. Могла бих навести туцета несавремених, живих песника, али они, или већ више нису песници, или никад то нису ни били. Њих није оставило осећање свога времена, кога они у чистом облику можда нису ни имали, њих је оставио дар, преко кога су у своје време осећали — испољавали — стварали. Не ићи даље (у песмама — као и у свему), поћи натраг, т. ј. сасвим се избацити. Са главним адутом емигрантске литературе десило се исто што се од тридесетих година дешава са грађанином: он је постао савремен претходном покољењу, то јест у датом случају сопственом ауторству тридесет година у назад. Није изостао према другима, већ према самом себи.

Узрок неприхватања савремене уметности од стране Икса лежи у томе што је он више не ствара. Икс није савремен не зато што није примио савременост, већ се на свом стваралачком путу заустависмо, једино на шта творац нема права.

Уметност иде, уметници стоје. Нису савремени, осим неутралних, несавремених никаквом времену, само који су испали из строја — инвалиди, титула почасна јер у прошлости предвиђа валидност (вредност).

Свака је моћ савремена, све што је Дејствујућа Армија стваралаштва — савремена, ма за кога или против кога идејно ратовала.

Чак и моје лично назначење времена:

Јер сам се родила
Мимо времена. Узалуд
Захтеваш! Калиф на тренутак —
Време! Ја ћу те обићи.

— Крик мога времена — мојим устима, — против крик његов самом себи. Да сам живела сто година раније, кад су реке тихо текле... Савременост песника је његова осуђеност на време. Осуђеност да га води.

Из Историје не искочи. Да је то схватио Јесењин, он би мирно опевао не само своје село већ и дрво над колибом, и то дрво никаквим секирама из поезије XX века не би исекли.

Савременост код песника није проглашавање свога доба бољим, нити чак просто прихватање тог доба — н е је такође одговор! — па чак ни насушност овог или оног одговора на догађаје (песник је сам догађај свога доба, и сваки његов одговор на тај самодогађај, сваки самоодговор биће одједном одговор на све) — савременост песника није толико у садржини (шта си тиме хтео рећи? — оно што сам тиме у ч и н и о) — да сам ја, која пишем ове редове, својим ушима могла чути после читања мога „Молодца" — (Јунака): То је о Револуцији? (Рећи да слушалац просто није разумео, значи да и сам не разумеш, јер: не о револуцији, већ о н а: њен корак).

Још и више, савременост (у руском случају — револуционарност) ствари не само што није у садржини, већ понекад на супрот садржини, — као њој на потсмех. Тако у Москви двадесете године мени су из сале наручивали стихове „о црвеном официру", и то:

И тако моје срце над Ресефесером
Шкргуће — храни, не храни!
Као да сам сама била официр
У октобарске смртне дане.

Има нечег у песмама што је важније од смисла — њихов звон. И војници Москве 20 године нису се варали. Ти стихови по својој суштини много су бољи за црвеног официра (на чак и војника) него за белог, који их не би примио, који и х (1922—1923 г.) н и је н и п р и м и о.

Знам то по осећању весеља и поверења с којим сам их читала тамо: непријатељима сам их бацала као рођенима, и по осећању (плашљивости и неумесности) са којим их читам овде, нешто као: Опростите Христа ради — шта? па то што пишем о вама — тако, о вама — пишем онако: по темошњем, по њиховом, ја вас славим језиком непријатеља: мојим језиком! а у општ: опростите Христа ради, зато што сам песник, јер кад би писала тако да ви мени мене не опраштате, и да себе у мени не познајете — не би била оно што сам — песник.

Кад сам једном читала свој Л а б у д о в С т а с потпуно неодговарајућем кругу, један од присутних је рекао: — Све то није ништа. Ви сте ипак револуционарни песник. Имате наш темпо.

У Русији су мени као песнику све опраштали, овде ми тога песника праштају.

Знам и то да прави слушаоци мога белог „Рова" — нису бели официри — којима, увек кад читам, у пуној чистоћи срца хоћу да испричам ствар у прози — већ црвени студенти — до којих ће ствар као молитва свештеника пред наступањем — да хоће! — допрети.

Кад између песника и народа не би стојали политичари! И још: моје руске ствари, поред све моје усамљености

и не својом, него њиховом вољом, срачунате — на мноџине. Овде мноџине физички нема, постоје групе. Као што место арена и трибина у Русији постоје дворанице, у место етичког догађаја иступања (нек буде и наступа!) књижевне вечери, уместо безименог незаменљивог слушаоца Русије — слушалац познат па чак и чувен. У току литературе, не у току живота. Друга размера, други одговор. У Русији, као у степи, као на мору, има се откуда и куда рећи. Кад би дали да се говори.

Уопште проста ствар: овде је о н а Русија, тамо је цела Русија. Овдашњем је у уметности савременост прошлост. Русија (говорим о Русији, а не о властима), Русија је земља водећих, од уметности захтева да она води, емиграција је земља заостали, да се са њом заједно заостаје, то јест неудржљиво котрља назад. У овдашњем поретку ствари ја сам неред ствари. Тамо ми не би штампали, але би ме читали, овде ми штампају — а не читају (у осталом, већ су и штампати престали). Главно је у животу писца (у другој његовој половини) — да пише. Не: успех, већ успети. Овде ми не сметају да пишем, двоструко не сметају, јер не смета само прогањање, него и слава (љубав).

* * *

Све је ствар гледишта. У Русији ће ме боље разумети. А на оном свету још ће ме боље разумети но и у Русији. Сасвим ће ме разумети. И мене ће научити да саму себе схватим. Русија је само граница земаљског схватања, ван граница земаљског схватања Русије — неограничено схватање — неземаљско. „Постоји таква земља — Бог, Русија граничи с њ о м е", тако је рекао Рилке, који је увек чезнуо ван Русије за Русијом — целог живота. Са том земљом Бог — Русија и до данас граничи. П р и р о д н а г р а н и ц а коју не могу да омету политичари, јер није означена црквама. Не само сад, после свега одиграног, Русија је за све што није Русија увек била онај свет, са белим медведима или бољшевицима, све једно — о н а. Нека претња спасења душа преко пропасти тела. И решити се поћи т а м о, тада поред свих предратних угодности није било ништа лакше него данас преко свих запрека. Русија није никад била земља мапе, и они који су пошли одавде пошли су преко границе: видљивог. На т у Русију ставља песник на коцку. На Русију — целу, на Русију — увек. Али и Русије је мало. Сваки песник по суштини је емигрант чак и у Русији. Емигрант Царства Небеског и земаљског раја природе. На песнику — на свима људима од уметности, али на песнику највише — нарочити је жиг неугодности, по коме ћеш, чак у његовој сопственој кући, познати песника. Емигрант на Бесмртности у време, неповратник у с в о ј е небо. Узмите најразличитије и у мислима их поређајте у ред, на чијем је лицу — присуство? Сва је тамо. Завичај, племе, националност, расно, класа

— па и сама савременост коју стварају — све је то само површност, први или седми слој коже, из које песник, само и једнако искаче.

(„Колико је сати? запитали су га о в д е — а он је одговорио радозналима: Вечност" — Мандељштам о Бањушкоу; и: „Које је, пријатељу, сада тисућлеће?" — Борис Пастернак о самом себи). У ствари, сви песници свих доба говоре једно те исто. И то једно исто тако остаје на површини коже света, као видљиви свет на површини коже песника. Пред том емиграцијом шта је наша!

И дуго је на свету чамила она,
Дивном жељом испуњена,
И песме неба заменити нису могле
Досадне песме земаљске!

— ништа нису мање досадне зато што су своје! Вратимо се прозаичној садашњици: Грађанин је већином у стварима уметности савременик претходног поколења, то јест уметнички је сам себи отац, деда и прадеда.

Грађанин у стварима уметности испада из строја у тридесетим годинама и са гледишта своје тридесетогодишњице неузадрживо се котрља назад преко неразумевања туђе младости — ка непознавању сопствене младости — ка непризнавању икакве младости — све до Пушкина, чију вечиту младост претвара у вечну старост, а вечиту савременост његову у — застарелост. Карактеристично је да ниједан старац не претпоставља Державина Пастернаку, и ако обојицу не познаје. Великог познавалац не само своје савремености, већ и први заштитник истине тада неопроналеног „Слова о полку Игореом" — Пушкин је граница обавештености грађанина около и назад. Свако незнање, свака немоћ, свако зло мора ићи под скут Пушкинов, који је знао, могао, водио.

Два сусретна покрета: надирућег узраста и одлазећег, у доба уметничког полударања. Допуњујућег и нестајућег узраста уметничког прихватања.

Тако старији писци у емиграцији и до данас сматрају седамдесетогодишњег свога вршњака Бальмонта за — двадесетпетогодишњака, и до данас се са њиме боре или му као унуку „опраштају". Други млађи, још или већ савременици о н о г Игора Северјанина, т. ј. сопствене младости (на недавно вече Игора Северјанина емиграција је пошла да види себе — некада: да се суочи са сопственом младошћу, да чује како је она некад певала, а младост је — паметна! — порасла је и певати престала, само једном — потсмехујући се и нама и себи...) Трећи, напослетку, почињу да проналазе (допуштају и то) Пастернака, који сво већ петнаест година (1917 г. Сестра је мој живот) како је најбољи песник Русије, а штампа се више од двадесет година. Воле и знају Пастернака, т. ј. садашњи

савременици Бориса Пастернака, али не његови вршњаци, четрдесетогодишњаци, већ њихова деца, која ће некад тек бити заостати, уморити се, следити се на т о м е, ако се не откотрљају негде иза Блока и даље, у земљу отаца, заборављајући да је она у с в о ј е време била земља синова. А негде, у заштитној боји неизвесности, лута међу нама онај, будући — већ постојећи — кога би ј о ш к а к о волели његови двадесетогодишњи вршњаци — само кад би га знали. Али они га не познају. Ни он сам себе још не познаје. Он је сам за себе још последњи од свију. О њему знају само богови и — његова празна свеска са удубљеним трагом његових лактова. Никоме није дато да позна двадесетогодишњег Бориса Пастернака.

Из свега овде реченог јасно је да одлика савремености некога песника ни у колико не лежи у његовом општем признању у своје време, докле не у квантитету, већ у квалитету те одлике. Опште признање песника може бити и посмртно. Али савременост (утицај на квалитет свога доба) увек је за живота, јер у уметности само каквоћа игра улогу.

„On ne perd rien pour attendre" — Пастернак није ништа изгубио, али може бити да је онај руски самоубица запао под неки пастернаковски пљусак, да је био (уметнички) способан да га прими, да га издржи, не би се бацио са Триумфалне капије (одговор на: љубав је моја смрт — Сестра је мој живот!). Кад би запитали оне што у рат пођоше са Пастернаком и Блоком у цепу.

Савремена Русија, која грађанина мал' те не силом — у сваком случају неуморно и стално — очигледним и усменим путем навикава на нову уметност, све је то испремештала и испревртала. Нека не разумеју сви, нека не схвате све одједном, довољно је да они узрок неразумевања траже у себи, а не у писцу. — „Зашто, Владимире Владимировићу, — питање радника упућено Мајаковском, — кад в и читате ми све разумемо, а кад сами"... — „Учите да ч и т а т е, децо, учите читати!"... Русија је земља где се први пут учи читање песника, који — ма колико се то тврдило — ипак нису славујн.

Савременост песника лежи у толико и толико откуцаја срца у секунди, који дају тачно пулсирање века — све до његових болести (НЗ! ми се у песмама сви гушимо) у ванмисаоном, скоро физичком саосећају срца епохи — која у моме, са мојим срцем — куца.

Ја идејно и животно могу заостати, заостајем, оно што је отишло тамо иза краја земље и остало — бранним, а песме саме без мога знања и воље износе ме на прве линије. Ни песме, ни деца не наручују се код Бога, већ они — очевеl

Тако и ја у Москви 20 године, кад сам први пут чула да сам „новатор", не обрадовах се, већ се нађутих — толико ми је сам звук речи био одвратан. И тек доцније, после десет година

емиграције, пошто увидех ко су и шта су моји једномишљеници у старом, а, главно, ко су и шта су моји тужиоци у новом — ја се напослетку реших да своју „новину" свесно прихватим и усним.

Песме су наша деца. Наша деца старија од нас, пошто ће они дуже и даље живети. Старији од нас из будућности. Зато су нам понекад туђи.

Вратимо се на садржину и, посебно, њеном правцу.

Зато што је Луначарски револуционар, он није постао револуционарни песник, а зато што ја нисам то, ипак не постадох песник — реставратор. Песник Револуције (le chantre de la Revolution) и револуционарни песник — нису једно исто. Једном се само спојило у Мајаковском. Јаче се спојило јер је и револуционар — песник. Зато је он чудо наших дана, њихов хармонични максимум. Али постоје и против-чудеса: Шатобријан, који не беше уз Револуцију већ против, припремио је у литератури револуцију Романтизма, што се не би десило да га је Револуција ухватила за писање политичких памфлета (НЗ! код Мајаковског има их генијалних, снажних са свом његовом — у себи притиснутом — лирском моћи). Друго и главно: признај, обиђи, одбаци Револуцију — свеједно она је већ у теби — и одавно (стихија) и од руске 1918 године која је, хтео не хтео, ипак била. Револуција је могла у песнику оставити све оно старо осим размера и темпа.

— А стари Сологуб са његовим претемртним пасторалама? Шта је — с т а р и Сологуб. Пробојно као човечији документ (старог песника у Револуцији), разражујуће као лик (старца који је нагубио све, и ето...) али није то — нису пасторале уметност и није то, нису пасторале — Сологуб. У пасторалама је Сологуб мрачним потоком свога дара отпуштен — спуштен на аркадиску обалу. И код и с т о т а к о старог Кузмина у његовом византиском св. Георгију (1921) је корак Револуције, да чује странац, рекао би: бој. О таквој револуционарности говорим. Друга за песника н е п о с т о ј и. Или (осим јединог чуда Мајаковског) п е с н и к а и нема. Пастернак није зато револуционарен што је написао „1905 годину", већ зато што је пронашао нову поетску свест и њену неизбежну последицу — облик. (Карактеристично је да Пета Година међу својим — тада великим савременицима — није нашла песника, а у својим тада великим песницима није нашла савременика. Постоји једна Пета Година — Пастернакова, тек двадесет година доцније. Одатле закључак: да догађај исто као и песник и као поема — понекад могу и да причекају, не само без икаквог губитка за себе, већ и за своје добро. Догађајима и онима који журе догађаје — велика уметничка лекција стрпљења).

Нема ниједног великог руског песника савремености коме после Револуције није уздрхтао глас и није се подигао. Нема.

Тема Револуције је — наруџбина доба. Тема слављења Револуције је наруџбина странке.

Да ли је, ма и најмоћнија са највећом будућношћу у свету политичка странка — претставник целог свог доба и може ли она у име њега давати своју наруџбину?

Јесењин је пропао зато што није своју, већ туђу наруџбину (времена — друштву), схватио као своју (времена — песнику), једну од наруџбина — за целокупну наруџбину. Јесењин је пропао зато што је другима допустио да знају о њему, заборавио је да је он сам — спроводник: најдиректнији спроводник!

Политичка (макакква била!) наруџбина песнику, није на праву адресу, поетско свођење ствари је неубедљиво, вући песника на репу политике није продуктивно.

Зато: политичка наруџбина песнику није наруџбина доба, које наручује без посредника. Наруџбина не савремености, већ свакидашњице. Сензацији јучерашњице обавезни смо за смрт Јесењина. Јесењин је пропао зато што је заборавио да је он сам исти такав посредник, гласник, вођа времена — у крајњој мери толико је сам своје доба као и они којима је у име и од стране доба допустио да га скрену и сатру.

Песник, ако је он вал
А океан — Русија,
Не може бити без гњева,
Кад је гњевна стихија.

Кад би само идеолози пролетерске поезије више поштовали а мање поучавали песнике, они би пустили тој заљубљеној стихији да сама потреса песника, оставили би песнику да се сам потреса њоме на свој начин.

Кад би идеолози пролетерске поезије више поштовали а мање поучавали песнике, они би се замислили и над следећом строфом:

Писац, ако је само он
Нерв великог народа,
Не може бити непобеђен
Кад је побеђена слобода —

— то јест сам нерв уметности.

Не пишите против нас, јер сте ви — сила, ето једине законите поруке сваке владе упућене — песнику.

Ако ми, пак, кажете: „у име будућности"... — ја од будућности примам поруке непосредно.

Шта је целокупан тај притисак (цркве, државе, друштва) пред оним, изнутра.

И ја имам наруџбине времена. Осим борбеног темпа Цар-

Девојке, Јунака, Црвеног Коња и још много чега — т. ј. поред посредног утицаја доба — непосредне поруџбине времена све до имена вођа, није ми дата од стране вођа или контравођа, већ самим појавама. Тако је поему „Ров“ наручио сам ров. Да је наручио или предложио неки од идеолога белог покрета, од ње ништа не би испало, јер би се у љубав умешао трећи — неизбежно — пагубан, ма како се он звао — и убитачан, кад се никако не зове, т. ј. кад је тај трећи политички програм.

Још и више — ако ми је и успео „Ров“, онда само захваљујући томе што сам га писала непомућена ничијом користољубивом радошћу, у потпуној отсутности саосећања, овде у емиграцији, исто као што би га писала и у Русији. Једна против свију — чак и својих личних јунака, који не схватају мој језик. У двоструком одрицању cause perdue Доброволјаца и cause perdue поеме о њима.

Свако партиско користољубиво саосећање групи јесте пропаст. Постоји једно саосећање — народно. Али оно — доцније.

Наруџбина доба мени, јесте мој данак томе добу. Ако је свако стваралаштво, т. ј. свако оваплоћавање — данак човечијој природи, то је — тежак данак природи и, као такав, тежак грех пред Богом. Једини је спас мој, а и стварн, што је наруџбина времена мени испала заповест савести, ствар вечна. Савести — за све оне у чистоти срца убијених и неопеваних, нити икад да буду опевани. Ја, насупрот целој контра-револуционарној Москви и емиграцији, никад нисам тако мрзела црвене, као што сам волела беле. Захтеви времена, мислим да су донекле, овом љубављу искупљени.

Они које у Совјетској Русији, или који сами себе из скромности називају — сапутницима — сами су вође. Творци не само речи, већ и ф а т а м о р г а н е свога времена.

Чак и у бесмртној Гоголевој Тројци Русије, ја не видим песника као помоћну снагу.

Не „сапутништво“, већ усамљена сауметност. И најбоље ће песник послужити своме добу ако му дозволи да се кроз њега искаже — испољи. Најбоље ће песник послужити своме добу ако на њега сасвим заборави (и на њега сасвим забораве). Савремено није оно што надвикује, већ понекад и оно што пречуткује.

Савременост није цело моје време. Савременост је карактеристика доба, оно по чему ће судити о њему: није наруџбина, већ својство.

Савременост је сама по себи одабирање. Истински савремено јесте оно што је у времену—вечно, зато, осим карактеристике за дато време, својевремено је увек савремено — свему, на пр. Пушкинова песма „Мору“, са сенима Наполеона и Бајрона на вечној позадини океана.

Савременост у уметности је утицај бољих на још боље, т. ј. супротно свакидашњости: утицају горих на још горе. Сутрашње новине већ су застареле. Из чега излази да већина окривљених за „савременост" не заслужују ту оптужбу, јер греше само превременошћу, појам исто тако супротан савремености као и ван-времености. Савременост: стална привременост. Ко ће од нас бити наш савременик? Ствар коју утврђује тек будућност и тачна само у прошлости. Савременик је увек — мањина.

* * *

Савременост није цело моје време, али исто тако и цела савременост није једна од њених појава. Епоха Гетеа је једновремена и епоха Наполеона и епоха Бајрона. Савременост је збир најбољег.

Ако и допустимо да је комунизам као покушај најбољег уређења земаљског живота — благо, да ли је он сам — благо, да ли је он сам — сва блага, садржи ли он у себи, одређује ли он собом сва остала блага и моћи: уметности, науке, религије, мисли. Садржи, искључује или — подједнако — упоредо постоји.

Ја, у име свих осталих блага тврдим последње. Као једном од покретача садашњице и то изграђивачу живота на земљи, који се, што даље то горе, поремећује — част и место. Али, исто као што земаљско благостање није важније од духовног, исто као што наука заједничког живота није важнија од подвига усамљености — тако и комунизам, изграђивач земаљског живота — није важнији од свих покретача духовног живота. Земља није све, а кад би била чак и све — удешавање људског заједничког живота — није сва земља. Земља више вреди — и заслужује. Почаст и место — као и свакоме ко зна почаст и место.

* * *

Придајим најтежем за мене одговору: да ли је карактеристичан за наше доба Рилке, тај од далеких — најдаљи, од високих — највиши, од усамљених — најусамљенији. Ако је сказаљка нашег доба, наших дана — о чему не може бити сумње — Мајаковски.

Рилке није ни поруџбина ни карактеристика нашег времена — он је његова противтежа.

Ратови, кланице, растрзано месо размирица — и Рилке.

Због Рилкеа наше ће доба бити земљи — опроштено.

По супротности, т. ј. неопходности т. ј. као противотров нашег доба Рилке се могао родити само у њему.

У томе је његова савременост.

Време га није поручило, већ позвало. Наруџбина множине Мајаковском: изрећи *нас*, наруџбина множине Рилкеу:

изреци и а м. Обадвојица су поруџбину извршили. Мајаковског нико неће назвати учитељем — живота, као ни Рилкеа — гласником маса. Рилке је нашем добу исто потребан као и свештеник на бојном пољу: да се за једне и за друге, за њих и за нас: за просветљење живих и просветљење палих — моли.

* * *

Треба бити савременик — стварати своје доба, а не изражавати га. Да, изражавати га, али не као огледало, већ као штит. Бити савременик — стварати своје доба, т. ј. борити се са девет десетина у њему, као што се бориш са девет десетина првог концепта.

Са чорбе скидају пену, а са узаврелог котла нема се времена?

Речи Гумиљевског:

„Ја сам учтив са животом савременим,
Али међу нама лежи преграда...

односе се, наравно, на оне који су му лактовима и лармом сметали да мисле, на доба ш у м о в а, а не на оне који су заједно са њим стварали тишину свога доба, о којој тако дивно каже Пастернак:

„Тишино, ти си најбоље
Од свега што сам чуо...

Односи се на привремене и посилне времена, а не на његове, Гумиљегљеве савременике.

Сад, пошто сам очистила савест од свакојаких неспоразума и узела на себе најтежи задатак: констатовање ф кта времена, пошто сам признала своју зависност од времена, своју везаност с њиме — пошто сам признала време за свој радни материјал, своје средство производње, за свог делимичног послодавца, напослетку питам:

Шта је то моје време да му ја још и драговољно служим?

Шта је уопште време, те се њему служи?

Моје ће време сутра проћи, као јуче — његово, као прекосутра твоје, као увек свачије, док не прође само време.

Служење песника времену — постоји! — јесте служење преко воље, т. ј. судбоносно: морам да служим. Моја је кривица пред Богом — нека је бар заслуга пред вечном!

Брак песника са временом је — насилан брак. Брак, ког се он као и сваког претрпљеног насиља стиди, и из кога се отима — прошли песници у прошлости, садашњи у будућности — као да је време од тога мање време зато што није моје! Цела совјетска поезија је коцкање на будућност. Само је једини Мајаковски, тај пустињак с в о ј е савести, тај робијаш данашњег дана, тај садашњи дан заволео: т. ј. песника је у себи — победио.

Брак песника са временом је насилан брак и зато несигуран. У најбољем случају — bonne mine à mauvais jeu, у горем — сталном — садашњем, превара за преваром стално са истим миљеником — Јединим, под многим именима.

Ма како ти вука мазио, он све у шуму гледа. Сви смо ми вуци стародревне шуме Вечности.

„Брака — нема". Не — брак постоји: исти брак робијаша са оковима. Али кад нам осим брака уопште са временом, појмом времена, натурају још и брак са нашим временом, тим временом, брак са неким под-временом, а главно кад нам то насиље натурају још и као љубав, робију издају за служење по вишем призвању, — тада нам те окове набијају још и духовно...

Претрпљено насиље јесте слабост. Духовно узакоњење претрпљеног насиља ствар је без имена, за коју није способан ниједан роб.

Отимати од времена оно што је у њему вечно, или овековечавати оно што је у њему привремено — макако окренуо: времену — веку садашњег света — противставља се онај век.

Служење времену као таквом јесте служење промени — превари — смрти. Не стиже га, не услужи га. Садашњост. Да ли постоји она? Служење периодичним разломцима. Мислим да још служим садашњици, а оно већ прошлости, већ будућности. Где је тај presens, у чему?

Са оним што трчи може се трчати, али ако дознаш да он н и к у д а не трчи, увек трчи, трчи зато што трчи, трчи само зато да би трчао. Да је његов трк — само — циљ, или још горе — бегство од самог себе: себе, подеротине, процена куда одлази све.

„Diese Strecke laufen mir zusammen" (до прве раскрснице пођимо заједно) — бољи пут рђав путни друг, који нас заводи у све механе, увлачи у све туче, скреће нас од нашег, ма и најскромнијег циља, и на крају крајева (што врло брзо наступа) напушта нас са празним новчаником и главом. Ако га нисмо сами, предухитрићи га, напустили.

Служење своме добу је наруџбина из очајања. Само дат тренутак века, само ту меру атеиста и има, повратни и рођени дек онога: „хватај моменат", а после крај. Царство земаљско из очајања у царство небеско.

Атеисти ништа не остаје сем земље и њеног уређења.

Прогрес? Али докле? А ако и до краја пламте — надирање напред — ка гробу?

Продирање напред, не ка крају — успеху, већ крају — уништењу. Па чак да и планету некако науче да се н е с в р ш и, да отму планету од непостојања — поколења земаљских богова, за поколењима? Конац или бесконачност земаљског живота подједнако су страшни јер су подједнако празни.

Љермонтовљева реч: „за време само волети, то не вреди труда“, не односи се на љубав већ на само време, само в р е м е не вреди труда.

Смрт и време царују на земљи
Господарима их не називај ти,
Све с' окреће и тоне у магли,
Непомично је само Сунце Љубави.

ПОГОВОР

Ставивши на коцку последњу тачку — Љубав, исте вечери читам у новинама.

„У Москви се завршила једна „дискусија“, почиње друга. Сада је „пажња књижевничког мњења пренесена на песнички фронт“.

Реферат о поезији прочитао је Асејев, пријатељ и следбеник Мајаковског. После су настала препирања и трајала три дана. Сензација свега био је наступ Пастернака. Пастернак је рекао прво, да

— Понешто још није уништила Револуција... Затим је додао, да

— Време постоји за човека, а не човек за време.

Борис Пастернак јесте тамо, а ја — овде, преко свих простора и препрека, спољних и унутарњих (Борис Пастернак је са Револуцијом, ја — ни с ким), Пастернак и ја, не договоривши се мислимо једно и говоримо једно.

То и јесте: савременост.

Sergije P. Postnikov
(Sa ruskog rukopisa preveo *D-r A. J.*)

PREGLED ISTORISKE LITERATURE

DOBA 1905 GODINE

Dvadesetpetogodišnjica revolucije 1905 godine izazvala je u Rusiji pojavu većeg broja krupnijih i manjih knjiga. Ali količina ovih publikacija ne da se uporediti sa onom pravom poplavom prestoničkih i provincijalnih knjiga koje su izašle prilikom dvadesetogodišnjice ove revolucije. Tada, godine 1925, nije, izgleda, bilo nijednog ne samo guberniskog nego ni sreskog komunističkog istoriskog otseka (t. z. „Ispartotdel") koji nije objavio neku svoju publikaciju sa gradjom ili uspomenama iz godine 1905. Neke od ovih publikacija uzele su velike razmere. Tako naprimer zbornici izdani u Samari i Saratovu premašili su 600 strana. Sada je pak napregnutost zbog izvršenja „pjatiljetke" uticala na izdavanje istoriske literature. Ogromna količina knjiga tehničkih, vojnih (ratne zadaće tesno su isprepletane sa „pjatiljetkom) i raznih praktičnih iz drugih oblasti poslednjih godina znatno je smanjila produkciju u drugim granama književnosti. Ovaj je fakat, razume se, uticao na jubilarnu književnost o godini 1905. Ali i sada treba upozoriti na nekoliko publikacija.

Pre svega, treba spomenuti izdanje Biblioteke Komunističke Akademije: „Prva Ruska Revolucija. — Registar literature". Ova knjiga je velikog obima, sadrži 712 strana sitnog sloga i u njoj je opisana ruska, ukrajinska i beloruska književnost po pitanjima javnog i političkog života godina 1905—07 i neposredno prethodnih godina. Hronološke granice ove knjige jesu: s jedne strane, politički štrajkovi na početku dvadesetog veka, s druge strane, sastanak treće Državne Dume na osnovu izbornog zakona 3 juna 1907 god. Knjiga sadrži registar publikacija autora sviju političkih pravaca, od boljševika do pisaca iz „Saveza ruskog naroda". Tu su unete knjige i brošure koje su izašle od 1900 do godine 1929 zaključno. Pored toga, u registar su ušle, mada nepotpuno, razni listići nelegalnih publikacija god. 1900—1907. Druga sveska registra sadržavaće pregled časopisa. Celokupna gradja grupisana je u registru prema principu tema: agrarno pitanje, spoljašnja politika apsolutizma, unutrašnja politika apsolutizma, generalni oktobarski štrajk, Državna Duma, Državni

Savet, deveti januar, zatim revolucionarni pokret masa, stranke i grupe, i t. d.

Sastavljanje registra počelo je opisom knjižnog bogatstva biblioteke Komunističke akademije i nastavljeno je bilo sa gradjom nekih drugih moskovskih biblioteka. Sami sastavljači kažu u predgovoru da oni nisu opisali svu bez izuzetka dotičnu literaturu, jer nisu imali mogućnosti da opišu gradju iz provincijalnih knjižnica. Ali bez obzira na ovo treba reći da ovaj registar jeste veoma dragoceno i jedinstveno pomagalo za svakog ko se bavi 1905 godinom. Zanimljivo je da sastavljači registra, u saglasnosti sa cenzurnim merama komunističkog režima, brižljivo iznose u svom predgovoru da registar ni u kojoj meri ne može da služi za početnike u proučavanju problema ruske revolucije, koji nisu upućeni u složene odnose klasne borbe. Ovaj registar po njihovom mišljenju mogu da iskoriste samo kvalifikovani naučni radnici za koje nema bojanzi da će skrenuti s pravog puta. Ali, ako predjemo preko ove smešne napomene, treba priznati da je bibliografski rad u Rusiji u poslednje vreme jedan od najbolje organizovanih u Evropi. Ovaj rad, u kojem se najmanje može pasti u „greške" prirodno privlači sve veći broj radnika. Već ranije izdani registar literature o dekabristima, sastavljen od strane profesora Čencova, veliki takodje oko 700 strana, razni registri za časopise, književni i časopisni letopisi i tome slično, sve se ovo radi veoma marljivo sa primenom strogih pravila naučne bibliografije.

Ozbiljan rad jeste i knjiga *N. Goreva* „Studije iz istorije Saveta radničkih deputacija godine 1905". Bez obzira na sva staranja autorova da izopači istorijsku situaciju, da bi je prilagodio današnjem boljševičkom-staljinskom razumevanju revolucije, bez obzira na stalnu bojazan autora da ne padne u grehove menjševizma, trockizma, buharinizma i drugih jeresi, on ipak daje veoma mnogo sirovog materijala kako o Petrogradskom i Moskovskim sovjetima tako i o mnogim provincijalnim. Gradja koju je Gorev uzeo iz arhiva bivših Ministarstava pravde i drugih, a takodje Direkcije policije, prikazuje stvarnu snagu onovremenih sovjeta. Onda su Sovjeti igrali poglavito propagandističku ulogu, i u suštini stvari nikako nisu bili preteče onih Sovjeta koje mi sada vidimo u Rusiji. Istina, autor se na svaki način trudi da dokaže kako je Lenjin već i onda na svoj način cenio prirodu i značaj Sovjeta, ali svi ovi dokazi su ubedljivi možda samo za verne sinove komunističke stranke. Velika praznina u istoriji Sovjeta 1905 godine jeste nemanje memoara mnogih neposrednih učesnika ovih Sovjeta. Gore spomenuti „Registar" dosta jasno govori o tome. Objavljen je, na primer, govor Nikole Avksentijeva za vreme sudske parnice protiv sovjeta radničkih deputata, ali nema štampanih memoara Avksentijeva, bez obzira na to što je on bio jedan od jakih pretstavnika stranke socijalista-revolucionara u onovremenom Savetu radničkih deputata.

Za proslavu revolucije 1905 godine *Jemeljan Jaroslavski* specijalno je spremio drugu svesku „Istorije Komunističke Stranke", posvećenu revoluciji 1905—1907 godine. Ova sveska ima 759 strana velikog formata. U ono vreme komunisti kao posebna stranka nisu još postojali, nego su ulazili u jedinstvenu socijalno-demokratsku radničku stranku. Zato se u radu Jaroslavskog nikako ne može naći prava istorija onog vremena, nego se može poglavito upoznati sa ondašnjom borbom izmedju boljševika i menševika. Sam Jaroslavski kaže da on nije imao svrhu da dâ istoriju različnih struja u ruskoj socijalnoj demokratiji, nego da pokaže, u borbi sa kakvim strujama je odrastao i očeličio se boljševizam. U ovoj knjizi dodirnuti su ne samo menjševici, nego i narodnjaci i liberali. Ne treba takodje tražiti kod Jaroslavskog objektivnost čak ni u izlaganju istorije boljševizma. Onom ko proučava ovu istoriju treba svakako da se obraća na neposredne izvore a ne na tumačenja Jaroslavskog, još i za to što u poslednjoj svesci časopisa „Istoričar-Marksista" Jaroslavski mora da se izvinjava za svoje „greške" koje je učinio u ovoj svesci istorije, mada je on učinio maksimalne napore za to da izloži istoriju komunističke stranke u saglasnosti sa Satljinom. Uopšte, najteži posao za svakog, čak i najiskusnijeg komunistu pisca jeste napisati danas istoriju svoje vlastite stranke. Poznato je da je za „Sovjetsku enciklopediju" Bubnov pisao istoriju stranke nekoliko god.na, dok ona nije bila priznata kao ispravna sa službene tačke gledišta. Za to ni rad Bubnova, ni rad Jaroslavskog nemaju nikakvog istoriskog značaja. U budućnosti će ove knjige biti tretirane samo kao politička gradja.

U ruskoj emigrantskoj književnosti dvadesetpetogodišnjica revolucije 1905 godine nije izazvala nikakvog neposrednog literarnog odjeka, ako se ne računaju mali memoari gospodje Kuskove, štampani u časopisu „Savremeni zapiski", a koji su posvećeni „Savezu oslobodjenja". Ali u književnost koja se tiče ovog doba treba uneti memoare *Vasilija Maklakova*, koje donosi isti časopis, a isto tako ponova štampanu knjigu *B. Nikolajevskog* „Kraj Azefa", jer Azef je jedan od aktivnih učesnika revolucije 1905 godine.

Što se tiče memoara Maklakova, to u stvari nisu memoari, nego više politički komentari jednog političara sa desnice bivše kadetske stranke, a koje se odnose i na doba 1905 godine i na sadašnjost. Faktičkog materijala za istoričara ovi memoari gotovo ne daju.

Knjiga B. Nikolajevskog (izdanje Petropolis — Berlin) jeste tačna reprodukcija sovjetskog izdanja iz 1926 godine sa istim greškama koje je autor tamo napravio. Bez obzira na to što je u štampi već bilo upozoreno na greške (vidi pismo B. M. Zenzinova u „Danima") autor, iz nepoznatih razloga, nije našao za potrebno da ih popravi. U suštini, ova knjiga je interesantan i živ pregled života provokatora Azefa posle njegovog demaskiranja.

Na osnovi priča nevenčane žene Azefa, pevačice iz varijetea, Nemice N..., a isto tako iz pisama Azefa, upućenih njoj, Nikolajevski daje sliku Azefa u miru. Iz provokatora on se pretvara u najobičnijeg ćiftu, koji uspešno igra na berzi i srećno se karta, i uživa u porodičnoj sreći. Sa tom srećom bilo je svršeno kada su nemačke vlasti uhapsile Azefa za vreme rata, u Berlinu. Umro je Azef godine 1918. Treba spomenuti sledeću grubu grešku Nikolajevskog. On, naime, spominje da je pri poslednjem razgovoru sa Azefom prisustvovao uz Černova i Savinskova i neki Jan Verdo, poznat tobože u revolucionarnim krugovima pod psevdonimom Nikolaj. Jan Verdo (psevdonim Rotmistr) ušao je u grupu terorista pošto je Azef bio demaskiran, a pošto je bio onda osumnjičen zbog veza sa policijom, što nije bilo istina. On se ubio sam. Njegova sudbina je podrobno prikazana u uspomenama M. M. Černavskog „U terorističkoj organizaciji". „Nikolaj" je zaista prisustvovao poslednjem razgovoru Černova sa Savinkovim i Azefom, ali on nije nikako ni Jan Verdo, ni provokator, ni samoubica, on je živ i danas, i nikad nije učestvovao u radu terorista posle demaskiranja Azefa.

REVOLUCIJA 1917 GODINE

Februarska revolucija ima već veliku literaturu; pored uspomena učesnika događaja, hronike ovog doba, zbornika svakojake građe, stenografskih izveštaja sa svakojakih skupština, kongresa Sovjeta, državne konferencije, i t. d. mi sada već raspolažemo s radovima koji imaju pretenziju da budu istorije epohe i istoriske studije o pojedinim pojavama onog vremena. U ovakve radove spadaju, na prvom mestu, radovi *Miljukova* („Istorija druge revolucije" i „Rusija na prelomu") i *Suhanova* („Zapiske o revoluciji"). Ako ima već mnogo subjektivnih momenata kod takvih istoričara-savremenika, kao što su Miljukov i Suhanov, sasvim je teško primiti kao istoriju knjigu *Kerenskog* („Ruska revolucija"), jer samo doba gotovo se poklapa sa imenom i ličnošću Kerenskog. Ali ipak i ovaj rad nisu samo uspomene. Zatim, u štampi se pojavila vest da će se skoro pojaviti „Istorija Ruske revolucije" *Viktora Černova*. Iz vesti o sadržini ove knjige vidi se da se i ona odnosi na februarsku revoluciju. Najzad, nedavno je izašla iz štampe knjiga *Trockog* „Istorija Ruske Revolucije" sa podnaslovom „Februarska Revolucija".

U svome predgovoru za rusko izdanje knjige Trocki kaže da demokratski ideolozi, bez obzira na obilje slobodnog vremena kojim raspolažu već trinaest godina, nisu dali nikakve ozbiljne radnje o demokratskoj revoluciji. Ali u isti mah on je uveren da demokrati nisu u stanju da napišu istoriju svoje revolucije, jer, prikazujući objektivno tok događaja, oni bi bili prinudjeni da priznadu svu svoju nesposobnost.

Što se tiče knjige Miljukova, Trocki je ne smatra kao naučno delo, jer u svojoj „Istoriji" vodj liberalizma istupa kao onaj što

je nastradao, kao tužilačka strana, a ne kao istoričar. Zato sam Trocki i daje čitaocu svoju „čisto naučnu istoriju", izloženu na osnovu tačno ispitanih dokumenata, nipošto ne apologiju svoje političke pozicije, nego unutarnje obrazložen prikaz realnog procesa revolucije. Profesionalni revolucionar, novinar, narodni komesar, vodja gradjanskog rata, sada isto tako u miru, Trocki se pojavljuje odjednom kao naučnik istoričar. Čak i ta činjenica što je autor bio učesnik u borbi, očigledno ne smeta naučnom karakteru prikaza istorije, nego, prirodno, olakšava ne samo razumevanje psihologije učesnika, pojedinaca i kolektiva, nego i unutrašnje veze dogadjaja. Na taj način, ono što je štetno za druge, što im oduzima objektivnost i naučnost, isto to po mišljenju Trockoga pomaže mu da utvrdi zakonsitost istoriskog procesa. Tako je Trocki pretstavio sebe čitaocima u predgovoru svojoj knjizi.

Ali, već pri prvom upoznavanju sa samom knjigom Trockog, čitalac mora da postavi pitanje šta autor razume pod strogom naučnošću u primeni na svoj rad. Trocki tvrdi da je njegova istorija osnovana na tačno kontrolisanim dokumentima, ali nigde nema podataka o ovim dokumentima. Moramo verovati autoru da on tačno citira dokumenta, a ne vadi samo zgodna za sebe mesta. Sam karakter istoriskoga izlaganja, stil knjige više potseća na pamflet, na uspelu reportažu, nego na strog i ozbiljan rad, pomoću kog autor hoće ne samo da agituje, nego i zbilja da naučno dokaže pravilnost svoga razumevanja toka dogadjaja „proučavane" epoha. Ja sam metnuo reč proučavana pod znak navoda, jer proučavanje od strane autora ove epohe sasvim se ne oseća. U štampi su već nazvali Trockog „reporter revolucije"; na žalost ovo je potpuno tačno rečeno. Sa smelošću Ludendorfa on priča svoje poglavlje o ratnim poslovima Rusije, sa nekoliko crta prikazuje osobine razvitka Rusije i sa čisto reportažnim metodom daje sliku društva i vlasti pre februara, pa zanimljivo priča tok dogadjaja revolucije.

Ali ne treba kod njega tražiti čak ni onu istorisku objektivnost na koju bismo mogli računati u jednom običnom pričanju o dogadjajima. On, kao i svaki političar, vadi iz istorije samo ono što mu se svidja. Razume se da se u brošurama za nepismene može kazati da su boljševici radnici i da su samo oni bili vodje pokreta u februarske dane, ali u „naučnoj" radnji ovo treba dokazati a ne samo se pozvati na priče jednog ili dvojice svedoka, isto tako boljševika.

Najinteresantniji pokušaj sa političkog gledišta jeste želja Trockog da pokaže tok revolucije ne sa gledišta donetih rešenja vlade i stranaka i njihove akcije, nego s gledišta pokreta masa u pretpostavci da revoluciju stvara sam narod, dok stranke i pojedina lica jesu samo voljni ili nevoljni pretstavnici narodnih želja i težnja. Ali ostvarenje ovog pokušaja u knjizi je površno i nije sprovedeno do kraja. Baš tu Trocki nije imao dovoljno ma-

terijala za izučavanje doba: slučajno nalaženje fakata i oskudica u izlaganju istoriske slike pravog narodnog pokreta daju celokupnoj koncepciji autora samo političko a nipošto neistorisko i naučno značenje. Politički je knjiga aktuelna, karakteristike su zlobne, ali su jasne i dobro pogodjene, stil pun temperamenta i ratoboran. Nema potrebe da se prepiričava sadržina knjige Trockog, jer o pojedinačnim epizodama i momentima revolucije on ne saopštava ništa novo, dok u celini sadržina knjige pretstavlja prepričavanje toka dogadjaja onog vremena sa specifičnim osobinama Trockog o kojim je rečeno gore.

Pored knjige Trockog treba postaviti zbornik članaka *M. V. Višnjaka* „Dva puta — februar i oktobar" (izdanje „Savremenih zapisaka" Pariz, str. 285). Istina, to nije istorija revolucije, kao što kaže i sam autor, ali u isti mah knjiga ipak ima zadatak da posluži istoriskom poznavanju ruske revolucije. Većina članaka (svi su oni bili ranije štampani u časopisu „Savremene zapiske") napisana je pivodom radova drugih autora o februarskoj revoluciji — Miljukova, Suhanova, Trockog, Štajnberga, Stepuna — a samo su tri članka posvećena pozitivnim tvrdnjama autora. Ali, kao što izjavljuje M. V. Višnjak, on se brinuo ne toliko oko toga da izobliči istorije koje su već napisali drugi savremenici — učesnici, koliko je želeo da predupredi ponavljanje već učinjenih pogrešaka od strane ljudi koji nisu vezani sa tim dogadjajima ličnim interesima, i koji su sposobni da ih iznesu kritički i objektivno, saslušavši sve stranke i proučivši sva dokumenta. Suprotno Trockom, Višnjak upošte osporava mogućnost stvaranja prave istorije u jeku još nezavršenih bitaka i svadja. Ali pred onima koji će pisati ne vlastitu „Istoriju", nego istoriju prošlosti, pred njima autor već sada kao da čini svoju izjavu: izjavljuje na ime svoj protest protiv već učinjenih izopačenja, utvrdjujući svoje gledište na ono što je preživljeno. Po svome političkom uverenju autor je demokrata i socijalista (pripadao je i pripada desnom krilu stranke socijalista revolucionara, bio je sekretar Ustavotvorne skupštine,) zato su sve njegove primedbe protiv liberala i protiv boljševika učinjene sa gledišta demokrata (o socijalizmu autor tu nema šta da kaže). Ona politička grupa kojoj lično pripada Višnjak do sada još nema svoje izlaganje istorije februarske revolucije, te zato njegova knjiga pretstavlja van svake sumnje zanimljivu pojavu u istoriskoj književnosti.

Sledeće dve knjige odnose se na pojedine strane februarske revolucije. Knjiga *S. P. Meljgunova* „Na putevima ka dvorskom prevratu" (izdanje „Rodnik", Pariz, str. 231) govori o zaverama u oči revolucije 1917 godine, dok rad *N. J. Bihovskog* „Sveruski Savet Seljačkih deputata 1917 godine" (izdanje „Agrarni problemi", Moskva, 1929) daje vrlo bogat materijal iz istorije od najinteresantnijih političkih i čak životnih instituta godine 1917.

Nije slučajno što godine 1931 govorimo o knjizi Bihovskog koja je izašla u Moskvi godine 1929. Boljševici su se bojali Sovjeta

seljačkih deputata u oči oktobarske revolucije. Za vreme građanskog rata oni su ih zamenili sa odborima seljačke sirotinje, a kasnije su im uništili svaki značaj. Zato nije čudnovato što je ova knjiga bila odmah po izlasku zabranjena, i tek slučajan primerak koji nam je evo sa zakašnjenjem pao u ruke, daje nam mogućnosti da sada zabeležimo ovu važnu istorisku radnju. Čak i boljševički predgovor knjizi Bihovskog (poznato je da boljševici ne izdaju u Rusiji nijednu knjigu bez svog predgovora, mada to u ostalom ne oslobodjava knjigu od opasnosti zabrane) kaže da ona za proučavanje istorije revolucije godine 1917 pretstavlja nesumnjivu vrednost.

U svom izlaganju istorije Sovjeta autor teži da ostane u okviru njene faktičke sadržine. Ovo je bilo uzrok što su boljševici izdali ovu knjigu. Arhive seljačkog Sovjeta nisu još do sada nadjene, te istraživači raspolažu samo sa štampanom gradjom, čije je prikupljanje takodje veoma teško. Dosta je upozoriti da u Moskvi i Petrogradu nema potpunog „Izveštaja seljačkog Sovjeta". Autor, i sam aktivni član Sovjeta seljačkih deputata, mnogo šta vaspostavlja na osnovu ličnih uspomena. Pored toga, kao što primećuje spomenuti boljševički predgovor, ova knjiga daje ključ za razumevanje toga kako su socijalisti revolucionari vodili seljaštvo godine 1917 i prikazuje kako sada, pošto je prošlo više od deset godina, ovi isti vodji tumače i cene svoj ondašnji rad (Bihovski je pripadao stranci socijalista-revolucionara).

U knjizi je podrobno i na osnovu dokumenata ispričan postanak Sovjeta seljačkih deputata, početak borbe izmedju umerenih i ekstremista, pripremanje prvog kongresa, rad samog kongresa, raspoloženje kongresa prema ratu, prema vladinoj krizi, prema koaliciji, pozicija Lenjina, porast ekstremizma u agrarnom pitanju, pitanje ishrane, izbori izvršnog odbora. Dalje se priča o radu i agrarnoj politici izvršnog odbora, njegovim odnosima sa centralnim odborom saveta radničkih i vojničkih deputata, nezadovoljstvo u provinciji sa agrarnom politikom Privremene vlade i pozicija saveta u vezi s ovim. Posebno poglavlje posvećeno je kongresu seljačkog saveza i raspoloženju radničkog Sovjeta prema njemu. Zatim, državna konferencija, istup Kornilova, demokratska konferencija, uzaludnost ovih konferencija i postanak pretparlamenta. Najzad, oktobarska revolucija, konferencija pretstavnika guberniskih seljačkih Sovjeta posvećena pitanju o vladi i njihova opozicija boljševičkoj vladi, pitanje o preseljavanju konferencije u Mogiljev pod zaštitu demokratskih organizacija sa fronta, izvanredan seljački kongres, drugi kongres i pitanje Ustavotvorne skupštine, treći kongres i likvidacija Sveruskog saveta seljačkih deputata. Knjizi su dodati različna uputstva, odluke, proklamacije, i t. d.

Evo suvog nabrojavanja onoga o čemu se govori u ovoj knjizi, ali se iza ovoga krije tako dramatična i napregnuta slika borbe demokratije sa neprijateljima s desne i leve strane da boljševici

nisu mogli da trpe ovu knjigu u svom području, i zato bi ovu knjigu trebalo izdati u inostranstvu. Možda je jedna od velikih grešaka demokratskih stranaka bila u tome što nisu posvetile dosta organizacionih napora Sovjetu seljačkih deputata, posvetivši svoju glavnu pažnju Sovjetu vojničkih i radničkih deputata. Treba samo pogledati „Izveštaje seljačkih deputata" za koje stranke nisu našle boljeg sekretara nego mladog A. Šrajbera, da bi smo se uverili koliko je zanemaren bio rad medju seljacima. A baš je tu, u seljacima, bila istinska snaga demokratije. Pojedina poglavlja i opšta sadržina knjige Bihovskog daju jaku sliku onih potencijalnih snaga koje nisu bile iskorišćene radi izgradnje demokratske Rusije. Već posle oktobarskog državnog udara, kada su boljševici osvojili Sovjet radničkih i vojničkih deputata, socijaliste-revolucionari koncentrisali su svoje snage na Sovjetu seljačkih deputata. Onda su oni raspolagali tamo većinom. Bihovski je prikazao borbu na drugom kongresu, decembra godine 1917, kad su se sukobili Lenjin i Černov. I mada je na kongresu pobedio Černov, ovo nije imalo praktikih rezultata, jer Sovjet se nije više oslanjao na čvrste organizacije. Svoju knjigu završava Bihovski pojavom diktature u Rusiji i neizbežnim ukidanjem Sveruskog Sovjeta seljačkih deputata od strane boljševika.

Niko u emigraciji tako mnogo ne piše o istoriji revolucije kao *S. P. Meljgunov*. Nije još završio svoju radnju u četiri sveske o Kolčaku, a već je izdao knjigu o zaverama. Brzina ova, razume se, mora uticati na karakter i kvalitet rada. Ako pak uzmemo u obzir izraziti politički način, kako autor shvata preživljeno, kako je jednostran i kako ne može objektivno da sasluša pojedina mišljenja i iskaze svedoka, onda je jasno da ovu radnju ne možemo staviti u red prvoklasnih. Mogli bismo da primetimo autoru da je on bez ikakve potrebe pohitao da piše jednu naučnu radnju o pitanju koje nije dovoljno osvetljeno u memoarima učesnika, a ni sam istoričar ne raspolaže potrebnim materijalom. Ali u ovoj hitnji ima izvesna pozitivna strana. Koristeći se poglavito objavljenim već izveštajima agenata tajne političke policije i memoarima trećih lica, autor, pošto se žali na nemanje memoara lica koja mu trebaju, gradi svoje hipoteze o učešću u raznim dogadjajima sada još živih lica. Tako, na primer, gradeći svoje pretpostavke o uticaju masona na rad u zaverama, on samovoljno upisuje u masone više lica i hipotetički nabraja lični sastav masonskog centra. Sa gledišta istorije u ovom jedino je vredno to što će Meljgunov, tim načinom možda i neprijatnim za učesnike dogadjaja, naterati ih da se jave u štampi i time će pomoći da se otkrije prava slika prošlosti.

Meljgunov odlično poznaje literaturu iz istorije revolucije, i on se potrudio da iskoristi svu gradju koja bi mogla dati sliku takozvanih zavera u oči revolucije. Svemu ovom on dodaje gradju o političkom i društvenom raspoloženju, o taktici pojedinih parlamentarnih krugova, o raspoloženju blizu dvora i u vrhovnoj

komandi i tome slično, da bi pokazao kako su se na pozadini svega ovog stvarale zavere. I ma da u spisku iskorišćene literature nalazimo čitavu stotinu dela, ipak je slika nejasna i mnogo šta izaziva sumnju. Za pravu istoriju još nema mnogih svedodžaba i dokumenata. Opšta pak politička pristrasnost Meljgunova, naprimer prema Miljukovu, još više smanjuje istorisku vrednost ove radnje.

Pri završetku valja još spomenuti „Memoare" *K. M. Oberučeva* (izdanje grupe poštovalaca njegovih, Njujork, str. 463). Drugi deo ovih uspomena tiče se događaja godine 1917 u Kijevu. Sada pokojni pukovnik Oberučev, član stranke socijalista revolucionara, koji se u oči revolucije nalazio u kijevskoj tamnici, pod novim režimom odmah je postao komandant trupa kijevske armiske oblasti. U svojim uspomenama on priča o onim golemim teškoćama i izvanrednim prilikama pod kojima je morao da radi.

Ukrajinski nacionalni pokret koji se onda pojavio, potpuna neodredjenost u odnosima vlasti i novih revolucionarnih organizacija Sovjeta, vojničkih odbora, i t. d. istup generala Kornilova, sve ovo u svakoj pokrajini imalo je svoje obeležje i uticalo je na svoj način na opšti tok događaja revolucije. Tipičnu sliku sveg ovoga Oberučev daje govoreći o tako važnoj oblasti kao što je Kijesvska.

Е. Јевгењев
(С руског *А.*)

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Борба за жито. — Колективизирана земљорадња и државно скупљање жита. — Мере бољшевичке власти против совхоза. — Пролетерска држава и колхози. — Транспорт и пјатиљетка. — Криза снабдевања. — Хапшење привредника. — XVII конференција Опште савезне комунистичке странке. — Четврта година пјатиљетке. — Други петогодишњи план.

У легалној стварности СССР нема никаквих политичких питања, као што их није било ни рацније. Пажња бољшевичке странке и службене штампе искључиво су сконцентрисани на економским проблемима који су у вези с разним тешкоћама за извођење совјетске привреде. Узбуна због ових проблема и мере које предузима власт да их реши јесу сад цела садржина унутрашњег живота Совјетске Уније.

Неочекивано, крајем јесени необично се заоштрило у СССР питање државног скупљања жита за бољшевичку владу, које се врши преко специјалних органа који су у том циљу организовани.

Бољшевици су и раније година готово увек водили сурову борбу за жито са сељацима, који су у огромној маси имали своја индивидуална газдинства. Али сад, после великих измена које су извршене у селу од стране комунистичке диктатуре у вези са „широким социјалистичким наступањем", природно је било очекивати да ће бити лакше скупљање жита, јер ће за то бити повољније прилике.

Стаљин и његови најближи помоћници једнако тврде да је проблем цереалију СССР решен, и да према томе земља производи довољно жита за покриће како свих намирница, тако и привредних потреба.

Земљорадња у СССР огромним делом већ је колективизирана и индивидуална сеоска газдинства у њој чине сад релативно мали сектор.

У совхозима и колхозима (државним и колективним газдинствима), на основу података бољшевичке статистике, налази се сад 72% целе површине летине СССР, а индивидуалним газдинствима остало је, према томе, само 28% ове површине. Па и овај, толико смањени индивидуални сектор, према социјалним категоријама сељака, које су бољшевици убројили у „кулаке" доведен је до веома незнатног броја. После тога, пошто је за последње две године спроведена политика „ликвидације ку-

лачества као класе", т. ј. пошто је извршена његова насилна експропријација, готово није остало имућнијих индивидуалних сеоских газдинстава у Русији. Према тврђењу саме службене штампе „кулачко-имућна газдинства износила су у овој години (1931) 4%, док су у 1926-27 г. ова газдинства износила 20% резерви жита".

Исто тако и у годишњем плану државног скупљања резерви жита индивидуални сеоски сектор фигурирао је већ само у сразмери 25% — т. ј. свега једна четвртина, — три четвртине све резерве жита требала је да да колективизирана земљорадња, — колхози око две трећине овог жита, — а остало совхози.

Ипак, без обзира на све ово, већ крајем октобра почело се показивати да резерве жита почињу много да заостају од плана и да се и ове године само мирним средствима неће моћи план потпуно остварити.

Већ у броју од 2 новембра „Правда" је објавила чланак у коме се развија доиста парадоксална мисао о томе да борба за жито у СССР треба и даље да се сматра као један од најважнијих задатака социјалистичке изградње. „Решењем проблема цереалија, писала је „Правда", нипошто не значи да је борба за жито већ престала. Борба за жито, да би се достигао и престигао план државног скупљања резерви жита, јесте за нас саставни, нераздвојни део целог нашег рада у циљу довршавања изградње фундамента социјалистичке привреде.

План државног скупљања резерве жита јесте најважнији саставни део народно-привредног плана. То је једна од најважнијих тачака овог плана, која у огромном степену одређује наше изворе ради даљег развијања социјалистичке изградње".

У сваком случају резултати државног сакупљања резерве жита крајем новембра почели су да показују да је „Правда" била несумњиво у праву да је за жито било бољшевичкој власти потребно да се бори и ове године.

20 новембра, према информацијама које је објавила комунистичка штампа, годишњи план државног сакупљања резерве жита био је остварен само са 75%, четвртина плана остала је неиспуњена.

Још се јаче показало ово неизвођење при расматрању резултата државног скупљања резерве жита у појединим областима СССР. Тако Далеки Исток требао је да оствари 73%, Урал — 42%, Источни Сибир — 39%, Казакстан — више од 35%. Али је још више остајало да се изврши у извођењу плана за специјалне к у л т у р е.

Ако је остало да се сакупи још четврти део целог годишњег плана, онда је требало да се припреми, например за пшеницу, ј о ш в и ш е о д ј е д н е т р е ћ и н е, а за овас и кукуруз — в и ш е о д п о л о в и н е.

Али је најинтересантније било то што су више него сви други заостали у извођењу плана државног скупљања жита управо совхози; њима је било још остало да испуне 37,4% према плану. Совхози, као што је познато, у колективизираној земљорадњи заузимају прво место. То нису просте колективне заједнице сељака, као што су колхози, него чисто државна предузећа, иста таква као што су у совјетској индустрији фабрике. Совхози нису ништа друго, него велике државне фарме. Бож-

цевици их називају „социјалистичке фабрике зрна". Њихов главни задатак је у томе да служе као образац за колхозне сељаке и да покажу онај већи степен који треба да достигне у процесу свог развитка колективизирани сектор.

Они се сматрају као нека угледна колективна газдинства.

И показало се да је борбу за жито у име социјалистичке изградње бољшевичка власт требала да почне ове године пре свега не против „ситнобуржоаских" индивидуалних сељака, него против властитих „социјалистичких фабрика зрна".

Свуда су почеле ревизије и репресије. Стубци државне штампе одједанпут су испуњени откривима о рђавом раду у совхозима. У њима се саопштавало да су руководиоци совхоза сакрили од државе жито, да су га безобзирно трошили или мењали за дефицитну робу. Исто тако у овим саопштењима говорило се да се узроци заостајања совхоза у давању жита држави састоје у томе што је газдинство вођено на рђавој бази, јер су продрле буржоаске тенденције у совхозе и заборављено је да је совхоз „предузеће конзеквентно социјалистичког типа, да је његова продукција власништво социјалистичке државе". Догађај са совхозима показао се толико озбиљан да је било потребно да се донесе специјално решење које је потписао — то је први случај у совјетској пракси — и вођ странке Стаљин, и претседник владе Молотов. То је решење у првом свом делу гласило да је проверавање „учињено" од стране контролне комисије над радом совхоза, открило велику немарност и недозвољен однос према државној имовини, што заслужује осуду. Затим је указан број конкретних факата који су откривени благодарећи проверавању контролне комисије. Главни су ови: велики губици за време жетве, вршења и превоза летине и нетачан биланс жита; потрошња жита за потребе самих совхозника по сасвим незаконитим нормама, смањивање летине и стварних сразмера житних извора; ревизија обавеза односно продавања жита држави као задатка другог реда „чије је остварење могуће пренети на касније време, док се потпуно не задовоље потребе свога газдинства". У решењу се исто тако указује да је квалитет обраде земље сасвим незадовољавајући и да високу технику у совхозима довољно не искоришћују.

„Сва ова факта, гласило је решење, које су потписала ауторитативна лица, *дешавају се у већини совхоза*".

Због свега овога, Централни комитет бољшевичке странке и Савет народних комесара СССР наредили су да се предузму репресивне мере против одговорних лица совхозног сектора. У вези с тим, а то је био главни циљ решења, издане су путем декрета две доиста ванредне мере.

Прво, „*трошење од стране совхоза животних намирница и хране више него што је предвиђено по норми, сматрати као дело које се кривично кажњава*.

Друго, „одредити у сваком совхозу специјалног контролора, независно од директора совхоза и труста, и потчинити их непосредно народном комесаријату за земљорадњу СССР. Дотичног контролора по-

требно је обавезати да проверава биланс у совхозима, да врши свакодневни надзор ради тачног чувања продукције совхоза, ради чувања норми потрошње животних намирница и хране и обавеза пред државом од стране совхоза". У совхозима је овим решењем било уведено нешто налик на ванредно стање.

Исто тако енергичне мере требала је бољшевичка власт да предузме и против основног сектора колективизиране пољопривреде, против колхозног сектора.

Колхози крајем новембра нису још додали жита око 25 % према плану.

Бољшевичка власт категорички је одрекла да призна да постоје ма какви објективни узроци који би могли да оправдају такво неизвођење плана.

Неуспевање колхоза у многим областима СССР државна штампа објашњавала је искључиво рђавом вољом колхозника, њиховом егоистичном тежњом да сачувају за себе колико је могуће више летине, упорно не желећи да остваре своје обавезе према „пролетерској држави". Почело се са откривима колхозне праксе и компромитовањем колхоза заосталих крајева, исто тако као и са откривима совхоза. У рапортима се писало, да колхози дотичних крајева хотимично сакривају количине жита. Много су повећавали своје расходе жита, да што мање дају жита држави.

У њима се саопштавало да колхози ових реона нарочито смањују сразмере летине, увеличавајући и сувише своје властите и домаћинске потребе, остављајући себи резерве жита у недозвољеним количинама, и шта више не устручавајући се да жито крију.

У неким колхозима, с негодовањем је саопштавала „Правда" примењивала се шта више „стара срамота рупе за жито", т. ј. закопавали су жито у земљу, да би га сакрили од власти које проверавају резерве жита.

„Јаме за жито", као што је познато, биле су веома распрострањене у селу у доба пре непа, кад су бољшевици вршили реквирирање жита од сељака. Такво држање назадних колхоза режимска штампа објашњавала је највише помоћу два узрока.

Прво, тиме што масе колективних сељака још нису „васпитане" у правом смислу колективистички, још су сачувале своју индивидуалистичку идеологију својине.

Друго, интригама десничара бољшевика, који заузимају у колхозима главна места и нарочито потпомажу кулачке и буржоаске утицаје, да се не би остварила пјатиљетка. Режимска штампа почела је оштро да пише против „идеализације колхоза", против „тога што се заборавља да у колхозима постоје још елементи класне борбе, да је васпитање сељака у колхозу тек почето, а није свесним завршено".

Ова идеализација колхоза, писала је „Правда", „јесте израз опортунистичког неразумевања и одрицања главне улога радничке класе према сељацима у садашњој етапи социјалистичке изградње".

Радничка класа, извављивала је „Правда", „у праву је да захтева да колхози испуне своје обавезе према пролетерској држави". Али

„има људи у нашој странци који изражавају реакционарна сељачка расположења, кулачки утицај и старају се да „заборave" ове обавезе. Ово налази свој израз у покушајима да се смање планови државног скупљања резерви жита, да се одузме што више од оног дела жита који припада држави за продају ради потрошачких потреба указаног колхоза реона и т. г. прикривајући се свесним преувеличавањем тешкоћа, вештачком „статистиком", смањујући опште државно скупљање резерви жита.

У другим чланцима совјетске штампе већ сасвим јасно је изражена мисао да су чланови странке, који претстављају у колхозима кулачки утицај, тајни бољшевици-десничари.

„Мењањем облика и метода класне борбе, тврдила је ова штампа, изменила се и тактика опортуниста.

Слажући се на речима са свима мерама које спроводи странка, опортунисти силом покушавају да нападају политику странке у савременој етапи социјалистичке изградње...

Најизразитије држање опортунизма јесу заборављање и игнорисање елемената класне борбе у колхозима, не желећи да се боре против кулачкашких тенденција у колхозима, против смањивања количине жита и других пољопривредних продуката и т. д. потребних пролетерској држави".

У вези с „откривима" и кампањом службене штампе почеле су репресије против колхоза, које су биле пре свега у томе што су распуштене управе у многим назадним колхозима и постављене нове.

Али на том путу бољшевичка власт у својој борби за жито није могла, наравно, да се задржи. „Као резултат енергичних мера које су спровеле странчке организације према опортунистима и новим буржоаским елементима који су покушавали да смање планове државног скупљања резерве жита, примећује се последњих дана, писала је „Правда", да је у неким крајевима наступио преокрет.

Ипак то уопште не значи да су откривени сви прави претставници опортунистичке праксе и кулачке агентуре, који разбацују жито које треба предати држави. Сваки дан доноси све нове навештаје о случајевима који су за осуду, који се противе извођењу планова скупљања жита, случајева да се жито крије од државе.

Напослетку, бољшевичка власт је морала, да би остварила план скупљања жита, да и према колхозима употреби сва стара омиљена средства: контролу резерви, одузимање „претека", хапшење и стављање под суд шефова колхоза. Напослетку, дошло је до тога да су бољшевици просто одузимали од колхоза потребну количину жита која је одређена планом, не водећи рачуна ни о величини летине, ни о потребима самих колхозника. Средином децембра, према званичним подацима благодарећи томе што су биле предузете енергичне мере, план државног скупљања резерви жита био је остварен за 84%.

* * *

До почетка нове године овај план није могао да буде потпуно остварен.

Упоредо с тешкоћама које су се појавиле у току скупљања жита, нарочиту узнемиреност је изазвало код бољшевичких кругова

стање совјетског транспорта. Транспорт остаје најопаснија тешкоћа у совјетској привреди, без обзира на многобројне декрете Централног комитета странке и владе и на специјалне резолуције које су изгласане по овом питању страначке конференције, Бољшевици не могу да подигну до потребне висине железнички транспорт у СССР.

Петогодишњи план не само што није ништа помогао совјетском транспорту, него напротив, показао се за њега кобним. Без обзира на појачано развијање тешке индустрије, ова последња показала је да није у стању да снабдева железнице потребном количином локомотива, вагона, шина и резервних делова. Упоредо с овим, индустриска изградња, која је у јакој вези с петогодишњим планом, захтевала је огромно повећање превоза железницама, што је прешло границе нормалне могућности. Ова два факта и јесу главни узроци погоршаног и критичног стања совјетског транспорта.

Међутим, план треће године пјатиљетке ставио је пред транспорт задатке који имају ванредан значај. Према плану, транспорт је требао да повећа просечан утовар у току 24 сата на 66 хиљада вагона. Али, према објављеним подацима, за девет месеци 1931 г. планске норме утовара нису извршене.

У другом тромесечју транспорт је износио само 51,5 хиљада вагона, у трећем тромесечју транспорт се врло мало попео и достигао је 52,3 хиљаде вагона. У току 24 сата, према томе, разлика у неостварењу плана износила је готово 15 хиљада вагона.

Новембра месеца, помоћу најјачег притиска на администрацију транспорта и железнички персонал, бољшевичка власт постигла је велики успех у побољшању железничког транспорта, али децембра месеца десило се, може се рећи, ново катастрофално опадање.

У првој половини децембра просечан утовар за 24 сата колебао се између 46 и 48 хиљада вагона, т. ј. недостатак је достигао готово 20 хиљада вагона у току 24 сата. Јако погоршање стања транспорта у децембру објашњава се делимично наступањем зиме, за коју су се совјетске железнице показале неприпремљене. „Зима, као што се види, није била предвиђена", гласно је чланак у „Правди" који је звонко горком иронијом. У ствари, 40 хиљада километара железничких пруга подвргавају се сваке године у СССР снежним вејавицама. За борбу с њима неопходно је потребно да се на време спреми заштита.

Али, како јавља службена штампа, железнице нису довољно осигуране средствима неопходним за борбу са снегом. Због тога се дешавају неизбежне пертурбације у железничком саобраћају, смрзавање локомотива и вагона, остављање на путу целих композиција. Међутим, сама совјетска штампа објављивала је да „децембар решава успех зимског железничког саобраћаја" и да „добијање победе у децембру јесте питање части свих железничара".

Али децембар, као што видимо, уместо победе донео је јако погоршање. Успех зимњег железничког саобраћаја, како изгледа према свему, решиће се, према томе, у негативном смислу. Последице оваквог стања могу да буду и сувише тешке за сав привредни живот СССР и имати

рђавих последица, делимично, за снабдевање намирница и огрева градских центара.

* * *

Стање исхране у СССР исто тако се јако погоршало крајем године.

У току три године петогодишњег плана криза исхране заоштравала се стално и непрекидно.

Као што је познато, градско становништво у СССР добија хлеб и друге животне намирнице за исхрану по купонима. Поред тога, становништво се дели у том циљу на неколико категорија, од којих једне добијају више, друге мање.

Без обзира на систем добијања по купонима и на фактичку рационализацију продуката, недостатак животних намирница, нарочито ове године, све је већи. Сад је криза исхране постала веома узнемиравајућа.

Што се тиче снабдевања животним намирницама, ово веома неповољно стање био је принуђен да отворено призна и садашњи шеф совјетске владе, Молотов.

У говору који је посвећен годишњици Октобарске револуције, хвалећи успехе социјалистичке изградње, он је рекао: „Нарочито место у нашем привредном раду заузимају питања снабдевања. Овде су наши успеси још сасвим недовољни. Недостаци у снабдевању показују се сад на сваком кораку. Компликованост организације овог рада и недостатак потребног кадра у страници, имајући у виду и присуство буржоаских елемената у целом трговачком апарату, чине област снабдевања *најслабијим местом нашег рада*.

Питањима снабдевања посвећено је такође нарочиту пажњу Централни комитет Општесавезне комунистичке странке, одржане крајем октобра, који је о овом питању донео опширну резолуцију. У овој резолуцији, између осталог, констатује се „незадовољавајући квалитет великог дела продукције коју израђује државна кооперација за индустрију и занатство. У њој се исто тако објављује да „даље побољшање снабдевања наилази на велику слабост техничке базе индустрије за исхрану и трговачке мреже, нарочито велики недостатак механизованог печења хлеба".

У овој резолуцији као меру за побољшање стања решено је дозволити нарочиту ситну трговину намирницама своје производње, то дозволити и лакој индустрији и совхозима и колхозима, али на основу совјетске политике цена, т. ј. оних цена које одређује држава. Што се тиче совхоза и колхоза, у том смислу додаје резолуција да њихова трговина на ситно може бити дозвољена само под „условом да тачно извршују своју обавезу предавања одређеног дела своје производње држави". Друга важна мера за борбу против недостатака снабдевања, о којој је у резолуцији речено, јесте та што пленум Централног комитета, дајући томе нарочиту важност, даје становништву неку слободу у добијању животних намирница.

Дозвољава се „народним кујнама, фабрикама, кооперативним организацијама развијање разних помоћних предузећа да би се надокнадиле *животне намирнице које су потребне, ако их*

нема доста, а тако исто да сами то могу на свој приватни начин да припреме.

Ово последње, вели се у резолуцији, нарочито је важно за онај „слој становништа који се снабдева по другом и трећем списку (т. ј. за становнике који не припадају фабричком пролетаријату), чије је побољшање у снабдевању могуће само „за рачун мобилизације месних животних намирница".

Све ове мере показују како бољшевичкој власти бива све теже да реши проблем снабдевања градова.

Хапшења и давања под суд децембра месеца више од тридесет одговорних претставника совјетских трустова, кооперативних и трговачких предузећа, који су оптужени због дезорганизације снабдевања у земљи, као и због тога што су незаконито управљали животним намирницама, јесте нов и несумњив знак јаког погоршавања снабдевања животним намирницама у земљи.

* * *

У току ових све већих економских тешкоћа, партиска управа припрема XVII конференцију Општесавезне комунистичке странке. У центар дневног реда за конференцију стављена су питања о новој, другој пјатиљетки и извештају Високог савета народне привреде о раду индустрије у 1931 г. и о перспективама за 1932 г.

Циљ конференције је изазива сумњу: има да се призна правилност „генералне линије" Стаљинове, има да се објави њен потпун успех у прошлости и да се одобри нови доследни програм за будућност.

Истина, службена штампа признаје да у 1931 г. план није био извршен. Али она то објашњава напредним узроцима који ће се идуће године коначно ликвидирати.

Један од основних узрока неостваривања плана, пише „Правда", јесте удар који је претрпела привреда прошле године од стране транспорта. Други узрок, како пише бољшевички званични орган, јесте у томе што већина совјетских привредника није могла досад да се прилагоди новим совјетским условима.

Али сад „странка обраћа искључиву пажњу на транспорт, да би могла да отстрани најмању евентуалност поцављања прошлогодишњих тешкоћа".

А што се тиче другог узрока неуспевања, најбоље средство да се он отстрани јесте Стаљинов историски говор и шест услова на које је он указао. У оним гранама индустрије, где су се на бољшевички начин заузели за остварење шест услова друга Стаљина, тамо је већ достигнут прелом".

Оптимизам службене штампе најзвише се, ипак, оснива на томе што идуће године треба да проради највеће нове фабрике, чија је изградња сад завршава, у које је уложено неколико милијарди капитала.

Због тога и постоје уверавања у томе да ће повећање продукције у 1932 г. дати више него што је предвиђено у петогодишњем плану, да би се исти извео за четири године.

Раније се називала трећа година „решавајућом" годином петогодишњег плана, а сад је решавајућа постала четврта, односно последња година. Што се тиче друге пјатиљетке, претпоставља се да ће она бити још грандиознија по својим сразмерама, него што је била прва. Она ће претстављати план гигантских радова у стварању друге уралско-кузнецке угљено-металуршке базе у СССР, план заснивања неколико нових индустријских крајева и центара, широка индустријализација националних република и т. д.

Према томе, на плећа народних маса СССР, које су због неиздрживог терета измучене првом пјатиљетком, пројектује се да се навали још тежи терет ове друге пјатиљетке.

Нису се остварише наде на то да ће бољшевичка диктатура дати народним масама у СССР неки одмор нарочито с обзиром на то што је ова диктатура у току три године подвргавала земљу огромној напрегнутости снага.

Раније парола — у току пет година претворити Русију у највећу индустријску државу — замењена је новом паролом: „Достићи и престићи у техничко-економском односу напредне капиталистичке земље. И то се мора остварити у року од десет година"

Пјатиљетка је замењена десјатиљетком.

EKONOMSKI PREGLED

1. *Opšti deo.* 2. *Produkcija planske privrede.* 3. *Saobraćaj.* 4. *Jesenja setva.* 5. *Državno plansko skupljanje žitarica.* 6. *Snabdevanje stanovništva produktima za ishranu.* 7. *Snabdevanje stanovništva industriskom robom šire potrebe.* 8. *Zaključak.*

Ekonomske prilike Sovjetske Rusije, iako ne u punoj meri, u mnogome su ipak stegnute svetskom krizom. Pošto se akumulacija stranih kapitala u Sovjetskoj Rusiji vrši kroz spoljnu trgovinu, najčešće trampom sovjetskih sirovina za strane industriske instalacije i mašine, sadašnje ograničenje delatnosti evropske i opšte svetske privrede, naravno, stvara izvestan pritisak i na sovjetsku privredu.

Na osnovu sovjetskih izveštaja izgleda da će se spoljna trgovina Sovjetske Rusije ove godine, iako ne mnogo, ipak smanjiti prema prošloj godini. Smanjivanje obrta spoljne trgovine značiće, u odgovarajućoj meri i smanjivanje uvoza valutnih sredstava za zemlju, što će uticati na brzinu razvijanja osnovnih kapitalnih radova u pojedinim industrijskim granama, za koje se strana tehnička pomoć traži. Kao što je poznato, ova 1932 godina po drugoj planskoj varijanti, krajnja je godina ove petogodišnjice industriskog plana, te će se teškoće u završavanju ovog plana, naravno, pojačati. Koliko je poznato, glavne teškoće sovjetskog planskog sistema su u saobraćaju, odnosno u transportu. Bez obzira na to što su funkcije transporta prema predratnom nivou relativno povećane mnogo puta, ipak, prema savremenim planskim zahtevima, transport mnogo zaostaje. Druga slaba tačka sovjetskog plana industrijalizacije jeste u tehničkim kvalifikovanim radnicima i u tehničkim sredstvima za proizvodnju za metalnu i rudarsku industriju. Ali tu sovjetskoj industriji mnogo pomaže svetska nezaposlenost, koja joj daje mogućnost regrutovanja kvalifikovanih snaga iz inostranstva. Mnogo teže stoji stvar sa prikupljanjem tehničkih sredstava, koja se bez kredita moraju nabavljati za gotovu valutu, odnosno za zlato, pošto tražnja sirovina opada, što znači da se trampa ograničava. Sada ruska industrija može domaćim sredstvima nabavljati za sebe: automobile, traktore, kombine, turbogeneratore, turbine, električne instalacije i motore svih vrsta, lokomobile, eskavatore itd. Ne nabavlja se više stran pamuk, ali tekstilne instalacije Rusija stalno uvozi, jer njena domaća industrija za proizvodnju tehničkih sredstava ove grane nije još savršeno organizovana.

* *
*

Po zvaničnim podacima sovjetskog Državnog planskog odbora produkcija privrede koja se rukovodi po planu, povećala se ovoliko:

	1931 g. (10 meseci) u hiljadama rub.)	u %% prema odgovar. vremenu 1930 g.
Teška industrija	9,666 210	121,8
Laka industrija i industrija za proizvodnju produkata za ishranu	9.561.768	116,4
Svega	19,217.978	119,4

Prosečna dnevna produkcija uglja u svim reonima, do 15 decembra povećala se ovako:

Donski ugljeni reon	137.643	tona uglja
Moskovski ugljeni reon	32.000	„ „
Kuznecki ugljeni reon	18.979	„ „
Daleko-istočni ugljeni reon	5.663	„ „
Uralski ugljeni reon	9.387	„ „
Istočno-sibirski	6.000	„ „

Prosečna dnevna produkcija nafte.

Azerbajdanski naftani reon	31.517	tona nafte

Prosečna dnevna produkcija crnog metala.

U svima reonima oko	12.500	tona tuča
U svima reonima oko	10.500	tona čelika

Prosečna dnevna produkcija traktora i motora.

Staljingradska fabrika oko	110	trakt. i	140	motora
Putilovska fabrika oko	80	trakt. i	70	motora
Harkovska fabrika oko	20	trak. i	20	motora

Iz ovoga se vidi da je produkcija teške industrije porasla prema odgovarajućem vremenu prošle 1930 g. za 21,8 od sto. U isto se vreme produkcija lake industrije povećala za 16,4 od sto. U ovo ulaze produkcija industrije za produkte ishrane, koja je prema 1930 g. povećala svoju produkciju za 27,3 od sto. Sama po sebi laka industrija povećala je produkciju za 10,5 od sto.

Opšta suma produkcije teške i lake industrije povećala se za 19,4 od sto Bez obzira na to što je ovaj porast (19,4 od sto) prema planskom proračunu (42 od sto) mnogo manji, ipak treba priznati da on odgovara brzini kretanja u prošloj 1929-30 g., kada se godišnja privredna produkcija povećala prema 1928-29 godini za 24 od cto. Izgleda da će se do 31 decembra indeks produkcije povećati bar za 23—24 od sto, što će po količini odgovarati konjukturnoj situaciji.

Mnogo gore izgledaju indeksi za kakvoću i za cene koštanja. Sudeći po opštim komentarima sovjetskih zvaničnih organa, izgleda da kakvoća sadašnje robe treba da bude bolja. U teškoj industriji indeks škartirane robe pokazuje oko 29 od sto prema 15 po planu. U lakoj industriji ovaj indeks je još veći: 35 od sto itd., što, naravno, pokazuje da je skoro 1-3 cele količine produkcije teške industrije škartirana, a od opšte količine lake industrije škartirano je 35 od sto.

Ove prilike sasvim jasno objašnjavaju zašto su u Sovjetskoj Rusiji cene visoke.

Naprimer, ove godine cena koštanja produkcije čeličnog trusta (Vostokostalj) povećala se prema planskim računima, za 24,88 od sto. Prosečna cena jedne tone tuča (liveno gvožđe) iznosi 61 r. 86 kop., prema 52 r. 70 k. (po planu). Cena koštanja jedne tone martenskog čelika iznosi 97 r. 36 kop. prema ceni po planu 79. r. 70 kop.

Naprimer, (prelazimo na tekstil) od 2 miliarde proizvedenih tkanina škartirano je bilo više od 400 miliona metara, što prema opštoj količini iznosi 21 od cto. Električne sijalice takođe ne odgovaraju uslovima standarta Po planskom standartu sijalice moraju da služe 800 sati, u stvari ove sijalice ne služe više od 600 sati itd. Nije sve u redu ni u industriji traktora. Uzrok ovome je u nesavršenoj tehničkoj organizaciji i u povećanim planskim zahtevima.

Naprimer, velika nova fabrika traktora u Staljingradu, koja je bila izgrađena i instalirana tek na kraju prošle godine, ove godine već daje *dnevnu* produkciju 110 traktora i 140 motora. Godišnji kapacitet ove fabrike teoriski iznosi 40.000 traktora. Nema sumnje da takvo veliko preduzeće ne može u tako kratkom vremenu da da svoju punu produkciju (110 traktora dnevno) bez visokog procenta škartirane robe. Ali u ovim slučajevima treba uzimati u obzir činjenice koje guraju napred proizvodnju. Pre svega to su činjenice praktičnog značaja:

1. Potrebe u određenim tehničkim sredstvima za proizvodnju.
2. Neizvežbanost radnika u novim fabričnim preduzećima, koja su instalirana na najmoderniji način.

Treba potsetiti da su sva nova preduzeća instalisana po novim tehničko racionalnim metodama. Međutim, Rusija nije raspolagala za takvu tehniku stručno izvežbanim tehničkim snagama, što joj, naravno, sada mora smetati.

Građenje i instalisanje novih preduzeća ide mnogo brže nego spremanje tehničkih obrazovanih snaga. To je prirodno, jer je po planu uvek lakše graditi nego li proizvoditi.

* * *

Što se tiče saobraćaja, naročito železnica, izgleda da savremena železnička mreža ne odgovara zahtevima privrede. Po planu se zahteva prosečno dnevno tovarenje 65 hiljada vagona, međutim, i pored krajnjih napora, dnevno tovarenje ne prelazi preko 50.000 vagona, što pokazuje da saobraćajna sredstva železnica prema zahtevima privrede zaostaju. Isto se zapaža u rečnom i u morskom saobraćaju i to u većoj meri. Razmimoilaženje između saobraćaja i privrede kompliciraće razvijanje planskog sistema.

Na ovu nezgodu sada se obraća velika pažnja. Ali, ipak, ova strana posla najteža je i ne može se lako i brzo popraviti. Građenje lađa i železničkih pruga traži uvek mnogo vremena i sredstava.

* * *

Ovogodišnja jesenja setva vodila se s velikom napregnutošću, jer su se zajedno vršili i veliki radovi pripremanja zemljišta za proletnju setvu (plitko oranje za ugar).

Po planu moralo se zasejati 43 miliona hektara i izvršiti plitko oranje na površini od 41 milion hektara. U ovim radovima, osim žive vučne snage, učestvovalo je više od 100.000 traktora.

Ali, rana jesen, hladne kiše i hladnoće smetale su izvršavanju plana, tj. plan i nije bio potpuno izvršen.

Svega je bilo zasejano 38,598.000 hektara, i izorano za ugar 34,754.000 hektara. U poređenju s predašnjim godinama jesenja setva ove godine pokazuje najmanji rezultat.

1929 g. bilo je zasejano	39,180.000 hekt.
1930 g. bilo je zasejano	39,179.000 hekt.
1931 g. bilo je zasejano	38,598.000 hekt.
Od ovoga kolhozi su zasejali	25,600.000 hekt.
Individualna gazdinstva	9,998.000 hekt.
Sovhozi	3,000.000 hekt.

Ovo pokazuje da su u jesenjoj setvi vodeću ulogu igrali kolhozi, tj. kolektivna gazdinstva.

Nepovoljne prilike, naročito vremenske, imale su značaja da glavna količina nezasejanog zemljišta pada na južne reone, čime će se kakvoća iduće žetve donekle smanjiti, jer manjak setve ide na račun ozime pšenice, pošto se u severnim reonima u jesen više seje raž.

* * *

O državnom planskom skupljanju žita podaci iz Rusije su protivrečni. Svakako, izgleda da planska naređenja odnosno završenja sakupljanja žitarica do 15 decembra, nisu potpuno ostvarena. Do decembra svega je bilo skupljeno 78 od sto prema planu. U apsolutnim ciframa plan godišnjeg opšteg skupljenog žita iznosiće 323 miliona metarskih centnera, prema 225 miliona metarskih centnera prošle godine. Stvarno je do 15 decembra bilo skupljeno od prilike 242 miliona metarskih centnera.

Pošto državno skupljanje žitarica određuje i robni deo produkcije, može se zaključiti da je žetva ove godine od prilike veća prema prošloj godini. Važno je da su u izvršavanju skupljanja žita reoni oko Volge, za koje se mislilo da su uništeni sušom u sakupljanju žita, prošli na 100 procenata. Međutim, ostali reoni koji nisu nastradali od vremenskih neprilika, u izvršavanju plana sakupljanja žita su zaostali.

* * *

Snabdevanje stanovništva produktima za ishranu, kao što izgleda, vrši se neravnomerno. Naročito varoško stanovništvo oseća neobezbeđenost u ishrani. Snabdevanje stanovništva produktima ishrane još je se uvek vrši na kupone. U prvu grupu, koja dobija pravo na pune porcije, i to u prvi red, spadaju radnici privrednih reona. Između radnika postoje opet određene kategorije, naprimer, koji rade u rudarstvu pod zemljom, u metalnoj industriji, gde se tope rude i napredne grupe radnika. Ove kategorije imaju povećane porcije. Radnici kupuju produkte u kooperativama i u naročitim fabričnim radnjama. Posle radnika dolaze činovnici, razni službenici i naučni radnici, koji na kupone kupuju produkte u kooperativama i u državnim radnjama. Sve kategorije građana koje se snabdevaju hranom i robom

za širu upotrebu, po kuponima, kupuju istu po određenim državnim cenama. Po planu se pretpostavljalo da će snabdevanje *radnika* hranom do 90 od sto obezbediti država. Ostalu masu hrane 10—11 od sto radnici će nabaviti pomoću privatne pijace.

U snabdevanju službenika uloga privatne pijace će se povećati do 33 od sto. Iskustvo dokazuje da su ovi predračuni uvek suviše optimistički Prilike pokazuju da će uloga privatne pijace u snabdevanju stanovništva i prema težnji sovjetske vlade biti mnogo odgovornija.

Uloga privatne pijace se oseća u snabdevanju: mašću, jajima, mlekom, zejtinom i baštenskim produktima. Drugim rečima, građani moraju da se obraćaju privatnoj pijaci za snabdevanje u ishrani. U snabdevajuu produktima ishrane državni planski monopol je do sada vrlo slab. Izgleda da je monopol za snabdevanje produktima ishrane poljoprivrednog porekla vrlo komplikovana stvar, i da će na pijaci ovih produkata još dugo vladati privatna inicijativa. Pošto se privatna inicijativa stalno proganja, to će skupoća najvažnijih produkata još dugo trajati.

Ostvarenju monopola u sitnoj trgovini prema potrebama smeta slaba mreža kooperativnih radova. U toku leta, Komesarijat za unutrašnju trgovinu trudio se da proširi mrežu kooperativnih radnja, koje se bave sitnom trgovinom. Ali, i pored svih napora, postojeći broj radnja ne odgovara zahtevima pijace. Zato za privatnu inicijativu ostaje još dobar deo pijace za sitnu trgovinu.

Organizovano državno snabdevanje pojedinih reona glavnijim produktima za ishranu, za vreme prvog polgoda, bilo je izvršeno na sledeći način:

Brašna je	bilo	dato	78,9	od sto	prema	planu	
prekrupe	„	„	62,5	„	„	„	„
ribe	„	„	76,4	„	„	„	„
zejtina	„	„	80,6	„	„	„	„
margarina	„	„	81,1	„	„	„	„
masti	„	„	60,3	„	„	„	„
šećera	„	„	64,6	„	„	„	„

Na osnovu ovoga moguće je zaključiti koliko široko polje još ostaje za privatnu inicijativu. Sudeći po nomenklaturi navedene gore robe, uzrok teškoća je, ne u oskudici robe, već u nesavršenstvu organizacije za snabdevanje. Naprimer, rezerve šećera su velike, međutim snabdevanje istim stoji, na poslednjem mestu. U ovom slučaju i privatna inicijativa ne pomaže, jer privatne fabrike šećera ne postoje.

Sovjetska vlada se ove godine žali da se berba šećerne repe u seljačkim gazdinstvima i u kolhozima vrši nemarno. I ne samo kolhozi nego i državna gazdinstva (sovhozi) ove jeseni su ostavili skoro jednu trećinu od cele žetve šećerne repe u zemlji. I sovjetska vlada morala je i po drugi put narediti berbu ostavljene u zemlji repe, a centralnu upravu šećernih sovhoza staviti pod državni sud. Ovde je stvar jasna. Nemarnost seljaka i radnika prišiče od same sovjetske vlade. Zašto teško i jeftino raditi, kad ni za skup novac ne može seljak i radnik šećera kupiti. Pored ostalog, šećer se još izvozi u inostranstvo. Ovo još gore utiče na proizvođača šećerne repe. Isto se dešava s pamukom i s lanom, s krompirom i drugim sirovinama poljoprivrednog porekla.

*
* *

U snabdevanju stanovništva produktima lake industrije za širu upotrebu zapažaju se neprilike koje pokazuju da i ova industriska grana još nije dobro razvijena i organizovana.

Cela produkcija lake industrije (izuzev produkcije produkata ishrane) ove 1931 g. po planu se povećala na 7.938 miliona rubalja, prema 6.817 miliona rubalja 1930 g. (za 1.121 miliona rub.). Međutim, i pored planskog naređenja faktičko snabdevanje sela produktima za širu upotrebu ne odgovara potrebama. Iz zvaničnih podataka za prvo polgođe 1931 g., videćemo u kakvim je količinama (u procentima prema planskim predračunima) selo dobilo robe za širu upotrebu:

	u procentima prema planu
pamučnih tanina	88,8
konca	45,3
obuće	80,6
mahorke (prostog duvana)	81,3
gotovog odela	84,5
tkanina vunenih	89,5
muških kaljača	83,0
cigareta	72,9
trikotaže	92,1
maramica	80,1
sapuna domaćeg	63,3
sapuna za lice	72,1

Prosečno je bilo selu dato industrijske robe za širu upotrebu 78 od sto prema planu. Po tablici se vidi da po svima robnim artiklima plan snabđevanja nije potpuno izvršen.

*
* *

Po obaveštenjima sovjetske štampe pitanje snabdevanja stanovništva, naročito seoskog, u drugom polgođu će se poboljšati. Ali pošto ne raspolažemo potpunim podacima ne možemo o tome definitivno govoriti.

Sada se priprema novi petogodišnji plan sa zadatkom da proširi ekonomsko-proizvođačku bazu, tj. plan za povećavanje unutrašnje potrošnje na bazi prosečnog povećavanja životnog standarta. Projekat ovoga plana će biti gotov kroz nekoliko meseci. Čim izađe iz štampe, o njemu ćemo u pojedinostima raspravljati.

S. V.

КЊИГЕ И ЧАСОПИСИ

Centralna Evropa, Prag 1931, X-XI-XII. Ovaj mesečnik završio je već svoju četvrtu godinu. Svaki njegov broj donosi po neki ruski prevod pesama i pripovedaka srednje-evropskih, poglavito čeških pisaca, zatim politički, privredni, književni i umetnički pregled, najzad istoriske i literarne članke, bibliografiju i kulturnu hroniku. Časopis se bavi problemima Centralne Evrope, uključno sa Jugoslavijom i Bugarskom, na jednoj strani, i Poljskom na drugoj, a zaseca uopšte u slovenska pitanja i odnose Rusije i slovenstva, kao i Rusije i centralne Evrope. Poslednja tri broja koja leže pred nama sastavljena su po utvrđenom planu. Mi smo ga u kratko gore izneli. U okvir specijalnih interesa „Ruskog Arhiva" ulaze sledeći članci: Vsevolod Sahanjev, ruski istoričar i arheolog, koji se u poslednje vreme specijalno posvetio izučavanju kulture, umetnosti i običaja Karpatske Rusije (nekoliko njegovih članaka bili su pre par godina objavljeni kod nas u „Letopisu Matice Srpske" i „Novoj Evropi") objavio je vrlo zanimljivu raspravu o Karpato-ruskim ikonama (uz ovu raspravu idu reprodukcije karakterističnih ikona); talentovani filozof i istoričar kulture, Dimitrije Čiževski, daje vrlo lep prikaz i referiše sadržinu novih radova izdanih u Pragu i Harkovu, a koji se tiču rusko-čeških i rusko-ukrajinskih odnosa; J. Hajdenrajh reljefno prikazuje pregled slovenskih literatura u novom „Handbuch der Literaturwissenschaft"; dosada su izašli pregledi ruske književnosti (pokojnog profesora moskovskog univerziteta, Pavla Sakuljina), poljske književnosti (profesora univerziteta u Lavovu, Julija Klajnera) i srpsko-hrvatske književnosti (profesora nemačkog univerziteta u Pragu, Gerharda Gezemana); o radu prof. Gezemana, veoma savesnom i ozbiljnom, već je bilo govora kod nas. G. Hajdenrajh naročito podrobno govori o Sakuljinovom originalnom, ali delimično sasvim promašenom i jednostranom pokušaju marksistske sinteze istorije ruske književnosti; najzad, lingvist i istoričar književnosti, Roman Jakobson objavljuje zanimljive podatke (poglavito na osnovu dnevnika pok. D-r Dušana Makovickog, privatnog lekara, prijatelja i sledbenika Lava Tolstoja) o odnosima Tolstojevim prema Masariku, koga je Tolstoj lično poznavao i čija je dela pažljivo i sa simpatijom čitao, pored neslaganja u mnogim bitnim tačkama.

Veoma interesantan mesečnik „Centralna Evropa" za svaku je preporuku.

D-r **A. J.**

Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. N. F. B. VI H.

IV; B. VII H. 1-2 Breslau, 1930-31. — U ovim sveskama odlične slavističke revije, koju uređuje G. D-r Erdmann Hanisch, nalazimo veliki broj prikaza knjiga i članaka o Rusiji koji su izašli i u Rusiji i van nje na ruskom i drugim jezicima. Ovaj dakako nepotpuni pregled (malo nas čudi sistematsko ignorisanje onoga što se o Rusiji piše u Jugoslaviji) jasno svedoči o tome koliki interes vlada i dalje za Rusiju i sve što se na nju odnosi. Od četiri veoma stručne rasprave, koje su u ovim sveskama objavljene, samo jedna spada u otsek Rossica, a to je studija G. M. Alekseјeva, profesora Univerziteta u Irkutsku (Sibir), „Die Ouellen zum Idyll „Ivan Ivanovitch von Rob. Browning". U svome veoma zanimljivom radu prof. Aleksejev daje kratku analizu jednog od najboljih dela znamenitog engleskog pesnika Browninga (1812—1889) „Ivan Ivanović" — „idile" iz ruskog života Ovu „idilu" Browning je stvorio g. 1878, dok je u Rusiji bio oko tri meseca, i to u ranoj mladosti, u proleće g. 1834. Prof. Aleksejev pregledom literature o Browningu utvrđuje da niko od kritičara i biografa pesnikovih nije pronašao izvor ovog popularnog speva, dok su ga neki tražili u ruskim narodnim bajkama (motiv o kurjaku koji je pojeo decu), a u junaku dela stolaru-seljaku Ivanu Ivanoviću videli „ruskog nacionalnog junaka". Međutim, prof. Aleksejev je pronašao u knjizi francuskog publiciste F. Lacroix „Les mystères de la Russie" (1844) jednu epizodu koja se potpuno poklapa sa prvim delom idile. Naime, kod Lakroa, čije je delo bilo u svoje doba veoma popularno i prevedeno na više jezika, priča se o tome kako je negde na ruskom selu jedna seljanka, da bi se spasla od čopora kurjaka, što su je gonili u pusti, izbacila iz saonica i ostavila kurjacima tri svoja sina, pa se mirno vratila kući. Ovu priču Browning je iskoristio, a izmenio je u toliko što se kod njega majka-ubica kaje, a Ivan Ivanović je ubija. Njemu pak sudi „mir". Kod Lakroa poenta priče je u socijalnom momentu (do kakvog je stepena moralnog divljaštva i grubosti doveo seljake režim ropstva spahijama), dok se kod Browninga više polaže na etičke momente, a socijalno-politička strana se sasvim ignoriše. Engleska kritika i čitaoci uživali su u specifično „ruskim" elementima speva, dok je ruska kritika podeljena. Prof. Aleksejev uzdržava se od estetičke analize.

Poslednja sveska (druga sveska sedme knjlge) bratislavskih „Godišnjaka" znatnim delom je opet posvećena Rusiji. D-r Eugenija Singer objavljuje veoma marljivo izrađenu studiju o poznatom osnivaču ruske revolucionarne književnosti i prvom pravom ruskom „inteligentu", Aleksandru Radiščevu, autoru znamenite knjige „Put iz Petrograda u Moskvu", koja je knjiga po nalogu carice Katarine spaljena, a sam Radiščev osuđen na smrt i proteran u Sibiriju. Autor nije doneo nikakve nove gradje, niti je izložio nekakvo originalno gledište, nego je veoma detaljno proučio i lepo izložio svu poznatu gradju i literaturu predmeta, i na kraju rasprave doneo korisnu bibliografiju. Prema tome, njegov savesni populizatorski rad treba svakako pozdraviti. Originalna je rasprava G. Leopolda Zilberstajna „Bjelinski i Černiševski". I ako je ono što je autor o Černiševskom napisao znatno podbacilo, izlaganje biografije, i naročito pregled duhovne evolucije Bjelinskog veoma je uspeo, te se može pročitati sa puno interesa i koristi. Mi se, doduše, ne slažemo sa

nekim sudovima autora: držimo da je Bjelinski bio u pravu kada je kasnije promenio svoj mladićski sud o poslednjim delima Puškina, o kojima je sudio nepovoljno, i da G. Zilberštajn nije u pravu kada drži da Puškinov „Bronzani konjanik" ili „Pripovetke Bjelkina" svedoče o opadanju Puškinovog stvaralačkog genija. Baš sada najnovija ruska kritika ističe „Bronzanog konjanika" gotovo kao vrhunac njegovog stvaranja. Miriše donekle na vulgarni i naivni marksizam, kada naš autor objašnjava „sitno buržoaskim" poreklom Bjelinskog njegovo oduševljenje sa Hegelovim idejama odnosno pojmovima: ideja, razum, stvarnost, svest, Apsolut (str. 169). Najzad, autor greši kada obeležava stvaranje Gogolja kao „pretežno objektivnu umetnost" (str. 174).

D-r Zofja Krzemicka daje podroban pregled literature o poljsko-ruskom ratu godine 1830-31. Odeljak prikaza knjiga i časopisa znatno popunjava našu „R o s s i c a".

D-r **A. J.**

Nicholas Hans, Ph. D., History of Russian Educational Policy, London, P. S. King e Son, Ltd., 1931, str. XIV—258.

Poznati ruski pedagog, D-r Nikola A. Hans, bivši šef Prosvetnog odeljenja Odeske gradske opštine, sada već odavno u Londonu (G. D-r Hansa poznaju dobro i naši čitaoci po nizu članaka, koje je objavio u „Ruskom Arhivu") odbranio je god. 1926 u Londonu veću doktorsku tezu pod naslovom „Istorija ruske prosvetne politike (1701-1917)". Sada je ova teza nešto doterana i štampana uz pripomoć londonskog univerziteta, kojem, kao i svojim profesorima, Seru Bernardu Pirsu i J. Doveru Vilsonu, D-r Hans toplo zahvaljuje u predgovoru.

Opširna bibliografija pri kraju knjige (navedeno je 174 brojeva, od kojih nekl obuhvataju više svezaka) svedoči o izvanrednoj erudiciji autorovoj i o temeljnoj obradi teme. U bibliografiju su uneta samo ona dela koja su bila autoru pristupačna i koja je on upotrebio za svoj rad. Kao što on sam tačno kaže, ova bibliografija pokazuje koliko je veliko bogastvo londonskih knjižnica i u pogledu ruskih stvari.

U uvodu autor prikazuje u najopštijim potezima dve osnovne linije prosvetne politike uopšte: klasnu i demokratsku, najlepše izraženu kod Jana Amosa Komenskog. U Rusiji pak on stalno sledi dve osnovne linije: autokratsku i demokratsku. Ova prva je u isto vreme imala najviše p l e m i ć s k o obeležje.

Sve do doba Petra Velikog (1682 do 1725), državna organizacija u Rusiji nije se gotovo nikako brinula o prosveti, niti se mešala u prosvetna i vaspitna pitanja. Prosveta je nosila, kao i u Zapadnoj i Centralnoj Evropi pre Renesansa čisto c r k v e n o obeležje. Doba Petra Velikog jeste doba ruske Renesanse i Reformacije ili, kao što se izrazio jedan od najboljih ruskih istoričara, doba „zvanične pobede kriticizma". Onda, upravo počev od prvih godina stoleća XVIII, ali najviše od njegove druge decenije, kada je car Petar prebrodio veliku krizu Severnog rata, ruska državna organizacija počinje da se brine o prosveti. Prosvetna politika cara Petra jeste utilitarna i demokratska politika. Za vreme njegovih neposrednih naslednika sve do Petra III zaključno nema nekih ozbiljnih i novih mera u ruskoj prosveti, sem osnivanja moskovskog univerziteta na dan svete Ta-

tijane god. 1755 (taj dan je postao praznik ruske prosvete uopšte). U isto vreme osnivač i prvi „popečitelj" tog univerziteta, grof Ivan Šuvalov, sasvim u duhu opšte politike „plemićske" carice Jelisavete, stvorio je plan organizacije ruske prosvete u čisto plemićskom duhu.

Doba carice Katarine II jeste doba ruskog „prosvećenog aposlutizma" i „prosvećenosti", te prema tome i veoma intenzivnog rada na polju raznolikih prosvetnih pokušaja, u kojima rusku vladu puno pomaže jedan Srbin, Todor Janković iz Mirijeva (Theodor Jankovich de Mirievo), o kome je D-r Hans objavio veću raspravu baš u našem „Arhivu". Od tih pokušaja ipak nije bilo veće koristi, dok je pred kraj vladavine carice Katarine nastala teška reakcija, koja se prirodno osetila i u prosveti. Sve je ovo veoma precizno izloženo u prvom poglavlju Hansove knjige, kome bi mi jedino mogli zameriti da nije dovoljno istaknut ideološki momenat u duhu francuske „prosvećenosti", koji se lepo da zapaziti u prvim reformatorskim pokušajima doba Katarine II, kao ni raspoloženje javnog mnenja (Fonvizin, na pr.) prema reformama, koje su u idealu išle za tim da se stvori „nova vrsta ljudi". Uopšte, nedostatak pažnje prema javnom mnenju i socijalno-ekonomskoj pozadini prosvetne politike jeste jedina važnija tačka koju možemo zameriti veoma savesnom radu D-r Hansa.

U sledećim poglavljima autor marljivo prati razvoj ruske prosvete, i to prvo: „Školski sistem cara Aleksandra I", koji je osnovan na demokratskom principu (veoma paradoksalna situacija, lepo prikazana od strane G. Hansa) i inspirisan naročito idejama velikog francuskog mislioca i revolucionarnog reformatora prosvete markiza Kondorse (ovo je interesantno istorisko otkriće koje je učinio D-r Hans), ali su demokratski principi i ideje „prosvećenosti" bili u tolikoj opreci sa ruskim političkim i socijalnim sistemom da su oni krajem carevanja Alexandra I potpuno krahirali, te je nastala surova reakcija pod vođstvom opasnih opskuranata, kao što su bili ministar prosvete knez Alexsandar Golicin i zloglasni „popečitelji" Magnicki i Runić. Ova reakcija još je udubljena i proširena pod carem Nikolom I, čiji je prosvetni sistem (vrlo pregledno prikazan u III poglavlju Hansove knjige) bio inspirisan pruskim idejama i golemim strahom koji su zadali caru Nikoli t. zv. „Dekabristi".

Prosvetna politika cara Nikole nije bila samo autokratska i reakcionarna, nego još i usko staleška, plemićska: cilj njen je bio, u prvom redu, u tome da se zatrozi put ka prosveti nižim staležima, a naročito seljacima. Ali ipak „duh vremena" i tehničke potrebe državne administracije bile su jače od reakcionarnih nazora režima, te se ipak morao uvesti čitav sistem osnovnih škola za t. zv. „državne" seljake. Brojevi koje donosi D-r Hans na str. 84 lepo prikazuju napredak tih škola. Poslednje godine carevanja Nikole I bile su godine neobuzdane reakcije pod uticajem revolucije god. 1848. Ondašnja „prosvetna" politika sastajala se u stvari u ugušivanju prosvete.

Četvrto poglavlje posvećeno je „Dobu liberalnih reforama". Ono obuhvata prvu deceniju vlade Aleksandra II" osobito značajnu, pošto su onda oslobođeni seljaci iz spahiskog ropstva, temeljno reorganizovani sudovi i stvorena lokalna samouprava, t. zv. „zemstva", koja je kasnije stekla ogromne zasluge za rusku pro-

svetu, dobro prikazana od strane D-r Hansa. Uz relativnu demokratizaciju Rusije išla je i demokratizacija njene prosvete, koja se nastavlja čak i u doba reakcije (1866—1880) pod upravom ministra prosvete, grofa Dimitrija Tolstoja, čiji „reakcionarni" pravac s toga, držimo bez dovoljnog razloga, poriče G. Hans.

Ruska visoka škola, kao i nauka ipak su se tada lepo razvijale, ali naš autor ispravno iznosi strašni martirolog ruske prosvete, koja je ipak grčno stradala u toj borbi. Glava VI-a govori o reakciji za vreme cara Aleksandra III. Onda, naročito pod upravom dugogodišnjeg ministra prosvete, grofa Ivana Deljanova, preduzimaju se oštre i dalekosežne mere za gušenje prosvete i za jačanje staleškog, upravo plemićkog pravca (znamenita okružnica gr. Deljanova protiv upisa u srednje škole t. zv. „kuvaričine dece"). Međutim, uprkos svemu ovome, prosveta u Rusiji napreduje i raste.

Slom reakcionarne politike lepo se zapazio za vreme poslednjeg cara, Nikole II, čijem su dobu posvećena dva poslednja (VII i VIII) poglavlja Hansove knjige. Specijalno je krahirao pokušaj stvaranja klerikalne škole, za koju se zauzimao ideološki vođa ruske reakcije, ministar kod Svetog sinoda pravoslavne crkve, Pobjedonoscev. Ministri prosvete, koji su onda počeli da se sve češće menjaju, nisu nikako bili dorasli situaciji. Za njih je važila izreka glasovitog ruskog državnika, grofa Vite-a: „svaki novi ministar prosvete je gori od svoga prethodnika". Ovu izreku citira G. Hans. Tablice i brojke koje on donosi svedoče da je za vreme ruskog „ustava" prosveta u Rusiji učinila ogroman korak napred i da se ona jako demokratisala. Tu bi se dalo zgodno uputiti na razviće varoškog života u Rusiji i opštu neminovnu demokratizaciju društva.

U završnom odeljku D-r Hans izlaže svoje zaključke i daje kratko obrazloženje svojih demokratskih nazora u pedagogiji u kojima se on razilazi i sa plemićskim pravcem carske vlade i sa proleterskim vlade Sovjetske.

Knjiga je napisana dokumentovano i ubedljivo, a izdana je vrlo lepo.

D-r **Aleksije Jelačić**

Les nouvelles tendances du droit constitutionnel, par B. Mirkine-Guetzévitch, professeur a l'Institut des hautes études internationales de l' Université de Paris, secrétaire général de l'Institut international de droit public 1931. Paris, Marcel Giard. 1 volume de XII-218 pages. 40 fr.

Нови Устави које су себи дали народи централне и источне Европе после рата постоје већ више од десет година. Међутим, све до сада у правној европској литератури није излазио ни један рад посвећен упоредном проучавању свих ових устава. Ова празнина сада је попуњена новом књигом „Нове тенденције уставног права" коју је написао г. Борис Миркин-Гецевић, професор института за више интернационалне студије на универзитету у Паризу, Генерални секретар међународног Института за јавно право. Ова књига је резиме слободног течаја из јавног права који је професор Миркин-Гецевић држао последњих година на правном факултету у Паризу.

Својим различитим документованим радовима у области уставног права и политичке науке аутор је стекао велики углед у Француској и иностранству. У свом новом раду он проучава нове тенденције које се појављују кроз европске послератне уставе. Правник који изучава

текстове, аутор не заборавља противречности која постоји између уставног духа и политичке реалности неких нових земаља. Пажљив посматрач, он не губи из вида ову политичку реалност и додаје правној анализи право знање политичке науке.

Г. Миркин-Гецевић излаже на почетку уставну целину нове Европе. Затим подвргава подробном прегледу све велике проблеме новог уставног права: личне слободе, нове декларације права, плебисцит, парламентарни режим, нове облике парламентаризма, и т. д.

Знатан део рада односи се на везе између законодавне и извршне власти. Професор Миркин-Гецевић излаже своју критичну концепцију проблема, дајући сопствену теорију политичког значаја извршне власти у савременим демократијама.

Својом обилатом документацијом, обогаћеном многим текстовима ова књига представља неопходно оруђе за све оне који хоће да проуче ново уставно право послератне Европе.

Milan Prelog, Pout Slovanu do Moskvy roku 1867. Z rukopisu přeložila Milada Paulova (Prace Slovanskeho stavu v Praze, svazek V) V Praze, 1931, XVI — 184.

Словенски институт у Прагу, у низу својих публикација, које чине велики и частан принос науци о Словенству, издао је у врло лепом чешком преводу г-це д-р Миладе Паулове, доцента Карловог универзитета у Прагу, доста опсежну студију нашег уваженог сарадника, на жалост рано преминулог д-р Милана Прелога, професора и бившег декана Филозофског факултета у Скопљу, „Пут Словена у Москву г. 1867". Последња поглавља овог значајног дела била су објављена на српско-хрватском језику у X—XI књизи нашег часописа. Преводу би могли замерити само неке ситне нетачности у транкрипцији особних имена: тако например, начелника руског Министарства спољних послова Стремоухова г-ца Паулова је претворила у „Стремукова" („Stremukov" у место „Stremouchov"; стр. 62, 78 и у регистру на стр. 182).

Самој студији претходи регистар употребљених извора и литературе, из кога се види да је узет у обзир велики број публикација, али, на жалост, руске новине и часописи оног доба када је изведен чувени „Словенски хаџилук", наш аутор није могао да искористи. На тај начин, приказ целог догађаја, његове позадине и његових последица осветљен је поглавито неруском грађом. Али ово што је изнето веома је значајно и занимљиво, те се мора не само прочитати, него и проучити од стране сваког ко се бави науком о словенству и словенским питањима уопште. Књига је раздељена у тринаест поглавља, а на крају су објављени занимљиви до сад непознати документи из Државног архива у Загребу који се тичу путовања неких од југословенских учесника „Хаџилука"; књигу завршава регистар имена. Као прилог репродукована је у размеру $^1/_2$ оригинала врло ретка плакета из г. 1867, рад фотографа Царске Јавне Књижнице, Барта, на којој се у медаљонима налазе слике учесника „Хаџилука" и то у средини Ригера, Палацког, Браунера, проте Ковачевића и Головацког (заједничка група), а посебно Јована Суботића, док су остали учесници распоређени с леве и десне стране тако да су медаљони са сликама смештени на лаворовом лишћу. Име

сваког учесника штампано је под његовом сликом, али није читко. Доле је обележено да су учесници били: Чеси, Моравци, Словаци, Словенци, Хрвати, Далматинци, Лужички Срби, Срби, Руси из Галиције, један Кашуб и Бугари. Оригинална плакета чува се у Народном музеју у Прагу.

У првом поглављу аутор летимично говори о Словенском конгресу у Прагу године 1848 и његовом неуспеху, затим опет укратко, о влади Николе I и прелому под Александром II, о оснивању словенског одбора у Москви, интересовању појединих виђених Руса за словенска питања. У другом поглављу прелази на болно и мучно питање руско-пољских односа и специјално пољског устанка године 1863, који је те односе страшно ваоштрио, те је изазвао веома сурову и тешку реакцију од стране царске владе и једног дела руског јавног мњења. Чешко јавно мњење, као и југословенско, било је подељено у питању руско-пољских односа.

Сами Чеси године 1867 после пораза Аустрије и усред реорганизације Дунавске монархије, под вођством ново именованог претседника владе грофа Бајста, налазили су се у тешкој ситуацији. И целокупно словенство, као што добро каже проф. Прелог (стр. 25), изгледало је доста жалосно. Под таквим околностима позив упућен славенским научницима и јавним радницима да дођу на етнографску изложбу у Москву био је оберучке прихваћен.

У поглављима V—VII приказао је професор Прелог припремне радове и договоре у вези са изложбом и путем Словена у Русију. Све ово изазвало је знатну узрујаност јавног мњења и владиних кругова. Осмо и девето поглавље дају веома занимљив и језгровит приказ самога пута. Ту се нарочито истичу поједини моменти као што су долазак у Пољску, онда аудијенција код цара Александра II, претстава Глинкине опере „Живот за цара" у Петрограду, банкети и политички разговори, нарочито у Москви. Уз одушевљење учесника, забележен је и њихов критички став према руским приликама (Милана Ђ. Милићевића на пример) и чак и разочарење. Од Јужних Словена као говорници нарочито су се истакли д-р Михајло Полит-Десанчић, у то доба млад адвокат, и будући претседник српске владе, Владан Ђорђевић, онда млад студент медицине.

У последњим поглављима бави се аутор последицама московског пута за поједине учеснике и принципијелним његовим значајем. Што се тиче појединаца, настрадали су: д-р Јован Суботић, који је отпуштен из службе, и ако је већ био касациони судија, д-р Полит, коме су забранили адвокатску праксу, свештеници Мајар и Данило и професор Лавовског универзитета Головацки, коме су одузели катедру.

Историске последице „Словенског хаџилука" професор Прелог сматра као минималне. Ниједна одлука ни жеља изнета у вези са хаџилуком није остварена. Интерес за словенско питање у Русији одмах је почео да брзо опада. Са аргументацијом и обилатом грађом ових поглавља Прелоговог дела наши читаоци су већ упознати, јер су ова поглавља, као што рекосмо, била објављена у „Руском Архиву". Ми лично држимо да је иако Словенски хаџилук, и оно што је с њим у вези, допринео много реорганизацији и јачању акције Сло-

венског добротворног друштва, које је касније узело тако видног учешћа у српско-турском рату године 1876. Уопште, долазак Словена допринео је интересовању и наузимању руског јавног мњења за Србе и Бугаре, што донекле допушта и сам професор Прелог.

Последње дело покојног научника које је изашло још за његова живота, претставља свакако крупан и драгоцен прилог словенским студијама.

Д-р Алексије Јелачић

Руско сликарство 19 века (Зборник чланака; уредно В. М. Фриче Ранион 1929 г. Москва).

Онај ко ма и најмање долази у додир са културним питањима револуционарне Русије, остаје запањен оним општим јединим отиском који носе сва дела посвећена разним гранама уметности. У Русији је директно прописано марксистичко-третирање и посматрање културе и живота, друго се тумачење оглашава као штетно по револуцију. Пролетаријат, као владајућа класа, не може да гледа просто, људски и беспристрасно, већ са гледишта непријатељства и борбе класа. При томе се а priori сматра да су све претходне друштвене формације поступале исто тако; зборник «Руско сликарство 19 века" директно почиње таквим гледиштима: «Радова који би широко и потпуно обухватили развитак новог руског сликарства, — уопште нема, ако се не узме у обзир књига А. Бенуа написана у искључиво тенденциозним циљевима. Међу тим циљевима била је, између осталог, и тежња да се дискретитује она струја у руском сликарству која је позната под именом „идејног реализма", у интересима аналогије индивидуалистичко-пасеистичког „Мира Искуства". Не штитећи Бенуа, који је нашим читаоцима познат, рећи ћемо да, ако се код њега и појавила пристрасност, то је само страстан присталица нове школе, која се тада у Русији звала импресионизам. Задаци које себи поставља овај зборник, своде се на следеће речи: «не треба дати само просто преплитање чињеница или хронику већ еволуцију новог руског сликарства".

„Руско сликарство" састоји се из пет чланака, који и ако сваки обухвата одређен део времена ипак јако улазе један у други. Њихови аутори — Ацаркина (Уметничка идеологија Русије 40-тих година), Ковањенскаја (Руски жанр уочи преокрета), Михајлов (Белешке о развитку буржоаског сликарства у Русији 60-тих и 70-тих година), Федоров-Давидов (На изворима руског импресионизма) и Соколова (Поводом питања о социолошкој основаности руског импресионализма) — пишу тако као да нису увек у договору, а неки као да потајно желе да измакну строгом режиму, на који будно пази искусни марксист Фриче.

Најбогатији садржином, рекли би чак и поуком, јесте чланак Н. Н. Ковањанске «Руски жанр уочи преокрета", где је сакупљено много стварног материјала који је чак донекле и класификован. Писац је додирнуо и проблеме утицаја, који су за руско сликарство много важнији него ли за европско, јер, док је руска књижевност брзо ојачала, дотле је ликовна уметност новог периода упорно ходала час уз немачку час уз француску помоћ. Осим тога, Ковањенска је врло обазрива у примењивању марксистичке класне методе, и наговештава да је то за њу само један од начина којим се могу расматрати уметничка питања,

а ни у ком случају једини налаз, као код званичних критичара. Тако, у њеном чланку чешће сретамо изразе сличне овима: «Потпуно је схватљиво да се најашњењем потрошача ци из далека не покрива проучавање социалног субјекта уметности; свима су познати примери да уметност коју је створила одређена класа и која дубоко изражава сва њена осећања и схватања света, та иста класа дуго времена одбацује, јер су је уметници претекли у схватању њених потреба. И супротно томе, нису ретки случајеви задоцњења, кад нова класа вуче традиције уметности раније владајуће класе". А ми би додали да за пример може послужити сама СССР, где је владајући пролетаријат признао за своју тенденциозну уметност 70—80-их година, коју су теоретичари исте класе прогласили за испољавање ликујуће буржоазије.

Али код Соколове нема ни трага сличним ограђивањима, и њен чланак «Поводом питања о социолошкој «основаности руског импресионизма" чист је од мањкавих компромиса. Непристрасни читалац наћи ће у њему неке противречности, од којих је, изгледа, најчудноватија немогућност да се сложе европска и руска уметност. Указујући, с једне стране, на разлику етапа развитка руске и западне буржоазије, Соколова, кад почиње да говори о уметности с краја 10-ог и почетка 20 века, хтела не хтела долази до закључка: «Анализа уметничких дела тог периода пружа нам могућност да за врло кратко време испитамо врло сложени сплет западних утицаја: Сезан, Матис, доцније Пикасо — одређују у разно време физиономије младих руских мајстора. Излази да су наручиоци који одређују карактер произведене уметности различати, док су уметнички продукти слични: такав конкретан закључак, доста је тешко објаснити марксистичком класном теоријом уметности. Иста та теорија развија се потпуно и широко у чланцима Ацаркиће и Федорова-Давидовића.

Уз књигу је приложен већи број доста добрих илустрација, за које би се могло желети да буду веће.

(Б. К. Б.)

Н. Мељникова-Папоушкова

К. Д. Бальмонт, „Северна Светлост". Песме о Литви и Русији. Изд. „Родник". Париз 1931 год.

Значај песника Бальмонта у историји руске поезије је огроман. Њега можемо сматрати за оснивача целокупне нове поезије почетком 20-ог века. Можда би за техничког вођу целог поколења песника требало признати покојног ВалеријаБрјусова, али ипак је опште признати краљ песништва (под владом Брјусова) био у току две деценије, несумњиво, Бальмонт. (Слава Александра Блока дошла је много доцније).

За своје доба, као иноватор језика, мајстор звука, стваралац нарочитог музичког стиха — Бальмонт је рекао нову реч. Нису узалуд у успомени руских читалаца неки његови редови, који су постали песничке пословице.

Зато у нашој критици на нову књигу песама чувеног песника, која тек што је изишла у Паризу, ни најмање не мислимо да умањимо значај Бальмонта у историји песништва. Њему је његово потпуно заслужено место на руском Парнасу одавно припремљено.

Али времена се ипак мењају. Мењају се и принципи уметности, новим сјајем зраче драгоцености старине. Одиграва се, ненабежно за

сва поколења, поновно оцењивање вредности. И тек данас је потпуно јасно да је песничкаи живот Бальмонта завршио свој круг још пре револуције. То је, наравно, трагично. Чак је, можда, и свирепо говорити о томе. О Бальмонту се у нашој критици све мање и мање говори (у Русији из разумљивих разлога сасвим ћуте о њему) — стално опада број песникових обожавалаца. И потпуно је разумљиво што се поглед уваженог песника окреће „другим гајевима" — страним земљама. Целокупан Бальмонтов рад у емиграцији своди се на преводе са страних језика. Истина, песник је и раније много преводио (поглавито велике уметнике) — али никад се није тако грозничаво бацао с једне ствари на другу, преводећи све, што му дође до руку, — слабачке песмице ситних пољских песника и дречећу поему Литвица Гире о самом Бальмонту (коју је писац „Северне Светлости" без икаквог снебивања ставио на прво место у својој књизи), као и прве ђачке потезе неке младе америчке песникиње, уопште, то све даје доста неутешан утисак.

Може се одговорити: па то је велики културан рад на упознавању руског читаоца са примерима страних књижевности. Авај! Одавно је познато да је Бальмонт — свуда Бальмонт, да је његова личност сувише изразита да би могла потпасти под туђ утицај (потребан сваком поштеном преводиоцу) — и да ми нисмо упознали ни једног од песника које је он превео, јер увек и свуда пред нама су «среброфруне песме" Бальмонтове музе и само оне. Бальмонт зна десетину језика, али ниједан од тих језика није нам из његових превода постао ближи; он не влада уметношћу исказивања ритмова страних језика, премда уноси у своје преводе и туђа созвучја: напр. у расматраној књизи: «Дајна", «Мејле", «Скамбунос" и т. д. Тако и тај смисао рада отпада. (Нарочито тежак утисак чиње Бальмонтови преводи народних песама и старинских бајки: кад дивни српски или бугарски напеви звуче на «бальмонтовски" начин, онда једињење неуједињивог — дубоке народне мудрости и лептирасте безбрижности естете — изазива само осмех). «Северна Светлост" само потврђује наше опште мишљење о данашњем песниковом раду, премда у тој књизи нема толико превода са литавског језика, колико самосталних варијација на теме литавских митова и историје. Патос књиге је љубав према Литви. Бальмонт је усталом био увек заљубљен. У својој љубави (која је обично слепа) он покушава да последњим бројем докаже, да се целокупно његово дугогодишње стваралаштво изродило под утицајем Литве: не само он, него и сви његови преци беху „Литванци".

Молио се предак мој! И до јутарње звезде
Вар није песму испевао он, под именом Вељмуда,
Што по морима хтеде достићи хоризонт,
И доцније поста — Балмут, поста и оста —
Бальмонт? (стр. 25)

Песник се са усхитом сећа некадашњих дана своје славе — некако испада да су његови чувени стихови о трсци и стихови о лабуду — опевали баш литавску природу:

Трску опевах, ко што нико дотле,
Али раније још певао је Литвац,
Дувајући у свиралу,
Чија песма о лабуду Русију обиђе?
Она се пева још и сад.

Пева се и у туђини.
Ко је у јарки стих,
Унео трепутни блесак весла.
Барског љиљана крас
И зоре румене?
Кажем: Нисам ја,
Већ крв што у мени живи
У чијем клику пловећем лабуду сличпа
Пева **Литва.** (стр. 27)

Нећемо замарати читаоца цитатима — само наводимо овде тон којим је написана цела књига. У њој има много песама, подељена је на четири дела: Литва. У знаку Литве. Дајне (песме). Русија. Читати их све од реда врло је заморно.

У истој се књизи налази и песма — посланица пољском песнику Јану Лехоњу, која је у своје време направила много ларме у Пољској и «Клеветницима Русије", тако се сад и Бальмонт (toute proportion gardée) загрејао спољним политичким догађајима. Бальмонт горко прекорева Лехоњу што су Пољаци на силу заузели Вилну, престоницу Литве. У тој песми има много искрености — али по својим аргументима она је просто немогућна. Ево, примера „политичког" мишљења песниковог (последњи цитат):

Рус сам ја, светиња ми је Пушкин,
Светиња је и Љермонтов мелодични
Они це само што су живели на Кавказу,
Већ Љермонтов тамо паће смрт.
Без Пушкина немогућ ми је Кавказ,
Без Љермонтова нема Пјатигорска,
Али у Ђурђији увек ће бити Руста[вел,
Ђурђији ја Тифлис цећу узети.

Шта се може рећи о општем утиску данашњих Бальмонтових песама. «Све као и раније, само мало горе." Сећајући се његових старих књига (1890 г.) — «Под Сеоверним небом", „Горење зграде", „Будимо као Сунце" — и нехотице желимо да се прикључимо мишљењу самог песника, које је исказао на стр. 26 «Северне светлости" (1931 г.):

Крв пола века у срцу **исте**
[песме.

— —

В. Рошшин (Б. Савинков). Књига песама. Изд. „Родник". Париз, 1931 год.

Револуционар и терориста Борис Савинков био је, као што је познато, даровит белетриста и песник, штампан под псевдонимом В. Рошшин. У своје време његов роман «Коњ Бледни" био је познат целој читалачкој Русији — песник је почео доцније писати (ретко их је штампао), али као у прози, тако и у песмама умео је да испољи свој оригинални дар.

У Савинкову-Рошшину има оног што се зове даровита природа. О његовом значају у историји револуционарног покрета не треба ни говорити. Али и у литератури која не беше основ ни део његовог живота) испољио се његов сложени и дубоки таленат.

Рошшин је створио нарочити начин писања, својствен само њему. То се нарочито види у његовим романима: кратке, уздржљиве реченице, симболично уобличавање ликова — тврдичаво — суво излагање догађаја, и оштро оцртани карактери јунака.

У песмама је он, као што тачно подвлачи З. Гипијус у своме предговору за «Књигу песама — «исти Савинков -Рошшин, иста неизмерно сложена, тешка, узана и дубока, човечија душа"... «Он нам је дао, — и ако несавршене, — али необичне песме. Сасвим им је блиска трагедија човечије душе. Тако блиска, да чак

њена привиђења и тешки снови нагледају нам оваплоћени. Трагедија је од почетка па до свршетка увек иста. На самом почетку песник већ говори о себи, да он ,,неће ући у дом Христов'', њега ће ,,изгазити Бледи коњ''... и још: ,,...ја сам маштанија, у гробу сам већ одавно''... А на крају: «Цео је мој живот маштанија, дај ми заборава, опрости ми...'' (стр. 12).

У посмртном издању његових песама сакупљено је најбоље што је написао, почевши од 1911 г. па до његовог одласка у Русију, где је тако трагично завршио свој буран живот. Као епиграф за ту књигу могу се узети баш његови стихови:

«...Жива је рана, моја пропала душа''..

Јурије Ољеша. ,,Списак доброчинстава.'' Поз. комад. Изд. ,,Књига и Сцена. Берлин. 1931 год.

У деветој свесци «Руског Архива'' ми смо већ забележили приповетку «Завист'' од Јурија Ољеше, која је нашла у своје време, Она је још тада привукла пажњу совјетске критике и од тада, ево већ две године се стално помиње у вези са разним правцима у московској литератури. Судбина ове приповетке је нарочита. У почетку су је усхићено поздравили (нарочито ван Русије), затим су искусни марксисти осумњичили аутора за наклоност према старој Русији, за љубав према индивидуализму и (страшан грех!) за присутност ,,одређеног'' мистицизма. Од тог доба совјетски критичари ломили су копља на пољу ,,политичке сумњивости и нејасности ,,партбилета''[1]) Уопште, то питање је од колосалног значаја; у савременом периоду руске књижевности, њему, на нашу срамоту, дају, мал' те не најглавније место у критици, а одатле, наравно, проистиче нешто горе и од владине цензуре, притисак на савест писца. Али ми се нећемо сада детаљно заустављати на томе. Важно је само да се запамти, да је млади Ј. Ољеша до данас био ,,под сумњом''.

На шта нам даје његов нов комад «Списак доброчинстава''? Почнимо од основног за час критичара, не од марксизма већ од значаја комада у уметничком и позоришном смислу. Ту не могу бити два мишљења: после сјајне приповетке «Завист'' Ољеша је написао безбојан, тежак и досадан комад. У диалозима има много духовитих реченица, згодних речи — али све је то натегнуто, без живота — а у целини, «Списак доброчинстава'' је потпуни крах уметников. Међутим, остаје друго интересовање за ту књигу: упознајемо се са истинским позоришним животом у Совјетској Русији, са психологијом људи који су напустили тај «рај'' — и са тим како замишљају савремену Европу млади руски писци.

Пређимо на садржај комада. Он је у највећој мери «непоуздан'' а са гледишта правоверних марксиста са отвореним изазивањем на битку (за сад још у речима). Даровита руска глумица одлази у иностранство, па растанку даје «Хамлета'' и учествује у дискусији поводом комада. Из њених одговора, на цедуљице, које су јој дали гледаоци излази: да је она — «индивидуалиста и слободни мислилац (тај је пролог најуспелија сцена у комаду). Ова глумица тајно од свију води у своме дневнику два списка: злочине совјетске владе и њена доброчин-

[1]) ,,Партбилет'' — скраћено: партиски билет, значи припадање комунистичкој странци. С песником А. Безименским тај термин је ушао у књижевност.

ства. У иностранству, под утицајем европског живота (о коме аутор има сасвим нејасну претставу), списак доброчинстава расте: љубав према домовини онаквој каква је у ствари, све се више појачава. Све би било добро, али наша јунакиња цанлази на руске емигранте (не сањајући о томе) и под утицајем европских саблазни (у датом случају забука греха је балска хаљина) допушта да јој се измами дневник. Свирепи емигрантски уредник дневног листа, тип несавесног лопуже, објављује само списак преступа совјетске владе. Развија се драма. Јунакиња жуди да искупи своју кривицу пред домовином. То искупљење одиграва се у оквиру европске револуције. И раније су се на сцени појављивали појединци — незапослени, које полиција премлаћује — а сад је већ пред нама грандиозни „марш гладних". Ствар се свршава тиме што се јунакиња баца у одбрану Кашена[1]) и метак, намењен комунисти, убија нашу покрвтовану глумицу. Пред крај комада разлеже се марш.

Већ по самој садржини комада види се да је упоредо са жељом писца да психолошки открије душу човека који није пристао ни уз једну данас могућу обалу, — Јурије Олеша је, осим тога што је „упао у мелодраму" написао доста глупости а сам се нашао између неба и земље.

Уосталом, можемо похвалити писца, без обзира на жељу да се одржи «генералне линије странке" за неке смеле, отворене мисли, исказане у тешким приликама диктатуре. Али то нема директне везе са књижевношћу.

---

[1]) Лидер француских комуниста.

Илија Илф и Евгеније Петров. „Златно теле". Роман. Изд. „Књига и Сцена". Берлин 1931 г.

Савремена књижевност је јако спромашна хумористичним књигама. Наша епоха се одвикла од смеха и мало је данас људи који умеју да засмејавају. Можда је зато тако велика слава М. Зошченка у Русији (види Р. А. бр. 5—6 и бр. 11) што је умео да у горкој совјетској стварности нађе материјал за чист, незлобљив смех.

Илија Илф и Евгеније Петров (то су псевдоними, а постоји сумња да се иза њих скривају познати руски писци) стекли су популарност хумористичним романом «Дванаест столица" (штампан у Москви пре три године). Сиже тог романа (тражење столица у којима су биле ушивене драгоцености) дао је могућност писцима да опишу велики број градова и да изведу масу разноликих људи. Јунак романа био је један Остап Бендер, «мајстор за све", скитница и мангуп, врло оштроуман и вешт аферист. Роман кипти духовитостима. И до данас се памти епитаф који је Бендер саставио за свој гроб.:

«Он је волео и патио, волео... новац и патио... због његове отсутности." Или, кад је запао у опасну ситуацију, Бендер вели: «Не убијајте ме. Мени је живот драг — као успомена."

Такав хумор речи јако се развио у данашњем добу и постоје хумористи који искључиво на томе стварају своје фељтоне. (Дон-Аминадо).

У „Златном телету" опет је ускрснуо Остап Бендер (сахрањен у «Дванаест столица"). Он је увек исти „идејни борац за дењзнаке"[1])

[1]) „Деньзнаки" — скраћено од „деньежние знаки", т. ј. банкноте, новчанице.

и бави се истим занатом, — потером за лаком зарадом. Испред нас поново пролазе у хумористичном осветљењу данашња Русија и данашњи људи. Сва прикључења Бендера и његових «ученика" немогуће је препричати, али у роману постоји основни мотив доста интересантан за познавање живота и обичаја савремене Русије. Као што је познато у Сов. Русији нема богаташа. Бендер не би имао шта да ради у совјетским приликама, јер нема кога да вара нити од кога ће мусти „дењзнаке". Али има тајних милионара, на кругова «искобељаних" дефрауданата, бивших директора трустова и осталих мрачних шпекуланата. Бендер је сазнао за једног скромног службеника, који живи као сиромашак а негде скрива читаво богатство. Обрлатити га није баш тако лако. Бендер се упушта у лукавство. Он одлучује да психолошки растроји непријатеља, а после под претњом потказивања властима, да склопи с њиме посао. Бендер му шаље анонимна писма најфантастичније садржине... али са алузијама. Бендерови саучесници у облику просјака насрћу на совјетског чиновника на улици: «Чико, дај милион... Дај милион." Непријатељ се нервира, прави глупости узима из свога скривалишта 10.000 руб. с тим да их сакрије на другом месту, али на путу га нападају Бендерови «ученици" а Бендер са тим хиљадама хоће да притера у шкрипац милионара. План је наванредан. Бендер већ слади «свој,, милион. Одлази кући измученог чиновника и врло му љубазно саопштава о „наласку" тих десет хиљада и даје дошао да му их врати. И одједном потпун крах: чиновник се одриче тог новца, вели да никад такву суму није имао, да је сиромашак као црквени миш... (у самој ствари, то је вешт чиновников трик).

Из целог овог догађаја, као и из многих других у «Златном телету" — искрсава нова Русија с њеним животом, — њене мрачне кулисе, цео страшни живот у њој; нарочито је под хумором Иљфа и Петрова страшна данашња стварност, са свима њеним тајним ћелијама, са радом чланова ГПУ са свима варалицама, који раде у још «тежим приликама", него ли на западу (!?)), него Ал-Капоне у Америци.

Књига се чита са интересовањем — и, имајући у себи чисто авантуристички материјал, она се, насупрот европским сензационим романима, налази на високом ступњу уметничке књижевности. Без обзира на много ружних сцена, нигде нема ни трага од неукусности.

Лојд-Журнал. Књига прва и друга. Париз—Берлин. 1931 г.

Овај часопис је још врло млад, изашла су свега два броја; његова је садржина све до сада била донекле случајна, тако да је још рано давати о њему одређен и тачан суд. Истина, уредништво је поставило доста јасан циљ: док се „Руски Архив" бави културним обавештавањем страног читаоца о Русији, дотле „Лојд-журнал", напротив, упознаје руског читаоца са европским стварима. Журнал је близак Руском институту германистике, недавно поникнут у Берлину. Па ипак уредништво није испунило свој основни задатак. Ако будемо пре времена судили о раду овог часописа, то ће у том погледу заслужује неке прекоре, и о томе треба говорити.

Прегледајмо прву књигу „Лојд-Журнала". Овде имамо неколико чланака обавештајног карактера,

али, нажалост, они заузимају врло мало место у часопису („О француској књижевности", „О енглеској књижевности", „Литавско-пољски односи", „Ка реформи немачког кривичног права", „Шпенглер и Данљевски"). Док је основни материјал белетристика, успомене, песме и историја. Проза је заступљена врло неуспелом приповетком А. Куприна, драмским огледом А. Бенедиктова (безбојна ствар), мемоарима судског иследника А. Турбовича, а поезија — целом плејадом младих песника, међу којима отскаче познати нам Борис Поплавски (Види „Р. Архив" бр. 5). То је целокупна садржина првога броја.

Али на томе се даша прекоревања завршавају, пошто је друга књига „Лојд-Журнала" цела посвећена једној теми. Истина, не баш оној која је обећана у предговору прве свеске, али у сваком случају ипак доста занимљивој. Проза и поезија су у овом броју отсутни, сви чланци до једног расматрају једно исто питање: Руси и националне мањине у Европи. Као што је познато, наван Русије се налази више од седам милиона грађана нових држава који припадају руској народности. У тај број не улазе амерички грађани руске народности, кинески поданици и емигранти. Тај део Руса има своје специјалне штампане органе — и зато је уредништво „Лојд-Журнала" решило да попуни ту празнину. Оно се обратило истакнутим претставницима руских мањина у Естонској, Летонској, Литви, Румунији, Финској, Пољској и Чехословачкој. Материјал који је уредништво добило и систематисало, огроман је. Овде су осветљени не само културно-друштвени и верски интереси мањина, већ је дат и сав њихов дугогодишњи рад у Друштву народа, дата је литература о мањинским питањима, цео списак свих радника на том пољу и т. д. У том погледу рад „Лојд-журнала" заслужује сваку похвалу.

Из свега тога треба издвојити врло интересантан чланак, уредника часописа, А. В. Позњакова „Старообрједчество (расколништво) и руска мањина", као и озбиљан чланак проф. М. Курчинског „Културна аутономија и руска мањина у Естонији".

(Превела Б. К.)

Бранислав Соснински

Издање Научног Одељења „Земгора" у Краљевини Југославији. Београд, Хартвигова улица 35. Телефон 20737. — Уредник, проф. ПАВЛЕ СТЕВАНОВИЋ, Професорска колонија, улица Рачког бр. 3. — Власник удружење „ЗЕМГОР", Хартвигова 35. — Претседник „Земгора" Т. МАХИН, Земун, Руска улица бр. 7.

РУСКИ АРХИВ

ЧАСОПИС ЗА ПОЛИТИКУ, КУЛТУРУ И ПРИВРЕДУ РУСИЈЕ

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

XVIII-XIX

1932 БЕОГРАД 1932

На основу мишљења Главног просветног савета, господин Министар Просвете одлуком својом СНбр. 4164 од 12 фебруара 1929 год., одобрио је да се часопис „Руски архив" може набављати за све школске и наставничке књижнице.

Господин Министар вера 14 децембра 1929 г. под бр. 17049 наредио је да сва одељења Министарства препоруче својим подручним школама „Руски архив", „како би се ђаци по школама што више упознали са братском Русијом, те тиме дошло до темељите љубави нашег народа према Русији".

САДРЖАЈ:

Страна

А. Ремизов. — РАЈСКА ТАЈНА. Стогодишњица „Старовремских спахија" од Н. В. Гоголја (са сликом Гоголја) 5

Е. Zamjatin. — IZA KULISA (sa slikom autora) 9

Марина Цветајева. — УМЕТНОСТ У ОСВЕТЉЕЊУ САВЕСТИ 18

Dr. A. Jelačić. — PROTOPOP AVAKUM (Povodom 250-godišnjice smrti) 35

I. V. Bajev. — POLJSKO PITANJE I RUSKO-NEMAČKO PRIJATELJSTVO 50

J. M. Jovanović. — AUSTRIJA I RUSIJA (1914) 67

Е. Сталински. — НА ГРАНИЦИ ДВЕ „ПЈАТИЉЕТКЕ" 91

Н. Јелењев. — РУСКО СЛИКАРСТВО — М. А. ВРУБЕЉ. 1856—1910 године (слике од М. А. Врубеља: аутопортрет, две илустрације за „Демона" од Љермонтова, „Пророк Мојсије", „Надгробни плач", Декоративни пано „Микула Сељанинович", „Демон".) 109

Е. Јевгењев. — ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД 135

КЊИГЕ И ЧАСОПИСИ

С. Постников. — Књижевност емиграције 145

А. Изјумов. — Руски историски архив у Прагу 147

Dr. A. Јелачић. — Nikolas Hans, Ph. D. and Sergius Hessen, Ph. D., Educational policy in Sowiet Russia, London 1930 p. XXII + 237. — „Der Russische Gedanke. I Jahrgang, II—III Heft. Bonn 1929—30. — Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, N. F. B. VI H. II и III. Breslau 1930, стр. 209—415. — „Тургењев и круг «Савременика» XLVIII + 490 стр. — „Тургењев в воспоминаниях революционеров семидесятников XXXIV + 338 стр. Ленинград, 1930, издање «Academia». — Русская журналистика. — Evžen Ljacky. Klasikové ruské literatury, 1930, Праг, стр. 286. 159

С. В. — М. М. Пешић, Сергије Јесењин. Београд, 1931 г. — Владислав Миленковић, «Економска историја Београда» 1932 г. 162

Никола Васильевич Гоголь

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛ.

Алексеј Ремизов
(Превела *Бранка Ковачевић*)

РАЈСКА ТАЈНА

СТОГОДИШЊИЦА „СТАРОВРЕМСКИХ СПАХИЈА"[1])

„Старовремске спахије" започете су у лето 1832 год., кад се, после три и по године петроградског живота, Гоголь „нашао поново у свом завичају".

Онај исти ђаво који је због неког доброг дела био протеран из пакла на земљу и делао на земљи час у црвеној одећи боје пакленог пламена („Сорочински вашар"), час као Басаврјук, „бесомучни човек" („Вече у очи Иван дана") или као Запорожац у црвеним као жар чакширама („Нестала повеља"), тренутно је нестао. „Каква је само тишина у моме срцу, каква непоколебива чврстина и срчаност у мојој души!"

У „Старовремским спахијама" без икаквог злог духа, који распаљује страсти, приказан је рајски тихи живот, јасан и миран, живот човека доброг, гостопримљивог и чистосрдачног и без деце и, као сваки живот на земљи, приказан је под знаком времена, које све прождире, т. ј. живот осуђен на смрт: кад нико и не слути а кућа изгори и сврши се миран живот са хармоничним рајским сновима. У „Старовремским спахијама" приказан је онај врт — онај рај који је Бог посадио за човека: благословена земља рађа свега у таквом обиљу да се никаква крађа не опажа, а „девојачка соба"[2]) трудни и плоди

[1]) Никола Васиљевић Гоголь, 19-III-1809—21-II-1852. «Вечери на мајуру код Дикањке» I део написао је у септембру 1831 г., II део у марту 1832 г. Гоголь је први пут био уведен у круг књижевника, као писац «Вечери», 19 февр. 1832 г. «на чувеном ручку А. Ф. Смирнина, поводом себе његове књижарске радње од Плавога моста на Невски проспект. Гости су поклонили домаћину разне саставе, који су ушли у алманах «Насеље». Гоголь је дао «Приповетку о томе како су се посвађали Иван Ивановић и Иван Никифоровић». (Белешке о животу Н. В. Гоголя, састављене из успомена његових пријатеља и познаника и из његових личних писама. Спб. 1856 г. I и II т.) Између осталог Кулиш прича да су у Миргороду стварно постојали и Иван Ивановић и Иван Никифоровић, који су се посвађали због гусана, само под другим именима. А свађали су се и мирили не једанпут, и често су одлазили једним колима да туже један другог. Они су налазили нарочито задовољство у томе да их наговарају да се помире. То је била нека игра рата и мира и дан свечаног помирења био је за њих други имен дан. «Миргород» (ту спадају и «Старовремске спахије») изишао је после «Арабески», марта 1835 г. Лето 1832 г. Гоголь је провео у Васиљевки (Јановичини) у Миргородском срезу, у Полтавској губернији код мајке, а имао је тада *двадесет три године*.

[2]) Соба за млађе у спахинској кући.

се као муве, рекао би од самог ваздуха, у кући није било нежења сем дечка — покућара, који је ишао бос у сивом полуфраку, а кад није јео онда је сигурно спавао, и све се жеље испуњавају као по некој чудотворној заповести — на столу се одједном појављује чаробни стољњак са колачима и печуркама, те су и саме жеље у том рајском стању тако ограничене, као да их уопште и нема.

У старо-грчким трагедијама цареви су главни јунаци. А направили су их царевима да покажу човека који је постигао све и не оскудева ни у чему. На таквом човеку-цару, ослобођеном од свих материјалних веза, јасно се оцртава деловање усуда и свих његових сила, према којима је човек немоћан. У „Старовремским спахијама" дато је у математички-чистом облику блажено рајско стање човека ослобођеног жеља над којим виси прворођно проклетство времена т. ј. смрти, да би се показало оно највише и једино: љубав човека према човеку. Моћ те љубави је тако велика и убеђена, да дозвољава човеку да мирно умре: „ускоро ћемо се видети на оном свету!" — говори умирући Пулхерија Ивановна; „ставите ме поред Пулхерије Ивановне" — последње су речи Афанасија Ивановића. Моћ те љубави је тако велика, ничим се не да оценити, тако чврста и убеђена — нешто библиско звони у последњим речима Пулхерије Ивановне, кад, остављајући Афанасија Ивановића брисати кључарице Јевдокије, обећава да ће сама говорити с Богом о њеној награди или тешкој казни, ако је непослушна.

Ето зашто контраст „страсти и навике" — Гоголјево размишљање поводом „вреле туге" Афанасија Ивановића и после пет година од смрти Пулхерије Ивановне — треба схватити као контраст „страсти и љубави".

Да ли се Гоголь, због тога што је описивао вулгарни „рајски живот" без мисли и жеља, снебивао да употреби велику реч „љубав", тек, наравно, подразумевао је оно што се у животу врло ретко дешава, љубав, па се чак једном и изрекао: „Њихова узајамна љубав није се могла посматрати без симпатија".

„Навику" је Гоголь засебно изнео: ето између Ивана Ивановића и Ивана Никифоровића постојала је суседска навика, а и Пулхерија Ивановна је била навикла на своју умиљату сиву мачкицу, или како је у самој приповетци речено: „не може се рећи да ју је сувише волела, него се просто везала за њу, из навике да је увек види". Али Иван Ивановић и Иван Никифоровић су се посвађали, а Пулхерија Ивановна, кад јој је нестала мачкица, заборавила ју је после три дана.

Љубав је ненарушива и не заборавља: и после пет година, времена које све ништи (а тих Гоголјевих пет година су као вечност), Афанасију Ивановићу при помену Пулхерије Ивановне „сузе теку као поток, као неуморни водоскок, теку, само теку".

То Гоголъево противстављање „страсти" „навике" завело је Белинског. Он је, не схватајући суштину, сам дух приповетке о љубави човека према човеку, био очаран „вулгарном" приповетком, баш због те „навике", пошто је Гоголь у „баналности, гадости животињског, наказног и карикатурног, живота двеју пародија на човечанство, двојице глумаца у глупој комедији „ипак пронашао човечанско осећање „навику", — „о, јадно човечанство! бедни животе!" А ко тврди супротно, као да је то рајско блаженство такво узвишено провођење времена, не, то је врло досадно, и неки немиран дух, неки Љермонтов, не би имао шта ту да ради, па и сам Гоголь само „понекад", само „за тренутак", „за неко време" пристао би да дође у тај рај, а што га се тако ватрено сећа, то је зато што је то за њега — „изгубљени рај".

Али рај није приказан ради раја, већ само да покаже љубав, јер само љубав чини тај рај светлошћу, а пламен љубави је јаснији и од саме ватрене туге.

Осмех човека јесте зрачак оданде. Једини је Толстој имао дара да расмотри сјај човечијег осмеха и да га однесе са собом у слободу у ноћ, озарен радосним осмехом Наташе Ростове и жалосним Кањуше Маслове. Достојевски је видео само осмех Голготе: јадан, искривљен са крста, и Јудин, издужен, блед. Гоголь је једини пут забележио блажени осмех човека — пријатан осмех у рајском стању Афанасија Ивановића: Афанасије Ивановић „скоро се увек осмехивао" и „задовољан што се нашалио са Пулхеријом Ивановном — а шала је била свирепа: „изгореће кућа!" — смејао се седећи на својој столици. Код Гогоља није ствар у осмеху — Гоголь је сав у смеху: смеје се ужаснути пустињак, сагледавши у књизи слова крвљу наливена; смеје се вешчев коњ, кад је вештац убио своју кћер Катарину, своју последњу наду, смеје се коњ његове пропасти; смеје се карпатски коњаник Иван, познавши у вештцу свог брата и непријатеља Петра, у настали час освете; смеје се вила; смеје се Океана; смеје се ђаво" — коме се смејете, сами се себи смејете! — последња пресуда целом животу. А тај Гоголъев смех је оданде — наклени. Гоголь је само такав смех чуо, али из пристојности измислио је да „живот озарава кроз видљив смех и невидљиве сузе" и само је Достојевски схватио да „никад у Русији није била изречена лажнија реч него ли реч о тим — „невидљивим сузама". И смех Афанасија Ивановића је Гоголъев — оданде — и за то се Пулхерија Ивановна плаши од њега: „Афанасије Ивановић, задовољан што је донекле заплашио Пулхерију Ивановну — а уплашио ју је ратом, својом измишљеном сабљом и козачким копљем! — смејао се седећи погрбљен на својој столици".

Интересантна је паралела: Пулхерија Ивановна и Соња Мармеладова. Једна иста реч — један исти глас из раја и из

пакла: „Бог неће допустити". Код Пулхерије Ивановне из њеног безазленог срца отима се тај глас на шаљиву, свирепу примедбу Афанасија Ивановића о пожару, да ће „њихова кућа изгорети", а код Соње из њеног пожртвованог срца на очајну, свирепу примедбу Раскољникова да ће се она разболети, однеће је у болницу, Катарина Ивановна ће умрети, а деца, због којих је принела себе на жртву, остаће на улици и да је судбина њене сестре Поленьке — њен удес, — „Неће Бог допустити!"

Интересантно је поклапање ликова код Сервантеса у Дон Кихоту (1605): у Приповетци о непромишљеном радозналцу говори се о жени Анселмовој, „да њене жеље не излазе ван зидова њене куће", а код Гоголја — „ниједна жеља не прелеће преко ограде, која окружава омалено двориште".

У приповетци има аутобиографског: подневни глас, који је чуо Афанасије Ивановић, весник његове смрти, чуо је сам Гоголь, који је поседовао редак дар слуха — такав се дар даје само пророцима. Има у приповетци и загонетке: сива мачкица Пулхерије Ивановне. Зашто је појава нестале мачкице, тог тихог створа, који никоме неће учинити зла, означено као појава смрти, т. ј. оног истог, незбежног, ничим неумилостивљеног пожара — (остварење свирепе шале Афанасија Ивановића) — земаљског краја добре, нелукаве душе?

У „Мајској ноћи" вештица — маћеха, нова жена сатникова, јавља се ноћу госпођици, својој пасторци у облику мачке: мачка — утвара. Могуће да сива мачкица која се јавила Пулхерији Ивановни и није била њена права нестала мачкица, јер њу су дивље мачке одавно појеле! — већ утвара неког прародног проклетства. И та утвара затрова својом појавом Пулхерију Ивановну. Она се замисли. То је моја смрт долазила по мене! — рече она себи и ништа је више није могло растрести. Целог дана је била тмурна. И ставише Пулхерију Ивановну у мртвачки сандук са кожицом њене нестале умиљате мачкице, поједене од мачора — у сивој хаљини са малим цветићима по мркој основи; — такву је Афанасије Ивановић последњи пут видео и таква му је остала у памети. А кад је чуо подневни глас који га зовну — дан беше тих и сунце је сјало, он се окрете, али никога не беше, погледа на све стране, загледа у жбуње, али никога не нађе. Замисли се за трентутак, лице му некако оживе и напослетку изговори: „То ме Пулхерије Ивановна зове!" А можда све то није тако и никакве утваре није било, али једно је неизумљиво, да се у рајском стању не ваља *замислити*, јер мисао и време су једно, а време је смрт.

А има и питање — неумољиво вечито питање човеково: Афанасија Ивановића над гробом Пулхерије Ивановне: „Дакле, ви сте је већ сахранили! а зашто?"

Евг. Замјатин

Evgenije Zamjatin
(Prevela *Lj. Mih.*)

IZA KULISA

U svakom kupeu spavaćih vagona ima mala ručica od kosti koja kad se okrene u desno daje punu svetlost, u levo — mrak, ako se ostavi na sredini, pali se modra sijalica: sve se vidi, ali ta modra svetlost ne smeta da se zaspi, ne budi. Kad spavam i sanjam, ručica svesti okrenuta je u levo, kad pišem ručica je stavljena na sredini, svest sija kao modra sijalica. Ja sanjam na hartiji, mašta radi kao u snu, ona se kreće istim putem asocijacija, ali tim snom oprezno (modra svetlost) rukovodi svest. Kao i u snu, treba samo pomisliti da je to san, treba samo potpuno uneti svest — i sna nestaje.

Nema ništa gore od nesanice, kad je prekidač pokvaren; ma koliko da ga okrećete, nećete moći da prekinete potpunu svest, bela, trezvena svetlost sve vreme nametljivo udara u oči. Takvu jednu književnu nesanicu imao sam pre deset godina. U Studiji umetničkog doma počeo sam držati predavanja o „tehnici umetničke proze", i tada sam prvi put sagledao sebe iza kulisa — posle toga nekoliko meseci nisam mogao da pišem. Sve kao da je u redu, prostrt je čaršav čiste bele hartije, već me obuzima san — i odjednom udarac, ja se probudim, sve je iščezlo, zato što sam počeo da pratim (svesno) mehaniku sna, ritam, asonanse, slike, — ja videh konopce, blokove i otvore zakulisne. Ta se nesanica svršila tek onda kad sam naučio da za vreme rada zaboravljam šta znam i kako pišem.

Ja ne mogu da zaspim kad čujem da se u drugoj sobi glasno razgovaraju, potrebno mi je da su vrata od moje sobe dobro zatvorena, da sam sam. I to mi je preko potrebno da zaspim, da se zanesem u pripovetku, roman ili u komad. Jedan sprat ispod mene stanuje jedna devojčica, — ja je nisam nikad video, pa ipak je odavno gledam i poznajem (tanka plava pletenica, pegava, očice kao u miša). Ujutru kad sedam za pisaći sto, ona seda za klavir i svira evo već pola godine sve jednu istu etidu. Ako postoji „astralno kliše" kako uveravaju teozofi, onda je tamo već odavno ispisan moj surovi obračun s tom devojčicom: ubijao sam je već mnogo puta.

Najteže je početi, otisnuti se od realne obale u san. San je tada još vazdušast, nestalan, nejasan, ne može se uhvatiti, sve smeta — ne samo pegava devojčica ispod mene, već i moje sop-

stveno disanje, osećaj olovke u ruci, krivo ispisani red. Tu onda počinje cigareta za cigaretom, dok se svakidašnji svet ne obavije u plavi dim (ručica prekidača je na sredini). Zatim, strana za stranom, san postaje sve čvršći, motor mašte razvija sve veći broj obrtaja, puls je sve češći, uši gore. I, najzad, u jedan takav dan rada dolazi ono pravo, kad se od početog sna čovek ne može već da otrese, kad ide hipnotisan njime, kad o njemu misli na ulici, na sednici, u kupatilu, na koncertu, u krevetu. Tad se već zna da ide, da će stvar ispasti — onda se radi veselo, lako, pijano. Ujutru se žurim da što pre popijem jak čaj, i prvi red povlačim s isto takvim apetitom kao prvu cigaretu. Taj je apetit već dovoljan ne na tri obična sata, nego na pet-šest, do kasnog petrogradskog ručka.

Ali ma kako da se radi, ma kako da se u glavi okreću točkovi, u veče ipak prekidam struju i zaustavljam mašinu, inače — znam iz iskustva: neću zaspati do ujutru, što znači da je sutrašnji dan izgubljen.

Hemičari znaju šta je to „zasićeni rastvor". Izgleda da je u čaši bezbojna, svakidanja, obična voda, ali kako se ubaci samo još jedan grumen soli, i rastvor oživljava: romboidi, igle, tetraedri — kroz nekoliko sekunada mesto bezbojne vode već su sjajni oblici kristala. Mora biti da se čovek ponekad nalazi u stanju zasićenog rastvora — i tada je dovoljan slučajni utisak vida, odlomak fraze u vagonu, beleška od dva reda iz novina, da se iskristališu nekoliko štampanih listova.

Iz bezbojnog, svakidašnjeg Petrograda (onda je bio još Petrograd) — kretoh se jednom u Tambovsku guberniju, u Ljebedjan, mesto bogato crnicom, i nađoh se na onoj istoj ulici obrasloj slezom, po kojoj sam nekad trčao kao gimnazista... Kroz nedelju dana već sam se vraćao preko Moskve po Paveleckoj pruzi. Na jednoj maloj stanici, blizu Moskve, probudih se i podigoh zavesu. Baš pred samim prozorom, kao uramljena, polako prođe fizionomija staničnog žandara: nisko nadneseno čelo, medveđe očice, strašne četvorouglaste čeljusti. Stigoh da pročitam naziv stanice: Baribino. Tamo se rodio Bariba i pripoveci „U palanci".

Sećam se da mi je u Ljebeljanu učinio posetu neki mesni sabrat po peru — poštanski činovnik. On mi izjavi da mu kod kuće leže osam funata pesama, zasad mi pročita na probu jednu. Ta se pesma počinje ovako:

Volim noćnu šetnju, kad je nebo sjajno,
Kad miris zdravca prospe se, zavlada
Volim tad da sviram jednom rukom,
S devojkom mladom i lepom beskrajno
Koja dođe k nama iz Sizrana grada.

Tih pet redova nisu mi dali mira sve donde dok od njih ne posta pripovetka „Alatir" — s glavnom ličnošću pesnika Koste Editkina.

1915 godine bio sam na severu u Kemi, u Solovkama, u Soroki. Vratio sam se u Petrograd kao bajagi gotov, prepun do vrha, odmah sam počeo da pišem — i ne ispade ništa: nedostajao je poslednji grumen soli, potreban za početak kristalizacije. Taj grumen je dospeo u rastvor tek kroz dve godine: u vagonu čuh razgovor o lovu na medvede, o tome, kako je jedini način da se čovek spase od medveda taj da se učini mrtav. Odatle potiče kraj pripovetke „Sever", a zatim razvijajući se od kraja ka početku i cela pripovetka (taj put obrnutog razvijanja predmeta kod mene je najčešći).

Noćno dežurstvo, u zimu, u polju 1919 god. Moj drug u dežurstvu, prozebao i izgladneo profesor, žalio se da nema drva: „Dođe mi ponekad da ukradem drva! Ali je sva nesreća u tome što ne mogu: crći ću a neću ukrasti". Sutra dan sedoh da napišem priču „Peštera".

Vrlo se jasno sećam kako je postala priča „Rusija". To je jedan od primera „veštačkog oplođenja", kad je oplođenje dato umetnošću drugog umetnika (obično smo mi androgini). Taj umetnik je bio V. M. Kustodijev. Izdavačka knjižara „Apolon" poslala mi je seriju njegovih „Ruskih tipova" s molbom da napišem o njima članak. Tek što sam bio završio članak o Juriju Anenkovu (za njegovu knjigu: „Portreti"). Ja poređah po stolu crteže Kustodijeva: kaluđerica, lepotica na prozoru, trgovac u čizmama kao prave boce, „laf" iz dućana... Gledao sam na njih sat, dva — odjednom oni oživeše i u mesto članka napisah priču, čije su ličnosti bili ljudi sa tih slika Kustodijeva.

Sve su to slučajevi „zasićenog rastvora" kad se sav prethodni rad vrši u potsvesti i priča, roman počinje gotovo nehotice, kao san. Drugi put stvaranja je sličan voljnom uspavljivanju, kad je čovek sam sebi hipnotizer.

Taj put je teži i sporiji. S početka se javlja odvojena teza, ideja stvari, ona dugo živi u svesti, u gornjim spratovima i nikako neće da side dole, da se zaodene mesom i kožom. Trudnoća traje mesecima, čak godinama (kod nesrećnih slonica trudnoća traje dve godine). Treba tražiti strogu dijetu — čitati samo knjige koje ne izlaze iz kruga određenih ideja i određene epohe.

Sećam se da je za „Buvu" taj period trajao četiri meseca, ne manje. Dijeta je bila sledeća: ruske narodne komedije i bajke, komadi Goci-a, po nešto iz Goldonija, cirkusne plakate, stare ruske narodne slike, knjige Rovinskog. Sam rad na komadu od prvog do poslednjeg reda trajao je svega pet nedelja.

Da uđem u epohu Atile (za komad „Atila") trebalo mi je već oko dve godine, morao sam pročitati desetine ruskih, francuskih, engleskih knjiga, dati tri varijante teksta.

Sasvim nezavisno od toga što komad nije došao do pozornice, — sve je to bio samo pripreman rad za roman.

Hartija je isečena na četvrtine, hemiska olovka je zarezana, spremljene su cigarete i ja sedam za sto. Ja znam samo

rasplet, ili samo jednu, koju bilo scenu, ili samo jedno dejstvujuće lice, a treba mi pet, deset. I eto tu na prvom listu obično se dešava inkarnacija, ovaploćenje potrebnih mi ljudi, prave se skice za njihove portrete, dok mi ne bude jasno kako svako od njih hoda, smeje se, jede, govori. Čim oni za mene ožive — oni već sami počnu da dejstvuju tačno, bez pogreške — ili greše, ali tako što može i treba da greši svako od njih. Pokušavam da ih stvorim drukčije nego što su, pokušavam da njihov život preuredim po planu, ali ako su to živi ljudi oni će svakako prevrnuti za njih spremljene planove. I često do poslednje strane ne znam kako će mi se (kod njih, kod mojih ličnosti) sve svršiti. Dešava se da rasplet ne znam čak ni onda kad znam, kad od raspleta počinjem stvar.

Tako je na primer bilo sa pripovetkom „Ostrvljani". Englez jedan koga sam poznavao pričao mi je da u Londonu ima ljudi koji žive od čudne profesije: love ljubavnike po parkovima. Prizor takvog jednog lova učinio mi se zgodan za rasplet, i uz taj prizor je izrasla i sva komplikovana fabula pripovetke, a zatim se, na moje čuđenje, pokazalo da se pripovetka svršava potpuno drugače nego što je to bilo po planu. Glavni junak pripovetke — Kembl — nije hteo da bude nevaljalac, kao što sam ga ja hteo načiniti.

Zanimljivo je da je prva varijanta raspleta sasvim ispala iz teksta pripovetke, i docnije je otpočela da samostalno živi u obliku pripovetke „Lovac ljudi".

Na vratima redakcije pisalo je „Primanje od 2 do 4". Zadocnio sam — bilo je pola pet — i zato uđoh zbunjen, dalje je išlo još gore. Za stolom je sedeo Ivanov-Razumnik i još jedan crnomanjast čovek, belih zuba, čupavi Ciganin. Čim ja kazah svoje ime, Ciganin skoči. „A to ste vi? Hvala vam lepo! Al udesiste moju tetku!" — „Koju tetku? Gde?" — „Četobarku u priči „U palanci" — eto gde!

Ciganin je bio Prišvin, ja i Prišvin smo bili zemljaci, a Čebotarka je bila Prišvinova tetka...

Tu Prišvinovu tetku vidao sam u detinjstvu više puta, ona me je čvrsto bila obuzela, i da bi se nekako spasao nje — morao sam da je stavim u pripovetku i tako da je se otarasim. Nisam poznavao njen život, sve njene doživljaje ja sam izmislio, ali ona je doista imala fabriku koža, a njenu spoljašnjost dao sam u „Sreskom" po njenom portretu. U pripovetci sam ostavio bez promene i njeno pravo ime: ma kako da sam pokušavao nisam je mogao nazvati drukčije, isto kao što nisam mogao nju nazvati drukčije, isto kao što nisam mogao ni Prišvina nazvati drukčije nego Mihalj Mahaljić. Da kažem uzgred, da je to pravilo: prezimena i imena tako čvrsto priraščuju uz dejstvujuća lica kao i uz žive ljude. To se razume ako se ime oseti, tačno odabere, u njemu uvek ima i zvučna karakteristika dejstvujuće ličnosti.

Slučaj s Prišvinovom tetkom je jedinstven, ja obično ne-

crtam ličnosti po modelima. Ako ponekad ljudi spoljašnjeg sveta uđu u moj svet, oni se toliko menjaju da samo ja znam čija senka leži na njima. Ali kad je danas već dozvoljen ulazak za kulise onda ću pokazati nekoliko takvih senki — tim pre što se sve one mogu izbrojati.

Sećam se kad sam pripovetku „Alatir" čitao A. M. Remizovu, Remizov je slušao i crtao na hartijici đavole. I dandanas ne znam da li je on opazio da je alatirski specijalist za đavolsku nauku, otac Petar, pisac dela „O životu i ishrani đavola — u srodstvu s piscem Remizovim.

Večiti student Senja, koji u priči „Nečastivi" gine na barikadama, — živ je i danas: to je moj drug s univerziteta J. P. G-v. U priči nisam uneo ni njegovu spoljašnjost, niti stvarne događaje iz njegovog života — zato je ipak osnovni ton pripovetci dao baš taj čovek. Docnije je on postao osnivač sekte knjigopoklonika. Prvih, gladnih godina za vreme revolucije on je često svraćao k meni, i uvek je nosio sa sobom punu torbu knjiga, koje je kupovao za poslednju paru, za novac od pantalona, koje je prodao telalinu." I još jednom potpuno prerušen izašao je na scenu u ulozi Mamaja 1917 godine u priči „Mamaj".

Još ovo — odnosi se na daleke đačke godine: u oči Uskrsa, prolećni dan, izlazim u dvorište kuće, u kojoj stanuje pukovnik Kniper. Zastajem zabezeknut od čuda: na sred dvorišta, na sedištu od kola stoji korito, pored korita zasukanih rukava sam pukovnik, pored njega trčkara posilni. Šta je bilo? U koritu izlupano pedeset belanaca, pukovnik Kniper sprema uskršnji kolač. To je tako ležalo u meni petnaest godina — i tek posle petnaest godina iz tog, kao iz zrna, izraste general-gastronom Azančejev u priči „Iza božjih leđa".

S tom pripovetkom dogodila se čudna stvar. Pošto sam je štampao, dva tri put mi se desilo da sretnem bivše oficire sa dalekog istoka, koji su me uveravali da poznaju žive ljude, koji su naslikani u pripovetci, i da je njihovo pravo prezime tako i tako, i da se to događa tu i tu. A, međutim, ja nisam nikad putovao dalje od Urala, sve te „žive ličnosti" (osim jedne desetine Azančejeva) živele su samo u mojoj mašti, i iz cele pripovetke samo je jedna glava o „klubu lancepupa" napisana po pričanju koje sam čuo od nekoga. „A u kom ste puku služili? — Ja: ni u jednom. Uopšte nisam služio vojsku. — Dobro! Hoćete da zamažete oči!"

„Zamazati oči" — opisivati život i žive ličnosti, koje iz ličnog iskustva ne poznajete — kao što se vidi nemoguće je! Fauna i flora pisaćeg stila je mnogo bogatija nego što se misli, ona je još malo proučavana.

Kako bilo, potrebni mi ljudi najzad dođoše, oni su tu, ali su još goli, treba ih obući rečima. Reč ima boju i zvuk: slikarstvo i muzika dalje idu uporedo.

Već na prvoj strani teksta mora se odrediti osnova celokupnog muzikalnog tkiva, čuti ritam cele stvari. Retko se uspeva da se to čuje odmah, gotovo uvek prva se strana mora po nekoliko puta prepisivati (u pripovetci „Iza božjih leđa" na primer bilo je četiri razna početka, u „Ostrvljanima" dva, u „Alatiru" šest). To je razumljivo: u rešenju ritmičke zadaće prozni pisac je u težem položaju nego pesnik. Ritmika stiha je odavno proučena, za nju postoje i zbornik zakona i propisane kazne, a za ritmičke prestupe u priči još do sad nikoga ne osuduju. U analizi proznoga ritma čak je i Andrej Beli, najtananiji ispitivač muzike reči napravio pogrešku: on je prozi dao poetsku stopu (otuda njegova bolest, hronični anapesti).

Meni je potpuno jasno da je odnos između ritmike stiha i proze takav kao što je između aritmetike i integralnog računa. U aritmetici se sabiraju pojedini sabirci, u integralnom računu se sabiraju već zbirovi, redovi: prozna stopa meri se ne rastojanjem naglašenih slogova, već rastojanjem naglašenih (logički) reči. I, kao u integralnom računu, tako i u prozi imamo posla ne sa stalnim veličinama (kao u stihu, aritmetici), nego sa promenljivim: metar je u prozi uvek promenljiva veličina, u njemu ima jednako čas usporavanja, čas ubrzanja. Naravno, ona nisu slučajna: ona se određuju emocionalnim usporavanjima i ubrzanjima u tekstu.

A slikarstvo je zaboravljeno? Ne: za vreme rada čuje se i vidi se jednovremeno. I ako postoje lajt motivi zvuka, mora da postoje i lajtmotivi vida. U „Ostrvljanima" osnovna slika vida Kembla je traktor, ledi Kembl — gliste (usne), Misis Djuli — cviker, advokat O'Keli — dvojnik — mops. U „Severu" jednako su zajedno Kortoma i zadovoljni, blistavi samovar, Kortominica i skinuta i bačena rukavica. U „Poplavi" Sofija i tica, Ganka i mačka. Svaki takav lajt motiv vida isto je što i žiža u optici: tu se u jednoj tački skupljaju slike u vezi s datom ličnošću.

Ja se retko koristim pojedinim, slučajnim slikama, one su samo iskre, žive jednu sekundu i gase se, zaboravljaju. Slučajna slika se javlja kad ne umemo da se skoncentrišemo, da vidimo kao što treba, da poverujemo. Ako tvrdo verujemo u sliku, ona će neminovno poroditi čitav sistem izvedenih slika, ona će pustiti korene kroz stavove i strane. U maloj priči ličnost može da postane integralna, da se proširi na celu stvar od početka do kraja. Šestospratna, ognjenooka kuća, u mračnoj, pustoj ulici, koja ječi od pucnjave 19-te godine pričinila mi se kao brod na okeanu. Ja sam u to poverovao potpuno i integralna slika broda odredila je sama od sebe svoj sistem pretstava u priči „Mamaj". To isto važi i za priču „Peštera". Mnogo je složeniji slučaj u „Poplavi": ovde se integralna slika poplave provlači kroz priču u dva plana, realna petrogradska poplava se ogleda u duševnoj po-

plavi, i u njihovo zajedničko korito slivaju se sve osnovne slike u pripovetci.

„Nema nijednog sporednog detalja, nijedne suvišne crte: samo suština, ekstrakt, sinteza koja se otkriva oku u stotom delu sekunde, kad su sva osećanja sabrana u žižu, zgusnuta, zaoštrena. Današnji čitalac i gledalac će umeti da završi sliku, ta slova i to što on završi, docrta, urezaće se u njega mnogo jače, urašće u njega organski. Tu je put zajedničkom stvaranju umetnika i čitaoca ili gledaoca".

Ovo sam napisao pre nekoliko godina o umetniku Juriju Anenkovu, o njegovim crtežima. To sam pisao ne o Anenkovu, nego o nama, o sebi, o tome kakav po mome mišljenju treba da je crtež dat rečima.

Jednom mi se desilo da sam jasno osetio da nemam jednu ruke, — da mi nedostaje treća ruka. Bilo je to u Engleskoj, kad sam prvi put šofirao na automobilu mesto šofera: trebalo je u isto vreme upravljati volanom, menjati brzinu, raditi akseleratorom i davati znak pištaljkom. Nešto slično tome osetio sam, pre mnogo godina, kad sam počinjao da pišem; izgledalo mi je potpuno nemoguće da u isti mah upravljam kretanjem fabule i osećajima ljudi, njihovim dijalozima i aparatom, i slikama i ritmom. Posle sam se uverio da su za upravljanje automobilom potpuno dovoljne dve ruke. To je došlo onda kad se veći deo svih komplikovanih kretnji počeo da vrši potsvesno, reflektorno. Taj šoferski osećaj pre ili posle dolazi i za pisaćim stolom.

Naravno da automobilsko-šoferska slika nije verna ni tačna. To čovek može sebi dozvoliti samo iza kulisa; a na sceni, u pripovetci, romanu — takvu sliku bih sigurno prebrisao.

Ta slika nije tačna, zato što će dobar šofer bez pogreške provesti svoj auto čak i u Londonu — od Strenda do Justonroda. A ja, dovezavši se na hartiji, do Justona, vratiću se opet na Strend i voziću se opet istim putem natrag — i možda ću tek treći put dovesti svoje putnike na određeno mesto. Kao da stvar koju sam već ispisao do kraja — još nije za mene svršena: ja je uvek ponovo prepisujem od početka, od prvog redića, a ako sam i tada nezadovoljan njome — onda još jedanput, i još jednom (pričicu „Zemljomer" — sećam se da sam prepisivao pet puta). Isto to vredi za roman, pripovetku, komad. Čak i članak: članak je za mene isto što i priča. Čini mi se da mi je najlakše napisati komad: tu znam šta ću i kud ću, jezične mogućnosti su ograničene na dijalog.

Vrlo je koristan lagani proces prepisivanja: ima se vremena da se uđe u sve sitnice, da se izmene dok se stvar još ne ohladi, ne stvrdne, i sve izlišno izbaci napolje. To „izlišno" samo po sebi može biti napisano odlično, ali kad je nepotrebno, kad stvar može da postoji bez njega — ono se briše bez milosti. Kad bi u mašini ostavili nepotrebnu polugu samo zato što ona sija — zar to ne bi bio apsurd? U čovečjem organizmu nema ničeg su-

višnog, osim slepog creva i u prvom zgodnom slučaju lekari ga operišu. To slepo crevo najčešće su opisi, pejsaži, kad ne služe kao poluga, koja prenosi psihičke pokrete dejstvujućih lica. Operacija tog udaljavanja je bolna, kao i svaka druga — pa ipak je potrebna.

Moji rukopisi mogu da prevare: u njima nema mnogo ispravaka, dodataka, precrtavanja, sve kao da ide lako. Ali to samo tako izgleda, sve teškoće su iza kulica, svaku frazu ja prvo izmerim po deset puta u glavi, a zatim je otsečem i stavim na hartiju. Ja nikad ne ostavljam nedovršene rečenice, scene prizore. To što sam napisao može sutra da mi se ne dopadne, ja ću ga početi iz početka, ali danas ono mora da mi izgleda savršeno: inače ne mogu da se krenem dalje.

Stvar koju napišem nikad nema krupnih osnovnih ispravaka. Ja sam već poverovao u svoje ljude, ja ih vidim, oni žive, i ono što je o njima napisano to je već njihova prošlost: prošlost se ne može promeniti, ona se desila. Dešava se da se iz prošlosti štogod može zaboraviti, izbrisati: u uspomenama iz prošlosti može se po nešto ulepšati — to je sve.

Popravke u gotovom rukopisu su takođe uspomene iz prošlosti. Te se popravke obično ograničavaju na promene epiteta, reda, reči, u muzici. Svako novo izdanje je nova popravka, starost jedne stvari ne spasava je od popravaka. Kad sam prošle godine spremao materijal za „celokupna dela", sve sam stvari ponovo glačao. Najviše je učinjeno izmena u „Buvi", „Iza božjih leđa" i u „Alatiru" (na primer u „Alatiru" sve su margine bile išarane znacima o redu reči).

To je uzgred bio slučaj da se osvrnem na ceo put koji sam prošao za petnaest godina, da uporedim kako sam pisao pre i kako pišem sad. Sve komplikacije kroz koje sam prošao, pokazalo se, bile su zato da dođem do uprošćenosti (pripovetka „Ela", pripovetka „Poplava"). Uprošćenost oblika je zakon našega doba, ali pravo na tu uprošćenost treba steći. Poneka uprošćenost je gora od krađe, ona je nepoštovanje čitaoca: „zašto da trošim vreme, mudrujem — progutaće i tako".

Ja trošim mnogo vremena, verovatno mnogo više no što je potrebno za čitaoca. Ali to je potrebno za kritičara, najstrožeg i najvidljivijeg, koga poznajem: za mene samog. Ja nikad ne uspevam da prevarim tog kritičara, i dok on ne kaže da je sve učinjeno, da je tako moguće — ja ne mogu da stavim tačku.

Ako i vodim računa o nečijem mišljenju, to je samo mišljenje mojih drugova, za koje znam da znaju kako se piše roman, pripovetka, komad: oni su sami pisali te stvari — i pisali su dobro. Za mene druga kritika ne postoji, i kakva ona još može da bude to ne znam. Zamislite da u fabriku ili brodogradilište dođe neki mlad, umešan čovek, koji u svom životu nije napravio nijedan crtež iz tehnike broda, pa počne učiti inžinjera i radnike kako da prave lađu: tog mladića će bez reči isterati napolje.

Po dobroti srca mi to ne činimo, kad nam takvi mladići smetaju da radimo ne manje nego muve leti.

Varijanta raspleta
(Kembl u tamnici)

... Tako prođoše još dva dana. Za dva dana Kembl umre i ponova se rodi — a bolje je bilo po njega da se nije rodio.

Drugog dana uveče Kembla pozvaše dole... „Sigurno majka" — pomisli on. I nimalo se ne zaradova. „A ako je... ako je Didi?" To je već bilo savršeno nemoguće, srce se steže kao pred smrt, i sa tom nemogućom nadom Kembl siđe po stepenicama.

Kad je Kembl ušao u sobu s divanom od mušeme, diže mu se u susret ufačlovana glava Gopkinsova.

U menjevitom trenutku Kembl se seti i razumede šta mu je govorio policajac kad ga je vodio po Gaj-stritu. I razumede da nema Didi, i znači da u svetu nema mesta za njega a on će ipak živeti.

— E starče, imali ste sreće, — govoraše Gopkins, — niste me ulupali potpuno. Vi ste osobenjak, a vreme je već da znate da su žene samo najbolja vrsta šampanjca. Mi muškarci ne treba da se svađamo zbog jedne suvišne flaše.

I opet kao i uvek nije se moglo razabrati da li se on šali ili govori ozbiljno.

— Čujte, Kemble: Ja sam izjavio da sam vas ja izazvao da pucate, i zato, mislim, da nećete dugo sedeti. Ali u svakom slučaju morate posle da se tornjate iz Džesmonda, a možda i iz Engleske. Odve ne praštaju...

Gopkins je bio ozbiljno ozbiljan. Kembl je dugo ćutao i začuđeno gledao u njega. Zatim neočekivano upita:

— Recite Gopkinse, verujete li vi u Boga? Zašto vi sve to...

— U Boga? u njihovog Boga? Ali to je namalani Bog, to je Čezi sa šest nula, — nasmeja se Gopkins.

I on se opet učini Kembilu onaj stari tako poznati.

Марина Цветајева
(Превела *Бранка Ковачевић*)

УМЕТНОСТ У ОСВЕТЉЕЊУ САВЕСТИ

ШТА ЈЕ УМЕТНОСТ?

Уметност је сама природа. Не тражите у њој других закона, сем њених сопствених (не самовољу уметника, не постојећег, већ законе уметности). Можда је уметност само огранак природе (облик њеног стварања). Тачно је: уметничко дело је дело природе, исто тако рођено, а не створено. — А сав рад на остварењу? Земља такође ради, француска изрека: „la terre en travail". А зар само рађање — није рад?

У чему се одликује уметничко дело од дела природе, поема од дрвета? Ни у чему. Каквим путевима труда и чуда, али оно јесте. — Јесам!

Дакле, уметник је земља, која рађа и рађа све. Не знам у чију славу, и мислим да овде и није питање славе већ снаге.

Да ли је природа света? Не. Да ли је грешна? Не. Ако је дело уметности исто што дело природе, зашто тада захтевамо од поеме а од дрвета не, у крајњем случају пожалићемо га што расте криво.

Зато што је земља, рађајућа, неодговорна, а човек је стваралачки и одговоран. Зато што земља из које све ниче има једну вољу: за ницањем, а код човека мора бити воља за ницање доброга, које он познаје. (Карактеристично је да је порочна само чувена индивидуална уметност, док порочног епа, као и порочне природе — нема. И у колико је уметник више човек, а не чудовиште, костур са душом, а не коралски жбун — у толико више одговара за дело својих руку.

И тако је дело уметности исто што и дело природе, али приморано да буде озарено светлошћу разума и савести. Онда оно служи добру, као што добру служи и поток који окреће воденички точак. Али рећи за свако уметничко дело да је благо, исто је што рећи за сваки поток да је корист. Некад је корист, а некад и штета, али чешће и то колико пута — штета!

Морални закон бива хваљен у уметности, али да ли ће кадгод од најамника, поквареног толиким господарењем моћи постати војник редовне армије?

СХВАТАЊЕ УМЕТНОСТИ

Изгледа да моје истинско схватање уметности није небо, нити земља, већ нешто треће са својим светом подводних чудовишта: стварних ајкула и нестварних вила — корала-спрудова — костура људи и лађа — непотчињених никаквим законима, осим најчудноватијем од свију: привлачној снази месеца. Тло по коме се не може ходати, вода која се не може пити. Океан са његовим даровима осеке и штетом плиме, океан — и колевка и убица, који је саблазнио толике! Океан што по дивном предању индиске бајке само зато не излази из својих обала јер се везао заветом.

Сам се везао — заветом својим.

ПЕСНИК И СТИХИЈЕ

Постоји опојност у боју.
И бездану мрачном на крају.
Опојност, то јест пијанство — осећање само по себи не благо, већ изван благости — па још чиме?

Све што пропашћу прети
Срца смртника чара
Неизрецивом слашћу.

Кад будете говорили о светој уметности, помените ово Пушкиново признање.

И даље црним по белом:
И тако — хвала ти, чумо!
Тама нас гроба не плаши
Нит нас твој буни позив!
Пунимо чаше у добри час
И чедне руже пијмо дах
Испуњен можда дахом — чуме!

Ни Пушкин, ни Валсингам[1]) нису стихије. Надахнуће је стихија — све једно на кога наиђе, данас на Пушкина. Пламеним језицима, валима океана, песковима пустиње, све чиме хоћеш — само није речима написано.

И то је насловно слово чуме, чума није више као слепа стихија — већ као богиња, као лично име и лик *зла*.

Најлепше је то што ми сви волимо те стихове, нико их не осуђује. Кад би неко од нас изрекао то у животу, или, још боље, урадио (например, да упали кућу, отвори уставе), сви би се освестили и дрекнули: — злочин! Управо, освестићемо се — од зачараности, пробудити — из сна, оног мртвог сна савести са будним стихиским — нашим — снагама у који су нас бацили тих неколико ритмичних редова.

[1]) Валсингам је јунак Пушкинове «Гозбе за време чуме». (Ур.)

ГЕНИЈЕ

Инспирација стихије све једно на кога, данас на Пушкина. Пушкин је у сневу „Гозба" на првом месту генијалан због тога што је *у инспирацији*.

Геније је највиши ступањ душевне разјапљености и највиши — сабраности. Највиши — патништва и највиши — дејствовања.

Не „faire le mort", већ стварно être mort, и у последњем тренутку тигровски скок свести. Дати се уништити све до неког — последњег атома, из чијег ће одржања (отпора) и произаћи — свет.

Јер су у томе, у том атому противљења све шансе човечанства на генија. Без тога нема генија, постоји само згажен човек, који (он је увек исти) отвара видове не само Бедлама и Шарантона,[1]) већ и најсрећнијих склоништа.

Нема генија без воље, али га још више нема, још мање има — без надахнућа. Воља је она јединица пред безбројне милијарде надахнућа и само захваљујући њој постају милијарде, а без које су „— нуле, то јест мехурићи над дављеником. Воља без надахнућа у стварању јесте просто, колац. Глогов. Таквом песнику боље би било да иде у војнике.

Вратимо се ономе атому противљења: то нису само шансе човечанства на генија, већ и последње шансе човека на живот. Јер дати себе потпуно на уништење (а како се жели! „Све што пропашћу прети, — срца смртника чара — неизрецивом слашћу", а има ли неизрецивије сласти од: растапања у рођеној стихији?), дати се сасвим уништити — или полубезумни Хелдерлин крај немог клавесина, или, ту близу, Андреј Бјели, који се угушио под рушевинама свог Петрограда. Највећи подвиг противљења ономе за чим ми под свим покровима и прикривањима живота жудимо:

Признај, ма ко ти био у овом свету,
Да има нешто још дивније: *не бити*.

Али — екроман запис из дневника: Даје Бог терет, али даје и снагу. Онај неухватљиви покрет мишића који је у таквом тренутку (пропадања — свега, пропадања — тебе) довољан да помери не само планину, већ и свој сопствени надгробни камен. Она последња тачка свести довољна је да се одржи да би се после *створила светлост*.

Јер мало, мало, бесконачно неисказано, неизрачљиво мало је потребно да се не пропадне и не повуче у себе, са собом, у мртвило — оно ради чега си дошао да живиш.

Не може се рећи стихијама: твој.

Јер оне само то и чекају. Јер оне што само то и чекају неће те присвојити без *твоје* речи. Њима треба твоја реч одрицања, тебе, разума — безумље, тебе, воље — безвољност,

[1]) Лудница код Лондона и код Париза. (Ур.)

уништавање свега што није стихија у теби, њима баш треба „Гозба за време чуме". Јер оне на гозби разрушења заборављају зашто су ишле к теби. И гле, оне које иђаху теби ради живота у теби, кроз тебе, у речи, свршавају мртвилом твојим у себи, то јест твојим ћутањем или бунцањем.

Коме се молити у таквим тренуцима?

Богу?

„Боже дај, да допишем химну чуми а сам да се не очумим". ?

Стихијама? то јест ономе што ме у трену мога славословља хоће да растргне?

Перу?

Столу?

И ко је тај што нас и немољен чује? испод тамног пљуска надахнућа изводи на бели лист — светлост — дан наше личне бележнице?

Ко је тај коме *ѣреба*, да Гозба за време чуме — буде?

Ко је наш беспутних вођа, безбожних патрон?

ЛЕКЦИЈЕ ИЗ УМЕТНОСТИ

Чему нас учи уметност? Добру? Не. Памети? Не. Она нас чак ни самој себи не може научити, јер је она дата.

Нема ствари којој нас она не би учила, као што нема ствари да нас само њој једној учи.

Све лекције које ми добијамо из уметности ми у њу улажемо. Низ питања на које нема одговора. Целокупна уметност је једно давање одговора.

Тако је и у „Гозби за време чуме" она одговорила пре него што сам је питала, обасула ме одговорима. Цела *наша* уметност је у томе да умемо (да стигнемо) противставити сваком одговору, док се није испарило, *своје* питање. То претицање себе одговорима и јесте надахнуће. А колико пута — само празан лист.

ГЕТЕ И ВЕРТЕР

Један је прочитао Вертера и убија се, други је прочитао Вертера и, зато што се Вертер убија, он одлучује да живи. Један је урадио као Вертер, други као Гете. Поука самоистребљавања? Поука самозаштите? И једно и друго. Гете-у је по неком закону датог тренутка његовог живота *ѣребало* да убије Вертера, самоубиствени демон поколења требао је да буде оваплоћен баш Гетеовом руком, — двоструко кобна неопходност и као таква, неодговорна. И *ѣуна* последица.

Да ли је Гете крив за све следеће смрти?

Он је у позној и дивној старости својих година сам одговорио: не.

Зле воље није имао, и никакве друге воље сем стваралачке није имао. Он је пишући свога Вертера, не само све оста-

ле (то јест њихове могуће беде), него и самог себе (своју беду!) заборавио.

Свезаборав, то јест заборав оног што није дело, то јест сам основ стваралаштва.

Да ли би Гете после свега одиграног написао другог Вертера — ако би му још једном то било тако прека потреба — и да ли би тада био за осуду? Да ли би Гете написао — *знајући?*

Хиљаду пута би написао, кад би затребало, као што не би написао ни један ред да је притисак био нешто мањи. (Вертер као и Валсингам притискују изнутра).

Да ли би тада био за осуду?

Као човек — да, као уметник — не.

Још и више: Гете би био за осуду и осуђен као уметник баш у случају да је умртвио Вертера у себи ради очувања човечијих живота. Овде је уметнички закон супротан моралном. Уметник је крив само у два случаја: већ поменутог одрицања од ствари (ма у чију корист) и у случају стварања неуметничког дела. Ту се завршава његова мала одговорност, а почиње неизмерна — човечанска.

Уметничко стварање је у појединим случајевима нека атрофија савести, потребна атрофија, онај морални недостатак без којег нема уметности. Уметност, да би била добра, морала би се одрећи добре половине целе себе. Једини начин да уметност буде стално добра јесте не бити.

Гете у своме Вертеру исто тако није крив за зло (убијање живота) као год (пример са другим читаоцем који после Вертера одлучује да живи) што није крив ни за добро. Обоје — и упропашћен и спасен живот су последице, а не циљ. Гете је написао Вертера зато што није могао да га не напише.

Кад је Гете имао *циљ*, он га је остваривао у животу, то јест зидао је позориште, предлагао Вајмарском херцогу низ реформи, проучавао живот и душу гетоа[1]) — бавио се минералогијом, назад! — кад је Гете имао макакав циљ, он га је остваривао отворено, без тог великог заобилажења уметности.

Једини циљ уметничког дела за време његовог стварања, јесте његово — завршење, и чак не као целине, већ сваког засебног делића, сваког молекила. Чак и оно само, као целина, повлачи се испред тог молекила, тачније: сваки молекил је та целина, његов циљ свуда у току целог дела — свуда и на сваком месту, о оно је као целина — циљ самом себи.

По завршетку може се десити да је уметник учинио више но што је замислио (могао је више него што је мислио!) — нешто друго него што је мислио. Или ће му други рећи — као што су говорили Блоку. А Блок би се увек зачудио и увек

[1]) Јеврејски кварт у старијим западноевропским градовима. (Ур.)

сагласио са свима, мал те не са првим пролазником, толико му је то (то јест постојање макаквог циља) било ново.

БЛОК И „ДВАНАЕСТОРИЦА"

Блокова „Дванаесторица" поникли су у заносу. Демон датог тренутка револуције (он је и Блокова „музика револуције") уселио се у њега и натерао га је.

А наивна моралискиња Зинаида Хипијус дуго је после размишљала, да пружи Блоку руку — или не, док је Блок стрпљиво чекао.

Блок је написао „Дванаесторицу" за једну ноћ и устао је у потпуној изнемоглости, као човек који је вукао кола.

Блок није знао „Дванаесторицу", никад их није читао са говорнице. („Ја не познајем, „Дванаесторицу", — не сећам се „Дванаесторице"! Стварно *није знао*).

Разумљив је његов страх, кад је 1920 год. у Москви на Воздвиженки зграбио сапутницу за руку:

— Гледајте!

И тек пет корака даље:

— Кањка![1])

У средњем (о како крајњем!) веку читава села захваћена демоном, бесомучна изненада би почели говорити латински.

Песник? Спава?

УМЕТНОСТ У ОСВЕТЉЕЊУ САВЕСТИ

Један се пробудио. Човек шиљатог носа, воштаног лица што је спаљивао рукопис — у камину куће Шереметова. — Други део „Мртвих душа".

Не навести на саблазан. Горе него средњевековно — *сопственоручно* предавање дела огњу. Онај само — суд о коме кажем да је то једини суд.

— Али Гоголь је већ онда био луд.

Луд је онај који спаљује храм (који није саградио) да би се прославио. Гоголь је сагоревајући дело својих руку и своју славу спалио.

Сећам се речи једног лудог обућара (1920 г. Москва).

— Нисмо ми, ја и ви Марина Ивановна, с ума сишли, већ они нису до њег дошли.

То Гогољево пола сата поред камина више су учинили добра и против уметности неголи целокупна дугогодишња Толстојева проповед. Зато што је овде дело, живо дело руку, онај покрет руке, за којим сви жудимо и који неће претегнути ниједан „душевни покрет".

Можда се ми не би саблазнили на други део „Мртвих душа". Чак би се радовали. Али та наша радост није ништа Гогољу пред овом нашом радошћу кад је из љубави према нашим жи-

[1]) У сусрет му је ишла *његова* Кањка са морнаром.

вим душама — спалио своје „Мртве душе". На огњу личне савести.

Оне су биле написане мастилом.

Ове у нама — огњем.

ТОЛСТОЈ

„Изузетак у корист генија". Цео наш однос према уметности јесте изузетак у корист генија. Сама уметност је онај геније у чију се корист ми изузимамо из моралног закона.

Шта је наш однос према уметности ако не: „победиоцима се не суди" — и шта је уметност, ако не стални победилац (заводник) пре свега наше савести.

Зато се ми, упркос све наше љубави према уметности, тако ватрено одазивамо на невешто, неуметничко (сам је против своје коже био) Толстојево изазивање уметности, што је то изазивање из уста уметника заведених и заводећих.

У Толстојевом позивању на уништење уметности важила су уста која позивају. Да оно није звонило са такве вртоглаве уметничке висине, да је позивао ма ко од нас — ми се не би ни осврнули.

У Толстојевом походу на уметност важан је Толстој: уметник. Уметнику *опрашћамо* обућара. „Рат и Мир" се не може уништити у нашим односима. Неуништиво. Непоправљиво.

Уметником *освећујемо* обућара. У Толстојевом походу на уметност, ми смо још једном саблажњени — уметношћу.

Све то није прекор Толстоју, већ нама, робовима уметности. Толстој би душу дао да не слушају Толстоја већ — истину.

ОДГОВОР САМОМ СЕБИ

Чија је проповед сиромаштва убедљивија (за богатство убитачнија) — одувек: просјака или богаташа који се одрекао?

Наравно, последњег.

Исти је пример и са Толстојем. Чије је осуђивање чисте уметности убедљивије (за уметност убитачније) — толстојевца, који у уметности није био нико и ништа, или самог Толстоја, који је био све?

Још и више: само Толстој (имућан) има право на такво осуђивање, јер он зна размере саблазни и величину *губитка*.

Тако смо ми, почевши од унапред и сталног давања кредита Толстоју уметнику, завршили признањем потпуног дискредитовања саме уметности од стране Толстоја уметника. Кад мислим о моралној суштини те људске особе: песника, ја се увек сећам Толстојеве дефиниције оца у „Детињ-

ству": — Он је припадао оној опасној врсти људи који један исти поступак могу испричати као највећу нискост и као најневинију шалу.

ПОКУШАЈ ХИЈЕРАРХИЈЕ

Знатан песник. Велики песник. Песник вишег реда. Знатан песник може бити сваки — знатнији песник. За таквог песника довољан је знатнији песнички дар. За великог је и највећи дар мало, треба исти толики дар личности: ума, душе, воље — и полет те целине ка циљу, то јест хармонија те целине. А песник вишег реда може бити и сасвим незнатан песник, носилац најскромнијег дара — као што је Алфред де Вињи, снагом своје унутарње вредности, који тражи од нас признање за песника. Овде је дара било таман колико треба. Нешто мање — и добио би се просто јунак, то јест неизмерно више.

Велики песник обухвата и песника вишег реда — и уравнотежује. Високи великога — не, иначе би ми казали: велики. Висок ред као једини знак постојања. Нема, например, песника већег од Гетеа, али има виших. Хелдерлин је, например, несравњено сиромашнији песник, али становник оних висина где је Гете — само гост. Па и високи је мањи од високог, ма да су и једног раста. Тако је: храст — велики, кипарис — висок.

Сувише је опширан и чврст земаљски темељ генија да би му дао да оде — тако — у висину. Шекспир, Гете, Пушкин. Да су Шекспир, Гете, Пушкин *виши*, они много што шта не би чули, на много што шта не би одговарали, до много чега не би просто сишли.

Геније је: сила једнака другој противној, то јест на крају равнотежа, то јест хармонија, а жирафа је — наказа, створење јединствене мере: својим сопственим вратом, жирафа је шија. (Свака наказа је део самог себе).

Само за знатног песника уметност је сама себи циљ, то јест чиста функција, без које он не живи и за коју не одговара. За великог и високог она је увек средство. Он је сам средство у нечијим рукама, као што је, уосталом, знатан песник у рукама других. Сва је разлика, осим основне разлике руку, у ступњу песниковог сазнања о тој његовој зависности. У колико је песник духовно виши, у толико он јаче сазнаје ту своју зависност (службеност).

У суштини сав песников рад своди се на испуњавање, физичко испуњавање духовног (не личног) задатка. Као и сва песникова воља — на радничку вољу за остварење.

Ка оваплоћењу духа, који жели тело (идеје) и ка одухотворавању тела, које жели душу (стихије).

Реч је за идеју тело, за стихију — душа.

Сваки је песник, на неки начин, слуга или идеји, или

стихији. Некад (о њима је већ речено) — само идеји. Некад и идеји и стихији. Некад — само стихији. Али и у овом последњем случају он је ипак нечије прво ниско небо: истих стихија, страсти. Кроз стихију речи, која је једина од свих стихија, од рођења јој је дат смисао, то јест одухотворена. Ниско, блиско небо земље.

Вољно или невољно, слепо или окато, сваки песник ради по наруџбини.

ТАЧКА ПОСМАТРАЊА

Према духовном свету — уметност је неки физички свет духовног. Према физичком свету — уметност је неки духовни свет физичког. Идући од земље — први милиметар над њом је небо (јер небо почиње одмах од земље, или га сасвим нема).

Идући од неба — исти први милиметар над земљом, али последњи одозго, то јест скоро земља, од горе — сасвим земља.

Одакле да се посматра.

ЗРНО ЗРНА

Песник је одговор.

Од најнижег ступња простог рефлекса до највишег — гетеовског одговарања — песник је одређени и стални душевно уметнички рефлекс — на шта — већ питање — можда просто на обим мозга. Пушкин је рекао: на све. Одговор генија. Тај душевно-уметнички рефлекс и јесте зрно зрна, који уједињује и безименог аутора сокачке песмице и аутора другога Фауста. Чудо песника не објашњава се никаквим вијугама мозга.

Рефлекс је код сваке мисли, чак и код сваког осећања, најдубље и најбрже, као електрична варница, продирање целог бића датом појавом и истовремени, скоро — превремени — одговор на њу.

Одговор не на удар, већ на померање ваздуха ствари још не покренуте. Одговор на други удар. И не одговор, већ други одговор. Увек на појаву, никад на питање. Сама појава и јесте питање. Ствар песника сама себе удара собом, сама себе пита собом. Заповест за одговор саме појаве — која се још није појавила и појављује се тек кроз одговор.

Пре него што је било (*било* је то увек, само до времена још није дошло, — тако и она обала није дошла још до лађе). Зато песникова рука виси у ваздуху, што ослонац — у времену — још не постоји. Нека песникова рука виси у ваздуху! — појава ствара (довршава стварање). Та песникова клонула рука и јесте његово — несавршено, потпуно очајање, али ипак стваралачко, ипак: *буди!* (Ко ме је звао? — (Ћутање). Ја морам онога који ме је звао тек да створим, тојест, да му дам име. Такво је песниково одазивање).

Још једно. „Душевно-уметнички рефлекс". Уметнички-*болан*, јер је душа наша способност за бол — и само то, (не бол главе, зуба, грла — не — не — не и тд. бол — и само толико).

То је песниково зрно зрна — *неизоставно* уметност у страну — моћ чежње.

ИСТИНА ПЕСНИКА

Таква је и *истина* песника, најнеодољивија, најнеухватљивија, најнедоказнија и убедљива, истина која живи у нама само један први тренутак примања (шта је то било?) и оставља у нама само траг светлости и губитка (да ли је било?) Истина неодговорна и без последица, за којом — тако вам Бога — и не покушавајте да следите, јер је она и за песника без повратка. (Истина песника је стаза која зарашћује одмах после трагова. Без трага и за њега, ако би могао ићи иза себе). Није знао шта ће *изговорити*, а често ни *шта* изговара. Није знао док није изговорио и заборавио чим је изговорио. Не једна од безбројних истина, већ један од њених безбројних облика, који један другог уништавају чим се упоредо поставе, аспекти истине. Просто — убод у срце Вечности.

Средство: упоредно стављање двеју најпростијих речи, које су стале упоредо баш тако. Понекад — раздвојеност једне цртице.

Има таква брава која се отвара само са таквим сједињавањем бројки, кад се зна није ништа отворити, кад се не зна онда је чудо или случај. Чудо-случај који се десио моме шестогодишњем сину, он је окренуо и одједном раскопчао такав ланчић на своме врату и тиме запрепастио његовог сопственика. Да ли песник зна или не то спајање бројева? (У песниковом случају — јер је цео свет под бравом и све треба отворити — увек је разно, свака ствар своја брава, а под бравом дата истина, увек различита — као и сама брава). Зна ли песник или не све комбинације бројева?

Моја мати имала је особину да дотерује сат и усред ноћи, кад год се заустави. Као одговор на његову, уместо куцања, тишину, од које се сигурно и будила, дотеривала га је не гледајући. Ујутру би сат показивао *оно*, мислим оно апсолутно време до кога није могао никако доћи онај несрећни посматрач толиких противречних часовника и слушалац толиког неподударног звоњења.

Часовник је показивао *оно*.

Случајност? кад се сваки пут понавља у животу човека јесте судбина, у свету појава — закон. То је био закон њене руке. Закон *знања* њене руке.

Не: „моја мати је имала особину", него: њена рука је имала особину — истине.

Не играјући као мој син, не с поуздањем као власник браве, и не чаролиски као онај претпостављени математичар — већ слепо и чаролиски — повинујући се само руци (која сама — чему?) тако и песник отвара браву.

Само једног геста нема: поузданог у себе као власника браве. Песнику не припада ниједна брава. Зато отвара све. И зато што отварајући сваку одједном, по други пут не може да отвори ниједну. Јер није сопственик већ само намерник тајне.

СТАЊЕ СТВАРАЛАШТВА

Стање стваралаштва је стање маштаније. Док ниси почео — маштанија, док ниси завршио — опсесија. Нешто, неко, усељује се у тебе, твоја рука није извршилац тебе, већ оног. А ко је он? Оно што кроз тебе хоће да постоји.

Мене су дела увек бирала по снази, а писала сам их често — скоро против воље. Све моје *руске* ствари (са руском темом) су такве. Неким стварима Русије прохтело се да се искажу, изабрали су мене. И убедили ме, саблазнили — чиме? мојом личном снагом: само ти! Да, само ја. И подлежући, некад гледајући, некад слепо — повиновала сам се, исказивала сам ухом неку задату слушну лекцију. И нисам ја од сто речи (не само сликова, већ и средину редова) избирала — сто прву, већ она, ствар, која је на свих сто епитета показивала: *мене* не зову тако.

Стање стварања је стање сневања, кад ти одједном, повинујући се непознатој потреби, запалиш кућу или збациш пријатеља с висине. Да ли је то твој поступак? Јавно — твој (па ти сањаш). Твој — у пуној слободи, поступак тебе, без савести, тебе — природе.

Врата, све једна до других, иза једних неко, нешто (најчешће ужасно) чека. Врата су једнака. Нису ова — ни ова — ни ова, већ — *та*. Ко ми је рекао? — Нико. Познајем потребна врата по свему непознатом (ту — по свему — не томе). Тако је и са речима. Није ова — ни ова — ни ова, већ — *та*. Свакоме ко пише и спава близак је — *удар познавања*. О, спавача, не превари. Зна пријатеља, а и непријатеља, зна врата и рупу иза врата, — и на све је то: на друга и непријатеља и врата и рупу — осуђен. Не превари спавача ни онај што спава. Узалуд говорим себи: нећу ући (на врата), нећу завирити (у прозор) — знам да ћу ући, а још док говорим: нећу — завирујем.

О, спавача не спасе!

Има међутим и у сну отступнице, кад је сувише страшно — пробудим се. У сну ћу се пробудити, у песмама — стати. Зауставићу се на време. Дешава се — не заустављам се и стварам дела против разума и савести. По жељи дела а против своје воље.

Неко ми је рекао о песмама Пастернака: „Дивне песме, кад ћете Ви све тако објаснити, или би требало да им се приложи кључ."

Не треба уз песме (снове) приложити кључ, већ су саме песме кључ за схватање свега. Али од схватања до прихватања није један корак, већ — никакав, схватити и јесте прихватити, никаквог другог схватања нема, свако друго схватање је — не схватање. Није узалуд француска реч comprendre уједно и разумети и обухватити, то јест *већ* примити: укључити.

Нема песника који не разуме разбојника. Пушкин се чувао Николе, Петра је обожавао, а Пугачева — волео.

Нађите ми песника без Пугачева! без Самозванца! без Корзиканца! — У себи. Песник за Пугачева може само да нема снаге (средства).

Не прима (одбија па чак и — избацује) човек: вољу, разум савест.

У тој области песник може имати само једну молитву: о несхватању — ма чега; нећу схватити и нећу се саблазнити. Једина је молитва песника — да не чује гласове: нећу чути — па ни одговорити. Једина молитва песника је — молитва за глувоћу. Или већ најтежи избор по *квалитету* слушаног, то јест насилно запушавање ушију — на низ позива увек најјачих. Избор, то јест слушање само доброг јесте благодат, скоро никоме рођењем није дато.

(На Одисејевој лађи није било ни јунака ни песника. Јунак је онај који ће се и невезан одржати и без воска у ушима одупрети, песник је онај који ће се и везан бацити, а и с воском у ушима не уздржати, то јест ипак ће се бацити).

Једина песнику од рођења непозната, полумера конопца и воска.

Нећу да будем ~~трамплин~~ *конзола* туђим идејама и звучник туђих страсти.

Туђих? А постоји ли за песника — туђе? Пушкин је у „Витезу Тврдици" чак и тврдичење присвојио, у „Сальерији" — чак и недаровитост.

Тад ћу рећи: нећу што није потпуно моје, увек моје.

А ако је баш то моје (откровење сна) — Пугачев?

Ништа нећу за шта у седам сати ујутру нећу одговорити и за што (без чега) у макоји час дана и ноћи нећу умрети.

За Пугачева нећу умрети, дакле, *није моје*.

INTOXIQUÉS

— Кад се налазим међу књижевницима — уметницима, — таквима — имам увек осећање да сам међу... intoxiqués. — Да, али када сте са великим уметником, великим песником, ви то нећете рећи, напротив: сви остали изгледаће вам отровани.

(Разговор после књижевног састанка)

Кад говорим о опсесији људи уметности, не говорим уопште о њиховој опсесији уметношћу. Уметност је оно преко чега стихија држи — и одржава: средство држања (нас стихијама), а не самодржавље, стање опсесије а не садржај њен. Није радом својих двеју руку ухваћен вајар ни песник радом своје — једне! То што нас рад наших руку држи — заробљава, јесте наша зависност од нечијих руку.

То је — о великим уметницима.

Али заробљавање од стране уметности постоји као што упоредо са песником — судом стихије — постоји лажни песник, естета, који је скрнуо из тог суда, уметности, а не стихије, створење пропало и за небо и за земљу — и лудо пропало.

Естетизам је: искључивање из стихије.

Демон (стихија) плаћа жртви. Ти мени — крв, живот, савест, част, ја теби — такво сазнање моћи (јер моћ је моја!) Такву власт над свима (осим себе, јер ти си мој), такву у мојим стегама — слободу, да ће ти свака друга сила бити смешна, свака друга власт — мала, а свака друга слобода — тесна — и свака друга тамница пространа.

Уметност својим жртвама не плаћа. Она их и не познаје. Раднику плаћа власник а не дребанк. Дребанк га може оставити без руке. Колико сам их видела, безруких песника. Са руком изгубљеном за други рад.

Плашљивост уметника пред делом. Он заборавља да *не пише он*. Заборавити себе јесте, пре свега, заборавити своју слабост. Ко је својим рукама уопште кадгод што *могао*? Дати уву да чује, руци да бежи (а кад не бежи — да *стоји*).

Не каже залуд на свршетку сваки од нас: „Како ми је то дивно испало!" никад: „како сам то дивно урадио!"

— А удео воље у свему томе? О, огроман је. Бар да не очајаваш кад чекаш крај мора лепо време. На сто редова десет — датих, деведесет — задатих. („Пођи *тамо* — не знам камо, донеси *што* — не знам што"). Стваралачка воља је стрпљење. Моја воља и јесте слух.

ПЕСНИК И ПРИРОДА

Уметност је мој и целе патничке природе — бој. Мој, човека, бој простору и времену. Мој и преко мене свему истрошеном, бој небитисању.

Кад би руже цвале вечно, ја живела вечно — читаоче, ређај примере из бајке — кад не би било смрти, не би било уметности. Овековечити, то јест отети од смрти.

Уметност је мој и целе природе одговор на увреду уништавања, у природу унесеног, или њоме не примљеног. Закон природе је само као закон коме је она, природа подвргнута — сношен али не и стваран — и против кога се она сваком

биљчицом (и песмом) буни. Вечита је у природи само њена жудња за вечношћу.

Овде смо ми са природом, обишавши сопствену бесмртну душу, за навек савезници, јер ми не можемо да примимо ту увреду, њен смисао да разумемо, не дамо потпис на своје уништење.

И природа је у праву кад иде песнику. Ружа ће исто тако увевенути у руци заљубљеног, као и у рукама истраживача, као и у рукама побожнога: један ће је осушити на грудима, други на столу, трећи на олтару. Сви иду ружи са циљем, за све је она само средство, цео песник је само средство.

Савез песника са природом је нераскидан. Њена увреда је моја увреда, њена победа је моја победа. Ко сам ја? Природа неузбуњена савешћу. Ти су демони у мени.

Дрво, у позну јесен, јавно протерано из раја. А телеса бреза, васкрсавајућих!

Мој и целе природе бој против не бити — да — али још против онога полу-бити у коме је ствар неназвана, погружена.

Постоје не само заповести, већ и позиви ствари а они су неодољиви. Кад на мене (моју савест) навали сила, ја одговарам не. Навали — не, а — тужбалици? То Ундина проси бесмртну душу, како јој не дати — своју? (и сам не постати пена, јер такав би морао бити закон тих савеза, а и врштетак таквих бајки — такав је: дајући душу стихији сами постајемо стихиски духови, којима — ко ће дати душу?)

Да се не умориш слушати док не чујеш, и да не износиш ништа што ниси чуо. Не треба се бојати ни црног (у узалудном тражењу прецртаног) листа, ни белог, већ *свог* листа: самоводног.

ЗАГРАДА О ВРСТИ СЛУХА

Тај слух није алегориски, и ако није ушни. У толико није ушни што људске речи не чујеш, а ако чујеш, не схваташ, као после сна. Физички слух или спава, или не преноси, замењен другим слухом.

Чујем, не речи, већ некаку безгласну мелодију у глави, неку чујну линију — од указивања до заповести — али о томе би сад дуго било — то је цео засебан свет, а да се о томе каже — читава посебна дужност. Али убеђена сам да и овде, као и у свему, има закона.

Засад: веродостојан слух и веродостојно без ушију.

ПОКУШАЈ ИЗЛАЗА

Не писати све што се жели, а у сваком случају не објашњавати све што се напише. Имати бар толико стида.

Није оправдање, што је добро написано, већ осуђивање.

Наивне речи једнога Француза: „Ја ништа не пишем за шта би могао да поцрвеним пред својим кћерима", јесу правилно схватање. Само не пред кћерима, већ пред вишим ја.

Или се сасвим одучити од тога да човек поцрвени, тојест признати своју порочност: своју уметност као најамника готовог да служи свакоме ко плати (не говорим о новцу, већ о нашој радости од дела, вишој плати), а себе — најамником тога најамника.

Нећу да пишем химну Пугачеву, зато што нећу и у прози поновити. Мог потписа под том химном — нема. Нећу да пишем љубавне поеме, јер за земаљску љубав не дам ни грош.

Нећу.

„Хоћу да постојим, и да постојим кроз тебе — то може звонити женски или детињасто. Младалачки. Овде ја већ нисам роб коме заповедају, већ ослободилац коме се обраћају. Овде ме стихија не узима на препад — сама се препала (ноћи, усамљености). Као Кашчеј[1]) на ланцу, који моли за кап воде.

Али природа се не само смрти већ и бесмртне душе боји. Жив пример. У мом „Јегорушки" Јегорије крсти реку — и јецај реке:

Сад сам већ крштена,
Крштена, опроштена.....

Слободна разбојничка речна река мојим се устима жали — на шта? на своје спасење, а моје се срце кида заједно са њом. Зато што је уместо просте реке — Христова река, то јест саучесна савести и одговорности.

Да је свршена њена речна игра.

ЗАГРАДА О ПЕСНИКУ И ДЕТЕТУ

Често пореде песника са дететом због њихове невиности. Ја би их поредила једино по одлици неодговорности у свему сем игре.

Кад ви уђете у ту игру са својим човечанским (моралним и људским (друштвеним) законима, не само што ћете нарушити, већ можете и прекинути игру.

Узношењем своје савести — збунићете нашу (стваралачку) савест. „Тако се не игра". Не, баш, тако се игра. Или сасвим забраните игру, или се не мешајте.

То што је вама „игра", нама је — једина збиља.

Ни умирати нећемо озбиљније.

КОГА, ЗАШТО И КОМЕ СУДИТИ?

У човека се уселио демон. Судити демону (стихији)? Судити ватри која сагорева кућу? Мени? Добро. Зашто? За недостатак савести, воље, разума: за слабост.

---

[1]) Кашчеј, у народној причи, руско име заробљеног дива који кад се напије воде ослобођава се веза и односи са собом цареву кћер.

Одговорићу питањем.

Зашто од свију који иду улицама Москве и Париза, баш мени долази, и споља тако долази да пене на устима нема, да на равном месту не падам, да ме ни у болницу ни у кварт не воде.

— Откуда — ако сам ја бесомучна — та спољна невиност (невидљивост) моје бесомучности (писати песме — има ли што невиније!) и, ако сам ја преступник — та пристојност моје преступности. Зашто — ако је све то тако — на мени нема жига? „Бог обележава зликовца", зашто Бог није овог зликовца обележио?

Зашто, напротив, уместо уразумљавања — потстицање, уместо осуде — утврђивање да дела нема.

— Ја радим рђаву ствар! — Друштво (хор заведених): — Не, ти градиш *свето* дело.

Зашто ја сама себи морам бити лекар, укротитељ, стражар? Није ли сувише захтевати то од мене?

Одговорићу одговором.

Све што је свесно увек је криво. Тиме што је мени дата савест (знање), ја сам једном за увек, у свим случајевима преступљења њених закона — била то слабост воље или снага личног дара (по мени, стихије, удара) — крива.

Пред њом, не пред људима.

Ко суди? Онај ко зна. Људи не знају, толико не знају да ће ме и са последњег знања скренути. А ако и суде — онда не за песме, већ за дела (као да песник има дела — осим!) — случајности живота, које су само последице.

Право суђења песнику не дам никоме. Зато што нико не зна. Само песници знају, али они неће судити. А свештеник ће — опростити. Једини суд песнику је — суд над самим собом.

Али постоји осим суда, бесмисленог као суда ватри, — борба моја — са стихијом, ваша — са мојим песмама. Да ми не попустите — хеј ви мени.

Нећемо се саблазнити.

ЗАКЉУЧАК

Али — да ли заповест или молба, да ли нас стихије узимају да нас жалосте или уплаше — ту нису поуздана никаква: ни религиозна, ни морална, ни друга прилажења.

У уметности нема прилажења, јер она захвата. (Док јој ти још прилазиш — она те већ захватила).

Зато: ако хоћеш да служиш Богу или идеји, уопште хоћеш да служиш, да чиниш добро у име овога или онога — ступи у Армију Спаса или тако негде, а *песме мани*.

А ако се твој песнички дар не може затрти, не ласкај себи надом да — служиш. То је само теби твој песнички дар послу-

жио, сутра ћеш послужити ти — њему, то јест бићеш одбачен њиме преко мора и гора од одређеног циља.

Бити човек важније је, зато што је потребније. Лекар и свештеник важнији су од песника, зато што су они крај самртничког одра, а не ми. Лекар и свештеник човечански су важнији, сви остали — друштвено су важнији. (Да ли је важна и сама друштвеност — то је друго питање, на њега ћу бити у праву да одговорим тек са острва). Изузимајући паразите — сви су важнији од нас.

И знајући то, у здравој памети и при чистој свести пишем ово да сви чују, и мислим у име свих песника, бивших, садашњих и будућих, да ни са каквим послом не бих променила свој посао.

Знајући више, стварам мање, зато мени нема опроштаја. Само такви као ја што ће се и питати на страшном суду савести. Али ако постоји страшни суд *речи* — на њему сам ја чиста.

У Медону, новембра 1931 год.

Dr. Aleksije Jelačić

PROTOPOP AVAKUM

(POVODOM 250-GODIŠNJICE SMRTI)

Prošle godine navršilo se dvesta pedeset godina od kako je na lomači spaljen u dalekoj, zabačenoj severno-ruskoj palanci, Pustozjorsku, protopop Avakum Petrovič, prvak i osnivač ruske crkve „starog obreda", ili starog verskog zakona („staroobrjadčestvo") koju je službena crkva i državna vlast sve do godine 1905—1906 držala za šizmatičku („raskol") i prema tome zabranjivala i nemilice gonila nju i njene pristalice[1]). Ovaj pravac ruskog kulturnog i crkvenog života toliko je značajan i karakterističan, iz ovog pravca niklo je toliko zanimljivih pojava i struja ruskog narodnog života, da neće biti na odmet da se pozabavimo njegovim najuglednijim i najkrupnijim osnivačem, uz to veoma tipičnom i donekle i veličanstvenom, moćnom i obdarenom ličnošću ruske prošlosti, ruske crkve i ruske književnosti.

I

Prosvećenost i kultura kijevske i moskovske Rusije nosila je izrazito crkveno, versko obeležje. Verski život bio je veoma intenzivan; jedan deo sveštenstva, a i poneki svetovnjaci, bili su veoma upućeni ne samo u Sveto pismo Novog i Starog zaveta, nego i u patristiku i kanone crkvene. Polemika sa drugim verama veoma je zanimala crkvene i društvene ruske krugove. Narodne mase, iako zasićene raznovrsnim praznovericama i ostacima starih verskih i filozofskih pogleda: mnogoboštva, fetišizma i totemizma, zagrejavale su se za crkvenu stvar. Kada se činilo da je crkva i vera u opasnosti one su bile spremne na sve. Neuspeh kandidacije poljskog kraljevića Vladislava, koga su već izabrali za cara (1610), ali koji se ipak nije mogao utvrditi na ruskom prestolu, objašnjava se ne samo političkim i socialnim, nego naročito i verskim momentima. Isto tako su i u borbi u Ukrajini koja se vodila od kraja XVII stoleća na ovamo, verski

[1]) Za ilustraciju odnosa službenih krugova prema „staroobrjadcima" u novije vreme neka posluži ovaj slučaj: zajedno sa carem Aleksandrom II prilikom atentata „narodovoljaca" poginuo je i jedan kozak — „staroobrjadec" iz njegove telesne straže; njegova sahrana po hrišćanskom „starom" obredu, obavila se tek posle mučne borbe, i nakon lične intervencije novog cara Aleksandra III, koji je uočio, kako bi to ružno izgledalo da ubijeni branilac njegovog oca ne bude pristojno sahranjen. Vidi o ovoj epizodi: Dnevnik E. A. Peretca pod 6 martom 1881 g.

motivi igrali veoma značajnu ulogu, kao i socialni i politički. Pored službenog crkvenog pravoslavlja, pored polemike sa drugim verama, pored unutrašnjih pitanja koja su s vremena na vreme uzrujavala crkvu (obredno-verska pitanja, kao na primer, kako se valja krstiti, ili koji oblik krsta upotrebljavati, ili kojim pravcem obilaziti crkvu za vreme litije, ili sa koliko hlebova vršiti liturgiju, ili koliko puta treba izgovarati i pevati reč „aliluja", socialno-verska pitanja vezana sa crkvenim, a naročito manastirskim imanjima), pored, najzad, starinskog „dvojeverija", veoma su aktuelne bile i struje različitih jeresi, ili vezanih sa starim, i veoma starim verama i strujama (jevrejstvom, manihejstvom) ili sa onovremenim verskim strujanjem u Evropi („stri goljniki" XIV st., Matvej Baškin, Teodosije Kosoj i drugi „reformatori" XVI st.). Mi nećemo ulaziti u detalje ove svakako zanimljive istoriske teme, hteli smo samo da u najopštijim potezima prikažemo onu staro-rusku sredinu, iz koje je nikao Avakum i ceo njegov pravac. Ali za njegovo razumevanje treba još spomenuti i ovo: u Rusiji, naročito posle pada Carigrada, bugarskog carstva, i srpskih država stvorila se puna zanosa, samopouzdanja i samohvalisanja **teorija „Trećeg Rima"**. Prema ovoj teoriji, dva su Rima (onaj na Tibru i ovaj na Bosforu) pala, treći (Moskva) stoji, četvrtog neće nikad biti. Jedina istinska pravoslavna zemlja na svetu jeste Rusija, Moskva je središte istinskog hrišćanstva, a njen Car je jedini pravoslavni vladar na svetu i vođ hrišćanstva. Ova teorija i ovi pogledi duboko su ušli u ruske vladajuće krugove, u rusku crkvenu jerarhiju i inteligenciju, pa i u široke narodne mase. Ne samo „latinci" (katolici) i protestanti („Lutori" i „Kalvini"), nego i Grci, i Srbi, i Bugari i Sirijci, i pravoslavni Arbanasi nisu više pravoslavni; sumnjiva su za moskovske Ruse i njihova južna braća, Ukrajinci, ili Malorusi, kao i zapadna braća — Belorusi. Moskva je jedina žiža pravoslavlja, i ono što uči moskovska crkva sušta je istina, prema kojoj treba svi ostali pravoslavni da se upravljaju, a ne obrnuto. I to ne samo u pitanjima vere, nego i u pitanjima morala, politike, kulture i prosvete, običaja i načina života, sve moskovsko je sveto i merodavno. Međutim „zapadnjaštvo" je, izgleda, uvek postojalo u Rusiji; u XVII pak stoleću ono se jako razvija i zahvata sve nove krugove i sve nove oblasti života. Uporedo sa njim razvija se kritika svega domaćeg. Knez Ivan Hvorostinin, naprimer, govori da u Moskvi nema s kim da opšti; da Moskovljani „seju raž, a svuda im je laž" i t. sl. Za takvo mišljenje bio je taj knez pozvan na odgovor i ozbiljno kažnjen. Ali slična raspoloženja su ostajala. Spremao se sukob između dva sveta, dve psihe, u kojem je bilo možda i socialno-ekonomskih i političkih elemenata (oni do sada nisu dovoljno rasvetljeni). U napregnutoj atmosferi borbe starog i novog, u doba traženja nekih novih puteva protekao je i život protopopa Avakuma.

II

Na Volgi, blizu Nižnjeg Novgoroda, u selu Grigorovu god. 1620 ili 1621 rodio se Avakum kao sin parohiskog sveštenika toga sela, Petra. Otac Avakumov, prema njegovom kazivanju, bio je „sklon pijanstvu" („prileţaše pitija hmeljnova"), dok se njegova mati, Marija, kasnije kaluđerica Marta, držala strogog isposničkog života i toplo se Bogu molila, pa je i sina vaspitala u strahu Božjem. Dečko je bio veoma osetljiv i razvijen; „jedan put, videvši kod suseda mrtvu stoku, iste noći sam ustao pred ikonom i plakao o svojoj duši, sećajući se smrti, jer i ja moram umreti: i od onog vremena ja sam se navikao da se uvek molim Bogu..."[1]) Pošto je njegova mati ostala udovica, Avakum beše gonjen od svojih rođaka. Kratko, ali reljefno Avakum priča svoju ženidbu. „Htela je mati da me oţeni. Ja sam se pak molio svetoj Bogorodici neka mi dade ţenu pomoćnicu radi spasenja. I u istom selu beše devojka siroče, i iđaše stalno u crkvu; ime joj beše Anastasija. Otac njen beše kovač, po imenu Marko, veoma bogat; a kada umre, sve je propalo. Ona pak ţivljaše siromašno i moljaše se Bogu da joj dopusti brak sa mnom. I bi po volji Božjoj tako..." Ova Anastasija Markovna postala je prava pomoćnica Avakumova, ţena baš takva kakva mu je trebala, prava junakinja svoje vrste. Mati pak ode u manastir. U dvadeset drugoj godini postao je Avakum đakon, kroz dve godine sveštenik, a osam godina docnije protopop. Tada ovaj još mladi čovek ulazi u velike pokrete svoga vremena. Ozbiljnim verskim radom, vežbanjem i čitanjem on se spremio za svoj poziv. Njegova duhovna deca (specijalan jedan odnos) brojala se na mnoge stotine.

Ali još pre dolaska i seobe u Moskvu Avakum se istakao svojom revnošću pastirskom koja ga je dovela i do sukoba sa vlastima. Neki je „načelnik", na ime, oteo jednoj udovici ćerku. Avakum se umešao i zahtevao da se devojka vrati majci, onda je „načelnik" digao na Avakuma buru, te došavši u crkvu sa velikom gomilom umalo što nije i ubio Avakuma. Drugom načelniku dosadilo je predugačko svršavanje službe Božje od strane Avakuma. Pop se držao propisa crkvenih, dok je načelnik traţio brzu službu. Usled sukoba Avakum je bio primoran da beţi; imovina mu bi opljačkana, na njega lično čak je bio izvršen atentat „pištoljem"; baš u to vreme rodio se Avakumu sin Prokopije, koga su morali da krste na putu.

U Moskvi, kuda je Avakum stigao posle ovog teškog progona, njega najlepše primiše u krugu moskovskih protopopa; njega su pretstavili samom caru Aleksiju, ali nije dobio novu službu, nego se morao zadovoljiti samo sa naročitim blagoslovom i po-

[1]) Drţim da je ovaj izveštaj Avakumove autobiografije potpuno iskren i verodostojan, i ne slaţem se sa autorom još do sada najboljeg i najvećeg rada o Avakumu, pok. profesora A. K. Borosdina (»Протопопъ Аввакумъ«, 2 izd., 1900), koji smatra da se tu Avakum sluţio običnim šablonom hagiografske književnosti.

veljom kojom je upućen natrag. Jedva obnovivši svoje gazdinstvo, Avakum je došao opet u nekoliko sukoba. Tako naprimer on se revnosno pridružio borbi koju je onda vlada, a i sveštenstvo povela protiv t. zv. „skomoroha", t. j. svirača i igrača koji su u maskama sa medvedima izvodili razne lakrdije i pretstave. Protiv ovog prastarog običaja, koji se smatrao kao mnogobožački, već su više puta istupale crkva i državna vlast. I Avakum, čim su se u njegovoj parohiji pojavili nesrećni „skomorosi", udari na njih svom žestinom; jednog medveda je tukao, drugog je pustio na slobodu; pa i sve muzičke instrumente i maske polomio i spalio. Na ovaj postupak ruskog Savonarole „skomorosi" su se tužili Šeremetjevu, boljaru, koji je onda baš tu ladom prolazio. Bez obzira na to što je Avakum samo revnosno izvršio naredbu, Šeremetjev je pozvao na izjašnjenje Avakuma i mnogo ga izgrdio. Opasna svađa se pak izrodila stoga što je boljarov sin bio golobrad, obrijan i ošišan. To je po nazorima „staroveraca", pa i Avakuma, bio veliki greh. Videći pred sobom „lice preljubno", Avakum je odbio zahtev boljarov da mu blagoslovi sina. Za ovo umalo što nije platio glavom. Bio je tučen mnogo, a boljar se čak spremao da ga baci u vodu, nego se predomislio. U ono doba, uzrujano, revolucionarno, reformatorsko (ustanci godina 1648 i sledećih, veliki zemaljski sabor i zakonik 1649 g.) došao je na patriaršiski presto veliki Nikon; najbliži zemljak Avakumov, kao i on čovek iz naroda, on je od običnog seoskog popa, pošto su mu pomrla sva deca, te seza kaluđerio, brzo postao iguman i arhimandrit bogatog i uglednog Novospaskog manastira, prisni prijatelj Carev, zatim mitropolit novgorodski i najzad patriarh moskovski i sve Rusije, sa gotovo neograničenom vlašću i titulom velikog gospodara (kao i sam car). Priroda bogato obdarena, čovek vrlo jake volje, neobično ratobornog temperamenta i zanesenjak, bezgranično vlastoljubiv i častoljubiv, Nikon je počeo da lomi stare običaje i ustanove crkvene i nastavio je burno, bezobzirno i bez razmišljanja one crkvene reforme koje su se spremale još pre njega. One su se doduše ticale najviše službe Božje i crkvenih knjiga. Ali, uzimajući u obzir ogroman, pretežan značaj obreda u staroj Rusiji, mi ćemo razumeti koliko su one duboko zasecale u crkveni i narodni život. Reforme su izrađivane i stavljene u pokret od strane jednog kruga istaknutih moskovskih sveštenika, na čelu sa protopopima Stevanom Vonifatijevim i Jovanom Neronovim. U tome krugu se pojavi i Avakum. God. 1652 njega postaviše za protopopa u grad Jurjevec na Volgi da sprovodi reforme u crkvenom životu. Tu se uglavnom radilo na ulepšavanju službe Božje uvođenjem t. zv. „jedinoglasija" i propovedi u crkvi. „Jednoglasije" se suprotstavilo „mnogoglasiju", koje se sastojalo u tome da su **istovremeno** govorili i pevali u crkvi za vreme službe sveštenik (ili sveštenici) đakon (ako ga je bilo), čtec, pevači. Reforme su izazvale otpor; znatan deo naroda i sveštenstva se odupirao i „jednoglasiju" i propovedi. Avakum ih je sprovodio

u svojoj parohiji sa najvećom strašću i revnošću, što ga je dovelo u sukob sa narodnom masom, kao što ga je ranije njegova revnost dovodila u sukob sa vlastima. Pošto je Avakum odbio da skrati službu na zahtev parohijana, oni ga napadnu u duhovnom sudu, premlate i umalo što ga nisu ubili; samo intervencija „vojvode", t. j. sreskog načelnika, spase ga sigurne smrti. Posle ovog događaja Avakum se preseli u Moskvu i uđe u vrtlog ondašnjih krupnih događaja.

III

Na dnevnom redu je, dakle, stojalo pitanje popunjavanja patrijaršiskog prestola. Grupa moskovskih protopopa, u kojoj je vidnu ulogu igrao Avakum, predlagala je za patriarha protopopa Stevana Vonifatjeva; ali je Car sproveo izbor i postavljenje mitropolita Nikona, o kome je gore već bilo reči. Protopopi su na početku prihvatili i Nikona; Avakum spominje na jednom mestu Nikona kao „našeg druga". Ali uskoro su zapazili da je Nikonov program crkvenih reformi mnogo radikalniji od njihovog. „Jednoglasije", ulepšavanje crkvenog horskog pevanja i propoved — to su bile bitne tačke tog njihovog programa. Nikon je išao mnogo dalje, i oslanjaju ći se na iskustvo Grka i južnih i zapadnih Rusa, hteo je da „čisti" i „popravlja" knjige, ikone, obrede i službu Božju.

Grupa protopopa se jako uzrujala, uvređena u svojim verskim i nacionalnim osećanjima i ponosu.

Svojim slikovitim stilom i jezikom Avakum je lepo karakterisao njihovo raspoloženje: „vidimo zima hoće da bude, srce je ozeblo i noge su zadrhtale". Prota Neronov otišao je u Čudov Manastir da se Bogu moli. Posle nekoliko dana posta i molitve čuo je tajanstven glas — kao od ikone Spasitelja: nastalo je vreme stradanja za veru, jer Rusiji preti opasnost da otpadne od pravoslavlja. Bilo je to na početku velikog posta g. 1653. Za grupu protopopa ovo je bila imperativna naredba Božja koja ih je pozivala u borbu. Avakum je prvi aktivno istupio: zajedno sa protopopom Danilom on je Caru podneo pismeni protest, koji se negde izgubio. Borbu su poveli sa velikom žestinom Neronov, Avakum i drugovi: podnosili su Caru pretstavke, govorili, pisali i propovedali protiv Nikona. Po naredbi patriarhovoj, njih su grdili, tukli i zatvarali. Neronova su proterali iz Moskve i internirali. Isto tako je nastradalo još nekoliko lica. Tako, naprimer, protu Logina Nikon je lišio sana i prokleo na liturgiji. Skinuli su mu odelo, pa su ga razgolićenog tukli u crkvi i onda vukli sa lancem oko vrata preko cele Moskve, i najzad ga proterali u jedno zabačeno selo. Sličan udes očekivao je i Avakuma. Ali prisne veze koje je Avakum imao sa najvišim moskovskim društvom i lična intervencija careva kod patriarha spasla je Avakuma. U mesto tamnice i gubitka zvanja, Avakuma su postavili za protu u daleki sibirski Tobolsk. Tu se on vrlo dobro snašao posle dugog i mučnog

puta. Arhiepiskop ga je dobro primio, ali je Avakum opet preterao sa svojom revnošću. Pored mnogih sukoba čisto mesnog značaja, koji umalo što nisu stali Avakuma glave, on je budno pratio moskovske događaje i stalno je „grdio i kudio jeres Nikonovu. Još je Neronov pretskazivao da će Nikon dovesti do velikih nesreća. „Mač, kuga i rascep" kazniće Rusiju. Rat sa Poljskom i kuga kao da su u očima Avakuma potvrđivali istinitost proricanja njegovog druga. I Avakum je sve oštrije istupao protiv Nikona. Kao posledica ove njegove akcije, javila se prva naredba kojom je on upućen u istočni Sibir. Godine 1656 došao je carski ukaz kojim je Avakum dodeljen kao sveštenik jednoj ruskoj osvajačkoj ekspediciji koja je pod komandom vojvode Paškova krenula u daleku Dauriju na granicu Kine. Od osvojenja zapadnog Sibira koje su izveli preduzimljivi članovi velike i moćne ruske porodice Strogonovih i kozačke čete atamana Jermaka (1582) pa sve do kraja XVII stoleća traju neprekidno ruske ekspedicije, osvojenja, građenje ispostava i gradova. Slavne su bile ekspedicije na daleki Istok ruskih konkvistadora Vasilija Pojarkova i Jerofeja Habarova, po čijem imenu je nazvan grad Habarovsk na Amuru. Ove dve ekspedicije naročito su izazvale interesovanje prema najudaljenijim graničnim zemljama prema Kini. Atanasije Paškov stvorio je plan ekspedicije koji je dobio odobrenje u Moskvi, pa je avgusta 1655 izašao ukaz kojim je „određeno Atanasiju Paškovu da služe u Daurskoj zemlji, a s njim i sinu njegovom Jeremiji i sibirskim službenim ljudima raznih gradova, strelcima i kozacima (svega 300 na broju)". Dali su ekspediciji barut, olovo, „vruće vino" (t.j. votku), hranu, a za zadovoljenje duhovnih potreba — antiminse za tri crkve. Kao što je već rečeno, Avakum je imao da se stara o duhovnim potrebama ekspedicije i doseljenika koji su trebali da se nastane u novoosvojenim krajevima. Kao što se vidi, ekspedicija Paškova zamišljena je bila na jednoj široj osnovi, ali nju su već u početku ometale intrige: vojvoda t. j. sreski načelnik u Jenisejsku nije izvršio kao što treba snabdevanje Paškova. S druge strane, sam Paškov svojim surovim postupcima izazvao je nepotrebnu mržnju i otpor od strane domaćeg stanovništva tih krajeva, koje je trebalo poznati i osvojiti za Rusiju. Mrzovoljan i grub despot, Paškov je u ovom odredu, gde je trebalo sloge, izazvao razmirice i užasno zlostavljao svoje ljude. Među stradalnicima našao se i Avakum, koga je Paškov nemilice gonio. Karakter protopopov, kao što dobro znamo, nije bio mek, nego baš na protiv, i on je, razume se, davao, kad god je mogao, dostojan i surov otpor nasrtljivom šefu ekspedicije. Možemo tek izdaleka zamisliti kakav je pakao stvoren u toj ozlojeđenoj, umorenoj, utučenoj ekspediciji, koja je morala da se bori sa nečuvenim teškoćama usred divlje prirode i divljih ljudi. Sam Avakum priznaje na jednom mestu svoje autobiografije kako upravo ne zna tačno ko je koga upravo mučio, dali Paškov njega ili on Paškova. Ali bolje da damo reč samom Ava-

kumu. Ekspedicija ova toliko je zanimljiva, a donekle i aktuelna u vezi sa poslednjim velikim događajima na dalekom Istoku, samo Avakumovo pričanje (u autobiografiji) toliko je slikovito i reljefno da ćemo ga doneti ovde u većim odlomcima.

„... naređeno je da mene uputе u Daure, dvadeset hiljada (podrazumeva se vrsta — mera malo veća od kilometra) od Moskve a možda i više. Dali su me Atanasiju Paškovu: on je tamo kao vojvoda upućen i radi mojih grehova surov i nečovečan čovek, bije neprekidno ljude, i muči i kinji. Ja sam ga koreo, ali i sam sam mu pao u ruke. Iz Moskve od Nikona mu je naređeno da me muči. Pošli smo iz Jenisejska. Kada smo bili na reci Tunguski, bura je spustila moju lađicu duboko u vodu; usred reke napunila se vodom, jedrila se pocepala, samo je paluba ostala iznad vode, ostalo sve se u vodu spustilo. Žena moja nekako izvuče decu gore, trči samo kao izbezumljena po palubi, a ja samo u nebo gledam i vičem: Gospode spasi, Gospode pomozi! I Božjom voljom dođosmo do obale. Nego, dosta o tome. Sa druge lađice pala su dvojica i udavila se u vodi. Odmorivši se, krenuli smo opet dalje... Sve gore i gore. Planine visoke, šume neprolazne, stena kamenita kao zid stoji. U tim planinama ima velikih zmija, pa gusaka i pataka, s divnim perjem, ima i crnih gavranova, i orlova, i sokola, i jastreba, i čuraka, i labudova, i drugih mnogih divljih tica, velika množina. I po tim planinama šeta zverad divlja: koze, i jeleni, i srne, i veprovi, i kurjaci, i divlji ovnovi: pred očima su nam, ali se ne dadu uhvatiti. U te iste planine gonio me Paškov da lutam sa zverovima. Ja sam mu napisao kratko pismo. Evo početka: Čoveče, čuvaj se Boga, koji sedi na heruvimima...“ Posledica pisma bila je suprotna onome što je Avakum očekivao. Uhvatiše ga dželati i dovukoše pred Paškova. „... Taj stoji i drhće, naslonio se na sablju, počeo da mi govori: da li si ti pop ili raspop? Ja odgovorih: ja sam Avakum protopop. Kakva posla imaš sa mnom? Onda, ričući kao divlja zver, udari me po obrazima i po glavi, i oborivši me na zemlju, udari mi do sedamdeset dva udara knutom. Dželat bije, a ja samo govorim: Gospode Isuse Hriste, Sine Božji, pomozi mi. Samo tako ovo govorim, a njemu je krivo što ne kažem: Oprosti!... Okovali su mi ruke i noge pa su me bacili u državnu lađu. Bejaše jesen: kiša je padala i danju i noću... U to doba kosti me bole, žile su mi kao razapete, i srce jedva kuca, pošeh da umirem. Sipaše mi malo vode u usta, uzdahnuh, pokajah se pred Vladikom (t. j. Bogom) i opet prestade sve da boli... Dovezoše me u Bracku tvrđavu i baciše u studenu tamnicu; dadoše malo slame. Sedeo sam do Filipovog posta u studenoj kuli: u to doba je zima, ali mene Bog grejaše i bez odela svakako. Kao pseto ležim na trbuhu: na leđima se nije moglo izdržati. Ponekad dadu jesti, ponekad ne. A jesti posle te tuče toliko se hoće, ali nema slobode: ako su milostivi — daće; pa su se bezobraznici izrugivali nada mnom: ponekad samo hleba dadu, ponekad samo suvog mesa, a po-

nekad masla opet bez hleba. Kao pas, jedem i ne umivam se, ali se molim Bogu. Pet stražara dole stoje, a u zidu mala pukotina, pas mi je svaki dan dolazio, pa gleda na mene; kao što su ubogom Lazaru pred vratima bogataša lizali psi rane i radost mu činiše, tako sam se i ja s mojim psom razgovarao; ljudi su daleko oko mene išli, a pogledati na tamnicu ne smeju. Miševa sam mnogo imao, kapom sam ih tukao, pruta nisu dali; buva i vašiju ima i suviše. Htedoh Paškovu da doviknem: oprosti; ali sila Božja ne dopušta, naređeno je da se trpi. Šeste nedelje posle tuče smestio me je okovana u toplu kolibu sa taocima i psima, dok su žena i deca bili zatvoreni dvadeset vrsta od mene...

„Na proleće su pošli opet dalje: sve je razoreno: hrana, odelo, knjige, sve je opljačkano. Na Bajkalovom moru (jezero Bajkal) opet sam se davio... Celo leto borili smo se sa vodom (na r. Hilku). Od teškoće vodene kod mene i ljudi noge nabrekle, i trbuh postao plav; drugog leta počesmo umirati od vode... I bunde svilene i drugo po sanducima istrule sve; ogolesmo. Od Irgelja jezera vukli smo teret... Sto vrsta jedva smo se izvukli; popadija je malo brašna na leđima vukla, a ćerka Agrafena išla je po podne na saonicama, a braća njena sa mnom su vukla. I smeh i jed, kada spominjem te dane; deca su iznemogla i na sneg se sruše, a majka im malo parče pogače daje i oni jedu, pa dalje vuku; i napokon stigosmo preko prevlake, pa zastadosmo pod barom i poživesmo tu, kao Avram kod hrasta Mamvriskog. Nije nas u ograđeno mesto pustio Paškov; dve nedelje smrzavali smo se pod borom sa decom sami, a posle je pustio i pokaza mi mesto. Tu kolibicu sagradismo, i na proleće na splavovima smo pošli Ingorom rekom, četvrtog leta posle Tobolska. Nema šta da jedemo, ljudi skapavaju od gladi, putovanja vodom, reka peskovita, splavovi teški, pristavi (činovnici) nemilostivi, štapovi veliki, knute oštre, muke žestoke. Ljudi gladni, čim počnu da ih biju odmah skapavaju; i bez tuče jedva čovek diše... Po stepama lutajući i po šumi travu i korenje kopasmo... Ponekad Bog dade kobiljeg mesa, ponekad nalazismo ostatke zveradi zaklane od kurjaka, kosti glodasmo; a ponekad i same kurjake i lisice jedosmo. Dva su mi sina umrla u toj nevolji... I sam ja grešnik oskrnavih se mesom kobila i mrtvih životinja, od nevolje... I ta velika nevolja trajala je šest godina i više... Ponekad popadija jadna vuče se, sruši se i ustati ne može... Najzad se meni jadna tuži: da li će dugo, protopope, trajati ove muke? A ja joj rekoh: Do same smrti, Markovna. Ona mi odvrati: „dobro, Petroviću, a mi ćemo se i dalje vući..."

Posle desetogodišnjih patnji i muka po naredbi Carevoj vratio se Avakum u Rusiju, onda čak u Moskvu.

IV

Već na putu kroz ruske gradove Avakum je mogao zapaziti kako su uspele da se ukorene Nikonove reforme. Iz početka on

nije bio raspoložen da zauzima borbeni stav. Nešto umor, ali još više briga o ženi i deci odvraćala ga je od oštrog napada na nove obrede i običaje. Avakum se našao u nedoumici: možda bolje da se izgubi negde?... Baš žena (radi žene i dece je on bio sklon da napusti borbu) uputi ga ponovo da bude aktivan. Ona se umiljato približi njemu: „Što si setan, gospodine moj?" — „Ženo, šta da radim — Zima jeresi je napolju, da li da govorim ili da ćutim? Vezali ste me". — „Gospode pomiluj! Šta ti, Petroviću, to govoriš? Čula sam — ti si sam čitao apostolovu reč: vezan si uz ženu, ne traži slobodu. Ja i deca blagosiljamo: smelo propovedaj reč Božju kao i pre! A o nama se ne brini; dok Bog dopušta, živećemo zajedno; a kada nas bude rastavio, onda nas nemoj zaboraviti u tvojim molitvama. Jak je Hristos i neće nas ostaviti. Idi, idi u crkvu, Petroviću, kori zablude jeretika". Kakva snaga karaktera, kakvo strasno uverenje! Avakum je poslušao savete svoje junačke žene. Sa obnovljenom moći udario je na ono što je smatrao kao greh i otstupanje od prave jedinospasavajuće vere. U takvom raspoloženju on je stigao u Moskvu, gde je zatekao jako izmenjenu situaciju.

Patriarh Nikon je napustio presto, ali nije dao formalnu ostavku, otišao je u manastir, i protiv njega se povela neka vrsta formalne istrage. S Carem su odnosi bili prekinuti, i u mesto prisnog prijateljstva razvila se velika mržnja. Ali Nikonove obredne reforme su se sve više učvršćivale. Ovo nije smetalo da se pojača opozicija. Gonjenje pojedinih njenih uglednih ljudi — interniranje jednih, proterivanje drugih (Avakuma naprimer) nisu slomili duh otpora i protesta. Naprotiv, razvila se cela književnost kritike Nikonovog pravca od strane „staroveraca". Njihova stranka našla je na veliku podršku u krugovima boljarskim. S jedne strane, tu su bili jaki idejni zaštitnici starih obreda, naročito su se isticale boljarske žene, kneginja Jevdokija Urusova i njena sestra Todosija Morozova. S druge strane, tu su bili i prokušani političari koji su u svojoj borbi protiv Nikona hteli da se oslone na toliko jaku i borbenu grupu kao što se pokazala stranka „staroveraca". Morozova je bila jedna od najbogatijih ličnosti ondašnje Moskve. U dvoru njenom u Moskvi bilo je na trista slugu, u selima — seljaka — kmetova na osam hiljada (bez žena i dece) (po drugoj vesti — 50 hilj.); ogromna je bila pokretna i nepokretna imovina njena; ona je bila prava milionarka — velikašica, feudalna „baronica" visokog ranga. „Blažena i preblažena među ženama" — kaže za nju Avakum. Preko nje on i drugovi stajali su u prisnoj vezi sa dvorom, naročito sa Caricom. Po povratku u Moskvu Avakum je bio primljen u boljarskim krugovima kao „anđeo Božji" — veliki stradalnik za pravu veru. Stari Avakumov prijatelj, boljar Todor Rtiščev, jedan od najuglednijih i najnaprednijih ljudi doba cara Aleksija primio ga je naročito lepo i prijateljski. Po preporuci Rtiščeva, Car je pozvao Avakuma u audijenciju. „Da li si mi zdrav, protopope?

Eto, Bog je naredio da se opet vidimo", reče Car. „Živi Gospod Bog, živi moja duša, Care-Gospodaru, a dalje kako Bog izvoli". Dalje Avakum priča nekako zagonetno: „... I još nešto je bilo, ali ne treba mnogo o tome govoriti". Avakum se nastanio po naredbi Carevoj u samom Kremlju, i odnosi između Cara i Protopopa behu najlepši. Car je često molio Avakumov blagoslov za sebe i decu. Čak je bila postavljena Avakumova kandidatura za carskog duhovnika; govorilo se da će on doći za korektora u štampariju, što mu je davalo lepe mogućnosti da utiče na popravke i štampanje knjiga. I o materialnoj strani njegovog života brinuli su se Car i cela okolina dovoljno; dobio je velike poklone u novcu i stvarima od Cara, Carice, carskog duhovnika, i od drugih, naročito pak od boljara Rtiščeva. Odvratiti Avakuma od njegove propagande ipak nije bilo moguće. On je pisao pretstavke Caru, propovedao u crkvi, vodio usmenu akciju između poznanika i duhovne dece, pisao poučne i polemičke spise i stupao u bogoslovske prepirke sa „nikonovcima", koji su po njegovom kazivanju bili „drugi arijani". Nikon i njegovi ljudi opasni su jeretici po mišljenju Avakuma. Treba što pre iskoreniti ovu kobnu jeres „dok ne dođe na nas poslednja pogibao, oganj s nebesa, ili kuga starodrevna i sve ostalo zlo". Dakle, Antihrist je već pred vratima...

Neprijatelji Avakumovi sa svoje strane energično su se zauzeli da ga onemoguće i da ga obede kod Cara. Car se najzad naljutio na oštar ton Avakumov. „Nije im milo što sam opet počeo da govorim. Milo im je kad ćutim, ali ćutanje nije moj običaj".

29 avgusta 1664 g. izašao je ukaz kojim je Avakum proteran u Pustozjorsk. Posle veoma teškog puta on je stigao u Mezen (isto tako blizu Severnog Ledenog Mora, ali ipak južnije i u nešto pitomijem kraju), gde je ostao za izvesno vreme. Neposredan uzrok ove surove mere bila je valjda pretstavka Avakumova Caru, u kojoj je između ostaloga rečeno da „ne zaslužuje carstvo tvoje hvale zbog stranih sila i nadri učitelja u njemu, nego se naprotiv vidi sramota i skrnavljenje..."

Dok je Avakum čamio u Mezenu, ne gubeći nade i aktivnosti, spremio se u Moskvi sabor ruske crkve koji je trebao da sudi Nikonu zbog samovoljnog napuštanja prestola, da izvidi njegove reforme i da sudi njegovim protivnicima. Na sabor su trebali da dodu i vaseljenski patriarsi; doveli su Avakuma, 1 marta 1666 g. Devet dana kasnije on je u okovima sproveden u manastir sv. Pafnutija Borovskog, gde su ga hteli ubediti da krivo misli i veruje. Razume se uzalud. 13 maja Avakum je opet dovezen u Moskvu. Pokušaj da mu se iznudi odricanje nije uspeo, nego, naprotiv, Avakum ukori ceo sveti sabor, rekavši svima da nisu pravoslavni". Njega i đakona Todora su na liturgiji lišili sana. Izbio je tom prilikom metež; ovog žalosnog čina Avakum se seća sa velikom gorčinom: „I bradu su mi Božji naprijatelji po-

sekli. Šta će biti? To su kurjaci, ne žale ovce; ošišali su, samo jedan perčin na čelu ostavili, kao da sam Poljak". I opet je došlo proterivanje, opet težak zatvor, opet okovi... Ali je duh Avakumov ostao nesalomljiv. 30 aprila Avakum je ponova sproveden u Moskvu, gde je stavljen pred sud Sabora. Na Saboru su bili prisutni patriarsi Makarije antiohiski i Pajsije aleksandriski. Opet su bezbroj puta u toku celog leta razne duhovne i svetovne ličnosti ubeđivale Avakuma da se odrekne svojih nazora. I opet je sve bilo uzalud. Čak i posle konačne osude na Saboru nastavljeni su ovi pokušaji, pa i u Carevo ime. Pretili su mu, laskali; sve bez ikakvih rezultata. Trudio se da ubedi Avakuma i carev ministar i ljubimac Artamon Matvejev, veliki državnik i napredan „evropljanin"; njegovi argumenti valjda su bili još ponajmanje pristupačni Protopopu.

17 jula bilo je saslušanje Avakuma u opštoj saborskoj sednici... „Vaseljenski učitelji, odgovorio je patriarsima Avakum, Rim je odavno pao i leži, da se ne može podići, i Poljaci su s njim zajedno poginuli i do kraja su neprijatelji hrišćanima. A i kod vas je pravoslavlje postalo šareno, zbog nasilja turskog Muhameda; ne treba se ni čuditi: nemoćni ste postali. I u buduće dolazite kod nas da se učite: kod nas je, po blagodati Božjoj, samodržavlje. Pre Nikona, izdajnika, u našoj Rusiji kod blagočestivih careva i kneževa sve pravoslavlje je bilo čisto i neporočno i crkva bez meteža..." Dok su patriarsi bili zamišljeni, Rusi su napali Avakuma i naročito su grdili stare ruske svece, na koje se pozivao Avakum. Avakum je onda otresao prah od nogu svojih, doviknuvši skupu „bolji je jedan koji čini volju Božju, nego bezbroj bezakonika".. Izrodila se velika svađa koja je prešla i u tuču. Avakum nije izgubio duh. Preko tumača on je potsetio patriarhe na reč apostola Pavla: „potreban nam je arhijerej, prepodoban, nezlobiv; a vi kad ste ubili čoveka, kako ćete liturgiju služiti?" Umirio je na taj način skup. „I oni sedoše. A ja otidoh do vrata, pa sam legao: Vi sedite, a ja ću ležati. Oni se smeju: budala je zbilja taj protopop i patriarhe ne poštuje. A ja im kažem: mi smo „jurodivi Hrista radi". Vi ste slavni, mi smo bez časti, vi ste jaki, mi smo nemoćni..."[1]) Sabor je anatemisao Avakuma, a svetovna vlast ga je sprovela najzad u Pustozjorsk, na krajnju severoistočnu naseljenu tačku Evropske Rusije... S njima su zajedno proterani pop Lazar, đakon Todor, i kaluđer Epifanije. Ovoj trojici su otsekli jezike. Porodica nije ovog puta pratila Avakuma. Nastale su poslednje godine njegovog života i njegovih muka. Ali i u najtežem progonstvu on nije ućutao.

V

Zatvoreni u dalekoj severnoj ruskoj palanci u surovom, nemilom kraju, vođi i učitelji stare vere postali su pravi sveti-

[1]) Ja se i ovde ne mogu složiti sa prof. Borozdinom koji osporava, po mome mišljenju bez dovoljno razloga, verodostojnost Avakumovog iskaza.

onici za sve pristalice te vere. Veza između Avakuma i Moskve nije bila ipak prekinuta. Njegov autoritet još je više porastao, i njemu su upućivana mnogobrojna pitanja koja su se ticala dogme, obreda i uređenja stare, prave crkve. Jedno od najaktuelnijih pitanja bilo je pitanje jerarhije, sveštenstva. Malo je ostalo sveštenika vernih staroj istini, a i od njih su morali neki da kriju svoje poglede, drugi da beže, neki, najzad, kao i sam Avakum, dospeli su u tamnicu ili internaciju. Odgovore na pitanja koja su stalno postavljali pristalice stare vere davali su staroverski učitelji iz Pustozjorska posle uzajamnog dogovora i zajedničkog pretresa. Neki od tih odgovora nose Avakumovo ime, drugi đakona Todora, ali i na ovima stoji da je ih odobrio Avakum. U početku je najtugaljivije i najsudbonosnije pitanje bilo ko da vrši tajne crkvene, ko da bude sveštenik za pravoverne. Rešavalo se u glavnom na taj način što su sveštenici podeljeni na one koje su posvetili još stari arhijereji po propisima i knjigama pre Nikona, i one koji su dobili san posle Nikonove reforme. Oni prvi ako se pokaju i pobegnu, vrate se u staru crkvu mogu da vrše tajne; oni drugi nipošto. Ali u toku vremena situacija je u pogledu sveštenika i tajna postajala sve teža. Avakum u jednom od nešto kasnijih dela koje nosi naslov „Oca Avakuma rasprava" utvrđuje vrlo važnu činjenicu: „ovo vreme izlazi iz okvira pravila; gore su od samih mučitelja jeretičke kobi; sveti oci uzakoniše pravila za mirno vreme... kada je crkva gonjena, prema nuždi svašta biva..." I dalje dolazi do zaključka, kako se služba Božja i tajne mogu vršiti i bez sveštenika. „I deca, igrajući se na kamenu pojahu liturgiju, i beše žrtva. Tim pre u teško vreme poslaće Bog Duha svetog da osveti darove, ili u krštenju ili venčanju, ili u nečem sličnom. I običan čovek neka pozove Duha svetog i biće mu, ako kaže: svaki ko moli taj će primiti i ko traži naći će, reče Vladika". Ovde je udaren temelj sistemu t. zv. „bezpopovštine", odbacivanju jerarhije, koji je imao veoma dalekosežnih, i to ne samo crkvenih i verskih, nego i kulturnih, socialnih i političkih posledica u životu ruskog naroda.

Donekle i nije čudo što je bio toliko plodan u književnom pogledu ovaj poslednji period Avakumovog života; to mu je, najzad, posle burnoga života, putovanja i lutanja po svetu bilo vreme bar relativnog mira, bez obzira na izvanredne teškoće života, a studije i izlaganje misli po svima mogućim dogmatskim, moralnim i obrednim pitanjima jedino zanimanje. Pored mnoštva rasprava, tumačenja, polemičkih i učiteljskih spisa, odgovora i uputa, molbi Caru (pisanih veoma oštrim tonom), Avakum je tih godina napisao i svoju autobiografiju, kojom smo se već mi obilato poslužili i na koju ćemo se još vratiti. U zatočenju nisu svi prognanici bili uvek složni; između Avakuma i đakona Todora izbio je jedan duži dogmatski spor, u koji mi sad ne možemo ulaziti. Avakum je čak proglasio svog vernog druga „jeretikom".

God. 1670, kao posledica oštre poslanice Avakumove Caru, a i propagande staroverskih vođa, došlo je do nove istrage i suda. U Mezenu su obesili dva Avakumova učenika i zatvorili u tešku tamnicu njegovu ženu i sinove. Samog Avakuma su zatvorili duboko u podzemnu tamnicu tako da se on čak spremao da dragovoljno umre od gladi, ali su mu „braća" ovo zabranila; drugima su sekli (po drugi put) jezike, Epifaniju i Todoru — ruke. Ali ni ove mere nisu ućutale Avakuma i drugove. U pismu ženi Avakum je nju tešio: „Samo se malo strpite: Bog je moćan..."

God. 1676 umro je dosta iznenada, i u najboljoj muževnoj dobi, car Aleksije. Njega je nasledio mladi carević Todor.

Kroz nekoliko godina i njemu se Avakum javio sa poslanicom. Moleći Cara do obnovi i utvrdi staru, pravu veru, Avakum je tražio kazne za Nikona, kojeg bi hteo raščerečiti kao i njegove pristalice. Car Aleksije je već, po mišljenju Avakuma, dobio nebesku kaznu: „u mukama on sedi". Verovatno su ove reči konačno upropastile Avakuma. Presuda Avakumu i drugovima je ovog puta bila konačna, bez milosti: „za velike uvrede carskom domu — spaliti ih".

1 aprila 1681 g. Avakum i tri druga spaljeni su na lomači. Priča se da je Avakum, već obuhvaćen plamenom, govorio narodu i dizao gore ruku složivši dva prsta u znak krsta, kao što se celog života krstio... Do kraja ostao je dosledan onome što je smatrao svetinjom.

VI

Hteli bismo se još malo osvrnuti na književnu delatnost, na karakter, ideologiju i život Avakumov, kako se oni ogledaju u njegovim delima, naročito u autobiografiji, ovom sjajnom delu ne samo ruske, nego i svetske književnosti.

Književna zaostavština Avakumova veoma je obilna. Ona je uživala veliku popularnost u krugovima ruskih staroveraca; mnoga dela Avakumova sigurno nisu sačuvana, ali ona koja su sačuvana više puta su bila prepisivana, a i preštampavana. Preštampavanje obavljali su češće protivnici „stare vere", pretstavnici katedara t. zv. „istorije i optuživanja šizme („raskola", t. j. stare vere) na ruskim višim teološkim školama („Duhovne Akademije"). Puno spisa Avakumovih izdao je i objektivni istraživač, prof. Borozdin u navedenom velikom delu, pa i autobiografiju. Ona je, pored toga, izišla u više izdanja za široke čitalačke krugove, kao remek delo stare ruske književnosti. I u njoj, i u drugim spisima nailazimo mnogobrojne varijante, interesantne za stručnjake, ali oni nas ovde ne mogu zanimati, pa i ne menjaju našu opštu pretstavu o Avakumu i njegovim delu i duhu.

Mi smo već imali prilike u toku ovog članka da se upoznamo sa džinovskom ličnošću protopopa Avakuma. Njegova osnovna crta jeste gvozdena volja i nesalomiva snaga karaktera, osnovana na dubokom i strasnom ubeđenju u istinu svoje vere i u ne-

posredno opštenje sa Bogom, sa Hristom, i svecima njegovim. Mi smo videli da ni ljute muke, progoni, uvrede, glad, zima, siromaštvo, strašne i najraznovrsnije patnje, stradanje najbližih ljudi, kao s druge strane ne samo obećanja ovozemaljskih blaga, i laskanje, i udvaranje silnih, nego i stvarni uspesi, bogatstvo, izobilje, lepe nagrade i počasti, nisu mogli odvratiti Avakuma od izabranog puta. Jedan put samo on se pokolebao, kao što videsmo; posumnjao u to da li valja, ne popuštati i preći na stranu protivnika, nego samo skloniti se, zauzeti pasivni stav negde u prikrajku; pa mu je odmah priskočila žena, prava drugarica ovog moralnog džina, te ga je vratila na put borbe koji je gotovo sigurno vodio (a i stvarno ga je odveo) preko dugogodišnjih patnja na strašno gubilište. I on kao da je predvideo da se ne boje „ognjene smrti:" „Pa zar ne bi hrišćanin rado pošao u oganj? Svi će izgoreti u ime Hrista a neće slušati vas, pse (t. j. nikonovce). I potrebno je reći svima pravovernim: to je naša večna slava izgoreti za Hrista svoga i za predanje svetih otaca da budemo živi u budućem životu". Antihristovo carstvo je na pragu: „Na svaki način će naši dragi stradati i od njega samog (t. j. Antihrista) i njegovih pomoćnika kao i sada: u Moskvi pale, i po gradovima pale mitropolite i vojvode..."

Avakum je bio veoma strog prema pastirima crkvenim: o starozavetnom Melhisedeku veli: „pravi beše sveštenik — nije tražio vina sa Rajne, ni votke, ni drugih vina, ni piva začinjena, ni meda sa limunom, ni višnevače, ni drugog jakog pića". I sam Avakum je bio sklon askezi: Za grehove (gneva, nečistih misli, i t. sl.) kažnjavao je sebe surovim kaznama, tako, naprimer, naredio je domaćima da ga jednom prilikom išibaju, ili je palio na sveći ruku da suzbije čulnu strast koja se u njemu probudila.[1]) Surov prema pastvi, a naročito prema prisnoj deci duhovnoj, on je u isto vreme nalazio za nju i reči prave utehe, dirljive reči intimne pažnje i ljubavi.

Čudesa su igrala u životu Avakuma ogromnu ulogu. On je stalno snio snove koji su ga upućivali na pravi put, pretskazivali budućnost; i u snovima je opštio sa Bogom. Isto tako su mu ikone govorile, ili, češće, čuo je tajanstvene glasove. Više puta je iscelivao bolesnike, ili je isterivao đavole, ili, naprotiv, bolest je stizala i kažnjavala po zapodesti Božjoj one koji su napustili pravu veru, ili su prekršili naredbe Avakumove, zasnovane na Svetom pismu, pravilima otaca crkve i na zdravoj crkvenoj disciplini. Doživeo je Avakum čudesa i sa lovom ribe, i sa kokoškama, i sa ledom, koji je blagovremeno pukao da bi on mogao ugasiti žeđ. Otsečeni jezici učitelja stare vere brzo su ozdravili i učitelji su propovedali ponovo; otsečena ruka je blagosiljala starim znamenjem krsta (sa dva prsta)... Čitajući Avakumove poslanice i autobiografiju, mi se stalno nalazimo u svetu čudesa,

[1]) I u ovom slučaju smatram (protivno Borozdinu) iskaz Avakumov kao tačan.

natprirodnih pojava... Takva je bila duša samog Avakuma, cele njegove verske struje, i uopšte ondašnjeg ruskog društva. A nad svim je gospodario veliki zanos.

Prema prilikama svoga vremena, Avakum je bio izvanredno obrazovan čovek; on je temeljno poznavao Sveto pismo, patrističku književnost, kanone i svu staru rusku književnost, svetovnu i duhovnu, te se veoma vešto i obilato služio ovom bogatom gradom. Bio je nenadmašan polemista. Njegovi pogledi, njegovo razlaganje i njegova polemika, za nas su sada, razume se, prežívela. To su, napokon, sve više manje sholastičke vežbe, za koje moderni čovek, čak i onaj zagrejan za veru, nema više ni smisla ni interesovanja. „Pravoslavni mora da umre za jedno slovo", to je osnovno načelo Avakumovo i njegovih pristalica; mi sada teško da možemo shvatiti ovu vernost slovu, joti, obredu, kojekakvim sitnicama. Ali iza njih se krilo kod Avakuma duboko uverenje i ogromno versko iskustvo. U pitanju je bilo spasenje duše, a tu nije moglo biti kompromisa. Osim toga, za Avakuma je obred bio duboki simvol, i prema tome dobija i veliki značaj. Mi nećemo ni nabrojavati mnogobrojne polemične i poučne spise Avakumove, a kamoli ulaziti u njihovu sadržinu ili u tumačenje obredne simbolike. Jedino delo koje ostaje kao nenadmašni spomenik svoje vrste, to je njegovo „Žitije". Već na početku Avakum ističe svoj nacionalizam i ponosi se ruskim jezikom, dvesta godina pre Turgenjeva i njegove znamenite pesme u prozi o „velikom, moćnom, i slobodnom ruskom jeziku". Možda je Avakum prvi pravi ruski nacionalista, i u tome je takođe njegov značaj, a i jedan od ključeva za razumevanje njegove borbe. I on je zbilja umeo da se posluži tim ruskim jezikom. Bogat rečnik, jezgrovit, začinjen stil, pun narodnih izreka, drastičnih slika, sjaj psihološke karakteristike, izvanredni opisi prirode i događaja, životna istinitost i plastičnost, ubedljivost celog pričanja, to su osobine Avakumovog „Žitija". U njemu je sa puno snage istaknuta moralna veličina njegovog podviga. U sred briga, kompromisa, svakidašnje prljavštine, u sred sitnih interesa i gadnih pogađanja, taj grubi, surovi, nesalomijivi ruski verski pisac, propagandista i mučenik, stoji zbilja kao moralni svetionik. I zato su ga uvek neobično cenili i voleli ne samo pristalice, za koje je on postao prvak i svetac, nego i široke mase ruskog sveta.

I. V. Bajev
(Preveo *T. J.*)

POLJSKO PITANJE I RUSKO-NEMAČKO PRIJATELJSTVO

U svom članku „Pojlsko pitanje i stara ruska vlast za vreme svetskog rata" (XVI—XVII sveska „Ruskog Arhiva") izneli smo pretpostavku da je ruska vrhovna vlast, koja je 1 avgusta 1914 godine objavila proglas Poljacima, pa čak i istoriskoj Poljskoj o jedinstvu i slobodi poljske države — bila nemoćna da reši to pitanje, u glavnom, stoga što je bila pod jakim uticajem nekadašnjeg rusko-nemačkog prijateljstva i onih antipoljskih principa koje je to prijateljstvo unelo u rusku unutrašnju politiku.

Kao početak rusko-nemačkog prijateljstva moraju se smatrati rusko-pruski pregovori imperatora Petra III i Fridriha II, završeni 1762 g. u izuzetnim i čak tragičnim prilikama. Upravo u toj godini vrhovna vlast Rusije prvi put je otvoreno izjavila da je jaka Pruska korisna Rusiji. Odista, tragični događaji izazvani ovom izjavom iščezli su, ali su ugovori ostali. Ti ugovori su bili toliko cenjeni da su za mnoge decenije odredili sadržinu i pravac celokupne potonje ruske politike. Uzaludno su poslednici ovog imperatora s vremena na vreme pokušavali da se oslobode odredaba tih ugovora. Njihovi napori su bili uzaludni sve donde dok istoriski trenutci u 1890 g. nisu obavestili ostale narode da je službeno raskinuto prijateljstvo Rusije i Pruske, koje je trajalo više od sto godina. Nesumnjivo je da ovako dugo trajanje njegovo — od 1762 do 1890 godine — najbolje svedoči da su principi tog prijateljstva, koji su obuhvatili i regulisali interese Rusije i nemačkih država — pretstavljali za njih najveću političku vrednost. Stoga se, pri proučavanju tako važne pojave, koja je imala svetski značaj, ne možemo ograničiti samo na nabrajanje istoriskih datuma, raznih naziva i različnih ugovora o tom prijateljstvu, već je potrebno pre svega da zaustavimo pažnju na istoriskim događajima ne samo iz 1762 g., već i na događajima iz prethodnih godina, na čijoj je podlozi moglo nići i ojačati to prijateljstvo.

Daćemo kratak pregled izuzetnih i tragičnih događaja 1762 godine. Kakva je bila njihova politička sadržina? Jesu li oni bili u skladu s prošlom politikom ili su bili početak nove? Da

bismo dali tačan odgovor na ova pitanja, treba da se upoznamo s političkim događajima prethodnih, bližih godina.

Sedmogodišnji rat, koji je imao evropski značaj, bližio se svom završetku. Fridrih II je, sa ostacima svoje vojske, tumarao po svojoj opustošenoj zemlji.

Koalicija Rusije, Francuske i Austrije slomila je moć pruske kraljevine. Nemilosrdni politički računi podneseni su na isplatu pobeđenom neprijatelju, tako vojničkom u svojim osnovama i izuzetno ratobornom u svojim težnjama. Šta je želela Rusija, kao učesnica ovoga rata? U ruskoj noti od 1 februara 1761 g. stoji: „... Potrebno je nastojati da se pruski kralj osetno oslabi u svojim silama... I ranije smo izjavili da želimo dobiti provinciju Prusku, pošto na nju imamo puno pravo: mi smo je osvojili od neprijatelja, koji je sam objavio rat, zatim, ona ne pripada Rimskoj imperiji..." Iz ovoga se vidi da su glavne svrhe Rusije bile: osetno oslabljenje pruske kraljevine i državni posed istočne Pruske. Vrhovna vlast ruska još 1758 je uzela zakletvu od stanovništva i činovnika ove provincije, postavila ruske vlasti u svima gradovima i prikupljala porez od stanovništva za račun ruske državne kase. Ali ova nota je izuzetno zanimljiva i zbog toga što je u njoj izložena želja u pogledu Poljske. Odista, tu piše: „Poljskog kralja — ne samo dostojno nagraditi, nego i dovesti u takvo stanje da se njegova odasvud nezaštićena zemlja ne bi mogla lako naći u prilikama sličnim sadašnjim..." i dalje: „Mi želimo da dobijemo tu provinciju (istočnu Prusku) ne radi proširenja, i bez nje širokih granica naše imperije i ne kao nagradu za gubitke, jer bi vladanje Pruskom bilo za nas teret, već samo radi toga da bi se što čvršće utvrdio mir, a zatim, pošto bismo je ustupili Poljskoj, da bi se time učinio kraj uzajamnim pretenzijama, koje nisu u skladu s pravom našom željom da se toj republici obezbedi mir i sva njena prava i sloboda".

Rusija iz 1761 g. je pouzdano bila daleko od namere da, u punoj saglasnosti s Pruskom, podeli istorisku Poljsku. A međutim Rusija se nenadno, po sili događaja, 1762 g. našla pred deobom Poljske, svoje, svejedno dali verne ili lukave, saveznice iz vremena severnog i sedmogodišnjeg rata. Odista, Rusija je u 1762 godini bila pozornica neobičnih događaja. Jelisaveta Petrovna je umrla 25 decembra 1761 g. Tog istog dana Petar III je postao imperator svih Rusa. Ako je Jelisaveta čvrsto odlučila da Fridriha dovede do političke propasti, Petar III ga je spasao od te žalosne sudbine. Ovaj despot Rusije ne samo što je odmah istupio iz koalicije, nego je pohitao da sklopi mir s pruskim kraljem. Prema ugovoru o miru, potpisanom 24 aprila 1762 g., kralju su se vraćale sve njegove zemlje, koje je u minulom ratu bila zauzela ruska vojska. U jednom posebnom paragrafu bila je izražena želja da se odmah pristupi zaključenju ugovora o savezu. Nacrt je brzo sastavljen. Razume se da ugovoračke strane nisu zaboravile Poljsku. Saveznici su se obavezivali da ne dopuste nikakve iz-

mene u obliku poljske uprave, a Fridrih II je velikodušno pristao pomoći da Poljaci izaberu sebi kralja, koji bi bio u volji ruskom imperatoru. Nisu zaboravljeni ni disidenti, t. j. lica grčke vere i protestantske veroispovesti, koja su morala dobiti ista religiozna i politička prava kao i Poljaci. Ugovor o savezu je unesen u spisak državnih akata ruske imperije. I, najzad, Černišev je dobio zapovest da pođe u pomoć Fridrihu II, jučeranjem neprijatelju Rusije...

I tako, za nekoliko meseca nastala je naglo oštra i radikalna promena u politici Imperije, i to isključivo po samovolji jednog lica, koje je slučajno došlo na ruski presto...

Ali, poznato je da neobični događaji donose često tragične posledice, čija je svrha da se na neki način izbegnu neočekivani i sudbonosni događaji. Odista, Rusi, koji su bili zaprepašćeni takvom promenom politike Jelisavete Petrovne, kćeri Petra Velikog, neočekivano su, 28 juna, mogli pročitati najviši manifest ovakve sadržine:

„Всем прямым сынам отечества Российскаго явно оказалось какая опасность всему Российскому государству начиналась са самым делом, а именно: закон наш Православный Греческий первее всего восчуствовал свое потрясение и истребление своих преданий церковных, так-что Церковь наша Греческая крайне уже подвержена оставалась последней своей опасности переменею древняго в России Православия и принятием иновернаго закона. Второе, слава Российская, возведенная на высокую степень своим победоносным оружием, через многое свое кровопролитие, заключением новаго мира с самым ея злодеем отдана уже действительно в совершенное порабощение, а между тем внутренние порядки, составляющие целость всего нашего отечества, совсем испровержены. Того ради, убеждены будучи всех наших верноподанных таковою опасностью, принуждены были, приняв Бога и Его правосудие себе в помощь, а особливо видев к тому желание всех наших верноподанных явное и нелицемерное, вступили на престол наш Всероссийский и Самодержавный, в чем и все наши верноподанные присягу нам торжественную учинили". [1])

[1]) Svima pravim sinovima Rusije poznato je već u kakvu je opasnost došla cela ruska država: zakon naš pravoslavni grčki osetio je pre svega na sebi taj potres i opasnost od istrebljenja svojih crkvenih predanja, pošto naša grčka crkva, promenom prastarog u Rusiji pravoslavlja i prihvatanjem inovernog zakona — ostaje do krajnosti podložna opasnosti. Drugo, slava Rusije, uzdignuta visoko svojim pobedonosnim oružjem, kroz mnoga krvoprolića, zaključenjem novog mira s najvećim neprijateljem Rusije — dovedena je u potčinjen položaj, a međutim unutrašnji poredak, na kojem počiva jedinstvo naše otadžbine, sasvim je poremećen. Stoga, uvereni da su svi naši verni podanici svesni te opasnosti, prinuđeni smo bili, uzevši Boga i Njegovo pravosuđe u pomoć — stupiti na presto naš sveruski i samodržavni, pri čemu su nam svi naši verni podanici položili svečanu zakletvu,

Nesumnjivo je, da je ovaj manifest, budući po svojoj sadržini izraz nacionalnog negodovanja protiv aktivnog imperatora, bio u isto vreme najviša obaveza da će se ispraviti protivnacionalan korak koji je učinio svrgnuti imperator Petar III.

Ali je čudno da potonje činjenice govore nešto sasvim drugo: nijedan od osnovna tri koraka bivšeg imperatora nisu popravila lica koja su ga smenila na ruskom prestolu.

Odista, moglo se očekivati, oslanjajući se na drugi deo manifesta, da će Katarina II odmah izdati zapovest vojsci da počne rat u potpunoj saglasnosti s jučerašnjim saveznicima Jelisavete Petrovne. Feldmaršal Saltikov, dobivši manifest, pohitao je da ponovo zauzme tek evakuisanu teritoriju Pruske. Videlo se da on nije pravilno razumeo sadržinu manifesta, pošto je dobio naređenje da odmah obustavi operacije protiv vojske Fridriha II, kralja pruskog. Rjepin, koga je Petar III bio postavio za poslanika u Berlinu, dobio je iz Petrograda ukaz u kojem je bilo rečeno: „...через сіе вам знать дать со всемилостивѣйшим повелѣніем, чтобы вы предварительно тамошнему Двору через министерство о том сообщили, обнадеживая о непремѣнном нашем намѣреніи сохранять добрую дружбу".[2])

28 juna manifest je konstatovao potčinjavanje Rusije neprijatelju, a 29 istog meseca tj. odmah sutradan carica je pohitala da obavesti Fridriha II o svojoj nameri da održi dobro prijateljstvo. Slični ukazi su bili poslani i u operativnu vojsku; tako je u ukazu upućenom na ime general-poručnika P. I. Panina bilo napisano: „...А понеже мы намѣреніе имѣем заключенный вновь вѣчный мир с его величеством королем Прусским содержать, того ради вы все осторожности принять имѣете, дабы его величества Землям никаких причин не подавать к озлобленію..."[3]), a u drugom ukazu, upućenom generalu Černiševu, stoji: „...Чтоже касается заключеннаго в послѣднее время мира с его величеством королем Прусским, то мы нашего императорскаго величества именем повелѣваем его величеству торжественно объявить, что мы оный мир продолжать будем свято и непарушимо, доколѣ его величество к разрыву онаго, а особливо при нынѣшьем случаѣ, явных к тому видов не подаст".[4])

[2]) ... Ovim vam se stavlja do znanja najviša zapovest, da tamošnjem dvoru preko ministarstva saopštite našu nameru da održimo dobro prijateljstvo.

[3]) ... A pošto nameravamo da zaključen mir s njegovim veličanstvom kraljem Pruskim držimo, preduzećete sve mere da se u zemljama njegovog veličanstva ne čini ništa što bi izazvalo mržnju.

[4]) ... Što se tiče mira, zaključenog u poslednje vreme s njegovim veličanstvom kraljem pruskim, naređujemo vam imenom našeg imperatorskog veličanstva da njegovom veličanstvu svečano izjavite da ćemo taj mir poštovati kao svetinju i da ga nećemo poremetiti sve donde dok njegovo veličanstvo ne bude dalo otvorena povoda za to.

Nameće se pitanje: kako da se dovede u sklad smisao manifesta sa ovakvim ukazima? Nesumnjivo je da je Katarina II svojim ukazima samo nastavljala naglu i odlučnu politiku svoga muža, Petra III. Iskrsava i drugo, tragično po svom značaju, pitanje: je li potrebno, radi sreće Rusije, svrgavati, pa čak ubijati monarha samo da bi se očuvao mir koji je ovaj zaključio.

U 1762 godini u Rusiji su se desila dva izuzetna događaja: nekažnjeno caroubistvo i zauzeće ruskog prestola od strane pruske princeze. Treba da se zna da je ta princeza uvek čuvala ljubav prema svom zavičaju, pa prema tome i uvaženje prema pruskom kralju. Poznato je da je ona, kao i njen suprug, bila nezadovoljna učešćem Rusije u sedmogodišnjem ratu. Shvatljivo je da ona, kao pruska princeza, nije želela da vidi svoju Prusku uniženu i uvređenu, već je želela da ta država bude jaka i bogata. Takve želje su samo svedočanstvo o dobrim osobinama njene nemačke duše. Razlika se pak među supruzima sastojala u tome što je suprug bio nedovoljno uman i velika kukavica, a supruga je bila umna i, što je najglavnije, vrlo taktična osoba. Ali njihov politički cilj je bio isti: — jaka Pruska, kao saveznica Rusije.

A šta da se čini s pobedonosnom vojskom, koja je imala sva prava na ratni plen?

Pred Katarinu II je iskrsla zamršena briga, ako je želela da izbegne državni prevrat: da taj plen potraži na drugim mestima i u drugim državama. Uz saradnju Pruske, ona ga je našla u Poljskoj i u Turskoj.

I odista, već 6 oktobra 1763 g. đeneral Černišev je podneo carici tajan referat o Poljskoj. U njemu je predlagao da se, radi zaokrugljenja granice i radi njenog obezbeđenja rekama Dnjepar i Dvina — Rusiji prisajedine nekoje poljske oblasti. Njegov projekt sastojao se u tome da je potrebno „zaokružiti naše granice; poljsku Liflandiju, Polock i Polocko vojvodstvo, Vitebsk i vitebsko vojvodstvo, sa ove strane od mestašca Ula ka Orši, zajedno sa ovim mestom, od Orše, Mogilev, Rogačev, od Mistislavskog vojvodstva sve što leži s ove strane Dnjepra i Dnjeprom do naše sadašnje granice".

Ovaj projekt je odobren u jednom specijalnom skupu, koji je sazvala sama carica, ali je bilo rešeno „da, ne ispuštajući ovaj projekt iz vida, naše vojske krenu iz mesta pobrojanih u njemu". Stoga se može reći da je nacrt prve deobe u načelu bio odobren i primljen u 1763 g., tj. na godinu dana posle državnog prevrata. Za velikodostojnike Katarine II bilo je jasno da bi, i pored očigledne slabosti Poljske, bilo nemogućno bez saradnje drugih država zauzeti na svagda ovu ili onu oblast Poljske. Bio je potreban saveznik, koji bi zauzeo druge poljske pokrajine. U to vreme takav saveznik je mogao biti samo Fridrih II, jer je on bio gotov da otima zemlje gde bilo i od koga bilo, a naročito od Poljske.

U 1763 g. glasovi o neizbežnoj deobi Poljske postali su pred-

met pretresanja u sednicama vlada pojedinih država. Kraljevski savet Francuske našao je za potrebno da se povodom tih glasova izjasni. U zapisniku sa jedne sednice tog saveta stoji: „Sad se strahuje da se Rusija i Pruski kralj ne slože da bi zauzeli zemlje koje bi želeli da imaju u svom posedu". Ti glasovi su, prirodno, našli odjeka u Poljskoj. „Ali u celoj Poljskoj širili su se uznemiravajući glasovi, da će ova zemlja doći u strašnu opasnost, ako se Pruska složi s Rusijom, jer bi to bilo samo na štetu Poljske: ona bi neizbežno izgubila nekoliko oblasti, koje bi bile nagrada Rusiji za povratak Pruske Fridrihu II". (Iz Istorije S. M. Solovjova).

Radi ostvarenja takvih namera potreban je bio veran prijatelj.

Zato je 31 marta 1764 g. potpisan ugovor o savezu između Rusije i Pruske. Zanimljivo je, pre svega, napomenuti da se ovaj ugovor u načelu ni po čemu nije razlikovao od ugovora koji je 1762 g. zaključio Petar III. Po sebi se razume da je u tom dogovoru Poljska imala svoje mesto, ali ne onakvo kakvo je zamišljala Jelisaveta Petrovna...

Taj ugovor je bio zaključen na 8 godina, dakle, do 1772 g., kad je izvršena prva podela Poljske kao države. Poznato je da su ove ugovorne godine ispunjene događajima koji su znatno olakšali ostvarenje ove namere. Potreban je bio neki pobedonosan rat, i on je nađen na obalama Dunava. Bilo je potrebno međunarodno osamiti Poljsku; saveznici su to postigli izborom na poljski presto Poljaka Ponjatovskog, kandidata Katarine II. Najzad, bila je potrebna solidarnost Austrije, kojoj su saveznici obećali jedan deo Galicije. Najglavnije je u ovom pothvatu bilo to što se ceo ovaj plan morao izvesti po svaku cenu, da bi se ruskom prestolu potresenom careubistvom, obezbedila nacionalna stalnost.

Katarina II je tih godina odista donela Rusiji dragocene darove, kako na obalama Crnog mora, tako i na državnoj teritoriji Poljske, i sve je to ona izvela vrlo umešno, te je u svesti svojih podanika učvrstila svoj autoritet.

Ne ulazeći u ocenu svih njenih uspeha, treba samo zabeležiti da je već prva deoba Poljske stvorila „međunarodnu solidarnost interesa Rusije, Pruske i Austrije na čvrstoj podlozi suvlasništva nad jednom nedeljivom svojinom tj. nad istoriskom Poljskom. Sam kancelar Rusije, Neselrode, koji je blizu pola veka stojao na čelu međunarodne politike Imperije, u svojoj službenoj zapisci, podnesenoj 1856 g. Aleksandru II, pisao je ovo: „Naša politika, u interesu Rusije i njene dinastije mora ostati onakva kakva je bila i u prošlosti: monarhiska i antipoljska. Od doba podele Poljske, između Rusije, Austrije i Pruske postoji solidarnost interesa, i mi smo ona država kojoj je ta solidarnost najpotrebnija". Podele Poljske, izvršene u godinama mira, nisu učesnicima stvorile pravo državne svojine nad pojedinim delovima Poljske, već samo svojinu koju je trebalo čuvati

njihovom međusobnom solidarnošću. Prirodno je i neizbežno, da takva solidarnost nije mogla ne pokazati najradikalniji uticaj na politiku svake od ovih država, ali, pošto je ta solidarnost bila najpotrebnija Rusiji, njena politika je za više od jednog stoleća postala rusko-nemačkom politikom u Evropi.

I zbog toga nijedan od monarha Rusije nije više bio slobodan od uticaja ovog prijateljstva, koje su stvorili Fridrih II i Katarina II uoči deobe istoriske Poljske. Pri tom ne može se čak reći da oni nisu pokušavali da se odreku dara koji im je mila baba ostavila u nasleđe, ali oni su bili nemoćni da predadu zaboravu prijateljstvo, koje je za dinastiju i imperiju niklo u izuzetnim i neobično tragičnim prilikama. Svako od njih, parafrazirajući pesnika, mogao bi reći: „dare iznenadni, dare slučajni, — Poljska, — šta ćeš mi?“[8])

Pregledajmo sad događaje koji su službeno učinili kraj ovom tradicionalnom prijateljstvu. Na prvi pogled, ovo prijateljstvo kao da je pokvareno tiho, u najobičnijim uslovima. Ali ta tišina je bila samo politička iluzija, — prva scena za učesnike u deobi Poljske...

U 1887 g. državnici obeju imperija nisu mogli čak ni pomisliti da se nalaze pred završetkom prijateljstva i solidarnosti interesa. Naprotiv, bili su duboko uvereni da će se tradicionalno prijateljstvo sa astronomskom tačnošću obnoviti i za potonja vremena. Viljem I, u svom pismu Aleksandru III, pisao je: „... U našem je interesu da se zajedničkim silama borimo protiv težnji naših neprijatelja i da osujetimo njihove planove, čiji je jedini cilj da pripreme raskid među našim monarhijama (aluzija na Francusku). Budite uvereni, dragi nečače, da će sva moja delatnost, na koju će me Bog uputiti u mojim starim godinama, biti upućena na to da Vam posvedočim svoje prijateljstvo i svoju predanost održanju monarhističkog poretka“.

Giers, ruski ministar inostranih dela, potpuno iskreno je te iste godine rekao ambasadoru Nemačke, fon Švajnicu: „Mi nismo toliko glupi da bismo zaključivali savez s republikom“ (Francuskom). Ali posle nekoliko godina taj isti Giers je potpisao prvi rusko-francuski sporazum, koji je otvorio nove strane u međunarodnoj politici Rusije. Očigledno je da su se tih godina, od 1887 do 1891 g., odigrali događaji koji su prinudili monarhe da napuste tradicionalno prijateljstvo.

Odista, Viljem I je umro u 1888 g.

Sin njegov, Fridrih, umro je na nekoliko meseca posle oca.

Nemački presto zauzeo je Viljem II. Ovaj monarh je našao za potrebno da izjavi ambasadoru Rusije, Šuvalovu, da promena ličnosti na položaju kancelara ni u koliko ne menja pravac poli-

[8]) Дар напрасный, дар случайный,
Жизнь, зачѣм ты мнѣ дана?
(Прва два стиха из Пушкинове песме с насловом: «26 мая 1828» — Ур.)

tike njegovog dede i Bizmarka, da je on lično gotov da odmah obnovi tradicionalni ugovor. „Molim vas da saopštite vašem imperatoru da se ja, sa svoje strane, čvrsto držim naših obaveza i da sam gotov da ih obnovim u punoj saglasnosti sa željama njegovog veličanstva. Ta naša politika nije bila njegova (tj. Bizmarkova), to je bila politika moga dede i ostaje moja". Ove reči su izgovorene 9-21 marta 1890 g. Po sebi se razume da je trebalo učiniti jedno — dati instrukcije svom poslaniku da odmah obnovi tradicionalni ugovor. I ambasadoru Švajnicu data je instrukcija po kojoj je bio obavezan da izvesti rusku vladu da ugovor **ne** može biti obnovljen. Sve se to dogodilo posle šest dana od izjave cara Viljema o gotovosti da obnovi ugovor. Kako su primili ovo neočekivano saopštenje ruska vlada i monarh imperije? Na referatu đenerala Girsa, koji je ovaj podneo na rasmatranje caru, Aleksandar III je napisao svoju odluku: „Pošto Nemačka ne želi da obnovi naš tajni ugovor, meni se čini da nama dostojanstvo ne dopušta da pitamo: zašto, zbog čega? Nesumnjivo je da je promena u politici Nemačke nastala, i mi treba da budemo gotovi na sve slučajnosti". Ako je Berlin očekivao pitanja i nagoveštaje o ruskim željama da se ma po koju cenu obnovi tradicionalni ugovor, on se prevario u svojim pretpostavkama. I nemački kancelar je bio prinuđen da saopšti motive koji su nemačku vladu nagnali da napusti sporazum. Na referatu o tom obaveštenju Aleksandar III je napisao: „Ja lično radujem se što je Nemačka prva izjavila da ne želi obnavljati ugovor i r e žalim mnogo što ga dalje neće biti. Ali pogledi novog kancelara na naše odnose su značajni predznaci".

Politički rezultat dveju godina, 1890 i 1891, bio je ovaj: tradicionalno rusko-nemačko prijateljstvo je naglo iščezlo, i pored želje obojice monarha da se ono održi, a u 1891 rodio se rusko-francuski sporazum. Prestanak jednog i početak drugoga morali su se odraziti na međunarodnoj političkoj ravnoteži Evrope. Očigledno je da je u 1890 godini „solidarnost interesa zamenjena antagonizmom novih interesa, niklom u drugoj polovini minulog stoleća u obema imperijama", — da je u toj istoj godini svaka od njih dobila punu slobodu za svoju spoljnu politiku, a, može biti, i za unutrašnju, pošto im saglasnost nije bila više potrebna, a još manje uzajamno pomaganje dojučeranjeg prijatelja. Nesumnjivo je, da Rusija, pored postojanja trojnog saveza, Nemačke, Austrije i Italije, nije mogla ostajati usamljena u političkoj Evropi. I zato je 1891 g. bio potpisan sporazum sa Francuskom. Nije suvišno da se ovde napomene da je Rusija, u toku celog imperatorskog perioda, stupala u druge sporazume s raznim evropskim državama, da bi uz njihovu saradnju postigla rezultat koji je želela.

Rusija Petra Velikog i njegovih prvih poslednika nalazila je takvu pomoć za svoju evropsku politiku u Austriji i Poljskoj, — a Rusija Petra III i Katarine II zamenila je tu pomoć silnom

Pruskom; zato se ta Rusija onako olako odrekla Poljske, — i najzad, Rusija Aleksandra III našla je za potrebno da stupi u sporazum s Francuskom.

Petrov period je, po svojim rezultatima, bio najplodniji za Rusiju. Vidan uspeh drugog perioda za vlade Katarine II i Aleksandra I završio se dvema nacionalnim katastrofama: krimskim porazom i pariskim ugovorom, pobedonosnim rusko-turskim ratom i međunarodnom katastrofom u Berlinu. Najzad, u trećem periodu se potpuno srušila sveruska imperija Petra Velikog. Dakako, takve nacionalne nesreće, kao poraz, katastrofa i rušenje bili su uslovljeni uticajem raznih uzroka. Ali zaslužuje pažnju činjenica da su sve te nesreće snašle Rusiju posle deobe istoriske Poljske. Time, razume se, nije rečeno da je podela Poljske jedini uzrok nacionalnih nesreća, već se samo iznosi pretpostavka da je deoba Poljske imala izvesnu ulogu u njima. Nijedan od ruskih istoričara neće se odlučiti da odbaci međunarodnu vezu između unutrašnjeg rusko-poljskog rata iz 1830 g. i događaja 1848 g., a isto tako i istočnog rata. Isto se tako može utvrditi veza između ustanka iz 1863 g. i berlinskog kongresa 1878 g.

Iz svega ovoga bi se dalo pomisliti da je Rusija u 1762 g. učinila neku sudbonosnu, nepopravljivu grešku. Stoga se može pretpostaviti da je Rusija, svojim učešćem u deobi Poljske, nesvesno uništila jedan od onih oslonaca na kojima je počivala njena međunarodna politika do 1762—1772 g. Stvarno, svaki Rus treba da se zamisli pred ovim pitanjem: zašto je Petar Veliki ne samo odbijao predlog da uzme učešća u deobi Poljske, nego i izjavljivao da će pomoći Poljskoj protiv svakoga ko ma šta pokuša protiv njene nezavisnosti i njene teritorije? Je li mogućno da je Nemica, Katarina II, koja je jednim skokom zauzela sveruski presto, bila većma nacionalan monarh od samog Petra Velikog, koji je imao običaj da svoje ukaze potpisuje holandski „Petrys"?

U 1890 g. rusko-prusko prijateljstvo kao međunarodna sila iščezlo je, ali su ostali živi ljudi kojima je ono ležalo na srcu. Nema ničega čudnog u činjenici što su ti ljudi čak osetili potrebu da obnove to tradicionalno prijateljstvo. Odista, ono je još jedared zasijalo na političkom horizontu 1905 g. u Bjerku. I tad je inicijativa pripala Viljemu II. Istina je da on nije naišao na veliki otpor kod Nikole II, imperatora Rusije, koji je preživljavao tešku odgovornost za događaje iz rusko-japanskog rata. Ali Viljemova inicijativa je naišla na otpor velikodostojnika obeju imperija. Šta je želeo Viljem II, koji je, u povratku sa morske ekspedicije u Berlin, imao u svom imperatorskom portfelju nov ugovor o prijateljstvu, potpisan u četiri oka od oba imperatora? Lamsdorf, tadašnji ministar spoljnih poslova, dao je iscrpan odgovor o namerama nemačkog cara u pismu upućenom ruskom ambasadoru Nelidovu: „... Samo među nama rečeno, — izgleda da smo u Bjerku bili malo neobazrivi i nismo potpuno dali sebi računa

o intimnim ciljevima Viljemovim: potpuno razbiti francusko-ruski savez i dobiti mogućnost da nas sasvim kompromituje u Parizu i Londonu. Rusija, osamljena i neizbežno zavisna od Nemačke — eto njegovog davnašnjeg sna". Mogućno je da je baš taj san nagnao nemačkog monarha, da u 1890 g. u isto vreme izrazi svoju odlučnu želju da se tajni ugovor obnovi i da svom ambasadoru izda negativnu instrukciju o njemu. On je, verovatno, želeo da ga još jedared zamole da obnovi ugovor. Ali se prevario u svojim političkim računima. U 1905 g. prilike kao da su bile povoljnije da se popravi greška koju je učinio u 1890 g., ali taj diplomatski neuspeh je jasno pokazao da su interesi obeju monarhija stvarno postali i po svojoj sadržini i po svom pravcu suviše suprotni, da je od nekadašnje solidarnosti interesa ostalo i suviše malo, da bi se o tim interesima moralo voditi računa. I tada su na horizontu sinule prve munje svetskoga rata...

U 1890 g. je prestalo ne samo tradicionalno prijateljstvo, nego i međunarodna solidarnost suvlasnika istoriske Poljske. Može se čak reći da je svaki suvlasnik od te godine upravo uzeo u konačan državni posed onaj deo Poljske koji je dobio zahvaljujući svom učešću u deobi i na osnovu odluka bečkog kongresa 1815 godine. Uoči raskida prijateljstva odnosi prema Poljskoj naslanjali su se samo na materijalnu silu, ali su ne manje bili štićeni i solidarnošću savezničkih interesa. Vojničke snage su, dakako, i dalje ostale u njihovim rukama; i više od toga: one su bile za nekoliko puta uvećane, što je učinilo nemogućnim ponavljanje događaja iz 1830, 1848 i 1863 g. Ali, s druge strane, razume se, nikakvi vojni korpusi nisu mogli zameniti vrednost nekadašnje međunarodne solidarnosti, koja je učinila znatne usluge u pobrojanim godinama. Sad je antagonizam interesa postao međunarodni odnos među suvlasnicima Poljske. I stoga je, pod uticajem novih međunarodnih odnosa, vrhovna vlast Rusije, čini se, morala preinačiti svoje državne odnose prema svom delu Poljske, pošto je, izražavajući se rečima grafa Neselrode, „Rusija ona od tih država kojoj je ta solidarnost najviše potrebna".

Vrlo je mogućno da vrhovna vlast Rusije nije sasvim jasno shvatala promene nastale u međunarodnim odnosima, s jedne strane, usled raskida prijateljstva s Pruskom, a s druge — usled sporazuma sa Francuskom. Bilo bi naivno u Francuskoj tražiti solidarnost za svoju antipoljsku politiku. Francuska, koja se u prošlosti rado mešala u poljske stvari, u ovoj prilici bi ih potpuno diplomatski obeležila kao unutrašnje pitanje sveruske imperije. Ali bila je jedna okolnost koja je jače od ma kakvih međunarodnih odnosa gonila na promenu držanja prema ruskoj Poljskoj, a ta je njen geografski položaj. Poljska nacija sa svojim snovima o Reči Pospolitoj, uprkos deobi, živela je i dalje na svem teritorijalnom prostoru, koji je veštački i štetno po čvrstinu solidarnosti ispresecan graničnim stubovima suvlasnika Poljske. Usled te

okolnosti, raspoloženje Poljaka je postajalo jedna od onih duhovnih, nemerljivih snaga koje utiču na razvoj ratnih događaja, pošto svako pogranično stanovništvo može učiniti i hiljade usluga, ali i hiljade teškoća vojsci koja operiše na njegovoj teritoriji. Nijedan od političara iz 1890 i 1891 g. nije sumnjao u neizbežnost rata među imperijama. Svako vojno lice je znalo da će teritorija istoriske Poljske poslužiti kao široka arena za ogorčene bitke neprijateljskih vojska.

Kao što je već rečeno, u 1890 g. sinule su prve munje koje su nagoveštavale svetski rat. U to vreme, kad su diplomati obeju imperija vodili pregovore o obnavljanju tradicionalnog, tajnog ugovora na nov rok, imperator Nemačke je smatrao za svoju nacionalnu dužnost da izgovori ove značajne reči: „Ja želim da zemlja izbegne rat. Ali ako bih, po volji Providenja, bio prinuđen da branim granice, mač istočne Pruske odigrao bi u borbi s neprijateljem istu ulogu kao i 1870 godine."

Ovakvi ratoborni govori navodili su, prirodno, monarhe i političare ostalih država na ozbiljna razmišljanja, gonili ih da preduzmu shodne mere za zaštitu granica. Raskidanje tradicionalnog prijateljstva i ratoborni govori nisu, istina, značili početak nekog sasvim bliskog rata, ali su pre svega stvarali povoljne uslove za mogućnost i čak neizbežnost rata u budućnosti. U svakom slučaju, u toj godini je međunarodna ravnoteža, koja je dugo počivala na antipoljskim principima i rusko-pruskom prijateljstvu — poremećena; to je pouzdano.

Vrhovna vlast sveruske imperije, s obzirom na novostvorene međunarodne odnose, morala je napustiti veze uspostavljene pod uticajem događaja iz 1830 i 1863 g. i na nov način regulisati državne odnose prema poljskoj naciji i prema Poljskom Carstvu.

Ako je pre više od sto godina, pri izuzetnim i čak tragičnim događajima Katarina II, uprkos nacionalnim nadama Rusije, našla za umesno da nastavi politiku Petra III i u vreme mira otme poljskoj naciji tri vrednosti: dinastiju, kraljevstvo i otadžbinu, vrhovna vlast je u 1890 g. mogla vratiti Poljacima jednu od tih političkih vrednosti — otadžbinu. Ona bi na taj način izazvala bitan prelom u raspoloženju ove nacije. Ona bi se tim merama samo vratila političkim principima Aleksandra I, što bi značilo napuštanje antipoljskih principa u unutrašnjoj politici imperije. Ako su čak ta načela bila nužno zlo za vreme postojanja rusko-pruskog prijateljstva, ona su u novim međunarodnim odnosima, stvorenim događajima 1890—1891 g., postajala nacionalna boljka. Ukratko, nastala je potreba za jednu rusko-poljsku politiku, oslobođenu od „anti".

Kakva su bila raspoloženja Poljaka u 1890—1891 g., kad su se naglo i neočekivano izmenili međunarodni odnosi Rusije?

Citirajmo pre svega jedno mišljenje, koje je, kao vrlo davnašnje, neobično zanimljivo, da bismo jasno pretstavili raspolo-

ženje stvoreno između Rusije i Poljske odmah posle deobe i bečkog kongresa.

„Nema Poljaka, ma kojoj stranci pripadao, koji ne bi bio ubeđen da je Katarina II njegovu otadžbinu ne zauzela, već osvojila za vreme triju deoba, izvršenih za vreme mira, bez objave rata, najbestidnijim sredstvima, sposobnim da uzbude svaku poštenu dušu... Zauzeće je sraman grabež, koji će se kad-tad osvetiti samom pljačkašu".

Moglo bi se pomisliti da je ove misli iskazao neko iz ruskog ili poljskog ilegalnog pokreta. Međutim, ovo je odlomak iz službenog dokumenta same vrhovne vlasti Rusije. I u tome je njegova velika važnost za one koji žele da sebi jasno pretstave državni odnos monarha Rusije prema poljskoj naciji i prema Poljskoj. Ovaj ozbiljan sud je iz pera carevića Konstantina Pavloviča, koji je smatrao za svoju dužnost da svom mladem bratu, Nikoli I, napomene da Poljskom mora upravljati kao ustavan vladar. Sve je to bilo iskazano pred 1830 godinu; krvavi događaji su se najzlokobnije odrazili na celokupnoj potonjoj spoljašnjoj i unutrašnjoj politici imperije...

Sad da čujemo mišljenje dva lica, V. Solovjova i B. Čičerina. Jedan od njih je iskazao svoje misli o poljskom pitanju u sredini osamdesetih godina, kad je rusko-prusko prijateljstvo još bilo na snazi, a drugi je dao svoj sud krajem devedesetih godina, kad je ovo prijateljstvo postalo predmet istorije.

„Kao naš najbliži istoriski zadatak, — pisao je V. Solovjov, — ističe se poljsko pitanje. Istorija nas je vezala s narodom bratskim po krvi, ali neprijateljskim po duhu, s narodom, čiji nas napredniji deo mrzi i proklinje". I ovaj religiozni mislilac, pomenuvši postojanje takvih osećanja, pozivao je vlast i društveno mišljenje da razmisle o stvorenoj situaciji i da nađu razumne mere, da bi se savladala ta ružna osećanja u narodu bratskom po krvi. Solovjov predviđa mogućnost da bi se pravilnim rešenjem poljskog pitanja rešilo i drugo pitanje, pitanje o sudbini slovenskih naroda. Potrebno je da se prvo izmene naši odnosi prema poljskoj naciji, pa tek onda bi se moglo prići rešavanju drugog pitanja. On ide još dalje u svojim krajnjim sudovima: poljsko pitanje, a ne koje drugo, biće početak slave Rusije na zemlji i na nebu, ili propast narodne duše na toj istoj zemlji. Mnogi će reći da V. Solovjev, koji je maštao da stvori svetsku teokratiju, nije bio trezven politički mislilac. Nesumnjivo je da je on bio religiozni mislilac. I živeo je on među nama, da bi u eposi ireligioznosti potsetio ljude na božanstvenu istinu. To je bila duhovna priroda njegovog tvorаštva. Stoga nema ničeg neobičnog u tome što je on ljudske odnose merio na terazijama religioznog morala ne po podacima iz knjiga knjigovodstva, u kojima su upisani prihodi i rashodi od poreza prikupljenog u pojedinim pokrajinama sveruske imperije. I on nam je dao pretstavu o rusko-poljskim odnosima u religiozno-moralnoj svetlosti...

Sud B. Čičerina je, međutim, bio sud političkog mislioca. B. Čičerin je sa čisto političkog gledišta došao do takvih istih očajnih rezultata. Po njemu, poljsko pitanje je osnovni zadatak celokupne ruske unutrašnje i spoljašnje politike. Pre svega, on je našao da su osećanja Poljaka prema Rusiji opravdana. Čitamo: „Govori se da nas Poljaci mrze, ali kakva druga osećanja oni mogu gajiti prema nama, kad smo ih mi lišili onoga što je čoveku najmilija i najveća svetinja. Zar se može od njih zahtevati da svojom otadžbinom smatraju Rusiju, koja je, sporazumevši se sa svojim susedima, uništila Poljsku. To bi bilo isto tako kao kad bi se zahtevalo od sina da svoju ljubav prema ocu prenese na onoga ko mu je oca ubio... Da bismo ih držali u trajnoj pokornosti, potrebna je ne samo spoljna sila, nego treba poniziti i njihove duše, a to se ne može postići, a da se ne ponizi i vlastita duša. Mi, sa svoje strane, moramo napustiti sve moralne zahteve, sve plemenite težnje, mi moramo videti višu ulogu svog naroda samo u spoljnoj sili i tlačenju drugih... Ako je glavna snaga Rusije, ako je sama njena istoriska uloga u uticaju na srodna joj plemena, onda se porobljavanjem Poljske ta njena uloga potkopava iz korena. Sasvim je pouzdano da bi oslobođenje Poljske diglo Rusiju na onakvu visinu na kojoj je ona stojala, može biti, samo za vreme Napoleonovih ratova, kad se pojavila kao oslobiteljka Evrope. Tada će stvarno pogledi svih Slovena biti upravljeni u nju. Pred tom ogromnom moralnom snagom, oslonjenom na toliko istu materijalnu snagu, izbledela bi čak i moć Nemačke"... Iz izloženoga se vidi da između ova dva mislioca nema načelne razlike u suđenju o odnosima poljske nacije prema Rusiji, ma da su oni s potpuno različitih stanovništa osvetlili izuzetnu važnost pravilnog rešenja poljskog pitanja u pogledu dalje sudbine Rusije...

I B. Čičerin je tada dosledno predlagao da se Poljacima vrati „otadžbina", a zatim da se pođe putem koji je obeležio Aleksandar I, prvi istinski poslednik svoje babe, Katarine II, da bi se stvaranjem Poljskog Carstva u pogledu Rusije ublažile posledice podele istoriske Poljske. Takvo rešenje poljskog pitanja načinilo bi, s druge strane, od Poljske međunarodnu saveznicu na najugroženijoj granici Imperije. To je postalo nacionalna potreba naročito posle raskida rusko-pruskog prijateljstva, koja je morala ustupiti mesto rusko-poljskoj solidarnosti interesa. Iz mnogih i mnogih uzroka to nije učinjeno u pravo vreme...

I, najzad, izložićemo poslednje, „službeno", mišljenje. To je proglas od 1-14 avgusta 1914 g., izdan u prve dane svetskog rata. Kakav je bio politički smisao tog proglasa, koji je došao neočekivano i za Poljake, i za Ruse. Pre svega, taj proglas je bio službena osuda deobe Poljske, a ujedno i osuda antipoljskih metoda u unutrašnjoj i spoljašnjoj politici ruske imperije. To je bio zahtev vrhovne vlasti da se Poljacima vrati njihova otadžbina i njihova država, a da se zadrži samo personalna unija. Teško je i čak nemoguće da se u taj istoriski dokument unese drugi smisao.

Čemu je stvarno težila ruska imperija u tom svetskom ratu? Ako se ostave na stranu želje kao večni mir i slične moralne sentencije, imperija je težila da ostvari tri osnovna cilja: da oslabi moć Nemačke, da stvori ujedinjenu, slobodnu Poljsku i da uzme u svoj državni posed turske moreuze. Očigledno je da je među ovim ciljevima postojala organska, a ne mehanička veza; pri tom vrhovna vlast je našla za potrebno da drugi cilj učini odlučnim za ostvarenje dvaju ostalih. Ali je interesantno zapaziti da je Rusija u 1761 g. upravo težila oslabljenju Pruske, održanju i čak jačanju Poljske, o čemu je već rečeno gore. Ali tada su bile jedne, a sad, u 1914 g., druge međunarodne prilike, a ciljevi, po svom sadržaju i pravcu, isti. Prema tome, od 1762 g. naša politika je pošla pogrešnim putem.

S druge strane, proglas je bio napuštanje antipoljskih metoda u unutrašnjoj i spoljašnjoj ruskoj politici. Ne treba prelistavati stranice svih minulih vekova, da bi se našlo političko poreklo antipoljskih principa, koji su postali odlika celokupne ruske politike posle državnog prevrata Katarine II u 1762 g. Podele istoriske Poljske unele su konačno i neotstranjivo u rusku politiku s jedne strane „solidarnost interesa sa dvema glavnim nemačkim državama, Pruskom i Austrijom, a s druge — političko nepoverenje prema Poljacima, kao prema naciji. Nesumnjivo je da je i jedno i drugo formulisalo sadržinu državnih odnosa vrhovne ruske vlasti prema Poljskoj i dalo nemačko obeležje spoljašnjoj, pa čak i unutrašnjoj politici Imperije.

Svaki ruski istoričar mora priznati da je između deoba Poljske i događaja iz 1815 i 1830 g. postojala uzročna veza. Svaki od zapadnih istoričara, takođe, može lako utvrditi uzajamnu vezu između rusko-poljskog rata 1830 i rusko-mađarske kampanje 1848 g. Dovoljno je pomenuti da je jedan isti ruski đeneral, Paskevič Varšavski, u 1830 g. na juriš zauzeo Varšavu, a 1848 godine Budimpeštu oslobodio od Mađara. Po sebi se razume, da su svi ti događaji bili odraz antipoljskih metoda, pošto je politički cilj bio isti: održati međunarodni položaj Poljske onakvim kakav je stvoren njenom deobom. Nije teško konstatovati i izvestan uticaj događaja iz 1863 g. na diplomatski poraz, koji je Rusija doživela 1878 g. u Berlinu. Tada je političko nepoverenje prema Poljacima izazvalo opšte međunarodno nepoverenje prema Rusiji.

Stoga se mora reći da je poljsko, i nijedno drugo, pitanje zauzelo izuzetno i neželjeno mesto u celokupnoj spoljašnjoj i unutrašnjoj politici ruske Imperije. Posle deoba, svaki od monarha je morao na neki način formulisati svoje državne odnose prema Poljskoj. Oni su, prirodno, mogli ublažiti ili pooštriti posledice deoba, ali nisu mogli te posledice ukloniti iz nacionalnog tela Rusije, pošto su deobe natovarile na njih najvišu obavezu da upravljaju značajnim delom istoriske Poljske.

Ako se ima u vidu imperatorski period Rusije, u njemu su

rusko-poljski odnosi trpeli najoštrije i nagle promene. U celosti te su promene izvršene u četiri osnovna pravca, bitno različna jedan od drugog. Tu odnosi Petra Velikog prema Poljskoj zaslužuju izuzetnu pažnju. On je tvrdio da deoba Poljske nikako ne odgovara interesima Rusije. Stoga je odbacio sve predloge da uzme učešće u projektovanim deobama, ceneći Poljsku kao nezavisnu državu. Njegovi prvi poslednici nisu se odlučivali da bitno izmene one rusko-poljske odnose, koje je utvrdio veliki reformator ruske zemlje i ruske nacije... Naprotiv, Katarina II, koja je išla stopama svog supruga, Petra III, kako je i priličilo „vernoj" supruzi, našla je da joj nacionalna sreća Rusije odlučno nalaže da podeli tadašnju Poljsku na principima solidarnosti interesa triju država, Rusije, Pruske i Austrije, što je i izvela jednom neverovatnom umešnošću, kojoj bi mogli pozavideti i najbolji diplomati. Strogo uzevši, podele su gotovo potpuno zauzele sve godine njene duge i sjajne vlade. Umrla je u 1796 g., na godinu dana iza poslednje deobe Poljske. Iz izloženoga se vidi da je vrhovna vlast Rusije na svom istoriskom putu imala dva rešenja poljskog pitanja, koja se međusobno bitno razlikuju...

Treba otvoreno da se kaže, da poslednici Katarine II nisu znali šta da čine s podarenom Poljskom, koje se više nisu mogli odreći.

Ako se ne uzme u obzir mišljenje o poljskom pitanju njenog sina, imperatora Pavla I, koji je bio gotov da iz istorije Rusije izbriše sva dela svoje matere, njen dragi unuk, Aleksandar Blagosloveni, odlučio se da na svoj način popravi političke greške učinjene deobama. Prvo je, u dogovoru s Napoleonom I, u 1807 g., stvorio Varšavsko Herceštvo od pruskih zemalja, a zatim, u 1809 g., nije ometao Poljake da svojoj otadžbini prisajedine i delove austriske Poljske. Mora se pomisliti da je on na ovaj način hteo da stvori međunarodnu preponu između Rusije i dveju nemačkih država. I najzad, u 1815 g., na bečkom kongresu, on je ispoljio ozbiljnu nameru da stvori ujedinjenu poljsku državu, koja bi bila u personalnoj uniji s Rusijom. On, istina, nije došao do svog cilja, ali je on ipak svom nasledniku, Nikoli I, ostavio ustavnu državu, nazvanu Poljsko Carstvo. Taj je imperator našao da interesima Rusije najbolje odgovara ako uništi poljsku državu, priznavši njenu teritoriju samo kao deo ruske carevine, a Poljake kao ruske podanike. Sin i unuk su završili ono što je on započeo. I kao rezultat: Poljsko Carstvo postalo je Privislanski kraj. Politička rusifikacija negdašnje poljske države završena je osamdesetih godina, onda, kad se već bližio kraj „solidarnosti interesa", koju je krajem 18 veka stvorila Katarina II.

Iz maločas izloženoga vidi se, da je u 19 veku vrhovna vlast težila da dvojako uredi svoje državne odnose prema poljskoj naciji. Politička kolebanja, kao što je prelaz od ustavnosti Aleksandra I na despotizam Nikole I, jasno pokazuju da ona, iz nekog nepoznatog uzroka, nije mogla naći pogodne norme, da uspo-

stavi normalne odnose sa ovom slovenskom nacijom. To je u toliko više čudno što ona nije pokazivala slična kolebanja u svojim odnosima prema drugim narodima sveruske imperije. Svečano obećanje koje je Petar Veliki dao Nemcima istočno-primorskog kraja, da će poštovati njihova prava i način uprave — održali su svi poslednici velikog monarha. Finska, kao ustavna država, ušla je u sastav imperije 1809 g. Samodržavni monarsi Rusije, koji su surevnjivo čuvali svoja najviša prava, upravljali su tom državom po ustavnim principima. Bilo je slučajeva sukoba s mesnim zakonodavnim telima i s mesnim vladama, ali nije bilo slučaja ukidanja ustava.

I jedino Poljska, od prvih godina posle deobe, pa sve do prvih dana svetskog rata, činila je neku sredinu, koja je prinuđavala rusku vrhovnu vlast na osetna kolebanja u njenoj unutrašnjoj, pa čak i spoljašnjoj politici.

Osnovni i jedini uzrok tome bio je u činjenici što je i sama vrhovna vlast bila svesna da je, i pored deobe i određaba bečkog kongresa — *poljska nacija ostala međunarodna ličnost, koja je samo slučajno i privremeno izgubila svoju državnu samostalnost.* A ako je Poljska za nju bila međunarodna sila, na kakvim je onda načelima ona mogla urediti svoje državne odnose prema poljskoj naciji, čiji je najveći deo pripadao baš Rusiji. Shvatljivo je da je princip ruskog podanstva bio neusvojiv za Poljake, a princip nezavisnosti je i de facto i de jure bio nemogućan za vrhovnu vlast Rusije, pošto su deobe koje je izvršila Katarina II uništile Poljsku kao državu. I, kao politički rezultat, došlo je ovo: vrhovna vlast i poljska nacija, usled solidarnosti interesa, stvorene velikim monarsima 18 veka, našle su se u nenormalnim odnosima u 19 veku. Prirodno je da se u takvoj situaciji nisu mogli stvoriti normalni odnosi. Obema zainteresovanim stranama ostajao je samo jedan izlaz: da trpe nezgode međunarodnih i unutrašnjih potresa...

Nesumnjivo je da je slika ovakve Poljske izbledela u drugoj polovini 19 veka, a posebice osamdesetih godina, kad je, neočekivano za suvlasnike Poljske, nestalo solidarnosti i nastao antagonizam interesa.

Svetski rat, a ne Poljaci, namah je potsetio vrhovnu vlast ruske imperije, da je Poljska međunarodna sila. I zato je vrhovna vlast smatrala za svoju dužnost da se u prve dane svetskog rata obrati proglasom poljskoj naciji, a ne uopšte narodima Rusije. Nije potrebno dokazivati da je ona svojim proglasom tu međunarodnu silu želela uputiti protiv svojih dojučerašnjih prijatelja, da je tim državnim aktom međunarodnog značaja nameravala da izazove prelom u osećanjima i raspoloženjima poljske nacije u celosti. Za postavku *da je Poljska bila neka neodređena, međunarodna sila, koja se slučajno nalazila u sastavu unutrašnjih sila imperije* — potrebni su, dakako, dokazi. Postaraćemo se da obraz-

ložimo njenu tačnost na osnovu istoriskih činjenica i dokumenata. Pre svega, potrebno je zaustaviti pažnju na pravim motivima koji su pobudili Katarinu II da izvrši deobe tadašnje Poljske. Istoričari nalaze te uzroke s jedne strane u otvorenoj slabosti Poljske, a sa druge — u zahtevima, podnesenim Poljskoj uoči deobe. To je jasno i prosto, ali nije sasvim tačno. Nekoji nalaze jedan deo motiva u Berlinu i Beču. Potrudićemo se da pokažemo da te motive treba tražiti na drugim mestima, i to na obalama Dunava ili, drugim rečima, u pravilnom rešenju istočnog pitanja. Na proučavanje tih motiva preći ćemo u narednom članku.

Jovan M. Jovanović

AUSTRIJA I RUSIJA

(1914)

POLITIKA PRESTIŽA

Vilhelm II pročitao je odgovor Srbije na ultimatum Austro-Ugarske. Čitajući ga on je napisao da je taj odgovor „veliki moralni uspeh Austrije", „posle toga svaki povod za rat je iščeznuo, austro-ugarski poslanik je mogao mirno ostati u Beogradu".

„Ja sam uveren, piše Vilhelm II ministru inostranih dela Jagovu, da je želja Dunavske monarhije potpuno ispunjena. Ono malo rezervi što ih je Srbija učinila na nekoliko mesta, moglo bi se izgladiti putem pregovora. Ali odgovor sadrži javno zadovoljenje i to na najponizniji način, te i svaki povod za rat otpada... I kad bi se dalo zadovoljenje ugledu vojske austriske koju već triči put mobilišu, a i pred spoljnim svetom podigao prestiž... mogla bi Austrija da okupira Beograd. I zato bih ja predložio Austriji ovo. Srbija se priklonila ponizno i treba Austriji čestitati; prema tome povod za rat više ne stoji. Treba zaloga da će Srbi ispuniti obećane ustupke. To bi moglo biti postignuto okupacijom jednog dela Srbije, po primeru naših vojski u Francuskoj 1871 dokle miliarde nisu plaćene. Na toj osnovi mogao bih da posredujem za mir".

Tako Vilhelm II svojim ministrima, ali oni ovaj pisani predlog meću u arhivu, a sami ovako obaveštavaju svoje drugove u Pruskoj:

„... vladajući krugovi u Srbiji nisu voljni da napuste dosadanju politiku prema Austriji i njihovu propagandu... i za Austro-Ugarsku nema drugoga načina, ako neće da potpuno žrtvuje položaj velike sile, nego da svoje zahteve potpomogne jakim merama i po potrebi i oružjem".

„... Rusija će biti jedina odgovorna ako iskrsne rat u Evropi zbog austro-srpskoga spora, koji sve druge sile žele da lokalizuju..."

Da bi se sačuvao prestiž Austro-Ugarske, njen poslanik u Londonu, graf Mensdorf-Puji, govori da Austrougarska mora „samo slomiti Srbiju", da „Srbiju treba oboriti", da će je razdeliti i raspoklanjati Bugarima i Arbanasima.

A nemački kancelar Betman Holveg će kazati 28 jula 1914:

„... Nalaže se kao zapovedna neophodnost da odgovornost za slučaj da se rat proširi ne padne na druge nego po svaku cenu

na Rusiju... Rusija ne može poreći pravo Austrougarskoj na zalogu i jemstva na račun Srbije... Ako Rusija ne prizna opravdanost takvoga shvatanja, onda će se evropsko javno mnenje okrenuti protiv Rusije, a sad počinje ono da se okreće protivu Austrije..."

Berlin je bio neka vrsta kerbera, ovčarskoga psa što je čuvao svoju saveznicu, onaj tor mešovitih ovaca kakav je predstavljala Hapsburška monarhija 1914. Nemačka nije mogla trpeti da mako nanese povredu prestižu Austrougarske; u povredi toga prestiža gledala je i povredu svoga dostojanstva velike države. Zbog politike prestiža bacila je Austrougarska ceo svet u ovu današnju zbrku koja ima sve oznake krize hrišćanske civilizacije.

SARAJEVSKA DRAMA

Kažu da je bivši ruski poslanik Hartvig kad je čuo za vest o sarajevskom atentatu uzviknuo: samo da ne bude Srbin atentator. Sigurno je da je i poslanik Srbije u Beču to govorio svojim činovnicima kad je u nedelju 28 juna 1914, po podne saznao da su u Sarajevu istog dana pred podne izvršena dva atentata na austrougarskoga naslednika prestola, jedan na putu od sarajevskoga logora do Opštinske kuće, a drugi na putu od Opštinske kuće ka vojničkoj bolnici, i da je ovaj drugi atentat lišio života nadvojvodu Franju Ferdinanda i njegovu ženu Sofiju od Hoenberga. Bilo je atentata na vladare u Evropi vazdan, onih što su lišavale suverene života. Italian Kaserio Santo ubio je pretsednika Francuske Republike Karnoa 1894 u Lijonu, Italian Lukeni ubio je austrisku caricu u Ženevi; u Parizu je pokušan atentat na biv. kralja Španije Alfonsa, pa ipak to nije izazvalo neke međunarodne zaplete. Ali ovde je to značilo: ako je atentator Srbin, bacanje krivice na Rusiju kao prijatelja i zaštitnika anti-austrougarski raspoložene Srbije i na Srbiju kao krivce po svaku cenu, i neizbežan rat. Atentatori su bili Srbi iz Bosne, i ako podanici Austrougarske. To je bilo dosta da se odmah od samoga dana uveče, u Beču, dovede sarajevska tragedija u vezu sa Beogradom. Ta optužba je značila još nešto drugo: rat Austrougarske protivu Srbije. Rat Austro-ugarske protivu Srbije, značio je za 95% verovatnoće i rat sa Rusijom. Srbija je od marta 1909 godine nekoliko puta bila u navečerju rata. Rusija je 1909 morala pred nemačkim ultimatumom, zbog aneksije Bosne, prikloniti glavu, docnije 1913 je morala popustiti, opet, zbog pitanja organizacije turske vojske što je, posle von der Goltz-paše, vršio general Liman fon Sanders. Teško je bilo i Rusima pretpostaviti, — a u Srbiji nije bilo čoveka, koji je sumnjao, — da će Rusija pred novim pokušajem Austro-ugarske protivu Srbije, više sedeti „skrštenih ruku". Dobro posvećeni političari u poslove balkanske politike, oni iz Londona i iz Pariza, morali su imati sličnu misao već prvih dana meseca jula 1914.

Od prvoga dana, od 29 juna 1914, počela je austrougarska

igra da se ovaj sarajevski događaj prikaže kao delo Srbije, „tog središta spletaka protivu celokupnosti Dunavske monarhije, legla kraljoubica, i stožera antislovenske politike", i t. d. Jednom reči vezati Srbiju i Rusiju za delo aktivističke akcije protivu celokupnosti jedne velike sile i protivu evropskoga pravnoga poretka i mira. Delo sarajevskoga atentata, uzeto sa običnoga, svakodnevnoga shvatanja, izgledalo je svima užasno, i svaki ga je shvatao kao obično ubistvo, kao delo iz krivičnoga zakonika; atentatori su smatrani kao obične ubice. Takvo se shvatanje još i danas održava, i ako se, što se više gleda sa retrospektive, što se dublje ulazi u suštinu austro-srpskih odnosa od 1875 do 1914, stvara drugo gledište. Komparativna istorija atentata izvršenih u nacionalističke svrhe u raznim zemljama u Italiji, u Nemačkoj, u Francuskoj, i t. d., daje drukčije zaključke o ovim atentatima, narodi koji su se borili za ujedinjenje od takvih atentata pravili su narodna dela i junake, ali oni koji su videli samo izvršeno delo, individualno ubistvo, u ovome slučaju ubistvo jednoga budućega vladara jedne od najstarijih dinastija i država, smatrali su ga strašnim zločinom. Otuda je mogao nemački poslanik u Petrogradu graf Purtales da javi u Berlin: „Sarajevski zločin je izazvao dubok utisak ovde (u Petrogradu) i svuda se osuđivalo ovo strašno delo". Carica Aleksandra je dugo plakala kad je čula za atentat. Otuda je ruski ministar inostranih dela mogao da pri izjavi saučešća austro-ugarskom otpravniku poslova, grofu Černinu, kaže: — „da strašnoga zločina! i da je vreme došlo, da se što jača borba protivu zavera povede, jer je to postao zajednički interes monarhija. Otuda je došlo da svi listovi u Rusiji, među ovima i „Novoje Vremja" stari protivnik Austro-ugarske, štampaju simpatične članke za Habsburge, i da objave mnoštvo pisama i telegrama kao izraze saučešća ruske inteligencije.

U Petrogradu, kao i u Francuskoj, u Italiji, i u Engleskoj, međutim, nestanak Franje Ferdinanda je smatran kao neko olakšanje. Svi su žalili nesrećnoga cara Franju Josifa, koji je najpre izgubio brata Maksimilijana u Braziliji na gubilištu, pa onda tragičnom smrću naslednika i sina Rudolfa u Majerlingu, zatim svoju ženu caricu Jelisavetu u Ženevi ubijenu od anarhiste Italiana Lukenija, i najzad svoga drugoga naslednika, sinovca F. Ferdinanda, u Sarajevu atentatom bosanskih revolucionara, ali su smrt ovoga poslednjega smatrali kao uklanjanje jednoga izvora trzavica i potresa. Dokle je Talianima odlaknulo, i dok su gledali u tome prst božji, dotle su u Petrogradu mogla, posle prvih dana atentata, da se osete raspoloženja da je smrću F. Ferdinanda uklonjena jedna opasna ličnost sa evropske pozornice. „Kud se god maknem, telegrafiše nemački ambasador svojoj vladi u Berlin, u novinama, u društvu, čujem samo neprijateljsku kritiku poginuloga nadvojvode, svuda se misli da je u njemu Rusija izgubila jednoga ogorčenoga neprijatelja".

Ova ocena grafa Purtalesa bi bila mnogo tačnija da je dodao

da je Austro-Ugarska ostala ogorčeni neprijatelj Rusije, i da su u Rusiji oni koji su vodili rusku politiku to dobro znali i osetili. Od 1906, naročito, kad je bečka diplomatija radila ispod ruke da omete finansiske, političke i sudske reforme u evropskoj Turskoj (u Maćedoniji i u St. Srbiji), osećalo se da će doći do austro-ruskoga obračuna. Sarajevski događaj, kome je Austro-ugarska odmah dala karakter opravdanoga povoda za rat, nije u Petrogradu ostavljao sumnje da će se Srbija sa teškom mukom izvući zdrava i čitava iz sigurnoga sukoba. Od 15 jula 1914 otprilike konture austriske akcije protivu Srbije, su bile jasnije. Ruska diplomatija postaje nervoznija, a saveti Srbiji bivaju sve oštrije pomirljivi. U Engleskoj, u Francuskoj, koje su bile u bližim odnosima sa Rusijom, znalo se da će držanje Rusije zavisiti od načina postupanja dunavske dvojne monarhije. Engleska diplomatija je bila zato u početku da Srbija dadne svako zadovoljenje Austro-ugarskoj, ali je upućivala Berlinu i Beču prijateljske opomene da štede ruska osećanja, koja su slovenska, i u čiju solidarnost sa Srbijom ne treba sumnjati. Ona u isto vreme opominje petrogradsku vladu: „bilo bi vrlo dobro da Rusija i Austrija pretresu ovu stvar (akciju protivu Srbije ako se isleđenjem utvrdi da je atentat spreman na zemljištu Srbije) između sebe ako nastanu teškoće". Tako upućuje Ser E. Grej britanskoga poslanika u Petrogradu, da saopšti ruskoj vladi, a sam govori ruskome poslaniku, u Londonu, kako bi Sazonov mogao da pozove sebi austrougarskoga ambasadora i da od njega potraži podrobnije o svemu što se Austro-Ugarska tuži na Srbiju i o svemu što namerava preduzeti protivu Srbije. Na taj način je britanski ministar inostranih dela mislio da bi Rusija mogla da ograniči austriske zahteve od Srbije. Ser E. Grej nije slutio sa kim ima posla kad je verovao bečkoj vladi, koja je rešila davno da ratuje. On je još uvek, kao i drugi evropski diplomati, verovao u austro-ugarsku diplomatiju, kao pravoga džentlemena... Francuska je, međutim, čekala da se odluči na rešenje i prema držanju Rusije. Pretsednik republike, Poenkare, pošao je u Petrograd u posetu ruskome caru, kako je to bilo rešeno još u januaru 1914. Poenkare u pratnji predsednika vlade Vivijanija, krenuo je u Petrograd 15 jula na ratnome brodu „Francuska".

STANJE U RUSIJI

U Rusiji su u ovo doba stojale stvari ovako.

Kao svoju osnovu za spoljnu politiku u godini 1914 je ruska diplomatija primila načelo: Balkan balkanskim narodima. (Tako je Sazonov izjavio, krajem maja 1914 u Gosudarstvenoj Dumi). Smisao te politike je bio ovaj: Rusija neće dopustiti nijednoj sili da na Balkanu menja status quo, a ratovaće protivu svakoga koji bi imao namere da Rusiju spreči u njenoj politici za instalisanje na Bosforu i u Dardanelima. To je i u slučaju austro-srpskoga rata, upravo austriskoga napada na Srbiju, značilo da će Rusija

ući u akciju ako Srbijini životni interesi budu došli u pitanje. Rusija nije ni za vreme aneksione krize, ni za vreme balkanskih ratova, kada je Austro-ugarska spremala da zavojšti na Srbiju, ulazila u rat s Austro-Ugarskom; ona je oba puta popustila; njeni vitalni interesi nisu bili u pitanju. Rusija je, i protivu težnji dosta jakoga uticaja panslavista, ostala mirna 1908—1914. Ona je savetovala Srbiji tada da ima strpljenja, i da će doći jedan čas obračuna sa dvojnom monarhijom, a kad on dođe, pokajaće se sve ranije pogreške. U julu 1914 godine, pored toga, unutrašnje stanje u Rusiji nije bilo povoljno. Pokret revolucionarni je otimao maha, Petrograd je bio pravi pakao, u kome su na jednoj strani najokoreliji autokrati vodili borbu sa demokratskim elementima u Dumi, a revolucionarna Rusija protivu oboje. Mračne sile i sa leva i sa desna podrile su toliko temelje carstva da se ono ljuljalo; ona je ličila na crvotočnu kuću od drveta. Ni jedna grupa, nijedna ličnost, nije imala presudnu reč u julu 1914. Svaki je iskreno mislio da je njegov rad najbolji, ali jedne direktive nije bilo. Sazonov je, na primer, davao poslanicima na strani jasna uputstva ali ga, gotovo svi sem Benkendorfa i Sverbejeva, prvoga u Londonu, drugoga u Berlinu, nisu slušali. Počev od Izvoljskoga u Parizu, koji je bio kivan bečkoj diplomatskoj kliki za svoj neuspeh 1908, pa do Hartviga u Beogradu, Čarikova u Carigradu i u Petrogradu, Nekljudova u Sofiji, svi su prekoračavali uputstva svoje vlade, svi su „navijali na svoju", kako se to žalio svojim bližim ljudima Sazonov. Objavljeni memoari ruskih diplomata mogu to potvrditi. Priznati treba da su mnogi uticajni ruski političari onoga vremena bili, kako je ranije izloženo, raspoloženi protivu Austro-Ugarske i Nemačke. Već da su vojnički vrhovi bili protivu centralnih sila to je bila poznata stvar. Izvesni, kao docnije suđeni ministar vojni general Suhomlinov, radili su aktivno da se ratuje. U Berlinu su predviđali i tu mogućnost, i ako su bili naklonjeni drugoj ideji, onoj da Rusija nije dovoljno spremna i da možda ne bi bolje prilike bilo nego tad da se obračuna sa Rusijom, čija je vojska brojno bila jača, ali manje spremna nego nemačka i austrougarska. Šef nemačke vrhovne komande, grof Moltke, kao i šef austrougarske vrhovne komande Hecendorf, bili su pristalice preventivnoga rata, ili kako su to oni zvali profilaktičnog rata. Veliki knjaz Nikolaj Nikolajević, koji će u prvoj polovini svetskoga rata biti glavnokomandujući ruske vojske, smatrao je da je ruska vojska od japanskoga rata (1904) znatno oporavljena i da će moći da se meri sa neprijateljem u Evropi od Baltičkoga do Crnoga Mora. Vojske su želele da se ogledaju, i ako se u Nemačkoj znalo kao i u Rusiji da je evropski mir dotle samo siguran dokle su odnosi Nemačke i Rusije dobri. Cena za dobre odnose između te dve velike zemlje bila je u tome da se Rusiji ne smeta u njenoj politici na Balkanu. Dopustiti bečkome kabinetu da nešto uradi protiv te politike i berlinskome da radi protivu ruskih planova na Bosforu, značilo je imati pro-

tivu sebe celu Rusiju i njenu dinastiju protivu sebe, čiji je ideal bio od Petra Velikoga „povratiti pravoslavni krst na Aja-Sofiji u Konstantinopolju". U Nemačkoj su međutim zaboravili veštinu Bismarkovu sa kojom je čuvao i medvede i osice, niti dopuštao da Rusija prelazi Austro-Ugarsku, niti da Austro-Ugarska povuče Nemačku u rat protivu Rusije. U Rusiji je opet dosadilo vojnicima „da se dadu tretirati iz Berlina von oben herab", kako su to radili diplomati a la Kleder Len Vehter.

Raspoloženja u Rusiji su se počela menjati na gore prema Austro-Ugarskoj dva dana posle atentata. Bečki i peštanski listovi napadajući oštro na Srbiju, nisu se uzdržavali da udaraju po Rusiji; po malo su sekundirali iz Berlina bečkoj kampanji protivu slovenstva i velike slovenske politike, koja, tobož, podržava Srbe u njihovim mahnitim zahtevima i težnjama za komadanjem Austro-Ugarsku. Osim toga, i to je bilo novo ulje na vatru, dođoše izazivanja Srba u Bosni. Najpre u Sarajevu. Na sam dan atentata počeše hodati po Sarajevu, potsticana od vlasti, gomila, katoličke i muslimanske veroispovesti, s uzvicima „dole sa Srbima" i sa pesmom „Gott erhalte...", razbijajući dućane pravoslavnih Srba. Hotel „Evropa", svojina Gliše Jeftanovića, vođe Srba konservativaca u Bosni, bio je za tili čas postao krš, koga je razdražena gomila na pravila pred očima vlasti; a za njim dođoše na red i drugi dućani pravoslavnih Srba. Sarajevo je dalo zarazan primer, progon protivu Srba pođe kroz čitavu Bosnu Hercegovinu, vlasti su se pokazale moćne tek pošto je dosta zla pravoslavnim Srbima počinjeno. Slične stvari su se događale i u Dalmaciji, u Zagrebu, u Beču, poslanstvo Srbije je bilo opsađeno demonstrantima, koji su slali pogrde na adresu Srbije i Srba. Petrogradski listovi dočekivahu te vesti sa rastećim negodovanjem. „Petrogradski Kurjer" piše da Srbija nije kriva za sarajevski atentat nego oni koji su gurali Austro-Ugarsku u Bosnu i protivu Srbije. „Rusija bi, piše u njemu, trebala u ime čovečanstva da učini svoju dužnost prema svojoj braći koja se nalaze pod jarmom". „Novoje Vremja" optužuje jezuite da su oni spremali progone protivu Srba, a hoće da pretstave Srbe kao ubice. Drugi ruski listovi su opet pisali kako Austro-ugarska provocira polovinu pravoslavne Evrope, i kako „progoni protivu Srba treba da budu povod da se Srbi, kao i ostali Sloveni oslobode germanskoga iga". Treći su, kao „Ruskoje Slovo", pretili da Srbija, u borbi za svoju slobodu, neće biti sama".

Ruska vlada je činila opomene (u Petrogradu austriskome pretstavniku); početkom jula Sazonov priziva sebi grofa Otokara Černina i savetuje ga prijateljski da preduzme nešto u Beču da se umeri ton bečke i peštanske štampe, jer opasnost može biti velika ako austro-mađarska štampa nastavi da piše onako protiv Srbije, razdražiće se rusko javno mnenje, a, ako to dođe, onda može biti svašta. Do 18 jula 1914 vreme je prošlo u razgovorima, koji su se u glavnom sastojali u ovome: Austro-ugarska optužuje

Srbiju za sarajevski atentat, Nemačka sekundira; obe traže da se ostavi austrougarskoj da sama sa Srbijom uredi ovaj slučaj, stavljajući do znanja, još uvek u zavijenoj formi, da će ona morati da sama pođe u Srbiju, nađe krivce i kazni ih. Rusija brani Srbiju od saučesništva u atentatu, skreće pažnju i jednoj i drugoj od ovih dveju sila, da niko nije više stradao od atentata nego Rusija, spremanih i na njenom i na tuđem zemljištu, i opet u prijateljskome tonu opominje Austro-ugarsku da ne „polazi na taj put". Verovatno je da je bilo bolje da je Sazonov, još tih dana, Austro-ugarskome otpravniku poslova nezavijeno govorio da Rusija neće trpeti nikakav napad protiv samostalnosti i celokupnosti kraljevine Srbije, nego što je govorio uvijeno. Sazonov je imao strah da to ne izgleda kao neki ultimatum, što bi stanje stvari pogoršalo. Imao je pravo, službena Austrougarska je bila razdražljiva, ali je bila odlučena da sa Srbijom izvrši obračun. Sazonov je, međutim, za ovo znao, i nije trebao da ostavi bečku vladu u dvoumi i, upravo u mišljenju da će Rusija „progalamiti", ali neće oružjem u ruci braniti Srbiju od oružanoga napada Austro-ugarske. On je to posrednim putem stavio do znanja markizu Karlogiju, talijanskome poslaniku u Petrogradu, da Italija i Nemačka, kao saveznice Austrougarske, njoj skrenu na to pažnju. Šta je bilo s ovim ne može se još konačno reći, jedno je bilo sigurno, da je Austrougarska ostala da veruje ono što je bilo za nju povoljnije: da Rusija još nije spremna dovoljno za veliko razračunavanje, da neće hteti rata; i ako je pri njenoj odluci za ravnu akciju protivu Srbije, ulazio u račun i rat sa Rusijom kao prva i evropski rat kao druga eventualnost. Austro-Ugarska je računala, na osnovu razmene pisama od 1909 između šefova nemačke i austrougarske vrhovne komande, da će rat protiv Srbije izazvati sigurno mobilizaciju Nemačke, i rat protivu Rusije. Za čvrsto držanje bečke i peštanske vlade, kao i vladara Austro-ugarske, te dve stvari su bile od presudnoga značaja. Račun je bio pre račun verovatnoće nego običan račun; rešenje je bilo zasnovano pretpostavkama, koje su austriski i mađarski državnici uzimali kao činjenice. Ništa mnogo bolje nisu računali ni u Berlinu, od ovih u Beču; oni u Berlinu su još vođeni bili i osećajima: Viljem II osećanjima vernoga viteza iz Nibelunga, a Jagov osećanjem hierarhiskoga poštovanja jednoga maloga, seoskoga plemića iako Nemca, prema velikome feudalnome plemstvu, daleko starijem i od nemačkoga, plemstvu staroga Cara Franje Josifa I i njegovih vlastelina sa „zlatnim runom" oko vrata.

AUSTRISKA IGRA

I ruski ministar inostranih dela je do povratka austro-ugarskoga ambasadora, grofa Saparija, u Petrograd, verovao da će se austro-srpski sukob zbog sarajevskoga događaja, može biti, svršiti na miru. Ali, kad je grof Sapari (18 jula 1914) naglo prekinuo otsustvo i vratio se na svoju dužnost, onda je počelo

pravo uznemirenje. Na njihovom prvome sastanku Sazonov će mu reći da vesti iz Beča postaju u poslednje vreme uznemiravajuće, — takve vesti su, u ostalome, dolazile Sazonovu i sa drugih strana dopunjene razmišljanjem ruskih pretstavnika „da pomirljivim izjavama austrougarskih državnika ne treba poklanjati punu veru", — i da je ubeđen da nema dokaza o saučesništvu Srbije. Graf Šapari je, međutim, pretresajući sa Sazonovim austro-srpske odnose u vezi sa zamršenim pitanjem zavere sarajevske, davao Sazonovu tvrdu reč da „Austrougarska nema ni najmanju nameru da oteža svoje odnose sa Srbijom. U tome času je Austrougarska rešena a) da ratuje protiv Srbije; b) da rat izazove putem jednog neprijemljivoga ultimatuma; c) da Srbiju svede na teritorialno tako malu površinu kako bi morala zavisiti i privredno i politički od Austrougarske. Tekst ultimatuma je bio primljen u celosti na zajedničkoj sednici ministarskoga saveta 19 jula 1914; 20 jula je poslata u Beograd; dakle, 18 jula austrougarski ambasador je neistinito pretstavio stvar Sazonovu, tako da je Sazonov našao za nepotrebno da mu govori oštro o austriskim zahtevima za zadovoljenje dvojne monarhije. „Bio je, kaže Sazonov za Šaparija, kao jagnje", i naređuje da se u ruskim novinama objavi sledeće saopštenje: „Rusija se nada da Austrougarska neće postavljati Srbiji takve zahteve koji će dovesti u pitanje nezavisnost Srbije. Umerene zahteve Rusija je gotova da pomaže". Da je ovoga puta, i to oštro, i opomenuo grafa Šaparija, ništa mu ne bi pomoglo; mašina je već bila pošla, nju je mogla zaustaviti samo Nemačka; Nemačka to nije učinila; valjak je počeo da se okreće. Još na sednici dvojnomonarhiskoga ministarskoga saveta od 1 jula 1914 pretresana su pitanja o ratu sa Rusijom. „Ja se ne varam da bi rat protivu Srbije mogao dovesti do rata sa Rusijom, a Rusija vodi danas politiku sa krajnjim ciljem savez balkanskih država, — uključujući tu i Rumuniju, — savez koji se može svakoga časa okrenuti protivu Monarhije... i zato bi logično bilo da to na vreme predupredimo, a u prvom redu da se obračunamo sada sa Srbijom, jer, ako se to ostavi, može biti i dockan". Tako je govorio grof Berthold, i sem grafa Tise, nije mu niko protivrečio; pa i graf Tisa nije pristajao na akciju i iz unutrašnjih razloga, i zato akcija nije bila još potpuno pripremljena diplomatski. Na istoj sednici pretresani su svi ratni planovi na slučaj rata sa Srbijom i sa Rusijom, planovi su jednoglasno odobreni od svih ministara, pa i od grafa Tise. Toga dana je bečkoj vladi bio poznat izveštaj iz Bukurešta (od 3 jula 1914) kojim austrougarski poslanik graf Černi opominje da mu je kralj Karol, prilikom sastanka sa carem Nikolom i Sazonovom u Konstanci čuo od Sazonova odlučnu reč „da bi napad Austrougarske na Srbiju primorao Rusiju da se umeša, a to bi ubrzalo evropski rat".

Istoga dana kad je graf Šapari govorio sa Sazonovom (1

jula), opomenuo je Sazonov nemačkog ambasadora da paze na svoga saveznika u Beču:

„Tamo su se dale na posao vrlo moćne i opasne sile, one jačaju iz dana u dan u obema polovinama dvojne monarhije, koje se ne straše od pomisli da Austriju nagnaju u rat, čak i po cenu svetskoga rata... Ranije su ratnički raspoloženi krugovi, među kojima su i klerikalne spletke imale svoju važnu ulogu, polagali nadu na počivšega erchercoga F. Ferdinanda. Smrt Nadvojvode ih nije obeshrabrila ni u kome pogledu; uglavnom oni jedini koji navode Austrougarsku na opasni put kojim ide... Ti ljudi koji sada prisiljavaju Austriju protivu Srbije, ne bi bili zadovoljni da se učine samo pretstavke u Beogradu, nego bi da se Srbija uništi... Ako Austro-Ugarska poremeti mir, ona ne sme zaboraviti da će u tome slučaju morati da računa s Evropom. Rusija ne može gledati ravnodušno na kakav god bilo korak sa ciljem da se Srbija unizi... Ni u kom slučaju ne može biti makakvog razgovora o jednom ultimatumu".

Sazonov nije ostavio nijednoga poslanika velikih sila u dvoumici: 1. da veruje da je zvanična Srbija umešana u delo sarajevske zavere, i 2. da će dopustiti da Austrougarska upotrebiti pretnje ili vojničku akciju protivu Srbije; 3. da će Rusija ravnodušno gledati na taj rad Austrougarske protivu Srbije, 4. da neće čak preduzeti i neke vojničke mere.

Politika Rusije jeste pomirljiva, ali nije pasivna.

Ruska vlada savetovaće beogradskoj vladi ono isto što joj telegrafiše srpski poslanik u Beču, da gleda da umiri beogradsku štampu, da očuva prisebnost. On nije protivu toga da se od Srbije traži da povede istragu, ako bečki kabinet da kakve takve dokaze da je zavera spremana u Beogradu. Uostalom, da se tražilo u obliku kako se to radi sa nezavisnim državama, Srbija je bila gotova da to učini. Sazonov je jednom beogradsku vladu i opomenuo, ali više ne. Srbijanska vlada, zaneta zakonodavnim izborima, i u očekivanju kakvoga akta od austrougarske vlade, nije po svojoj inicijativi ništa u tome pogledu preduzimala. Ona je očekivala da joj se dostavi nešto konkretno, i kako se niko nije ni tužio na nešto određeno niti imenovao lica koja su uzimala učešća u zaveri sarajevskoj, ona je ćutala. Srbijin poslanik u Beču je još odmah u početku zategnutih odnosa zbog ove poslednje, saopštio na Balplacu da je Srbija gotova da uradi sve što joj je u vlasti da pomogne pronalazak krivaca. „Srpska vlada je još u početku bila gotova da izvede pred sud svako lice za koje bi se utvrdilo da je imalo udela u sarajevskom atentatu... Austrougarska vlada se nije dosada obraćala srpskoj vladi za makakvu pomoć po delu atentata, ni za jednoga od saučesnika nije tražila ni istragu ni stavljanje pod sud. Jedan jedini put je tražila obaveštenja o nekim isteranim đacima iz učiteljske škole u Pakracu (Slavonija)". Tako je šef srpske vlade 19 jula 1914 obaveštavao telegrafskom okružnicom poslanstva na strani. Toga dana je

primljen ceo tekst ultimativne note na sednici zajedničkog ministarskog saveta, tekst što je već 14 jula bio izrađen. Do toga dana Rusija nije za ultimatum znala, niti je donela kakvu god bilo odluku kako će postupati, ako bečka vlada bude doista podnela Srbiji preteške zahteve. Odluka je mogla biti donesena tek pošto dođe pretsednik Francuske Republike u Petrograd sa ministrom spoljnih poslova Vivijanijem. Sa njima je trebalo govoriti, pa tek onda doneti odluku.

Poenkare je došao, probavio tri dana; došao je 20 jula, a otišao 23 jula iz Petrograda. O razgovorima u Petrogradu između šefova dve savezne zemlje, i šefova spoljne politike govoreno je mnogo. Što god su se istoričari više udaljavali od jula 1914, sve su manje pridavali odlučnu važnost odlukama francusko-ruskim u pogledu kakvog austro-ruskoga rata. Poenkareu su zamerali da je on hrabrio i cara Nikolu i Sazonova, da se drže odlučno. Međutim, još se nije uspelo da dokaže drugo do ono što je, posle bavljenja R. Poenkarea u Petrogradu, saopšteno Ser Džordžu Bjukananu, britanskom ambasadoru u Petrogradu, na ime da je na ovome sastanku utvrđeno: 1. puna saglasnost u mišljenju za razne probleme sa kojima se velike države bave da bi održale opšti mir i ravnotežu snaga u Evropi, a naročito na Istoku, 2. odluka da se preduzmu u Beču koraci sa namerom da se spreči zahtev Austro-ugarske za objašnjenje ili makakav korak koji bi bio ravan mešanju u unutrašnje stvari Srbije, i značio napad na njeni suverenitet i samostalnost, 3. svečana „afirmacija" obaveza što ih je savez odredio i jednoj i drugoj zemlji". Da nije bivši francuski ambasador u Petrogradu M. Paleolog, onako literarno, gotovo dramatično prikazao u svojim memoarima bavljenje Poenkarea u Petrogradu, i metnuo onaj sjajan dekor u njega, ostalo bi kao tačno ono što je stvarno bilo: razgovori dva bližna saveznika koji ne znaju još kako će i da li će njihov savez izdržati probu kad dođe sudeni čas, a koji naslućuju da se približuje. Ovako stilska tananost M. Paleologa čini njegovu „Rusiju careva za vreme Velikoga Rata" izvanredno zanimljivom knjigom, ali ona ne može služiti kao neoborivi dokaz da je sve onako kako je opisivao događaje, ljude, sredinu, atmosferu u Petrogradu 1914—1917. (Drugi izvori: Bela knjiga, engleska iz 1914, Memoari Ser Dž. Bjukanana, Britisch Documents, Vol. XI; Au Service de la France I—VII; Sazonov: Ler Années Fatales; Osterreichs Ungarn Aussen Politik 1908—1914; Die grosse Politik 1871—1914; Von Bülow: Denkwürdigkeiten, III; Schmitt B.: The Coming of the War I—II; S. Fay: Der Ursprung des Weltkrieges I—II; Le Monde Slave 1926, 1927, 1928, 1919. Kriegsschuldfrage 1924—1931; Der Krieg 1929—1930.).

Poenkare i Sazonov složili su se još prvoga dana da je nezgodno, gotovo opasno da se ostave u tome času da Austrougarska i Rusija razgovaraju u dvoje, baš koliko i da se dopusti Austro-ugarskoj da razgovara sa Srbijom u tome času. Poenkare je bio

pre zato da Francuska i Engleska učine korake u Beču. On je na prijemu diplomata u tome duhu govorio i austrougarskome poslaniku grafu Sapariju, opominjući ga „da Srbija ima prijatelja u Rusiji koji će biti iznenađeni ako saznadu da su neke krupne mere protivu nje preduzete", da „Rusija neće biti u tome sama, jer Srbija ima i drugih prijatelja u Evropi"; da „to može dovesti do balkanskih zapleta što može imati teških posledica. "Austrougarski poslanik, graf Sapari, odgovarao je tako da je Poenkare stekao utisak da Austrougarska namerava nešto krupno sa Srbijom. Iznenađenje može biti krupno i za Rusiju, te zato ona mora stojati čvrsto, a Francuska uz nju. Opasnost je u toliko ozbiljnija što su se svi njihovi izveštaji poklapali u jednome da će Nemačka pomagati bez rezerve Austrougarsku u nameravanoj akciji protivu Srbije.

Razgovori su morali biti dugi, i išlo se sigurno u pretresanje pojedinosti i svih mogućnosti, među kojima je svakojako i ona o vojničkim merama. Iz polemike koju je Poenkare imao posle rata oko svoga držanja u oči Velikoga Rata, to se vidi jasno. Kao svaki drugi državnik čija je zemlja vezana savezom sa drugom za odbranu obostranih interesa, u julu 1914 morao je misliti na najgoru eventualnost. Ali od toga pa do tvrđenja da je Poenkare hrabrio Rusiju na rat, razmak je ogroman. U julu 1914, sem nade da će biti jednoga dana obračuna sa Nemačkom, drugoga nije bilo. Da je Poenkare mislio na Loren i Alzas, to je nesumnjivo; malo je Francuza koji nisu na njih mislili; ali da je Poenkare mislio da austro-srpski sukob uzme kao povod za rat, za obračun sa Nemačkom, to je netačno i istoriski i psihološki. Poenkare, bolje nego ijedan Francuz, znao je da, baš i da je želeo rat, još nije bilo vreme za obračunavanje dvojnoga sa trojnim savezom. Rusija nije bila spremna; Francuska nije još bila diplomatski spremila savez s Engleskom, niti na Balkanu uredila nesuglasice posle balkanskih ratova.

Kao posledica ovih francusko-ruskih razgovora došlo je uputstvo ruske vlade svome pretstavniku u Beču:

„Dolaze nam glasovi da Austrougarska namerava da u svezi sa događajem u Sarajevu, postavi Srbiji razne zahteve. Molim vas, skrenite pažnju ministru inostranih dela, na prijateljski ali i energičan način, na teške posledice kojima može takav korak odvesti ako bude bio u suprotnosti sa dostojanstvom Srbije. Iz moga razgovora sa francuskim ministrom inostranih dela da i Francuska gleda da ne bude nikakvih promena u odnosima između Srbije i Austrougarske, i Francuska nije raspoložena da trpi neopravdano uniženje Srbije. Francuski poslanik u Beču dobio je naredbu da svetuje austrougarskoj vladi umerenost... I britanska vlada je naredila svome poslaniku u Beču da govori u istome smislu. Ja ne gubim nadu da će u Beču razlog pobediti ratoborne težnje, i da će opomena za vremena data od velikih sila odvratiti Austrougarsku od neopozivih koraka. Pre nego

sami preduzmete kakav korak kod grafa Bertholda o ovome predmetu, molim vas sporazumejte se sa francuskim i engleskim poslanikom; ali nemojte zaboraviti da korak što ga budete preduzeli ne sme izgledati zajednički i jednovremeni, kako ne bi otežali položaj".

Ovaj korak je učinjen 22 jula 1914; uputstvo je stiglo uveče 23 jula 1914 u 3 sata po podne. Šebeku, ruskom poslaniku u Beču, uputstvo je stiglo dockan. Austrougarska vlada je još 20 jula 1914 poslala baronu Gislu u Beograd ultimatum i naredbu da ga 23 jula 1914 u 5 sati po podne preda srpskoj vladi. Šebeko nije mogao izvršiti naredbu svoga ministra još i zbog toga što su poslanici Francuske i Engleske dobili tek posle 23 jula uputstva od svojih vlada šta da učine na Balhaus placu. Da je i stiglo uputstvo na vreme, bilo bi isto ono što se dogodilo; Austrougarska bi izvodila svoj plan, utvrđen daleko ranije, a definitivno zaključen i odobren 14 jula 1914 godine. Ali nije to sve. Austrougarska i Nemačka su opomene iz Petrograda i Pariza uzimali gotovo na šalu.

Baron Tuher, bavarski poslanik u Beču, jedan od dobrih poznavalaca Austrije, saopštio je vladi u Minhen, kako su zdravice (na svečanome ručku izmenjane između cara i Poenkarea u Petrogradu) u Beču dobro viđene, naročito careva zdravica, jer obe zdravice pokazuju da ni Francuska ni Rusija ne hrabre Srbiju. Šta više, one „opravdavaju pretpostavku da se dvojni savez neće protiviti ograničenju sukoba" na sukob između Monarhije i Srbije. Ovakvo razumevanje zdravica moglo je biti stvoreno i depešama što je Balplac dobijao iz Petrograda od grafa Saparija neposredno, i od izveštaja iz Berlina dobivenih posredno. Oba pretstavnika, Austrougarske i Nemačke, u Petrogradu, shvatili su da se Rusija pravi oštra i nepomirljiva, a da će biti popustljiva u poslednjem času. Kako su shvatili, tako su i obaveštavali svoje šefove u Beču i u Berlinu. U Beču i u Berlinu su se bili prevarili, svoje želje i nade uzimali su za nesumnjive postavke, kako je gore jednom rečeno. Rusko držanje u austro-srpskome sukobu smatrali su kao politiku zaplašavanja, čak i posle sastanka Poenkarea sa Sazonovom od 20 do 23 jula 1914 u Petrogradu.

ULTIMATUM SRBIJI

Austrougarski ultimatum Srbiji je objavljen 24 jula 1914. Svuda je utisak bio da je ovo ultimatum a ne kratkoročna nota, kako to zovu i ranije i sada branioci centralnih sila; da je rat tu, da u istoriji nema primera ovakvih stvari. Toga dana je i graf Sapari pošao na „Pjevčeski Most" da saopšti ruskoj vladi kako „Austrougarska nije rđavo raspoložena prema Srbiji i da nikakve mržnje nema prema njoj." Austrougarski poslanik uverava da je ovaj oštri postupak preduzet čisto iz razloga samoodbrane i čuvanja, i čini apel na Rusiju kao monarhiju koja duguje drugim

monarhijama međusobnu pomoć u odbrani protivu rušilaca monarhija. Engleski ministar spoljnih poslova je bio oštar, daleko oštriji nego njegov kolega u Parizu, u oceni ultimatuma.

Rat između Srbije i Austrije ne može biti lokalizovan, kazao je Ser E. Grej knezu Lihnovskome... A šta misle raditi u Petrogradu, ja ne mogu znati, jer nemam vesti. Ali, sumnjam da ruska vlada može preporučiti srpskoj vladi da primi od reči do reči sve uslove (iz ultimatuma)... Upadne li Austrija u Srbiju, evropski rat je neizbežan, nastupiće odmah. Rat između četiri naroda i država (Francuske, Nemačke, Rusije i Austrougarske) imao bi nedoglednih posledica... Ja bih bio gotov da radim da se u slučaju opasne zategnutosti između Rusije i Austrougarske, Engleska, Nemačka, Francuska i Italija, umešaju kao posrednici.

Austriski ultimatum je bio poznat u Petrogradu 24 jula, rano izjutra, iz telegrama ruskoga otpravnika poslova Štrandmana iz Beograda.

— Pa to znači evropski rat, uzviknuo je ruski ministar inostranih dela.

Sazonov je odmah izvestio cara, pozvao sve ministre u sednicu za isti dan, i naredio da se svi diplomatski činovnici na otsustvu vrate na svoja mesta. Kad mu je doneo austrougarski poslanik graf Sapari ultimatum i objašnjenja, Sazonov je bio miran, i rekao je da mu neće za sada ništa kazati o držanju Rusije.

— Vi hoćete da ratujete sa Srbijom. Ja vidim šta je, nemački listovi vas uzbunjuju. Vi ćete zapaliti Evropu. Vi uzimate na sebe veliku odgovornost, vi ćete videti šta će biti ovde i u Londonu i u Parizu, i možda na drugim mestima. To se smatra kao neopravdani napad... Ja znam zašto vi hoćete rat...

— Naše držanje poslednjih godina je obilno dokazima da mi nismo hteli rata, a povoda je bilo mnogo, nama nije trebalo tražiti izgovora... Toliki atentati su počinjeni...

— A može li se dokazati, je li dokazano da su u Beogradu pripremani atentati.

Oko ovoga se razvija razgovor, življi. Graf Sapari tvrdi ono što nije istina: „niko se u Austrougarskoj ne buni protivu Srbijinog integriteta i dinastije". Sazonov kazuje da Srbija neće nikad pristati da se rasturi „Narodna Odbrana".

— Vi hoćete da vaši činovnici učestvuju u uklanjanju buntovničkih elemenata u Srbiji. Srbija neće više nikad biti gospodar u svojoj kući. Vi ćete hteti stalno intervenisati, kakav će to biti život za Evropu.

— Ako Srbija pokaže dobru volju, biće miran kao i do sada.

Sazonov nije verovao u podatke što su išli uz ultimatum, i bunio se što su zahtevi Srbiji postavljeni u formi ultimatuma. Srbija bi možda mogla da dokaže netačnost navedenih optužaba. A kad mu je Sapari rekao da se nada da će načelo održanja monarhije biti ono što će ujediniti sve civilizovane države, i izjavio

žaljenje ako on u Rusiji ne nađe odziva, Sazonov mu je odgovorio: „Ideja monarhije nema nikakve veze sa tim".

— Čim ste vi i dosije i ultimatum spremili, vidi se jasno da vi niste težili da se nepristrasno prouči celo pitanje.

— Naša istraga po ovome predmetu je dovoljna da utvrdi naše mišljenje, a mi smo gotovi da dajemo i dalja obaveštenja silama, jer mi nemamo što da krijemo, kaže Sapari.

— Posle vašega ultimatuma, mene je napustila svaka radoznalost. Vi hoćete rat, i popalili ste iza sebe sve mostove.

— Mi smo najmiroljubivija monarhija na svetu, mi želimo bezbednost naše teritorije od revolucije i sigurnost naše dinastije, sigurnost od bombi.

— Vidi se kako ste miroljubivi, bacate oganj u Evropu.

I tako se nastavlja međusobno pretresanje oko toga — i svršava se oštrim procenama bečke politike.

— Vi nastavljate politiku grafa Forgača u Beogradu... Fridjungovog procesa.

I ako je S. D. Sazonov bio uzbuđen ipak je video stvar dobro. Austrougarska je želela da lokalizuje svoj oružani sukob sa Srbijom, ne verujući da će sukob izazvati evropski rat; a nagađao je da će Austrougarska Srbiju ako ne sasvim uništiti a ono umanjiti teritorijalno. Godinama su se Rusija i Habsburzi parbili oko Balkana, i Austrougarska nije uvek čuvala ni svoja obećanja ni svoju reč davanu Rusiji. Graf Erental je dao poslednji primer takvoga ponašanja prilikom aneksije Bosne i Hercegovine.

Sazonov je odmah stupio u bliži dodir sa pretstavnicima V. Britanije, Francuske, Italije i Srbije. Trebalo je znati njihovo mišljenje, čuti njihov savet, i uputstva njihovih vlada. Ministarske sednice i savetovanja su neprekidna. Njegovo je držanje sve određenije posle tih razgovora. Čim Austrougarska daje priloge ultimatumu, te ga njime objašnjava, to je sve tvrdi osnov za sumnju a) da ona ne želi nikakve debate o tome da sarajevski atentat smatra kao dokazanu krivicu Srbije, b) da gleda na sukob sa Srbijom kao jedan privatni obračun, a ne kao evropsku stvar. Zato Rusija ne može dopustiti da se spor tako rešava, krivica Srbije nije dokazana, a austrougarska optužba sumnjive prirode. Prvo, dakle, dokazati krivicu Srbije, pa onda tražiti od Srbije zadovoljenje. Politički zahtevi ne mogu biti primljeni, nego samo legalni. Ruski ministar je, prema tome mislio, da treba celu stvar staviti na proučavanje pred Evropu.

Ovako je otprilike objašnjavao nemačkom ambasadoru u Rusiji liniju ruske politike u ovom pitanju, ne krijući da će Rusija ratovati ako je namera Austrougarske da „proždre Srbiju". Sazonov je ostao pri svojoj sumnji o pravim namerama dunavske monarhije i onda kad je graf Purtales davao uveravanja da Nemačka želi mir, a da njen saveznik, Austrougarska, „sigurno misli samo da kazni Srbiju, koja je kaznu zaslužila". Nemački ambasador je, međutim, da li što je to njegova želja bila ili što

drugo, svoju vladu obaveštavao vrlo optimistički. On je od 1908 pisao i govorio iz Petrograda da Rusija neće još za dug niz godina ratovati. On je to verovatno zaključivao iz svojih razgovora sa pretstavnicima najotmenijih krugova, sa plemstvom ruskim, koje je bilo u istini miroljubivo. Malo je kome od ruske vlastele, naročito malo kome od onih ruskih plemića, inače dobrih Rusa i rodoljuba, u čijim žilama nije tekla prava ruska krv, dolazilo na pamet da se može i da treba zbog Srbije ratovati. U njihovim očima Srbija je bila ili nepoznata ili rđavo zapisana. Graf Purtales je, međutim, prenebregavao javno mnenje i ruski narod. On nije, s obzirom na tadanji režim u Rusiji, mogao ni verovati da će slavensko osećanje kod Rusa, u danom času, imati velikog uticaja na rusku spoljnu politiku. On je zaboravljao da je šef spoljne politike bio ne više Girs, ne Lamsdorf, nego posle Izvoljskoga, Sazonov, a šef glavnoga generalštaba Januškevič. On možda nije znao da u redakcijama „Novog Vremena," „Petersbur. Vjedomosti", sede „ruski ljudi" sa slovenofilskim težnjama. Njega su mogli zavesti članci „Rječi", u čijoj redakciji nisu bili dobro zapisani oni koji su dobro govorili o Srbima, te je svojoj vladi u Berlin javljao, tih sudbonosnih dana, da se ne brinu. Dokle je dopisnik „Tajmsa" telegrafisao svojoj redakciji da je javno mnenje besno na Austrougarsku, čiji ultimatum smatra kao brutalan i neopravdan, dokle je Ser Džordž Bjukanan telegrafisao britanskoj vladi da sva ruska štampa, izuzev P. Miljukova „Rječ-i", osuđuje akciju Austrougarske protivu Srbije i veruje da je u tome pomogla Nemačka, — grafu Purtalesu je dovoljno da u obliku službenog raporta saopšti da Rusija neće u zaplete zbog svoje unutrašnje situacije, i ako je, posle pretresa na sednici ruske vlade i razgovora sa carem, izdato u Petrogradu jedno ozbiljno službeno saopštenje. Prema tome saopštenju je ultimatum Srbiji zadao ruskoj vladi najveće strahovanje i privoleo je da prati razvoj sukoba između dve zemlje prema kome Rusija ne može biti ravnodušna. Graf Purtales je, dalje, zanemario da obavesti Betmana Holvega da sva ruska štampa, naravno i uvek s izuzetkom Miljukovljeve „Rječi", traži da se odmah dovedu u mobilno stanje sve granične trupe prema Austriji. Njemu se pisanje ruske štampe čini da je „primetio ravnodušno prema austro-srpskome sukobu".

Na primeru ovoga nemačkoga poslanika može se još jedanput videti koliku i kakvu igraju ulogu u svetskim događajima imponderabilia. Graf Purtales je dejstvovao svojim, iako iskrenim, ali neodgovarajućim stvarnosti depešama na odluke berlinske. Nemačka politika se oslanjala u tome času prilično na pretpostavkama da ni Rusija ni V. Britanija neće ulaziti u evropski rat. Da se u Berlinu znalo pravo raspoloženje u Rusiji, i da je Engleska diplomatija jače pritisla od početka na svojem držanju, ne bi, može biti, toga puta, u julu 1914 došlo do rata. Da je vlada Betmana Holvega i Vilhelma II čula da će Rusija ući u

rat ako Austrougarska upadne u Srbiju, i da je rečeno u Londonu da će V. Britanija, ako se Nemačka umeša, ući u rat na strani Francuske, u leto 1914 ne bi bilo rata povodom sarajevskoga atentata. Druga bi prilika uzeta bila da se ogledaju dve grupe velikih sila sastavljenih u trojni savez i u trojni sporazum. Svi su se, sem Austrougarske, plašili opšte akcije, a nisu činili što treba da se ova u začetku spreči. Predaja austrougarskog ultimatuma u Beogradu, požurivana iz nemačkoga glavnoga generalnoga štaba, stavila je u pokret mobilizacione mašine rusku, austrougarsku i nemačku. A kad se ove krenu retko kad ih može kogod ustaviti; mobilizacija retko kad da nije odvela u rat.

RUSKE PRIPREME

Sazonov je vodio na dan saznanja za ultimatum razgovor sa šefom ruskoga generalštaba generalom Janjuškevičem za jednu delimičnu mobilizaciju vojske u okruzima prema Austrougarskoj.

Prema kazivanju generala Dobrorolskoga, šefa mobilizacionoga odeljenja ruskoga gl. štaba, general Janjuškevič je njemu kazao 24 jula 1914 pred podne, da posle austrougarskoga ultimatuma Rusija ne može ostati ravnodušna prema sudbini Srbije. U „Ruskom Invalidu" će izaći sutra jedna službena opomena da Rusija sa zapetom pažnjom prati pregovore između beogradske i bečke vlade i da neće ostati ravnodušna ako se dirne u dostojanstvo i u celokupnost toga po krvi srodnoga nam srpskoga naroda". Je li gotovo sve za objavu mobilizacije? — Jeste. — Onda mi kroz jedan sahat donesite raspored mobilizacije s obzirom na objavu mobilizacije prema Austrougarskoj s tim da se ne daje nikakva povoda Nemačkoj da misli da je to neki neprijateljski akt prema njoj". Dobrorolski se branio od ove naredbe rekavši da ne može biti ni govora samo o vojnim okruzima kijevskom, odeskom, kazanskom i moskovskom, jer ruski mobilizacioni plan pretstavlja jednu celinu, jedan deo stavlja u pokret celu mašinu; politika ne može menjati strategiju i delimična mobilizacija vodi zbrki i t. d. Ali, izvršiti je morao naredbu, jer je trebalo dati razloge tvrdnji Sazonova da ultimatum znači evropski rat.

Sazonov je, po prijemu prepisa austrougarskoga ultimatuma, mislio da će Austrougarska odmah napasti Srbiju i da se uopšte neće moći izbeći rat. Pre nego će ruski car doneti kakvu god bilo odluku o daljem, ruski ministar je želeo da vidi kako stoji stvar sa saveznicima Rusije na Zapadu. I na njegovo iznenađenje on je naišao na ovo. Engleski ambasador će, saslušavši mišljenje Sazonova o austriskome ultimatumu Srbiji, odgovoriti dosta rezervisano. „Ja verujem da će se vlada britanska solidarisati sa vladom ruskom u osudi austriskoga rada, ali ne bih rekao da će, ako dođe do rata, Engleska ući odmah, jer bi rat buknuo brže..."

Francuski ambasador je govorio drukčije. Moris Paleolog kaže „da će Francuska, ne samo dati Rusiji svaku potporu diplomatskoga karaktera, nego će ići i dalje". To dalje je bilo izvršenje obaveza koje je primila u ugovoru o savezu sa Rusijom.

Engleski poslanik, Ser Džordž Bjukanan — kome će se docnije prebacivati i beležiti u krivicu i revolucija ruska i nedovoljna aktivnost u spasavanju ruske carske porodice, nije ni mogao drukčije govoriti. Niti je imao uputstva, niti je spoljna politika engleskih liberala imala u kakvoj bilo kombinaciji neku akciju u Evropi. Tradicije su bile „nikad i ni u kakav kontinentalni rat kad nisu u pitanju neposredni interesi Engleske". Mesto toga on je predložio Sazonovu da se pokuša odmah dobiti u vremenu, t. j. da se traži od Austrougarske da produži rok od 48 sati, koliko je ostavljeno Srbiji za odgovor na ultimatum. Sazonov je primio taj predlog i toga istoga dana uputio telegram u Beč da se od bečke vlade traži produženje toga roka. „Saopštenje vlade austrougarske silama sutra dan po predaji ultimatuma u Beogradu ostavlja silama potpuno nedovoljan rok da preduzme ma šta... da bi se sprečile neproračunljive posledice što mogu sledovati ovakvom postupku... izgleda neophodno da treba produžiti rok dat Srbiji za odgovor... treba vremena da se sile upoznadu sa rezultatima istrage na kojima Austrougarska zasniva svoje optužbe... I tek ako sile budu ubeđene da su izvesni zahtevi Austrougarske opravdani, mogle bi dati vladi Srbije izvesne savete. Ako Austrougarska odbije da produži rok za odgovor na ultimatum onda i njen korak kod sila ostaće bez važnosti i protiviće se sa temeljima međunarodnih odnosa". Sazonov je objasnio da se to čini kako bi sile imale vremena da prouče austrougarsku notu, i da bi se mogla pozvati Srbija na umerenost. Sazonov je već imao u rukama telegram zastupnika ministra inostranih dela i šefa vlade srpske dr. L. Pačua: „...Srpska vlada nije još donela nikakvo rešenje (o ultimatumu) jer ni svi ministri nisu još u Beogradu, ali već sad mogu reći da su zahtevi takvi da ih u celini ne može primiti nijedna srpska vlada". A N. Pašić, čim se vratio (25 jula 1914 izjutra) u Beograd telegrafiše u Petrograd „sutra (25 jula 1914) u subotu do 6 časova po podne predaću odgovor na austrougarski ultimatum. Umoliću prijateljske države da zaštite nezavisnost Srbije. Ako je rat neizbežan, Srbija će ga voditi". Ruski ministar inostranih dela će preko ruskoga poslanstva u Beogardu saopštiti vladi Srbije: „Ako je Srbija u tako očajnom položaju da se ne može sama braniti onda bi, može biti, bilo bolje da se Srbija u slučaju napada Austrije na Srbiju ne brani nikako nego da se povuče, i da dopuštajući neprijatelju da okupira njenu teritoriju, učini apel na sile". Sazonov je poslaniku Srbije u Petrogradu davao u isto vreme slične savete, preporučujući da Srbija bude što je moguće umerenija.

Sazonov nije bio miran; njegov razgovor sa Ser Džordžom

Bjukananom ga je bunio ne više kao Slovenina nego kao Evropejca. Njemu je izgledalo da Englezi ne shvataju značaj austrougarske akcije, čiji je izraz bio ultimatum. On je jasno video da će doći do rata u Evropi, ako se sile trojnoga sporazuma ne jave kao jedna celina pred nemačkim. Nemačka neće rat samo u onome slučaju ako se Engleska, Rusija i Francuska pokažu čvrste, a naročito ako Engleska stavi otvoreno još sad do znanja Berlinu da će ona biti na strani Pariza i Petrograda ako dođe do kakvih zapleta povodom austrougarskoga ultimatuma. Docnije, u svojim beleškama „Sudbonosne godine" (Les Années fatales", Paris, Payot 1927) Sazonov će se sećati tih svojih napora. „Ja sam bio i onda i sada ubeđen, — pisao je on — da bi rat bio odgođen za mnoge godine, možda za navek, da je tada Engleska stala čvrsto uz Francusku i Rusiju. Da je Engleska odmah stala uz dvojni savez, Berlin bi drukčija uputstva i savete slao u Beč". Sećaće se da je on dodirivao najtanje žice osetljivosti engleske „ravnotežu u Evropi i ulogu arbitra". „Engleska neće dugo čekati, nadam se — telegrafiše Sazonov Benkendorfu u London — i stati za održanje ravnot že u Evropi, za koju je uvek stajala, a koja će se, ako Austrija pobedi, poremetiti". Sazonov je preko svojih pretstavnika uputio srpsku vladu, da se i sama obrati londonskome kabinetu u tome duhu. Na to je iz Londona srpska vlada dobila samo ovakve indikacije: a) odgovor treba da dadne puno zadovoljenje Austriji ako se utvrdi da ima saučesništva za ubistvo u Sarajevu, b) za ostalo Srbija zna šta joj treba odgovoriti; c) Engleska će donositi odluke tek posle dogovora sa Rusijom i Francuskom.

Sazonov je uvek podvlačio da Rusija neće dopustiti da, slomivši Srbiju, Austrougarska bude gospodar na Balkanu.

Sazonov je Nemcima stavljao u izgled toga radi da će, imajući pored sebe Francusku, biti gotova da pogleda u oči i opasnostima rata. Od austrougarskoga ambasadora, kao što se ranije videlo, ruski ministar inostranih dela nije ni malo krio opasnost koja pretstoji austrougarskoj i Evropi ako Austrougarska ostane pri svome. A graf Berthold je docnije govorio, i u časovima najtežim za evropski mir, da u njegovim namerama nije bilo nikada da ma i za dlaku popušta".

VOJNIČKE MERE RUSIJE

Još dok se Poenkare bavio u zvaničnoj poseti u Petrogradu, Sazonov je pominjao mobilizaciju. Na ručku u Zimskom Dvoru, na kome se nemački ambasador graf Purtales javio demonstrativno u maloj uniformi „da bi pokazao kako Poenkarea ne smatra kao suverena jedne republike", Austrija je mogla čuti da će Rusija biti odlučna u pogledu čuvanja Srbije. Kad je Sazonov video da neće pomoći njegovi razgovori sa grafom Saparijem on je 24 jula po podne sazvao sednicu ministarskoga saveta, koji usvoji odluku

da se caru Nikoli II podnesu na odobrenje ove odluke: a) da se dogovorno sa drugim silama Evrope dejstvuje na Austriju da Srbiji produži rok za odgovor na ultimatum kako bi one proučile material o sarajevskom atentatu, što Austrougarska stavlja u izgled; b) da se Srbiji savetuje da se ne opire oružjem na slučaj da Austrougarska vojska umaršira u Srbiju, nego samo da objavi da se ispred nasilja povlači a da predaje svoju sudbinu u ruke evropskih sila; c) da se izvrši mobilizacija vojnih okruga kazanskog, moskovskoga, odeskoga i kijevskoga i celokupne mornarice u evropskim vodama; d) da se dopuni ratni material i e) da se povuku depoziti iz Nemačke i Austrougarske.

Na ovaj način Rusija je odlučila da se rat ne može lokalizovati i da mobilizacijom četiri vojna okruga pokaže da će „stajati uz Srbiju". Nemačkome ambasadoru, koji je toga dana govorio Sazonovu po naredbi svoje vlade, ruski ministar inostranih dela je odgovorio jasno: Austrougarska ne može biti i tužilac i sudija, nego samo ono prvo, a Evropa sudija. Graf Purtales je pokušao da razuveri Sazonova u njegovome zahtevu da se spor austro-srpski iznese pred konferenciju evropskih sila: „šta će biti ako se podele mišljenja, a podeliće se? sukob među njima". Sazonovu je tada prekipelo slušajući ovoga diplomatu koji je pred očima imao samo svoju želju a u glavi interese Austrougarske, da ne bude rata i da saveznika čuva. I kad mu je Purtales rekao:

— Vas mržnja prema Austrougarskoj zaslepljava, Sazonov je prasnuo.

— Ne mržnja, ja ne mrzim Austrougarsku, nego je prezirem. Austrougarska traži povod da Srbiju uništi, ali u tome slučaju će Rusija ratovati sa Austrougarskom... Vi govorite o nekakvoj lekciji Srbiji. Neće to Austrougarska. Kad proguta Srbiju, doći će na red Bugarska, a onda ćemo je mi Rusi imati u Crnome Moru.

Graf Purtales je izašao iz Sazonovljeve sobe ni malo nezbunjen ovakvim govorom; on je verovao da će Rusija i ovoga puta popustiti. Nekoliko reči u svoje vreme, kao ono 1909, pa će pognuti glavu pred Nemačkom i pustiti Austrougarskoj da sudi Srbiji kako zna. Graf Purtales je verovao ono što je govorio Sazonovu „da Austrougarska neće ni jezičak zemlje od Srbije uzeti", on nije znao da je bečka vlada davala lažna obećanja u tome pogledu svima, pa i Vilhelmu II još 5 jula 1914 prilikom misije grafa Hojoša u Berlinu. Nemački vojni izaslanik „pri carevoj personi" fon Helius, nemački vojni izaslanik „kod ruske vlade" slušali su i gledali toga dana sve ono što je kazivalo da se rat sprema. Jedan će čuti „da se ne razgovara kad su topovi napunjeni", „da se vrlo ozbiljne stvari spremaju", drugi će slušati kako se prave ovacije Velikome Knjazu Nikolaju Nikolajeviću, ruskom glavnokomandujućem s uzvicima „dole Austrija". Svršeni pitomci vojne akademije su proizvedeni toga dana u čin oficira i t. d.

Vojnici koji su učestvovali u razgovorima za mere koje treba

preduzeti nisu se slagali u pitanju delimične mobilizacije. Jedni su mislili da se može bez štete po plan opšte mobilizacije izvesti, drugi da će to napraviti zbrku. Sazonov je ubedio sve da će delimična mobilizacija četiri gore pomenuta vojna okruga, to jest 13 korpusa, olakšati posao opšte mobilizacije ako dođe do rata sa Nemačkom. Car Nikola II je odobrio da se izvrši mobilizacija četiri granična okruga, ali da se ministru Sazonovu ostavi pravo da odredi, prema razvoju događaja, dan i čas kad će se i ta mobilizacija izvesti. Sazonov je mislio da će Austrougarsku zastrašiti; on je previdao onu važnu stvar na koju se treba docnije ovde vratiti, na tajni sporazum između Nemačke i Austrougarske od 1909. Po tome vojnome sporazumu između oba glavna generalštaba svaka mobilizacija Austrougarske gotovo automatski izaziva i mobilizaciju Nemačke.

Car Nikola je dalje odobrio da se prekinu manevre koje su u junu i julu bile vođene po Rusiji i da se sve trupe vrate u svoje garnizone. To je na dan 26 jula 1914 moglo da pretstavlja oko 1,100.000 vojnika na okupu. Car Nikola II je takođe proizveo svršene akademce za oficire, ruskoj vojsci je tada trebalo još oko 3000 oficira, i pristao da se duž cele austro-nemačke granice objavi opsadno stanje. Uz ovu meru došla je i poslednja, izdate su tajne naredbe da se vrše sve pripremne mere što prethode ratu, predmobilizacione mere; što će reći poziv rezervista i narodne odbrane. S obzirom na nedostatak železnica, dobrih puteva, na prostranost ogromnih vojnih okruga, na sporost i na nedostatke mobilizacionoga mehanizma, Rusija je imala naročitu odredbu o t. zv. periodi ratnih priprema; to je bilo ono vreme što prethodi otvaranju naprijateljstva, a pripreme se sastojale u glavnome da se obezbedi uspešno mobilisanje trupa i izlaženje na ratište. Po toj uredbi mogle su se preduzeti dve vrste mera. Prva vrsta mera bila je ova. Čim car odobri stupanje na snagu uredbe, rezervisti i poslednja odbrana pozivaju se na vežbu, i to rezerva u delu one granične teritorije u kojem će se vršiti mobilizacija, a poslednja odbrana se ima rasporedivati za čuvanje mostova, telegrafa, magacina, i t. d. Druga vrsta mera je bliža već samim operacijama: rekvizicija stoke, hrane, preseljavanje stanovništva sa granice, polaganje mina u pristaništima, rekvizicija trgovačkog brodovlja, i t. d. Zato što su neke mere od ovih u razmaku od 25 do 31 jula 1914 preduzimate pojedinačno na granici prema Nemačkoj (na primer u okrugu Suvački) i što je general Dobrorolski o tome pisao posle rata kao o početoj mobilizaciji, mnogi čine odgovornom Rusiju, smatraju da je ona kriva što je svetski rat otpočeo. Da ruski ministarski savet nije naredivao takve mere pod raznim izgovorima, tvrde oni, ne bi došlo do nemačke mobilizacije. Teško je onima koji su poznavali glomaznost i sporost ruske administrativne mašine kao i nedostatke strategiskih puteva i željeznica prema Nemačkoj, verovati da su izvesne mere iz ove periode za mobilizaciju činjene sa namerom da se oglasi rat Nemačkoj.

Ove mere su bile samo mere predohrane, zaštitne; ruska vojnička snaga je bila velika, ali i teška, nekretljiva, te su morale biti preduzimane mere da Nemci iznenada ne izvrše napad. Znalo se ranije u glavnim štabovima Francuske, Engleske i Rusije o planu nemačkog glavnoga štaba da napade izvršuje, — kad dođe do rata — brzo, munjevito. Osim toga, ruski vojnici su bili naklonjeni pre s Austrougarskom račune svršiti nego sa Nemcima. Pa i mobilizacija ruske vojske u četiri granična okruga, prema Austrougarskoj, pre će biti jedno sredstvo za zaplašavanje ove poslednje, prinuda na popuštanje u austro-srpskome sporu, nego ozbiljno sredstvo za ratovanje. Sazonov, i ako je više puta govorio da je rat na pragu, verovao je do poslednjeg časa da će se austro-ruski spor oko Srbije svršiti na miru. Ministar vojske davao je nemačkome vojnom izaslaniku obaveštenje da će se mobilizacija u četiri granična vojna okruga prema Austrougarskoj izvršiti ako i kad Austrougarska uđe vojskom u Srbiju, ali ni pod kakvim uslovima neće se mobilisati vojni okruzi prema Nemačkoj (Varšavski, Vilnenski, Petrogradski). Nemački vojni izaslanik je bio mišljenja da Rusija ne misli na rat sa Nemačkom, da nije mobilisala, da mu izgleda „da Rusija želi dobiti u vremenu da bi se mogla naoružavati i dalje, da unutrašnje stanje zadaje vladi brige, svi se nadaju u Nemačku i u posredovanje kajzera". Na ovaj izveštaj nemačkoga vojnoga izaslanika — koji je odmah saopšten savezniku u Beč — došao je savet iz Beča da Nemačka ne treba da veruje Rusima. Osim toga, vojnici iz Beča naginju na to da i Nemačka počne bar sa nekim vojničkim pripremama s obzirom na nemački plan fon Šlifena za napad na Francusku munjevitom brzinom, a posle uništenja vojske francuske oboriti se celokupnom snagom na Rusiju. Plan dobar ali koji će docnije Vilhelm II okrenuti naopako, i doprineti nemačkome neuspehu na Marni 1914.

AUSTRO-NEMAČKA IGRA

Ruski predlog da se Srbiji produži rok za odgovor na austriski ultimatum naišao je u Berlinu na opstrukciju. Iz telegrama što su objavljeni do sada vidi se vrlo dobro namera da se spreči svako produženje roka. Nemački državni sekretar fon Jagov, i ako je davao uveravanja da će dejstvovati na Beč da primi ovaj ruski predlog, činio je da stigne u ruke grafa Bertholda tek kad bude dockan. Jagov je sprečio i brzu posetu ruskoga otpravnika poslova da mu lično saopšti ovaj predlog Sazonova, a kad ga je i primio, na navaljivanje ruskoga diplomate, onda mu je kazao da je sad dockan za makakvu radnju u Beču. A kad mu je Bronevski rekao da to može imati ozbiljnih posledica, onda je Jagov odgovorio:

— Vi treba da ste umireni, jer je bečka vlada juče dala uverenje knezu Kudaševu, ruskome otpravniku poslova u Beču, da ne namerava postavljati nikakve teritorijalne zahteve.

Nemački ministar spoljnih poslova je, netremice gledajući u oči g. Bronevskoga, i ako su on sam, kao i njegovi šefovi, nemački car i kancelar, znali da je Austrija nameravala uzeti jedan deo Srbije. On lično je pre desetak dana telegrafisao nemačkom poslaniku u Beču da se tačno obavesti od vlade bečke šta ona namerava da uzme teritorialno od Srbije. Jagov to traži kako ne bi Italija i Engleska bile razdražene ako saznadu za to, ali preporučuje i ovo Čirškom: „radite tako da ne ostavite utisak kao da bi mi želeli da pravimo bečkoj vladi smetnje ili da joj propisujemo neke granice do kojih može ići". Ova „dupla igra" berlinske vlade nije bez značaja za pitanje odgovornosti za rat.

Grafu Bertholdu je položaj lak na dan 25 jula 1914. On je verovao u ono sve što su javljali austrougarski poslanici iz Pariza i iz Berlina. Onaj iz Berlina javljao je da su u Berlinu „u punoj saglasnosti sa sadržajem austrougarskoga ultimatuma". Onaj iz Pariza saopštavao je povoljne stvari o raspoloženju u Francuskoj. Onaj iz Petrograda opet da se Rusi nešto kolebaju; London je daleko i „nije mnogo interesovan", prema tome „sve se razvija redovno". Grafu Bertholdu je bilo sve jedno što je on ruskome otpravniku poslova u oči govorio neistinu kad je knezu Kudaševu rekao: „svaka namera da uzmemo štogod teritorijalno od Srbije daleko je od nas". Dve je stvari krio austrougarski ministar spoljnih poslova, graf Berthold, jedna je da hoće deobu Srbije, druga da hoće rat sa Srbijom. Bečka diplomatija je često sa omalovažavanjem govorila o balkanskim diplomatima, ali je radila gore nego oni. Neistina oči u oči je, eto, bila jedno sredstvo koje su i graf Berthold i svi drugi mađarski grafovi u austrougarskoj diplomatiji u 1914, — Forgač, Hojos, Šapari, Sečenj, upotrebljavali neštedimice. Osim toga, graf Berthold se izvukao, pobegao iz Beča 25 jula 1914 da bi osujetio kakve nove korake velikih sila u pogledu produženja roka ili izmene ultimatuma, sredstvo što „junaci od megdana i plave krvi" ne bi trebalo da upotrebljavaju. Knez Kudašev je morao tako reći da ga juri od stanice do stanice na putu od Beča do Išla da bi mu saopštio predlog Rusije za produženje roka Srbiji za odgovor na ultimatum. Graf Berthold je sa stanice Lambah odgovorio da ne može produžavati gornji rok, ali je dodao „mogu se prekinuti i diplomatski odnosi pa ipak ne doći do rata ako Srbija primi doslovno ultimatum i plati oštetu za sve troškove za vojne pripreme". U tome času je već austriski poslanik imao naredbu, opet od istoga grafa, da ne govori ni ruskome ministru Sazonovu, ni markizu Karlotiju, italianskom ambasadoru u Petrogradu, o tome da Austrougarska neće ni pedlja teritorije od Srbije. To se poklapalo jednovremeno sa pretnjom Rusiji „da u slučaju austro-ruskoga sukoba Austrougarska neće biti sama". Očiglednije se nije mogla pokazati namera Dunavske monarhije da ratuje pa makar šta bilo. Da drugoga dokaza nema sem ovoga on bi dovoljan bio za krivicu za odgovornost Austrougarske 1914. Ako

se ovome doda ona žurba da se objavi rat Srbiji dokle Rusija još nije donela nikakvu odluku; graf Berthold je žurio misleći da će na taj način sprečiti mešanje trećih sila u austro-srpski spor. Berlin je i sam bio toga mišljenja i upućivao Beč da tako postupa, da što pre stavi svakoga pred svršen čin. Ne treba smetnuti s uma da je nemački poslanik u Londonu slao ozbiljne opomene vladi u Berlin, da engleska vlada smatra austro-srpski spor kao deo austro-ruskoga spora, i da će rezultat sadanje akcije grafa Bertholda dovesti do rata između Austrougarske i Rusije, a posle i do Evropskoga rata. Knez Lihnovski je zato gotovo preklinjao nemačkoga kancelara da primi predlog Ser Edvarda Greja da Engleska, Nemačka, Italija i Francuska uzmu na sebe celo pitanje i reše ga kako to interesi Evrope zahtevaju. Betman Holveg je to primio, ali ispod ruke je kvario planove i namere V. Britanije da se dođe do četvorne konferencije. Dokle je preko poslanika u Londonu hvalio predlog Ser E. Greja, dotle je preko poslanika u Petrogradu spremao rat protivu Rusije. Dokle je knezu Lihnovskom telegrafisao u London „da je Nemačka gotova da, sa drugim silama, posreduje između Austrougarske i Rusije", dotle je grafu Purtalesu u Petrograd javljao: „Otkako je graf Berthold izjavio Rusiji da Austrougarska ne smera oduzimati od Srbije ni komada zemlje, nego samo želi da bude sa te strane mirna, mir u Evropi zavisi od Rusije... Mi verujemo da ona neće preduzeti nikakav korak koji bi doveo mir u opasnost..." Mobilizacija značiće rat..." To je značilo i primorati Rusiju na popuštanje t. j. pristati da Austrougarska sama obračuna sa Srbijom, i privoleti druge velike sile da se sve okrenu protivu Rusije. „Lokalizovati sukob na Austrougarsku i na Srbiju, i osamiti Rusiju za svaku diplomatsku akciju", to je crveni konac kroz splet od depeša i naredaba za ovo vreme u oči glavnoga akta velike evropske tragedije 1914—1918; a sve je išlo za tim da se oslabi pre velikoga sukoba Dvojni Savez i Trojni Sporazum. Betmanu Holvegu se činilo da će to biti lako; odvojiti Francusku od Rusije izgledalo je sitna stvar, jer su se i nemački poslanik fon Šen i britanski poslanik u Parizu Berti slagali da Francuska nije luda da podržava Rusiju „u jednom tako nepovoljnome događaju" kao što je ovaj sa Srbijom. Berlin je bio pod utiskom da unutrašnji položaj u Francuskoj nije dobar, strasti partiske su se rasplamtele toliko da vlada Vivijanijeva mora savetovati Rusiji da pokazuje manje brzine i žara u svojoj borbi za svoju slovensku braću, koja su umešana u sarajevski događaj. Sudeći po prvim odjecima u francuskoj javnosti i izjavama zastupnika francuskog ministra inostranih dela, Betman Holveg i njegovi potčinjeni mogli su u takvo štogod verovati, tim pre što su i iz obaveštajnog odeljenja nemačkog glavnoga generalštaba dobijali vrlo povoljne prognoze za svoje namere. Osim toga, verovali su da će nemačkom poslaniku poći za rukom da raznim putevima utiče na francusko javno mnenje da ono napravi pometnju u Petrogradu, i Rusija dobije utisak da je Fran-

cuska neće pomagati. (U tome pogledu su naročito računali na „Petit Parisien", „Eclair", Le „Matin"). Ali Francuska se držala lepo, ona je izbegla i „najmanji izgled neslaganja između Rusije i Francuske, i ako je fon Šen pokušavao na sve moguće načine da privoli zastupnika ministra inostranih dela, Bjenveni Martena, da objavi jedno službeno saopštenje „da su Nemačka i Francuska složne da se drže neutralno u austro-srpskom sukobu".

— Svršiće se —

Е. Сталински
(Превео *Е. Захаров*)

НА ГРАНИЦИ ДВЕ „ПЈАТИЉЕТКЕ"

„Пјатиљетка" за четири године, под чијим је знаком био цео унутрашњи живот Русије последњих година, постепено се приближава крају. Већ је у прошлости трећа „одлучујућа" година, и ми смо сада посматрачи четврте, и последње године петогодишњег плана. Уз то, бољшевичка власт обзнанила је своју намеру да 1933 године приступи остварењу нове, друге „пјатиљетке".

План нове петогодишње изградње у грандиозним размерама није још коначно израђен, али су његове основне линије већ обележене. И у чланцима водећих органа совјетске штампе, а нарочито у говорима бољшевичких „вођа" на последњој (XVII) партиској конференцији, обележја и задаци другог петогодишњег плана осветљени су потпуно.

Русија се, на тај начин, налази на граници два петогодишња плана — једног који се довршава и другог који се припрема. Разумљиво је да ће се други петогодишњи план остваривати на темељу оних услова који су се створили као резултати првог плана. Други ће план у пракси претстављати органско продужење првог. Исто тако, потпуно је разумљиво да ће од природе ових резултата бити у огромној мери зависни успеси или тешкоће, везани са остварењем другог петогодишњег плана, као и реалне димензије оних материалних жртава које ће овај план од државе затражити. Од овог ће исто тако зависити, не у маљој мери, и то како ће она нова, још проширенија индустриска изградња, коју жели бољшевички Кремљ, утицати на живот народа. Све ово има, наравно, да буде од знатног утицаја на одређивање развоја унутрашње ситуације у СССР.

Граница две „пјатиљетке" јесте за Русију и све народе који у њој живе нека врста историске међе. Она добија огроман, одлучујући значај за судбину Русије, за сада још скривену под маглом будућности.

И ако петогодишњи план за четири године још није завршен, ипак се његови претходни општи резултати оцртавају и сада са довољном јасношћу, на основу резултата који су постигнути. Трећа година није без разлога била, према званичним бољшевичким изјавама (а оне су одговарале правом стању ствари) „одлучујућа".

Према карактеру самог петогодишњег плана и његовој конструкцији, трећа година имала је да покаже потпуно видљиве и конкретне резултате трогодишњих напора за преоријентацију свих основа газдинства у СССР и радикални преображај целог социалног склопа државе.

Трећа година имала је да реализује резултате изградње у претходним годинама и да подвуче ове резултате, којима су жртвована огромна средства и који су захтевали нечувено исцрпљење свих снага државе. Трећа година била је, тако рећи, кулминациона тачка петогодишњег плана, са које је могао да се види цео пређени пут, као и пут који још има да се пређе да би циљ био остварен.

Трећа година била је одлучујућа стога што је од њених резултата зависио одговор на питање: да ли ће „*пјатиљетка*" *за четири године бити остварена или не...*

Чинећи покушај анализе ових резултата не смемо да заборавимо да „пјатиљетка" није била *само* план индустриске изградње, ма да и пројектоване у огромним размерама. Као што смо већ истицали на странама „Руског архива", петогодишњи план, и ако упућен решавању привредних задатака, није чисто економски план. У њему је економија тесно испреплетана са политиком. Петогодишњи план јесте план политичко економски. Његови привредни циљеви по своме облику и суштини потчињени су политичким интересима комунистичке странке, која се налази на власти. Као што то истичу аутори плана, и као што је то у своје време објавио и сам Стаљин, „пјатиљетка" не тежи општем порасту снага производње. Ако би то било тако, онда се привредна изградња у СССР не би ничим разликовала од привредне изградње у капиталистичким државама. Петогодишњи план, потпуно проткан класним моментом, тежи *само* оном порасту снага производње којим би била осигурана што јача превласт „социалистичка", т.ј. државног сектора газдинства над сопственичко-индивидуалним сектором, уз тежњу да се овај други сектор до краја уништи.

Овај основни циљ, везан за петогодишњи план (циљ који су његови састављачи формулисали речима: „ко ће кога") одређује форму и целокупну конструкцију „пјатиљетке". Овај циљ исто тако истиче на прво место извесне гране изградње на штету других грана, а одређује и распоређивање народног прихода. Основни циљ петогодишњег плана диктирао је такође, што је у истој мери важно, ако не још и важније, нечувено брзи темпо изградње, који није био непосредно изазван привредним потребама државе. Бољшевици називају свој петогодишњи план „изградњом социализма". Овим се нарочито подвлачи да је петогодишњи план предвидео нарочите облике привредне изградње, који су имали да омогуће изградњу темеља социалистичке економије, који би опет били база за социалистичко друштво. Али захваљујући овим специјалним обележјима пе-

тогодишњег плана, његово остварење имало је да наиђе на нарочите тешкоће, веће него у том случају ако би се радило на подизању снага производње у држави. То је веома значајна околност, са којом увек треба рачунати приликом расправљања о петогодишњем плану — како о надама које су бољшевици за овај план везивали, тако при оцењивању резултата постигнутих у току „пјатиљетке".

Петогодишњи план јесте "изградња социализма", и стога је, тако рећи, устремљен будућности. Али је он уз то имао задатак да задовољи непосредне насушне потребе државе и да реши све проблеме који су на овој бази поникли. Распрострањено мишљење о томе да петогодишњи план, по својој замисли, тежи само далеким циљевима, који немају ничега заједничког са проблемима *данашњих* потреба и интереса становништва, јесте дубока заблуда. Да би се то констатовало, довољно је прочитати пажљиво текст петогодишњег плана. Али је још саветније да се сетимо услова под којима је поникла идеја петогодишњег плана, идеја која је постала реални израз Стаљинове нове лозинке — „велике социалистичке офанзиве на широком фронту". Ову лозинку комунистички диктатор избацио је у моменту, који је за њега био најотсуднији и најопаснији, у моменту његове борбе против десничарске бољшевичке опозиције.

Каква је била тада општа ситуација у СССР? Систем *Непа* — тај неприродни сплет елемената капитализма и комунизма, принципа економске принуде и слободне приватне иницијативе, био се већ исцрпао у економском погледу. Овај систем све више и више је чинио сметње даљем привредном препорођају државе, за који је *Неп*, после покушаја са војним комунизмом, дао у почетку снажног потстрека.

Унутрашње противречности Непа, које су у њему биле садржане, испољиле су се пуном снагом гомилајући се великом брзином и делујући у правцу повећања противречности у апарату бољшевичке диктатуре. На бази ових противречности поникла је такозвана левичарска опозиција Троцкога. Полазећи од једне реалне чињенице — исцрпљења система *Непа*, ова опозиција начинила је утопистички закључак, захтевајући да се пређе одмах на чисто пролетерску изградњу социализма, уз спровођење крајњих мера економско политичког насиља над руским сеоским масама.

Стаљин је лако могао да уништи троцкисте, којима је њихов програмски утопизам ускраћивао могућност да наиђу на ма какву подршку у ширим слојевима становништва, и које је он могао, као једно крило странке, лако да посече секиром репресија Чеке (бољшевичке ванредне комисије за борбу против њихових непријатеља). Али моћни диктатор из Кремља није био у могућности да уништи оне објективне узроке који су изазвали појаву опозиције.

Економски положај државе погоршавао се брзо и видно, што је чинило основаним најпесимистичнија пророчанства присталица Троцког. Антагонизам између власти и широких сеоских маса постајао је све оштрији, добијајући облике веома опасне за бољшевике. 1927 године бољшевици нису били у стању да по селима прикупе жито помоћу уобичајених средстава садржаних у систему *Непа*. Због тога су проглашене, први пут после проглашења *Непа*, „ванредне мере", које су предвиђале поново реквизицију и конфисковање вишкова жита, т.ј. насилно одузимање жита сељацима. Ове мере имале су да изазову, као одговор села, ограничење засејане површине, што би значило компликовање кобног проблема жита.

Напоредо с тим, совјетска државна индустрија, лишена плиме свежих капитала и не располажући потребним резервама сировине, радила је видно успореним темпом. Њена продукција, која је стално била у опадању, у све мањој мери је могла да одговара чак и најелементарнијим потребама становништва. Исто тако снабдевање вароши и фабричких центара артиклима исхране наилазило је на све веће тешкоће, које су претиле катастрофалним последицама. Под оваквим условима, тапкати у једном месту, не полазећи ни лево ни десно — као што је још онда прогласио Стаљин — значило је личити на ноја, који ставља своју главу под крило да не би видео опасност што се приближава.

Најреалнији излаз из тешке ситуације која се створила, могло је да буде проширење *Непа*, нова попуштања приватној економској иницијативи, нов, на широј бази заснован компромис, који би комунистичка власт учинила индивидуалном сеоском газдинству. У томе би било решење економске кризе, у чијим је канџама грцала држава — решење по цену слабљења позиција бољшевичке диктатуре и снажења оних социалних елемената који су јој непријатељски. Такав је био, као што је познато, програм десничарске опозиције, која се формирала после пораза опозиције Троцкога. Десничарска опозиција створила је идеолошку подлогу за овакав евентуални правац еволуције бољшевичког режима. Програм десничарске опозиције, која је предлагала најдиректнији и најлогичнији излаз из ситуације, излаз који је одговарао готово свим мишљењима у СССР, наишао је на добар пријем у свим класама становништва. Овај програм је одговарао расположењима већине пролетаријата, а исто тако расположењима сељаштва, као и свих других група које се налазе између ове две класе. Програм десничарске опозиције био је извесно време скоро национални програм. Ако би Стаљин остао упорно на својој старој позицији, не попуштајући и задовољавајући се само репресијама против десничарске опозиције, снага партиског апарата, који је Стаљин успео да приграби, не би могла да спречи његов неизбежни пад. Стаљин је на време схватио ову опасност. Он је, може се рећи у последњем тренутку, неочекивано извршио одлучан и смео стратеги-

ски маневар, помоћу кога је нанео десничарској опозицији потпуни пораз.

То је било проглашење „велике социалистичке офанзиве на широком фронту". Ово проглашење значило је покушај да се савладају све тешкоће које су поникле на бази привредне кризе, и то не да се савладају путем слабљења комунистичких принципа, већ, напротив, путем њиховог *снажења* у економској политици бољшевизма. Оно је значило, даље, проширену и убрзану колективизацију у свим областима живота, у име успешног решења свих актуелних проблема, које је истакла епоха *Непа*. Овим проглашењем обележен је излаз из критичне ситуације, али не излаз помоћу попуштања „ситно буржоаској стихији", већ помоћу одлучне офанзиве против ње, у име њеног потпуног уништења.

Оваква политика, према концепцији стаљинизма, имала је да пружи оне непосредне резултате које су бољшевици десничари очекивали од остварења свог програма, али у исти мах она је морала да има за последицу знатно снажење, а никако слабљење комунистичке диктатуре.

Петогодишњи план стога није значио само покушај прелаза са *Непа* на социалистичку изградњу. Напоредо с тим, он је доносио програм подизања у веома кратком временском размаку нивоа материалне културе државе, решења проблема жита, ликвидирања кризе животних намирница, брзог побољшања општих услова живота народних маса. Програм је био заснован на широкој примени метода колективизације.

Оно одушевљење које је у почетку изазвао код становништва петогодишњи план, било је засновано на уверењу да ће се, захваљујући овом плану, коренито променити услови материалног живота у Русији и да ће једни, просјачки живот бити, помоћу сложних и снажних напора целог руског народа, замењем широким и општим благостањем. Петогодишњи план није, према својој основној замисли, предвиђао пораст сиромаштва и оскудице маса у временском размаку од пет или четири године, с тим да опште реално побољшање почне тек после коначног остварења плана. Напротив, план је предвиђао ликвидацију свих главних тешкоћа, које су дошле као последица противречности *Непа* већ у току прве две године спровођења „пјатиљетке". Уз то, петогодишњи план је предвиђао при крају остварење доста високог нивоа живота, у поређењу са претходном епохом *Непа*. У томе је била главна снага „пјатиљетке", која је веома јако утицала на народну имагинацију. И стога су у првим годинама петогодишњег плана доста велике народне масе без протеста и чак радосно за остварење овог плана чиниле жртве које су тражене.

Кад је први пут објављен петогодишњи план, огромне димензије изградње, које су се у њему предвиђале, могле су да

изгледају фантастичне. Тешко се могло поверовати да је сиромашна, упола рушинирана Русија, која још није излечила ране светског и грађанског рата, која је изолована од осталог света, у стању да прикупи огромне капитале, потребне за финансирање петогодишњег плана. Међутим, захваљујући огромној снази принудног апарата своје диктатуре, бољшевици су успели да земљи за три године узму што већу количину резерве него што је то било предвиђено планом.

За три године, према бољшевичким статистичким подацима, износ инвестиција за капиталну изградњу прешао је цифру од четрнаест милијарди рубаља. Напоредо с тим, совјетска индустрија добијала је у току тих година од државе милијарде дотација. Помоћу прикупљених огромних средстава бољшевичка власт успела је да у веома великој мери изврши свој програм изградње. Сграђене су стотине нових огромних фабрика снабдевених тековинама европске и америчке технике. Проширене су базе металне индустрије, створене су нове индустриске гране, а у првом реду — индустрија израде машина. У главном, може се рећи да је цела совјетска индустрија стављена на нову техничку базу.

Бољшевички публицисти тим поводом проглашују да је „изградња основа социалистичке економије" у Русији већ „завршена". „Почели смо не само да стижемо, већ у неким отсецима и да престижемо технику напредних у техничком погледу држава" — изјављивао је часопис „Бољшевик", после бољшевичке партиске конференције. Највеће светске фабрике и електричне централе, блуминзи, моћне турбине, најновије машине, трактори, комбајни, најсложенији пољопривредни инвентар, огромни авиони — све ово чини техничку базу која се ствара у СССР. Социални програм „пјатиљетке", која је, у главном срачуната на пољопривреду, не само што је извршен, већ је реализација прешла пројектовани ниво. Према плану, предвиђала се колективизација 20% сеоских газдинстава. Али већ у трећој години петогодишњег плана проценат сеоских газдинстава, која улазе у „колхозе" (колективна газдинства) изнео је 63%, напоредо са „совхозима", који заузимају преко 10% целокупне жетвене површине у СССР.

Сем тога, бољшевичка власт није жалила труда да механизира земљорадњу и да је стави на вишу техничку базу. У току 1931 године вредност производње пољопривредних машина премашила је милијарду рубаља. При крају треће године „пјатиљетке" било је у СССР око 140.000 трактора. И површина намењена земљорадњи повећала се за 6½%.

Овакав замах изградње давао је повода очекивању да ће трећа година петогодишњег плана бити заиста одлучујућа у погледу испољавања њених резултата, који би се огледали у општем напретку материалне културне државе. Могло се очеки-

вати да ће доћи одлучни преокрет у правцу коренште измене услова живота народних маса, пошто се претходно ликвидира радни период „пјатиљетке", за време ког елементарне потребе маса нису ни могле да буду задовољене.

Наде везане за петогодишњи план у смислу савлађивања свих тешкоћа „неповске епохе" и прелаза на еру стабилног благостања широких маса морале би већ почети, ваљда, да се остварују. После три године крајње оскудице, сиромаштва, огромног напрезања свих снага државе и значајних успеха у области индустриске изградње, очекивани су први знаци новог живота. И то у толико пре што је треће године програм петогодишњег плана био већ претежним делом остварен.

1931 године велики број огромних фабрика сагрђених за време „пјатиљетке" већ је био у раду. У току прошле године приступљено је експлоатисању фабрика и агрегата, чија укупна вредност износи три и по милијарде рубаља, т.ј. толико колико је она изнела за две претходне године укупно.

Међутим, у ствари догодило се нешто сасвим супротно овим очекивањима. Баш најодлучнија година петогодишњег плана била је најтежа у погледу услова за живот. У току треће године ови услови, ако их упоредимо са условима претходних година, знатно су се погоршали. Шта више, они су постали гори него у доба кад се петогодишњи план тек израђивао и постојао само на хартији. Погоршање је у току треће године „пјатиљетке" било незаустављиво, из квартала у квартал, из месеца у месец. При крају године положај је био много гори него у почетку.

Ово оштро скретање у правцу обарања услова за живот, на први поглед чак и неразумљиво, дешавало се, тако рећи, на очиглед свих становника СССР. О томе, у осталом, сведоче и одређене објективне чињенице. Криза артикала исхране у току године знатно се повећава. О очекиваном укидању система издавања ових артикала по специалним картама није могло да буде ни речи. Совјетски органи, којима је поверена исхрана становништва, борили су се против све већих и већих тешкоћа, чак и у погледу снабдевања фабричких радника. Новембарски пленум централног комитета большевичке странке услед повећаних тешкоћа морао је да изда декрете о мерама, које су претстављале неку врсту легализације слободне продаје артикала исхране.

У резолуцији пленума истицало се да централни комитет придаје нарочити значај у послу снабдевања радника животним намирницама отварању разних помоћних предузећа при фабрикама и свим осталим индустриским предузећима *„ради проналажења допунских средстава исхране, а исто тако и ради самосталне набавке артикала."* Пленум централног комитета, и ако је тиме дошао у контрадикцију са „генералном линијом странке", морао је да декретира још једну неочекивану меру: да да дозволу

„совхозима" и „колхозима" за вођење трговине својим продуктима на ситно.

Оскудица у свим врстама робе 1931 године била је исто тако много већа него претходних година. Ова оскудица толико је узела маха да је Стаљин у своме познатом јулском говору морао обећати радништву и сељаштву повећање продукције лаке индустрије преко програма петогодишњег плана, и то кроз кратко време. Али и поред тога хитне мере предузете у правцу обећаног повећања производње нису дале никакве озбиљне резултате. Памучних тканина, на пример, било је израђено 1931 године још мање него 1930. Производња вунених тканина повећала се само за 3%.

На партиској конференцији народни комесар за лаку индустрију Љубимов изјавио је да је „програм изградње и продукције лаке индустрије остао неизвршен", рекавши исто тако да су „њене машине трошне, а снабдевање недовољно".

Једно од најкарактеристичнијих обележја „треће одлучујуће године" била је обнова у СССР свирепе борбе за жито између сељаштва и власти. У току целе „пјатиљетке" снабдевање житом никад није било везано са толиким напорима и тешкоћама као 1931 године. Бољшевици су били принуђени да, први пут у току спровођења плана, прибегну реквизицијама жита у „колхозима" и да поведу рат око жита, али овог пута не рат против индивидуалних сопственика, већ против сељаштва, окупљеног у тим „колхозима". И у многим местима чланови „колхоза", како бележи совјетска штампа, „обнављали су стару срамоту житних јама", т.ј. сакривали су у специјалним јамама своје оскудне резерве жита, да их не би власт одузела. Ништа, међутим, не баца тако јаку светлост на наличје бољшевичких економских успеха као стално расуло железничког транспорта.

Тешко је замислити велики пораст индустриске производње без одговарајућег развоја и техничког унапређења железничке мреже. Железнице су челични пипци индустрије, који се пружају на све стране од њене техничке базе, од рудника, фабрика, предузећа и осигуравају индустрији правичну размену добара, т.ј. живот. Тешкоће које су се у железничком саобраћају осетиле још 1930 године, биле су тако велике да су и званично наведене као узрок непотпуног извршења плана у последњој четврти 1930 и у почетку 1931 године.

„Прва тешкоћа — изјавио је Орџоникидзе на партиској конференцији — која је, почевши од децембра, а нарочито у јануару и фебруару притисла индустрију и онемогућила јој развијање, била је, несумњиво, у прошлогодишњим компликацијама везаним са исхраном. Уместо даљег напретка, транспорт у децембру показује назадак, а у фебруару даје стање које одговара стању у фебруару прошле године. Ово је био ударац који је доста јако укочио индустрију".

Међутим, мере које је 1931 године предузела бољшевичка

власт у циљу ликвидирања кризе транспорта, нису показале никакве резултате. У току прве четврти године железнице, које су имале да превезу 70 милиона тона, превезле су само 48 тона. У поређењу са последњом четврти 1930 године, показао се за 21% гори резултат. Железнички транспорт у првој четврти 1931 године превезао је за 11% мању количину тона него у одговарајућој четврти претходне године.[1])

Извесно побољшање које је касније постигнуто није могло да се одржи, и продуктивност рада поново опада, нарочито у последњим месецима 1931 године.

Доминантан факат транспортног расула 1931 године јесте смањење количине превезеног материала у поређењу са претходном годином, кад је транспорт проглашаван „слабим местом" совјетске економије. Приказујући резултате само за првих девет месеци прошле године, часопис „Бољшевик" је изјављивао: „На тај начин, док је индустрија знатно повећала своју продукцију, железнице, које су имале да покажу много већи капацитет него 1930 године, у *ствари су превезле мање*. Велике количине индустриских и пољопривредних производа остале су непревезене у местима производње и нису упућене у места потрошње. Кривица за расуло транспорта, међутим, у знатној је мери, ако не и претежним делом, до совјетске индустрије, која се, и поред огромног пораста своје продукције, показала немоћна да снабде транспорт одговарајућом количином шина ремонтних делова и осталих потреба."

Према плану, индустрија је имала да дâ железницама у току 1931 године 597 хиљада тона шина, 960 локомотива за превоз робе и 60 хиљада вагона. Званични подаци објављени при крају године (у новембру) говорили су о „очекиваном извршењу производње" у следећем размерама: 350 хиљада тона шина, 815 локомотива и 20 хиљада вагона.

За три године „пјатиљетке", према плану, индустрија је имала да дâ транспорту три милиона тона шина, док је у ствари израђено само милион и по тона.

На тај начин , за трећу, одлучујућу годину "пјатиљетке" карактеристична је једна основна и оштра противречност. На једној страни, пораст совјетске индустрије достигао је своју кулминациону тачку. Али, напоредо с тим, услови за живот у земљи, обухваћени једним општим погледом, показују једно велико погоршање у поређењу са претходним годинама, када политика индустријализације још није могла да дâ свој економски ефект.

У чему је ствар? Чиме је изазвано погоршање? Шта је са огромном продукцијом, о којој речито говоре цифре и диаграми? Да би се дао одговор на ову загонетку, потребно је, пре свега,

[1]) Подаци су узети из часописа «Бољшевик».

одговорити на питање: да ли је 1931 године заиста извршен програм *производње*, одређен планом.

Орџаканидзе је на партиској конференцији овако одговорио на ово питање у своме реферату: *„План квантитативно није извршен у пројектованим размерама. Коштање производње не само што се није смањило, већ се повећало. Капацитет производње незнатно се повећао"*. Овом тврђењу одговарају подаци званичне совјетске штампе. План није квантитативно извршен до краја стога што је и према оптимистичним оценама прираст целокупне продукције совјетске индустрије изнео у поређењу с 1930 годином 21%, док је он према плану морао да изнесе 45%. Задаци плана били су, према томе, извршени мање него за половину. Истина, поједине гране индустрије показале су резултате веће од оних који су били предвиђени планом. На другој страни, заостајање иза продукције, коју је план предвидео, погодило је оне гране производње чија је улога у индустриском развоју најпресуднија.

Главно стремљење петогодишњег плана везано је за стварање тешке индустрије, која има као базу такозвану „црну металургију" и гориво: гвожђе и угаљ. Ова металургија имала је, према плану, да дâ прираст од три милиона тона (или 51%) у поређењу са претходном годином. Али продуктивност металургије у 1931 години била је за неколико десетина хиљада тона мања него у 1930*). Међутим, и 1930 године металургија није извршила задатак, који јој је стављен у петогодишњем плану. Она је уопште последњих година страховито заостала. „Цифре продуктивности црне металургије — објаснио је конференцији референт Рудзутак — много заостају иза цифара индустрије, узете као целина. Ако је продукција совјетске индустрије у 1931 години надмашила предратну продукцију три пута, онда се у производњи црних метала показао, у поређењу са 1913 годином, пораст само за неколико десетина процената".

Али овај безначајни пораст, у поређењу само са 1913 годином (док је основни капитал црне металургије у односу на њен капитал у поменутој години готово утростручен) своди се на нулу, пошто је квалитет производа совјетске црне металургије страховито пао.

„Онај огромни проценат производа, који се услед пада квалитета морају одбацити, — изјавио је даље Рудзутак — не само што се 1931 године није смањио у поређењу са 1930, већ је *порастао*, и то претставља за народно газдинство једно значајно искуство, смањујући у знатној мери успехе црне металургије, не само квалитативно, већ и *квантитативно*".

Резултате веома далеке од сјајних успеха дала је 1931 године и индустрија каменог угља, и ако су за њено унапређење

* Из реферата Рудзутака на седамнаестој конференцији сверуске бољшевичке странке.

била утрошена огромна средства. У своме реферату Орџоникидзе је саопштио да је ова грана совјетске привреде 1931 године показала прираст од 14% уместо 47%, колико је било предвиђено планом. Али још у јесен прошле године, правећи биланс експлоатације каменог угља за девет месеци 1931 године, часопис „Бољшевик" констатовао је да се у „погледу извршења плана за ову годину угаљ налази готово на последњем месту".

„Општа цифра експлоатације за девет месеца 1931 године, упоређена са одговарајућом цифром прошле године, порасла је само за 11%, а у области Донског басена само за 6%. И то поред механизирања експлоатације у Донском басену за 72%, док је број радника више него удвостручен".

Извршење програма индустриске производње, поред размера продукције, садржи још два важна и одлучна момента: продуктивност рада и произвођачко коштање производа. Ова продуктивност имала је, према плану, да покаже у 1931 години снажан пораст. Међутим, ако узмемо званичне податке, видећемо да је она у целокупној совјетској индустрији порасла незнатно, док је у појединим, основним гранама показала стварно опадање. Ова чињеница изненађује у толико више што је совјетска индустрија била 1931 године стављена на базу нове и најсавршеније индустријске технике.

„Ми нећемо извршити задатак у погледу подизања продуктивности рада — изјавио је на партиској конференцији Молотов. — *Ово је наш огроман минус*".

Али још већи минус показала је 1931 година у погледу коштања израде индустриских артикала. Обарање овог коштања јесте, према петогодишњем плану, основни економски предуслов за његово остварење. Ако се проблем обарања коштања производње не реши успешно — наглашено је у плану — немогућно је реализовање програма „пјатиљетке". Јер обарање коштања у пропорцији која би се стално повећавала, морало би да претставља извор нагомилавања средстава потребних за финансирање плана. Произвођачко коштање имало је, према плану, да се смањи 1931 године за 11%. Оно је, међутим, *порасло* у целој совјетској индустрији за 3,7%, а у тешкој индустрији за 5,5%, што претставља губитак од више милиарди. Сем тога, у појединим индустријским гранама пораст произвођачког коштања достигао је невероватне размере. Тако, на пример, шумска индустрија показала је пораст тог коштања за 16%, „црна металургија" — 17%, тресет — за 28%, експлоатација угља — за 30%.*)

Ђаве резултате дала је трећа година петогодишњег плана и у погледу пољопривредне продукције. 1931 године очекивало

*) Ове податке саопштио је референт Орџоникидзе на седамнаестој конференцији сверуске бољшевичке странке.

се огроман пораст земљорадничке продукције у СССР. Јер бољшевички програм у овом правцу био је реализован, па су чак надмашене пројектоване цифре и престигнута предвиђања петогодишњег плана.

План за припремање житне кампање, прецизиран на цифри 225 милиона дуплих центнера, био је срачунат на огроман пораст земљорадничке продукције. Међутим, ова предвиђања нису се обистинила, и кампања је прошла стога у знаку изузетно великих тешкоћа. Бољшевичка штампа дуго је покушавала да објасни отпор који су давали чланови „колхоза" као утицај „кулака" (сеоских сопственика), који су тобоже успели да се увуку у „колхозе". У ствари, узрок је био сасвим други: слаб жетвени принос.

Прво, 1931 године суша је у много реона проузроковала веома неповољне последице за земљорадњу. Друго, и у осталим областима Русије, у којима се суша није осетила, жетва ипак није достигла цифру предвиђену у плану (9,2 од хектара). Да би се план житне кампање потпуно реализовао, совјетски органи који су спроводили припремање резерви жита, били су принуђени да у многим колхозима изврше реквизицију резервних количина семена, као и жита остављеног за исхрану и непредвиђене случајеве. Стога су им „колхози" чинили жустар отпор. Резултати овакве житне кампање убрзо су се показали. Савет народних комесара заједно са централним комитетом морао је да изда одлуку коју су потписали Молотов и Стаљин, у облику владине позајмице од 53 милиона пудова жита читавом низу реона СССР, који су осећали велике тешкоће због недостатка семена за идућу жетву и оскудице у артиклима исхране. Набројани у одлуци реони: средња и доња област Волге, Казакстан, Урал, Западни Сибир, заузимају знатан део руске територије. У главном, пораст продукције жита у СССР уопште је веома слаб.

„Ми нисмо извршили оно што је петогодишњи план предвидео у погледу пораста жетвених приноса — изјавио је Молотов на партиској конференцији. — *Ми се у овом погледу налазимо још на веома ниском нивоу*".

Програм производње за 1931 годину у Совјетској Русији, како у погледу индустрије, тако и у погледу пољопривреде, остао је, дакле, неизвршен.

Али напоредо с тим, као што смо видели, огромно се развијало грађење великих фабрика. 1931 године капиталне инвестиције изнеле су седам милијарди рубаља, т.ј. више него за претходне две и по године укупно, јер је тих година инвестирано 6,087 милијарди рубаља. Трећа година „пјатиљетке" тукла је у овом правцу све рекорде, забележивши цифре неколико пута веће од претходних. У томе се крије основни узрок оне противречности, о којој смо у горњим излагањима говорили: огро-

ман пораст индустрије и, напоредо с тим, обарање општег привредног нивоа СССР.

У колико су изградња и усавршавање великих индустриских предузећа извођени у дивовским, све већим размерама паралелно са неизвршењем програма производње, програма који је имао да даје средства за ову изградњу, у толико је већа и очигледнија била диспропорција, овог пута нарочито опасна. Њоме су компликоване све кризе везане са „пјатиљетком". Она је нарочито тешко погодила сва „слаба места" и проузроковала је брзо погоршање опште ситуације у земљи. Огромно проширење програма изградње уз неизвршење програма производње значило је да је пропорционално много већи део средстава *него што је то предвиђено у плану* био уништаван том изградњом, на штету задовољавања других најважнијих привредних потреба. Исто тако, много мањи од предвиђеног део тих средстава могао је да буде намењен циљевима који нису везани са капиталом изградњом.

Индустриска изградња, која се све више шири, ишла је у годинама „пјатиљетке" напоредо са систематским заостајањем програма производње, а 1931 године диспропорција се проширила нарочито јако. Овакав облик остварења петогодишњег плана значи индустриску изградњу уз отсуство оних економских предуслова који су прецизирани петогодишњим планом, чији текст огромно преувеличава привредне могућности Русије. Стога при огромном порасту индустрије у четвртој години петогодишњег плана није дошло до побољшања у животу Русије.

Према томе, неизвршење планског програма производње уз огромне димензије индустриске изградње претставља, као што смо видели, основни узрок који је изазвао, нарочито у трећој години петогодишњег плана, обарање општег животног нивоа у СССР. Да ли је четврта и последња година „пјатиљетке" у стању да отклони основни органски узрок негативних резултата у погледу прилика за живот? Друкчије речено, да ли се може ликвидирати систематско заостајање у извршењу програма производње?

Са таквим рачуном састављен је план за четврту 1932 годину. Овом плану стављени су задаци који по својој сложености и размерама много надмашују чак и оно што се предвиђало за трећу, одлучујућу годину. Овогодишњи план предвиђа индустриску продукцију од 37,5 милиарди рубаља или за 36% више него у 1931 години. Пораст продуктивности рада предвиђен је са 22% повећања према претходној години, а опадање производачке индустриске производње пројектовано је са 7%. 1932 године обим инвестиција намењених индустрији има да изнесе нечувену цифру од близу 12 милиарди рубаља.

Напоредо с тим, овај план нарочито истиче и подвлачи као централни задатак народно привредног плана извршење про-

грама производње. У вези са овим задатком нарочита се важност придаје извршењу програма пројзводње и изградње у две главне и одлучујуће гране економског живота: у„ црној" металургији и експлоатисању угља, а поред тога и у грађењу машина. Металургија, која 1931 године није показала никакав пораст, има овог пута да дâ пораст од 4 милиона тона гвожђа, т.ј. унапређење продукције за 60%. Продукција угља предвиђена је за 1932 годину у количини од 90 милиона тона, чиме се претпоставља пораст у истом процентном односу. У истом циљу, да би се изазвао велики пораст производње у гранама, које највише заостају, огроман део суме од 12 милијарди рубаља намењених индустриској изградњи биће дат баш овим гранама.

Да ли се, међутим, може рачунати да ће програм производње за 1932 годину, пројектован у овако грандиозном размерама, бити заиста остварен, и да ће бољшевицима успети да за једну годину накнаде све у чему су они у току претходних година „пјатиљетке" претрпели неуспех?

Програм производње у 1931 години остао је неизвршен, и ако су постојале околности много повољније од данашњих. Узроци овог неуспеха у суштини својој и сувише су дубоки и органски да би се могли одједанпут потпуно отклонити једним потезом пера или неком маћиском снагом резолуције донете на партиској конференцији. Међутим, заостајање иза плана у 1931 години створило је ситуацију у којој се извршење програма четврте године „пјатиљетке", а нарочито програма у овако повећаним димензијама, нарочито отежава. У сваком случају, резултати првог месеца 1932 године не сведоче за сада ни о каквом иоле значајном преокрету у овом погледу. Темпо производње за сада остаје приближно на старом нивоу.

Али, и ако би бољшевичкој власти чак и пошло за руком да помоћу неког нарочитог чуда оствари цео програм производње у 1932 години, ипак и у том случају унутрашњи положај Русије не би се много побољшао. Јер овакав резултат, као што видимо из самог плана, био би у најбољем случају постигнут по цену огромних инвестиција за индустриску изградњу — 12 милијарди уместо 7 милијарди у 1931 години. А овакав пораст инвестиција угушио би и унапређење продукције и финансиске резултате извршења других делова плана производње (пораст продуктивности рада, обарање произвођачког коштања). На тај начин, има веома мало објективних основа за веровање да би остварење „пјатиљетке" за четири године било праћено и остварењем скопчаних са њом нада народних маса да ће се њихов живот осетно побољшати.

При крају петогодишњег плана положај у овом погледу тешко да ће постати бољи. Шта више, пре би се могло претпоставити да ће се погоршати у поређењу са стањем у очи „пјатиљетке". Бољшевичко уверавање да ће моћно оруђе петогодишњег плана савладати за четири године све тешкоће, нагомилане у

последњем периоду *Непа* и да ће се коренито променити услови живота народних маса, по свему судећи, има да остане неостварено.

И баш због тога, обзнанивши припремање другог петогодишњег плана, бољшевици нарочито подвлаче да ће главни задатак плана *овог пута* бити широко задовољавање потреба народних маса, стварање услова за брзо и високо подизање нивоа њиховог живота. Оно што није дала прва „пјатиљетка", има да дâ сада други петогодишњи план. Извршење обећања у овом смислу преноси се на нови петогодишњи период. Шта више, друга „пјатиљетка" обећава нарочито примамљиве перспективе не само потпуног економског благостања, већ и потпуног претварања СССР у државу социализма, у којој класе и експлоатација људи неће постојати. Ова се обећања дају, свакако, стога што први петогодишњи план није донео становништву она материјална добра која су му била обећана.

Други петогодишњи план, као и први, није, сасвим разумљиво, само економски план, већ и план социалистичке изградње или, тачније речено, наставак ове изградње. Према званичној бољшевичкој догми, прва „пјатиљетка" изградила је темеље социалистичке економије. Стога сада има да се подигне на овим темељима зграда социалистичког друштва, како изјављују бољшевици. „Други петогодишњи план — проглашава бољшевичка штампа — промениће изглед Русије. *Ово ће бити „пјатиљетка" уништавања класа, „пјатиљетка" изградње социалистичког друштва*".

Молотов и Кујбишев, који су на партиској конференцији изнели задатке другог петогодишњег плана, формулисали су ову тачку на следећи начин:

„Дефинитивно ликвидирање капиталистичких елемената и класа уопште, потпуно уништавање узрока који имају за последицу класне разлике и експлоатацију људи; претварање свих радних становника државе у свесне и активне неимаре социалистичког друштва без класа".

Може се рећи да Совјетска Русија и данас у суштини претставља друштво без класа. Имућни елементи у њој готово потпуно су уништени, становништво се састоји искључиво од радника и сељака. По свом социалном положају ове се две групе мало разликују. Али други петогодишњи план има у овом погледу да иде још даље.

Тезе Молотова и Кујбишева коментаришу се у бољшевичкој „Правди" на овај начин:

„Неумољиво угушивање отпора још недотучених остатака капиталистичких елемената, одлучна борба против испољавања и заостатака ситнобуржоаске стихије, упорна борба за социалистичко изграђивање маса сиромашног и просечно имућног

сељаштва, за социалистичко васпитање десетина милиона чланова „кохзоза".

Овај програм стварно има за циљ, судећи по истим коментарима „Правде", укидање сељаштва као таквог и претварање његово у индустриске раднике, сличне градском пролетаријату, с том разликом што би нови раднички пролетаријат обрађивао земљу.

„Смела и потпуна техничка реконструкција пољопривреде, довршење опште колективизације и ликвидације „кулака" још у почетку другог петогодишњег плана, моћни пораст великих пољопривредних предузећа, наоружаних најновијим техничким средствима — све ће ово стварно претворити пољопривредни рад у једну врсту индустриског рада".

Дакле, у току другог петогодишњег плана има да се сагради у СССР зграда социализма. Према Марксовом учењу — а бољшевици проглашавају себе његовим јединим правим ученицима — у социалистичком друштву не постоји никакво приморавање и, шта више, државна власт као таква ишчезава. Међутим, у бољшевичким тезама о другом петогодишњем плану проглашава се да диктатура сверуске комунистичке странке у току ових пет година не само што неће да ишчезне, већ има да буде појачана.

„Ово ће бити — тврдио је у своме реферату Куйбишев — период када су класе већ уништене, али држава и диктатура пролетаријата још задржавају свој значај и морају *на све начине да се снаже*, у колико постоји непријатељска капиталистичка околина, у колико ће јавни и тајни агенти капитализма обављати свој закулисни рад, у колико ће остати у самој земљи, и ако ослабљени, трагови капитализма".

„Успеси социализма биће постигнути само у борби против ових остатака капитализма и уз најодлучнији отпор контрареволуционарним и капиталистичким елементима. Питање: „ко ће кога", скинуто са дневног реда и решено у корист социализма у границама совјетског савеза, преноси се у толико одлучније и на међународну арену".

Коначно уништавање класа, стварање друштва које не зна за сталеже, али уз много појачану диктатуру пролетаријата — т.ј. у ствари диктатуру сверуске бољшевичке странке, то је у ствари социални програм другог петогодишњег плана.

Што се пак тиче економског програма другог петогодишњег плана, он претставља продужење и развој програма прве „пјатиљетке". Његов задатак је, као што се изјаснио Куйбишев, „да осигура довршење оног огромног програма изградње који је започет у претходним годинама — 1930, 1931 и 1932". Други план предвиђа даље снажење на све начине совјетске индустриа-

лизације, која, у главном, тежи, као и за време првог петогодишњег плана, максималном унапређењу тешке индустрије. Друга „пјатиљетка" има да пружи повећање продукције два и по пута у поређењу са 1932 годином. Димензије изградње обележене у другом петогодишњем плану још веће су, наравно, него у првом. Индустрија гвожђа, на пример, ставља себи задатак да достигне годишњу продукцију од 22 милиона тона и да тако дође на прво место у Европи, а на друго у свету после Америке. У погледу експлоатације угља, предвиђа се за последњу годину „пјатиљетке" 250 милиона тона, што би значило изједначење са Великом Британијом, која заузима међу европским државама прво место по количини угља. Предвиђа се да ће нафта 1937 године дати око 90 милиона тона, дакле готово исту количину као и у Сједињеним Америчким Државама. Индустрија машина има, према плану, више него да се утростручи, а специално израда трактора има да надмаши ову врсту индустриског рада у свим европским државама, скупа узетим. Најпосле, у погледу електрификације предвиђа се један доиста вртоглав програм: производња сто милијарди киловат часова електричне енергије, чиме би се постигло изједначење са Сједињеним Америчким Државама.

Али је све ово изградња... Међутим, тај исти Кујбишев изјавио је: „Мора се нагласити јасно: ми морамо у првим годинама петогодишњег плана да себи ставимо задатак *потпуног преображаја материалних, животних услова широких маса радника и чланова колхоза*".

Други петогодишњи план обећава овим масама „такав развој производње у лакој индустрији и у индустрији артикала исхране, као и у пољопривреди, да ће бити осигурано *чак удвостручено и утростручено повећање потрошње*".

Даље се масама обећава да ће у погледу неких најважнијих животних намирница „Совјетски савез бити по нивоу потрошње најнапредније држава света". Обећава се тако велико проширење изградње станова и комуналне изградње уопште да ће становништво бити више него досад задовољено у погледу станбене површине и да ће се створити „читава мрежа установа колективне службе, везане за потребе живота".

План обећава, најзад, напоредо са спровођењем широких здравствених потхвата, и развој друштвеног живота радних маса — проширење мреже клубова, „двораца рада", сала за претставе и реферате, стадионе, спортских игралишта и тако даље, и тако даље...

Да ли ће други петогодишњи план донети остварење свих ових обећања о „земаљском рају" у совјетској држави, да ли ће он моћи да постигне ма какав већи успех у правцу побољшања прилика под којима живе широке масе? На ово питање може да се дâ само један одговор: само у том случају ако се упоредо

са индустриском изградњом буде остваривао и програм производње предвиђен другом „пјатиљетком". У противном случају неће доћи ни до каквих измена у поређењу са епохом првог петогодишњег плана, и сва обећања о златном веку остаће, као и прошлог пута, само на хартији.

И овде се бољшевичка власт налази пред проблемом организације производње, проблемом који она за прошле три и по године није успела да реши. Да ли ће бољшевици успети да тај проблем у будућности реше, уз овако дивовски и вртоглави темпо индустриске изградње и уз постојање једног режима, који уништава сваку живу иницијативу и ствара у привредном газдовању смртоносни бирократизам?

На ово питање има да одговори блиска будућност.

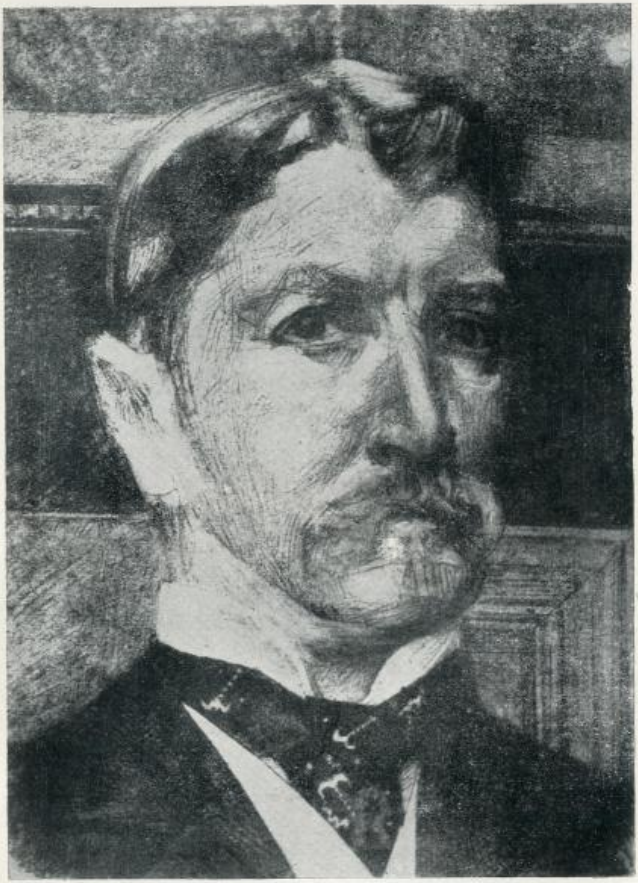

М. А. Врубель.

Аутопортрет

М. А. Врубељ
Илустрација за „Демона" од Љермонтова

М. А. Врубељ.
Илустрација за „Демона" од Љермонтова

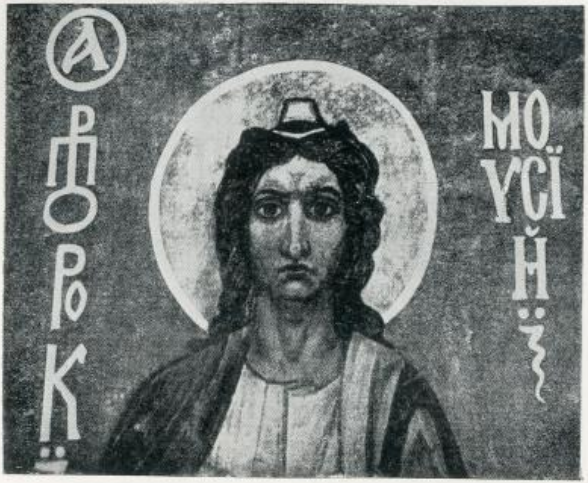

М. А. Врубељ.
„Пророк Мојсије"

М. А. Врубељ.
„Надгробни плач" (трећа варијанта).

М. А. Врубељ
Декоративни пано „Микула Селјанинович"

М. А. Врубељ.
„Демон"

Никола Јелењев
(Превела *Бранислава Ковачевић*)

М. А. ВРУБЕЉ

1856—1910 ГОДИНЕ

Михаило Александровић Врубељ родио се 5-ог марта (по старом) 1856 год у Омску, у Сибиру. У то време тамо је био његов отац руски официр (иначе пореклом Пољак). Уметникова мати била је далека рођака декабристе Бисаргина, а умрла је кад је Врубељу било свега три године. Доцније се његов отац поново оженио. Дечак је растао у културној средини, окружен бригом о његовом васпитању. Врубељ отац, образован и ведар човек, пажљиво је пратио склоности свога сина, које су се ускоро испољиле. Маћеха је била врло добра клавирискиња, и она му је улила љубав према музици. Карактеристичне особине Врубеља у то доба јесу мирноћа и кроткост. У успоменама Ане Александровне Врубељ, уметникове сестре и његовог најбољег друга, наилазимо на ове редове: „У моме сећању раног детињства искрсава ми слика братова, сећам га се најозбиљније задубљеног у читање часописа „Живописное обозрение", а доцније у илустрације, додатак сачуваним остацима Шекспирових дела"...[1])

У то време дечка су, због тихе нарави и озбиљности, у шали називали „ћутљивцем" и „филозофом". Међутим, та склоност није без акције. Од раног доба у њему се испољава потреба да ствара. Књиге које је отац доносио из Петрограда служе као потстрек за домаћа инсценирања, при томе Врубеља нарочито привлаче позитивни карактери јунака. Ево чега се сећа о Врубељевом детињству З. Д. Александрова, кћи познатог књижевника Мордовцева. „Он је био доста крупан дечко, напредног изгледа, имао је плаву, врло густу косу и тамне очи, пуне живота и ватре, велико лепо чело и ванредно нежну боју коже. Израз уста био је врло мио, а осмех очаравајући. Светло-плава свилена кошуљица још више је истицала сјајну боју његовог лица. Он ми се учинио лепши од свих које сам позна-

[1]) Услед искључивог значаја поменутих успомена, чешће ћу се враћати на њих. Њихов потпун назив је: «Из прошлости руске уметности, М. А. Врубељ. Писма сестри. Успомене о уметнику. А. А. Врубељ. Одломци из писама уметниковог оца. Уводни чланак А. П. Иванова. Љењинград, 1929 год.

вала. Истину говорећи, мој дечији утисак био је тачан — и после тога нисам видела дечка тако привлачне спољашности". Тај живи портрет допуњен је и унутарњом карактеристиком, коју је дала једна савременица Врубеља: „Он је био општи љубимац: привлачила је не само његова лепота, веселост и проналазачки дух у играма, већ нарочито то што он уопште није имао ону грубост, оно јуначење, чисто разметљиво, којим се често одликују дечаци, у њему је напротив било мекоће и нежности, нечег женског. Сећајући се те давне прошлости, В. Д. Александрова додаје: „Наше игре су увек биле врло романтичне и носиле су јасан траг утицаја тадашње распрострањене дечије књижевности — Купера, Мајн-Рида итд. али, разуме се, много је било у њима и чисто нашег, тачније Мишиног измишљања; његова машта била је неисцрпна. Првак, јунак свих тих догађаја на суву и мору био је увек, наравно, Миша. Као да га сада гледам у главним улогама, видим његово дивно лице оживљено, зарумењено одушевљењем игре. Час са капетанског моста или узвишења, као што смо га чешће називали, издаје наређења замишљеним морнарима, сам учвршћује једрила или пуца из топа на приближујући се водени стуб — тајфун; или осваја „абордажем" непријатељску (Сашину) лађу, или спасава од гусара своју вереницу (мене), или отима из руку свирепог плантажера несрећну црнкињу (Аљуту), или се пробија преко неприступачних стена и страшних успона јурећи за срном, да разори гњездо грабљивог орла или просто да набере киту дивљег планинског цвећа. Узвишења, капетански мост, врлети и стене претстављају, наравно, столице и столови набацани једно на друго, а за пентрање по тим барикадама требало је имати извесну вештину коју је Миша имао у великој мери. Сећам се још једне карактеристичне цртице: ако би се десило да кадгод Миши падне у део да прикаже несимпатичне личности, што је обично радио Саша (гусар, разбојник итд.), оне су Мишиним приказивањем губиле своју несимпатичност. Гусар је испадао великодушан и племенит, а разбојник је отимао само зато да отето од богатих преда сиромасима".

Та жудња за позоришном радњом својствена је Врубељу кроз цео његов живот. У младићским годинама он се заноси позориштем, а у зрелијем добу њега једно време одушевљава атмосфера циркуског живота, занос, који је његовим друговима изгледао несхватљив; после женидбе он велики део свога рада посвећује костимима и декорацијама за позоришне комаде у којима се појављивала његова жена. Чак се и у његовој спољашности осећала извесна пристрасност за „шминку". По речима оних који су га лично знали, његово одело и манири увек су падали у очи, али све те спољне црте показују његов природни укус и такт.

Тежња ка стваралачкој уметности показала се код дечка

још у 5—6 год. „Он је цртао, сећа се уметникова сестра, са великом живошћу сцене из породичног живота; од тога се нарочито сећам једне, која са великом комичношћу претставља слугу, једног дугоњу у шали прозваног Дон-Базилио, како енергично распаљује самовар сопственом чизмом“....

За време кратког бављења породице Врубељ у Петрограду, 1864 године, отац води осмогодишњег дечка у сликарску школу Друштва за помагање уметности, а идуће године, у Саратову, цртање му предаје наставник цртања месне гимназије. Већ у тим годинама код Врубеља се опажа огромно уменичко памћење, специфично за сваког уметника, који тачно уме да изнесе виђене ликове. То „визуелно памћење“ види се из изванредне епизоде, о којој говори Врубељева сестра, наводећи то као просту чињеницу:

„У Саратову су, пише она, донели једном, сигурно за католичку цркву, копију са Микел-Анђелове фреске „Страшни суд“. Отац дознавши за то поведе брата да је види. Брат је много молио да је поново види и кад се вратио извео ју је напамет са свим карактеристичним појединостима. Визуелно памћење је увек одликовало уметника и поражавало оне који су радили с њиме. Гимназиско доба Врубељево протекло је делом у Петрограду, делом у Одеси. Једно време он се одушевљавао природописом и историјом, поклањајући нарочиту пажњу средњем веку и античком животу. Одјек тих књижевних симпатија, испољио се доцније у дивним цртежима и скулптурама. Врубељ је васкрсао готску легенду у једном акварелном пројекту за витраж (1895 г., зборник ФО. Шехтеља), у дивним паноима на садржај „Фауста“ и декоративној скулптури „Роберт и Бертран“. Исто тако су га привлачили и мотиви античког живота. Акварел „Римљани пирују“ (1893 г.), као и акварел „Антички мотив“ (1882 г.) и др. откривају нам етапе Врубељевог уметничког образовања.

После ступања Врубељеве сестре на Вишу педагошку школу у Петрограду, подаци о Врубељу за то време сачували су се у писмима. 1872 год. он јој пише: „Хиљаду , хиљаду пута ти завидим, мила Ањута, што си у Петрограду: разумете ли ви, госпођице, шта значи за човека који седи у овој проклетој Одеси, где му већ очи избодоше разни њени глупави народићи, да чита писма Петрограђанина од којих ти се чини да одише свежина Неве.“

У то доба, Врубељ не запоставља уметност, и ако може да јој удели врло мало пажње.

„Ја сликам, јавља Врубељ сестри у истоме писму, масним бојама портре покојног Саше[1]), не изгледа рђаво, чак је мама признала да је сличност врло велика. Prochainement ћу цртати

[1]) Рођени брат, умро у 11 год. од туберкулозе.

Волоћку за 15 октобар.[2]) Да, кад је већ о портретима реч: твој портре је готов и виси под стаклом у татином кабинету".

Писма тих година јасно показују духовни и интелектуални живот младића. Она су врло привлачна због свог озбиљног тона и топлог другарског осећања према сестри. Делећи са њом утиске о путу у Кишињеву, Врубељ нам се показује већ као одрастао човек, који критички оцењује посебне чињенице и средину.

„И ако је Гоголјева слика руског друштва за Русију већ застарела, то се не може рећи и за бесарапско друштво. Тај застој, жабокречина са његовим гадним микробама ствара десетине болести као: настраност, кокетерију, уображеност, разврат, лупештво ит.д. Бесарабски Молдавци немају своју цивилизацију; зато средњи сталеж, или спахије средњег стања остају необразовани сељаци, а beau-monde васпитавајући се у руским школама, требао би да воли Русе и бар да призна њихову цивилизованост, али не — они претпостављају солидној настави коју им дају руске школе, неке бедне отпатке француске цивилизације, које су покупили од гувернаната"...

У следећем писму од 7-VIII 1873 г. Врубељ у дугом разговору са сестром дели и следеће утиске свога живота у Одеси.

„И ако наука у соби Михаила Врубеља у кући бр. 37 и није цветала преко лета, зато је уметност, т.ј. сликање, мало кренуло напред. Ја сам још прошле године почео да радим уљаним бојама и од тада сам израдио четири слике: копију са Ајвазовског „Заласка на мору", копију са „Старца који разгледа лобању" и копију са Хилденбрантовог „Рађања сунца" са снегом, мостићем и воденицом... Све те слике радио је самоук без икаквог познавања начина цртања и зато су све више или мање рђаве (последња је, усталом, боља од других; она је сада у Шмитовој радњи и продаје се за 25 р.). Боље ми полазе за руком фантазије рађене оловком, чију ми је вредност истакао један наш, недавни познаник, Клименко, велики зналац уметности, весељак и, што је нераздвојно са Русијом, са естетским наклоностима, велика скитница; то се последње а и још нешто многима не допада, па ни мени. Не знам како теби, али мени се чини да естетска страна у човеку није зависна од моралне: Рафаел и Долче ни најмање нису били узвишени љубитељи лепог пола, међутим, нико није замишљао и сликао тако идеално чисте мадоне и светитеље"...

Последња је реченица нарочито интересантна за схватање погледа на свет Врубеља — дечка. У њој је додирнут један од најспорнијих проблема упоредног постојања етике и естетике. И у зрелом добу Врубељ није никада уплитао у смисао уметности магловитости разних апстрактних теорија.

[2]) Рођен-дан мајке.

Можда је његов трезвен однос према техници, према занатској страни његове уметности и дао тако изванредне резултате. У то време Врубељ се заноси позориштем, „Покретном уметничком изложбом", која је посетила град са предавањем. Он чак предлаже да у идућем писму пошље портрет главног јунака Шпилхагена, „онаквог каквог га он замишља". Младић стално тежи у престоницу. У једном од писама каже: „мноме је завладао ingens desiderium Petropolis. Само што даље од ове Одесе, која својим трговачко-равнодушним погледом на све почиње да утиче и на моје личне погледе".

Писма гимназиског доба зачуђавају својом озбиљношћу. Треба се потрудити па да човек схвати да она припадају младићу-дечку. О томе да га уметност све више заноси може се закључити из једног писма, у коме Врубељ, саопштавајући о своме познанству са групом француских глумаца који су дошли у Одесу и које је он оценио као „одличне познаваоце уметности", говори, да он као присталица уметности налази бесконачне теме за разговоре.

У пролеће 1874 год. Врубељ је завршио гимназију и у јесен исте године ступио на универзитет у Петрограду. За време универзитетског живота и без обзира на велики рад и скромно материјално стање, он не кида са уметношћу. Ствара слике на теме из литературе како савршене, тако и класичне. Уметникова се сестра сећа да је тада Врубељ створио: Тургењевљеве и Толстојеве типове (Лиза и Лаврецки из „Племићског гнезда", Ана Карењина и сцена њеног састанка са сином). Гетеова „Маргарета", Шекспиров „Хамлет" и „Млетачки трговац", „Данте и Беатрича", „Орфеј пред погребном ватром Евридике", „Орфеј који је оплакује".

Тада пада и прво Врубељево путовање у иностранство. У лето 1876 г. он поучава једног младића из латинског језика и заједно са својим учеником и његовом мајком посећује Немачку, Париз и Швајцарску. Писма која је тада слао (нажалост нису сачувана) садржавала су скице пером.

Прве године универзитета Врубељ је почео да изучава немачку филозофију, прво по Куно Фишеру, а затим се упознао са Кантом преко његових сопствених дела. Идеја „категоричког императива" оставила је на Врубеља дубок утисак.

Последњих година на универзитету и један део академског периода Врубељ је живео као репетитор у полунемачкој породици једног трговачког посленика. Живот Врубељев у тој породици, која се према њему лепо опходила протекао је у повољним приликама. Његова сестра каже да му је рад репетитора „пружио могућност свакодневног наслађивања музиком (талијанска опера) а нарочито блиског познанства са масом репродукција дела светских генија уметничког стварања". Ова реченица није сасвим јасна: у којим облицима и где се Врубељ користио тиме, не може се тачно утврдити.

По завршетку правног факултета Врубељ служи војску. После тога неко време он покушава да ради у администрацији, али, не задовољавајући се тиме, улази у Академију уметности.

Из тог периода сачувано је неколико Врубељевих писама упућених његовој сестри. Јануара 1883 год. он пише: „После празника почео сам енергично да радим по истом програму. Устајем у 7; 7½—9½ цртам са анатомије, од 9½ до 10½ држим час Мањи[1]) 11—2 у разреду етида; 3—4½ цртам, акварелом Nature morte; од 5—7 актови. И још три пута недељно од 8—10." У то доба Врубељ одлази у породицу једног од најдаровитијих наставника Академије професора Чистјакова, где се приређују музичке вечери. Априла исте године Врубељ јавља сестри „...ја сам толико заузет радом да у мало што нисам у Академији ушао у пословицу. Ако не радим, бар мислим о раду. Уопште ова година, могу се похвалити, била је за мене плодна; интересовање и навика на непрекидан рад толико су се појачали да су ме натерали да заборавим све страно; не зарађујући ништа, живео сам као птица небеска, није ми сметало да долазим у друштво у замрљаном капуту, нити огорчавала скоро стална сушица џепа, изгубио сам сваку вољу за проводе и, уопште, оставио сам пиће; а за позориште искористио сам од десет позива само један". У истом писму Врубељ у заносу назива уметност својом „супругом". Размишљајући о задатку сликара, он казује утисак о тада најславнијем уметнику — И. Рјепину. Врубељ каже: „Рјепин је некако према нама чистјаковцима (т.ј. ученицима Чистјакова. Н. Ј.) охладнио, а ми, премда смо врло добро расположени према њему, ипак осећамо да смо се удаљили; ни искрености, ни љубави не може већ више бити. Десило се овако: отворили су „Покретну изложбу". Наравно, Рјепин је морао бити заинтересован нашим односом према његовој слици „Литија у Курској губернији", најкапиталнијем по даровитости и размерама делу на изложби. Пошли смо на изложбу сви у групи, али заузети од јутра до мрака изучавањем природе као облика, жељно завирујући у њене бесконачне кривине, па ипак седећи често са тужно опуштеном руком пред својим платном, на коме још видиш само парчад, а тамо — читав један свет бесконачно-хармонизирајућих дивних детаља, и ценећи те тренутке као служење, култ дубоке природе, која нас толико веже — ми дошавши на изложбу нисмо могли истргнути све то из срца, а међутим пред нама су се низали редови слика, које су се смејале нашој љубави, мукама и раду: облик, најглавнија садржина пластике — запостављен, неколико смелих даровитих потеза, и даље уметник није водио љубавни разговор са природом, заузет мишљу да што дубље утисне своју тенденцију у посматрача.

[1]) Ђерка Памфила, у чијој је породици живео Врубељ.

Публици су стране специјалне финесе, али она има право да од нас захтева утисак, а ми са финесама личили би на оне који гладнима предлажу утанчана гастрономска јела; а ми му дајемо кашу; и ако грубе израде ипак ствари које додирују интересе дана. Скоро исто тако расуђују и „передвижники“[1]) Они су несумњиво у праву кад тврде да уметници непризнати од публике немају права на постојање. Али непризнат не постаје роб: он има своје самостално, специално дело у коме је он најбољи судија, које он мора да поштује, а не да уништава његов значај до орудја публицистике. То значи варати публику... Користећи се њеном простотом, красти од ње ону специјалну насладу која одликује душевно стање пред уметничким делом, од стања пред раширеним новинама. Напослетку то може да нас одведе — чак до потпуног атрофирања насладе те врсте. То значи украсти најбољи делић човечијег живота! Ето шта од прилике изазива и Рјепинова слика. Десило се тако да сам исте вечери био код Рјепина на часу акварела. За чајем повела се реч и о утисцима са изложбе и разуме се ја сам своје морао да пређутим. Он је то разумео и због тога био врло сув, чак понекад и жучан. Наравно, то није било увређено самољубље, већ негодовање против заосталости наших и сувише школских погледа. Ја сам се стално спремао да ступим некако са њим у отворено излагање погледа на уметност, али ускоро започе појачани рад и ствар се сврши на томе што се више и не видесмо“.

Од исте су вредности за схватање Врубељевих естетских погледа и следећи редови из истог писма: „Имали смо две свечаности поводом 400-годишњице Рафаелове. Сигурно си о томе читала у новинама. Те свечаности су лично за наш кружок имале тај значај што смо га ми још боље проучили, захваљујући репродукцијама, и могли смо да донесемо о њему самосталан закључак. Другипут ћу ти подробно изнети своју теорију о Рафаелу, сад ћу ти дати неколико кратких опаски. Он је дубоко реалан. Светост му је натурио задоцнели сентиментализам. Католичко духовништво није осећало потребу за том светошћу, зато што беху дубоке естете, филозофи и сувише класичари, да би могли постати фанатично-сентиментални. Реализам ствара дубину и свестраност. Одатле толико заједничког, магловитог и колебљивог у мишљењима о Рафаелу, и истовремено свеопште клањање његовом ауторитету. Сваки правац је наилазио на потврду своје доктрине на некој страни његових дела. До данас се критика налази према Рафаелу у истом стању како је стојала према Шекспиру до Sturm и Drang периоде у Немачкој. Код нас у Академији још стално живе у традицијама псевдо-класичних погледа на Рафаела. Различити Ingrei, De la Croix, Davidi, Бруни, Басини, безбројни

[1]) Једна група уметника.

гравери, све деца прошлог и почетка овог века, давали су нам изопаченог Рафаела. Све њихове копије су Волтерова прерада Хамлета. Дах ми застаје од радости пред тим открићем, зато што оно испуњава моје раније некако формално и дрвено обожавање Санциа живом и пуном смисла љубави". Врубељ продужава та проста и јасна расуђивања: „Погледај на пример на фигуру старца кога носи његов син на фресци „Пожар у Борго-у"; колико простоте и животне снаге! Као да је упоредо учио код природе са савременим наруралистом Фортуни! Само што га је превазишао тиме што уме да искористи тај облик за дивне покретом прожете композиције, док је овај други остао само на изучавању".

Лето 1883 г. Врубељ је провео у Петергофу. Као што се види из писма, његово се стање није побољшало. „Опет жи вим, пише уметник, у Петергофу. У граду немам никакве наручене радове преко лета, без обзира на многа обећања и муке, и зато немам право на самосталност: скоро продужавам зимски живот, само са том разликом, што зими академски распоред и уметничка заједница администрирају и критикују твој рад, — ти само ради, а овде: ради и мисли! А то је, рећи ћу ти, врло, врло тешко! Али не и без користи. Треба ипак једном постати самосталан. Донекле боље успевам него прошлог лета. Радим акварелом: „Замишљену Асју", „Везиљу Кноре" и „Mr. Jammes a bien élégant avec un noeud de cravate gros-bleu". То ми одузима 6—7 сати. Увече, уместо музике, идем да посматрам врло живописне обичаје рибара". Закопчан по природи, и ако благ, Врубељ само врло ретко поверава своја интимна преживљавања. Његова преписка са сестром и родитељима тек при пажљивом посматрању показује да се под спољашњом уздржљивошћу у њему скрива права љубав према родитељима. „Тужно је живети тако разбацано" отима му се једном у писму сестри. „Стално се смејем, радим звиждућући, и одједном ме нешто стегне за срце. Нарочито ми је жао тате и маме. Ох, тешко је њима. Ето где презрено[1]) постаје свирепо моћно. Нестрпљиво очекујем време и верујем да ће оно доћи, кад ћемо моћи да их смиримо."

Материјални положај Врубеља је тако рђав да му помаже сестра, чије је име недељиво од његовог у току целог његовог живота. Пожртвован карактер ове дивне жене, њено обожавање брата у добу кад су у његово стваралаштво сумњали чак и људи најближи уметности, заслужује посебно оцењивање. Али беду тих година и несреће у будућности Врубељ сноси изванредно стоички. У писму упућеном родитељима 1883 год. уметник јавља: „Ви тужите и љутите се, драги татице и мамице, што се ја не појављујем. Ни мени није ништа лакше. Досадило ми је већ да узајмљујем ситнице, и та презрена чиње-

[1]) «Презрено», т. ј. материјална средства. Н. Ј.

ница задржава ме, а како не могу тачно да одредим моменат кад ћу победити себе, то се задовољавам писмом, да са вама поделим моје интересе и снове. Отсутност душевног и сујетног живота замењује ми мој рад". У истом писму Врубељ за чудо живо формулише свој поглед на рад уметника а посебно на надахнуће. „Надахнуће, одређује он, — страстан полет неодређених жеља је душевно стање приступачно свима, нарочито у млађаним годинама; код уметника се оно, истина, донекле специјалише, кристалише се у жељу да нешто створи, али ипак остаје само форма, коју не треба изводити дрхтавим рукама хистерика већ мирним рукама занатлије. (Пара покреће локомотиву, али да нема строго срачунатог, сложеног механизма, да не достане само један ништавни завртањ, пара би се разлетела, испарила у ваздуху и огромне би снаге нестало). Тако, дакле рад и мисли одузимају ми скоро цео дан. На музику и не идем. Само за време јела и после девет увече постајем човек подесан за заједничко живљење."

Врубељ не само што је био паметан уметник већ и уметник обдарен критичким осећањем. Њихова схватања о томе како треба распоредити реална средства при стварању слике, показују његову јасну естетску свест. Јављајући о томе како Рјепин хвали његов акварелни начин рада, Врубељ овако објашњава рад на једној од својих ствари: „Цртам „Замишљену Асју": она седи поред стола, једна јој је рука на отвореној књизи а другом подупире браду; на столу је сребрни светњак рококо, гипсани кип Херкулов, кита цвећа и тек скинут јесењи шешир, украшен плавом кадифом; позади је бео зид у у полусенци и наслон дивана са белим обојеним дрветом и блед-плавом атласном превлаком са цветовима à la Louis XV. То је скица за утанчане нијансе: сребро, гипс, креч, обојеност и превлака намештаја, хаљина (светло плава) — нежна и утанчана скала; затим тело топлим и дубоким акордом прелази на шаренило цвећа и све се покрива снагом плавога сомота на шеширу".

Ту вештину да види природу, да извуче за сликарски говор потребне елементе, показује уметник и у другом писму у ком говори о новом садржају једног од својих радова. „Свидео ми се међу њима (рибарима) један старчић: лице тамно као бакрени новац, са избледелом седом косом и замршеном брадом, бела вунена кошуља са мрким пругама, надимљена, усмољена, чудновато обавија његов старачки стас са испалим плећима, на ногама наказне чизме; његов чамац споља сув и озго потсеча на испрану кост; са стране мокар, таман, кадифасто-зелен, незграпно-извијен као леђа неке морске рибе. Диван чамац — са закрпама од свежег дрвета, својим свиластим блеском на сунцу напомиње површину Кучкуровљеве „соломинке".[1]) Додајте томе љубичасто-сивкасто плаветне преливе

[1]) Бомбоне од лековитог шећера. — Н. Ј.

вечерњег набирања воде, испресецане чудноватим кривинама дубоких, риђе-зелених силуета и ето слике коју намеравам да изведем"...

Бачко доба Врубељево јесте прави подвиг. Колико је у то време погружен у стихију непрекидног рада, савлађивања неизбежних напора говори његово писмо писано у јесен 1883 год. „Прошло је већ небројано дана од мог последњег писма. Али ти не можеш ни да замислиш, Њута, колико сам целим својим бићем погружен у уметност: просто ми ниједна мисао или жеља страна уметности не долази, не занима ме. То је, наравно, ружно, али ја се тешим тиме да сваки прави рад захтева за извесно време такво потпуно предавање њему, такав фанатизам. Тек сад осећам да почињем успевати, и да проширујем своје физичко и естетско око."

Ако би се морали специјално позабавити скупљањем естетских гледишта Врубеља, за њихову базу послужила би опет писма сестри. У њима су расејане примедбе које служе као кључ за разумевање и реалног уметниковог рада. Интересантно је да је Врубељева естетика страна ма каквој мистици: „Кад сам започињао рад код Чистјакова, мени су се необично свидела његова основна правила, зато што су она била формула мог живог односа према природи, какав је у мени самом. То је скорашњи закључак. Раније сам мислио, или још тачније, разне *појединости* технике приморавале су ме да мислим да се мој поглед у основи разилази са захтевима озбиљне школе. Наравно, закључак је да ће ме усвајање тих детаља помирити са школом; и ја се прихватих њих, као суштине. И започе шематизирање природе, која тако буни реално осећање, тако га угњетава, тако да не налазећи узрока или просто лутајући у њеним дистанцама, осећаш се страховито нелагодно и у вечитој неопходности да сам себе присиљаваш на рад, што му, као што је познато много одузима од каквоће. Било ми је необично тешко. Разуме се да је известан циљ био достигнут — детаљи су у великој мери били усвојени. Али достигнуће тога циља никад не би могло да искупи величину губитка: наивног индивидуалног гледишта — целокупне снаге и извор уметникове насладе. Тако се, нажалост, понекад и дешава. Онда кажу да је школа затрпала таленат. Али ја сам нашао зараслу стазицу која води натраг — к себи. Као да сам се сусрео са старим пријатељем, са којим сам се неко време био разишао, и као да га због стеченог искуства сад више ценим. Тај се сусрет одиграо овако: летос, као што сам ти писао, видео сам Рјепина. „Започните неки рад поред Академије и трудите се да се он вама самоме допадне". Ја сам то прихватио и решио да спојим тај рад са зарадом, т.ј. да је радим за Кенига и још да је изложим на конкурсу за пријем за жанр при Друштву за помагање уметности. Чинио сам ради тога многе припреме: узео сам атеље, захваљујући твојим по-

шиљкама (за које сам ти бескрајно благодаран, надам се да ти то у пролеће вратим), којечим сам се снабдео; нашао сам и предмет и скицу сам направио; али стално себи понављам „почећу слику", а то звучи некако хладно без страсти (и то још после снабдевања свим оним што треба уметнику да побуди жељу за рад, т.ј. атеље, модел и друго; замисли до каквог сам очајања и гађења долазио, док сам се тако удаљавао од себе, ја сам ти, мислим, то писао да сам се решио да радим слику без модела). Међутим, кључ живог односа није био далеко, сакривен међу шапутавим биљем и њихајућим се цветовима. Два пријатеља, Сјеров и Дервиз, дознавши да сам најмио атеље, салетеше ме да се здружимо и радимо женски модел у оквиру renaissance-a (плагирање од стране Дервиза, синовца чувеног богаташа акварелом. Мој атеље а њихов модел. Примио сам предлог. И између састављања скица за слике и много смишљања и припрема (не заборави још и уредно посећивање академије и стално цртање у анатомији, па ћеш добити цифре: од 8 ујутру па до 8 увече, три пута недељно до 10—11 па чак и 12 сати са прекидом од једног сата за време ручка) прихватили смо се акварела. Потстрекаван, у истини, успело и дивно компонованим мотивом модела, не стешњен у времену, не прекидан примедбама: „зашто је код вас овде тако разбацан цртеж", док си у другом углу тек почео са љубављу да топеш у извођење финеса, разноликости и хармоније, подбадан такмичењем са достојним супарницима (нас тројица једино у академији разумемо озбиљан акварел), — ја сам се приљубио, ако се тако може рећи, уз посао; преправљао сам по десет пута једно исто место, и ето, нешто пре недељу дана изишао је први живи комад, који ме је довео у усхићење; разгледајући његову тајну испало је да је то — просто наивно предавање најподробнијих живих утисака природе; а детаљи о којима сам ти говорио, само олакшавају средства приказивања. Сматрам да преживљавам моменат силног корака у напред. Сада ми слика изгледа као низ занимљивих јасно постављених и решених задатака."

Сећајући се Врубеља у доцнијим годинама, Јаремич пише: „Друштво уметника је мрзео, али и према себи се понашао са неумољивом строгошћу па чак и свирепошћу. Неке своје ствари је мрзео, ругао се и секао маказама на комаде, — тако је упропастио много својих дела".

Није скривао радикализам својих погледа и често би пожелео да сви музеји пропадну: „Треба да престану са прелиставањем прохујале уметности, тад ће и нас признати".

Та мисао онда кад је руска уметничка свест била зауздана естетским credo Академије и бездушним прописима чиновника уметности, у то време, наравно, то је изгледало као нечувена јерес и вандализам. Тек много доцније револуционарни покрет футуриста у Европи и у Русији истакао је исти

проблем отворено пред целим друштвом. Зима 1887—1888 год. била је последња Врубељева година проведена у Академији уметности. Од радова тог периода сачувани су: акварел „Ваведење", портре г-ђе Кноре и акварел „Пирујући Римљани". Нарочиту пажњу заслужује „Ваведење", које је било удостојено сребрном медаљом. У овој композицији изванредно је: распоред фигура, сграђен на принципу круга, уцртаног у троугао и који већ у то време испољава технички начин Врубеља „компоновање угловима". Нарочито се то опажа у третирању облика лаког вела Деве Марије. Врубељево бављење у Академији било је прекинуто овако: у Кијеву се тада реставурирала стара Кириловска црква, у којој је требало поред надгледања реставурације извести и неколико нових композиција. У Петроград је допутовао проф. Прахов, да пронађе у Академији уметника који би водио тај посао. Његов је избор пао на Врубеља, кога је и позвао. Предузимач тог уметничког посла у Кириловској цркви био је Н.М. Мурашко, који је управљао једином у то доба у Кијеву, сликарском школом. Ево како описује Мурашко свој први сусрет са Врубељем, који је дошао да се договори о величини награде за свој труд.

„Млад, или тачније младолик човек, са светлим длачицама на место бркова и браде, осредњег здравља, чак мало и безбојан у лицу. Одевен не богато, са тамно-сивим шеширом на глави, Михаило Александровић није давао ауторитативан утисак, али његов дивни петроградски говор, његова интелигентност и разум ускоро су приморавали да се обрати пажња на њега. Приликом мог покушаја да се с њим погађам око плате — зато што је још тако млад и ја га не знам, да бих му могао одмах платити као његовом претходнику — он одговори: „нисам ја баш тако млад, већ сам отслужио и војску, затим могу рећи да ја доста добро цртам и имам дар композиције. — Таква отвореност учинила ми се мало смешна, али његов озбиљан изглед натерао ме да се замислим и примим без даљег спора његов предлог, тим пре што ми нисмо закључили уговор."

Врубељ је остао у Кијеву до јесени 1889 год. ако не рачунамо одлазак у Венецију и Одесу за време од неколико месеци. Споменици старо-руске уметности у Кијеву са наслеђеном византиском традицијом (саборна црква св. Софије, Михаиловски манастир, Кириловска црква), са којима се Врубељ упознао, имали су за њега огроман значај. Он је одгонену принцип византиске уметности „зачуђавајуће јасно и слободно". Јаремич износи уметникове речи поводом тога: „Главни недостатак савременог уметника који васпоставља византиски стил лежи у томе, тврди Врубељ, што наборе одежда у којима су византинци испољавали толико духовитости, он просто замењује *застирачем. Појам рељефа стран је византиском сликарству. Суштина је у томе да се помоћу орнаментског распореда облика*

појача површина лица".[1]) Врубељ није случајно прихватио начин орнаментског распоређивања облика. „Компоновање са угловима", које се испољило у „Заведењу" и истиче се у већини његових дела, сродних је категорија орнаментском принципу византизма. Реалан објекат код Врубеља, био то модел, цвет или алегориска композиција, увек је расположен по принципу орнаментског схватања форме. У читавом низу примедаба Врубељ је говорио о „игри дивних хармоничних детаља". Он је упорно свуда тражио детаљ, али не у смислу разломка, већ као карактеристичну одлику. Сједињујући детаље у целину, понекад ирреалну, Врубељ је налазио суштину приказиваног.

Приступивши раду у Кириловској цркви, Врубељ је одмах испољио дар за стварање монументалног сликарства. Огромна композиција на црквеном своду хора „Силазак Св. Духа" чак и без претходне скице, открива дубоко разумевање идеје фреске. Никакве мере ширине или висине не могу оваплотити величанственост и свечаност садржине, ако у њеној интерпретацији нема унутарње истине. Врубељева је истина у тачном сједињавању, у органском сједињавању свих делова композиција. Ликови Богоматере, апостола, њихов узвишени мир и страхопоштовање чине сродним ово дело са творевинама генија Микел-Анђела. Несносни налет „болоњске школе", која је богаљила руско религиско сликарство све до краја прошлог века, изгледа, да је пред уметничком мишљу Врубеља отступила за навек. Мора нас зачудити одакле је Врубељ, из каквих дубина своје фантазије, могао да извуче црте за стварање ликова Христових ученика. После стварања те фреске Врубељ је извео пророка Мојсеја. Пре свега запањује нас тип који је он пронашао за ту слику. Врубељев Мојсије без браде, бркова, са напрегнуто строгим очима решен је индивидуално без икаквих традиционалних шема. У њему је већ наговештен лик који се однекуд појавио уметнику и много пута искрсава у „Демону", страшном сапутнику Врубељевог живота. Рад у Кириловској цркви био је грандиозан. Јаремич каже да је Врубељ само нацрта за даљи рад помоћника извео око 150. У другој некој епохи, другој средини, само малање Кириловске цркве могло је обесмртити Врубељево име и створити око њега легенду. Да је Врубељ одлично знао значај свога рада види се и из следећег. Кад је после неколико година посетио Кириловску цркву и видео свој „Надгробни плач", уметник је приметио: „Ето на што сам се, у ствари, требао да вратим..."

Сликање и рестаурација беху извршени за баснословно кратак рок: у току лета. О том периоду Врубељевог живота Н. Мурашко вели: „Михаило Александровић је умео све

[1]) Курсив је мој. — Н. Ј.

да расположи према себи и уливао је поштовање целој малој задрузи, која је радила под његовим најближим надзором, за чудо је умео да одбрани њене интересе, не повређујући моје, као послодавца. Као заиста интелигентан човек он је, поштујући себе, поштовао чак и најмањег члана наше задруге... Вечери смо проводили мирно у мојој породици. Као да сад гледам — балкон, унаоколо разбацан, запуштен врт. За чајним столом неколико младих људи, група деце. Михаило Александровић се весело шалио са свима и одлазио затим у своје одељење. Кроз отворене прозоре ми би чули или „Ноћи безумне", или „Благосиљам вас, шуме" — популарне романсе тога доба... Добро се живело тада, сви беху млади, пуни снаге и не помишљаху како ће се живот ужасно показати некима од нас"...

Из описаног периода сачувано је само једно Врубељево писмо упућено сестри, врло важно због скривеног смисла, који треба погађати. Врубељ пише: „Ањута драга, опрости ми. Био сам крив што ти нисам писао месецима због незнања да распоредим време, а и због лењости, и рок је порастао за мало на годину; а и узрок је неопростиви егоизам, постављање хаоса у глави испред правих животних циљева". То је нов тон у говору уметника, али саслушајмо даље: „Један диван човек ми је рекао (ох, Ања, каквих људи има). „Ви сувише много мислите о себи, то и вама смета да живите, а огорчава и оне за које мислите да их волите, а у самој ствари све закључате собом у разним театралним позама"... Ништа простије и још нешто: „љубав мора бити стваралачка и пожртвована". Све је то просто, а мени се тако учинило ново. Ове године ја сам урадио много што шта ништавно и неупутно, и са горчином осећам колико се мора радити над собом. Горчину на страну па на посао. Кроз пет дана бићу у Венецији. Ето ти немаш таквих прекора, видим по твоме лицу, које ме је силно обрадовало својом мирноћом (добио сам твоју слику у Харкову). Немам више шта да пишем: о тати, мами и деци дознаћеш из њихових писама. А ја готово већ од данас започињем уредан и вредан пажње живот. Мало фразерски! Добро је те то не говорим сед и измучен, већ пун снаге за остварење те фразе".

Несумњиво је, да се у уметниковом животу нешто десило, нешто важно, можда кобно. Одакле онда тај морално снижени тон и речи о „ништавном" и „неупутном" ?... На све то не баца светлост ни писмо уметниковог оца сестри: „Јуче ујутру смо испратили Мишу у Петроград. Намерава тамо да проведе три-четири дана, а затим да оде у Кијево такође на три дана, а одатле у Венецију до пролећа. То су његови планови. Ми смо га очекивали три недеље и напослетку је дошао; али код нас је провео свега два дана, жури да што пре буде у Венецији. Иде тамо, прво, што је преко лета уштедео око 650 руб., друго има

наруџбину за четири месне[1]) иконе за онај храм, који је рестаурирао, свака по 300 руб. с тим да буду израђене у стилу XII века, баш у оном чији се обрасци могу видети у Венецији и Равени, и, напослетку, зато што су у Венецији зимска светлост и дан много већи а и клима је боља него у Петрограду...

Миша је младолик, скоро без бркова и бакенбарда, али не може се рећи да му је изглед здрав. Жали се на мигрену. Морално се ободрио, осећа снагу талента... и већ не дрхти за Академијом и каријером преко ње. Не знам да ли је то добро?... Каже да ће се у Академији укиселити. За расположење рекао бих да му је досадно".

У Венецији је Врубељ израдио 4 иконе за иконостас Кириловске цркве: Христос, Богомати са дететом, св. Кирило и св. Атанасије. Јаремич даје врло тачну оцену о тим делима. Његов суд доносим овде: „Између зидног цртања и сликања иконостаса постоји огромно растојање. Као да су у међувремену између њих (ако се говори о једном истом уметнику) унесена читава столећа. У првима је он идеалан византињанин раног доба, у последњим пред нас стаје најчистији венецијанац ренесанса по осећању облика, по начину сликања и, главно, по необично болећивој осетљивости према боји. Сам уметник скромно признаје зависност тих дела од мозаика св. Марка и творевине Карпачоа, Ђовани Белинна и Чиме да Конељано".

О свакидањем личном животу као и о духовном бићу уметника тешко је говорити за тај период. То можемо више или мање тачно да наслућу емо. У сваком случају његов младићски светао ореол почиње да тамни, што можемо да увидимо из његових ретких, врло закопчаних писама из тога доба. Врубељ се повлачи у себе, не поверавајући се ни својим најближим. Из Венеције пише врло уздржљива писма, говори како „прелистава" Венецију, „као корисну специјалну књигу, а не као песничку фантазију" и на крају додаје: „...не могу просто да дочекам крај мога рада, да се што пре вратим? То је ствар душе и на састанку овог лета објаснићу ти. И то сам само теби два пута наговестио, док другима нисам ни то учинио".

„Душевна ствар" о којој Врубељ пише, по наводима Јаремича, „била је ствар срца, под чијим је утицајем уметник био од лета 1884 г." О томе да му тај занос није дао ни среће, ни правог стваралачког полета, сведоче како многобројни фактички подаци о томе времену, тако и његова писма. Сачувала се Врубељева фраза о томе да је „неопходно растати се", он на извесно време одлази из Кијева, али се доцније опет враћа. У његовом животу јасно искрсава незадовољство и се-

[1]) „Месним" иконама зову се оне на којима су приказани светитељи којима је посвећена месна црква. — Н. Ј.

стри признаје „А главно, све око мене понавља: доста је обећања, време је да се испуне. Време је, време!"

У његовом стваралаштву искрсава тема „Демона", са којом се не растаје све до краја живота. За сад се његов лик претставља уметнику као моћ посматрачког карактера, као мисао, која покушава да одгонене смисао битисања, али мисао нерадосна, напрегнута.

Повратак из Одесе у Кијево, поред свега (материјално стање уметника у току многих година било је просто ужасно) био је изазван надом да ће узети учешћа у сликању храма св. Владимира. Августа 1886 г. Врубељ пише: „Ања, драга, хвала ти, ја сам се збиља налазио у доста критичном положају. Ствар је у томе што сам напослетку нашао узрок мога неуспеха за последње време — а то је потпуно запостављање рада са природе, а међутим то је једина дисциплина и средство исхране; на стваралаштво се не може рачунати. Сада радим врло лепу етиду са девојчице на кадифеном тепиху — таман ће ми твојих 20 руб. помоћи да је мирно завршим; ваљда ће ми успети да продам за 200-300 руб. и онда поново на Терешћенску слику и Демона. Ових дана био је у Кијеву Трећаков, сопственик чувене галерије у Москви. Јако је хвалио иконе, нарочито Богомајку". Како је херојски живео Врубељ у то доба најбоље прича његов отац у писму од 11 септ. 1886 г. „Прекуче сам се вратио из Кијева. Миша је здрав (по његовим речима), али на изглед врло мршав и блед. Са станице сам пошао право њему и био сам ожалошћен његовом собом и намештајем. Помисли, ниједног стола, ниједне столице. Цео намештај сачињавају две клупице и постеља. Ни топлог покривача, ни топлог капута, ни одела осим оног на њему (прљав капут и искрзане панталоне) нисам видео. Можда је заложено. У цену свега пет копејака — à la lettre. Тешко, горко да заплачем... беше ми видети га таквог. После толико сјајних нада! Па већ му је 30 год.! И шта? До данас ни имена, ни истакнутих даровитих радова и ништа у пепу. Још хвала Богу... што Миша *верује* у свој таленат и чврсто се узда у будућност. Видећи његово стање, ја сам му, раз ме се одмах предложио да се пресели код нас без одлагања и чак да са мном путује. Али он каже да сад никако не може. *Треба прво да сврши слик Терешћенка* (за коју је већ у више махова добио 700 руб.) и још две друге мање, такође наручене, а затим, можда ће добити посла у храму св. Владимира (*ако* не поднесе скице горе и доцније од својих конкурената). Тако да питање пресељавања ни из далека није решено... и уопште Миша никако не прихвата наш предлог, и ако му је Васнецов преда мном саветовао... да се пресели код нас, да оживи код куће, у породици, у другој околини. И мени се чини да је то неопходно потребно. Изгледа ми да он залази у мистицизам, да се сувише удубљује... сувише мисли над *делом* и зато је

оно код њега тако споро. Замисли... после скоро полугодишњег рада над сликом Терешченка (величина $^3/_4$ аршина у квадрату) — он се преда мном... решио да је остави и почне испочетка... рачуајући, да ће на тај начин пре свршити слику. Садржина те слике по мом мишљењу није богата... Шатор персијског принца сав од сувише шарених персијских ћилимова. Софа, на њој у шареном оделу лежи принц, осим тога у том шаренилу не само контуре његове фигуре, већ и лице тешко је уочити. Поред софе, на ћилиму жена, која се исто тако тешко распознаје због шарене основе. Затим, мора бити, две женске фигуре, од којих се једна прикрада, ваљда, да убије принца, то је све... још и осветљење нафтаном светиљком. Једном речју, то што сам видео, ни издалека не вреди 700 руб. Не знам шта ће бити даље. Друга слика са којом се нада да ступи у свет јесте — Демон. *Он се над њом мучи већ водину дана.* И шта од тога? На платну су (величине $1\frac{1}{2}$ арш. висине и 1 арш. ширине) глава и тело до појаса будућег Демона. Све је то за сада нацртано само сивом уљеном бојом... На први поглед... тај ми се Демон учинио... као зла, чулна... одбијајућа... стара жена. Миша каже, да је Демон — дух који спаја у себи мушки и женски облик. Дух, не толико злобан, колико патнички и тужан али и поред свега тога дух моћан... величанствен. Рецимо да је тако, али свега тога у његовом Демону ни близу нема. Ипак је Миша одан свом Демону... свим својим бићем, задовољан је оним што види на платну... и верује да ће му Демон донети име. Дај Боже... али кад? Ако је то што сам ја видео урађено у току године, онда оно што је још остало да се уради у горњој половини фигуре и у целој ширини, са окружујућим простором, мора одузети у најмању руку, три године... При свем том његов Демон сумњам да ће бити симпатичан... публици... па чак ни академичарима". Отац даље продужује: „Ишао сам са Мишом у цркву Ћирила и Методија, видео сам његов рад al fresco. Као први покушај самосталног и при томе огромног рада — ствар је дивна. Али тон боје и сам живопис XII века нису симпатични. Већ је довезен и мрамор за иконостас — диван мрамор, и у њега ће уметнути Мишине иконе. Ликови су збиља добри, али признајем, ја сам очекивао боље. Лик Спаситеља је сувише таман. У лику Богомајке, по моме мишљењу, мало је светости. „Предвечни младенац" је жив... али не толико колико сам ја очекивао. Ипак су иконе завршен и изванредан рад, а кад буду уметнуте у мраморан иконостас — онда ће вероватно бити врло ефектне."

Напослетку, јављајући о незнатној новчаној потпори, коју је дао сину, А. Врубељ завршава: „и он има свега једну кашичицу и један капут, сашивен Бог зна када и доведен у крајње пријаво и неугледно стање... На ипак се Миша храбри... вели да материјално не оскудева... Укрепи га Боже... и пошљи му успеха!"

Велики је био уметников стоицизам, кад је могао убеђивати оца да „не оскудева". Али ево цитата из Јаремичеве књиге где други стран сведок прича о околностима у којима је тада живео Врубељ: „У то време Н. К. Тимоњенко[1]) је дружио са Врубељом и доста га често посећивао. Он памти велику неудобну собу у Пироговској улици у кући Рајсмилера, ону исту од чијег је изгледа уметников отац дошао у очајање. Соба се зими није грејала. „Дођем код њега (рече Н. К. Тимоњенка), а тамо страшна хладноћа, вода за умивање се смрзне, а он ради као да ништа није. — Како издржите ово? А он: „А то није ништа", — мане руком и преноси разговор на другу тему." Као што сам већ напоменуо, Врубељ се надао да ће узети учешћа у изради саборне цркве св. Владимира. Сестри пише: „Сад сам енергично легао на скице за саборну цркву св. Владимира. „Надгробни плач" је готов, „Васкрсење" и „Вазнесење" скоро. Немој мислити да су то шаблони а не чисто стваралаштво". Уметник је створио девет скица и све су биле одба чене. Мајстори чији су таленти били сто пута мањи, који су отворено зависили од Врубеља и популарисали његове идеје, заузели су његово место и још су дуго година задобијали славу док је Врубељ био одбачен као несхватљиви новатор. Данас, кад је прошло више од 40 година од стварања тих скица, кад је време доделило Врубељу једно од најпочасније места у руском сликарству, у праву смо рећи да на тим делима лежи отисак праве генијалности. Нарочито је дивна композиција „Надгробни плач" (трећи улаз). Контрасти светлости и слике, лаконизам, зрелост пластичних облика и простота у овој ствари су потпуно изузетни. Покој Преминулог и туга Богомајке слеђене крај одра је генијална антитеза, која надмашује и религиски садржај и историску чињеницу и легенду. У тој ствари Врубељ се уздигао до генијалне симболике, коју нису запазили ни његови савремени, нити доцнији испитивачи његових творевина. Да је Врубељ схватио величину свога дела, премда то није исказивао, види се из његових судова, посебних примедаба и односа према другим уметницима.

Интересантно да је он још пре 30 г. изнео једну истиниту мисао у своме писму: „Ризикујући да будем парадоксалан указаћу на још дреченје име Рескина. Зар има чега интересантног за уметника у тој очаравајућој брбљивости?" Свестан своје огромне надмоћности над околином, Врубељ ју је носио у себи и да није писма уметниковог оца, можда ми не би имали директних доказа о томе. Дељећи утиске са њерком о посети сина, А. Врубељ вели: „Ни за кога и ни за шта се не интересује. У разговору испољава невероватно *високо мишљење* о себи, као о уметнику, ствараоцу и услед тога не дозвољава никакво уопштавање, никакво мерење, никакво поређење њега —

[1]) Познат сликар у то време. — Н. Ј.

уметника са обичним људима". Неуспех са радовима за Владимирски сабор (Врубељ је имао само да изведе неке орнаменте, а његово име нису чак уклесали ни у мраморну таблу где су били набројани учесници радова) био је још један црн дан у уметниковој судбини. Из писама сестри видимо да је Врубељу и у личном животу било врло тешко.

„Шта да ти кажем, пише он, о ономе што сам ти наговештавао? Врло мало добрих тренутака, више тешких а највише равнодушних". Али без обзира на све незгоде живота Врубељ се никад не жали, већ има снаге понекад и да се нашали. „Мила моја Ања, пише он сестри, упутница твога пакета по неком неспоразуму, дошла ми је у руке уместо 24 децембра — 28 јануара. Велико ти хвала; извини што можда твој новац нисам употребио онако како си ти претпостављала, т.ј. не на одлазак у Харков, што ћу учинити 8 фебруара[1]), већ на поправку обуће, јер је на њој било толико дубоких рана, ка на Цезару на дан његове борбе са сенаторима, као и на друге исто тако неопходно потребне ствари."

С. Јаремич говори у својој књизи: „Да би могао добити ма каква средства за живот, Врубељ покушава све могуће начине. Не знам да ли томе добу припада његов рад на костимима за циркус, од којих је урадио 400 комада, по двадесет копејки од костима, ипак, у сваком случају тај рад припада кијевској епохи. Он покушава да ради иконе у једној иконописној радионици, али од тога ништа не би; уметников начин толико је искључив, да се те пробе свршавају за њега крахом и најординарнији „богомаз" прелази својом сладуњавом глазуром преко Врубељевог сликања и тек тада иконе вреде." Уметниково стање бивало је понекад тако рђаво да он намисли да се упосли бојадисањем фотографија. Поводом тога Врубељ исказује мисли општег значаја. „Мила Ања, обраћа се сестри, не знам да ли сам ти писао да сам се због зараде прихватио илустрована фотографија призора водопада на Дњепру; ту сам се опет убедио да многе несреће уметника произлазе отуда што он не поштује довољно свој дар: мучити се (ма у ком циљу) над оним што сваког тренутка буни твоју уметничку душу — зар то није ослабљивати, приморавати, затупљавати њену осећајност, њену иницијативу? И све због навике да се интелекат посматра као нека опруга не потчињена никаквим физичким законима; док је то бесконачно-сложено-срачунато — условљено стање — функција организма у коме квар једног малог точкића све заустављa; а ми мислимо да ћемо проћи ако изломимо и два, три, итд.; мислимо да је стваралаштво здраво, не слаби, кад се један од точкића зове немешање споља. Краће речено — ја сам одбацио фотографије и решио не прихватити се ничега осим часова..."

[1]) Очева «сребрна свадба».

Умор тих година ипак је утицао и на Врубеља. У тренутку кад су му се ствари мало поправиле он јавља: „Водим хомерски живот, три четвртине новца иде ми на јело а пола времена на сан. Ништа не читам; одлазим само у циркус и понекад код Мацневих и Тарновских. Долазно је и Сјеров, није ми признао, али сам приметио да је он зинуо од чуда на мој хомеризам".

То што је Врубељ не једном називао „мој хомеризам" или болним стремљењем „нехару живота", користило је код њега у загонетно-примитивним облицима. Недавно је чувени сликар К. Коровин помињао загрејаност Врубеља за неку циркуску јахачицу Талијанку; исто су тако интересантни подаци Јаремича о уметниковом животу средином 90-тих година, у гостионици „Париз". „Ту су се заустављали, пише Јаремич, пропали трговци, официри у оставци, разне пијанице, са којима се Врубељ састајао и био скоро на — ти". Исти писац допуњује своју причу речима В. А. Сјерова: „Дођем код њега, а тамо седе црвене њушке са накострешеним брцима и осећају се као код куће, улазе у свако доба, ништа се не либећи".

Последњим годинама Врубељевог бављења у Кијеву припада следећи опис његове личности. „Одлично памтим, вели Јаремич, Врубељев спољни изглед у то време. Још ми је остала у сећању прекрасна глава, јако потсећајући општим својим карактером мраморне римске главе из доба Августа. Необично густа коса одређено је и оштро оцртавала, издвајала пластичност чела. Упоран и чврст потиљак — одлика гвозденог упорства. Фино оцртано лице са сталним благим изразом — као отсевом осмеха. Облачи се слично ономе како су се много доцније одевали циклисти, носио је понекад високе чизме (тог детаља сећа се и Сјеров) . Ход му је био за чудо лак; понекад је у ходу пуцкао прстима, а некад опет окретао шаку десне руке, као ради вежбања, као што то чине јапански калиграфи... Сви смо волели Врубеља. Добити његово одобравање беше врло ласкаво, без обзира што је у општењу био необично благ. Многи, који су га познавали потпадали су на дуже време под утицај његових очаравајућих манира."

У јесен 1889 год. враћајући се са пута у Казан, Врубељ сврати на неколико дана у Москву, где сусрете Сјерова. Овај га упозна са И. Мамонтовим, који је издржавао оперу и много је пажње поклањао новом сликарству. Мамонтов предложи Врубељу да отседне код њега, што овај прихвати. Од тог тренутка почиње московски период уметниковог живота, који се одликује од бављења у Кијеву и већом продуктивношћу у стварању и већом увереношћу у себе самог. Кијево је ипак било периферија Русије, Петроград је за Врубеља био водећи ступањ, а тек Москва, са њеним широким захтевима и питањима крајем прошлог века, могла је послужити уметнику као право поприште за његову делатност. Општење са уметничким круговима, премда их је Врубељ избегавао, имало је за њега праву ко-

рист. Уметник је тога био свестан, што се види из његових писама. „Њута, драга моја, ти не треба много да се срдиш што ти тако одавно не послах ни речи, премда тај преступ и нема имена. Страшно грубо! Али шта да се ради, кад се мој живот састоји само из опојности, гриже самог себе и гуњања на околину. Човек ужасно постаје суров. Знаш да сам ову зиму провео у Москви, а и сад сам још ту. Васњецов је право рекао да ћу овде запасти у корисну за мене конкуренцију. Ја сам стварно нешто урадио чисто из побуде: „е не дам се!" И то је добро. Осећам да сам ојачао — т.ј. много шта платонско добило је тело и крв. *Али манија да ћу неизоставно рећи нешто ново, не најгушта ме*; и ја ипак, као што се сећаш, у оној песми, која нас је у Астрахану или Саратову (не сећам се више) стајала много суза, могу да поновим у себи: „Où vas tu? Je n' en sais rien". Само ми је једно јасно, да су моја тражења искључиво у области технике. У тој области специјалист треба да се потруди, остало је све урађено, само бирај".

У следећем писму Врубељ јавља: „Ево већ месец дана како радим Демона. Т.ј. не баш мог монументалног демона, кога ћу временом, израдити, већ „демонско": полуобнажена, крилата, млада, суморно замишљена фигура седи, загрливши колена, на позадини заласка сунца и гледа на цветну пољану одакле се пружају ка њој гране, савијене под цветом. Прилике за рад су одличне — у дивном кабинету Саве Ивановића Мамонтова, код кога станујем од децембра месеца. У кући сем његовог сина студента, са којим сам велики пријатељ, никога нема. Сваких 4—5 дана идемо на 2—3 дана у госте у Абрамцево, близу Москве, где живи његова мајка са кћерима и где проводимо дане између кавалкада, јела и спавања". Исте 1890 год. Врубељ добија наруџбину за илустрације новог тек припреманог издања Љермонтова. То издање у то доба (Друштво Кушнерово) било је неки уметнички догађај. За рад на томе издању били су позвани највећи уметници епохе: Суриков, Рјепин, Сјеров, Пољенов, Ајвазовски, Васњецов и други. У данашње доба, кад је руска књижарска култура тако сазрела, очигледни су недостатци тог поштеног покушаја, али ипак у историји руске уметничке илустрације то издање Љермонтова остаје истакнута чињеница, а присутност Врубељевих радова придаје му нарочиту занимљивост и значај. Цртежи за Љермонтовљевог „Демона", „Јунака нашег доба" и „Исмаил-беја" изгледали су издавачима неразумљиви и само захваљујући заузимању једног од учесника — П. П. Кончаловског — они су се могли појавити. Тих 13 илустрација, које су скоро омаловажавали и које су издавачима изгледале неразумне, биле су у ствари појава потпуне уметничке новине и истине. И тако крупна индивидуалност, као што је Сјеров, несумњиво је потпао под њихов утицај, а што се тиче В. Васњецова та маза успеха одавно је

умео да обуче у згодније, и за широку публику схватљивије црте византизам Врубеља, што критика ни до данас није могла прозрети. Неки Врубељеви цртежи за Љермонтова с правом се могу сматрати као највише тачке у руској илустрацији. Тако је цртеж „Тамара на одру" у истини конгенијалан оном лику који је видео Љермонтов. Лепота тог женског лица, мир последњег одмора другарице Демона, испољен неподобном и нигде у руском сликарству невиђеном простотом, јесте једна од најгенијалнијих Врубељевих фантазија. „Надахнуће", које је Врубељ понекад скептички посматрао, безусловно је владало њиме за време стварања ових цртежа, и зар није карактеристичан у том смислу исказ Јаремича: „Једне вечери смо по обичају седели код Кончаловских, Врубељ се одједном диже иза стола, оде у кабинет оца Е. П., узе мастило и нацрта Печорина на дивану — онај исти лик који је ушао у издање Љермонтовљевих дела; урадио је то за пола сата, а можда и за сат и показивао је госпођицама потпуно довршен цртеж, питајући: „но, може ли се у овога господина заљубити?" У Москви Врубељ се тесно спријатељио са породицом већ поменутог П. П. Кончаловског, становао је једно време у истој кући и узимао живо учешће у домаћим позоришним приредбама. Јако се заносио Шекспиром а нарочито „Хамлетом", сматрајући „да нико (писао С. С. Мамонтов) на чак ни Роси, не даје тачно тумачење психологије данског принца". „Кад будем имао пара, изнајмићу позориште, пронаћи глумце и одиграћу „Хамлета" како треба", — рекао је једном у кругу пријатеља. Пријатељи су му противречили, да нико неће ићи да гледа ту представу. „Па шта онда? — хладнокрвно је одговорио Врубељ — мене то не дира, играћу сам пред пустом сараном, од мене је и то доста". Од осталих књижевних укуса тога доба зна се да се одушевљавао „Степом" Чехова, волео је Дантеа и Поа. Са нескривеном трпељивошћу гледао је на Лава Толстоја, високо је ценио Шопенхауера. Огроман утисак је оставила на њега Ибзенова драма „Авети". Јаремич каже „да се често враћао на то дело и упоређивао живот јунака са својим личним".

Врубељева осуђеност није била толико физичка. Он је био осуђен и у социјалном смислу. То што је он видео и схватио, друштво се научило да види и схвата тек кад је дошло ново поколење а с њим и нови идеали културе. У писму из Абрамцева од 1891 год. он већ са неким духовним умором каже: „Ако хоћеш да дођеш у Москву само због француске изложбе, верој, не вреди. Говорим ти као искрен уметник; премда многи овде то моје гледиште схватају као парадокс. Све је то обичан дречећи декор; а сликарство је без трунке надахнућа и уобразиље". Од 1891 год. Врубељ се зближава са породицом Мамонтових, са којима путује у иностранство и остаје до почетка 1892 г. у Риму. Он је за Мамонта извео много наруџбина.

У Москви је чак и живео у кући тог богатог мецене, чији је портре израдио неколико година доцније. 1893 год. у Москву се досељава уметникова сестра. „Живели су одвојено, вели Јаремич, али Врубељ је нарочито у прво време одлазио код сестре скоро сваке вечери". Већ у то време његово здравље почиње да слаби. У писму из града Врубељ је моли да дође да га посети: „доктор ме је до петка осудио на собу. Нашао је страшну анемију и наредио да пре свега морам бар 4 пута дневно јести, и за апетит да сваки пут попијем чашицу портоа. Као лечење — пити јод са топлим млеком 3 пута дневно".

У уметниковој психи опажа се тешка периодична депресија. О томе помиње његова сестра: „Често је долазио, пише П. А. Врубељ, и седео потпуно ћутећи, без и једне речи. Било му је пријатно што седи са мном, али је био тако мрачно расположен да није разговарао".

Изгледало је да од Врубељевих замисли и величанствених нада неће ништа остати, тако је судбина била сурова према њему. Али оно што је тако узалудно тражио Врубељ у зору делатности, дошло је да преобрази његов живот премда не на дуго. О томе занимљиво прича његова сестра: „1895 год. наступа неочекивана промена у братњевом животу — он среће свој сан уметника у лицу такође свештенице уметности, певачице Надежде Ивановне Забела, која је доцније постала сапутник његовог живота и инспираторка читавог низа уметничких дела, служећи му као модел, коју је он јако ценио, а нарочито због тога, како је говорио, што је она, позирајући, „умела ћутати".

Своје поштовање, обожавање њеног талента, као певачице, он је изразио речима: „Друге певачице певају као тице, а Надја пева као човек". Сусрет то двоје, продужава А. Н. Врубељ, заљубљених у уметност десио се у следећим околностима. Московска приватна опера С. М. Мамонтова гостовала је у Петрограду у позоришту Панајева. Њен декоратер, сликар Коровин, разболи се, и брата позову да га замени... И ту, на претстави Хумпердингове опере „Хенсел и Грета" брат беше очаран извођењем улоге Грете од стране Н. И. Забела[1]), и ту још са свом својом отворености изрази своје усхићење. Затим после повратка опере у Москву одиграло се брзо зближавање на пољу уметности а и личном, што се завршило 28 јуна 1896 г. свадбом у Швајцарској".

Пред свадбу Врубељ је отпутовао у Нижњи-Новгород да ради два огромна паноа поручена за изложбу у Нижњем. О том следећем удару судбине Врубељ прича сестри у писму: „Опрости ми, мила моја Њута, што сам те тако дуго оставио у неизвесности о својој судбини. Твој позив да се опро-

[1]) За њу је чувени руски композитор Римски Корсаков написао улогу Марфе у опери „Царска невеста". — Н. Ј.

стимо већ ме није затекао у Москви: био сам у Нижњем, одакле сам се вратио тек 22-ог. Радио сам и падао у очајање; осим тога, Академија је започела против мене право гоњење; тако да сам стално иза својих леђа чуо шиштање. Академски жири нашао је моје ствари за сувише претенциозне за декоративни задатак и зато је предложио да се оне удаље. Министар финансија измолио је највишу наредбу за нов жири, не академски; али граф Толстој[1]) и В. К. Влад. настојали су да се та заповест повуче. Пошто се у материјалном погледу (Мамонтов ми је откупио те ствари за 5000 руб.) тај инцидент свршио по мене повољно, то сам и отпутовао из Нижњег; не знајући ни сада да ли су пано скинули, или их просто застрли. Сад радим Морозовљеве паное и вероватно ћу поћи у иностранство код Н. И. не раније од јуна. Наравно, од тих 5000 остало ми је да добијем само 1 хиљаду, од које сам добио 500, триста послао Нађа а 100 Мили; тиме сам потпуно утешен у мом фијаску".

Сведок те расправе, познати уметник К. Коровин недавно је објавио своје успомене о тој жалосној историји...: „два огромна паноа — „Микула Сељанинович" и „Принцеза Привиђење", — већ донесене у Нижњи, по пресуди Академије Уметности били су скинути и изнесени напоље из павиљона. Ја и Врубељ смо заједно допутовали у Нижњи... Сећам се, седели смо тог дана и часа у ресторану. Поред нас је прошао аеропаг судија — академичара. Међу њима беху Беклемишев, Мјасоједов, Јарошенко, Вл. Маковски, Киселъев... Они су ишли да суде Врубељу. Само се један поздравио са Врубељем: то је био Киселъев. Остали су се направили да га нису видели. Академски аеропаг је одлучио — скинути пано, и њих су скинули. Тада С. И. Мамонтов одмах, ту, одмах поред изложбе, сагради на свој рачун нарочити павиљон и изложи у њему огромне Врубељеве паное. Штампа је урликала „декадент"! — и радовала се обрачунавању са Врубељем."

И „Микула Сељанинович", и „Принцеза Привиђење", створене по теми из Ростана, отварају у Врубељевом стваралаштву низ епских дела. Њима припадају „Делија" (1898), „Морска принцеза" (1897 г.), „Принцеза-Лабуд" (1900 г.), „Пан" (1899 г.), „33 делије" (1900 г.) и, до данас ћутањем занемарене, дивне скулптуре на сиже старих руских легенда. Одређене за мајолику „Снежана" (1899—1900 г.), „Љељ" (1899—1900 г.), „Волхова" (1899—1900), „Садко" (1899—1900) и „Купава" (1899—1900 г.) — творевине прожете миром легенде и националмим предањем. Оне су, наравно, само епизоде у историји руске скулптуре, али поучна епизода. Доцније се у скулптури мотивима националног епоса бавио Коњенков, и можда му је отворила очи поменута серија Врубељевих мајолика. Њихова нежна, топећа се у пластичном смислу форма најбоље одговара карактеру фантастичне народне поезије.

[1]) Вице-претседник Академије уметности. — Н. Ј.

С пролећа 1897 год. С. Т. Морозов је наручио Врубељу пано: „Јутро", „Подне" и „Вече". Уметник је нацртао први пано „Дан" у Риму, куда је отишао са женом. Лето 1897 г. и неколико следећих година Врубељеви су проводили на имању Геових, код женините рођака. Зиму су проводили у Москви. Надежда Ивановна је певала у опери, а Врубељ је цртао декорације и костиме, дајући сву снагу том новом раду и страшно се замарајући. Навешћу само неколико опера за које је Врубељ радио декорације: „Танхојзер", „Цар Салтан", „Асја", „Чаробница" итд.

Тема „Демона" искрсава опет у уметниковом стварању 1900 г. Следећих година она већ добија карактер маније. „Да ли се већ припремала будућа болест, да ли су на уметника утицале прилике личног живота, рођење сина[1]), а можда и опште повишено расположење епохе, пише Јаремич, али с јесени Врубељ западa у мрачно а у исто време и узбуђено стање духа. Он решава да напослетку мора израдити свог главног, великог „Демона" и зауставља се на приказивању Демона свргнутог. Целу зиму 1901 г. Врубељ ради са страшним напрезањем. Уместо обичних три-четири сата, он ради по 14 а некад и више — поред вештачке светлости, никуда не излазећи и не откидајући се од слике. Једном дневно он је навлачио капут, отварао прозор и око четврт сата удисао ваздух, — то је називао својом шетњом. Потпуно обухваћен радом, он је постао нетрпељив према свакој разоноди, није хтео да види госте, и једва је разговарао са својима. Демон је неколико пута био скоро готов али би га Врубељ увек поново премазивао".

1902 год. уметник шаље свога „Демона" на изложбу и пише Е. И. Ге-у страшно узбуђено писмо, које се завршило оваквом фразом: „Шаљем свога Демона у Петроград и нисам много убеђен да ће бити примљен. Браните ме, Петрограђани!"

То је већ крик утопљеника. Дајући последњу реч у овоме чланку његовој сестри, верном и оданом другу генијалног уметника. „С пролећа 1902 год. сећа се Ана Александровна, почињу последње тужне године братовог живота, године његове душевне болести, са два светла међувремена, прво од фебруара до маја 1903 г., друго — од јуна 1904 год. до марта 1905 год., после чега кроз годину дана настаје брзо опадање вида а затим и његов коначан губитак, при томе се, ма како изгледало чудновато, јавља умирење, светли периоди психе, чега је уметник свестан са поражавајућом кротошћу"... „Његова је снага постепено опадала. Понекад је говорио „да се уморио живети". Седећи у врту последњег лета свог живота он је једном рекао: „врапци ми цвркућу: једва жив, једва жив!" Општи болесников облик постајао је некако тананији, одухотворенији. На неколико дана пред његово последње смртно

[1]) Који је ускоро умро. — Н. Ј.

физичко оболење нехотице сам се дивила његовом утанчаном, дубоко усретсређеном облику. Али једном при заједничкој недељној посети жене и сестре (средином фебруара) он добија страховиту потресну дрхтавицу (резултат, изгледа, намерног стајања крај отвореног прозора). Почиње запаљење плућа, које прелази у галопирајућу сушицу, и после шест недеља истог часа 1 априла брата нестаде"... „За карактеристику братове личности могу рећи да је био потпуно аполитичан, до крајности хуман, кротак, али плаховит. Према религији његов однос био је овакав, да је показујући на рад који га је апсорбовао у датом тренутку једном рекао: „Уметност је наша религија; уосталом — додао је он — ко зна, можда ћемо се још морати поклонити". Његова девиза је била: Il ve a nel bella (Истина је у лепоти).

* * *

У овом чланку имао сам циљ да оживим човечији облик Врубеља на основу сведочанстава савременика, његових личних судова, поступака и преписке. Упознавање личности уметника, толико особеног, необичног, проучавање његове жалосне судбине — помоћи ће свакоме да разуме његово велико уметничко наслеђе и стваралаштво, које још и сада гори светлошћу праве лепоте. На чисто естетску анализу и објашњавање историског значаја његове уметности надам се да ћу се опет кадгод вратити.

Е. Јевгењев
(С руског *А.*)

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Заоштравање житног проблема. — Веома појачана колективизација и рђав принос жетве. — Резултати плана државног скупљања жита. — Тешкоће пролећне кампање за сетву. — Ново наступање на фронту колективизације. — Процес Васиљева и Штерца. — Загонетно питање. — Конгрес Осоавиахима.

Житни проблем поново је постао озбиљан у СССР. Због недостатка жита, па према томе и велике кризе у животним намирницама, не само у градовима, него и по селима, у почетку ове године и само питање пролећне сетве постало је теже. Совјетска штампа почела је да вичe да за сетву није све спремљено, а то је било највише због тога што није било довољно семена ни код индивидуалних газдинстава, ни код колективизираних сељака, као и то што се мобилизација фондова семена коју је наређивала власт, кретала исувише полако, готово темпом корњаче. Неочекивано критично стање, које се показало у пољопривреди, постало је тако важан факт економске стварности СССР, да је проблем земљорадње поново истакнут на прво место, док је обично раније пажња владајућих бољшевичких кругова и режимске штампе била сасвим заузета индустриском изградњом.

* * *

Прошла година у СССР била је година веома појачане колективизације земљорадње. У почетку 1930 г., као што је познато, колхозну изградњу, која је у почетку 1930 г. веома убрзана, задржао је Стаљин, кад је објавио свој важан чланак «Вртоглавица због успеха». За колективизацију села била је објављена цела врста «одмора». Али је прошле године овај одмор престао. Владајући кругови ВКП (општесавезне комунистичке странке) преко партиске конференције објавили су да у 1931 г. изградња колхоза поново треба да се развија у великим сразмерама. Они су објашњавали своје решење тиме што су већ постигнути сви неопходни услови за успешно остварење основне измене руске привреде. С једне стране «кулаци као класа» били су подвргнути готово потпуном уништавању, — с друге стране, огромно развијање индустрије требало је да обезбеди својом машинском базом огромну количину нових колхоза.

Под таквим условима општа колективизација могла је већ да претвара СССР у земљу крупне механизоване пољопривреде, замењујући ситна, издробљена и технички примитивна сеоска газдинства у крупну привреду.

Остварење ових директива довело је до тога да се у 1931 г. број сеоских газдинстава уједињених у колхозе, више него удвостручио, он је прешао преко 65%; дотле је, међутим, било мање од 30%.

Према томе, око две трећине свих руских сељака подвргнуто је колективизацији. У исто време бољшевичка власт послала је у колхозе, који су на брзу руку стварани, огромну количину трактора и пољопривредних машина. Главни совјетски органи били су сасвим уверени да ће огроман развитак колективизације, заједно са појачаном механизацијом пољопривреде, и сувише повећати сеоску производњу у целом Савезу. **И рачунајући на велики принос жетве**, чију је сразмеру већ унапред одређивала совјетска статистика, **израђен је био и план државног прикупљања жита**, т.ј. утврђена је она количина жита коју сељаци треба да дају држави.

Кампања државног скупљања жита у 1931 г. ипак је наишла на велике тешкоће. Не само сељаци индивидуалних газдинстава, него и већина колхоза нису хтели добровољно да дају жито које се од њих тражило на основу плана.

Режимска штампа објашњавала је тежњу колхозника искључивим утицајем «кулака» који су ступили у колхозе и тамо, тобож, узели власт.

Против колхозних сељака биле су примењене репресије. Од колхоза насилно се одузимало жито, вршене су реквизиције житних фондова исто онако као што је то раније вршено против ситно-буржоаских индивидуалних сељака. Међутим, узрок отпора колхозних сељака државном плану одузимања жита био је потпуно јасан: то није био утицај кулака», него **рђав принос жетве**. С једне стране, због суше на истоку СССР била је рђава летина у неколико области; с друге стране, независно од суше, летина је била много мања од предвиђеног плана.

Под таквим условима количина жита коју су добили колхози није била довољна да би се могле истовремено да задовоље и потребе државе и своје властите потребе.

Државни план скупљања жита могао је да буде потпуно остварен само на рачун продуктних фондова и фондова семена колхозних сељака на рачун рушења материјалне основе њихове привреде. Управо због тога су колхози и чинили такав очајан отпор властима, које су од њих одузимале жито, на основу државног плана. Ако се раније у то још могло и да сумња, сад је то постало већ потпуно јасно, јер то показују резултати које је објавила државна планска комисија по целом Савезу. Према саопштењу државне планске комисије засејано је 91% пролећне пшенице, т.ј. 9% сетвене површине, како је предвиђао план, није засејано, **а план бруто производње остварен је само за 60%**. Шећерне репе посејано је за 102%, а бруто производња дала је 58%, лана — 122 и 96. У 1931 г. сасвим није постигнут план приноса жетве: што је место 9 метарских центи од једног хектара просечно дало 7,5; памук место 10,2 метарских центи од хектара дао је 7.

Према коментарима државне планске комисије, неизвођење плана у таквој мери не може се објаснити само рђавом летином. Због рђаве организације није сва летина покупљена са њива, губици у 1931 г. већи су него у 1930 г. На основу званичних података у појединим колхозима

губици су износили 15—20%, а понегде су били, шта више, и 40% од целе летине. У совхозима (државним газдинствима) губици су били много већи него у 1930 г.

У пленуму Централног комитета ВК.П (опште савезне комунистичке странке) такви невероватни губици објашњавани су на овај начин:

«Узроци губитка су у томе што се закасниле са жетвом, што је рђаво организован рад машина за ове послове, што је касно сложено жито у стогове. Сви ови узроци односе се на рђаву организацију рада у колхозима, на недостатак управљања у совхозима».

На тај начин, наде на огромно повећање пољопривредне производње у СССР у 1931 г. стварност није оправдала. Бруто продукција у самој ствари показала се за 40% мања него што је то предвидео план. **Међутим, план скупљања жита, који је био састављен рачунајући на велики принос жетве,** остваривао је потпуно, као да су сви услови за то били остварени. Због тога је дошло до великог заостравања у пољопривреди, и због тога је наступила страшна опасност за целу земљу од неуспеха пролећне кампање сетве.

* * *

Огромно подбацивање плана аграрне продукције у 1931 г., осим суше, објашњава се помоћу два основна узрока. Први узрок има технички карактер, он се појавио као последица убрзаног темпа колективизације, немање у већини колхоза руководилаца којима је неопходно потребно организаторско искуство, да би могли да воде крупну механизирану привреду; исто тако недовољан број агронома и техничара који су потребни за такву привреду, као и невешта употреба трактора и сложених пољопривредних машина од стране колхозних сељака, а то се одједанпут не може да постигне. Због тога су се и појавили рђава организација рада у колхозима, неизвођење елементарних захтева агротехнике, слабо искоришћавање снаге пољопривредних машина и огромни губици.

Други је узрок више социјалне природе. Месни бољшевички органи брзим темпом стварали су колхозе и нису задржали њихову прву форму сеоске заједнице, него су одмах организовали пољопривредне комуне, подвргавајући у исто време насилној колективизацији сеоски инвентар, као и стоку, чак и живину. У исто време у колхозима је спровођен безобзирно систем рада на парче, а нарочито такозвани прогресивни систем рада на парче, и много се прешло на новчано плаћање рада колхозницима.

Напослетку, изборне управе колхоза готово увек су биле изиграване од стране комунистичких ћелија, које су потчињене партиским организацијама, а које су, према томе, узимале у своје руке сва права власти и администрације, и то без контроле. Резултат био је то да су се колхози просто претварали у државна предузећа којима управљају комунисти, а колхозници, који су до јуче били самостални привредници, пошто су им одузете земља и имовина, постали су радници у овим предузећима. Због тога су се они стварно мало интересовали резултатима опште привредне делатности колхоза, и природно је што нису показали

ци потребну марљивост, ни довољно бриге за све резултате. Трактори и комбине у овом случају нису могли да помогну, и због тога механизована земљорадња није дала оне резултате који су од ње очекивани.

* * *

Привредни неуспех који је претрпела општа колективизација у 1931 г. побудила је владајуће врхове комунистичке странке, да предузму извесне мере, које значе неку врсту отступања од оних позиција које су и сувише отишле напред.

Као и у почетку 1930 г., кад је Стаљин објавио свој чланак «Врто-главица због успеха», кривица због непажљиве и сувише брзе офанзиве у колективизацији била је бачена на т.зв. левичаре који су били и сувише марљиви у извођењу колективизације. Већ 4 фебруара ове године Централни комитет болшевичке странке објавио је декрет «о новим мерама за организационо-привредно ојачање колхоза». Овај декрет оштро осуђује оне форме колективизације и организације рада у колхозима које су примењиване у току целе прошле године.

«Централни Комитет странке, говорило се у овом декрету, указује свима партиским организацијама на то да је задатак организационо-привредног ојачања колхоза сада, пре свега, у томе да се развије и утврди **у колхозима форма сеоске заједнице**.

У овом случају Централни Комитет полази од тога да покушаји вештачког убрзавања прелаза од форме сеоске заједнице у комуну у колхозима на садашњем њиховом стадијуму развитка **претстављају озбиљну опасност.**

На ову опасност прекорачавања форме пољопривредне заједнице, која још није довољно развијена и утврђена, указује Централни комитет и опомиње све партиске организације»... Декрет исто тако енергично опомиње да се не треба и сувише заносити спровођењем рада на парче **у колхозима.**

«Још увек је најважнија задаћа остварење VI конгреса совјета односно увођења **рада на парче**, строже вођење рачуна о раду, оцењивање рада колхозника према томе колико је и како је ко урадио за извесну количину радних сати и дана.

У исто време Централни комитет указује на то да не треба и сувише компликовати форме рада на парче, као што се не треба заносити прогресивним радом на парче, ни индивидуалним формама рада на парче, јер то не захтевају услови производње (например, у орању и вршењу жита). Исто тако Централни комитет указује и на то да не треба олако прелазити на новчано плаћање зараде и противан је томе, **да се рад управе колхоза замењује администрирањем од стране партиских и совјетских организација, као и томе да се не злоупотребљава статут пољопривредних савеза односно одузимања од истих савеза, онога што је предвиђено за разне фондове**»...

Али овај декрет, пошто је закаснио, није већ могао да поправи резултате «ревности» болшевичких извршитеља у колективизацији и државном спремању жита. Декрет није могао да буде стимул за поја-

чање припрема за сетву у колхозима, како су на то рачунали њетови аутори.

«Спори темпо којим се сад у неким реонима креће скупљање у фондова семена, писала је **Правда**, указује на то да се и даље не обраћа пажња од стране партиских организација ових реона на организационо-привредно ојачање колхоза. У самој ствари, чиме се може, например, објаснити тај управо срамни факат да је потреба за семе мање обезбеђена у **областима са приносом жетве**, на Северном Кавказу и у Украјини, него у крајевима Средње и Доње Волге, које су пострадале због суше, као што се то види из саопштења народног комесаријата за земљорадњу? Какве ће изгледати пред целом странком страначке организације Северног Кавказа и Украјине?»

Међутим, не само да се показује све више и више да се у огромној већини колхоза у целом Савезу Социјалистичких Совјетских Република питање скупљања семена, без обзира на најстроже наредбе из центра, није покренуло ни за један корак, него се добијају још горе вести.

У једном делу области које су пострадале од рђавог приноса жетве, почела је глад — јер су све мале резерве жита које су биле остале после извођења плана државног скупљања жита, биле поједене. У исто време, у свима овим областима, због истих узрока колхози апсолутно нису били у стању да сами од свог жита скупе потребно семе за пролећну сетву.

Онда је било објављено решење савета народних комесара СССР и Централног комитета Опште савезне комунистичке странке «о скупљању семена за колхозне фондове по СССР и о мерама које су потребне да се помогну семеном и продуктима животних намирница они реони који су пострадали од суше».

Ово решење указује свима партиским и совјетским организацијама да је «главни задатак њиховог рада у селу у току најскоријих недеља стварање колхозних фондова семена у сразмери која је неопходна да се потпуно изведе план сетве». У наредби је речено да је потребно означити као крајњи рок завршетка скупљања семена за Украјину, Доњу Волгу, Северни Кавказ, Крим и Средњу Азију 19 март, а за остале републике, реоне и области 1 април. Параграф трећи ове наредбе је следећи:

«Због тога што су источни реони СССР претрпели прошле године сушу, и због тога што у појединим овим реонима колхози и совхози не могу потпуно да обезбеде пролетњу сетву потребном количином свог семена, а у појединим случајевима постоје извесне тешкоће у снабдевању животним намирницама, потребно је да се колхозима и совхозима ових реона да позајмица у семену и животним намирницама без процента у сразмери од 53 милиона 500 хиљада пуди (један пуд раван 16 килограма) под условом да се у јесен 1932 г. врати у натури ова позајмица».

Овај декрет имао је за циљ, не само да укаже помоћ колхозима пострадалих реона, него су се његови аутори надали да ће он да појача активност колхозника за скупљање семена у свима осталим реонима СССР, показујући им на тај начин како се большевичка власт брине о благостању колхоза.

Управо у таквом духу коментарисала је ово решење и сва совјетска штампа. «Задатак скупљања семена у што бржем року, уверавала је «Правда», захтева појачавање колхозне акције за борбу против кулачких утицаја на остале слојеве колхозника, отстрањивање оваквих расположења у колхозима. Против опортунистичког незадовољства због тобожњег немања семена неопходно је показати болшевичку енергију партиских организација, удруженост и иницијативу колхозне акције...

... Помоћ совјетске власти радни сељачки народ имао је могућност да оцени це једанпут, **он ће га достојно оценити и ове године**. Колхозни сељаци, међу њима и они из реона где је био рђав принос жетве заједничким фронтом повећаће скупљање семена за фондове, извршиће мобилизацију свог семена и **претвориће помоћ пролетерске државе у основу стварне борбе масе за високи, стабилан социјалистички принос жетве.**

Али и ове наде нису се оправдале. Решење да се помогне семеном и животним намирницама реонима који су страдали, није произвело на колхозну масу јак ефекат и није у њему изазвало радничи ентузијазам. Рокови који су били одређени за скупљање семена још нигде нису били испуњени. Још крајем марта подаци о мобилизацији и резервама семена у колхозима указивали су на огромно неостварење програма, и то најзаосталији реони у смислу постизавања овог програма били су управо они реони у којима није било рђавог приноса жетве.

Болшевичка власт, да би вратила себи поверење колхозне масе, решила је, према томе, да приступи новој радикалној мери, која је у овом случају значила озбиљно отступање на фронту колективизације. 26 марта Централни комитет болшевичке странке објавио је решење «о принудној колективизацији стоке», које је добило назив «декрет о крави».

Декрет је гласно овако:

«У неким реонима примећује се колективизирање крава и ситне стоке, које се врши принудним мерама код појединих колхозника, а то на најгрубљи начин нарушава упутства Централног Комитета странке, која су много пута издавана, као што нарушава и статут пољопривредне заједнице.

Централни комитет Општесавезне комунистичке странке енергично подвлачи да само **непријатељи колхоза** могу да допусте принудно колективизирање крава и ситне стоке код појединих колхозника. Централни комитет објашњава да пракса принудног узимања од колхозника крава и млечне стоке нема ничега општег с политиком странке. Задатак комунистичке странке у томе је да сваки колхозник има своју краву, ситну стоку и живину. Централни комитет комунистичке странке позива све партиске, совјетске и колхозне организације.

1) Да престану сви покушаји принудне колективизације крава и ситне стоке од колхозника, а кривце који нарушавају директиве Централног комитета, **искључити из странке**.

2) Да се организује помоћ и сарадња колхозницима који имају краву или ситну стоку, да се купи прибор који треба да се одгаји за личне потребе.

Режимска штампа објавила је да је «решење Централног комитета од 26 марта моћна полуга новог радног полета колхозних маса. У

листовима су се појавила саопштења о томе «да ће масе одговорити ентузијазмом, да су у неким местима колхози, пошто су се упознали с наредбом Централног комитета, решили да повећају план сетве. Али, упоредо с тим, појавила су се и саопштења другог карактера. У појединим реонима није учињено све што треба да би се колхозницима објавили решење Централног комитета и да би се у том смислу исправила отступања од истог решења». У овимреонима директиве Централног комитета наишле су на отворен отпор од стране комуниста. Комунистичке ћелије скривале су од колхозника решење Централног комитета и др.

У сваком случају, без обзира на решења и директиве владајућих врхова бољшевизма, перспективе пољопривреде у овој години остају још узнемиравајуће.

* * *

Почетком априла у војном колегијуму Врховног суда СССР био је чудноват и тајанствен процес поводом атентата на саветника немачког посланства у Москви, Твардовског. На оптуженичкој клупи седела су два млада совјетска интелектуалца: слободни слушалац московског универзитета Шефер и књиговођа Васиљев. О томе се може укратко рећи ово:

5 маја у Москви је био извршен атентат против Твардовског, који је био у аутомобилу посланства. Атентатор је избацио пет метака на аутомобил, и Твардовски је задобио две лакше ране у тело и у руку. Атентатор, који је одмах на месту ухваћен, био је Јуда Мироновић Штерн.

На првом испитивању он је изјавио да је његов атентат имао политички карактер, да је био уверен не против саветника посланства, него против самог немачког амбасадора, Дирксена. Пуцајући на саветника посланства, Штерн је био убеђен да пуца на амбасадора Немачке Републике, пошто је погрешно мислећи да је Твардовски био Дирксен.

Какви могу бити циљеви овог мало разумљивог атентата који је извршио совјетски грађанин против дипломатског претставника стране државе?

На основу оптужбе Штерн је показао, да је непосредан циљ терористичког акта био да се компликују политички односи између СССР и спољног света, да се погорша међународна ситуација Совјетске Уније и нарочито, да се задржи развитак пријатељских односа између СССР и Немачке.

Како је објашњавао Штерн мотиве свог поступка на самом процесу, тешко је указати због тога што се у извештајима совјетских листова о томе веома нејасно говори. Али је на испитивањима Штерн такође изјавио да је имао саучесника у лицу Васиљева, који је од своје стране дејствовао у друштву с другим једномишљеницима. Управо, на захтев Васиљева Штерн је, тобож, и извршио атентат.

Васиљев, пошто га је издао Штерн, био је ухапшен и испочетка је упорно одрицао да је имао ма какве везе с атентатом. Али је после, т.ј. како је то речено у оптужби, дао изјаву, у којој је написао: «Признајем да сам кривац због организовања терористичког атентата против немачког амбасадора и то по поруци трећих лица и потврђујем потпуно исказ Штерна».

Међутим, Васиљев је категорички одрекао да да допунске исказе у целини и делимично о атентату и да укаже лица, по чијој је поруци, како он каже, радио. Режимска штампа тврдила је да се, према подацима које је добила истрага, неки од ових трећих лица налазе у иностранству, и у атентат је умешана једна страна држава. Није било двосмислености и могло се сасвим разумети да је реч о Пољској. Због тога су неке седнице суда биле тајне.

За време процеса оптужени Васиљев признао је не само своју улогу у атентату цего и то да је све онако како је речено у оптужби. Он је дао још допунске и опширне исказе о својој анти-совјетској акцији у прошлости, која је била везана с некаквом субверзивном организацијом.

Васиљев, као оптужени, фактички је био као некакав главни сведок оптужбе; по његовим исказима био је састављен цео оптужни материјал. У исто време Васиљев никада није издао на суду и није пристао да нада имена својих саучесника, изјављујући да му то не допуштају да учини «ни његово васпитање, ни његов појам о части». У исто време, узимајући на себе кривицу, он се ни у последњем говору није ни у колико кајао и није се старао да ублажи своја антибољшевичка расположења. Напротив, на постављено му питање да ли он да себе сматра и сад непријатељем совјетске власти, и да ли није извршена у њему промена, Васиљев је одговорио: «Моја расположења нису изгредна, и због тога сам ја и сад непријатељски расположен према совјетској власти».

Не мање чудновато било је и држање Штерца у последњем говору, где је категорички одрицао ма какво учешће Васиљева у атентату. За мене је то ново, изјавио је Штери, да је Васиљев мој саучесник. Атентат, по речима Штерца, он је извршио сам по личним мотивима и одриче се својих потписа у протоколу, које је дао на претходном саслушању,

У совјетским листовима ова сцена претстављена је на следећи начин:

— Какви су детаљни лични мотиви атентата?

— Ћутање.

— Зашто се Штерц одриче потписа у протоколу?

— Опет ћутање.

Али, према извештајима страних дописника, Штери је изјавио да су његови искази на претходном испитивању и делимично позивање на Васиљева као саучесника били од њега изнуђени «неевропским методама испитивања, т.ј., другим речима, применом мучења».

Васиљев, као одговор Штерцу на његове изјаве, и даље је упорно говорио о својој улози у атентату и то доказивао а о Штерцу је рекао да је он почео издајством, и завршио лажом».

Обојица оптужених били су осуђени на смрт и стрељани.

Говори ца процесу и осуда нису, ипак, могли да униште утисак тајанствености овог процеса.

Зашто је Штерц хтео да убије немачког амбасадора? Зашто је Васиљев, без обзира на то што је то Штерц одрицао, тако упорно тврдио да је он био главни организатор овог атентата и претстављао се као опасни непријатељ совјетске власти, који има тајне саучеснике?!

Због чега је Штерн тако категорички и упорно одрицао учешће Васиљева у атентату и тврдио да је он (Штерн) дејствовао сам, по својој властитој иницијативи и личним мотивима? Сва ова питања, на крају крајева, остала су без одговора.

* * *

У почетку априла био је у Москви конгрес **Осоавиахима**, који је имао нарочити значај због повећане опасности војног карактера за СССР на Далеком Истоку.

Осоавиахим је скраћени назив «Друштва за развијање авијације и хемије». Ово друштво, које има огроман број чланова, има два основна циља:

1) Обавезни чланski улози, од којих се стварају веома велике суме које се употребљавају на појачање ваздушне и хемиске одбране СССР, т.ј. на изградњу аероплана, гасова, маски итд.

2) Чланови друштва организовани су у поједине групе и кружоке и треба да изучавају не само политичку науку, него и војна питања, највише она која се односе на ваздушни и хемиски рат. Осоавиахим има исто тако и специјалне војне јединице, батаљоне и чете. У суштини, основни задатак Осоавиахима је у стручном политичком образовању и у војном припремању, и то у што већем броју, грађанског становништва, мушкараца и жена, које треба да буду у вези благодарећи општој организацији. Ова организација у случају рата требала би да претставља неку врсту милиције, која би имала извесне војне способности.

«Осоавиахим, писали су бољшевички листови, има искључиво велики значај у питању појачања одбране СССР.

Бити чланом Осоавиахима, учествовати активно у војном кружоку или авиокружоку или кружоку за хемију — једном речи учествовати у целом многобројном свакодневном раду осо — то значи знати шта треба радити у производњи заједно с војном науком у циљу заштите отаџбине међународног пролетаријата.»

На првом конгресу Осоавиахима у 1927 г. било је два милиона чланова друштва. Али у току последњих пет година Осоавиахим у бројном смислу постигао је огромне резултате. Сад он у својим редовима има већ 12 милиона чланова.

У званичном саопштењу поводом отварања пленума Централног комитета савета **Осоавиахима**, објављено је да је Осоавиахим развио велику делатност за утврђивање одбране СССР, као и за васпитање чланова у масама у смислу друштвено-политичком.

«Оах (Осоавиахим) има безусловну заслугу како по линији мобилизације друштвено-војних снага и средстава за појачање војно-техничке моћи црвене војске, тако и по линији развијања и побољшања рада за одбрану самог друштва. Па ипак, огромно повећавање чланова **Осоавиахима** није донело у толикој мери и развитак у смислу унутрашње активности друштва. Ову организацију је постигла судбица многих совјетских институција, дегенерисање у бирократску организацију, где свуд влада мртав канцеларијски дух који убија сваку иницијативу.

У том истом званичном саопштењу указано је да у целом систему

руковођење још није уређено, а великим делом апсолутно не постоји контрола. Ту су набројани главни недостатци рада ОСХ.

«Тенденција бирократских захтева за јавни рад не цаплази увек на енергичан отпор. Још сви руководиоци нису довољно разумели основну улогу апарата као организатора добровољног друштвеног актива. Понегде је руковођење било у томе што је била обична ужурбаност, давање су на хартији наредбе и инструкције. Молотов, претседник савета народних комесара, који је говорио у пленуму, исто тако оштро је критиковао «незграпност појединих прстенова апарата Осоавиахима, недовољно увлачење радничког и колхозног актива за рад, нестабилан и незадовољавајући кадар».

Напослетку и сама «Правда» је објавила црним словима да «Осоавиахим» још није постао један од авангардних одреда совјетске јавности», и «рад се развија неповољно».

У пленуму Централног комитета «Осоавиахима» сад су били потпуно и немилосрдно указани сви недостатци рада овог друштва. Пленум је захтевао извесне мере у циљу отстрањивања ових недостатака. Али, уколико ће ове мере стварно помоћи, тек ће будућност показати.

На основу примљене резолуције, основна питања, снага и средства друштва треба да буду посвећени развијању војног припремања трудбеника, раду на авијацији, хемиској одбрани, војно-политичкој пропаганди и политичком васпитавању чланова друштва». Осим тога неопходно је потребно да се повећа квалитет рада, да се исти подигне на ниво техничке реконструкције црвене војске, да се усвоји нова техника. «Садашња међународна ситуација, писала је «Правда», стални провокаторски покушаји непријатеља СССР, захтевају појачану пажњу за одбрану земље и рад који је у вези с Осоавиахимом».

КЊИГЕ И ЧАСОПИСИ

Књижевност емиграције

Издавачка делатност руске емиграције може се бројати десетинама хиљада разних књига. Још 1924 г. прашки комитет руске књиге у свом библиографском регистру записао је 4.200 наслова. Прво издање «Грађе за библиографију руских научних радова ван границе» показује више од 7.000 наслова разних дела од 470 аутора. Руски заграничнн историски архив скупио је више од 900 часописа и више од 1000 новина који излазе у иностранству од 1919 год.

Нажалост, емиграција, која је створила огромну књижевност, није умела да у своје време створи такву установу која би скупљала сву ту књижевност независно од њене каквоће и садржине, као што то ради свака држава у својим јавним централним библиотекама. У интересу историје штампе важно је имати на окупу све књиге и брошуре ма како безначајне биле. А за историју емиграције, разбацане по целом свету, — још је важније да да слику своје штампе.

Истина, била су два покушаја да се створе такве организације. Први је већ поменути комитет руске књиге у Прагу, који је врло успешно почео свој рад. Поред библиографског именика («Русская зарубежная книга» I и II део, изд. «Пламя», Праг у редакцији С. Постњикова). — организовао је још у Прагу и изложбу књиге, на којој су издавачка предузећа и културне установе изложили око десетак хиљада примерака. Али тај комитет није умео да продужи свој рад, брзо се распао, а збирку књига од неколико хиљада примерака, на жалост, растурио.

Исто тако, ништа није испало ни од париског покушаја да се организује централна библиотека за иностранство. Његови иницијатори нису могли добавити средства за развитак посла, а нису умели ни да побуде интересовање за свој потхват у широким круговима емиграције. Данас, међутим, нема доста времена да се потпуно сакупи све што је издато у емиграцији.

Руски историски архив у Прагу, који је почео своју делатност истовремено са двема наведеним организацијама, није хтео да прими упоредо и исте задатке и одрекао је скупљање књижарске продукције руске емиграције из свих грана људског знања. Али, имајући као један од непосредних задатака скупљање материјала за историју руске емигра ије, — сматрао је за своју дужност да прикупи целокупну књижевност која се тицала идеологије, живота и обичаја емиграције, као и њене листове.

Прашки архив, који је у своме послу умео да сједини сву емиграцију, данас је стварно прикупио

ту књижевност. Из последњег годишњег извештаја може се видети да су у библиотеци заступљене све политичке књиге и брошуре емиграције, успомене и различити историски радови као и дела која расправљају о друштвеним, религиозним и филозофс им питањима. Осим тога, Архив скупља све могуће извештаје избегличких друштава, научних и школских установа, кооперативних и професионалних заједница итд.

Ако се можемо понадати, да ће уметничка књижевност бити сачувана за историју у општим емигрантским библиотекама, то ћемо наведену књижевност моћи временом наћи само у пражком Архиву. У погледу новина и часописа, Архив је стварно централна библиотека руска у иностранству, где сами аутори и издавачка предузећа, у интересу будућег историчара, без награде скупљају своје књиге.

И заиста, ко ће ценити и чувати неку малу брошурицу са годишњим извештајем неког покрајинског удружења у Паризу, које броји свега петнаестак чланова. Али, кад се у Архиву прикупе стотине таквих извештаја —, то је већ историја живота и обичаја целе емиграције. Или, например, где се могу наћи брошурице, извештаји, чак и часописи и листови који су издавани прве године избеглиштва у Цариграду, Бизерти, или Сирији итд. — Међутим, у Архиву је све то сакупљено. Ко од цариградских избеглица памти часопис «Зарницы», који је издавао Н. Н. Чебишев, доцније принуђен да пренесе место издања у Софију и ту да продужи издавање са допуном: «Продаја у Цариграду није допуштена». А где се сада може наћи комплет тог часописа? Међутим, у Архиву он постоји захвалном помоћи самог Н. Н. Чебишева.

Издавачка делатност емиграције је разноврсна, и изгледа да је нема само на Гренланду и северном полу.

Пред нама је емигрантска егзотика: руске избеглице затворене у пекиншкој тамници издају путем штампе свој „Вестник". Руске избеглице у Аустралији немајући прт руци типографију са руским словима, издају литографисани месечник «На чужбине» («У туђини»). У Абисинији раде са несавршеним хектографом. А ако се нема новаца ће одбацују хектограф ни у Њу-Јорку нити Чикагу, већ на њему избацују свој часопис. Наравно, није ствар само у егзотици. Архив добија годишње просечно око 150 часописа. Само у Паризу 1931 г. изишло је 50 часописа. Истина, већина часописа је кратког века, али место једних долазе други, и општа цифра остаје скоро без промене.

Наравно, да скупљање те књижевности претставља за Архив велике тешкоће. Морају се слати циркулари, писати лична писма, с времена на време давати огласи у новинама, а све то не остаје глас вапијућег у пустињи. У последње време Архив је постао толико познат да сами аутори и издавачка предузећа личном иницијативом шаљу своја дела и издања без награде Архиву. (Rusky archiv C. 109. Loretanske nam., Praha IV, Tchecoslovaquie.).

Стара емиграција — пре револуције, врло је добро разумевала значај скупљања и комплетирања својих издања у државним библиотекама. Зато се код ње створила строга традиција: свако своје издање, легално или илегално треба слати

не само у своју централну библиотеку, већ неизоставно и у петроградску Јавну библиотеку и у московски Румјанцовски музеј. Данашња емиграција нема могућности да шаље своје књиге и часописе ни у Петроград нити у Москву. У толико је потребније да су њена издања сакупљена на једном месту, чему служи библиотека при руском Архиву у Прагу. Срећом сва су емигрантске групације, без разлике правца, признале Архиву значај централне библиотеке руске у иностранству и брижљиво комплетирају своја издања у њему.

Већ сада Архив, располажући социјалном историском библиотеком, у којој је заступљена целокупна емигрантска и совјетска књижевност, као и Росика, о питањима руског револуционарног и друштвеног покрета, као и учешћа Русије у Светском рату, грађанском рату и емиграцији, привлачи у Праг много руских и страних историчара ради проучавања наведених питања.

(Превела
Бр. Ковачевић) **С. Постников**

Руски историски архив у Прагу

До десете године свога постојања Руски загранични историски архив у Прагу толико је порастао и ојачао да српском образованом читаоцу неће бити на одмет да о њему буде обавештен. Несумњиво је да ће временом и српски научници који се интересују историјом Русије XIX и XX века, наћи у њему много драгоцених докумената.

Организован иницијативом пражког Земгора, а уз моралну и материјалну потпору Министарства спољних послова Чехословачке Републике, РЗИ Архив је из године у годину стално попуњавао своје збирке и пред своју десетогодишњицу може се поносити постигнутим резултатом. Од 1928 г. РЗИ Архив постоји као аутономна установа при Министарству спољних послова Чехословачке Републике.

Овој скици је сврха да читаоце „Руског архива" упозна са два одељка РЗИ Архива — са одељком докумената и са одељком дневне штампе. О трећем одељку — одељку књига и часописа — објављен је исцрпан чланак С. П. Посникова у броју XIII «Руског архива», страна 134.

1. Одељак докумената

Одељку докумената, основном одељку РЗИ Архива, још од самог почетка је стављено у задатак скупљање писмених споменика који се односе на историју друштвеног и револуционардог покрета, на историју светског рата и грађанског рата у Русији, а исто тако и на живот савремене емиграције. По првом питању, историји друштвеног и револуционарног покрета до 1917 године, у Западној Европи је сачувано много докумената од старе политичке емиграције. О светском рату је сачувано много мање докумената: основни архиви су били уклоњени у дубљу унутрашњост појединих држава и само појединачни, већином раздружени документи остали су у рукама појединаца. Грађански рат, напротив, избацио је у иностранство огромну количину докумената не само приватног, него и службеног значаја. При том, више је докумената избачено са југа Русије, а мање из Сибира. Знатан део омских архива остао је на совјетској територији и ушао у састав Архива октобарске револуције у Москви.

Документе пак сачуване у иностранству прикупљају две установе:

Прашки архив и Хуверова библиотека рата на Стенфордовом универзитету у Америци.

У америчко скровиште је предато много докумената, који будућем испитивачу тешко да ће бити онако приступачни као они који су сабрани у Прагу. Међутим, сврха оваквих збирака може бити само једна: сачувати за будућег историчара документе о нашој савремености. Бар прашки архив у свом раду не иде за другим сврхама и скупља документе само да би их сачувао. Само таква опрезност у методама рада допустила је прашком архиву да се попне на такву висину, да данас ниједан озбиљан испитивач руског друштвеног покрета или грађанског рата у Русији неће сметн да занемари његове збирке.

Полазећи од основног задатка прикупљања архивских докумената, утврђена је схема унутрашње класификације и описа докумената. Архив није могао, упоредо са задаћом прикупљања, не поставити себи и задатак уређења и систематизације докумената, иако је тај посао у току минулих година рашћења овог одељка знатно заостајао према обилности прилога који су доспевали у Архив. Овде треба указати на још једну особитост прашког архива; то је архив sui generis, и методе архивске праксе, разрађене за старе архиве, не могу се увек у њему применити. Документи већином стижу раздружени, при чему је њихова судбина покаткад исто онако чудна, као и судбина њихових власника — избеглица. Један документ је, на пример, истргнут још пре револуције из архива департмана полиције у Петрограду, путовао у Америку, провео тамо неко време у рукама антиквара, а после тога доспео на полицу Прашког архива. Други документ, пре него што је стигао у Праг, пропутовао је Аргентину. Има много докумената, чији аутори и не помишљају да су они сачувани. Записници уфимског Государственог савета, који је издао РЗИ Архив (Збирка «Руский Исторический Архив», I. Прага 1929 г., стр. 56—280) састављени су из посебних одломака, добивених од петорице власника разбацаних по разним деловима света.

Тако је, упоредо с функцијом прикупљања, одељак докумената морао израдити схему класификације, по којој се врши описивање докумената. Тек кад се за цео Архив изврши тај задатак, Архив ће постати оно што мора бити сваки добро уређен архив, приступачан за научна испитивања.

Сав документски материјал Прашког архива издвојен је у осам основних раздела, од којих је готово сваки састављен из неколико још ситнијих подраздела.

Раздео «А» садржи збирку, у коју улазе фотографије и слике, карикатуре, карте и планови невезани са документима, плакати, новчанице, поштанске марке, летци, прогласи и штампана наређења. Издвајање ових збирака у засебну групу извршено је стога што само тако сређени оваквн документи имају вредност за испитивача.

Раздео „В" састоји се из рукописа меморарског и историско-списатељског карактера, успомена, дневника и т. сл. Садржај успомена обухвата често толико велике периоде да раздео «В» има право на самосталан опстанак у архивској схеми.

Врло често власници постављају услов, да се документи које уступе не раздружују по разним одељцима. Понекад и сам архив увиђа потребу

да се целина овог или оног одељка одржи. Стога су у раздео „C" издвојени архиви приватних лица или преписка, који задржавају своју «особност».

Раздели «D» и «E» чувају документе о друштвеном и револуционарном покрету, почињући од декабриста, па све до фебруарске револуције. Хронолошки они су сређени по основним периодима: а) до времена владе императора Александра II, в) до времена владе императора Николе II, с) до 1905 г., d) до почетка светског рата. Светски рат (раздео «E») дели се на документе о животу војске, и документе о унутрашњем животу у држави. Документи фебруарске револуције чине раздео «F».

Највећи раздео (раздео «G») садржи документе који се односе на октобарски преврат и грађански рат. Октобарским превратом и бољшевичком влашћу Прашки архив се мало интересује, пошто има мало докумената о том периоду, а совјетска влада се много интересује њиховим прикупљањем. Највећи број докумената у разделу «G» чине документи из периода грађанског рата на разним фронтовима, издвојени у подрасделе према територијама на којима су се одигравали догађаји грађанског рата (Северна област и њене владе, Волга и Заволжје — Комуч заједно са уралском и оренбуршком владом, Сибир и влада аутономног Сибира, влада директоријума, влада адмирала Колчака, влада Далеког Истока, Југ Русије и влада ђенерала Дењикина, влада ђенерала Врангела на Криму).

За савремену емиграцију, расејану по целом свету, документи су груписани у разделу «H», који, осем живота емиграције по разним државама, обухвата и општа питања — академске организације и студентство, цркву, козаке у администрацији и т. сл.

Такви су у општим цртама осам основних раздела у одељку докумената Р.З.И. Архива, у које се мора разредити сав обилан архивски материјал, како онај који је већ доспео у Архив, тако и онај који ће притицати у будућности. Документи који иду у Архив, понекад чине извесну целину, а другда су фрагменти, одломци докумената, али свако парче од вредности налази у њему своје место.

Дати исцрпно обавештење о целокупном саставу Архива значило би у потпуности изложити све 64 књиге описа, које се воде у Архиву. Али описи се састављају ради оних који ће се бавити научним радом, а за једну сумарну претставу о Архиву довољно је поставити основно питање, шта је Прашки архив прикупио и какве су одлике фондова прикупљених у њему.

* * *

Раздео «A» садржи илустрациони материјал уз основне фондове Архива, и у почетку 1932 године претставља веома драгоцену збирку. Само фотографија има више од 7000. Упоредо с великим бројем фотографија руских друштвених радника и истакнутих револуционара, скупљено је много снимака који се односе на светски рат и поједине фронтове грађанског рата, а и на живот савремене емиграције. Један део тих фотографија прикупљен је појединачно, а понекад у облику читавих албума, као што су албуми департмана полиције, издани ради руководства његовим агентима, и албуми о појединим моментима бављења чешких легија у Русији, кубански

поход, избеглице у Цариграду и т. сл. Посебно треба поменути оригиналне цртеже сликара М. П. Арцибушева, посвећене 1917—1918 г., са скицама свих истакнутијих вођа револуције.

Албум новчаница састављен је из многобројних новчаница разних емисија на територији Империје за време грађанског рата. Постављен задатак да се прикупе примерци свих емитованих новчаница био је готово неизводљив, па ипак је већ 75 процената од њих претстављено у албуму Архива. Летци и прогласи, прикупљени у Архиву у 4.500 различитих примерака, учиниће истраживачима велику услугу. Покаткад се од свег друштвеног образовања сачува само агитациони материјал. У отсуству других докумената летак често осветли важне моменте политичке борбе. Много летака (око 25%) односе се на време делатности револуционарних странака у Русији и на период револуције и грађанског рата (до 40%), — остали се односе на живот савремене емиграције. Збирка наредаба попуњава се такође случајним прилозима, али у целости Архив има веома значајну збирку. Упоредо с војним наредбама и наређења из корпуса жандармерије, има мноштво наредаба из светског рата, почињући од наредаба врховног команданта и завршавајући наредбама појединих јединица. У разделу грађанског рата у знатној количини су прикупљене наредбе главног команданта Добровољачке армије и Оружаних сила Југа Русије као и наредбе са фронта адмирала Колчака, и у целости наредбе из периода ђенерала Врангела на Криму. Може се брез претеривања рећи да је збирка ратних наредаба и новчаница јединствена ван Русије.

* * *

Раздео «В» фонда докумената садржи успомене, дневнике и чланке, који претстављају историске скице написане на основу личних сећања. Значај таквих рукописа, као извора за изучавање прошлости, ограничен је, услед неизбежне субјективности аутора. Али не може се одрицати ни то да мемоари савременика често констатују извесну чињеницу, о којој се није сачувало никаквих докумената, или пак дају материјал за оцену карактера појединих лица. Стога раздео мемоара, који садржи око 700 посебних рукописа, чини збирку којој Архив даје велики значај. 563 архивски описаних рукописа садрже 2.623 штампаних табака (по 40 хиљада типографских знакова).

Необично је тешко да се укратко изложи сав обилан садржај мемоарске збирке РИЗ Архива. И према томе неће бити чудно што ћемо се зауставити само на важнијим рукописима. Некадашњи начелник генералног штаба пре револуције, ђенерал П.И. Аворјанов, у својим «страницама прошлости» (1878—1918) дао је неку врсту своје аутобиографије, излажући у њој оне догађаје чији је сведок и учесник био. Рукопис је солидно документован, особито на оним местима где аутор прича о својој служби на Кавказу и у Закавказју. Ђенерал Акерман, човек веома близак хетману Скоропадском, описао је хетманство у Украјини у 1918 години. Бивши члан Кримске покрајинске владе, Н.Н. Богданов, у низу документованих скица описао је почетни период организовања Добровољачке армије, у којој је ђенерал Богданов био у улози главног благајника и интенданта, а тако исто

своје путовање од Јекатеринодара до Владивостока за време грађанског рата. Учесник Дроздовског похода, који је узимао учешћа у раду контрашпијунаже, Дм. Болховској, описао је убиство претседника Кубанске покрајинске владе, Н.С. Рјабовола, познатог бољшевика Рошала и низ других догађаја. Познати руски публицист и друштвени радник В.В. Водовозов изложио је своје успомене до светског рата. Последњи шеф Управе казнених завода царске Русије, Гран, прича о догађајима «којима је био сведок у току свог живота». «Забелешке старосте у Украјини 1918 г.» — успомене ђенерала Гребеншчикова занимљиве су по великом броју појединости о догађајима у Украјини за време хетманштине. Пуковник Дампел уступио је свој дневник за све време Великог рата. Познати у уралској војсци пуковник Енборисов описао је своју епопеју «Од Урала до Харбина». Бивши начелник Департмана полиције Кафафов испричао је догађаје из своје делатности. Бивши министар Унутрашњих дела Самарског Комуча, Климушкин, описао је «Иступање Чехословака и волшки покрет». Пуковник Колтишев прикупио је успомене учесника Дроздовског похода. Сенатор Д. Н. Љубимов, у опширним успоменама, испричао је о својој служби у првој деценији XX века у улози секретара четворице министара унутрашњих дела. Познати члан странке Народне слободе и дугогодишњи друштвени радник у Батумској области П. Н. Маслов дао је документовану скицу о животу у Батуму под турском и енглеском окупацијом. Млади дипломат Г. Н. Михаиловски написо је успомене о својој дипломатској служби за време Царске и Привремене владе и описао дипломатску установу у периоду Белог покрета. Професор Н. М. Могиљански уступио је свој дневник из доба грађанског рата и емиграције. Вицеадмирал Њељуков дао је своје успомене из Великог рата. Познати финансиски чиновник А. А. Никољски предао је Архиву скицу о финансијској политици Омске владе. Ђенерал Н. В. Новицки уступио је совј дневник из доба Сверуског црквеног сабора, а млади официр Н. А. Рајевски дневник за време бављења на Галипољу. Ђенерал Рјабиков, поред посебних епизода из својих успомена, дао је доста исцрпну и документовану скицу белог покрета у Сибирији. Пуковник Рјасњански описао је свој рад у официрском савезу и у редовима Добровољачке армије. В. Савинков, брат Б. В. Савинкова, изложио је своје опаске о белом покрету и заједнички рад са братом у Пољској. Сачувана је међу мемоарима и забелешке Ј. Ф. Семјонова, садашњег уредника дневника «Возрождение» — «О Грузији и Закавказју», написане у 1919 г. Кубански друштвени радник Д. Е. Скобцов у опширним успоменама описао је рад на Кубању. Сенатор П. П. Стремоухов уступио је обилан рад «Из успомена старог губернатора». Један од учесника Дроздовског похода сачувао је своје дневнике од 1914 до 1922 год. Г. Ф. Фалчиков описао је целу епопеју грађанског рата на Тереку (поред овога РЗИ Архив има и друге успомене о Тереку, пуковника Хутијева, бившег члана Государствене думе, Лисицина и др.). Ђенерал Флуг предао је Архиву своје успомене о великом и грађанском рату. Професор Цимерман описао је своје утиске о одреду ђенерала Бредова и пољско-совјетском рату, који је посматрао у Варшави. Ахмед

Цаликов, недавно умрли у Пољској друштвени радник међу горштацима Кавказа, уступио је читав низ радова о покретима међу горштачким племенима у 1918 —20 г. Познати судски радник Д. Н. Челишчев изложио је своју биографију «На служби суду и друштвености 1896—1920 г.». В. М. Черцов предао је Архиву четири скице 1) «На фронту уставотворне Скупштине», 2) „Епилог борбе за уставотворну скупштину" 3) Борба за уставотворну скупштину и растурање ове скупштине» и 4) «Савинков у редовима странке есера». Професор М. П. Чубински сачувао је свој дневник из 1817 г. Ђенерал Милинг описао је своје доживљаје у периоду великог рата и грађанског рата. Б. Г. Шульгина уступила је велики рукопис под натписом «Конспект мојих политичких доживљаја» и предала на чување свој архив. Г-ђа Еверт изложила је своје успомене о свом умрлом мужу, некаданьем главном команданту северо-западног фронта, и уступила један део породичне преписке. Књижевник А. А. Јаблоновски описао је своје путовање у Египат приликом евакуације под заједничким натписом «Гости енглеског краља».

Овде су поменути само најзначајнији рукописи из обилне збирке раздела «В».

Издвајају се два рукописа: рукопис ђенерала М. В. Алексејева и рукопис адмирала А. В. Колчака. Од првога сачуване су две свеске, у којима је брижљиво свакодневно записивао све што се односило на живот фронта и на потребе за одбрану земље. Прва обухвата 1916 годину, а друга почетак 1917 године. У другој свесци, после своје оставке у мају 1917 г., ђенерал Алексејев је почео водити нешто слично дневнику. Тај део је штампан у првом тому збирке «Руски историјски архив» (Праг 1929 г.). А прва свеска и прва половина друге једини су документи за проучавање оперативних акција штаба Врховне команде у 1916—17 г. Рукопис адмирала Колчака познат је као «Дневник», али то није сасвим тачно. То су у ствари скице писама г-ђи Х. из 1917 до 1918 г. Одиста, по својој садржини, ова писма имају одлику дневника; у њима А. В. Колчак прича о својим доживљајима и плановима. За личну карактеристику Колчака тај рукопис је врло значајан.

* * *

Раздео «С» садржи преписку приватних лица и појединачне архиве који су сачували своју особитост. Засад таквих фондова, архивски опремљених и описаних, има 25. Међу њима су: архив А. В. Амфитеатрова, архив фонда Слободне штампе (Вольной Прессы) у Лондону (Л. Г. Голденберг), архив предузећа које је у Нагасакију издавало дневни лист «Воља» у 1905—1906 г., архиви В. А. Бурцева, Л. Ф. Вичерахова, М. М. Винавера, гр. В. Н. Бобринске, Н. В. Чајковског и архиви разних консулата и разних емигрантских установа. Међу неописаним архивима има такође врло драгоцених збирака Е. К. Брешко-Брешковске, Дебагорија-Мокријевича, Е. Лазарева, Арборе-Рали-а, Фундаминског (1909 -11 г.), д-ра Шејниса, Л. Мечникова, књижевника Љескова (део личне преписке), Л. Шишка и многих других.

Да би се видело какву вредност претстављају поједини, даћемо подробнија обавештења о једноме од њих — о фонду Слободне штампе, примљеном од удовице Л. В. Голденберга. Власник овог архива је још 1872 године емигрирао из Русије и

у иностранству учествовао у многим емигрантским организацијама. Његова улога је постала значајна нарочито осамдесетих година, кад је Голденберг постао један од оснивача и сарадника таквих организација као што су «Друштво пријатеља руске слободе», које је радило у Енглеској и Америци, Фонд слободне руске штампе у Лондону», часописа «Free Russia» и «Аграрно-социалистичка лига». Преписка о пословима тих организација и чини главни део у архиву Голденберга, који садржи готово искључиво преписку и броји око 3.000 писама. Међу њима је серија писама самог Голденберга, десетине и стотине писама упућених му од П. А. Кропоткина, Степњака-Кравчинског, Ф. Волфовског, Н. В. Чајковског, Л. Шишка, Е. Лазарева, Ц. Кенана и других истакнутих претставника руске емиграције из последњих година прошлог века и њених америчких и енглеских пријатеља.

Временом, кад раздео «С» буде био потпуно сређен и описан, његови фондови ће чинити најдрагоценији део одељка докумената. По разним архивима писама, на пример, само П. А. Кропоткина, најистакнутијег руског анархиста, има више од три стотине.

* * *

Раздео «D» садржи у главном документе о борби са апсолутизмом до краја светског рата (један од таквих докуметата налази се и међу оделитим архивима претходног раздела). Архив је успео да састави обимну збирку статута и програма разних револуционарних клубова, организација и друштава за поменути период, а исто тако и оптужница и записника са претреса ванредних судова по кривицама револуционара, почињући од седамдесетих година прошлога века. Има много и службених издања Департмана полиције, прегледа, записника и циркулара, који су у своје време носили обележје тајности.

Поред осталих, међу документима раздела «D» има:

1) Прегледи најважнијих извештаја о велеиздајничким делима од 1882 до почетка двадесетог века.

2) Рукопис П. А. Кропоткина — Одговор Победоносцеву (октобар 1901 г.).

3) Белешке цивилног саветника Н. А. Грифцова. Грифцову је било одобрено да ради у Архиву III одељења личне канцеларије Његовог Величанства, са сврхом да изради историју револуционарног покрета. У току рада он је умро и његове белешке су остале у Департману полиције, одакле су у своје време узете. (По својој садржини оне се тичу а) историског прилога о Трећем одељењу за 25 година (1826—1850), б) школа од 1857 г., в) политичара, клубова, друштава, г) унутрашњих покрета од 1849 г. и др.).

4) «Царски листић» за 1898 и 1899 г. То су «поцизни извештаји о догађајима који заслужују пажњу», које је подносио Министар унутрашњих послова. У своје време из архива Департмана полиције изузета су три тома 1897, 1898 и 1899 г. Засад се први том налази у Берлину, а два последња у Прагу.

5) Такозвана департманска газета, која је служила као материјал за «поцизне извештаје», претставља седмичне забелешке директора Департмана полиције за 1902 — 1905 г.

Из периода револуције од 1905 г. сачуван је знатан број докумената. Услед читавог низа случајности у иностранству се нашло много доку-

мената о железничарским штрајковима. РЗИ Архив има важне документе (делом у препису) о штрајковима на риго-орловској, сибирској и др. железничким пругама. Занимљиву збирку до јануара 1904 године сачувао је пријатељ А. Н. Толстоја, Словак д-р Шкарван.

Време ликвидације 1905 године претстављено је у главном многобројним оптужницама у политичким процесима. У то време Департман полиције почео је обраћати озбиљнију пажњу изучавању револуционарног покрета и приступио је састављању систематских бележака и подробних упустава за проналажење политичких криваца. Низ бележака о анархистима, о политичком положају Финске, о руској социал-демократској радничкој странци, о сионизму и др. налази се и у фондовима РЗИ Архива. Упутства за жандарме су за све три нелегалне странке — анархисте, есере (социалисте револуционаре) и есдеке — социал-демократе (из архива витебске губерниске жандармериске управе).

* * *

Раздели «Е» и «F» обилније су претстављени у својој првој половини — документи о ратним операцијама и о животу војске. (Подробније о томе ниже). Документа друге половине раздела — унутрашњи живот државе у 1914—1917 г. — сачувано је, природно, мање, али се ипак успело да се поштошта од вредности сачува. РЗИ Архив има у својим фондовима «Предмет о малоруском језику Департмана за опште послове Министарства унутрашњих дела № 236». У овом оригиналном предмету прикупљени су сви документи, који карактеришу однос царске владе према малоруском језику и чак у опште према украјинском питању. У чешкој штампи овај «Предмет» је искоришћено професор Ј. Славик. О првим данима фебруарске револуције постоји скица дневника, вођеног међу лицима која су саставила Привремени комитет Государствене Думе: ту су по сатима записани сви догађаји првих дана револуције. Преписан примерак био је послан у Државну штампарију и пропао је, изгледа, у револуциској гужви. Сачувано је 13 писама последњег министра правде у царском режиму Н. А. Добровољског, који је из петропавловске тврђаве упућивао својој жени (од 9, 11, 18, 30 априла и 2, 9, 16, 28 и 30 маја). Много докумената је прикупљено о раду генералног секретарајата Украјинске народне републике. Ако се има у виду да је, поред докумената, да тако кажемо, руског порекла, прикупљено много штошта што је остало о раду разних организација у иностранству — претежно у Швајцарској и Француској, онда се мора признати, да и раздели «Е» и «F» претстављају веома занимљиве збирке. Поред осталога, сачувано је неколико писама очевидаца, која описују одлазак Н. Љењина (В. И. Уљанова) из Швајцарске у Русију у 1917 години.

* * *

Главна количина докумената сређена је у разделима «G» и «H» — грађански рат у Русији и савремена емиграција. На разделу «H» једва да је и потребно да се заустављамо — то је данашњица емиграције, и документи који иду у овај раздео пристижу у Архив у знатној количини, како у читавим фондовима или бивших или још постојећих организација, тако и као појединачни документи. Све се то налази у 21 одељку раздела «H». Ту је, поред о-

сталога, прикупљен обиман материјал о животу емиграције у Југославији.

Раздео пак «G» у општим цртама се већ формирао. Наравно и ту још могу притицати поједини веома драгоцени документи, али карактер раздела «G» је већ више или мање формиран. Документи о грађанском рату су груписани по територијама, на којима су се одигравали догађаји 1918—1921 г. Приликом излагања о тим документима, морамо се задржати на ономе што је главно, изостављајући појединачне документе, који нам се уз бољу пажњу, приказују као врло важни. Али то је већ ствар испитивача да у излагању догађаја те документе стави на њихово право место; посао референта о документима је скромнији: да укаже на основне групе питања, која се осветљавају документима која се налазе у РЗИ Архиву.

Са источног фронта грађанског рата у Русији очувани су пре свега документи периода Камуча и Директоријума. Поред штампаних записника уфимског Государственог савета постоје подробне белешке о преговорима у Челябинску у августу 1918 г., који су претходили Уфимском Савету. О Сибирији из 1918 г. РИЗ Архив има документе из сибирске Области думе (збирка И. А. Јакушева). Из времена управе Врховног управљача (Верховнаго Правителя), између осталих, има много телеграфских преговора у вези с непризнавањем Омског преврата од стране атамана Семјонова. Унутрашњи рад Омске владе осветљен је низом докумената о транспорту (збирка ђенерала Михајлова), о пропаганди (збирке ђенерала Рјабикова, ђенерала Перемеловског и др.) и о финансијама.

О Далеком Истоку сачувана је знатна количина докумената: а) о Народном собрању Далеко-Источне Републике, b) о Приамурском народном собрању, с) о Приамурском земском сабору (потпуни стенограми са седница), d) преговори између Чите и Владивостока у 1920—21 г. о различним питањима, е) знатна количина предмета из личне канцеларије атамана Семјонова (међу овима неколико писама барона Унгерн-Штернберга) и др. Сачуван је и оштампан реферат који је поднела Приморској областној земској управи Комисија за испитивање насиља што су их починили Јапанци у Владивостоку од 4 до 8 априла 1920 године, а и низ докумената о такозваном Гајдовском устанку.

Документи о Северо-западном и Северном фронту имају неколико знатних збирака, доспелих у Архив у пробраном виду. На жалост, појединачних докумената је прикупљено не тако много, нарочито о Северном фронту, ако се изузме један низ врло драгоцених докумената из архангелске владе Северне области уступљених са архивом Н. В. Чајковског. Из кругова Бермонта-Авалова предато је много докумената о формирању тако званог Западне Добровољачке армије. Од неких лица која су била у влади ђенерала Јуденича, примљени су документи који карактеришу рад Северо-западне владе (међу њима оригиналан дневник Министра народне просвете Ф. А. Ерна).

О Југу Русије из периода 1918—1920 г. — у западној Европи се, природно, сачувало сразмерно највише докумената. У РЗИ Архиву има читав низ појединачних докумената из почетног периода Добровољачке армије (писма ђенерала Алексејева и предмети новчаног карактера) и обимна преписка коју је водио ата-

ман Велике донске војске, ђенерал П. Н. Краснов, с командом Добровољачке армије. Много докумената су уступили учесници Леденог похода и одреда пуковника Дроздовског. О појединим гранама делатности владе ђенерала Дењикина прикупљени су документи који карактеришу владину делатност у питању земље (збирка В. Н. Челишчева), о месној самоуправи (збирка Н. И. Астрова), о устројству судова, о војно-дисциплинским комисијама и др. О јужно-руској конференцији за организацију државне власти има докумената, како из козачких редова (Збирка претседника конференције В. А. Харламова), тако и са стране претставника Владе оружаних снага Југа Русије. Нажалост, до данас се није успело да се заврше преговори о цабавци и записника Особног савета.

Има доста архивског материјала обавештајног и делом пропагандистичког карактера, везаних за рад одељка за пропаганду, тако званог «Освага» и њему придодате «Азбуке».

О периоду ђенерала Врангела на Криму сачувани су претежно раздружени предмети, који се, у главном, тичу аграрне реформе и административне поделе, а исто тако пропаганде и организације владе.

Одељите самосталне владе, образоване на територије Југа Русије, претстављене су низом драгоцених докумената, посебно Дон, Терек, Крим и горштачке владе на Кавказу. Слабије су претстављене Украјина, Кубан и Закавкаске владе, иако о Закавказју 1918 г. постоји изузетно драгоцена збирка Л.Ф. Бичерахова.

О Новоросијској и Кримској евакуацији 1919 године сачуван је доста потпун статистички материјал, који даје јасну слику састава основних група емиграције, доспеле у западну Европу преко Цариграда.

* * *

У закључку се може рећи неколико речи о ратним документима Архива, којих има у великом броју у свима разделима. РЗИ Архив прибира документе о рату с великом пажњом, не примајући, на пример, документе који се односе на техничко вођење рата.

Из периода који је претходио светском рату, документи се у главном односе на руско-јапански рат 1904—1905 г. Међу њима треба поменути извештаје о ратној шпијунажи свих трију мандурских армија. Много података о том рату може се наћи и у успоменама ђенерала Флуга, који је био помоћник адмирала Алексејева и један од ближих сарадника ђенерала Куропаткина.

Од докумената о светском рату у Архив су у великој количини доспели предмети штабова 2 и 4 руске бригаде на Солунском фронту (међу овим предметима има докумената и о српској војсци). Без мало у целости је овде ушла оперативна преписка штаба ђенерала Дитерихса и преписка о тако званом «тријажу», тј. о претварању руских војних јединица после револуције у радничке јединице за опслуживање савезничке позадине. Као допуна предмета бригада македонског фронта постоји архив руског претставника код врховне команде савезничких војски на солунском фронту, ђенерала Артамонова и, тако зване солунске базе. Архив је, исто тако, добио знатну количину предмета посебних руских бригада на француском фронту.

По основним фронтовима светског рата сачувани су у главном извештаји обавештајних одељења са северног

западног, југо-западног и румунског фронта. Остали документи су раздружени, мада по некојим питањима претстављају несумњиву вредност. Ради примера, указаћу на пробране документе о повлачењу 24 армиског корпуса са Карпата за реку Сан (околностима у којима су Аустријанци заробили ђенерала Корнилова), које је пробрао командант корпуса ђенерал Цуриков. Најпотпуније је претстављен рад владиног комитета у Лондону, који се старао о снабдевању руске војске у иностранству (збирка ђенерала Германуса и пуковника И. Т. Бјељајева).

Међу мемоарском литературом раздела «В» има доста успомена о светском рату. Поред раније поменутих успомена ђенерала Аверјанова и свеске забележака ђенерада Алексејева, у Архиву се налазе успомене бившег главног интенданта ђенерала Богаћка и бившег начелника ратног сообраћаја у штабу ђенерада Ронжина. Ратне успомене тичу се не само живота армиских штабова, већ чак дивизија и пукова. (О армијама постоје успомене о трећој, четвртој, шестој — бившег начелника штаба ђенерала Рауха —, осмој, деветој и десетој и о гардиским корпусима првом и другом, о армиским — другом, шестом, осмом, деветом, десетом, тринаестом, двадесетчетвртом, двадесетосмом (бившег команданта ђенерала Слусаренка), тридесеттрећег, тридесет четвртог, четрдесетчетвртог и кавкаских — првог, трећег и четвртог, тврђаве Иван-Город (бившег команданта ђенерала Шварца) и тврђаве Осовјец (бившег команданта ђенерала Бржововског).

У погледу грађанског рата често је немогућно поставити границу између ратних и политичких докумената. О Југу Русије сачувани су раздружени документи канцеларије ђенерала Алексејева који се односе на почетни период Добровољачке армије, доста предмета о оперативним и обавештајним пословима штаба ђенерала Деникина (међу њима предмети о одбрани Доњецког реона), врло много предмета о контрашпијунажи (предмети новоросијске пропусне станице) и о операцијама на Криму и у северној Таврији у 1919 г. и реону Одесе (реферат о стању евакуације Одесе). О Врангеловом периоду ратних докумената је мање сачувано, али међу њима има предмета с многобројним скицама реферата, које је скупио бивши начелник оперативног одељења у штабу.

Документи о источном фронту такође су раздружени. Незнатан део односи се на ратну делатност Комуча и Директоријума. Из времена Врховног управљача сачувани су предмети из II одељења генералквартирмајстера у штабу. Боље су претстављене последње етапе борбе на Далеком Истоку са основном групом привредних и делом оперативних предмета Капељевске групе и врло занимљивим документима Воткинске и Ижевске дивизије.

Захваљујући случајности да је у РЗИ Архив доспео део архива Бермоноа-Авалова, о Северо-западној армији немачке оријентације сачувана је велика количина оригиналних докумената из рата.

Такав је најкраћи вођа кроз одељак докумената Руског заграничног историског архива. За десет година скупљачког рада прибрани су врло важни писмени извори за изучавање наше савремености. Престаје ли притицање докумената? Многе збирке и појединачни документи, разбацани по разним државама код руских избеглица доспели

су дефинитивно на полиције или пражког, или америчког скровишта, али још много врло важних докумената налази се у појединаца, пошто се власници веома нерадо растају с њима и пуштају их често на руку само под притиском тешке невоље.

2) Одељак дневне штампе

Дневни лист је штампан документ, и за испитивача наше савремености биће један од најнеопходнијих извора. Не падају се у наше време узалуд поново дневни листови из периода француске револуције. И у правцу прикупљања дневних листова РЗИ Архив постигао је знатне резултате. На дан првог јануара 1932 године било је скупљено 6800 годишњих колекција са 3100 разних имена. То, дакако, не значи, да су колекције све у комплетима. Многи листови су излазили неуредно; многи су за све време свог опстанка издали само по неколико бројева. Особито је тешко прикупљање дневних листова из периода грађанског рата: морају се прикупљати колекције све број по број на које се случајно наиђе код учесника у догађајима. Такве обимне колекције, какву је Архив добио после смрти познатог уредника «Тајмса», Г. Вилијамса, досевају сразмерно ретко. У накнаду за то, дневна штампа савремене емиграције скупља се у потпуним годишњим колекцијама. У 1931 години приспело је у Архив 175 дневних листова под разним називима (од њих 122 на руском језику, 41 — на украјинском и 11 на другим језицима). Вероватно је да у свету не постоји још која установа, у којој би се с таквом потпуношћу прикупљала руска дневна штампа.

Дневни листови се систематишу приближно по истим групама као и документи. Раздели I и II фонда дневних листова (паралелни су разделима «D» и «E» фонда докумената) имају 477 назива (30 назива дневних листова из времена целог 19 века и до 1905 године; 272 — од 1905 до 1914 г.; 32 емигрантска дневна листа за поменути период или заграничних, који имају везе с руским приликама; 100 — из периода великог рата и 43 емигрантска за исти период). Раздео III («F» у фонду докумената) има 285 назива. Раздео IV («G») има 1308 назива (међу њима: совјетска штампа 340; антисовјетска, издана на совјетској територији, рачунајући ту и дневне листове који су излазили легално до средине 1918 године, — 115; дневни листови са територије Добровољачке армије и Оружаних снага Југа Русије — 255; дневни листови Урала, Поволжја и Сибирије — 142; далекоисточни — 234, Северо-запад Русије — 67 итд). Раздео V («H») има 1067 назива (међу њима по државама: Естонија 45; Пољска 193, Румунија 77; Немачка 49; Чехословачка 67; Југославија 38; Бугарска 33; Француска 91; Далеки Исток 143; Сједињене Америчке Државе 102 и т.д.).

Овај огроман рад око прибирања оволиког броја дневних листова могао је бити изведен само уз припомоћ уредника и издавача дневних листова, пошто Архив не би могао све претплаћивати. Знатан део попуна извршен је разменом извршеном са читавим низом архивских установа у Европи и Америци.

Много напора и умешности тражи довођење у ред приспелих дневних листова и њихово чување. По правилу, годишње колекције се повезују и чувају се у облику потпуно приступачном за искоришћавање. Могли бисмо поменути важније колекције дневних листова којима Архив

расположаже, али држимо да и само набрајање основних група довољно убедљиво говори о значају Прашких колекција за испитивања наше савремености.

Праг, 1 марта 1932 г.

(Превео **Т. Ј.**) **А. Најумов**

Nicolas Hans, Ph.D. and Sergius Hessen, Ph. D., Educational policy in Sowiet Russia London 1930 p. XXII + 237.

У веома збијеном и прегледном облику два позната педагошка теоретичара, г. Н. Ганц, иначе сарадник «Руског Архива», добро познат нашим читаоцима и г. С. Хесен, аутор велике књиге о педагогији, дали су слику просветне политике Совјетске Русије, у општим потезима, од доласка бољшевика на власт до данашњег времена. Књига се дели на следећа поглавља:

1. Предбољшевичко доба. — 2. Први период совјетске просветне политике. — 3. Други период совјетске просветне политике. — 4. Материјална база совјетског система. — 5. Учитељи. — 6. Обавезна настава. — 7. Јединствена школа. — 8. Ток школовања и метод. — 9. Дечја самоуправа и дечји покрет. (пионери). — 10. Абнормална деца. — 11. Стручне просветне установе, — 12. Универзитети и остале Високе школе. — 13. Националне мањине. — 14. Партиска спрема и партиске школе. — Нова културна политика. — 16. Петоголишњи културни план. «Осврћући се на прошлих дванаест година руске револуције, веле аутори на крају, видимо да је процес реконструкције пратио процес рушења старе Русије.

Ако је овај први био извршен снагама комунистичке странке, овај потоњи био је проузрокован акцијом позитивних снага сељаштва, наставничког кадра, националних мањина и т.зв. индустријализатора. Немогућно је одрицати да је Русија од тренутка револуције учинила неколико корака напред на пољу просвете. Пораст писмености, пораст броја основних школа, најзад јачање стручног образовања, све су то утврђене чињенице. Али овај развој иде у релативно малом обиму, који не превазилази нормални пораст културе земље за време револуције. И ако је у наведеном смислу Револуција убрзала развитак основне наставе, ово је било потпуно на рачун средње и више наставе. Може да се каже да позитивни елементи нове школе — ђачка самоуправа, физичко васпитање, религиозна педагогија, школе за мањине — све је ово више резултат нормалног развића Русије, него просветне политике Совјетске владе». (стр. 228—229). Књига г.г. Ганца и Хесена писана је оном објективношћу и озбиљношћу, које изискује сам предмет.

Der Russische Gedanke. I Jahrgang, II—III Heft. Bonn 19.9—30. Ми смо већ поздравили појаву прве свеске ове занимљиве међународне ревије. Она се и даље наставља, држећи се истог плана и линија, који су били утврђени у уводној речи уредниковој. Сада оснивач и уредник, г. Борис Јаковенко, детаљније објашњава циљеве и задатке ревије, коју мисли да настави на једној широкој бази, с тим да да европским читаоцима једну велику пажљиво израђену слику прошлог и садашњег рада руске мисли на различним пољима делатности. Уредник истиче како сада, стицајем прилика, руска мисао игра све већу улогу и привлачи све већу пажњу у свету. У свескама које леже пред нама налазимо, поред многобројних приказа,

самосталне расправе и чланке многих аутора и то Николе Берђајева (о духовном ћифтиштву), Федора Степуна (бољшевизам, социјализам и хришћанство), Бориса Јаковенка (критика диалектике, критика психологизма и тридесет година руске филозофије — један веома драгоцен преглед), Лава Корсавина (Проблем науке о анђелима и белешке о руској револуцији — ништа ново ни оригинално), Одоарда Калта (о руском западњаштву — пуно нових занимљивих мисли), Димитрија Чижевског (Сковорода, украјински филозоф), Илије Розенкранца (Љермонтов и Гете, Тургењев и Татјана Бакуњина), Ивана Лаптина (Достојевски и Паскал), Николе Осипова (Толстој и медицина), Марка Слонима (Белешке о руској емигрантској књижевности — веома живахне и информативне), Николе Лоског (Принцип најбогатије пуноће живота), Георгија Флоровског (Еволуција и епигенезис), Емануила Радла (Филозофска револуција), Алфреда Бема (Достојевски у полемици са Толстојем), Николе Бубнова (Проблем зла у руској верској филозофији, веома занимљива расправа), Александра Кожевњикова (Историска филозофија Владимира Соловјева) и Ксеније Атанасијевић (модерне филозофске струје у Југославији). Исто уредништво и издавач објавили су други део књиге «Festschrift Th. G. Masaryk Zum 80 Geburtstage», Bonn, 1930, XVI + 410 стр. Ми смо већ укратко приказали први део овог великог и лепог јубиларног зборника. Други део је посвећен Масарику као мислиоцу. Овде ћемо истаћи само две расправе: Бориса Јаковенка, „Масарик и руска филозофија," и Јозефа Л. Громадке «Масарик и Достојевски».

Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, N. F. B. VI H. II и III. Breslau 1930, стр. 209—415.

У овој свесци налазимо расправе Др. Теодора Франкла (Праг) о «Добровском као оријенталисти и његовом путу ка славистици»; проф. Др. Н. Мирчука «О месијанизму код Словена» (нема нових факата ни идеја, али се даје збијен и чатак преглед месијанизма код Пољака и Руса — славенофили, Херцен, Владимир Соловјев) и Јелене Симон-Екарт, О Софији Ковальевској, поводом осамдесетогодишњице њеног рођења, писану са великом топлином. Затим долази веома богат преглед књига и часописа, у којем нарочито истичемо интересантне приказе најновијих дела о Белорусији и белоруском покрету.

Тургењев и круг «Современика» XLVII + 490 стр.

Тургењев в воспоминаниях революционеров семидесятников XXXIV + 338 стр. Ленинград, 1930, издање «Academia».

Две нове књиге о Тургењеву претстављају драгоцен прилог за познавање овог руског великана и његовог доба. У првој књизи објављена су већим делом до сада непозната писма, упућена Тургењеву, или само Тургењева, као и писма која су међу собом писали В. П. Боткин и И. И. Панајев.

Тургењев је 50-их г. г. био веома близак великом и утицајном руском часопису «Савременик». Са техничким уредником Иваном Ивановићем Панајевим, као и са директором часописа, великим песником Некрасовим, Тургењев је био у присним односима, као што се види и из објављених писама. Исто тако су занимљива и писма која је Тургењев писао сараднику «Савременика» Феок-

тистову, и која је добивао од угледногкритичара оног доба Дружињина и од сарадника „Современика", браће Колбасина, у којима има пуно информација које се односе на ондашње књижевне и политичке прилике у Русији.

Сва су писма објављена уз веома подробан стручан коментар који је узорно израђен.

Читајући писма и напомене издавача, добијамо веома детаљну и живахну слику оног доба руске књижевности и улоге Тургењева у њој. Као прилог донесене су интересантне илустрације и управо сјајан критични чланак Тургењева, до сада непознат под његовим именом, а који је био први пут објављен у «Савременику» 1851 г., анонимно. Из њега се виде велике способности Тургењева критичара и хумористе, а уз то овај чланак је занимљив као сведочанство једног момента у књижевном и духовном развоју Тургењева.

Интересантна је белешка о младом Толстоју у писму Е. Ј. Колбасина (15 јан. 1857 «Толстој... ме је усхитио и обрадовао, и ја сам се зачудио овој јакој природи која ничему неће да верује и све хоће да добије путем самосталне критике...» «Ја сам био сведок када му је Василије Петровић (Боткин) рекао велику и ласкаву похвалу: **«сваки редак**, рече он Толстоју, **писан је на бакру»**. То је којешта, Толстој је још далеко од тога, и он ће ово скоро сам осетити. На њега се могу полагати наде. Иако он страшно воли похвале, као што сам ја опазио, али ствар је у томе да он касније сваку похвалу подвргава критици и тако мирно, строго као да анализше прочитану књигу».

У другој књизи нема до сада непознатог материјала. Сва је ова грађа већ била објављена. Али је она овде била извађена из делом ретких и мање познатих публикација и груписана око основне теме: Тургењев и руско друштво г.г. 70-их, нарочито његови левичарски елементи.

Оригиналној грађи претходи један веома документован и лепо написан чланак, управо монографија угледног руског књижевног историчара, професора петроградског универзитета Н. К. Пиксанова, који је сву ову књигу уредио.

Сва оригинална грађа је исцрпно коментарисана. Ту налазимо занимљиве успомене старије генерације о Тургењеву (П. А. Лаврова, кнеза Петра Крапоткина, професора М. П. Драгоманова, украјинског федералисте (као и млађе генерације) (Ашкинази, Кривенко, Златовратског, Русанова, Лопатина, Гинтовт-Дзеватовског). Има ту и писама Тургењева Лаврову и Драгоманову. Веома сложен и деликатан положај Тургењева у руском друштву, његова често нејасна позиција умереног либерала, његови заплетени односи према револуционарима и књижевно схватање његово друштвених покрета (романи «Дим» и «Новина») обијају осветљење са различних страна у овој публикацији професора Пиксанова.

Русская журналистика. I. Шестидесятые годы. Academia Москва-Ленинград. 1930, стр. 236. Ова књига је прва у низу студија које Academia намерава да изда, да би ударила темељ руског новинарства и часописа. Ова историја у целини још није написана. Постоје предрадње за поједина доба или издања (споменућемо, од старих радова, Пекарског о науци и просвети за време Петра Великог или, Незељонова, Лонгинова и других о Нови-

кову), али има читавих важних епоха и струја, појава и личности прворазредног значаја који, не само да нису темељно обрађени, него ни додирнути поле озбиљно. Аутори неколико расправа које су објављене у овој књизи (Б. Козмин, С. Брајтбург, М. Клевенски и Н. Бељчиков), проучили су на основу неколико мало познатих и делом већ потпуно заборављених периодичних издања бурних и толико занимљивих година 1860-их, и то задружни часопис «Век» (1862), новине «Огледи» (Очерки) (1863), новине «Народни Летопис» (1865), часопис «Женски Весник» (1866—68) и часопис «Библиограф» (1869). Најопсежнија је студија о «Библиографу», који је најинтересантнији од свију ових издања. У свакој расправи проучени су услови, материјални и идеолошки, под којим је створено и живело издање, круг сарадника, њихов правац, садржина и издања и његова спољашња историја. Аутори тих расправа покушавају да изведу на чистину којој друштвеној групи припадају оснивачи и сарадници проучених издања.

Ово им није увек пошло за руком, али је у главном рад изведен веома пажљиво и на основу великог материјала, тако да цела књига претставља важан приказ једног момента у историји руског јавног мишљења.

Evžen Ljacky. Klasikové ruské literatury. 1930, Праг, стр. 286.

Г. Еуген Љацки, познати руски књижевник и критичар, сада редовни професор руске књижевности на Карловом универзитету у Прагу, дао је једну збирку расправа о највећим руским књижевницима XIX столећа. Књига се зове «Класици руске књижевности», а издала ју је на чешком велика издавачка књижара Мелантриха у Прагу. У предговору аутор излаже колико је значајна руска књижевност, коју он сматра, као и сваки други књижевни покрет, као резултат веома сложеног историског процеса, у којем се појављују црте делатности појединих социјалних слојева... XIX столеће јесте столеће цветања племићске културе иза које следи широки и слободни развитак културе опште народне».

Аутор је дао слике следећих писаца: Ивана Крилова, Александра Грибоједова, Александра Пушкина, Михајла Љермонтова, Николе Гоголя, Ивана Гончарова, Ивана Тургењева, Лава Толстоја, Фјодора Достојевскога и Антона Чехова. Свака расправа састоји се из кратког животописа, са освртом на средину пишчеву, прегледа књижевне делатности и карактеристике писца као таквог, са нарочитим обзиром на његов друштвени значај. Проф. Љацки припада социолошкој школи у историји књижевности и тако званој друштвеној струји у књижевној критици. Према томе, он не залази много у чисто формална питања; можда је зато он искључио из свога прегледа велике руске лиричаре Тјутчева, Фета, Алексија Толстоја. Али у оном облику у којем ову књигу имамо, она претставља један врло добро, занимљиво и лепо написан уџбеник за оне које хоће да се оријентишу у руској књижевности. Чује се да се спрема и једно југословенско издање дела г. Љацког. Ми га у напред поздрављамо.

Др. А. Ј.

М. М. Пешић-Сергије Јесењин. Београд, 1931 г.

Сергије Јесењин као песник познат је целом свету. У своје време у «Руском архиву» о њему већ је било писано.

Лирика овог сељачког песника мора да заузима сваког културног човека, нарочито с обзиром на познавање менталитета и осећаја руског сељачког интелигента у моменту историских догађаја. Јесењин је, не само песник, него и рефлектор духовног препорођаја мужика у грађанина на селу. Баш зато радо приказујемо ову књигу у преводу српског књижевника, која ће југословенску јавност упознати са Јесењиновим песмама, а тиме и са духом руског села. И то тим пре што је превод потпуно успео. Изгледа да су године школовања у Москви пре револуције на московском универзитету г. Пешићу омогућиле, не само да добро савлада руски језик, већ и да схвати нијансе духа и духовних тежња Руса, које обично странац врло тешко схвата. Што је најважније, овде је преводилац имао посла с врло деликатним стварима, где се тражи, не само потпуно познавање руског језика, него и разумевање сељачког говора. И у томе, је по нашем мишљењу, г. Пешић потпуно успео. Сада је могуће да Јесењинове песме упозна и шира публика у Југославији.

Књига је врло лепо издата, са фотографијом Јесењина и са врло добрим предговором, односно са врло тачним објашњењем личности Јесењина. **С.В.**

Владислав Миленковић — «Економска историја Београда» — 1932 г.

Ова књига у садашњим приликама је заиста једно озбиљно дело. У последње време скоро у свим земљама створила се тежња за упознавање самих себе. Али се врло мало (изузев Немачку и Русију) о томе документовано пише. Кад узмемо у обзир многе околности које то ометају, видимо да у томе нема ништа чудноватог. Нема свака земља добру организовану статистику, а без статистике је сада свако публистичко дело празна реч. Баш зато књига г. Миленковића за сваког кога интересује развијање националног и економског живота једнога од судбоносних словенских центара ца Балкану, претставља један важан документат. У књизи г. Миленковића Београд се истиче не само као обичај престонички град, већ као један важан центар за који су везани сви историски догађаји српског народа. Статистика, која добро документује књигу г. Миленковића показује све етапе живота јужних словенских народа до момента стварања српске државе.

Ова књига је не само посматрање, односно преглед историје Београда, већ једна добро и прецизно документована и научно израђена економско-социјална студија.

Читаоци «Руског архива» које интересује живот савремене Русије имаће прилике да се позабаве и социјално-економски проблемима из прошлости Србије, за коју је сада везана цела Југославија. Ми сматрамо за дужност да што топлије препоручимо књигу г. Миленковића, јер она то апсолутно заслужује као један важан и користан документат за сваког ко се озбиљно бави социјално-економским проблемима своје земље.

Књига се почиње ауторитативним предговором господина Свет. Миродића, који, између осталог, каже: «У домену духовне културе Београд је неоспорни југословенски центар. Он се у томе потпуно афирмирао. Али у погледу материјалне културе, у привредном погледу он није достигао свој престонички ниво, најмање је пак достигао оно што му његов јединствен географски

положај у томе погледу намењује... и опет овај положај Београда у нашој великој држави чини чудан, парадоксалан, невероватан, загонетан. Убеђени смо да ће ово дело г. Миленковића у знатноме степену објаснити ту загонетку.» Са овим смо и ми потпуно сагласни. Чак би могли и још више рећи: за оне који тек сада проучавају историју Југославије, а нарочито историју Београда, дело г. Миленковића ће служити као извор таквих података које нико до сада са таквом прецизношћу и у таквој синтетичкој сређености није објављивао.

Књига има следеће делове: I. Економско-социјални развитак Србије у 19 веку. II. Важнији моменти у економском развитку Београда до 19 века. III. Економски развитак Београда у 19 веку. IV. Занатство. V. Трговина. VI. Новчарство. VII. Индустрија. VIII. Неколико важнијих момената из историје Београда животним намирницама. IX. Закључак.

Пошто је сваки од ових одељака подељен на неколико поглавља, књига се лако чита. Све то даје наде да ће књига бити са интересом примљена. **С.В.**

Издање Научног Одељења „Земгора“ у Краљевини Југославији. Београд, Хартвигова улица 35. Телефон 20737. — Уредник, проф. ПАВЛЕ СТЕВАНОВИЋ, Професорска колонија, улица Рачког бр. 3. — Власник удружење „ЗЕМГОР“, Хартвигова 35. — Претседник „Земгора“ Т. МАХИН, Земун, Руска улица бр. 7.

РУСКИ АРХИВ

ЧАСОПИС ЗА ПОЛИТИКУ, КУЛТУРУ И ПРИВРЕДУ РУСИЈЕ

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

XX-XXI

1932 БЕОГРАД 1932

На основу мишљења Главног просветног савета, господин Министар Просвете одлуком својом СНбр. 4164 од 12 фебруара 1929 год. одобрио је да се часопис „Руски архив" може набављати за све школске и наставничке књижнице.

Господин Министар вера 14 децембра 1929 г. под бр. 17049 наредио је да сва одељења Минстарства препоруче својим подручним школама „Руски архив", „како би се ђаци по школама што више упознали са братском Русијом те тиме дошло до темељите љубави нашег народа према Русији.

САДРЖАЈ:

Стрела

Jevg. Zamjatin. — JOLA 5

Наталија Гончарова. — ДЕКОРАЦИЈЕ И КОСТИМИ У „СВАДБИ“ (са 5 слика)... 19

J. M. Jovanović. — AUSTRIJA I RUSIJA (1914) (Nastavak) 32

С. Постников. — РЕЖИМ ПОКАЈАЊА 61

Д-р Алексије Јелачић. — ВЕЛИКИ МАЈСТОРИ РУСКЕ КЊИЖЕВНЕ КРИТИКЕ И СОЦИЈАЛНЕ МИСЛИ I. БЕЛИНСКИ (1810—1848) 76

Е. Сталински. — СТАЉИНОВ НЕП 101

Mark Slonjim. — NOVOSTI SOVJETSKE KNJIŽEVNOSTI 116

N. Meljnikova-Papouškova. — ZAGONETKE I ODGONETKE 130

Марк Слоњим. — МАКСИМИЛИЈАН ВОЛОШИН... ... 142

Mark Slonjim. — USPOMENI O. S. MINORA (26 nov. 1861 — 25 sept. 1932. god.) (sa slikom O. S. Minora) 147

КЊИГЕ И ЧАСОПИСИ

П. Митропан. — Нова југословенска књига о Достојевском 151

Д-р А. Јелачић — Иринархъ Стратоновъ. Руская церковная смута (1921—1931). Издање „Парабола“, Берлин, 1932 стр. 204. — Михаил Талызин. По ту сторону. Париз, 1932, стр. 222 и 10 илустрација. — М. Я. Ларсонс В советском лабиринте. Эпизоды и силуэты. Берлин, 1932. „Стрела“, 182 стр. — Илья Эренбург. Испания, Париз, „Геликон“ 1933, стр. 170. — Руски проблеми филозофије и религије 19 века, од Др. Душана Стојановића, Београд, 1932., XIV + 236 стр. 155

Jevg. Zamjatin
(Preveo *M. M. Pešić*)

JOLA*)

Dvonedeljni oblaci najednom prskoše, kao nožem rasporeni, i iz otvora pokuljaše čitavi hvatovi plavetnila. Oko ponoći sunce je već bilo sasvim iznad Jelenskog Ostrva; teško, lagano blistao je okean, graktali su galebovi. Oni su padali na vodu, uzletali, padali, bivalo ih je sve više, dozivali su sve, sa svih strana.

Cibin ču galebove, iziđe iz kuće i uzanom putanjom potrča gore, u brdo. S poslednje okuke, na kamenoj terasi iznad sebe, on vide dvaestak primorskih cipela s oštrim vrhovima, zavrnutim kao kljun norveške jole. Cibin se pope, i svoje noge sa takvim istim cipelama stavi u red s njima. Bio je bez kape — snažan, opaljen, kudrav. Ruke je držao tako kao da su za njih, umesto pesnica, bila privezana đulad.

Svi su stajali ćutke i nešto tražili dole, u vodi. Odozgo, kao galebovi, gledali su daleko u dubinu. Kroz vodeno staklo zelenelo se mahovinasto kamenje i morsko bilje.

Klaus Ostrand, Norvežanin, reče:

— Sada očekujemo da već dođu. Posle bure treba da dođu.

Klaus je imao norvešku jedrilicu, kupljenu još pre revolucije — bolju od svih mesnih brodica. Za Cibina ova jedrilica bila je uvek kao parče mesa za gladno pseto, i kao uvek on je režao na Klausa, ne bi li mu rekao nešto pakosnije, uvredljivije — ali nije uspeo. On opazi ono što su svi tražili: blizu obale laki vrtlozi probijali su odozdo vodenu površinu, odmah nestajali, opet se novi pojavljivali — i stalno tako — da je sva voda na tome mestu prosto kjlučala.

Cibinu zalupa srce, ali on namerno najobičnijim glasom reče:

— Kreće se...

Svi se okretoše na tu stranu i počeše govoriti istovremeno, zbunjeno, prekidajući jedan drugog, kao pijani. Okruglo, brijano lice Klausovo pocrvene, on strča dole, ostali za njim.

Za trenutak sva se stanica uskomeša, u kolibama zalupaše vrata, žene zavikaše na golišavu uzvrzmalu decu, ljudi, žvaćući, u trku počeše da skaču s veslima u karbase.** Dođe, najzad, dugo očekivano vreme: po zatonu se kreću haringe, kitovi su ih naterali

*) Norveški ribarski brod. — Pr.

**) Karbas čamac koji se upotrebljava u arhangelskoj guberniji. — Pr.

ovamo iz okeana, ljudi i galebovi jure da ih uhvate — one mogu otići u okean ovako isto brzo, kao što su i došle, one već sad, pred očima sviju njih, zalaze za Jelensko Ostrvo; treba ih stići — sreću stići.

Cibin je sedeo na kamenu kraj svoje kolibe i pušio — bajagi mirno. Nije imao zašto da se žuri: bez jedrilice, bez jole, on je služio kod drugih, koji su dolazili da ribare na svojim barkama. Tako je radio treću godinu, i u plehanoj predratnoj kutiji za čaj Visockoga, on je već imao dvesta rubalja. Svaku rublju kao od mesa sekao je od sebe i od Ane. Zimi su jeli samo bakalar, Ana dobi skorbut, ali kutiju s parama nijedanput ne otvoriše: kao dete u utrobi žene, u toj kutiji je ležala njihova jola, mučno, lagano je sazrevala, hranila se ljudskim sokom — i, možda, već sada blizu je trenutak, da se i ona, najzad, rodi.

— Ako haringa potraje tri dana, onda ćemo gotovo... Cibin ne završi, ali Ana je i onako znala.

— Da je samo da dočekamo, da vidimo, — rekla je i stegla, okrenula na prstu srebrni prsten. A on je bio širok, i cela Ana ličila je na poluprazan fišek — iz fišeka je nešto ispalo, kutija je oslabila, i svakog trenutka sve se moglo prosuti.

Odozdo k Cibinu brzo je išao Klaus Ostrand, dišući jako kao krava.

— Molim te, hoćeš li da pođeš sa mnom na haringu, — reče on.

— Koliko? — upita Cibin.

— Po petnaest od puda.

— Malo je. Dvadeset kopejki; za manje ne idem.

Klaus otpoče da diše još jače, pocrvene, zalupa nogama i ćuteći krenu dalje k Tujulinovoj kolibi. Cibin se ne mrdnu s mesta, samo mu pod jagodicama na licu izbiše čvrsti čvorovi, kao na dobro zategnutom jedru. Igrala se krupna igra: ulog je bio Cibinova jola. Ako se Saška Tujulin ispavao posle jučerašnjice, onda je stvar jasna — poći će Klaus s njim na more, a Cibin će ostati na obali, i onda — zbogom, jola...

Bio je onaj momenat kada se ponoćno sunce za trenutak zaustavlja na nebu i s otvorenim okom drema nad sjajnim kao ugalj stenama Jelenskog Ostrva. Sve se deset puta jače čulo nego danju, svaka reč, svaki šum vesla, svaki kucanj srca.

— A ako se Klaus ne vrati? — reče Ana.

Cibin je ćutao. Šalupe sa crnim ljudima jurile su k jedrilicama i jolama. Na jednoj brodici, lupajući lancima, već su dizali kotvu. Klausa nikako nema. Cibin ustade i uđe u kolibu, da ne vidi kako sve odlazi na more.

U kolibi sede na klupu, pogleda u cipele.

— Hm... Izdržaće, gotovo, do zime... — reče mirno, iz sve snage. I seti se da je jutros ovo već kazao Ani — i razgoropadi se.

— Šta ćeš tu? Šta bleneš? — razdra se na nju.

Na vratima se pomoli crveno, brijano lice Klausovo.

— Pristajem. Hajd'mo... Do đavola! — reče on ljutito.

Cibinu se u duši razvedri, bi mu toplo. „Jola"... — zadrhta mu srce. On ustade.

— E, hajd'mo... — koraknu — i ne izdrža, ciknu u sav glas, kao na moru za vreme oluje, kad treba nadvikati vetar; ščepa Klausa, diže ga.

— Šta ti je? Jesi li poludeo? — jedva prokrklja Klaus.

Cibin zaista polude. On je, ne prestajući, govorio, beli zubi su blistali, u šalupi je tako udario veslom, da je ono po sredini puklo. Klaus je psovao norveški.

Kad priteraše Klausovoj jedrilici, Cibin je potapša rukom po okovu.

Eh, Klause, ala ti je lađa! — i dodade: — Pa, dobro... A u tome „dobro" i sastojalo se sve. Igra je upola već bila dobijena, ostalo je da uzme još jednu kartu: od mora — i onda... Onda — jola, onda — nov, divan život!

More je bilo umiljato — kao da nikad nije besnelo, kao da nije urlalo belim čeljustima, kao da nije gutalo ovakve ljude belih zuba, snažne, kao Cibin, kao Klaus, kao njegov mlađi brat Olaf. Okean se igrao s njima kao mačka — najednom je sakrio haringe, nigde se nije videlo ključanje u vodi, sve se izgubiše, zalupaše jedra, zastadoše srca motora.

Laka jola starca Fomića protrča ispod same krme Klausove jedrilice. Zdepasti Fomić, raširenih nogu kao stupe, stajao je na kljunu i vikao Klausu:

— Đavoli-i! Bukači-i! Svojim mašinama svu ste haringu poplašili. Natrag, natrag vraćaj — riba se vratila.

I svi se okretoše natrag. Prema suncu jedra su se isticala na plavom nebu, crna kao ugalj; uzet je pravac prema vetru — i jedra su sad već bela; pod klempavim norveškim kapama videla su se lica, neobično blista nečije mokro veslo, voda iza krme klokoće.

Ali jedva uspeše da okrenu — a haringa opet zaigra onamo odakle tek što svi odoše. Tako, žmirkajući, predući kao mačka, more se igralo s pocrvenelim, promuklim ljudima, dok ne baci u uzani zaton celokupno ogromno riblje stado. Ovde za ljude i za galebove otpoče gozba — i ljudi i ptice postaše kao pijani od ogromnih pregršti srebrne hrane koja se tresla i praćakala.

Jole i dve motorne jedrilice pregradiše put, u zaton sa mrežama dojuriše dva karbasa. Mreže nisu držali dugo i izvlačili su ih već prepune, u izobilju, s mukom. Uže je do bola seklo Cibinu ruke, ali ukoliko su one više bolele, u toliko mu je bilo lagodnije, veselije, hteo je da peva, da se dere slobodno, na sav glas.

Već niko nije znao da li je sad noć ili dan. Sunce se neprestano vrtelo na nebu, kao šašava zalutala ovca. Svi zaboraviše na to da treba jesti, spavati — samo katkad brisali su opor, kao morska voda slan znoj i naginjali vedricu s toplom, od sunca, vodom. Čas crni, čas beli kružili su pod suncem galebovi, graktali kao deca, leteli za karbasima, ne zaostajući. Natovareni, teški čamci, kao krave prepune mleka kad se vraćaju s paše, išli su natrag u stanicu

— da predadu haringu u magacin, da je još živu bace u kace, da je usole.

— Ej, Fomiću, koliko imate? — mokar, belih zuba, pijan, srećan, vikao je Cibin odozgo s obale.

— Ima trista pudova!

— Ne možeš nas stići. Ja i Klaus smo preterali pet stotina-a!

Negde u daljini — a možda i ovde, kraj njega — Cibinu kao u snu promače Ana, na ruci je imala srebrni prsten, ona je nešto pružala u ruci — mora biti hleb, Cibin je odbijao: „Nemam kad, ne treba..." I opet je veslao u karbasu, opet se saginjao s mrežom, pio toplu vodu, izvlačio radostan, teški tovar. Sa susedne šalupe su vikali: „Gle, ljudi, kit, kit!" Nad crnom površinom diže se beli vodeni stub, ali Cibin čak ni glave ne okrete — kit je za njega sad bio mnogo manji od haringe.

Haringa se održa u zatonu gotovo četiri dana. Zatim najedanput zahladne, dunu morski vetar, oblaci se krenuše sve brže, za nekih pola sata zastrše celo nebo, i haringa se sasvim spusti na dno. Tek tada svi osetiše da su iznemogli, digoše kotve i niz vetar jurnuše natrag, kući.

Lov je bio takav kakav se odavno ne pamti. Na jedrilicu Klausovu palo je više od hiljadu pudova. Klaus izbroja Cibinu dvadeset červonaca *) To je bila jola — to je bila njegova, Cibinova, jola!

Cibin se vraćao kući. U lice, u oči udarala je kosa, hladna kiša, ali on nije ništa osećao, sem jole, sem novaca gurnutih u džep, sem srećnog, teškog sna.

Kod kuće on ne htede ništa da jede, ne svlačeći se, pade na krevet i zaspa. U snu se smeškao. Tako se u snu smeškaju deca, grleći davno očekivanog i danas, najzad, dobivenog drvenog konja na poklon.

2

Kiše sutradan već nije bilo, ali je još duvao noćni severac — odozgo s Nove Zemlje. Voda u zatonu bila je boje gvožđa, stene crne, na stenama su se nalazili oblaci.

Cibin se probudi dockan po podne, sede na krevet. On je znao da sunce svetli i napolju, i ovde, svud. Zatim vide kroz prozor gusto vunasto nebo: pa ipak, kako je divno sunce bilo. On se odmah seti kakvo je — pa se nasmeja. Dođe Ana.

— Šta je? — upita ona.

Ali izgovoriti glasno, rečima, nije mogao. Cibin posadi Anu na svoje krilo, uhvati je rukom za grudi. One su sad ličile na vrećicu iz koje se do pola prosulo zrnevlje, a nekad je bila puna puncata.

— E sad je dobro, Ana, — reče Cibin. — Sad će sve biti dobro...

On brzo popi čaj, pojede pečene haringe i otrča Fomiću. Pričalo se da je Fomić nekada u tuči jednim udarcem oborio čoveka na zemlju, i da tu od njega niko bolje ne poznaje more. Pre hiljadu

*) Červonac = 10 zlatnih rubalja. — Pr.

godina možda je ovakav isti Fomić na ovim istim obalama bio poglavica plemena. Sad — birali su ga osamnaeste za Ustavotvornu skupštinu, pitali su ga da li da plaćaju porez ili ne, da li da idu ili da ne idu na more.

Obrastao u sivu kosu, kratkih nogu, sedeo je bez čakšira u svojoj kolibi — iglom za jedra udarao je na njima zakrpu. Uđe Cibin. Fomić zatvori desno oko i oštro, kao kobac pogleda samo levim.

— Dakle? Šta je? — upita on.

Cibin zbunjeno, ne gledajući — onako kao kad bi govorio o ljubavi, ispriča Fomiću kako su sad pare tu i kako treba što pre naručiti jolu.

— Veliš, jolu? — Fomić zapali lulu, poćuta. — Dobro... Samo kupiti brod — to ti je, brate, isto što i oženiti se. Tu se ne treba žuriti. To biva jedanput u životu. Jest!

On opet poče šiti. Kanap je bio od grubog konca, dug, jak — a takve su bile i reči: Da. Naručiti jolu. A gde da je naručiš? U državnoj radionici? Oni bi trebali opanke da prave, a ne da grade! U Arhangelsku — tamo mogu. To je — ono, jest. Samo, tamo ti je, kao kod nas u kooperativi — stani u red. Čekaćeš najmanje — godinu. Jest.

Iza prozora na stenju nalazili su se kameni oblaci, celo nebo unaokolo bilo je sivo, pognuto. Cibinu je jedno bilo jasno: čekati... Jola je odmicala, postajala sve manja, jedva se videla u daljini. On uzdahnu, ustade. Ruke su mu visile tako kao da su umesto pesnica bila dulad.

— E, pa... hvala, Fomiću. Idem...

Fomić opet jednim okom, kao kobac pogleda u Cibina — i ne samo u Cibina, u dušu. Pogleda — i reče: Pričekaj malo... — Cibin zastade. — A ako bi hteo ne da naručiš, već gotovu da kupiš? jedna se sad prodaje...

Cibinu srce zalupa, kao kad se upali motor. On već više nije slušao reči, koje mu je govorio Fomić — kao što ribe razumeju jedna drugu — razumeo je sve šta treba: jola se nalazi u Murmansku, i nije makar kakva već norveška, prodaje je Norvežanka iz Kildina, muž joj je skoro umro. Sad mu ostaje: da što pre dođe u Murmansk, dok neko nije preoteo jolu — njegovu, Cibinovu, jolu. A lađa za Murmansk, za Verde — tek kroz sedam dana. Preoteće.

Fomić poče da čupka sivu, zamršenu vunu na licu — i seti se:

— Čini mi se da se Klaus spremao za Murmansk. Pokvario mu se motor... Potreban mu je nov.

Za trenutak Cibin je bio kod Klausa. Klaus je ćutao, jako duvao kao krava. Zatim reče:

— Kad je za haringu, ti meni dvadeset kopejki za pud, a sad: „Klause, Klause!" Ali ja nisam zlopamtilo. Ako mi pomogneš da natovarimo — idem. Kroz dva dana, u nedelju.

Da se tovari? Da, Cibin bi sad mogao i sto pudova da digne. Samo da dočeka, samo da što pre dočeka. Kao pijan, spotičući

se preko ljudi, stvari, išao je Cibin ova dva dana. I kao pijan vitlao je vetar s jedne strane na drugu, vreme je bilo nesigurno, samo je to bilo jasno; i najedanput okupi jesenja oluja, sve poče da tamni. Poče da tamni i Cibin: a ako uoči nedelje jako dune vetar i Klaus se poplaši da krene, šta onda?

Ali preko noći kao da se sve utiša. Kad u nedelju ujutru Cibin iziđe iz kuće, nebo je bilo jasno, tiho, letnje. I mirisalo je kao u leto: na mahovinu i dim — negde je goreo suvi treset. Cibin požuri Anu: „Brže, brže..." Ana izvadi dragu kutiju za čaj Visockoga i pođe da ga isprati.

Putovali su jedrilicom u četvoro: Cibin, Fomić, Klaus i njegov mlađi brat, belokosi Olaf. Cibin je došao u novoj, još nepranoj košulji, u crnom kaputu. Fomić ga pogleda, zatim odmeri jednim okom nebo odozgo do dole. Dole, daleko, kao oštrica noža blistao je okean. Fomić reče Cibinu:

— Kuda — na more ili ne? Idi, obuci kožuh i ciradu. Nagizdao se kao da ide u prosidbu!

Cibin otrča do kuće i donese kožne čakšire i kaput. Nije se preobukao, nije mogao: on je zaista putovao kao da ide da prosi — Fomić je pogodio.

U Murmansk suišli niz vetar. Kao potporu mašini Klaus je razvio i dva jedra, jedrilica je jurila brzo — kao mala crna bubica. U stopu za jedrilicom — u stopu za Cibinom — letelo je sunce. Cibin zagrlivši kolena, sedeo je na konopcu kraj lengera; na tamnom, opaljenom licu smejala se usta, blistali su zubi, sreća je bila napred. On je mislio o nizovima brodova, o konopcima, o jedrima, o kućini, o smoli, o svojoj joli, — o onome zbog čega nije spavao noću tri godine.

U jedanaest časova sinu bela, pomalo kao žućkasto parče šećera kula svetilja, i oko jednog sata već su ulazili u Murmansk. Nebo još uvek plavo, letnje, katarke i dimnjaci na parčad su ga izreckali. Cibin između malih, velikih, crvenih, crnih trupova tražio je nju, svoju jolu.

— Kotvu, kotvu baci... đavole! — vikao mu je Fomić, mora biti poodavno.

Cibin se prenu, s obe ruke diže kotvu i baci je. Polecu pljusnu voda, on se obrisa.

Dugo su čekali lučkog nadzornika — da dobiju dozvolu. Pokazaše dokumenta, sidoše na obalu. Olaf ostade ne jedrilici, iz kabine virila je njegova belokosa glava. Klaus je duvao i išao lagano, Fomić takođe: noge se glibile u suvo testo od peska i prašine. Cibin je stegao zube, pesnice, celo svoje telo — da ne trči.

Prilično su morali ići: jolu su pronašli tek u Baznom pristaništu. Tamo, između bokastih škuna sa dve katarke stojale su tri jole — kao koze vitkih nogu, koje su zabasale u gomilu krava. Svoju je Cibin pogodio odmah, izdaleka. Bokovi su joj bili obojeni žutom, svetlom bojom i tako isto žuta, kao zlatom okovana, blistala je katarka na svome vrhu, paluba je bila izribana kao u kući pod

uoči praznika. Jola je stojala i čekala, nagizdana, kao mlada. Cibinove usne u trenutku zanemeše, on htede nešto da kaže Fomiću — i ne mogade. Fomić brzo odmeri jolu svojim levim okom, zatim viknu:

— Ej, gazdarice!

Iz kabine pomoli glavu žena, nešto progunda norveški, manu rukom i opet uđe u kabinu. Cibin razumede: jola je već prodata. odocnio je! On se uhvati za katarku — možda da je svu izlomi na parčad, zatim da se baci na gazdaricu u kabini.

— Prodata? — promuklo upita on Klausa.

— Veli da ide da raspremi kabinu. Nije prodala.

Cibin se nasmeja, iz sve snage lupi katarku, katarka samo škripnu.

— Aha! Baš jaka! viknu on.

— Pa da... reče Fomić.

Gazdarica ih pozva u kabinu. Ona nije prodala jolu, bila je divna. Imala je žutu kosu — kao okov jole, plave oči, ispod njih tamne letnje kolutove.

Na stolu u kabini stajala je boca gorke i meze. Gazdarica nali. Cibin bez oklevanja zgrabi i na iskap ispi svoju čašu. Gazdarica nešto poče da priča na svome jeziku sa Klausom, pogleda u Cibina, nasmeja se. Cibin se takođe nasmeja i na njenu ruku stavi svoju rapavu, nalik na kandžu neke velike ptice. Gazdarici je ruka bila hladna.

— Pa šta! upitaj je, koliko traži, reče on Klausu.

— Šest stotina, — odgovori Klaus posle male pauze.

Cibin je imao samo četiri stotine četrdeset, ništa više. Ali ipak on je znao da će jola biti njegova — mora biti, oni su se čekali celog veka. „Draga moja plavušo — razumej!" — očima reče on gazdarici i čvršće je steže za ruku.

— Ja imam samo četiri stotine — glasno reče on.

— Nej, nej! — gazdarica istrže ruku i opet začavrlja s Klausom. Klaus objasni: ona veli da je jola još sasvim mlada, lepa, da takvih ovde nema.

— Ti joj, Klause, reci, da je i ona mlada, lepa.

Klaus prevede, gazdarica se nasmeja, namignu na Cibina, svima još nali. Zatim podoše gore i počeše sve razgledati: trup, čekrk, lengere, konopce, digoše i spustiše jedra. Cibin sam siđe u ladu, opipa, pomilova svaki jekser, svaku dasku, on se smeškao — sam, sebi, ruke su mu se tresle. Još neka tanana pregrada, vlakno, trenutak — i sve će to biti njegovo!

On izađe na palubu. Jola se sad pomalo ljuljala... Fomić je levim okom gledao u daljinu: Tamo se jedva nazirala brazda, kao da je negde, još vrlo daleko, jurio parobrod, a za njim dugi dim. Ali sunce ode gore, bez glave je letelo sve više, bilo je sasvim toplo, kao u leto. Sidoše opet u kabinu.

Ovde Klaus reče Cibinu:

— Ona sad traži petstotina. Neće manje.

Cibin udahnu vazduh — kao da hoće s visoke obale da skoči u vodu.

— Eh, svejedno, dobro! Samo da pričeka stotinu do proleća.

— Ona se razmišlja. Ona će sad reći — i sve će biti svršeno... prevede Klaus gazdaričin odgovor.

Gazdarica je sedela ćuteći i vukla prstom po ivici svoje čaše. Cibin je slušao kako mu srce lagano kuca, kako jako, kao krava, diše Klaus, zatim kao nečije korake na palubi. Tek što je hteo pomisliti ko li je to, kad najedanput vide: Klaus grebe vrhom noža. Cibin stegnuvši zube, istrže mu nož:

— Ej, ti! De zagrebi opet, da vidim!

Gazdarica pogleda, mora biti da je sve razumela, osmehivala se, htela je reći nešto. Cibin je znao, ona će sad reći: pristajem. On se sav otvorio, prilepio za nju očima i čekao, bez daha.

Ali gore, u plavom kvadratu, gde su se nalazila otvorena vrata iz kabine za palubu, pojaviše se visoke cipele. U kabinu side dežmekast čovek u plavoj vezenoj murmanskoj košulji. Bio je bez brkova i brade, nalik na zemičku — nije se znalo da li je muško ili žensko. On tankim glasom upita:

— Da li se baš ova jola prodaje?

— Ju... da... petstotina rubalja, — reče Klaus i obazrivo pogleda u Cibina. Cibin je palio cigaretu, palidrvce mu je u prstima drhtalo.

— Plaćam! — reče čovek ženskim, tankim glasom.

— Cibin škripnu zubima, pogleda u gazdaricu. Ona je ćutala. Cibin se diže, baci nož na sto. Opet ga uze i pode stepenicama. Ruke su mu teško visile. Ne gledajući, on gurnu s puta čoveka u plavoj murmanskoj košulji i pope se gore.

Na plavom nebu, izazivački, ljuljala se pomalo katarka s žutim zlatnim vrhom. I ljuljala se cela laka jola — kao da je plivala, izmicala nekud od Cibina. On zbaci kaput, i obema šapama grebući lice kao medved — sede na čekrk. Dođe mu do grla, hteo je da zaurla kao medved i kao medved sve da okreće i da lomi. Iz kabine ču se glas, tamo su prodavali njegovu jolu. To se nije moglo izdržati.

Gurnuvši nož u džep i gutajući nešto slano, on slete dole, u kabinu. Ovde odjedanput svi ućutaše. Čovek u plavoj murmanskoj košulji stade iza stola, ustuknu.

— Šta je? Nemoj ti tu meni mnogo! — I viknu na Cibina namerno jako, da bi ohrabrio sebe.

— Odlazi... — reče Cibin tuđim glasom i ne očima, već nekako zubima, i iskeženim belim zubima pogleda u podbulo žensko lice.

— Odlazi ti! Jola nije tvoja... čovek u murmanskoj košulji opet sede.

Da nije kazao: „Jola nije tvoja" — možda ništa ne bi bilo. Ali u taj mah Cibinu, unutra, kao da puče, sve jurnu u glavu. On izvuče iz džepa pesnicu sa stisnutim nožem, zamahnu.

Svi vrisnuše. Fomić mu steže ruku, tako da poče puckati,

gazdarica istrže nož. Čovek u murmanskoj košulji je sedeo, zatvorivši oči, i raširenim prstima krio je glavu.

Cibin diže iznad njega prazne, teške ruke, kao da se zamisli za trenutak, zatim zgrabi njegovo debelo, lepljivo telo, gužvajući izvuče ga na palubu, dovuče do ograde, sa ljutitom lakoćom diže ga i baci na obalu. Teško telo, kao testo, pljusnu na kamenje.

Svi iskočiše iz kabine i stadoše iza njega. Gazdarica je razrogačila oči. Klaus je duvao.

— Ti ubijaš. To nije lepo... — reče on.

— Pa, i ubiću! — viknu Cibin.

Telo se na obali preturi, diže. Čovek, gegajući, ne okrećući se, ode.

Cibin izvadi iz džepa novce, uzdrhtalim prstima ih izbroja i gurnu pred gazdaricu, gledajući je oštro u oči. Ona je stajala, ne mičući se. Ako ne uzme, onda...

— Uzmi! — promuklo reče Cibin.

Gazdarica lagano diže plave oči. Duboko pogleda u Cibina, možda je sve videla, uze novce. Cibin je gledao, zinuvši, kao da još nije verovao. Najedanput uhvati Norveženku, privuče je k sebi, pritisnu i poče joj ljubiti obraze, usne, kosu.

— Ti si... jola! Jola — moja — vikao je. — Moja jola! Moja!

Zatim su opet svi pili, i Cibin je pio. Izgledalo mu je da sve razume što govori norveški gazdarica. Klaus reče:

— Ona ti veli da je sad jola tvoja, i da će za jolu uzeti tebe.

Norveškinja se nasmeja i dodirnu rukom Cibinov obraz. Ruka je bila hladna, kao u pokojnice, Cibin se odmače, ustade. Klaus se takođe diže.

— Hajdemo, vreme je da skinemo tovar s jedrilice, — reče on. Zatim treba brzo kući.

U troje — Klaus, Fomić i Cibin — pođoše k jedrilici. Cibin se okrete još jedanput prema svojoj joli i gledao je, unoseći se, gutajući je žudno očima. Na samom kljunu stajala je gazdarica, ispod bele bluze virile su široko razdvojene, oštre grudi, ona je vikala nešto za Cibinom. Iza nje, pozadi, bilo je sasvim svetlo, tiho nebo, i samo dole, u visini njenih nogu, kao dim od vrlo dalekog još parobroda, jedva se nazirala brazda.

— Jest... Dabome! — reče Fomić, ko zna o čemu.

3

Oko šest sati već je sve bilo natovareno, Klausova jedrilica priđe i stade kraj jole, da je priveže za čelični konopac. Gazdarica sa zavežljajem otišla je s jole na obalu. Cibin, znojav, srećan uđe u kabinu i baci na rame svoje mornarsko odelo.

— Kud ćeš? — upita Fomić. — Trebalo bi što pre da se obučeš.

— Ne, bolje... na mojoj joli... — reče Cibin i sam ču kako to reče: „na mojoj".

U kabini na joli Cibin brzo navuče žutu ciradu — sa trostrukom postavom natragi na kolenima, uvuče se u žuti tavi žuti kožuh. Zatim

se pope gore, zaključa vrata, još jedanput obiđe svoju jolu. Sve je bilo spremno za polazak, dno zatvoreno, lengeri su čvrsto vezani. Na zadnjem delu Cibin primeti: neprimetno se savio gvozdeni upravljač od krme — zacelo, jolu je nekad zahvatila bura.

„Ne mari! Ova će izdržati svaku buru! Cibin zaljubljeno pogleda u jolu.

— Baci, baci kraj! Ne oklevaj! — viknu s palube Fomić.

Cibin napravi na kraju zamku i baci na jedrilicu. U toku života on je bacao hiljade ovakvih krajeva, ali sad kao da je ovo radio prvi put, ruke ga nisu slušale, s jedrilice su ga gledali Fomić, belokosi Olaf. Olaf uhvati i priveza kraj. Cibin pređe na jedrilicu i stade kraj krme, srce motora zalupa, iz dimnjaka izlete dim. Gazdarica je sa zavežljajem stojala na obali. Cibin opazi: k njoj pritrča pseto, onjuši odelo, tače njuškom ruku — i najedanput, podigavši rep, lajući otrča u stranu. „Ruke hladne"... seti se u trenutku Cibin i odmah zaboravi, u glavi je bilo sasvim drugo. Čelično uže već je izlazilo iz vode, zatezalo se, jola uzdrhta celim telom i pođe. To je bila njegova, Cibinova jola, i ona će sutra, i zimi, i uvek — biti njegova...

— Ej, ej! Gledaj ispred sebe! Ima ćeš vremena da se diviš, — viknu Fomić.

Cibin pocrvene, strese se, odgurnu krajičak norveške klempave kape, da mu ne pada na oči. Prolazili su pored parobroda. To je bio norveški, na njemu je čagarao čekrk. Iznad vode video se ceo njegov crni bok i veći deo dna, obojen crveno: parobrod zbaci na obalu gotovo ceo tovar i visoko se diže iz vode.

„A jolu nisu natovarili"... — pomisli Cibin. — „Visoko se izdigla. Ne valja, zbog vetra".

Ali on je znao: ništa sad ne može, niti treba da se desi, sve je bilo srećno, lako, sunce je letelo. Vetar se promeni i zviždeći oštro među konopcima, duvao je sad s leva, sa zapada. Pa, još bolje: biće opet pogodan, dići će jedra i, dok trepneš, do doveče — već kod kuće, do doveče jola će već stajati na mestu, ujutru će se svi skupiti da je vide... Eh, divan je život!

Cibin je hteo i Fomiću to da vikne, ali Fomić je natuštivši obrve, namrštено, gledao jednim okom na sever. Cibin leže na upravljač: već su skretali u okean, zaobilazili obalu od ogromnih okruglih kamenova, oni su se sve više peli jedan iznad drugog, kao da je oluja digla i za uvek zaustavila talase.

Kad skrenuše, Cibin opazi na severu crni bedem. Za trenutak neki on je izrastao, činilo se da je već sad u visini čoveka, i iznad njega, iznad same ivice, kružilo je sunce. Kao mala crna bubica pod suncem jurila je jedrilica. Hladna, zelena koža, po kojoj je milila bubica, još se sjajila, zver je spavala.

Nad krovom motora pomoli se okruglo, crveno lice Klausovo, on je kučinom brisao znoj. Fomić mu priđe i reče:

— Stići će nas bura. Ubrzaj...

Zatim pogleda jednim okom u Cibina i zavrte glavom:

— Hm... Dabome!

— Ne mari-š! Do-obro! — viknu mu Cibin.

On je bio sav nabrekao, kao jedro na vetru, kada svi konopci drhte od radosti i pevaju. Jola je išla pozadi, peneći pomalo grudima vodu, zlatni vrh njene katarke štrčao je u nebo i ljuljao se. Sve je bilo neobično, plavo, divno — i tako će za uvek ostati.

Iz kratkog čunka iznad kabine pojavi se dim: Olaf je grejao vodu za čaj. Fomić se naže kroz ulaz i viknu:

— Ej, ti! Mani se sad čaja! Na jedra, — brzo.

Olaf iskoči, u trku se ušmrknu, obrisa prste o svoju belu kosu i povuče konopac. Drveni prstenovi skliznuše naviše po katarci. Jedra se naduše kao grudi, na vodu s desna pade crna senka. Kamena obala se sad jedva videla pozadi kao laki oblačak koji se spustio u more. Napred — voda, pustinja. Na severu se brzo dizao, ljuljajući se sve bliže teški sivi bedem.

Za trenutak sunce se zaljulja na ivici bedema — i skotrlja se. Iza bedema sve buknu, nekoliko trenutaka vrh bedema bio je crven, zatim se ugasi — i s te strane oseti se najedanput hladnoća, mrak, kao da se otvoriše vrata pakla.

Cibinu polete s glave norveška klempava kapa, on se nasmeja — dobro! — i viknu Olafu: „Drži!" Olaf jurnu, pritište kapu nogom uz palubu, pruži je Cibinu. Vetar odjednom grunu u jedra, jedrilica se iskrivi, skotrlja se i tresnu bure o bok, Olaf potrča za njim.

— Kuda, kuda? Ostavi... Posle! — viknu Fomić stojeći kraj katarke.

— Skupljaj jedra, okreći!

Nabraše se oba jedra, vetar ih je sad manje pritiskivao, jedrilica se ispravi. Cibin pogleda jolu: ona je išla ujednačeno, mirno, i ona je, kao Cibin, znala da će sve biti dobro.

Vetar sad grunu samo jedanput i negde pozadi zastade, umuknu, jedra se opustiše. Ali unaokolo dokle oko dopire, svud su jurili po crnoj vodi beli grebeni. Žureći, nalećući jedan na drugi, oni su kružili kao preplašeno stado, kad oseti opasnost. Brzo, grozničavo lupao je u tišini motor. Nad krovom opet se pomoli okruglo lice Klausovo. On pogleda u nebo, nešto norveški reče bratu, Olafu. Cibin se seti gazdarice, njenih hladnih ruku. Pomisli: „Gde li je sad?"

Najedanput opet dunu vetar, svi konopci zasviraše, poče odmah teže da se diše. Cibin otvori usta, slan vetar ulete i zapeva u ustima, bi još veselije, još očajnije.

Pored katarke, raširenih nogu stajao je Fomić, kao u palubu poboden tako čvrsto, kao katarka. On doviknu Cibinu kroz vetar:

— Ej, kr-rma! Desno u bok!

Izgledalo je da će starac manevrisati i da je odlučio da što pre okrene obali — svejedno, da samo negde izbegne oluju.

— Šta je? Plaši se? — viknu Cibin, držeći krmu kao pre.

— Ne odgovaraj! Okreći krmu! — besno se prodra Fomić.

Cibin nejasno, negde na samom dnu sebe, razumede da Fomić bolje zna, da je on sad onaj koji može i ima pravo da ubija, da naređuje. On poslušno, iz sve snage leže na upravljač krme, jedrilica se okrete. Vrlo blizu sebe Cibin opazi Olafa, lice dečka bilo je sasvim belo. On prstom pokazivaše nekuda preko Cibinovog ramena, usne mu se micahu, ali reči nije bilo. Cibin pogleda. Ispod njega kao da se more provalilo, uleglo, i drugo more jurilo je na njih kao visoki bedem, sličan kući; s crnog vrha prštala je bela pena.

Uhvativši se grčevito za gvožđe, Cibin je gledao, kako je vođeni bedem stizao, stigao njegovu jolu, jola je trgla konopac, zaronila kljunom u vodu — i odmah izletela na površinu. Za trenutak ona se nalazila tamo gore, Cibin joj se, zabacivši glavu, divio i šapatom joj vikao: „Tako, tako, mila moja, tako!" Zatim ogromna, zelena voda, kao staklo boce, digla se sasvim pred očima. Cibin zažmure. Njega snažno udari u leđa, zasu ga od glave do peta, paluba se ispod njega diže u vis. Negde dole promače bleda glava Olafova, on je pljuvao vodu i jednom rukom brisao je s lica.

Voda je unaokolo šuštala, kao svila od hiljadu metara. Jedrilica je sad bila dole, između dva vođena brega. Ovde je izgledalo tiho, vetar je zviždao gore, sipajući belu penu. Fomić pogleda tamo jednim okom, kao kvočka kopca. Bilo je jasno da će oluja, kad se jedrilica popne na talas, razneti jedra u paramparčad, ili će slomiti katarku.

— Spuštaj jedra-a! — viknu on Olafu.

Olaf se držao za upravljač, odvojiti se od njega i poći po palubi ma i jedan korak — za njega je bilo isto što i vojniku da izađe iz rova. Ali on, kao i Cibin, osećao je u sebi da pre može umreti, nego da ne izvrši Fomićevo naređenje. Klecavim, slabačkim nogama on pođe jedrima i pomože Fomiću da ih spusti. U tom trenutku sa svih strana osu vetar, jedrilica je bila opet na grebenima talasa. Sasvim nisko, iznad glave, s hukom letelo je crno, kameno nebo.

Talas je bio dug, Cibinova jola i jedrilica išli su na istoj visini. Jedrilica je išla lagano, vetar je sad gotovo nije dodirivao, ali taj isti vetar je brzo terao praznu jolu, visoko izdignutu nad vodom. Konopac popusti. Kao skakućući, jola je već naletela na krmu jedrilice. Kroz penu Cibin opazi njene vesele, žute, kao suncem išarane bokove. Mila moja!" — reče on, radujući joj se. Ona je bila već sasvim blizu i, ne zaustavljajući se, sve je brže jurila krmi, Cibin ju je gledao.

I najedanput svu njegovu radost kao da talas odnese: mokrim nogama, stomakom, celim telom on iznenada oseti — sad će se desiti nešto strašno. On ne uspe ni da shvati šta je sve to bilo u jednom brzom, kobnom trenutku. A u idućem — jola sa zamahom već udari jedrilicu u krmu, drvo prasnu, jola otskoči.

— Fomiću! Fomiću! kroz pisku vetra očajno viknu Cibin.

Fomić je sve video, on beše već ovde, kraj Cibina, i tu se odmah nađe i Klaus sa sekirom u ruci. „Našto sekira?" — izdaleka, sa strane pomisli Cibin. Klaus skoči na krmu, zamahnu iznad čeličnog konopca. Tek tada Cibinu bi sve jasno: Klaus hoće da preseče konopac, on hoće da baci jolu — njegovu, Cibinovu jolu — u okean!

On jurnu na Klausa, istrže mu sekiru i besno, tiho reče mu:

— Ako samo... Ja ću te... đubre!

Klaus ustuče, usne mu zadrhtaše, on nalete ledima na Fomića — Fomić je sad stajao na Cibinovom mestu, držeći upravljač krme koji je ovaj bacio. Klaus viknu plačnim glasom:

— Fomiću, reci mu ti, on treba odmah da seče, upropastiće nas sve.

Jedrilica se opet pela na ogroman, crni talas, i opet je jola skakućući preko belih grebena, jurila na krmu. Fomić je stajao, čvrsto poboden u palubu, usne mu behu jako stisnute, ali one će se odmah otvoriti i reći. Nejasno, na dnu, Cibin je znao: Fomić je — sudija, i ono što on kaže, to je — zakon. Hladnim prstima grčevito stežući sekiru, Cibin je čekao.

Kroz kose, sive uzice jola se videla sasvim blizu. Teško, jedva čujno, Fomić reče, ne gledajući u Cibina:

— Seci...

Cibinu se grlo steže, da ne vidi — zažmure, diže sekiru. I zatvorenih očiju odmah vide: srebrni prsten na ruci Aninoj, bele vetloge u vodi od haringe koja se kretala po moru, žensko lice čoveka u murmanskoj košulji, gazdaricu sa žutom kosom, i jolu.

Cibin snažno jeknu, baci sekiru, i ne gledajući ni u šta, hvatajući se za ma šta bilo, pođe — kuda bilo. Tamo, gde je iza njega sve ostalo — udariše sekirom jedanput, još jedanput.

Jole više nije bilo, ničega više nije bilo.

Cibin je sedeo na podu, na palubi, kraj čekrka. Preko nogu prelazio je talas, i on je video iza boka okruglu, crnu vodu — tako, bez razumevanja, videlo bi je ogledalo, kad bi ga namestili ovde, kraj čekrka. Zatim, kao kroz dvostruki prozor, Cibin ču: neko govori s njim. To je bio Olaf. Niz lice mu se kotrljaju krupne suze, on veli Cibinu: „Ne plači, molim te, ne plači.

„Ja — ne..." — reče, ili je možda samo hteo reći Cibin.

Olaf ustade i, stojeći iznad Cibina, zagleda se u sivi vazduh. On gurnu Cibina u rame, oči su mu sijale.

— Pogledaj, pogledaj! — viknu on Cibinu.

Cibin diže glavu i vide svoju jolu. Sad, nevezana, još lakše sekući vodu, ona je jurila ovamo, k Cibinu, ona nije htela da ga ostavi, ona će biti sad sasvim blizu. Cibinu se odjedanput zagrejaše, oživeše noge, ruke, oči, on skoči... Jola je ovde, jola je ovde, on treba samo nešto da učini — i opet će biti sve dobro.

— Ej, ej! Kuda? — ču Cibin i zatim još nešto norveški — to je, zacelo, dozivala gazdarica jole. Zatim se odmah seti: to je

Klaus, on je na krmi kraj Fomića. I uspe da vidi još: Fomić, gledajući jednim okom u jolu, čvrsto okrenu jedrilicu, da pored nje prođe jola, — da je ne bi zakačila.

Sve se ovo u trenutku nizalo jedno za drugim. Jolin kljun zaće iza krme, ona obiđe, poduhvati je vetar, u jednom trenutku ona se nežno, blisko pripi uz jedrilicu. I taj trenutak bio je dovoljan Cibinu da skoči tamo, na nju, na svoju jolu. Njoj kao da je to samo i trebalo: ona se odmah odvoji od jedrilice, i Cibin ne ču kad su za njim vikali Fomić, Klaus i Olaf.

Kroz suton koji se koso probijao oni još dva put opaziše jolu. Drugi put ona je bila odvojena od njih i od celog sveta dubokom vođenom provalijom — Cibina već više nisu mogli opaziti.

Наталија Гончарова
(Превела *М. Ј.*)

ДЕКОРАЦИЈЕ и КОСТИМИ У „СВАДБИ“

„Свадба“ је балет који је у Паризу 1923 године приредио Сергије Павловић Дагиљев. Музика је од Игора Стравинског, једно од најславнијих његових дела; он га је сам оркестровао за ударне инструменте, хор и солисте. Текст за певање такође је од њега. Хореографија од Брониславе Нижинске. Декорације и костими рађени су по мојим (Н. Гончарове) скицама и под мојим надзором.

Бележим две особине у стварању овог балета: прва, да је рад на њему, бар мој рад на скицама за декорације и костиме, трајао седам година (наравно, с прекидима); међутим скица за један балет у три чина израђује се обично за неколико недеља, а по неки пут и дана.

Друга: три саставна дела — музика, хореографија и декоративни део (декорације и костими) израђени су сваки према своме принципу и тек су на позорници саставили једну целину.

Ову целину осетио је унапред само С. П. Дагиљев, једини који је увек знао како стоји са радом код сваког од учесника, и који је износио овај балет на позорницу управо онда кад је било постигнуто потпуно јединство.

Утицај Дагиљева на његове сараднике не може да се изрази речима, али о њему се може судити по његовим резултатима: од беспомоћних младих почетника у његовом крилу постали су балетмајстори и прворазредни играчи, појавио се читав низ маркантних позоришних декоратора; створили се такође око њега или су развили своју позоришну делатност ванредни композитори. Али сваки се уметник развијао према својим сопственим путевима, сваки је налазио потпун израз свога облика, и пошто је врхунац био постигнут, остајао са Дагиљевим, или га је напуштао, понекад потпуно, понекад пак се враћао да би с њиме сарађивао у балету. У балету Дагиљева била је та особина у начину рада да није било ништа безначајно, него је све морало да буде израђено не може бити боље. Дешавало се да су глумци који су играли у једном балету прву улогу, у неком другом играли су по потреби у кордебалету, или су чак били статисти. Доцнији чувен играч и балет-мајстор, Лифар, сећа се како је ушавши у балет, као сасвим незрео младић, бојио са мном ципеле за целу трупу,

јер је костимерска радња била већ затворена, и није се могло добити ципела потребне боје, док је у вече морала бити одржана генерална проба „Свадбе". Свакоме је било слободно да се обрати Сергију Павловићу ради велике и ситне ствари, ако у раду није штогод ишло како треба. Он је улазио у све. Избор композитора, балет-мајстора и сликара за сваку нову композицију, то је све било његова нарочита брига. Поручивши мени декорације и костиме за „Свадбу", он ме је пустио да радим док не нађем коначно решење које је он можда донекле и предвидео и који је постало потпуно јасно тек у току рада.

Покушајмо да одредимо каква је уопште улога декорација и костима у једној позоришној претстави. Дуго времена је декорација само одређивала место радње (улица, трг, црква, унутрашњост куће и т. д.). Понеки пут декорација је служила као украс. Често су се за обележавање места радње служили натписима. На тај начин, ако се не рачуна значај декорација као украса, што је често зависило од богатства организатора претставе, декорација је заузимала подређено место. Тек много доцније, готово већ за наше време, декорација је постала заиста један од главних делова позоришне радње, нешто што припрема гледаоца, а донекле и глумца за оно што има да се претставља на позорници; по неки пут она чак и допуњава садржај комада, проширује његов оквир или ствара нову атмосферу, нову средину у којој се развија радња.

Костим је доживео донекле исто. Дуго време глумчева личност сакрива се маском; она је одређивала и лице радње (тип, карактер) или се пак глумчева спољашност (његов облик) није мењала, већ се само улепшавала, те се улога одређивала углавном изговореним речима и покретима глумца. Али глумац није имао тако рећи индивидуалног типа који би изражавао његову улогу. У наше доба овај тип почео му је стварати сликар помоћу костима и грима.

На овај начин костим као да допуњава бинску личност, а понекад ствара физичку. Глумац га затим допуњава динамички. Ствара се индивидуални облик улоге уз сликареву сарадњу, а не само помоћу индивидуалних особина глумца. Степен овог индивидуалисања може да буде у различитим случајевима бескрајно разнолик. Али макакав да буде овај степен неопходно се тражи да костими буду сагласни међусобно и са декорацијом — час по сазвучности час по супротности, али ова сагласност мора да буде тачно изражена. Као музика компонована за позоришну радњу, као позоришни комад, тако и костими и декорације имају своју сопствену уметничку мисао, своју независну од других вредност. Свака непромишљеност у декорацији или костиму

одузима нешто позоришној претстави, као што јој нешто одузима непромишљени или несагласни текст или музика.

Свака врста уметности која улази у састав позоришне претставе може да буде посматрана засебно. У сваком засебном случају може да се испита стварање и развиће декорација у свакој бинској радњи, као што може да се испита стварање и развитак сваког другог уметничког дела и средина у којој се оно родило. Моменат пак зачећа не да се потпуно објаснити као што се не да објаснити ни зачеће мисли или органског живота.

Сем тога, потпуно је немогуће у стварању ма каквог уметничког дела одвојити оно што је свесно од несвесног, или, као што се чешће каже, потсвесног.

Исте појаве у једном делу могу да буду резултат свесног логичног мишљења, рачуна и посматрања, — или пак несвесног осећања или утиска као једног изненадног просветљења, или пак резултат једног и другог. Али тачно одвојити елементе свесног и несвесног у стварању, чини ми се, није могућно, као што није могућно одвојити осенчену и осветљену страну једне лопте.

Некада се од једног уметничког дела тражило, за његово коначно признање, да се тачно утврди да је оно свесно замишљено и остварено. Али су се укуси мењали; сви су почели стављати, поред замисли, и непосредно осећање изнад свега. Али и једно и друго, ако би таква једнострана манифестација људског стварања могла да постоји у чистом облику, било би у обадва случаја само половина појаве. Ја ћу говорити о многим стварима које на први поглед немају везе са декоративним стварањем „Свадбе", али које су ипак са њом унутрашње нераздвојно везане. Рад на њеном декоративном оличењу који ми се чинио из почетка тако лак и који је постао тако једноставан у завршном облику, захтевао је велике напоре; он се нашао везан за ствари, мисли и осећања која су тек постепено постојале јасне и преносиле су мој рад у све нове планове.

Крајем 1914 године понуди Дагиљев мени и Ларионову да дођемо у иностранство на заједнички рад. Ми смо обоје били тада у Москви а и Прокофијев, враћајући се из Италије, где је неко време боравио са Дагиљевим, свратио је к нама. Он нам је причао о комаду „Шут" (Луда), који је свирао Дагиљеву у одломцима. Затим је свратио код нас играч Савицки, који је радио са Сергијем Павловићем; он нас запита да ли ћемо ићи, и предложи да нам у томе помогне, ако буде потреба. Код куће нико није хтео ни да чује о овоме путу, нарочито моја мати, коју ја од тада више нисам видела, јер је она после тога умрла. Заиста, пут, нарочито преко мора за време рата, био је веома опасан; али, разуме се само по себи, ништа не би могло зауставити ни мене ни Ларионова. Тешко је рећи

шта све не би учинио за Сергија Павловића сваки глумац који би и ма колико дошао у додир с њим. Они који су имали ту срећу, а понекад и велики бол, да сарађују с њим, врло добро знају ону власт коју је он имао над сваким ко би му се приближио. У осталом, могуће је да су овај утицај осећали само изузетни глумци, који су за њега очигледно значили нешто више. Остали људи пролазили су поред овог необичног створења, мислећи да се разговарају само са једним врло паметним и утицајним човеком, једним знаоцем уметности и позоришним декоратором.

И ево нас у Швајцарској, у Ушију, на обали Женевског језера; сваког дана доручкујемо и ручамо код Ђагиљева, стичујемо поред његове виле у једном хотелу који је он сам изабрао. Како је Сергије Павловић дирљиво љубазан и пажљив!

Има један ситан цртеж Ларионова, који претставља Ђагиљева где потсеца руже испред своје виле, а поред њега једно мало псетанце. На њему су сувише кратке, закрпљене позади панталоме. Добро се сећам поподневних часова на тераси испред виле у великом врту. Ту Ђагиљев тако мало, чак нимало не личи на позоришног управника, каквим он поново постаје на пробама или у присуству страних посетилаца, или опет донекле кад се говори о новим балетима. Говорило се о „Луди", за који комад је радио костиме и декорације Ларионов, и о „Литургији" (једна врста мистерије), коју сам спремала ја. Била сам почела да радим скице. Музика је морала да свира само за време пауза, ритам пак за време претставе морао би да се откуцава ногама играча. Ларионов и Мјасин радили су у вече у вили Ђагиљева и спремали су сваку пробу у предвечерје. Пробама су били присутни Ђагиљев, и Стравински, који је понеки пут долазио из Моржа у Уши. Пробе су се приређивале сваког дана. То је био први балет који је обрађивао Мјасин; он је скоро био изашао из позоришне школе, и био се претходне сезоне упознао с париском публиком у улози Јосифа у „Легенди о Јосифу" од Рихарда Штрауса. Припрема „Литургије" била је за њега, тако рећи, наставак школског рада. Цело стварање мистерије захтевало је много новца и времена; она је била одгођена на неодређено време, и Ђагиљев ја одлучио да ће с Ларионовом и Мјасином приредити један комад који је морао да буде изведен за време једне велике претставе у париској Националној опери у корист савезничког Црвеног крста. То је било „Ноћно сунце". Ларионов је израдио скице костима и декорација, а такође и хореографију заједно са Мјасином.

„Литургија" била је, дакле, одгођена и ја сам почела да радим скице за „Свадбу", у октобру 1915 године. У исто време Стравински је компоновао музику за „Свадбу", ма да је свирао са Ђагиљева тек написана нова ситна дела. Сваки пут је

Ђагиљев био незадовољан зато што се Стравински бави нечим другим, сем музике за „Свадбу".

На тај начин „Свадба" је била почета крајем лета или у јесен 1915 г. Али ето, док наводим овај датум, сећам се да ми је године 1914, у Паризу, пошто је Ђагиљев био приредио према мојим скицама у парискоj Националној опери балет „Златни петао", Стравински говорио да би било згодно створити један балет према обредима сељачке свадбе.

У октобру исте 1915 године замолио ме је Ђагиљев да израдим скице костима за „Сатка" (хореографија Бољма) за претстојеће путовање балета у Америку. Рад је био хитан и ја сам одложила „Свадбу". У то време Ларионов је већ завршио „Луду" у истом облику у којем га је доцније припремао руски балет у париском Gaîté lyrique. По нашем доласку у Париз и успеху који је имала претстава у Опери 1915 г., Ђагиљев је отпутовао у Америку са трупом. Почели су израђивати костиме за „Сатка", и ја сам се вратила скицама за „Свадбу".

У то доба ја сам имала наклоност да видим све што се приближавало руском народном животу у његовом бујном цвету, нарочито свадбеној гозби, народном плесу, народном оделу упадљивих боја, и тако даље, то јест свему оном што би могло везати „Свадбу" са народним празницима и мирном радошћу живота у изобиљу, са моћном и радосном снагом. У том смислу ја сам цртала у то доба костиме у духу сељачке ношње, обојене у упадљиве боје и орнаментисане. Њихове боје биле су час сагласне час супротне. Сећам се једне сељачке свадбене гозбе, којој сам била присутна у детињству. Око стола има гостију више него што изгледа да их може примити кућа. Сто је сав покривен јелом и пићем. Гости бришу извезеним убрусима широка ознојена лица. Све виче, пева, једе и много пије. Ову свадбу видим и сада као да ми је пред очима.

Свако ко је живео лети на селу у централној Русији, сећа се топлих сунчаних дана, кад се коси сено. Пчеле зује, мирише на мед, на јагоде, на свеже сено. Кад се коси сено, цело је село обучено, као да је празник, у шарени џиц и домаће тканине. На главама жена и девојака мараме упадљивих боја. Лица су поцрвенела и постала црвпураста. Топло је и загушљиво.

Весео је празник и Духови. Куће и цркве окићене су брезовим гранама. У цркви по поду је разбацана зелена трава, цвеће је на амвону, пред иконама, у рукама народа који се моли Богу. Кроз високе прозоре сунчани се зраци расипају по белој цркви и по олтару који сија сав у сликама и злату. Заиста, разлога је било довољно да насликам „Свадбу" радосну, веселу, бојадисану и китњасту. Па ипак сви присутни овим празницима нису изгледали подједнако радосно: просјаци и осакаћени били су ту на свима свечаностима. На порти код

црквене ограде они певају побожне неразумљиве песме. Ја сам њима доделила место и за празничном трпезом на свадби.

Сеоски поп који живи скоро као сељак. Он обрађује њиву као сељак, скупља од своје паствe милостињу скоро као просјак.

Затим спахија, не сувише богат, који живи у иностранству или по великим градовима и који није довољно богат да би коме поручио да управља његовим имањем, забринут као и сељак због времена и жетве; некако прост и неозбиљан.

На свадби просјаци, поп и спахија разликовали су се од осталих не само обликом, већ и бојом одела: они су били обучени у тамне боје са жућкасто-белим, са полу-тоновима. Не сећам се да сам тада много мислила о овим типовима; ја сам их створила по сећању, онакве какве сам их видела у животу.

Завршила сам празничну свадбу. Шта више, израдила сам већу количину него што је требало, костима, завеса и декорација.

Багиљев се вратио из Америке, али није било ни речи проговорено о „Свадби". Он је припремао друге балете, час у иностранству, час у Паризу. Онда је почео да спомиње „Свадбу". Нешто ме је забрињавало у форми коју сам јој дала. Сад знам шта је то било, али тада нисам то знала. У дубини душе ја сам стално нешто тражила са узнемиреношћу срца и не само да нисам нашла коначно решење, већ ни другојачу форму. Осећала сам да треба изнова тражити у животу, да је „Свадба" везана за целокупан живот.

Добро сам знала да бих на путу радосних облика могла наићи на нове њихове комбинације, нове комбинације боја; да бих могла такође тражити апстрактне формуле, али да би то онда биле само чисте апстрактне формуле, али никако не изрази животних појава. Међутим, право решење могло би бити једино у животу. Неки несвестан инстинкт гурао ме је на ту страну.

Форма коју сам пронашла у веселости сељачке средине учини ми се неистинитом, као да није потпуно изражавала идеју свадбе. Покушала сам да пренесем радњу у другу средину која је сродна сељачкој: малограђанску средину („мешчанска" свадба). Израдила сам нове скице за декорације, завесе и костиме: пруге, кругове, коцкасте цртеже, мрље неодређених контура заменили су орнаменте од цвећа. Тешки, невитки жакети у струку заменили су витке кошуље од платна. Шешири и варошке фризуре у место марама; сукње — широке и дугачке према застарелој моди тога доба. Осећај и облик били су сасвим другчији, него ли у првим скицама, само су тонови били исто тако китњасти. Али ја сам осећала неку стрепњу. Можда и Багиљев није био потпуно миран. Како је стојало у оно доба са музиком не знам.

Направивши већу количину ових скица, које су се мени

Н. Гончарова

Завеса у „Свадби"
(прва варијанта 1913 г.)

Н. Гончарова

Завеса у „Свадби"
(фрагмент 1916 г., друга варијанта)

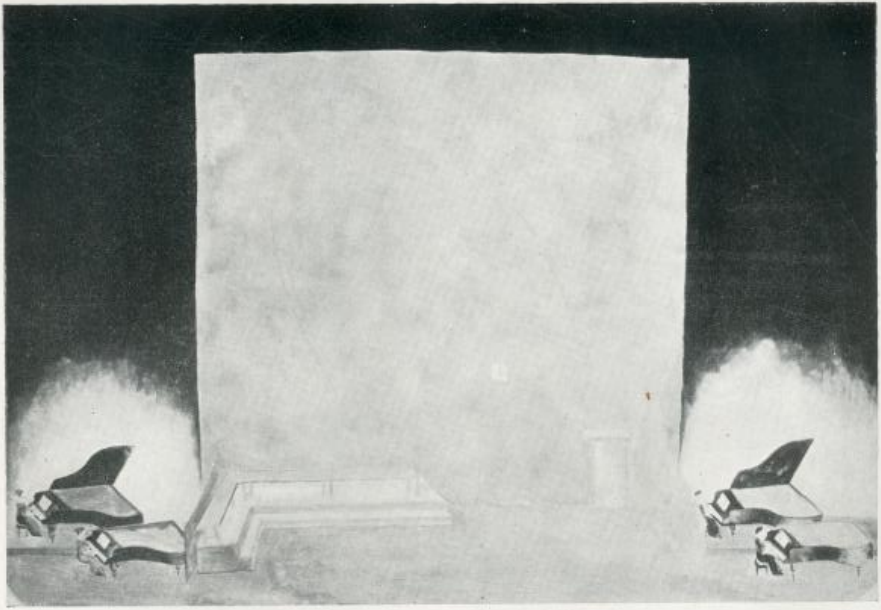

Н. Гончарова

Декорација „Свадбе" у I чину
(последња варијанта)

А. Гончарова

Мушки костим у „Свадби"
(друга варијанта 1917 г.)

Н. Гончарова

Женски костим у „Свадби"
(друга варијанта)

као и другима можда чак и допадале, ја сам ипак осећала да је и овај мој други покушај потпуно пропао.

Сељаштво које живи на земљи јесте јак корен, дубоко укопан у земљу. „Мешчанство" (малограђанство) као да нема корена, оно је као неки прелаз у неко друго стање. Требало је све радити из почетка. Али пре тога покушала сам да сместим „мешчанске" костиме на позадини од фабрика, иако сам осећала да ни то није никакво решење. Свадба (женидба, удадба) везана је за земљу; у варошн њен прави значај, њена неодложна потреба као да отступа у позадину, и ту се јавља споредни, лични и случајни карактер сваког појединог брака. Губи се епски смисао, наступа смисао комедиски. Морала сам поново у своме обрађивању свадбе да се вратим сељаку.

Све гране и логичан развој овог рада нису ми били увек потпуно јасни, али сваки неуспех био је ипак један корак напред.

Сезона 1920-21 године.

Једном у пролеће рече ми Ђагиљев: „Хоћемо да приредимо „Свадбу". Истог пролећа била је приређена и „Луда". За њу је Ларионов завршио скице 1915 године; сада пак је добио и хореографију. Музика Прокофијева за „Луду" била је такође већ одавно завршена. Ја сам се поново прихватила „Свадбе".

На селу свадбе се приређују пред пролеће или после завршетка јесењих радова; али свадба има увек нечег пролетњег, нешто што се стално понавља, а ипак је стално ново. То је увек једно обећање, као што је једно обећање цветање јабука.

Руско пролеће је дивно, да ли због тога што долази после дуге зиме, која споро одлази, да ли због бескрајних простора и густих шума, да ли због густе и сочне траве, да ли због миришљавог ветра који дува са ливада и њива, — изгледа да све постаје друкчје, све као да сија пролећем. Свежина и плаветнило је у свему. Пролетње цвеће је хладних боја, једино прво жуто цвеће личи на сунце. Све остало има нијансу неба и облака. Волела сам да створим „Свадбу" у знаку пролећа. Могуће да је то била једна врста туге за завичајем.

На северу Русије, где зима траје дуже, пролеће и пролетње цвеће су још лепши; тамо пролеће има више утицаја на човечју делатност. Северне иконе пуне су сјаја који се не да изразити речима — сјаја ружичастих, бледо ружичастих, бледо зелених, плавих и белих боја. На северу се израђују чипке: да није то можда паучина на белом пролетњем цвећу дала идеју чипака? Тамо се прави фина резбарија на рибљој кости, израђују се везови од ситног, ситног бисера из Архангелска. Тамо жене мало раде на њивама, оне су плаве и румене.

На основу свега овог могуће је било остварити „Свадбу" без истицања њене бурне и шарене стране, него, баш напротив,

истичући мирноћу и лирику, не пијану радост и снагу. И ја сам израдила доста костима отворених хладних боја са сребрним чипкама, или тачније, са везовима који личе на чипке, са доста великим украсима за главу, од ситног бисера или окићених сребром и бисером по отвореној боји. Ови костими много су се допадали и мени и другима, али ипак ја сам осећала да то није оно... није оно што треба. Али ипак био је постигнут још један успех — задатак може бити решен по супротности.

Ја сам показала Ђагиљеву костиме овог облика свадбе. Они су му се допали. Говорили су нешто о припреми, а затим све је остало и даље неостварено. И овог пута „Свадба" није закрочила на позорницу. Једини Бог зна колико је било за то време приређено балета, колико сам насликала костима за друге комаде, али задатак „Свадбе" још није био решен.

Ја сам потпуно разумела да нисам онда нашла задовољавајућег решења: нешто је недостајало, нека сагласност, али не са музиком — сећање на њу већ је било у мени избледело — него са неком животном стварношћу. Почела сам већ да сумњам да ћу икад моћи приредити „Свадбу". Па ипак за мене саму је било потребно да задатак буде решен, да се не би прекинуо почети унутрашњи и материјални рад, и да би се завршио једним правилним решењем бар у скицама.

Понеки моменти били су већ за мене потпуно јасни: свадба спада у основне теме, као што су смрт, живот, рађања, и, као и све ове, везана је за земљу и за оне који су јој најближи — сељаке. Све што се у мојим скицама од овога удаљавало, и ову формулу одбијало, давало ми је можда неко естетско задовољење, али никакво друго. Рекла бих, то није задовољавало савест, унутрашњу свест.

У мојим тражењима формалне стране облика и боје „Свадбе", у покушају да јој дадем облик пролећа, дошло ми је да се сетим икона, смисла самог обреда, његовог мистичног значаја, као и материјалног значаја брака, који се ипак освећује црквеним церемонијалом. И још нешто: мисао о препорођају, ускрсу у семену сваке биљке, свега што живи.

У јесен биљке вену, остављајући семе за пролетњи препорођај. Чак оне биљке које у јесен не умиру узимају за неко време боју смрти.

Поље сунцокрета — не ове незреле младе биљке плавкасто зелене боје, који покривају тле једним непрекидним плавосивим ћилимом на огромним просторима. Ни она поља сунцокрета, покривена жуто-златним сунчаним цветовима, који сви до једног прате кретање сунца, на које они тако личе. Него поље сунцокрета за време жетве; киша сипа од јутра до мрака, масна се црница раскваси тако да нога тоне у њој скоро до колена. Још нескинуте сунцокретове главе, црне у средини и тешке од семена и кише, нагињу се према земљи. Сељаци, обучени скоро сви у тамна, мрка, поквашена одела, жене

умотане у пртљаво беле, сиве или црне мараме, мушкарци у црним шубарама, капама и шеширима, миле усред огромних стабала и поцрнелог лишћа.

Опет косидба. — Сад је то у једној шумовитој губернији, где има старовераца. Дуготрајна гоњења учврстила су њихову способност за живот. Њихов начин живота је строго распоређен: косидбу сена врши свака породица сама за себе, засебно, то је њен сопствени домаћи посао, није општи, то није какав празник већ је рад. Зато су жене у тамним широким сукњама, у тамним блузама, главе су повезане белим марамама са црном шаром. Мушкарци имају црне или тамно плаве панталоне и кошуље од домаћег платна, црне излизане капе, и избледеле црне прслуке. Све то даје им нешто варошки изглед. То је било неколико година пре мога рада на „Свадби"; још тада сам насликала акварелом један породични портрет, који сам им, у колико се сећам, поклонила.

Затим једна жена у плавој хаљини, коју сам видела пре много година; једна жена која се моли пред великом иконом. Света слика има велике тамне очи без дна. Мени изненади супротност боје, плава хаљина жене и тамне боје иконе, као и израз ватрене вере у очима једне и некакве бескрајности у очима друге. Ја се сад често сећам и жене и иконе, још тад сам их насликала.

Јесењи дани, дани дубоке јесени с поквашеним пољима, с оголелим гранама, опалим тамним лишћем, које покрива земљу, бескрајна киша, сиви ниски облаци, јата врана која круже изнад поцрнелог од кише дрвећа, — тамне боје исто тако узбуђују као и упадљиве и нежне боје. Али, сем тога, има још нечега. Скоро читаво детињство сам провела на селу, и у то доба ја сам видела у животу што види свако здраво дете: спољашњу страну осветљену сунцем. Затим са годинама, као што се то дешава са сваким дететом, појави се жеља упознати нешто више од спољашности, разгледати оно у сенци. У шеснаестој години сенке су нарочито почеле да привлаче моју још детињу пажњу. Несвесно сам их бележила. Једног лета дошло ми је, не знам ни сама зашто, да одем у нашу сеоску цркву. Тога дана у белој црквици, коју сам познавала још од детињства, венчавала су се истовремено три пара. Зашто уз пркос томе готово није било света, и црква је имала неки суморан изглед? Били су присутни, изгледа, само најближи рођаци оних који су се венчали. Младе су биле само мало лепше обучене него у радне дане, нису биле накићене као празником. Ружне, већ више ни младе, изгледа покорног али не љупког, оне су се држале сасвим укочено, као да су од дрвета. Оне су личиле једна на другу. Једна породична сличност која често бива код сестара или рођака у породицама са много девојака. У осталом, ова сличност не треба никог да чуди, јер има читавих села која носе исто презиме; она су, изгледа, постала од једне

породице. Исто тако и бракови између становника истих села или једног истог села често имају као резултат остварење јединства типа.

Поред ових девојака здравих, али не много привлачних, стајала су три младића обучена у одела од мрке домаће чоје (црна а нарочито затворено плава чоја куповала се у вароши и коштала скупље, то је било за богатији свет). Сваки од ове тројице дечака био је мањи од своје будуће супруге. Али они нису били лепи, ни пријатног лица, они су стајали тужно оборене главе. Сваки је држао у руци по један убрус са извезеним крајевима. Један од њих брисао је нос и очи пуне суза, подижући убрус једном још дечијом, танком, поцрнелом од сунца руком. Никакве радости, никаквог сјаја љубави или нежности. Каква је то свадба? Очигледно, то је било једно венчање из потребе. Вероватно да су младићи морали одлазити у војску или у варош на печалбу; и требало је да их код куће на селу неко замењује, да младог човека замени код куће његова жена, макар била без икакве љупкости, само да замени свога мужа корисно за породицу. Требало је да деца коју она буде рађала не траже велику негу, већ да буду издржљива; — врло лепа и млада девојка ничему ту не служи. И стари родитељи решавају све у место младожење и младе.

Разлоге и значај таквих црквених бракова, савеза без љубави, по потреби, где су црквени обреди и родитељски благослов замењивали љубав, разумела сам много доцније. Ако је иронично позлаћени венац и био сувише тежак и велики за дечју главу младожење, ипак ће он у писмима која ће слати кући из војске или из печалбе у вароши, у писмима која ће диктирати каквом пискаралу који ће искасапити правопис, тако да је тешко разумети о чему се пише, биће наквржано: „и ниско се клањам драгој супрузи нашој"... Супругу називају у писмима по њеном и очевом имену.

После много година видела сам исто тако танке дечје руке као и оне које су брисале убрусом сузе за време венчања. То је било кад су улицама Москве пролазили, не сећам се које године, регрути које су слали у рат. Лоше развијени на сеоској храни, тачније рећи на црном хлебу и квасу, на кромпиру и каши од хељде, младићи су марширали огромним корацима, сувише великим за њихове дечје ноге, обувене у велике чизме. Пушке у њиховим поцрнелим, танким и још нејаким рукама изгледале су такође сувише велике и тешке. На покорно оборени главама, капе су изгледале сувише велике и тешке, као што су били сувише велики и тешки позлаћени венци које су стављали на њих за време журне свадбе уочи одласка у рат. Једне младожење смрти. Хиљаде и хиљаде њих. Њихово одело још није било униформисано, а већ боје земље. Друга једна свадба. У мојој двадесет петој години дошла сам

у крај где сам провела своје детињство, да проведем тамо неколико месеци. Ја сам се настанила у суседном селу. Према кући где сам проводила лето, била је црква од потамнелих цигала. Једанпут учила сам тамо једну свадбу која ме потресе. Венчали су једну девојку, можда једно сироче, још младу али некако увелу, један цвет коме није суђено да цвета. После венчања на страни жене су чешљале младу, замењивале су девојачки украс са украсом удате жене. Испод прозора младожења је очекивао. Висок, кошчат, с великим плавим брковима, танко завијеним. Он је изгледао за десет или дванаест година старији од младе. Видело се да је волео пиће, да је водио варошки живот, можда чак и у Москви. Он је имао прслук, чизме, капу и капут. Чула сам да је удовац, са више деце, и да је хтео да узме једну девојку сиромашну и скромну. Појави се млада. Неко рече мужу можда у шали: „Није ти много угледна млада". На то груби смех мужа и одговор пуно одређеног значења: „Не мари, издржаће се преко радних дана, ја сам већ тако њих две издржао". Да ли је то била само груба шала? Језа ме сву прође, мени је још сада нелагодно кад се тога сећам.

Ја причам овде о свакојаким стварима, али то је зато што је рад на „Свадби" био за мене пун не само свесно или несвесно постављених естетских или техничких питања, него и других ствари везаних за живот.

Прошло је скоро седам година од почетка овог мог рада. Багиљев се вратио с неког пута, чини ми се из Лондона, и рече ми безбрижно, како је то често пута чинио у очи каквог озбиљног рада: „Хоћемо да приредимо „Свадбу". Њему је било добро познато да сам ја већ много пута радила и прерађивала за њу, и завесе, и костиме и декорације, што је он делимично и видео. Али као да од тога ништа није било, он додаде сасвим равнодушно: „три чина" (а претходна је верзија била, како ми се чини, у два чина) и настави: „треба пронаћи место за два клавира, сваки за два пијаниста. Знаш, доста велики клавири, ниси видела, сваки за два пијаниста". „На позорници". „Не знам, можда, размисли". Осетила сам да ова два клавира он већ много дана претура у глави. Онда после малог ћутања додаде: „Ларионов мисли да сви костими морају бити исте боје". Учини ми се да ми крв стаде у жилама. „Али какве боје?" Читав разговор лично је на изазивање. Одбијати? Али можда ако бих примила изазивање, нашла бих и кључ од загонетке који ми је пружила пријатељска рука. Кључ од онога што се дешавало у мени, што као да је било затворено иза тешких врата.

Примила сам изазивање, и уједно нашла сам могућност да решим задатак, да нађем решење које се припремало у мени у току многих година, и које не бих могла да нађем без пре-

живелих стрепња, очајања, напора, час свесних, час несвесних, без извршених експеримената и покушаја.

И ево ме опет на раду. Морала сам направити скице и декорације за три чина. Наћи места за клавире, чак учинити тако да они изгледају неопходни. Наћи формулу за костиме.

Мени се чини да боја има чудну магију: тужне боје, веселе или мирне боје, нежна или снажна хармонија — нису само речи које одређују осећаје сличне осећајима укуса. Боја има утицаја на психику и тесно је везана за стање духа, и морално стање.

С овог гледишта инстинктивно сам прегледала боје и њихове комбинације, и пре свега, могућности орнаментације. Да ли је требало радити исти орнамент на свима костимима, или на сваком различит, али на истој основи, или обрнуто? Ни једно ни друго није било могуће, мада је, изгледа, одговарало необично компликованом музичком ритму, али би то сувише кварило свечаност и једноставност церемоније брака, свадбеног обреда и обећања.

Дакле, само боја, не орнаментисана. Кад прелазим преко тог периода мог рада, сећам се да је прва боја која ми је пала на памет била врло тамно црвена, као згрушана крв, боја страсти, дубоке љубави — стално, чулне и сакривене, боја Господње крви, боја коју је Салома уочила на отсеченој Јовановој глави. Али зар има свадба нечег заједничког са свим тим?

Затим отворено црвена боја, боја бурне страсти, боја макова који за један дан вену. Боја побуне и устанка. Али у свадби, у њеном ритуалу, формули и закону не постоји ништа од овог.

Црна боја смрти која растаљва бар на време није то оно због чега се људи венчавају. Жута боја и наранџаста која од ње постаје, боја сунца, богатства, изобиља, али такође и неповерења, подозривости — али зар тога има у обреду преко којега један тражи у другоме заштитника и савезника? Зар је могуће од самог почетка немати поверења у онога коме се поверава све своје благостање, своје тело и своја будућа деца.

Зелена боја, боја наде, безбрижности, зелена боја пролазне траве и текуће воде — не врши се свадбени обред да би све прошло као трава, утекло као вода.

Плава. Да у плавој има мирноће, има нечега што потсећа на наду, бити увек заједно. И ја сам израдила једну од декорација бледо плавом, мало сивкастом. Друга је декорација бледоружичасте боје, боје нежности, маште коју има свака млада девојка у неко доба њеног живота. Трећа — отворено сива. Сиве боје пепела, прошлости, сваке прошлости. На крају чина у њу долази нешто мало жутог окера, нешто бриге и неповерења, који се јављају око солидне брачне собе и великог кревета намештеног на видном месту, и који даје онима који

се приближавају светом прагу овог одмора неку илузију превасходства. Завеса је бела са компликованим орнаментом боје окера и мрке боје од вијугавих љиљана, орнаменат је спутан али опет једноставан, као и дани живота сваког пара који се сједини за навек без страсти али и без необичних несрећа. Кулисе остају непромењене за све време претставе. То је основа целог живота, онога што се не мења ни до ни после брака, што се не може заборавити. Може да се заборави небо, али увек се сећају мрке маске земље.

Дакле, кулисе су мрке боје.

За костиме остало је мало боја: љубичасти тонови свечани, величанствени, некако не иду са православним народним обредом; због своје свечаности они нису везани са психологијом села, и сем тога сувише су китњасти и хладни за свакодневност која живи од земље, за људе који се удружују да би продужили људски род на земљи, да би у двоје лакше подносили тешкоће на њој. Они морају сви бити обучени у њену боју, мрку, и у боју невиности, белу. Од ове две боје мора бити њихово једноставно одело у најсвечанији дан њиховог живота. Њихово одело мора бити јако и удобно као одело за рад. На женама кестењаста одећа налик на сарафан и беле кошуље. На глави чврсто повезана мрка марама. На мушкарцима беле кошуље и мрке панталоне са омотачима.

„Свадба" ме је стала много брига и стрепње. Ја сам је декорисала што сам могла боље, трудила сам се да се сви свечани пластични покрети и хореографске групе добро виде, истицала сам значајност и компликованост музике.

Као да сам се пела на брдо по вијугавим стазама преко стена, провалија и жбуња, ја нисам могла увек да видим пут којим сам ишла.

Знам да претстава траје доста кратко време, пролази и нестаје као облак на небу, али мислим да ни облак, ни одблесак сунца на њему нису узалудни, ако их је опазио бар један човек, бар за кратко време, а можда чак када и нису опажени опет нису узалудни.

Ја сам дубоко захвална Ђагиљеву, који је допустио да остварим овај рад, као што су му вероватно захвални Нижинска и Стравински.

Jovan M. Jovanović

AUSTRIJA I RUSIJA

(1914)*

SRDŽBA I TEŠKOĆE RUSIJE

Od aneksione krize javno mnjenje u Rusiji bivalo je sve jače razdražavano i nastrojavano protivu Austrougarske. Mnogi nisu znali nevolje i pogreške ruskoga ministra inostranih dela Izvoljskog prilikom aneksije, ali su se dizali lagano protivu Austro-ugarske i Nemačke. Ceo ruski dvor, Veliki Knjaževi (sem, možda, Velikoga Knjaza Petra Nikolajevića) dvorani, inteligencija, vojska, ruski listovi (izuzev petrogradskih listova „Zemščine" i „Reči" prof. Miljukova) bili su od 28 juna 1914 u velikome uzbuđenju, neprijateljskome prema Beču. Ono je raslo iz dana u dan, a kad se saznalo za austriski ultimatum Srbiji, ono je postajalo agresivno. Kroz petrogradske i druge ulice počele su se tiskati gomile sveta tražeći rat protiv Austrije, i iskazujući svoje neprijateljstvo prema Nemcima. Zvanična poseta pretsednika Francuske Republike Poenkarea Rusiji (od 20 do 23 jula 1914) i njegovo držanje i muška reč, pomogli su da se i držanje Rusije pokaže čvršće u pitanju Austro-Ugarske i Srbije. I ako je Sazonov sad mirniji, njegov jezik je čvršći. On prima da se nađe jedna formula za rešenje spora kako bi se izbegli opasni zapleti, on bi primio neposredne razgovore sa Berhtoldom, ali samo ako bi se izmenile izvesne tačke u ultimativnoj noti Srbiji. On to i kaže grafu Purtalesu, a talijanskoj vladi skreće pažnju da i ona pomogne savetima saveznicima u Berlinu i u Beču da se otklone svetski zapleti.

„Ja sam gotov, govorio je Sazonov, da utičem svom snagom na Srbiju da zadovolji Austro-Ugarsku do najdaljih granica, ali samo pod ovim uslovima: da joj se zajemči teritorijalna celokupnost, da joj ostanu netaknuta prava kao suverene države kako ne bi došla u potčinjeni položaj prema Austro-Ugarskoj. A da bi se Austro-Ugarska u buduće obezbedila od svake srpske revolucionarne propagande i privolela da se odreče (Austrija) nekih teških zahteva, mogle bi se Sile sporazumeti da njihovi poslanici dogovorno rade u Beogradu, ako bi osetili da se nešto u Srbiji plete protiv Austro-Ugarske, kako bi se svake nove zavere „sprečavale". Ovako govoriti svome britanskom savezniku u času kad je pre-

* Nastavak iz prošle sveske.

kinuta diplomatska veza između Srbije i Austrije, u času kad se očekivalo da topovi od Zemuna protivu Beograda dejstvuju, pokazuje izvesno umirenje, izvesni povraćaj u nadanja, ali i rešenost, jer u okruzima na granici Austro-Ugarske mobilisanje ruskih vojnih snaga išlo je polako napred; možda i ponešto u okruzima varšavskim i petrogradskim. Prema telegramima što ih je slao nemački poslanik u Petrogradu nemačkome kancelaru, ruska vlada je sad mnogo mirnija, Sazonov bi bio gotovo sasvim popustljiv prema zahtevima Austro-Ugarske: „Ja sam gotov da idem do granica popuštanja samo da Austro-Ugarsku zadovoljim i da se dođe do mirnoga rešenja krize. Sad je trenutak da Sile dogovorno sagrade zlatan most za Austriju... Ima načina i da se Srbiji da lekcija a da se ne dira u njena prava suverenosti." Ova nova izjava Sazonova Nemcima značila je mirenje sa najgorom sudbinom, t.j. sa ratom protiv Austrije. Rusija je, ponavljajući neprekidno da će „popuštati svuda, ali ako se u Srbijinu suverenost dirne da će, i ako sa žalošću, oružjem u ruci braniti Srbiju", pokazala da su to njeni poslednji uslovi, da nikakva sila neće otstraniti nju od toga puta. Ljubazni i mirni ton njegovih razgovora sa ambasadorima Nemačke i Austro-Ugarske ove je naveo na krivi put; u tome su videli da je Sazonov odmeknuo, da je sklon popuštanju. Nemci naviknuti na dotadanje popuštanje pred nemačkim pretnjama, — kao ona prilikom priznanja aneksije Bosne i Hercegovine 1909 godine, — verovali su da se i ovoga puta Rusija poplašila od rata. Sazonov je mogao strahovati od rata, Rusija nije bila spremna 1914 za velike vojničke poduhvate kakav je bio rat sa Nemačkom, Rusija je bila u 1914 u jakom previranju unutarnjem, neredi i štrajkovi bili su svakidanja pojava. Ako je strahovao, Sazonov je ipak znao da ima jedna granica strpljenju, za dostojanstvo jedne velike države, preko koje se ne sme i ne može. Nije to bila politika prestiža, kakvu su gajili Habzburzi i Hoencolerni sa ženskom nadosetljivošću, nego je tu bilo pitanje moralnih načela i temelja za jednu veliku državu. Da se Rusija držala u tome času drukčije, slom unutarnji bi nastao još 1914; na stranu revolucije prišli bi svi činioci u Rusiji, baš zbog temelja na kojima se dizala Rusija do 1914 godine. Miroljubivi su bili i vojni i politički krugovi, naročito Car, ali ne dotle da služe za potsmeh i Rusima i stranom svetu, a naročito Austro-Ugarskoj, koju su od 1848 u glavnome svi u Rusiji prezirali.

Sazonov je bio lako razdražljiv ministar, ali je bio do kraja prav, a razdražljivost nije igrala ulogu u njegovim odlukama u ovim časovima. A položaj u kome je bio nije bio lak. U Dumi bez prave potpore, u javnome mnjenju što je tražilo obračun sa Austrijom, na Dvoru jedan pošten i dobar vladar, ali povodljivi prevrtljiv, u Londonu neodređenost. („U prvi mah simpatije su bile na strani Austrije... Ali kad dođe ultimatum Austro-Ugarske Srbiji neočekivano oštar, grublji u tonu i ponižavajući u izrazima više nego ijedno saopštenje, koliko je meni poznato, što je jedna

nezavisna vlada drugoj nezavisnoj vladi ikada uputila. Austriski ultimatum nije potkrepljen nikakvim dokazom za saučesništvo Srbije u delu sarajevskoga atentata, a i obe ubice (Čabrinović i Princip) su austriski podanici; jedan od ovih (Čabrinović) bio je nerado gledan u Beogradu, Srpskoj vladi je čak rečeno od strane Austro-Ugarske da je Čabrinović pod njenom zaštitom. Sve to daje povoda da se sudi kako se sa Srbijom postupalo nepravedno. Sećanja na zagrebački i Fridjungov proces su se obnovila. Ipak... Evropski mir je bio u pitanju, pa i ako nisu zahtevi austrougarski bili opravdani, bilo je bolje da Srbija popusti, nego da se pokvari evropski mir. Mi, u svakome slučaju, nismo mogli zaštićavati Srbiju, a ona sama se nije mogla opirati. Ja sam i onda verovao i sad verujem da je Sazonov vrlo iskreno i ozbiljno savetovao pomirljivost u Beogradu. Odgovor Beograda me je u to uverio. Da je Rusija dala *drugi savet, odgovor bi bio drukčiji.* Austriski ultimatum je išao dalje u oštrini nego što smo se bojali, a Srbijin odgovor dalje opet u popustljivosti nego što smo se smeli nadati. I takav odgovor Austrija nije htela da primi kao osnovu za boljitak. Od tada su stvari pošle gore". Lord Grej, sv. I str. 130—311.) U Parizu neko kolebanje koje stvaraju Nemci svojim pritiskom na zamenika ministra inostranih dela Bjenveni Martena, u Nemačkoj pripremanje mobilizacije, Austro-Ugarska nesnošljiva i nesigurna u svojim izjavama čija je istinitost uvek u pitanju. Sve se skupilo na njega... (...„Austro-Ugarska je bila u boljem a Srbija u gorem položaju, ali Austrijanci su najgluplji narod na svetu. Svojim ultimatumom i veći deo sveta misliće da jedna velika sila davi jednu malu..." Memories and Reflections, Earl of Oxford, str. 5, 6. II sv.) On je naporedo radio; pregovarao, potsticao razgovore, činio predloge, ponude, hvatao se i za slamku da do rata ne dođe; a u isto vreme nadgledao da se u četiri okruga prema Austro-Ugarskoj mobilizacija izvršuje; Sazonov nije verovao ni jednoga časa izjavama Austro-Ugarske, bojao se prepada. To mu se pripisivalo u greh, ali to je obična predostorožnost zahtevala, a služio se time još i kao sredstvom da potkrepi svoju politiku prema bečkome kabinetu.

Na drugome mestu biće govora o tome da li su i Nemci spremali rat protivu Francuske, jer ćemo naći vazdan podataka da su Nemci sa neobjašnjivom žurbom tražili da pogode držanje Engleske na slučaj rata sa Francuskom i preduzimali mere za mobilizaciju još od 26 jula 1914, a utvrdiće se međutim da je držanje Rusije i u Parizu i u Londonu na taj dan, 26 jula 1914, bilo povoljno ocenjivano. Ser Džordž Bjukanan javljao je da je Sazonov mnogo mirniji i pomirljiviji, želeo bi da osujeti rat; a neke mobilizacione mere su samo mere predostorožnosti. To potvrđuje uostalom i nemački ambasador graf Purtales jer, na osnovu njegovih izveštaja, Betman Holveg obaveštava Viljema II da je Srbijin odgovor na austriski ultimatum zadovoljavajući, da Rusija za sada ne mobiliše i da je gotova da otvori razgovore sa Bečom o izmeni onih

odredaba koje Srbija nije primila. Samo, i kancelar i njegov punomoćnik, ministar inostranih dela manevrisali su tako da ni Viljema II ni Austrougarsku ne drže u toku pravoga stanja stvari. Betman Holveg, na primer, nije cara izveštavao da je požurivao bečku vladu da što pre počne vojnu akciju protiv Srbije, a fon Jagov nije saopštio Bečkoj vladi iz Rima „da je Srbija gotova da primi austriske zahteve ako ih dobije od Evrope". Da su imali drugu nameru nego onu da gaze u rat koji su vojnički krugovi smatrali kao preventivno sredstvo, oba najviša nemačka činovnika se ne bi služila i ovakvim stvarima. Oni ne bi, još 27 jula 1914, oštro tražili od Austro-Ugarske da pravi Italiji ustupke. „Car je dao izričnu naredbu fon Čiršком da izvesti grafa Berhtolda da se što pre sporazume s Italijom o članu VII (Ugovora o Trojnom savezu). Nemački poslanik u Rimu ne bi opet govorio bugarskom poslaniku Rizovu: „Sadanji čas je ne može biti povoljniji za Nemačku da obračuna sa Rusijom i sa Francuskom, a Austrija da osvoji Srbiju." Kajzer Vilhelm II nije hteo da pošlje caru Nikoli II telegram koji je njegov lični vojni izaslanik smatrao kao najsigurnije sredstvo za održanje mira". Pa i kad V. Britanija gotovo preti: „celo pitanje austro-srpsko se razvilo u pitanje: koja je grupa velikih evropskih sila jača, da li Trojni savez ili Trojni sporazum, i ako Austro-Ugarska hoće da slisti Srbiju, onda će se Engleska bezuslovno staviti na stranu Francuske i Rusije i time pokaže da neće dopustiti ni moralnu ni vojničku pobedu nad njima". Betman Holveg drukčije postupa posle ove poruke iz Londona, on ne menja ništa, on ne traži od Austrije da odustane od objave rata, on hoće da na Rusiju svali teret odgovornosti, on govori o ratu kao o svršenoj stvari, on šalje u Beč izveštaj iz Londona o engleskoj pretnji, ali u tako skraćenom obliku da on pokazuje svoju nameru da Beč ne obraća pogled na predloge londonskoga kabineta. Betman Holveg je saopštio predlog u Beč, da može Englezima reći da je učinio saopštenje, a njegova prava namera je bila da „Austrija pritiskom, pa, ako mora biti, i vojničkim sredstvima, izvojuje što traži". Uostalom, vojnici su se bili već sporazumeli o tome ranije, još 1909, obavestili su još 24 jula Italiju, trebalo je sad samo zadržati Rusiju od svake akcije. Austriski glavni generalštab je tražio od Nemačke da sa Rusijom u tome pogledu raščisti putem ozbiljne opomene „da će Nemačka mobilisati, ako Rusija mobiliše". Austrijanci su se sad nešto snebivali, oni bi da na Nemačku bace veći teret, onaj da Rusiju zaplaše pretnjom kao ranije, a oni da beru pobede.

AUSTRO-UGARSKA OTVARA RAT

Austro-Ugarska je, najzad, bacila na kocku svoju staru sreću. Ona je, podgovarana iz Berlina, oglasila rat Srbiji 28 jula 1914, ne prezajući čak ni od neistina „da su Srbi napali već na austrisku granicu na Dunavu i na Drini".

Proglas rata Srbiji je u petrogradskome političkom svetu,

a naročito u ruskom ministarstvu spoljnih poslova izazvao zaprepašćenje. Sazonov je bio na čisto da Nemačka stoji iza leđa austro-ugarske politike „svršenog čina". On je hitno tražio pomoć Velike Britanije da ona svojim umešavanjem spreči vojničku akciju Austro-Ugarske, a odmah je izvestio Nemačku da će se objaviti mobilizacija četiri granična okruga prema Austro-Ugarskoj, sa napomenom da Rusija nema neprijateljskih namera prema Nemačkoj. Načelnik glavnoga generalštaba ruskog, general Januškević, dogovorno sa šefovima odelenja spremio je dva ukaza 29 jula 1914 za carev potpis, jedan za delimičnu a drugi za opštu mobilizaciju ruske vojske. General Januškević je i pre potpisa ovih ukaza obaveštavao granične korpuske komandante da izvesne pripremne mere mobilizacione preduzmu. On je radio kao i svi drugi glavni štabovi, osećajući opet kao i oni, da se krupni događaji spremaju. U tome pogledu svi vojnici su imali za pravila: „ne biti iznenađen, biti spreman pre nego protivnik"; Nemačka je na brzinu najviše računala, a Rusija je već 26 jula 1914 izjutra znala za mobilizacione mere u Galiciji, i ako su te austriske mere bile predvidene, bar kako tvrdi šef austriskoga glavnoga generalštaba Konrad, za mobilizaciju protivu Srbije. Mora se ovde uzgred napomenuti da je vojnički zanat uvek bivao isti: ratovati, težiti ratu. U oči Velikoga rata ne može se reći da su ti mentaliteti bili različni jedni od drugih, pa makar kojoj grupi velikih sila oni pripadali. Razlika je bila u raspoloženjima onih koji su odlučivali. Ruski car, iako je 29 jula 1914 imao razgovor sa generalom Januškevićem o potrebi za mobilizaciju ruske vojske, telegrafisao je Vilhelmu II u času kada mu je Vilhelm II telegrafisao o istom predmetu. „U ovom vrlo ozbiljnom času ja se obraćam tebi za pomoć, — govori Nikola II rođaku Vilhelmu II, — sraman rat je objavljen jednoj slaboj državi, Rusija i ja smo zbog toga potpuno rasrđeni. Ja predviđam da ću morati vrlo skoro biti, pod pritiskom, prinuđen da se latim krajnjih mera što će odvesti ratu. Da bi se sprečila nesreća kakva će biti evropski rat, ja te molim u ime staroga prijateljstva da činiš što možeš da sprečiš tvoje saveznike da ne idu suviše daleko". „Naš zajednički interes, — tako glasi telegram Vilhelma II što se ukrstio sa telegramom Nikole II, — da kao i svi monarsi tražim da sva lica moralno odgovorna za gnusno ubistvo budu kažnjena... Ja znam tvoj položaj... ja činim najviše što mogu da privolim Austrijance da rade tako kako bi se s tobom sporazumeli. Uveren sam da ćeš mi pomoći da savladam teškoće koje mogu još izaći".

Nikola II je međutim potpisao ukaz o opštoj mobilizaciji, a general Januškević saopštava nemačkome vojnome izaslaniku u Petrogradu i uverava ga da „do danas u tri sata (29 jula 1914) nije počela mobilizacija, ni jedan vojnik nije pozvan pod zastavu. Šta će biti posle, to se ne zna", ali što god bude bilo, Car ne želi mobilizaciju na nemačkoj granici. U Rusiji je procedura za mobilizaciju glomazna; ona ne počinje odmah čim Car potpiše ukaz o

stavljanju vojske u mobilno stanje, nego je potrebno najpre još drugo. Car upućuje ukaz Senatu da ga objavi, ali pre nego se to uradi treba da stave potpise ministri vojske, mornarice, unutrašnjih dela. Tek naredba od ova tri ministra potpisana i gubernatorima upućena ima izvršnu snagu. To će reći da treba neko vreme da prođe dokle se svrše sve te zakonom određene formalnosti. Tako je bilo i ovoga puta. Careva naredba da se pozovu rezervisti celokupne vojske prema mobilizacionom planu od 1910 godine, s tim da se prvi dan mobilizacije računa tek 30 jula 1914, trebala je da hoda od ministra do ministra. Najpre je donesena ministru vojske, nesrećnom generalu Suhomlinovu, a odatle ministru marine, koji nije bio u Petrogradu nego u Kronštatu, od ovoga do Maklakova, a od ovoga opet admiralu Grigoroviću, koji se vratio u Admiralitet u Petrogradu. Naredba je imala poći u ponoći između 29 i 30 jula gubernatorima. Ako je verovati generalu Dobropoljskom, koji je nosio taj telegram na potpis, svi su ga ministri sa teškim srcem potpisali. Maklakov, ministar unutrašnjih poslova je govorio „da revolucionari čekaju samo rat pa da počnu bunu, ali što ima da bude biće", i stavio je potpis ne pogodivši: ruska revolucija počela je tek posle dve i po godine.

Ruski ministar inostranih dela, Sazonov, imao je pravo kad je rekao nemačkome poslaniku da mobilizacija ruske vojne snage ne znači isto što i mobilizacija u zapadnoj Evropi. Ruski vojnik može nedeljama stajati pod oružjem i ne prelaziti granicu. A Sazonov je to rekao grafu Purtalesu kad je ovaj njemu saopštio iz Berlina ove stvari: a) da Austro-Ugarska ne misli uzimati ni komada srpske zemlje; b) da Nemačka neprekidno radi da uveri Beč da se sa Rusijom otvoreno objasni; c) da objava rata Austro-Ugarske Srbiji ovome objašnjenju neće smetati. Sazonov je, koliko god da se začudio ovome govoru, odgovorio: a) da nema dosada nikakva izgleda da Austro-Ugarska želi objašnjavanja sa Rusijom i b) da je naređena mobilizacija u okruzima Kazan, Kijev, Moskva, Odesa. Kad je ovo govorio 29 jula 1914 grafu Purtalesu Sazonov nije znao još da će Austro-Ugarska vlada odbiti svaki direktni razgovor između Beča i Petrograda, i svako mešanje nezainteresovanih sila u sporna gledišta Austro-Ugarske i Rusije o Srbiji. Kad je o tome dobio izveštaj iz Beča on je odmah izvestio Nemce, i tražio od britanske vlade da ona bez odlaganja proba kakvo rešenje koje bi i Austro-Ugarska primila „jer je to bio jedini način da se mir održi". Sazonov je pristajao da se Srbija pozove od Engleske, Francuske, Italije i Nemačke da primi u celini ultimatum Austro-Ugarske, ali pod uslovom da se umeri, ublaži u tonu ikakvim objašnjenjem. Sve se skupljalo tako da je rat bio već nezadrživ; sa austriskih monitora kod Zemuna je počelo bombardovanje Beograda. Austro-Ugarska i Nemačka su pokazale svoje prave namere: „što mora biti sutra, bolje neka bude danas kad smo gotovi za rat". Kajzer Vilhelm II je telegrafski molio Nikolu II „da spreči događaje da se ne razviju u rat", a

njegov poslanik je vladi ruskoj davao ultimatum „ako Rusija nastavi sa mobilizacijom, to će morati i Nemačka mobilisati, a tada se teško može sprečiti evropski rat". Nije bilo važno za istoriju šta je Vilhelm II i sa kakvim namerama telegrafisao caru Nikoli II, nego šta je nemački poslanik govorio ruskome ministru inostranih dela. Ruski car je menjao svoje odluke. Vilhelm II takode se nije uvek i čvrsto držao jedne te iste linije; on se držao suprotno liniji što ju je Nemačka držala od aneksione krize do 29 jula 1914. Istorija teških dana od 23 jula do 31 jula 1914 je „načičkana diokazma" za to. Vilhelm II je, da navedemo samo to, rekao čim je pročitao odgovor Srbije na ultimatum Austro-Ugarske „da su razlozi za rat protivu Srbije otklonjeni", i u tome duhu je dao saopštenje fon Jagovu. Pa ipak Betman Holveg i fon Jagov su vodili drugim putem ne vodeći računa o ovome mišljenju. Nikola II je 29 jula naredio opštu mobilizaciju, a već u veče izdao drugu naredbu da se ne šalje ukaz za opštu mobilizaciju. Ovo trzanje je objašnjavano svakojako, jedni su govorili da ga je njegova okolina zaplašila, drugi da je to činio iz ubeđenja, da je u duši želeo mira. Sve to može biti, ali to utvrđuje da je radio ono što su drugi tražili. Ljudi i to na položajima, često rade ono što neće ili obrnuto od onoga što hoće, ali teško i zemlji i vladaocu kad, vodeći zemlju, menja vladar mišljenja kao preobuku. Nikola II pita Vilhelma II telegrafski zašto se ono što on njemu telegrafiše ne slaže s onim što njegov poslanik graf Purtales govori ruskoj vladi. „Bilo bi pravo da se austro-srpski spor preda Haškome sudu". To se može objašnjavati kao siguran znak da je želeo mirno izravnanje ovoga sukoba, ali da je on mogao hteti odlučno mir, nema te redovne sile koja bi ga tada u Rusiji povela na suprotnu stranu. On je bio duboko za mir, to je neosporno, ali nije mogao sprečiti rat, koji je druga strana tražila. Za ovu drugu stranu austro-srpski spor je bila jedinstvena prilika za obračun pre 1917. Ova 1917 godina je bila označavana kao rok do kojega je Rusija trebala da bude potpuno spremna. Austro-Nemci to nisu smeli čekati. Nemački glavni generalštab je davno pre sarajevskog atentata, bio uglavio sa Austro-Ugarskom šta će raditi čim se prva prilika ukaže.

Sazonov i njegovi drugovi su znali ovo poslednje vrlo dobro, pa su uzeli „prijateljsku opomenu" grafa Purtalesa za ono što je ona i bila, kao ultimatum, i u naduvenome tonu još saopšten Sazonovu. Da su u Berlinu drukčije mislili, da su mislili da spreče rat po svaku cenu, oni ne bi podržavali Austro-Ugarsku do kraja, oni ne bi na Sazonovljeve molbe, na pretstavke Ser Edvarda Greja, odgovarali i radili kako su postupali. Na dan 30 jula 1914 Berlin je mogao razumeti da će na slučaj evropskoga rata Engleska stajati na strani Francuske i Rusije. Za mnoge državnike na Balkanu je bilo gotovo sigurno da Engleska neće nikada dopustiti nijednoj kontinentalnoj sili u Evropi, da postane gospodar situacije u Evropi. Od onoga dana kad se Nemačka javila i na moru sa

agresivnim težnjama, bilo je sigurno da će Engleska ući u saveze protivu toga. Engleska snaga je bila velika, a njena politika u Evropi do 1914: „ne dopustiti ničiju prevlast u Evropi i na morima". Ona je pokušala da se sporazume sa Nemačkom, ali to nije postigla; pogađala je nagonski namere Nemačke i za vremena je počela osiguravati se. Mnogobrojna nemačka dela, memoari, zabeleške Vilhelma II a pre njega i Bizmarka, ne ostavljaju sumnje o ciljevima Nemačke politike u Evropi — ali i u svetu. To je svako znao i u Berlinu, i to dobro, a ako su drukčije u Berlinu računali godine 1914, to je njihov račun bio pogrešan. Plan nemačkih vojnika je bio, kao što se zna, munjevitom brzinom slomiti Francusku, pa se onda okrenuti protivu Rusije svom snagom. U leto 1914 Nemci su rizikovali takvu igru, i, što nisu uspeli, to je njihova stvar. U planu austriskom se računalo na rat sa Rusijom čim se oglasi rat Srbiji; o tome su vođeni razgovori između šefa glavnoga štaba i grafa Berhtolda i Cara, o tome je iz Beča obavešten i Berlin. Pravdanje Berlina, sada posle svršenoga rata, samo je izgovaranje; teško je opravdati nemačke postupke iz ovoga doba. Zar su mogle reći grafa Purtalesa Sazonovu 29 jula u ponoći: „kad ste učinili taj sudbonosni korak (mobilizaciju), ceo austro-srpski spor dolazi u pozadinu pred opasnošću evropskoga rata". Francuski poslanik u Berlinu imao je pravo kad je fon Jagovu, na njegova uveravanja da Nemačka hoće mirno rešenje spora, dva puta u oči gledajući rekao: „vous voulez la guerre".

ZADOCNELA STREPNJA

Austro-Ugarska je, međutim, pokazala jednu nesposobnost za izvođenje svoje politike svršenih činova. Ona oglašava 28 jula 1914 Srbiji rat, i kad svi očekuju vojničko nastupanje preko Save i Dunava, njena vrhovna komanda odgovara na pitanje iz Berlina da će biti gotova tek 12 avgusta sa mobilizacijom. U Berlinu su nestrpljivi; nestrpljivi su oni što hoće rat, jer iz Beča traže ništa manje nego da Nemci drže Ruse dokle se oni ne spreme. Berlinskoj civilnoj i vojnoj upravi, koja ne sluša mnogo ni Kajzera, žuri se; javno mnjenje u Evropi počinje da se okreće protiv Austro-Ugarske, a ona bi želela da kad već dođe do sukoba, do rata, da odgovornost padne na Rusiju. Bečka vlada odmaže: „Dvoličnost Austro-Ugarske je nepodnošljiva. Od nas kriju svoje namere, tvrde da je graf Hojos u Berlinu (prilikom misije od 5 jula 1914 sa memoarom za Vilhelma II govorio je nemačkom ministarstvu inostranih dela da Austrija namerava deobu Srbije između njenih suseda) govorio na svoju ruku, u Petrogradu se prave nevini kao jagnjad, a u Londonu njihovo poslanstvo govori o deobi Srbije između Bugarske i Albanije". Tako se žali Betman Holveg, pa onda upućuje svoga prijatelja u Beču, fon Čirškoga, da kaže grafu Berhtoldu: „Austro-Ugarska je izjavila nekoliko puta da neće taknuti u teritorijalnu celokupnost Srbije, na naša ponovljena traženja drži nas još u

neznanju o tome..." „Austro-Ugarska kaže da neće početi vojničke operacije protiv Srbije pre 12 avgusta, to će Nemačku vladu staviti u vrlo težak položaj; nas će okupiti da posredujemo, a mi ne možemo neprekidno biti rezervisani, pašće sumnja na nas, ceo svet pa i sam nemački narod učiniće nas odgovornim za rat koji će proizići. Uspešan rat na tri fronta ne može biti započet i vođen na toj osnovi. Odgovornost za rat proširen, na one koji nisu neposredno umešani u spor, mora po svaku cenu da bude na Rusiji, to je neophodnost bez pogovora. Rusija u poslednjem trenutku priznaje da je Srbija zaslužila lekciju. To znači da sada Rusija ne stoji bezuslovno na svome ranijem... U vezi sa tim ne bi bilo džentlmenski zaključiti da će Rusija odlučiti da prizna Austro-Ugarskoj pravo da, kad je već mobilisala, treba da upada u Srbiju. Rusija će se lakše pomiriti sa tom mišlju ako Austro-Ugarska ponovi u Petrogradu da nema nikakve namere da krnji teritoriju Srbije, i da su njeni vojnički planovi da okupira privremeno Beograd i druge određene tačke u Srbiji samo jedna mera da dobije čvrsta jemstva od srbijanske vlade... Okupacija treba da bude predložena u opštem obliku u kome je bila vršena 1871 posle frankfurtskoga ugovora o miru i kao zaloga da će Francuska platiti ratnu oštetu. Čim se austriski zahtevi ispune obećati evakuaciju okupiranih krajeva Srbije. Ako Rusija odbije priznanje ovakvoga zahteva imaće protivu sebe javno mnenje Evrope koje se sada okreće od Austrije. Dalja posledica će biti poboljšanje vojničkoga i diplomatskoga položaja Austro-Ugarske i njenih saveznika..." Tražite od grafa Berhtolda da odmah učini u ovome smislu korak u Petrogradu, ali gledajte samo da ne izgleda kao da mi želimo da zadržavamo Austriju od njenih namera..."

Tako poručuje nemački kancelar grafu Berhtoldu, a ovako opet pita grafa Moltke austrougarski zajednički ministar spoljnih poslova: „Javite možemo li sa jakim snagama udariti na Srbiju, ili ćemo glavnu snagu okrenuti protivu Rusije. I naš ratni plan protiv Srbije zavisi od odgovora na to pitanje. Ako Rusija mobiliše u okruzima kijevskome, kazanskom, moskovskom i odeskom onda bi trebalo da i Nemačka odmah mobiliše..."

Bavarski vojni izaslanik u Berlinu javlja, u isto vreme, svome ministru ovo: „fon Falkenhajn (ministar vojni) i Moltke žele da preduzmu mere vojničke s obzirom na zategnutu diplomatsku situaciju i na opasnost od rata. Moltke bi da se ide i dalje, da se s obzirom na povoljan položaj izvrši napad. Francuska je u nepovoljnom vojnom položaju a Rusija se ne oseća sigurnom."

Moltke, međutim, podnosi Vilhelmu II ovaj izveštaj: pošto je Rusija mobilisala četiri granična okruga a to će izazvati opštu mobilizaciju u Austro-Ugarskoj, to će za Nemačku biti casus foederis. Ako Nemačka želi da ostane verna svome savezniku i ne želi da ga Rusija uništi, ona mora mobilisati... Nemačka ne želi da ubrza taj strašni sudar... zato je predlagao da se sa Rusijom izvede stvar što pre načisto, da joj se pošlje jedan ultimatum.

Odmah zatim, a posle izveštaja iz Petrograda, neodređenih i više nepovoljnih, jer su pokazivali da se austro-ruski odnosi sve više zatežu, nemački državni sekretar za spoljne poslove saopštava ruskome pretstavniku u Berlinu: „kad Rusija mobiliše protivu Austro-Ugarske, mobilisaće i protivu Nemačke... zato će Nemačka mobilisati protivu Rusije...“

Istraživači porekla svetskoga rata dovedeni su u zabunu imajući pred sobom ove telegrame i druge što su za njima izmenjivani između Berlina i Beča, i između ovih dveju prestonica i drugih evropskih prestonica velikih sila. Iz ovih prvih videla se namera Beča i Berlina da se dođe do svršenoga čina, do rata sa Srbijom, i to ne samo formalnoga nego do stvarnoga oslabljivanja, otstranjivanja Srbije kao političkoga činioca na Balkanu, pa makar i po cenu rata većega obima. Ali, od kako je nastala delimična mobilizacija Rusije, na južnim granicama Rusije, od tada nastaje izvesno kolebanje u Berlinu, ali u Beču ne. U Beču su bili uvereni da se neće moći nazad i da je reč Nemačke tvrda i poštena. U Berlinu su se pokazali već od 5 jula kao oni što će stajati čvrsto uz Austro-Ugarsku, u uverenju da će se V. Britanija držati neutralno. Ali kad su iz Londona počeli stizati glasovi da se diže englesko javno mnjenje protiv Austro-Ugarske sve jače, i kada je ser Edvard Grej otvoreno opominjao Nemce da otvaraju oči šta rade, onda se i nemački kancelar počeo brinuti. On pokušava da Austro-Ugarsku nekako odvrati od onoga na šta ju je ohrabrivao ceo zvanični aparat 5 jula 1914, pokušava da je privoli da „okupiraju Beograd“ i da se na Beogradu zadrže, i počnu razgovore sa Petrogradom dajući čvrstu veru da neće ni stope srpske zemlje. Betman Holveg bi pristajao sad i na konferenciju u četvoro, da odloži teški i sudbonosni sukob u Evropi. Ali Austrija odgovara da je sad dockan, mašina je u pokretu, srpski odgovor su pretekli događaji. Srpski odgovor na austrijski ultimatum je svaki razumni političar u Nemačkoj smatrao kao dovoljan i kao uspeh za austrisku diplomatiju. Graf Berhtold je imao pravo, događaji su se brzo razvijali, a i jači čovek nego što je on, može biti, ne bi mogao da ih zaustavlja u naglome koračanju. Odluku, jednom donesenu, ponovo revidirati, nije bilo u moći ni u navikama grafa Berhtolda; on je bio nesposoban da pravi novi, dvostruki napor za nova rešenja, i ako su u stvari prvu odluku doneli drugi. Njegov napor i učešće nisu bili ni izdaleka onakvi veliki kakve su činili madžarski grofovi okonjega, Forgač, Sapari, Hojos, Sečenj, Segenj, Tisa i baroni Konrad i Musulin.

Graf Berhtold je imao pravo samo kad je odgovorio „sad je dockan“. Rusija je objavila zvanično mobilizaciju četiri južna okruga. Baron Konrad, budući načelnik štaba vrhovne komande celokupne austrougarske suvozemne vojske, odmah traži da se bez odlaganja od Rusije uzme objašnjenje: „šta mobilizacija ova četiri vojna okruga znači...“ „ako misli da nas spreče u akciji protivu Srbije onda se vara“. U isti mah traži da Nemačka

stavi do znanja i Parizu i Petrogradu da će ruska mobilizacija naperena protivu Austro-Ugarske izazvati mobilizaciju Nemačke. Baron Konrad se sigurno oslanjao na onaj vojnički sporazum između nemačkoga i austro-ugarskoga glavnoga generalnog štaba iz 1909, po kome mobilizacija ruske vojske izaziva automatski mobilizaciju Nemačke. Nemačka je postupila po molbi Austro-Ugarske i u dva maha pripretila Rusiji. Vojska je sad imala u rukama oružje. Sve što će raditi diplomati neće imati uticaja, biće uzalud — to znaju i oni: „naš poslanik u Petrogradu, graf Sapari, ovlašćen je da objasni Rusima stvar, i ako je sad posle objave rata Srbiji to bespredmetno, i da primi svaki ruski predlog i pretresa pitanja o odnosima austro-srpskim". Pa onda: „...Austro-Ugarska ne namerava da uzima kakvu god pokrajinu srpsku, a posle zaključenja mira (sa Srbijom) držaće pod okupacijom zauzete zemlje samo privremeno dokle Srbija ne ispuni sve zahteve i ne dadne punu garantiju da će se u buduće dobro vladati..." Pa razgovori: „...mi nismo nikad imali nameru da odustajemo ma od jedne tačke iz naše note... čudim se što Rusija mobiliše kad Srbija a ne Rusija stoji kao suparnik Dunavske monarhije..." Ništa obećano, sve držano u neodređenosti; razgovori da prođe vreme dokle se neprijatelji ne sukobe na ratištu. Ako su Nemci sad dolazili sebi i preporučili svome poslaniku u Beču da ozbiljno promisle na neproračunljive posledice ako odbiju posredovanje po predlogu Greja (-a) Srbija prima u celosti uslove iz ultimatuma ali iz ruku Velikih Sila, b) „Halt in Belgrad" i obustava svakih vojničkih operacija za vreme razgovora) što nije pomagalo.

— Naš je položaj takav, odgovara prvi vojnik austriskog carstva, da drugoga izlaza nema... predlozi da se Srbija unizi počivaju na varci... to može da posluži još protivu crnačkih hordi, ali za zemlje evropske sa organizovanom vojskom, to ničemu ne vodi...

I po tome je rađeno. „Rat protiv Srbije mora biti izvršen; odbiti Engleze od njihovog predloga za mirenje; mobilisati s tim da se ukaz objavi 1 avgusta, a da se 4 avgust 1914 smatra kao prvi dan mobilizacije; što docnije upoznati javnost o nameravanoj opštoj mobilizaciji i koncentraciji u Galiciji". Takve su odluke bile donesene na savetovanju kod cara 30 jula 1914 i poverljive naredbe za mobilizaciju su bile poslate odmah. Jednovremeno se pravi i ova igra. Vilhelm II telegrafiše caru Nikoli II da spreči dalje mere mobilizacije; Betman Holveg, ne kazujući ništa Englezima da je poslao dva ultimatuma Rusiji da prekinu sa mobilizacijom vojske, poručuje ser Edvardu Greju „da i Francusku i Rusiju pozove da ne preduzimaju nikakve mere vojničkoga karaktera; Rusija treba da primi predlog Austrije (okupacija Beograda) i treba da se uzdrži od svakoga napada na Austriju — po tu je cenu samo očuvanje mira u Evropi". Slično radi i princ Henrih pruski, koji iz svojih pobuda, — bar tako se govorilo, šalje engleskome kralju telegram „da utiče na Rusiju da se drži

po strani (u sukobu austro-srpskom)" i „da ne prekoračava granicu Austro-Ugarske". Svi su usretsredili napore da zadrže Rusiju ali još više da održe nemešanje V. Britanije u neminovni evropski sukob.

Dokumenti i sećanja iz ovih teških časova ne dadu, međutim, jasnu sliku raspoloženja, rešenosti svih odgovornih činilaca u Nemačkoj. Vidi se da je Vilhelm II razljućen na rođaka Niki u Petrogradu: dokle on meni telegrafiše i traži moje posredovanje da se mir očuva „on mobiliše sve snage, on me je prosto slagao... e pa kad on iza mojih leđa tako radi..." onda ću i ja da mobilišem. Šef glavnoga generalštaba je sada više za rat i uzbuđen je. Betman Holveg ne zna gde mu je glava; ministar vojske traži prve mere za mobilizaciju; to traži i šef mornarice. Vojska se uzbunila da ne bude docnije teže upasti u Belgiju (kod Liježa su Belgijanci spremali za svaki slučaj otpor). Ovo uzbuđenje dolazi, verovatno, otuda što su oni već tu, na odluci za prvi korak u katastrofu Evrope, oni su strepili još da objave svetu taj korak sa nadom da će još moći na drugoga baciti za to svu odgovornost. To je bila stalna briga Betmana Holvega od ultimatuma predanoga u Beogradu 23 jula do 30 jula u podne kad je odluka o mobilizaciji doneta. Možda je i to jedno objašnjenje zašto se nemački kancelar onako žurio „da objavljenu vest u vanrednom izdanju „Lokal-Anzeiger-a o mobilizaciji nemačke vojske — 30 jula u 2 časa posle podne u Berlinu, što pre lično opovrgne kod ruskoga pretstavnika u Berlinu Sverbejeva. Inače, graf Moltke je već u podne zvao sebi austriskoga vojnoga izaslanika i saopštio mu da javi u Beč, „da se odmah počne mobilizacija protiv Rusije... na taj način će Nemačkoj biti lako naći izgovor za ulaz u rat protiv Rusije... da se ne prima nikakav nov predlog Engleske za održanje mira. Evropski rat je poslednja povoljna mera da spase Austro-Ugarsku, koju će Nemačka bezuslovno pomagati". Ovaj savet je Moltke istoga dana ponovio u Beču.

Mobilizacija Nemačke je naređena pre nego je Rusija naredila opštu mobilizaciju, 30 jula 1914 (a objavljena sutradan 31 jula). To je dakle bilo u času kad je ruski ministar činio ovakav predlog Nemačkoj: „Rusija je gotova da obustavi vojne pripreme ako Austro-Ugarska, priznavši da austro-srpski sukob ima evropski karakter, izostavi iz ultimatuma sve one tačke što krnje suverena prava Srbije". Ruski predlog je Nemačka, i ako ga nije saopštavala Beču i od grafa Berhtolda dobila odgovor, odbila, „jer Austro-Ugarska ne može sama sebe poniziti i nanositi udarac svome ugledu". Engleski kralj telegrafiše Kajzerovom stricu Henrihu: „Verujem da će Vilhelm upotrebiti ceo svoj uticaj da Austrija primi predlog da se zadovolji okupacijom Beograda i obližnje srpske teritorije kao zalogom za izvršenje njenih zahteva". Novine su prepune svakojakih uzbunljivih vesti o mobilizaciji u državama dve grupe velikih sila. Vesti što pomažu nemačke i austriske štabove vešto se eksploatišu. Kajzerov izaslanik na dvoru

Nikole II fon Helijus telegrafiše Vilhelmu II: „ovde su naredili mobilizaciju iz straha od događaja bez ikakve zadnje namere, i sad su se uplašili od onoga što su uradili". Tako misli i Vilhelm II. Kancelar Betman Holveg opet telegrafiše u Beč da se primi predlog „Halt in Belgrad"; to izaziva nezadovoljstvo u glagnom generalštabu. Uvek je bivalo pometnje pred velike događaje i dok se događaji ne počnu razvijati. Klupče se počelo odmotavati...

Sve druge naredbe, telegrami, koji su se suprotavali po sadržini i po obliku, izmenjani između Londona, Berlina, Petrograda i Beča, nisu drugo dokazivali nego da je rat na pragu i da se bore dve suprotne struje, jedna vojnička (nemačka i austro-ugarska naročito) za rat, a druga više civilna za otklanjanje evropskoga sukoba. Vojnička je otimala maha u Nemačkoj i Austro-Ugarskoj. Nemački ministar spoljnih poslova saopštava već u Pariz poslaniku: „savetujem pozvati Nemce da se vrate kućama (Nemce što su se bavili u Francuskoj.)". Konrad fon Hecendorf opet traži da do 1 avgusta zna hoće li delimičnu mobilizaciju preobratiti u opštu.

Nemačka je rešila 31 jula 1914 da pošlje ultimatum Rusiji da obustavi mobilizaciju. Saznavši za namere Nemačke, Austro-Ugarska je toga dana naredila opštu mobilizaciju. „Naredio sam da se sva moja oružana snaga mobiliše. Operacije moje vojske protivu Srbije ne mogu biti obustavljene izazivačkim i pretećim držanjem Rusije... Svestan sam značaja moje odluke koju sam doneo sa verom u pravdu božju i u uverenju da će tvoja vojska nepokolebljivo stajati uz mene za carevinu i Trojni savez". Tim je car Franja Josip I objavio mobilizaciju austro-ugarske vojske.

NEMAČKI ULTIMATUM RUSIJI

Ruski ministri su bili zabrinuti kad su saznali da je car Nikola II obustavio objavu ukaza o opštoj mobilizaciji preko generalnoga štaba. Njihova zabrinutost je bila dvojaka; jedna je dolaziła otuda što su se iz Nemačke potvrđivali glasovi da su nemačke mobilizacione mere mnogo ozbiljnije nego što su Nemci priznavali; druga otuda što su uvereni bili da će Austro-Ugarska ugaziti u Srbiju. Njih nije moglo umiriti u tome pogledu saopštenje iz Pariza da će Francuska stojati čvrsto uz Rusiju kao saveznik. Ta izjava je mogla ohrabriti Sazonova da bude čvrst u držanju prema Austro-Ugarskoj, ali to nije moglo otkloniti zabrinutost za sporost i zbrku koja može nastati ako se ruska mobilizacija izvede na vrat na nos. Pored svega toga došla je i ona nemačka pretnja da Rusija obustavi dalju mobilizaciju. Ova pretnja, koju Nemci danas zovu „prijateljska opomena", značila je ultimatum, Nemačka je sličnu stvar činila 1909 prilikom priznanja aneksije Bosne i Hercegovine, tada je mogla biti samo igra sa njene strane, ali ovoga puta o „ucenjivačkom zaplašivanju" nije moglo biti reči. Izveštaji što ih je dobijao sa raznih strana Sazonov pre su davali pravo za zabrinutost nego za mirnoću;

nemački zvanični pretstavnici su se slagali u glavnom da Nemačka traži povod za rat. On je za to rešio da izvede opštu mobilizaciju, pa makar šta bilo; bolje da bude i na prazno nego da Nemačka brzim udarom na zapadu uništi Francusku pa se onda okrene protivu Rusije: zato je rešio, 30 jula 1914, da učini dve stvari. Jedna je da savezniku u Parizu ne kaže svoju nameru ili bar ne u celosti; druga je da cara dovede natrag na prvu odluku, na opštu mobilizaciju. On je uradio još i nešto treće; kad mu je nemački poslanik doneo predlog „da Rusija obustavi mobilizaciju protiv Austro-Ugarske ako ova dadne svečanu izjavu da neće uzimati od Srbije ni komad zemlje i da će se ograničiti na okupaciju Beograda i okoline", Sazonov je odbio. Sazonov je dao ovaj predlog: „Austrija priznaje da je austro-srpski sukob evropska stvar, izbacuje iz svoga ultimatuma one tačke (5 i 6) koje krnje suverena prava Srbije", Rusija će odustati od daljih ratnih pripremanja. To je značilo u stvari odbijanje, jer je svaki ostao na svojim pozicijama. Još nešto više, Sazonov je tražio da se preseku dalja razglabanja o tome jer mu se čini da Austro-Ugarska i Nemačka hoće da dobiju u vremenu.

Sazonov je jedva uspeo da dobije prijem kod cara, koji se pribojavao pritiska za opšte mobilisanje. Kad se našao pred Nikolom II u Peterhofu, on je izložio stvar posle dogovora sa šefom glavnoga ruskoga generalnoga štaba, generalom Januškevićem i ministrom vojske. Sazonov je pred carem i generalom Tatiščevom rekao: 1) da je mobilizacija Nemačke daleko napredovala; 2) da je zbog toga opasno odlagati rusku opštu mobilizaciju, 3) da će, ako se odlaže, Nemačka u času kad objavi mobilizaciju biti mobilisana a kao protivmera treba narediti odmah opštu mobilizaciju ruskih vojnih snaga. Nikola II posle jednoga sata borbe sa argumentima Sazonova, pristao je. U tri sata posle podne 30 jula počeo je razgovor, u četiri sata je završen, a u pet je otišla naredba za mobilizaciju; kao prvi dan mobilizacije smatran je 31 juli. Mobilizacija je bila javna 31 jula izjutra. Stvar je, dakle, svršena pošto su iscrpene sve pomirljive mere; Austro-Ugarska nije htela da popusti, ni za tačku od svoga zahteva u ultimatumu Srbiji, Rusija je ostala na svojim položajima.

„Tehnički nije moguće, telegrafiše ruski car nemačkome caru, da se obustave naše vojničke pripreme koje je izazvala Austrija svojom mobilizacijom. Mi smo daleko od toga da želimo rat. Dokle se vode razgovori sa Austro-Ugarskom o Srbiji, moje trupe neće prekoračiti granice, dajem svečano obećanje".

Nemačkoj nije ostajalo drugo nego da postavi ultimatum i Rusiji i Francuskoj. To je bio jedan način, i najsigurniji da postigne što hoće, t.j. ili uniženje ovih ili rat. U ostalom, drugo i nije moglo biti, Austro-Ugarska je odbila svaki razgovor na osnovi koju su predlagali drugi još nezainteresovani u ovome sukobu. Ultimatum Rusiji je glasio „da će ako u roku od 12 sati ne obustavi svaku dalju mobilizaciju protivu Nemačke i Austro-Ugarske i

ne da reč da će to učiniti, Nemačka mobilisati isto tako". Pre nego je ovaj ultimatum upućen u Petrograd, Vilhelm II je uputio jedan telegram caru Nikoli II da obustavi vojničke pripreme inače će „odgovornost za nesreću koja je tu pasti na Rusiju". Stilizacija nemačkoga ultimatuma 31 jula Rusiji bila je takva da se svaka diskusija s Austro-Ugarskom bila onemogućena; Rusija je imala da se pokori zahtevima iz Beča u pogledu Srbije ili da ratuje. I tekst ultimatuma je jedan od dokaza da su Austro-Ugarska i Nemačka mislile na eventualnost svetskoga rata. Ultimatum Francuskoj od koje se traži da bude neutralna na slučaj sukoba s Rusijom, opet je dokaz da je Nemačka a ne Rusija izazvala evropski sukob. Da u istome ultimatumu Francuskoj Nemci nisu tražili kao zalogu za neutralnost Francuske utvrđena mesta Tul i Verden, mogla bi se još i diskutovati dobra vera Nemaca, ovako nikako. Oni su 31 jula svuda i svačim pokazali da hoće taj rat; do 31 jula moglo je biti sumnje, ali od toga dana ne. Tu je već koncept za proglas rata, tu kajzerove lične depeše talijanskome kralju, rumunskome Hoencolernu, zetu u Atini, tu diplomatska uputstva za Rim i za Bukurešt, i za Sofiju" (za Atinu — u kojima se navija za rat i za potporu Nemačke u ratu protiv Rusije. Čitajući ova uputstva i ove depeše čovek se mora čuditi našto sva ona lažna objašnjavanja za jedan akt što je pripreman i očekivan odavna. Za jednu veliku zemlju i državu kakva je bila militaristička Nemačka 1914 bilo je prostije, lepše, da je otvoreno rekla šta je njena namera. Đo 31 jula 1914 nemački car je neprekidno govorio o „politici osamljivanja koju druge sile vode protivu nje", o traženju „mesta na suncu", itd. Zašto iskrivljavati istinu: da je ceo sistem sa kajzerom na čelu morao voditi i odvesti Nemce u agresivni rat. U prilog ovakvom gledanju na stvar ima još nešto. Nemački ambasador 31 jula 1914 pokušao je ponova da ubedi Rusiju da ona treba da popusti Austro-Ugarskoj, da sačuva njen ugled kao velike sile, „jer je baš to u interesu mira u Evropi". Nemci su se vraćali u nazad na ono shvatanje koje su imali onda kad su odobravali autriski utlimatum, i davali mu objašnjenje, t. j. da se ni koraka ne ustupa od onoga što Austro-Ugarska traži. Nikola II je imao pravo što je tada kazao grafu Purtalesu u oči: „sad samo Bog može pomoći" Evropi. U tome se nalazi zar i objašnjenje zašto je ruska diplomatija ostala pri svojim zahtevima da Austro-Ugarska a) ustavi svaku vojnu akciju protivu Srbije; b) da austro-srpski sukob smatra kao evropsko pitanje, c) da Evropa odluči šta će Srbija dati u ime zadovoljenja Austro-Ugarskoj ne krnjeći svoja suverena prava. Sazonov je obećao da nijedan ruski vojnik neće preći granicu dokle god traju razgovori između Austro-Ugarske i Sila. On bi ovo obećanje i držao, da je na drugoj strani bilo neke ozbiljne namere za prave i iskrene razgovore.

Više od nedelju dana je prošlo u svakojakim razgovorima: to su bila prava natezanja, zamke; svaki je hteo drugoga da ulovi

i nabaci odgovornost za rat koji je bio na pragu. Austrijanci su po savetu iz Berlina pravili lice kao da hoće razgovore sa Rusijom. Graf Berhtold je čak i naredio poslaniku Sapariju da počne govor sa Sazonovom o tome, ali da se zadrži na opštim mestima austro-ruskih odnosa. Graf Sapari je te razgovore počeo da bi bar Vilhelmu II pokazali da se „produžuju razgovori sa Rusima a s druge strane da naš „taktički" položaj bude položaj onoga kojeg drugi napadaju, da pokažemo dobru volju i da što je moguće više dovedemo Rusiju u rđav položaj. Nemci su opet gledali da Englesku umire kako bi lakše izveli svoj prepad — to jest upad u Belgiju i napad na Francusku; Rusija je bila u drugom redu, napad na nju bi bio markiran. Kad svrši sa Francuskom, Nemačka bi se okrenula sa pobedonosnom vojskom na Rusiju. Ti razgovori završeni su ipak bez koristi, rat je došao.

Francuska i Rusija nisu dale nikakav odgovor na ultimatume Nemačke. I zato še kod cara Vilhelma II sastaje savet od prvih vojnika Rajha koji podnose caru ukaz o mobilizaciji celokupne vojske. Vilhelm II stavlja svoj potpis sa rečima: „celoga života kajaćete se za ovo". Ovaj uzvik je, izgleda, otprilike mišljenje Vilhelma II, koji nije hteo da pod pritiskom Moltkea, Falkenhajna i drugih još 29 jula potpiše ukaz o opštoj mobilizaciji. I ovo, je, uz druge znake, jedan znak da je vojska još 29 jula imala određenu nameru da ulazi u rat. Tu je, valjada, i objašnjenje otkuda Vilhelm II šalje svome Niki u Petrograd, šest sati posle pošto je nemački ambasador predao Sazonovu objavu rata, telegram: „moram tražiti od tebe da neodložno narediš tvojim trupama da ni kroka ne učine na granici". Zabuna, neodređenost, u koju su Vilhelma II metali njegovi najviši vojni sanovnici u ono vreme kad je on sa ruskim carem pregovarao da se ne dođe do rata...

Graf Purtales je imao naredbu da preda objavu rata 1 avgusta 1914 u 6 sati po podne. On je mogao da to uradi tek u 7 sati; kad je predavao objavu, graf Purtales se zaplakao. Sazonov je bio potresen, ali bio bleđi nego obično i čvrst odgovarajući dva puta sa „ne" na pitanje grafa Purtalesa da li je Rusija voljna da povoljno odgovori na nemački zahtev da odmah obustavi mobilizaciju. Stvar se nije, dakle, više mogla popraviti. Ministar vojske Nemačkoga Rajha fon Falkenhajn zapisuje u svojim uspomenama da je objava rata bila prerana i da je bila politička pogreška koju on nije mogao sprečiti.

Ne mogavši znati da je Nemačka objavila rat Rusiji, engleski kralj je poslao jedan apel na Nikolu II da čini sve da ne dođe do rata. Apel je izazvao ovakav odgovor Nikole II: „Svaki predlog tvoje vlade odbacile su Nemačka i Austro-Ugarska... Nemačka je okolišila kad god je bilo u pitanju posredovanje u Beču, nikad određen predlog. Austriska objava rata Srbiji nagnala me je da delimično mobilišem, i ako su mi vojni savetnici, s obzirom na opasnost što Nemačka može da mobiliše brže nego Rusija, savetovali da se izvrši opšta mobilizacija ruske vojske. Ove mere sam bio prinu-

den da preduzimam usled toga što je Austrija naredila opštu mobilizaciju, bombardovala Beograd, koncentrisala vojsku u Galiciji, što je Nemačka tajno počela vojna pripremanja. Da sam imao pravo, vidi se iz toga što je Nemačka sasvim iznenada objavila Rusiji rat; to je za mene iznenađenje, pošto sam dao kajzeru Vilhelmu svečanu reč da se moja vojska neće micati dokle god traju pregovori". I ako ovaj telegram ne pretstavlja u svemu stvari kakve su stajale u času objave rata, ipak on pretstavlja u glavnom situaciju kakva je bila 2 avgusta.

AUSTRO-UGARSKA I NEMAČKA ZA RAT

Za karakteristiku ovih mutnih dana i ondašnjih zamršenih događaja treba podvući da je Austro-Ugarska tek pet dana posle nemačke objave rata Rusiji, oglasila rat Rusiji. Ali, i za karakteristiku austrougarskoga mentaliteta ovoga doba nije malo važno znati da je bilo teškoća dokle je Austro-Ugarska oglasila rat Rusima. Zbog nje i radi nje Nemačka ulazi u rat, a u Austro-Ugarskoj se stvari s oklevanjem rade.

Oglašen je rat Rusiji; Vilhelm II telegrafiše Franji Josifu I „da Austrija krene glavnu vojnu silu protivu Rusije", a ovaj poslednji odgovara službenim jezikom: „mogu te uveriti da će se sve moguće učiniti da moja vojska doprinese da velika borba dođe do povoljnoga kraja". A po predlogu šefa glavnoga austro-ugarskog generalštaba trebalo je dodati ovome telegramu i ovo: „sad je već dockan", ili ovo „da ste pre dva dana počeli mobilizaciju", ili „mi ćemo biti zaštitnica", ili: „da li je mobilizacija Nemačke i protiv Rusije i protiv Francuske". Graf Berhtold obećava nemačkom poslaniku da će Austro-Ugarska „sve činiti da olakša operacije protivu Rusije sa našim glavnim snagama". Austro-Ugarska još ne oglašava rat Rusiji. Nemci su besni: „Mi smo ušli u rat, prinuđeni, i za račun Austro-Ugarske, te imamo prava da očekujemo da Austrija neće sakriti tu činjenicu nego da će otvoreno objaviti da mešanje Rusije u austro-srpski sukob (ruska mobilizacija protivu Austrije) prisiljava da uđe u rat". Tek dva dana posle toga jedva se Austrija rešila da objavi Rusiji: „S obzirom na rusko preteće držanje u sukobu između Austro-Ugarske i Srbije, na činjenicu da je Rusija zbog toga otpočela neprijateljstva protivu Nemačke; s obzirom što je Nemačka u ratu sa Rusijom, to se i Austro-Ugarska smatra od ovoga časa u ratu sa Rusijom".

Ova objava rata je došla tek 6 avgusta 1914 u 6 sati po podne u Petrograd. Ona ima tu odliku da može izgledati svakome da je Austro-Ugarska oglašujući rat Rusiji 6 avgusta 1914 vršila samo svoju dužnost saveznika Nemačke, a ne kao nemačka saveznica koja je stvarno prouzrokovala rat.

Rusija nije oglašavala rat Austro-Ugarskoj...

Jedan od nemačkih najboljih kancelara posle Bismarka, knez Bilov, u svojim memoarima na mnogo mesta pominje odnose

Rusije i Nemačke, kao i Austro-Ugarske i Rusije. Njega danas mnogi nemački diplomati, političari, istorici napadaju zbog njegovih memoara; njegova otvorenost i preterana oštrina pakosnih primedaba o ličnostima, nesumnjivo su jedan od razloga zato; ali glavni razlog je, čini nam se, taj što je on okrivio upravljače Nemačke za katastrofu 1914.

Zašto je Nemačka onako brzo objavila rat Rusiji. Bilov misli da je ta pogreška urađena zbog unutrašnje situacije u Nemačkoj. On opisuje scenu koju je gledao čuveni brodarski organizator Balin u sobi za rad Betmana Holvega na dan objave rata. „Betman Holveg hoda po sobi. Pred njim za stolom savetnik Krige a pred ovim neke ogromne kupusare... Holveg bi, čas po, zastao i tražio od Krigea uzbuđenim glasom „zar još nije objava rata gotova? Ja moram imati odmah moju objavu rata Rusiji". Siromah Krige je preturao po Grocijusu, Blumlmaju, Hefteru, Martensu najbolji model za objavu rata. — Ali zašto tolika žurba s objavom rata Rusiji? usudi se upitati Balin, carev prijatelj... Bez toga socijalisti neće sa nama, bio je odgovor Betmanov. Betman je osetio u kakav je strašni položaj doveo i sebe i Nemačku. Plašio se odgovornosti. Hteo je pre svega da razoruža levicu koje se najviše bojao. Hteo je dati ratu obeležje anticarističko... Kad smo oglasili rat Francuskoj 3 avgusta 1914, Betman Holveg je motivisao grubim neistinama; nije bilo teško dokazati da nijedan francuski avion nije nadletao Nirnberg i Ingolštat bacajući bombe, a zahtev Nemačke da joj Francuzi ustupe kao zalogu Belfor, Tul i Verden eksploatisan je sa pravom kao dokaz naše osvajačke namere". Pa onda Nemci igraju žmure s Talijanima. Fon Jagov je nekoliko puta u oči kazao talianskome ambasadoru u Berlinu da niko ni u Berlinu ni u Beču nema nameru da pravi ultimatum Srbiji, a međutim je znao šta se sprema.

Pred svoj polazak iz Berlina Bilov je govorio svome nasledniku Betmanu Holvegu da treba raditi kao Bismark, nikad ne ispuštati Austriju, ne dati da je Rusija smrvi niti pristajati da Austrija Nemačku uvuče u rat sa Rusijom od kojega se ne treba nikakvim koristima nadati. Bilov je ponovio ono što je govorio Kajzeru 1907 da ne dopusti Austriji da se ispriječava ispred Rusije na Balkanu. Rat sa Rusijom znači rat sa Francuskom, a onda s Engleskom, koja neće propustiti zgodnu priliku da skrha najmoćniju među kontinentalnim silama i da uništi nemačku privrednu utakmicu u svetu... Nemačka neveština 1914 je savezne odnose austro-nemačke pretvorila u teške lance za Nemačku; upravo nevešti Betman Holveg i austrofilstvo fon Jagova odvukli su Nemačku u rat sa Rusijom najpre, pa onda sa celim svetom...

Drugom prilikom se može čovek vratiti detaljno na pitanje o ruskoj mobilizaciji, o nemačkoj mobilizaciji. O tome se još i danas piše naširoko i nadugačko; jedni istoričari govore i tvrde da je ruska mobilizacija glavni povod za evropski rat, drugi tvrde da ne. U toku gornjih izlaganja isticano je ovde onde po nešto

da se pokaže otprilike bar približno, da se objasni to pitanje. Formalno bi trebalo da se tumači na štetu Rusije, ali sadržajno nije tako. Rusija 1914 nije bila spremna za rat kao ni njen saveznik Francuska, Engleska tako isto. Ove poslednje su se spremale za jedno obračunavanje sa centralnim silama, to je nesumnjivo, ali to nije bila njihova namera 1914. Jasno je tako isto da ni svi Nemci nisu želeli taj rat. Oni su do 1914 i bez rata već osvojili položaj u Evropi kako je imao samo Napoleon I 1808 godine. Njihovi vojni krugovi, a naročito glavni generalštab, teška industrija i ministarstva spoljnih poslova, priželjkivali su jedan preventivan rat. Sporazum od 1909 između glavnih štabova austriskoga i nemačkoga, koji dopunjava savezni ugovor austro-nemački od 1879 pokazuje da je bilo u nameri Nemačke da ojača svoga saveznika u Beču prema Rusiji. Ovaj sporazum od 1909 pretvorio je defansivni savez u ofansivni, jer i sama mobilizacija ruskih trupa pretstavljala je casus foederis za Nemačku, što po gornjem ugovoru od 1879 nije bilo. To je hrabrilo Austro-Ugarsku da uradi što je uradila 1914 godine... Koristeći se sarajevskom dramom ona je uspela da obrlati najpre Vilhelma II, romantičnoga viteza naduvenoga lažnim i praznim ponosom, a posle i druge činioce u Nemačkoj, da zapali Evropu na četiri strane. Danas je utvrđena stvar da bi Austro-Ugarska izazvala rat protivu Srbije pa i da nije bilo sarajevskoga atentata. A rat protivu Srbije je značio evropski rat. Austrougarskim državnicima se žurilo da to urade, jer nisu bili sposobni, kao što je to toliko puta ponavljano, da vode politiku reforme velikoga zamaha, reformi u unutrašnjosti carevine, i reformi na Balkanskom Poluostrvu. Uostalom, austriska dinastija, a to je isto što i austriska država, nikad nije imala ni unutra ni spolja širokogrudu politiku; unutra i spolja pritisak i sila su obeležje politike habsburških dinasta. U mesto da bude zaštitnik potčinjenih naroda pod Turskom, u mesto da ih pomaže u borbi za oslobođenje, u mesto da u njihovom napredovanju i razvijanju vidi i svoj napredak i jačanje, ona ih je davila, zavađala, i toliko onezadovoljavala da nije imala pravoga prijatelja ni kod narodnosti unutar granica ni oko sebe. Nemci su bili saveznici, Rumuni saveznici, Italiani saveznici, pa šta je bilo; samo su ostali Nemci da brane habsburšku monarhiju, i to čisto iz praktičnih razloga. Još nije bilo vreme za „anšlus" Austrije Nemačkoj, inače, davno su i oni predviđali raspad i deobu Austrije, — i oni su bili protiv nje. (U knjizi Dr. Stivea, prikazano je jasno raspoloženje Nemaca prema Austriji i tragedija Trojnoga saveza: „Die Tragoedie der Bundesgenossen".) Habsburzi su bili osvajači i tirani od početka do kraja; ništa nisu zapamtili, ničemu ih istorija nije naučila. U borbi protiv tudih sloboda gubili su ugled i snagu države. Svoj ugled, prestiž su metali iznad svega, to je bila lozinka njihove politike, kao da se ugled samo silom mogao održavati. Da spase ugled velike sile, Austro-Ugarska je bacila na kocku svoju egzistenciju 1914. Kako je počela pod Rudolfom

Osvajačem, tako je završila pod Karlom V i poslednjim austriskm carem.

ODGOVORNOST NEMAČKE

Nacionalistička propaganda u Nemačkoj znala je tačno šta radi, kad je od po izgledu teoretskog pitanja kao što je ovo o ratnoj odgovornosti, napravila središte svoje akcije među Nemcima. Ona je znala da to pitanje nije samo čisto teoretsko, nego da od odgovora na njega zavisi stav Nemaca prema versaljskom ugovoru, prema reparacijama, prema monarhiji, prema drugim mnogim životnim pitanjima. I inostranstvo i Nemačka su gledali iz dana u dan kako se Nemcima dokazuje da su krivci za rat na protivnoj strani, da su Nemci pali kao žrtva neke evropske zavere koja im je oduzela hleb i čak krivcima poklonila otštetu od Nemaca iznuđenu. Celo sadanje političko duševno raspoloženje u Nemačkoj, koje je dovelo do svetske krize i koje preti da povuče Nemačku u provaliju, prirodna je posledica ovog planskoga narodnoga trovanja. Da je Nemačka posle rata bila načisto da svetu duguje reparacije (u najširem smislu), danas bi Evropa bila na svojim nogama. Ali kad je narodu u Nemačkoj neprekidno obrnuto govoreno, onda ne samo da se s ozdravljenjem nije moglo napred, nego je otrov imao gore dejstvo, vodio umiranju.

Pitanje ratne odgovornosti je prosto. Ono je u ovome: čije tradicije, duševna raspoloženja, radnje, propuštanja, najviše uticaja imaju na svetski rat. Knjiga je toliko mnogo — da se treba snaći u njima i videti onaj „crveni konac kroz belo". To se može ako se utvrdi šta je uzrok a šta dejstvo.

Supstancija, pa dakle i srž pitanja su, ne dela i izjave poslednjih dana jula meseca, nego onaj neograničeni i kruti zaključak berlinske vlade da podrži i pokrije bečku vladu u njenoj odluci da Srbiju putem sile zbriše kao činioca sa Balkana, pa čak i onda ako bi zbog toga došlo do svetskoga rata. Na taj način su dve carevine mislile da postignu ove ciljeve: Austro-Ugarska da reši pitanje svoga državnog bića, Nemačka da ostvari svoj plan Hamburg—Bagdad i učvrsti svoj položaj na Istoku. Ove namere Austro-Ugarske i Nemačke morale su doći u sukob sa planovima Rusije na Balkanu. Rusija je ratovala nekoliko puta da hrišćane oslobodi od Turaka i istera ove iz Carigrada; ona je oslobađala Grčku, Rumuniju, Bugarsku i oslobođenje ruskom krvlju plaćala. Njeno pravo na Balkan je bilo jako, jer one dve, Nemačka i Austro-Ugarska, u XIX veku nisu davale ništa; Austriju je 1848 spasla ruska vojska od buna neaustriskih narodnosti i od propasti. Nemačka je šta više priznavala ranije istoriska prava na Balkan (1 maja 1887, Knez Bismark grafu P. Suvalovu prilikom pregovora za savez za reosiguranje između Nemačke i Rusije, tač. 2: „Nemačka priznaje Rusiji istoriski dobivena prava na Balkan... Oba dvora se obvezuju da bez prethodnoga sporazuma nikakvu pro-

menu u berlinskome ugovoru, čvrsti i zakonski status quo na Balkanskome poluostrvu ne menjaju, da se svakom pokušaju za povredu ili promenu toga status quo bez njihove saglasnosti suprotstavljaju". Što se tiče Srbije, Rusija je čitav jedan vek bila njen zaštitnik sa više ili manje kontinuiteta. Nemački kancelar je u februaru 1913 opominjao bečki kabinet da ne zaboravi da Rusija neće moći, bez velikoga gubitka svoga ugleda, gledati skrštenih ruku Austro-Ugarsku da zarati na Srbiju (zbog pitanja ostajanja Srba u Draču). U austro-nemačkim dokumentima nalazi se nesumnjivih dokaza da su i car Vilhelm II, i njegov kancelar, i drugi činioci bili na čisto da će napad Austro-Ugarske na Srbiju značiti rat. Nemačka je priznavala pravo Rusije da se za stvari koje se tiču Srbije uvek umeša i da svoj glas. Pa ipak Nemačka je pustila Austro-Ugarsku da, i pored toga, i pored pristanka Rusije da bude i dalje popustljiva u slučaju austro-srpskoga sukoba, da ratuje protiv Srbije. Car Vilhelm II je razumno govorio kad je pročitao srpski odgovor na austriski ultimatum „nikad potpunije kapitulacije objavljene širinom sveta, otpada svaka osnova za rat", ali je ipak dopustio i proglas rata Srbiji i sve ono što je dalje odvelo do rata. Nemački car će, na suprot onome što je govorio nemački kancelar Bismark 1887, kazati: „Austrije mora na Balkanu biti na trošak Rusije, biti na Balkanu nadmoćna prema malim". Zar to nije ono što je Sazonov govorio austriskom poslaniku u Petrogradu: „Vi hoćete rat Srbiji — vi Evropu palite".

Izvesni ljudi u Nemačkoj su dosada radili i u radu uspeli da Nemce uvere o nečemu što ne postoji. Ne stoji da je Rusija radila da Srbija ne dadne nikakvo zadovoljenje Austro-Ugarskoj, da je rad Nemačke i Austro-Ugarske za lokalizovanje austro-srpskoga sukoba bio posrednički rad za mir. Rusija je bila gotova, da bi izbegla rat, da Srbiju privoli na najveće ustupke; da je sukob austro-srpski postao evropski, evropski rat bi se izbegao. Rusiji, Francuskoj i Engleskoj u 1914, zbog unutrašnjih teškoća, nije bilo do rata. Nemačka je to znala, to je igralo donekle ulogu u njenoj lakomislenoj politici odobravanja austro-ugarske akcije. Odgovornost Nemačke ne umanjuje što su vojnički krugovi bili jači od građanskih; civilna vlast nije dala neoboriv dokaz svojega suprotstavljanja austro-ugarskim težnjama. Da je ona energična bila u poslednjem trenutku, moglo je ne doći do evropskoga rata.

Šta je bio cilj politike Nemačke u oči rata. To je car Vilhelm II dobro, na više mesta kazao. „Austro-Ugarska mora Rusiju na Balkanu istisnuti" (jula 1914); „Nije reč o ravnoteži na Balkanu, nego o zajedničkoj akciji svih balkanskih država sem Srbije, da se Rusija za navek sa Balkana ukloni" (avgust 1914). Za Rusiju, međutim, pitanje moreuza je bilo životno. U tome pogledu Nemačka i Rusija nisu imali nikakvog suparništva. Kancelar fon Bilov je 1899 odobravao Nikoli II kad mu je govorio: Nemačka i Rusija mogu prijateljski raditi da se mir čuva, ako Nemačka vodi računa o interesima Rusije na Istoku, za koji je

vežu istoriske tradicije i interesi. Njih se Rusija ne može odreći, ja kao car Rusije ne mogu ići protivu nada i težnja moga naroda, baš kad bih nešto i drukčije mislio." Petrogradski profesor istorije Mitrofanjev, objavio je u junu 1914 u Pruskoj članak: „Ne može se Rusija odreći Jugoslavena, tu je krv; balkanske države su zaleđe moreuza, za njih je mnogo ruske krvi i zlata istočeno, sad ustuknuti znači izvršiti moralno i političko samoubistvo... Tako su ruski životni interesi, a ako ostane kako Nemci sad rade, onda put u Carigrad vodi preko Berlina... Od Nemačke zavisi kako će držanje Rusije biti; t. j. rat ili mir..." Kao ovaj germanofil izjašnjava se i ruski ministar vojske 26 jula 1914, kajzerovom čoveku na ruskome dvoru fon Helijusu: „Ako hoćete to (rat) onda će se razbiti čitava naša istorija". Šef glavnoga nemačkoga generalnoga štaba Moltke pisao je (u januaru 1909) šefu austro-ugarskoga gl. generalnoga štaba: „...ulaz Austrije u Srbiju može izazvati Rusiju napred. U tome slučaju za Nemačku to znači rat protiv Rusije". „Kad Austrija umaršira u Srbiju, makar i pacifistička vlada bi morala da ide u rat pod pritiskom ruskoga naroda" (24-II-1909). Zar ovonije isticanje želje da se na Balkanu reši pitanje nemačkoga uticaja na štetu Rusije. Zar za vreme aneksije Bosne i Hercegovine nije opet Moltke cvilio kroz pisma baronu fon Hecendorfu: „...I ja sa vama žalim najdublje, što niste iskoristili priliku (da napadne Srbiju) koja se više neće pod povoljnijim uslovima javiti".

Može se još primera navesti o ovome ratnom raspoloženju Nemaca. Nemački diplomatski dokumenti su puni sa dokazima. Nemački ambasador u Petrogradu Purtales u proleće 1914 uverava svoje pretpostavljene u Berlinu da u Rusiji niko ne misli na kakav ofansivni rat protivu Nemačke. Sazonov priznaje da se Rusija oruža, ali oružanje je samo znak one groznice oružanja što vlada u Evropi". (Vara se, zapisuje kajzer Vilhelm II na izveštaju grafa Purtalesa)... „Ja ne verujem, piše dalje Purtales, da ruski narod i vlada žele rat i smatraju ga za neizbežan, niti merodavni imaju u glavi nekakav program da Nemačku napadnu... Miroljubivost Nikole II je izvan svake sumnje... Jeste, nacionalisti ruski rade sve da dođe do rata; ali najveći deo njih hoće da Rusiju učine nezavisnom od inozemstva, ekonomski i kulturno nezavisnom. Pa i među njima malo ih je koji stvarno hoće kako kaže Sazonov". (Zvrc! dopisuje pored ovoga Vilhelm II svojeručno. *Bolje bi bilo da dragi Purcel nije ovo napisao... ne zna on ove stvari kao diplomat. Ja kao vojnik i prema mojim obaveštenjima nikakve sumnje nemam da Rusija sistematski sprema rat protiv nas, i prema tome ja vodim moju politiku*".)

Kad je izaslanik Balplaca fon Visner iz Sarajeva javljao u samome početku jula 1914 grafu Berhtoldu da se ne može utvrditi neka naročita veza između sarajevskoga atentata i Srbije, onda je došao onaj u istoriji moderne Evrope nevideni ultimatum Srbiji. To je došlo za to da bi se do rata došlo. U Berlinu su radili sve, pominje fon Tirpic u svojim uspomenama „da Austro-Ugarska ne

promeni svoje mišljenje. Cela akcija je od početka tako smišljana da sukob bude omogućen; nemački diplomati su igrali opasnu igru." Graf Berhtold je imajući iz Berlina sigurne izveštaje, mogao da govori caru Franji Josifu I 14 jula da će „nota što ju je spremio ministarski savet za Srbiju dovesti do rata. Ako Srbija, preko naših očekivanja popusti na svima linijama, to će biti duboko poniženje za nju ali i smanjenje ruskoga ugleda na Balkanu". Zna se kakvi su uslovi u ultimatumu bili; ceo civilizovani svet, bio je zapanjen; nemački vrhovi u građanskoj službi nalazili su da su suviše oštri. Lord Grej „nije nikad video takve uslove". Rumunski kralj Karol I rekao je grafu Černinu ne dajući mu da ide do kraja u čitanju prepisa austro-ugarskog ultimatuma: „To je svetski rat". To je bilo opšte uverenje u evropskom javnome mnjenju. Da su Englezi, Rusi i Francuzi hteli rat, onda bi oni beogradskoj vladi drukčije govorili; ne bi joj savetovali što veću popustljivost. Ser Edvard Grej je od 24 do 31 jula 1914 osam puta, Francuzi i Rusi po tri puta. Mirotvorac Nikola II je preklinjao Votana u Berlinu da učini sve da izbegne svetski rat i da svoga saveznika u Beču umeri u njegovoj nasrtljivosti. Slično govore francuski i britanski poslanici u Berlinu u nemačkome ministarstvu spoljnih poslova, u ime čovečanstva i sa namerom da spreče evropsku klanicu.

I to i drugi saveti Srbiji da „proguta ultimatum, i Srbijin odgovor, koji je u stvari preko svih očekivanja popustljiv, nisu pomogli. Vilhelm II istina piše državnom sekretaru za spoljne poslove fon Jagovu da su svi uzroci za rat posle ovakvoga odgovora Srbije prestali, ali Moltke i Konrad fon Hecendorf su hteli preventivni rat; ona „buba u glavi" da Nemci tutorišu Evropi nije izlazila iz glava mnogih vojnika, visokih činovnika, teške industrije i velikih finansijera.

Rusija je bila gotova i posle predaje ultimatuma, i posle odgovora Srbije, pa i posle proglasa rata Srbiji, da pregovara i popušta. „Neka Austro-Ugarska — kaže od reči do reči Sazonov nemačkome ambasadoru Purtalesu 30 jula 1914 — prizna da je austro-srpsko pitanje evropskoga karaktera i izbaci iz ultimatuma sve one tačke što suverena prava Srbije vređaju, Rusija će biti gotova da odmah obustavi sve svoje vojničke pripreme". Zar je mogla jedna velika sila ići dalje nego što je Rusija išla. Posle ovoga je došla objava rata Rusiji od strane Nemačke, objava koju fon Tirpic naziva „neopravdani prepad". On ne opravdava strah vojničkih krugova u Nemačkoj, da Rusija daljim popuštanjem, ne omete davno željeni preventivni rat. Ovi krugovi su docnije u Rajhstagu priznavali (u novembru 1914) da nisu mogli čekati da se protivnik naoruža (1916) i dobro naoružan da ih tuče. Ponovljene molbe i određene izjave Sazonova, docnije i cara Nikole II, moleći telegrami, ponavljani predlozi Ser Edvarda Greja, opomene Sanđulijana, nisu ništa pomogle, u Berlinu se ostalo pri tome: Srbiju treba uništiti, kaže nemački poslanik u Londonu, Lihnovski.

Državni sekretar za spoljne poslove, fon Jagov, pisao je 1914 sam ovo: „Mogla je Nemačka otkazati pomoć ali bi to rat, možda, samo za kratko vreme odgodilo... Rusija se svojih ratnih planova ne bi nikad odrekla... Idućih godina sa ojačanjem ruske vojničke spreme (oko 1917) rat bi bio za Nemačku i za Austro-Ugarsku mnogo opasniji nego danas. Naša je dužnost zato da uz Austro-Ugarsku sad više nego ikad stanemo čvrsto." Nemačka vlada je, znači, u ovome času 1914 računala da je za nju najzgodniji momenat tad izazvati obračunavanje sa Rusijom i Francuskom. Takvoga mišljenja nisu bili prethodnici Betmana Holvega i fon Jagova; knez Bilov je radio da se mirnim putem Nemačka diže; a Kiderlen Vehter je govorio: Nemačka neće rata, pa ga neće ni biti; Francuzi ga neće, Englezi ga neće pa makar šta novine pisale. A što se tiče Rusije, ona zna da u ratu sa nama ne bi imala uspeha". Admiral Tirpic isto tako će ove reči Kiderlen Vehtera potvrditi 1914 „da smo još dve tri godine mirnoga života imali Nemačka bi bila gospodar sveta..." Fon Tirpic je bio onaj što je izrađivao nemačku mornaricu, a bio je jedan veliki Nemac. I on kao i mnogi drugi znali su šta govore; bez krvi, bez rata Nemačka je mogla biti ono što su svi želeli, Moltke je imao drugu misao, on je strahovao da se Austro-Ugarska, u kojoj su Sloveni bivali sve agresivniji, ne raspadne. Moltke je držao da se tu ima što pre svršiti borba između Slovena i Nemaca kao dveju odvajkada suprotnih rasa, i rešiti hoće li Nemačka ostvariti svoje planove ili ne na Istoku. Pre nego taj plan postane stvarnost trebalo je prignječiti zapadne Slovene, a to je moglo biti ratom i pre nego Rusija bude gotova za rat. Zavedeni uspesima koji ih nisu mnogo napora stajali od 1906 do 1914, militaristi su zaboravili načelo narodnosti koje ih je ujedinilo; oni su hteli silom da zbrišu pravo narodnosti da se samoopredeluju, misleći da su dovoljno jaki da uguše 50 miliona Slovena i da protivstanu sili osećanja Rusa iz Rusije...

Toliko u pogledu ranijih namera Nemačke, upravo njene težnje za rat, za obračun sa Rusijom, sa slovenstvom. A što se tiče onoga drugoga, ko je počeo rat, može se kazati ovo. U julu 1914 niko nije mislio da napada Nemačku, najmanje Rusija. Rusija jeste mobilisala, ali ruska mobilizacija nije značila neprijateljstva; mobilizacija opravdava mobilizaciju ali ne proglas rata i sam rat. Nemačka je bila najjača sila u leto 1914, nije joj bila potrebna mera rata; ona je mirno mogla čekati kraj diplomatskih pregovora i razgovora pa onda, ako drukčije nije moguće, ratovati. Nemačka je ostavila potpuno odrešene ruke prema Srbiji, odbacivala sve korake sa protivne strane činjene za mir; i ako je odgovor Srbije na austro-ugarski ultimatum zadovoljio čak i preosetljivoga Vlhelma II, pušta saveznika da oglašava rat Srbiji, da izaziva Rusiju; ona sama na najbrži način oglašava rat Rusiji i Francuskoj i upada u Francusku. Sve to pretstavlja nameru što su je odavno imali nemački i pruski militaristi u Berlinu.

Danas, kaže bivši francuski poslanik u Berlinu 1914, Žil

Kambon, bacaju odgovornost za rat na Rusiju zato što je ona naredila opštu mobilizaciju njene vojske i to nešto pre slične mobilizacije Austro-Ugarske. To je pravo farisejstvo u pogledu Rusije; zaboravljaju da se mobilizacija ruske vojske ne može ravnati sa drugim sličnim merama u drugim državama. Za izvršenje mobilizacije u Rusiji trebalo je nekoliko nedelja, za mobilizaciju nemačke vojske samo nekoliko dana. Onoga časa kad je svršena, Nemci su umarširali u Belgiju i u Luksemburg i napali na Francusku.

Stvarna odgovornost, prva odgovornost za evropski rat, treba da je na Austro-Ugarskoj. Vlada ove zemlje, bečka vlada je iz dna duše prezirala Slovene u Austro-Ugarskoj. U Austriji je, u njenome sastavu postojalo nešto neobično; ona je bila nesavremena izuzetno od drugih u mnogome pogledu. U politici izuzeci su pogreške, ako ne zločini. Austro-Ugarska je digla svoju vojsku protiv Srbije i njenog uticaja da bi očuvala svoj prestiž, i da bi sišla bliže Solunu. Nemci su 1914 prestiž Evrope žrtvovali prestižu njihovome, a naročito Rusije. Nemačka i Austro-Ugarska 1914 obmanule su same sebe; one su nametnule svoju volju ostalim silama 1908, 1911, one su htele da je nametnu 1914; one su verovale da će Rusija biti i tad što je bila 1908, da će V. Britanija gledati skrštenih ruku njihov rat, da Francuska neće smeti da uđe u rat. Politika prestiža je dovela do katastrofe od 1914, a odgovornost za nju ne treba tražiti samo u onim događajima i zapletenim stvarima što su nicali od 28 juna do 2 avgusta 1914, nego tamo poizdalje, u ona vremena kada je Evropa čutala pred Nemačkom i njenom saveznicom Austro-Ugarskom.

ODGOVORNOST AUSTRO-UGARSKE

U težnji da na Rusiju svale svu odgovornost za svetski rat, nemački istoričari i državnici trudili su se posle rata da to i utvrde. Oni su vredno na tome radili, a i sada to rade u društvu sa austro-ugarskim istoricima. Oni hoće da pokažu da je ruska diplomatija jedan od krivaca za rđave odnose između Srbije i Austro-Ugarske. Oni naročito hoće čak da prikažu ruskoga bivšega poslanika u Srbiji, Hartviga, i bivšega vojnoga izaslanika generala, Artamonova, kao učesnike u sarajevskome atentatu.

Obično se ovako formuliše ta stvar. Hartvig je spremao jednu daleko zapetu zaveru protivu Austro-Ugarske, a general Artamonov je bio njegovo oružje. U januara 1914 je napravljena zavera da se ubije Franja Fredinand; u martu iste godine je dobila definitivnu formu; u maju su srpski viši oficiri perfektuirali stvar, a visoki vojnički krugovi Rusije blagoslovili zaveru i obećali da će Srbiju braniti ako je Austro-Ugarska napadne; a u junu na Vidov-dan, 28 juna 1914 pred podne je atentat u Sarajevu izvršen.

Naravno, ovi koji takvu tužbu iznose, tvrde da ima nekoliko poverljivih telegrama iz ruskih arhiva kojima se

može to utvrditi. Međutim, niko do sada takve telegrame nije objavio. Stvar je napisana po pričanju. „Ujedinjenje ili Smrt", kome se pripisuje delo sarajevskoga atentata". Dokumenata nema o tome; urednik ruskih tajnih arhiva od 1910 do 1914 i njihov izdavač od 1917 na ovamo, g. A. Pokrovski, nigde ne pominje postojanje kakvoga dokumenta te vrste. Objavljena sećanja i dokumenti Golovina, Dobrodolskoga, Danilova, Izvoljskoga, Sazonova, Rozdjanka, Savinskoga, Nehljudova, Siberta, u „Krasnom Arhivu", Virubove itd., pa čak i protokol i registar ruskoga poslanstva u Beogradu, ni traga od te optužbe za učešće N. Hartviga i Artamonova u atentatu na austro-ugarskoga naslednika prestola.

Objavljene depeše prikazuju rad Rusije na Balkanu. Taj rad nije ni gori ni bolji od onoga što su na Balkanu sve velike države imale. Politika ruska koju je Hartvig sa mnogo snage i vatre zastupao u Srbiji, bila je slovenska, bila je antiaustriska. Hartvig je pravio smetnje poslaniku Austro-Ugarske u Srbiji, upravo pomagao Srbiji da parira udarce Srbiji pripremane u Beču. Do 1902 Srbija je bila u sferi austro-ugarskoga političko-privrednoga uticaja, a od te godine, posle posete grafa Lamsdorfa u Beogradu, u Sofiji, a i u Beču, stvari su te vrste bile poremećene. Od 1903. austro-ruski sporazum o Balkanu, o podeli sfera bio je sve teži, sve manje mogućan.

Nikola Hartvig je u Beogradu radio ponešto i na svoju ruku, a njegov poslednji šef, Sergije Dimitrijević Sazonov se u više prilika žalio na to. U ruskoj diplomatskoj službi bilo je često slučajeva da su poslanici na strani prekoračivali uputstva, takav je bio Izvoljski, takav Čarikov. Uticaj N. Hartviga u Beogradu nije bio mali, ali nije bio svemoćan. U danome času kada bi prekoračivao granice opomenut je. On je voleo da se meša u stvari u Sofiji, zbog čega je došao u zapete odnose sa ruskim poslanikom u Sofiji. Iz Beča su pravili spletke da zavade Srbe i Bugare, da unište Srbiju. Politika Rusije je bila da se Srbi i Bugari zbliže, da Srbija bude što jača, što otpornija. To je bio, u ostalom, i zakon samoodbrane. Uništena Srbija, uništene nade za slobodan izlaz Rusije kroz Dardanele u Sredozemno more. Rusija u Srbiji nije gledala pokrajinu za buduća osvajanja kao bečke vlade. Iz Berlina su radili opet da osnaže Turke, da spreče ruski silazak u Carigrad. Ako je Hartvig radio u Beogradu da zbliži Bugare i Srbe, on je, sem slovenskih osećanja, u slozi ova dva slovenska plemena gledao i zalogu za ostvarenje ideala svih Rusa od Petra Velikog do Nikole II: Carigrad i Moreuzi, zaleđe sigurnosti protivu pangermanskih planova: Hamburg-Bagdad, koji su se u Velikom ratu ostvarili najpre a posle pri kraju propali. Nikola Hartvig je davao jaču potporu težnjama Južnih Slovena da se oslobode i ujedine, a na čelu njihovom je stajala nezavisna Srbija. Ne njegove spletke na Balkanu protiv Hapsburške monarhije, nego ideja oslobođenja i ujedinjenja svih Južnih Slovena u jednu državu, rušile su Austro-Ugarsku. Od Hartviga se nije moglo očekivati da radi za Austro-

Ugarsku; u ostalom, vremena Novikova davno su prošla. Austro-Nemci su od 1879 već stvorili u glavnome Savez protivu Rusije.

A general (1914 pukovnik) Artamonov?

Njega optužuju da je bio u tesnim vezama sa pukovnikom Drag. Dimitrijevićem-Apisom i da je sa njim utvrdio sarajevski atentat. Kako? Ruski glavni generalštab saopštio je Artamonovu poverljivo sadržaj razgovora na sastanku Vilhelma II i Franje Ferdinanda u Konopištu (12 juna 1914), a posle toga došlo je tobož do ove reči pukovnika Artamonova kad je čuo da je sarajevski atentat spremljen: „Marchez. Si l'on vous attaque, vous ne serez pas seuls!" Artamonov je ovo saopštio Hartvigu, a oba svojim starešinama u Petrogradu.

Cela ova optužba se ne zasniva ni na čemu nego na pričanjima ničim nedokazanim.

Artamonov je imao veze sa Drag. Dimitrijevićem, to je prirodno. Đeneralštabni pukovnik Dimitrijević je bio šef obaveštajnog odelenja u glavnom štabu srpske vojske. Artamonov je službeno morao imati veze sa njim; imali su ih i svi drugi strani vojni izaslanici.

Sastanak između cara Vilhelma II i Franje Ferdinanda bio je 12 juna 1914 u Češkoj u zamku Konopištu, atentat se dogodio 28 juna 1914. Ako je bilo kakvoga poverljivoga izveštaja o ovome sastanku, koji je pripremio graf Černin, poslanik Austro-Ugarske u Rumuniji i prisni poverenik biv. austro-ugarskoga naslednika prestola, a koji je trajao do 14 juna 1914, on nije mogao doći tako brzo do Beograda. Izveštaj je imao da prošeta i od Konopišta do Beča, od Beča do Petrograda, odavde do Beograda. Da je taj izveštaj stigao i posle pet šest dana pa bi bilo dockan, sarajevski atentatori su otišli u Sarajevo još krajem maja, a u Sarajevu oni više nikakve veze nisu imali sa Beogradom. Da je dakle i postojao takav izveštaj, on ne bi uticao na tok atentata. Izveštaja, međutim, nije bilo, niti kakvih god odobrenja ili neodobrenja iz Petrograda o tome ni za Hartviga ni za Artamonova. Da ih je bilo, pa svi bi njih prvo objavili, a naročito sadanji službeni dobošar moskovske vlade za diplomatske stvari carističke Rusije g. Pokrovski; jer to bi bio jedini i zaključujući dokaz o saučesništvu Rusije i Srbije, i neoborivi dokaz za odgovornost Rusije za rat.

I to nije sve. Ima još jedna činjenica koja danas rešava spor. Ona je u ovome. Pukovnik Artamonov nije primao nikakve službene prepiske od 13 juna do 22 juna 1914 iz Petrograda, a toga dana je pošao u Švajcarsku na dvomesečno otsustvo. Njega je zamenio njegov pomoćnik Verhovski, ali bez zvanične dužnosti, tako da od 22 juna 1914 do 28 juna 1914 kapetan Verhovski nije imao nikakve veze sa pukovnikom Dimitrijevićem; a da je ma šta bilo između ruskog vojnog izaslanika i pukovnika Dimitrijevića u atentatu, on bi morao imati najtešnje i svakodnevne veze. Jedno pismo Hartvigovo od 24 juna 1914 Artamonovu u Interlaken u Švajcarskoj, kazuje da se spremaju

na odmor i N. Hartvig, i njegov pisar Mamulov, i Pašić; „u Srbiji su počele agitacije za izbore i trajaće dva meseca..." „do sada nije bilo nikakvih naredaba iz glavnoga generalštaba za vas..."

Sve u svemu stajalo je ovako:

1) U septembru 1913 odlučeno je da Franja Ferdinand ide u Bosnu na manevre, 2) u januara i februaru 1914 izrađen plan za manevre i objavljen u „Az Est"-u, peštanskom listu; 3) u martu 1914 srpski list u Zagrebu „Srbobran" ima noticu o tome; 4) dotle nikakve veze između atentatora; 5) u aprilu i u maju 1914 atentatori Čabrinović i Princip imaju vezu sa poverenikom majora Tankosića M. Ciganovićem (koji, kao i atentatori, austriski podanik i Srbin); 6) nikakva veza između ruskih službenih i neslužbenih krugova u Beogradu i atentatora; 7) ruska politika na Balkanu ista kao i austro-ugarska, borba za uticaj na Balkanu; 8) ciljevi ruske politike, Carigrad i Dardaneli, kojima su protivni Nemci, Francuzi i donekle Englezi; 9) za ostvarenje tih ciljeva Rusija je mogla čekati još kad je čekala do 1914; 10) Rusija 1914 nije bila spremna za rat s Austrijom; 11) Austrija je u julu 1914 rešena bila da po svaku cenu ratuje protiv Srbije, znajući pri tom da će Rusija, na slučaj napada na Srbiju, i sama ući protiv Austrije u rat. Ova poslednja mogućnost je pretresana i utvrđena na sednici zajedničkoga ministarskoga saveta austrougarskih ministara u Beču jula 1914. I car, i vlade bečka i peštanska, i glavni generalni štab monarhije, bili su svesni mogućnosti rata sa Rusijom. A da je sa predumišljajem spremala rat da Srbiju uništi — ima mnogih i neoborivih dokaza iz razdoblja od 1904 do 1914.

Pored onih nabrojanih gore u ovome pregledu, ima i ovih: 1) Rad Dunavske monarhije prot.v Srbije od jeseni 1904 — od vremena srpsko-bugarskoga carinskog saveza — pa do 1908 (naturanje kupovine topova i železničkoga materijala iz austro-ugarskih fabrika, carinski rat, pritisak vojske da se 1905 ude u Srbiju, podbadanje Bugarske da napadne Srbiju 1907; ometanje reforama u St. Srbiji, rad protiv srpskog predloga za Jadransku železnicu 1908 itd.); 2) „antagonizam između Bugarske i Srbije je jedan fakat, u Bugarskoj veruju da put u Maćedoniju vodi preko Srbije, i sigurno je da će između Srbije i Bugarske doći oko Skoplja do strašnoga sukoba. Kad mi u tome sukobu pomognemo stvaranje Velike Bugarske na račun Srbije... u tome času mi možemo staviti ruku na ostatak Srbije. Tek tada ćemo imati sigurnu granicu kad se stvori Velika Arbanija pod našim protektoratom, kad Crna Gora ostane u prijateljstvu sa nama, kad Velika Bugarska bude naš dužnik". Tako je izlagao baron Erental političke namere Dunavske monarhije na Balkanu u memoaru za rusku vladu (avgusta 1914). Šef glavnoga austro-ugarskoga generalštaba je u tome međuvremenu pregovarao sa bugarskim vojnicima o granici austro-bugarskoj tražeći Niš i Moravu za Austro-Ugarsku; 3) U 1909 je sklopljen vojnički sporazum između Nemačke i Austro-Ugarske koji dopunjuje „Ugovor o Trojnom savezu od 1879,"

i u njemu se predviđa i „marširanje u Srbiju"; to je onda kad je Austro-Ugarska nameravala da preda kratkoročni ultimatum (mart 1909) i umaršira u Srbiju, pa je evropska diplomatija sprečila; 4) Austro-Ugarska je do 23 jula 1914 predala Srbiji tri ultimatuma; jedan da napuste Drač (1912); drugi da se udalje od Skadra (1913), treći da napuste neke strategiske tačke na arbanaškoj granici (1913). Četvrti je ultimatum onaj od 23 jula 1914 — koji je doveo do evropskoga rata; 5) Uslovi iz ovoga četvrtoga ultimatuma su naročito takvi da ih Srbija nije mogla primiti; ultimatum je međutim pravljen pre nego je istraga po sarajevskom delu dala dokaza da je službena Srbija u njega umešana; ali 6) i da je Srbija primila ultimatum u celosti, od početka do kraja, austro-ugarska vojska bi umarširala u Srbiju; 7) Austro-Ugarska je odbila sve sugestije ruske vlade da se austro-srpski spor reši mirnim putem; ona je odbila predloge srpske vlade da ovaj spor reše bilo Haški sud, bilo talijanski kralj, bilo pretsednik Švajcarskoga Saveza; ona je odbila predlog ruskoga cara da Stalni međunarodni sud reši taj sukob; ona je odbila predlog da ga nezainteresovane sile reše, Nemačka, Francuska, Italija i Engleska; ona je odbila da jedna evropska konferencija reši sukob; ona je odbila predlog Vilhelma II da okupira Beograd i okolinu kao zalogu dokle Srbija ne ispuni sve zahteve; ona je sve to odbila zato što je htela vojskom da uništi Srbiju; 8) Franja Josif I slagao se sa mišljenjem svoga načelnika glavnoga štaba da treba ući u rat „ne radi osvete za ubistvo Franje Ferdinanda, nego radi očuvanja monarhije i prestiža velike sile..." 9) Objava rata Srbiji od strane Bečke vlade izazvala je objavu rata Nemačke Rusiji i Francuskoj, i Belgiji, pa onda V. Britanije Nemačkoj, najzad Austro-Ugarske Rusiji; objava rata Srbiji 28 jula 1914 izazvala je svetski rat.

Prema ovim činjenicama:

a) stoji svesna namera Austro-Ugarske da ratuje, pa ma šta se dogodilo; b) stoji istina da je Nemačka hrabrila Austro-Ugarsku i nedovoljno energično zastupala mirno rešenje spora i da je i iz Berlina dat blankopotpis Beču da radi sa Srbijom što je naumio; c) stoji fakat napada i upada Austro-Ugarske u Srbiju; d) stoji fakat da je Austro-Ugarska sarajevski atentat uzela za povod da ratuje.

Predumišljaj Austro-Ugarske i napad i upad u Srbiju s oružjem obeležavaju Dunavsku monarhiju Habsburga kao prvog i glavnog krivca za svetski rat.

С. Постников
(Превела *Бранка Ковачевић*)

РЕЖИМ ПОКАЈАЊА

Недавно је умро у Москви комуниста Ларин, теоретичар из доба војног комунизма. Све главне комитете и центре те епохе, све до самог Непа, планирао је Ларин, бранио и теориски образлагао. Са праксом није имао никаквог додира и нимало није разумевао стварност привредног живота. Физички богаљ, он је седео у соби и «планирао», не обзирући се на то како се претварају у живот његови пројекти. Само једном 1919 год. потпуно неочекивано за самог себе открио је, изашавши на улицу, да скоро сва радна Москва ујутру пали цигарету од једне шибице и да су оне у Москви предмет луксуза. Међутим, по његовом плану главни комитет шибица морао би радити потпуно исправно.

Целокупну премудрост «војног комунизма» Ларин је позајмио из литературе о немачкој привреди за време рата. Живећи 1915—16 год. у Штокхолму упознавао се с књигама о привредном животу Немачке и слао у руске часописе своје чланке о тим питањима. (Види «Весник Европе» и др.). Али што је Немцима полазило за руком без обзира на њихова ограничена средства, то се није могло применити на Русију, а нарочито за време грађанског рата. И зато су поступно крахирали различити Ларинови планови и привредни системи, који теориски као да су били потпуно реално постављени. Живот је постајао све тежи и тежи, земља је сиромашила, дивљала и почела поступно да губи своје културне тековине. Тада је, као оправдање својих чудноватих пројеката, Ларин изрекао ову чувену фразу «да се совјетска власт бави *организованим снижавањем културе*».

Од тог доба прошло је више од десет година. За то време се у Совјетској Русији много изменило и много што-шта испробало; пошто је војни комунизам био одбачен, увели су НЕП; затим су га претворили у НЕОНЕП; напослетку, испланирали су «пјатиљетку», спровели кампању за колхозе и објавили, на 16-ом конгресу странке, да је земља ступила у период социјалистичког живота и, да би посрамили Троцког, «увели су социјализам у једној земљи».

Али поред свих тих успеха, организовано снижавање културе трајало је и даље. Луч лако заузима петролеумске позиције, које је овај напустио, сељачка пређа не види на свом путу конкурента и цвета, а плетени опанак од лике поносито се шета по

земљи. Туђе изношено одело и дроњци из Европе примају се као срећан поклон. У Русији се сви још хране по купонима, који осуђују становништво на полугладан оброк.

Много је било пројеката за снижавање културе, да се у сиротињи сви изравнају и да се цео живот сведе на један општи ниво. 1920 год. Ларин је израдио пројекат за уједначено упрошћено одело за све совјетске грађане, при томе није оставио на миру ни женску одећу. Биле су измишљене нарочите Ларинове сукње и блузе. Али материјална страна живота ипак се није покорила декретима. Она се може снизити до извесних граница, после тога даје чак и бољшевицима разумљиве сигнале да се даље не може, да треба попустити. У таквим тренуцима, у доба најсвирепијег војног комунизма, морали су се одбацити сви планови исхране и дати становништву специјални вагони за путовања у села ради набавке намирница. Може се навести много примера из те праксе у прошлости, али и у последње време опасност да се не изведе пјатиљетка на време као и потпуно подбацивање целокупног техничког изграђивања, приморали су Стаљина да објави борбу против *нивелисања и неодговорности радника за посао на коме ради*. «Краснаја Газета», користећи се Стаљиновим речима, изјавила је да је нивелација која се дубоко укоренила — *религија будала*, и зато се против ње треба најенергичније борити. А «Известија», централни свесавезни орган, налази узрок свих неуспеха у «декретно-директивном» начину вођења привреде у републици, заборављајући овога пута да су декрети и директиве основа целокупне бољшевичке диктатуре.

Економска страна живота сама тражи излаз из тог ћорсокака куда је заводе декрети и директиве, и сама указује путеве на којима треба тражити решење тешкоћа становништва и опасности по владу. Ма како да је једна власт порочна и претенциозна, ипак сам ток државног и привредног живота натерује је да попушта животу и да коригује своју политику. Данас сви привредни знаци показују да ће совјетска влада бити приморана да унесе корективе у свој привредни живот, биће приморана да из основа измени методе свога газдовања, иначе ће се целокупно гигантско изграђивање пјатиљетке разлетети у прах, а унутрашњи напори становништва као и милоински кредити не амортизују се ни у најмањој мери.

Али док су закони из области економског живота и материјалне културе толико јаки и разумљиви својом обавезношћу, да чак приморавају и бољшевике да не прекорачују извесне границе, да се заустављају у одређеним моментима и уздржавају у привредним експериментима, дотле изгледа да нема граница снижавања и нивелисања у области духовне културе. Овде и петнаест година после револуције на широко влада «религија будала.»

Шта се у ствари дешава у том погледу у Совјетској Русији?

Какви се процеси одигравају у социјалној психологији народа, и како се формира индивидуална психа човека? О свему томе можемо судити по посебним чињеницама и манифестацијама у колико се огледају у књижевности. На жалост, проучавањем социално-психолошких процеса у Русији не бави се ниједна научна установа. Док совјетска и заграничка научна друштва брижљиво прате економски живот СССР, изучавају га у свима детаљима и оцењују са гледишта општих закона економике, дотле ни у једној од најновијих социолошких студија не може се наћи проматрање и проучавање социјално-психолошких процеса који се одигравају у Русији, или бар појединих страна тих процеса. Међутим, поље за посматрање је огромно и једно од најинтересантнијих. Необичност прилика и револуционаран карактер доба заоштравају процесе социалног живота или их сасвим мењају да би напослетку створили неке нове појаве у земљи дотле непримећене. Позната је била у Москви само једна установа која се бавила питањима социално-психолошких процеса у револуционарној Русији. То је био институт социалне психологије професора Хвостова, који је неочекивано прекинуо свој рад 1920 год. после трагичне професорове смрти. Изучавање сеоског живота са гледишта новог поретка, започето под руководством етнографа Тана-Богораза, такође се брзо прекинуло. Ако се томе дода да је у Совјетској Русији искључена свака могућност слободног посматрања више или мање широког поља, услед свакојаких ометања научног испитивања, то ће бити потпуно јасна сва тешкоћа ма каквог тачног и правилног оцењивања текућих социално-психолошких процеса. На читав низ питања из те области, на која је с обзиром на друге земље лако одговорити, у погледу совјетске Русије може се само наслућивати, претпостављати или изводити закључак на основу усамљених чињеница или фабуле из руског живота, која се случајно прокрала у уметничкој књижевности.

Испитивача социално-психолошког стања совјетског света мора пре свега интересовати питање о грађанској свести и о осећању човечијег достојанства. Ми са стране опажамо да се у земљи одигравају масовни догађаји: избори за совјете, милионске демонстрације поводом свега и доношење на скупштинама разноврсних резолуција, најчешће са захтевом смртне казне, или отпора «хидри» светског капитализма. Али, наравно, да се поводом тога не сме говорити о слободном исказивању воље и народне свести. То се најпре може упоредити са војничким маршевањем или војничким поздравима.

Интересантно је нешто друго: шта се дешава са психом масе после многогодишње странкине диктатуре и немања политичке, привредне, а донекле и животне слободе. Apriori може се претпоставити да се као резултат свега тога изграђује масовна ропска психологија, са њеном обичном сапутницом — склоношћу за стихиске неорганизоване побуне. А у вези с тим

стоји, наравно, и опадање осећања и свести грађанске. Тако можемо претпоставити по историским аналогијама. Још пре рата могла се опазити неједнака психологија сељака у разним пределима и областима Русије. На пример, у Архангелској губернији и Сибиру, где никад није било сељачког ропства, сељаци су се увек одликовали независнијим карактером, већом самосталношћу и свешћу о личном достојанству, неголи сељаци из губернија где је у прошлости било сељачког ропства. У том погледу могло би се навести много занимљивих примера из живота и једних и других сељака. Међутим, сад је сва Русија, без изузетка, стављена под општу пресу, закована ропством своје врсте.

Шта се дешава у души народа под том пресом? Кад нема слободе штампе у најелементарнијем смислу те речи, тј. кад се не могу штампати, не само слободне свакодневне новине, већ ни научне књиге, ни уџбеници, ни уметничка литература у духу који не одговара непосредно интересима владе; кад су потпуно онемогућене слобода збора и удруживања; кад се врши притисак на свако исказивање мишљења које би било опречно погледима водећих кругова; кад не постоји ни најмањи наговештај самоуправе, кад потпуно господари протекција како у странци тако и у држави и општинама, кад је потпуно отсутна неприкосновеност личности и стана; кад су судови партиски и кад претежно влада административно решење, чак и у смртним осудама; кад је апсолутно немогуће удесити свој домаћи, лични живот изван грубе материјалне зависности од власти, кад шпијунска репресивна политичка управа (ГПУ) врши притисак на све стране човечијег живота — *какав се човек може створити под таквим режимом?*

Француски књижевник Ромен Ролан, енглески Бернард Шо и руски Горки, а с њима и велики број образованих људи Европе и Америке тврде да, без обзира на све то, совјетски режим ствара најслободнијег човека у свету, да је Русија на путу ка најслободнијем људском заједничком животу. Аустриски социјалиста Бауер изјављује да се и путем насиља, путем гажења свих освајања човечанства у области слободног духовног личног живота може доћи до социјализма, премда он одбацује тај пут за европске социјалисте.

На жалост, нико од заштитника совјетског режима не иде даље од голих изјава о преимућствима тог режима над другима, и ми ни до данас немамо ниједан научни рад, ниједне књиге, који би показали како бољшевици формирају психологију слободног човека и шта они и њихови заштитници подразумевају под слободним социјалистичким режимом. Могло би се навести много чињеница које баш говоре обрнуто; тј. о формирању ропске а не слободне психологије. Такав материјал налази се у књигама свију и «невозвращенаца», и странаца који су посетили Русију и опозиционара троцкиста. Али

сву ту грађу бољшевици и њихови пријатељи сматрају као једнострана и необјективна сведочанства која зато не могу послужити као материјал за изучавање психологије руских грађана.

Али, ако немамо такве грађе коју би сви признали за објективну и неопходну при доношењу суда о психологији широких народних маса под совјетским режимом, зато имамо богат веродостојан материјал из живота и психологије људи из саме комунистичке странке. А та посматрања обухватају више од два милиона људи и разуме се да могу донекле говорити о карактеру утицаја режима на саму срж комунистичке странке, јер се у странци примењују исти начини као и у целој држави.

Комуниста нема нарочите привилегије ни у слободи мишљења, ни у свом људском достојанству, а није ослобођен опасности да буде подвргнут истим репресалијама, којима се подвргава и обичан совјетски грађанин. Истина, врхови комуниста, назовимо их племићима совјетског режима имају читав низ материјалних и административних привилегија, али више ништа. И док су се старорежимски руски племићи у своје време осећали као први грађани у смислу духовне и интелектуалне независности, дотле комунисти племићи више него ико други боје се да испоље баш ту своју независност.

Основна црта целокупног живота комунистичке странке јесте централизам доведен до крајњих граница. Постоји потпуна отсутност свог личног мишљења, организованог стваралаштва и уопште ма какве самосталности или иницијативе. Напротив, у сталном страху од оптужбе за скретање од генералне партиске линије извршују се све директиве центра до апсурда. До данас је уобичајено да само директиве центра и чланци листа «Правде», централног органа комунистичке странке (ВКП), морају руководити целокупни рад комунисте. У вези са тим недавно се створила ова анекдота. Ћелија службеника листа «Правде» донела је резолуцију о непартиском и буржоаском карактеру предавања књижевника Пиљњака, чија је садржина била недавно његово путовање у Америку. Резолуција је била штампана у новинама... И на основу тога у унутрашњости су месни партиски чланови почели да забрањују уопште свако Пиљњаково предавање. Морало се издати специјално објашњење, да резолуција поменуте ћелије нема обавезну моћ за целу партиску провинцију.

Али ми овде због ограниченог простора нећемо претресати целу комунистичку странку, већ ћемо сконцентрисати пажњу само на њене врхове, јер за њену карактеристику и сама «Правда» пружа неоспоран и богат материјал. Треба само прегледати «Правду» за време Стаљинове диктатуре, па да се добије потпуна слика обезличавања целокупног интелигентског врха странке и централног комитета. Чудновата је комунистичка природа! За њу не постоји гаранција одржавања човечијег до-

стојанства, кад је у питању власт или привилегован књижевни положај. Како мора бити прекаљена, изгледа, у свом револуционарном поносу Љењинова гарда старих бољшевика. Године напорног илегалног рада за време старог режима, године тамновања и прогонства, сјајан успех октобарског преврата и победе у другом грађанском рату — требало би да даду људе несаломљиве воље и убеђења. А шта у ствари видимо? У току низа година одиграва се потпуна духовна и морална капитулација пред необразованим, примитивним, али јаким Стаљином. Прво су се предали Зиновјев и Камењев са својом целокупном петроградском и московском околином. Затим су следовали Томски, Риков и Бухарин са многим комунистима привредницима и мање истакнутим политичким фигурама. А такви, као што су Подвојски, Невски, Стеклов, Циперович, Луначарски и други, који су некад били поред Савета Народних Комесара, сад су преобраћени у потпуно ништавило и сведени на положај слуге. На положај слуге исто су тако осуђене и званичне фигуре, као што су Калињин, Енукидзе, секретар ВЦИК-а, и многи други познати стари бољшевици. Једно карактеристично својство тог Стаљиновог, заиста источног режима јесте то што је обарање и слабљење свих тих група вршено помоћу њих самих, поступним редом, приликом чега су сви били искоришћени за обарање Троцког и његових привржсника. У последњој својој књизи «Стаљинова школа фалсификата» Троцки износи и потврђује документима целу историју борбе против троцкиста. Између осталог, тамо је наведен и исказ самог Зиновјева и Камењева, палих у немилост, о томе како су они у свје време пристали на Стаљинов предлог да заједно воде за себе саме неправилну и лажну политику против Троцког. То су сами морали признати Троцком, кад су покушавали да се заједно са њиме одупру Стаљину, који је на дневни ред био поставио уништавање Зиновјева и Камењева.

Доцније су Риков и Бухарин ипак помогли Стаљину да уништи Зиновјева и Камењева. И напослетку, помоћу осталог свог апарата Стаљин се разрачунао са Бухарином и Риковом. Сви најистакнутији радници и вође странке били су лишени свог ореола безгрешности и сведени на положај колебљивих и лутајућих партизана. Поводом сваког збаченог ауторитета раскопали би се лични архиви и износио досије, који би Стаљин благовремено спремио. У њему би се помињали греси несрећне жртве из целог партиског живота. Али сад се не ограничавају само на то. Један од нових неизоставних квалитета сваког комунисте, не говорећи већ о обичном грађанину, мора бити стална припремност за покајање и самошибање. Нико не може знати да ли нагиње десно или лево, зато је сваки комуниста обавезан да се покаје ако му то нареде. Ни саме вође нису поштеђене тог понижавајућег шибања и изобличавања; без обзира на све њихове заслуге, они су обавезни да сами себе немилосрдно

шибају, називајући себе помагачима контра-револуције и јавно да признају сву истинитост и ленињски начелну доследност садашњег централног комитета, *који води вођ странке, друг Стаљин*. Треба додати да се Стаљин не задовољава само једним кајањем; он натерује бивше вође да се приликом сваког дозвољеног јавног наступа више пута понови то шибање, кајање и оптуживање самог себе за контра-револуцију. Може се замислити колики сад ауторитет уживају људи из врхова странке у широким комунистичким масама и ванпартиској средини.

После разрачунавања са комунистичким звездама првог реда, Стаљину је врло лако било да претвори у послушне робове и партиске људе другога реда, тим пре што их је судбина усамљених опозиционара који се нису покајали морала да поплаши, пошто су већ навикли на власт. Стаљин немилосрдно, као источни сатрап, кажњава непослушне и охоле.

Бљумкин, један од учесника атентата на Мирбаха, био је стрељан без суда и ако је био један од најчувенијих чекиста, без обзира на његове заслуге ипак је био стрељан због односа са Троцким. Опозиционаре-троцкисте који се нису покајали држе у најтежим околностима тамновања и прогонства. У својим билтенима ван Русије Троцки пише да је царска тамница према Стаљиновој неупоредиво боља. Бивши париски посланик Раковски, због тога што се није покајао, био је болестан прогнан у удаљено сибирско сеоце. Рјазанов, који тек што је прославио своју шездесетогодишњицу и био проглашен поводом тога за *првог и најзаслужнијег теоретичара марксизма*, зато што није пошао Стаљину на поклоњење, збачен је са свих својих положаја и послан у провинцију, а његово тумачење Маркса огласиле су као из основа лажно баш оне научне установе које су му недавно слале поздраве и честитања и чествовале у припремању јубиларног зборника, огромне књиге похвалних чланака, посвећених томе лажном учитељу, који није хтео да се покаје.

Зато су покајани грешници и они који поштују ауторитет Стаљина, бивше присталице Троцког, као Радек, враћени из Сибира и поново придодати власти. Истина, они су стално на конопцу и жиг заблуделих никада не силази са њих; њих најчешће искоришћавају за полемику и идејно дисквалификовање њихових бивших једномишљеника. Али Стаљин као и сваки сатрап не ограничава се само на захтев потпуног признавања његове власти и ауторитета. Он тражи више. Историја нас учи да су погранични деспоти увек са државном влашћу спајали у себи и свети ауторитет, они као да беху претставници божанства на земљи. За комунисте је религиско учење замењено «једином научном» теоријом марксизма и ленињизма. Не постоји никаква друга теорија, која би добила такву могућност за своје израђивање и примењивање својих метода у свим гранама људског знања, какву је добио марксизам у огромној и богатој Русији.

Да би он могао цветати, насилно су били прекинути радови свих научничких снага које нису признавале марксистичке методе. Марксистима се дају многобројне државне научне установе за разрађивање њихових теорија, дају се неограничени кредити, и целокупно младо научно поколење државе обавезно је да служи само марксизму.

Такав положај у држави могла је у прошлости заузимати само религија. Данас у Русији филозофија, социологија, историја, политичка економија, критика, уметничка литература, економска географија па чак и математика — све те науке морају бити марксистичке. Тврдећи то, ми ни за тренутак не дозвољавамо претеривање оног што се данас одиграва у области науке у совјетској Русији. Сада тамо најозбиљније доказују да и математика мора прећи на марксистички колосек. Један од оснивача и теоретичара формалне методе у руској теорији књижевности, Виктор Шкловски, да би уопште спасао свој књижевни рад, морао се изненада разочарати у својој методи и убедити се у истинитост марксистичке методе у изучавању књижевности. Остали формалисти морали су заћутати и нису смели да запитају свог бившег једномишљеника, какви су га аргументи натерали да промени своје убеђење и да одбаци формалну методу. Идеалиста филозоф Блонски, који је написао дисертацију о Плотину, претвара се сасвим неочекивано у присталицу дијалектичког материјализма. Симболисте и декаденти, да би протурили у штампу своје успомене, праве реверансе марксизму. Уопште, може се навести много таквих жалосних примера.

При таквом свезначућем и апсолутном положају марксистичке теорије у држави, апсолутно је немогуће обићи неприкосновени ауторитет, и ако не баш божанског карактера, али у сваком случају који изриче аксиоме неподложне расуђивању. Недавно је Луначарски изјавио да је *највећи безобразлук мислити да је Љењин могао да нешто не предвиди*. Стаљин је у другој прилици рекао да је оно што је изрекао Љењин аксиома, која не подлежи расматрању. Али то су били ауторитети у прошлости. Сад је потребан такав ауторитет за савременост, иначе би схватање Марксове и Љењинове теорије у примени на стварност могло да изазове различито мишљење и скретања. То је Стаљин врло добро разумео и одредио је себи линију владања, чију аналогију треба тражити у историји религије и цркве. У извесном стадиуму свога развитка свака црква, да не би пропала од различитог схватања верских питања, налазила је такав ауторитет овде на земљи, а не на небу, који би својом речју, својом влашћу прекраћивао сва препирања и угушивао незванично тумачење питања. Иста је судбина додељена и бољшевичком марксизму, у колико он претендује на искључиви положај. Стаљин је то схватио и смело је узео на себе улогу пророка, непогрешивог теоретичара и тумача Маркса и Љењина. У колико је претходно било извршено идејно уништавање свих других Љењинових сарадника, који су

такође могли претендовати на правилно тумачење љењинизма, у толико је то Стаљиново произвођење у чин јединог теоретичара прошло потпуно без препрека, као природан завршетак процеса политичке и духовне диктатуре. Сада се уз имена Маркса и Љењина стално и равноправно додаје и Стаљиново име. Навикли смо већ на стално именовање Љењина генијем; сада и Стаљиново име чешће прати епитет генијални.

Као што су непогрешивост васељенских сабора прогласили сами ти сабори у формули: «изволело се нама и Духу Светоме», као што светост и непогрешивост римског папе завео сам папа, као што исто је и Стаљин сам прогласио свој ауторитет који је цела странка признала.

Сад ниједан чланак није без позивања на речи «друга Стаљина». За филозофске и књижевне радове узимају се као епиграф вођине мисли, све полемике се прекраћују на једну реч одозго.

У ствари, и овде се дешава исто организовано снижавање културе, како је то Ларин згодно назвао. Целокупно теориско марксистичко мишљење снижено је до нивоа примитивног и необразованог Стаљина. Док је Петар Велики дејствовао батином да би растресао бојарску инертност, дотле Стаљин својом батином удара по свим комунистички главама, које су ма колико више од њега. Одатле и потиче то приклањање главе, оно масовно покајање комунистичких теоретичара и писаца уопште, које видимо на све стране.

Као се филозоф Деборин, њему следују старци, заслужни бољшевици Богданов, Керженцев, и други. Сузе лије за своје историске грехе страшљиви Јарославски, а за њиме се као цела гомила обичних историчара, спајајући често своје покајање са оптуживањем непокајаних. Један такав тип из њихове средине приликом кајања изјавио је да чак ни у госте неће ићи онима са којима је грешио у теорији и бавио се «клеветничким грактањем».

Или један други пример покајања и личног шибања, са којим књижевни критичар Јермилов иступа у штампи: «У моме реферату било је најгрубље меньшевичко извртање... То извртање одликовало се, између осталог, страшном неписменошћу... Моја груба, ружна и недопуштена погрешка остала је три године неоткривена, на моју срамоту и срамоту целе наше критике. Три године нико није збрисао одвратну мрљу...»

Очигледно је само да у «слободној» комунистичкој држави човек доведен до вртоглавице од очајања, почиње да пише да сам према себи осећа одвратност, да га потреса његова лична неписменост и теориска недоследност у прошлости.

Зар се исто тако не каје и прост човек ударајући се у груди прве недеље великог поста понављајући за свештеником речи покајања. Ништа неће бити чудновато ако ускоро бољшевици натерају људе да уместо јуначких, дрских револуционарних песама запевају нарочите покајничке црквене каноне. И тако је

Горки на првој скупштини безбожника предлагао да се позајме црквени напеви, и само да им се додаду њихове бољшевичке речи. (Види стенографски записник I скупштине безбожника).

Понекад се дешавају чудноватe и смешне занимљивости под утицајем те покајничке психозе. У часопису «Књижевност и уметност», који излази у Москви, био је објављен чланак у коме као да ништа није било јеретичко, само су хвалили Демјана Бедног. Још од Љењина било је уобичајено да се Демјан Бедни ставља ако не баш изнад Пушкина, а оно бар ни испод њега, зато је уредништво без страха пропустило тај чланак. Одједном сасвим неочекивано чује се крик у «Правди» поводом тог чланка. Тамо се износило да се мора већ учинити крај прекомерном хваљењу Демјана и његовом противстављању првом пролетерском писцу, Горком. Пет дана после тога у «Правди» се појављује писмо Динамова, уредника часописа «Књижевност и уметност», у коме се каје за своје скретање и обећава да ће исправити погрешку. Јадник, тек је тада дознао да је Демјан у немилости код Стаљина и да га треба грдити, а не хвалити.

Још се боље показао књижевник Фадејев, уредник часописа «Краснаја Нов». У том часопису биле су објављене сеоске цртице («Сиротињска хроника») од Платонова, једног од најбољих писаца те врсте књижевности. У потпуно невиним цртицама ревносни истраживачи нашли су огрешење о генералну линију. Фадејев и сам добар белетриста, моментано се предао и већ у следећем броју часописа написао је чланак против Платонова, називајући његове цртице «Газдинском хроником», а за себе самог молио је надлежне да га «примерно казне», како не би и у будуће грешио. Тешко је наћи још један пример таквог покајања и молбе за сопствено шибање, не само у историји руске већ и светске журналистике.

Познати совјетски песник Н. Безимјански, не збуњујући се, јавно осуђује своје погрешке учињене у књижевној политици. Даље оптужује и своје бивше једномишљенике који су се рђаво покајали: «сматрам за потребно да подвучем» вели он, «да другови Горбачев и Родов не само што и даље онемогућавају мој рад, са њима, већ отежавају своју кривицу пред пролетерском књижевношћу још и тиме што ни до данас нису потпуно осудили своје учињене погрешке».

Најмањи захтев окривљених за критику мање или више основану на реалним чињеницама од стране чувара чистоте генералне линије, изазива у «Правди» још већу огорченост. Недавно су «Књижевне новине» поводом повика на њу писале: «свака помоћ која нам се укаже, нарочито од стране новог филозофског војства, неће изазвати с наше стране никакво противљење. Али онда би то требала да буде критика која макар и најмање познаје ствари, а не критика човека који је читао Хегела и познаје само погрешке Деборинове школе и на основу тога сматра се позваним да иступи у улози врховног судије. *За то је*

потребно бар најелементарније познавање ствари у коју се трпа». Лист «Правда» подвлачи последњу фразу и негодујући узвикује: «шта вреди само стил: «трпати се». И такав племенити гњев видимо на странама «Правде», која је тукла све рекорде у грдњи...

Није чудо што сви изобличени и не покушавају да се бране, већ само захваљују својим нападачима и егзекуторима. Орган централног комитета белоруске комунистичке странке «Звезда» објављује своје покајање због скретања у лево и свечано захваљује «Правди» за изобличавање.

Ко врши та изобличавања? Имена овде не значе ништа. Најчешће чланке изобличавања потписују три, пет, а некад и више потпуно непознатих људи. Сви ти Митини, Јудини, који нападају филозофа Деборина, некакви Новићи и Иленкови, напослетку непознати г.г. Анчарови, Атрофјани, Блинови, Суворови и сви остали безбројни егзекутори нису се ничим истакли ни у науци ни у књижевности, нису показали «елементарно познавање ствари «у коју се трпају», али усрдно испуњавају задатак обарања глава, које су ма и најмање више од Стаљинове.

У последње време главна борба се води на историском фронту. Марксиста Слуцки написао је чланак у часопису «Пролетерска правда» под насловом «Бољшевици о немачкој социјал-демократији у периоду њене предратне кризе». Стаљин је решио сам да се расправи са «скретањем» писца, те је послао уредништву часописа писмо у коме окривљује Слуцког за тврђење да Љењин није довољно оценио опасност централизма у Немачкој а и уопште предратној социјал-демократији, т ј. није довољно оценио опасност скривеног опортунизма. А и самој редакцији Стаљин је управио низ гњевних укора: «а ви, уместо да жигошете тог новорођеног историчара као клеветника и фалсификатора, упуштате се с њиме у дискусију и трибуну... Питање Љењиновог бољшевизма не сме се претварати у предмет дискусије...»

Само уредништво још пре Стаљиновог писма признало је своју погрешку, о чему је послало своју изјаву у централни комитет бољшевика. Ублажен том изјавом Стаљин пише даље: «То је, наравно, добро, без обзира што је изјава уредништва дошла са *великим* задоцњењем. Али ви у својој изјави допуштате нову погрешку, износећи да сматрате да је политички крајње актуелно и потребно даље разрађивање на странама «Пролетерске правде» целог круга проблема, везаних узајамним односима бољшевика и предратне друге Интернационале... Ви нас вучете натраг, покушавајући да претворите аксиому у проблем који подлежи даљем разрађивању. Зашто то. На основу чега... Доста чудноват либерализам, спроведен на рачун крвних интереса бољшевизма». Успут је Стаљин, називајући уреднике трулим либералима, изобличио још два историчара марксисте, Волосевића и Јарославског.

Пошто им је сам диктатор тако подвикнуо, уредништво се сасвим предало и одрекло свих «актуелних и неопходних разрађивања». У истом броју часописа, у коме је изашло Стаљиново писмо, уредништво доноси на најистакнутијем месту признање као и критиковање свих својих погрешака и изјављује да су Стаљинове опсервације *потпуно тачне*. Та лака Стаљинова победа на историском фронту у толико је лепша што је Централни комитет за уредништво «Пролетерске правде» изабрао тако заслужне историчаре бољшевике као што су: Ољмински, Лењинов помоћник по бољшевичким уредништвима ван граница Русије, затим Адоратски, Савељев и други. Док се сам Стаљин у обрађивању историје странке није до данас ничим показао. Није чудо што су сви мање познати историчари пали на колена и почели да се кају за учињене и неучињене грехе, уједно потказујући и друге, сигурно ради навелисања у греховима. Например, комуниста Никитин, један од сарадника «Историје ВКП», која излази у редакцији Јарославског, моментано после Стаљиновог писма признаје своја *«чудовишна троцкиевска преувеличавања»* и обавезује се да ће се у будуће борити са контра-револуционарним троцкизмом, опортунизмом сваке врсте као и са трулим либерализмом. Али уједно не заборавља да поткаже и свог колегу Ељвова.

Потпуно непознати Петров, после Стаљинвог писма толико се осмелио да критикује «Историју ВКП», од пре три године, што се раније не би усудио ни да помисли због близине Јарославског странкиним врховима. А сам Јарославски, тај обично разметљиви и вулгарни изобличилац других, уплашио се и узео облик Магдалене покајнице, после чега је добио опроштај озго. А несрећни Слуцки, затрован и одасвуда истеран, остављен од свих колега међу којима се није нашао јунак да се заузме за њега или да га бар морално подржи, свршио је живот самоубиством. Не мислимо да би се под таквим режимом у одређеном кругу комуниста могао наћи човек који би теориски могао да иступи са одбраном Слуцког, али изгледа нам да је из човечанских побуда неко од њих могао отстранити револвер од главе Слуцкога.

То опадање научног нивоа, макар и у теорији марксизма, мора да се оцени као симптом општег опадања културе. Специјалисте би требало да извиде шта се у том погледу ради у разним областима науке. У свакој науци, а нарочито у хуманитарним наукама, могу се навести стотине поражавајућих примера обезличавања људи од науке и принуђавања под претњом неписмених екзекутора да се одричу својих научних убеђења. Као закључак навешћу један сјајан пример, о коме је већ у иностраној штампи говорила Е. Кускова.

У Тифлису је комуниста Геленава прочитао реферат са темом «Против идеализма у Совјетској Грузији». У ствари то је био суд против четири професора тифлиског «Института

совјетског изграђивања и права» — Сургуладзе, Нанејшвили, Цапаридзе и Вачајшвили. Референту су се придружили, као тужиоци још и комунисти Долотчиков и Лесовски, при томе су јавно признали да радове оптужених професора нису читали, јер не знају ни грузински ни немачки језик, на којима су ти радови написани. Али им то ипак није сметало да оштро заједно са Геленавом нападну оптуженике због немарксистичког начина мишљења у теорији права, и да захтевају њихово уклањање од предавања и избацивање њихових уџбеника из употребе. Оптужени су доказивали да сви тужиоци па чак ни Геленава нису читали критиковане радове, а ако су и прочитали, да их нису разумели и да су критичари сувише млади да критикују старе учитеље. Осим тога, указивали су на то да марксистичка теорија права не постоји и зато је они нису могли износити на предавањима.

Резолуција, донета после дискусије захтевала је неизоставно уклањање професора са катедре или «одрицање од својих реакционарних теориских гледишта» као и замењивање целокупног збира њихових погледа једним јединственим марксистичким схватањем.

Премда су се оптужени држали храбро за време дискусије, после извесног времена у институт је стигло покајање професора Сургуладзе: «Књига — Gewalt und Recht, коју сам написао 1923 год. не изражава погледе којих се ја придржавам у питањима државе и права. По свом основном мишљењу сматрам тај рад за антимарксистички и *зато данас уопште не делим то мишљење исказано у књизи*».

Ускоро је стигла и друга изјава. То се професор Вачајшвили опширно каје за своје грехе и завршава обећањем: «прекоревали су ме тиме што ни до данас нисам написао марксистичку теорију права. До сада нисам имао те могућности, а ове школске године обавезујем се да ћу извести тај посао».

Чудан режим, чудновата совјетска држава. Режим под којим солидни научници, не више млади, после 24 сата, под притиском критике и претњи неписмених лица мењају своја убеђења, одричу се својих научних радова и књига. Режим под којим се као најпохвалнија особина грађанина, научника, публицисте и друштвеног радника сматра ропско слушање власти, покајање или одрицање од сваке личне мисли. Зар је могуће да браниоци тог режима, у лицу Бернарда Шоа и Ромена Ролана стварно сматрају тај режим за најслободнији?

Укажите ми још један такав режим под којим би се сви судски процеси састојали само из самооптуживања окривљених, из признавања најтежих непостојећих преступа и из потказивања својих најбољих другова и колега у раду. Зар није достојна проучавања, са чисто психолошке и патолошке стране, чињеница признања оптужених на међшевичком процесу да је Абрамовић долазио у Москву, и да су се они састали с њиме.

што у ствари није било, кад је такво признање затребало власти и ГПУ ради стварања процеса?

У којој другој земљи оптужени почињу свој говор негодовањем због многостране клевете поводом њиховог тешког тамновања, кад је за њих у ствари тамница била санаторијум и најбоље место где су они могли да схвате сву нискост и преступност својих поступака?

Значи да је совјетска тамница у буквалном смислу те речи завод за поправку. Који би други режим то постигао? А у ствари то су заплашени и утучени људи који се бране од смрти. Где ће се, напослетку, наћи такав уредник у Европи који би захтевао примерну казну за себе због чланка неугодног властима?

Треба мислити да ће у блиској будућности нови успеси Стаљиновог режима бити добровољни долазак грађана у затвор ради одлежавања апсе, чим сами осете своју кривицу, која заслужује такву казну.

У ствари, без хиперболе и претеривања може се рећи да постоји нека унутарња логика, инерција кретања и мировања у ропској психи совјетског човека. Петнаестогодишње мучење и тренирање већ се осећа. Источни режим толико је разврат'о психу најширих кругова да их је лишио моћи противљења: човек се психолошки не може више да заустави на оном месту одакле не би морао да се помера.

Вештачки процеси против саботера по некад су превазилазили очекивања власти: оптужени су били толико ревносни у смешним самооптужбама, да их нису могли зауставити, и понекад би се створила потпуна конфузија за власти.

А ако узмемо друге примере, из друге области, можемо опазити исте ствари. Ни најмање није био приморан московски Художествени театар на челу са Качаловим и Станиславским да захтевају смртну казну за инжињере. Сви ми добро знамо те руске уметнике, и не можемо веровати да су они баш тако желели ту смртну казну. А да су Качалов и Станиславски одрекли да даду свој потпис на ту гнусну резолуцију, шта би изгубили? У сваком случају мање неголи сад.

Ту је очевидна чињеница социјалног психолошког обољења. А узмимо књижевничку средину. Совјетски писци спустили су се испод нивоа на коме би могли да се задрже по свом општеграђанском и професионалном положају. Јадни Пиљњак одрекао се два своја боља дела и назвао себе клеветником зато што је испричао истину о Фрунзеу. Многообећавајући и даровити Леонов у својој усрдности претседника савеза књижевника, прекорачио је све границе допуштенога, кад је по своме таленту и положају могао то да не чини.

И многа, многа имена, које не вреди ни помињати, спустила су се много ниже него што су морала. Па чак и комунист Фадејев, даровити аутор «Пустоши» и уредник «Красне Нови», могао се ограничити у покајању свог уредничког греха, а не

да одмах откопчава одело за васпитно шибање. И зар се Горки, који је под утицајем злобе на емигрантску штампу која га је изобличавала написао свој познати чланак «Ако се непријатељ не предаје, треба га уништити», није могао да заустави и да не издаје поново тај свој доиста канибалски и клеветнички за руске специјалисте чланак у три хиљаде примерака. Он је лако могао нечим другим да преотме фаворитство Демјана Бедног код Стаљина, господара земље.

У совјетском, комунистичком друштву, нека је и без класа, одиграва се борба за опстанак, као и у сваком другом друштву. Диктаторски, суров карактер тог друштва израђује своје начине борбе. Да ли се у тој борби ствара слободан, независан, од иницијативе човек? Из примера интелектуалног дела совјетског друштва ми то не видимо. Значи да су покајање, потказивања и свемогуће мимикрије неопходна форма совјетске борбе за опстанак. Најдрагоценије што постоји у човечијој личности — тежња ка слободној мисли, у совјетском се друштву убија као контра-револуционарно и непријатељско начело.

Наравно, тамо негде у потаји, нагомилава се револт против тог ропства, против подјармљивања слободног човечијег духа. У комсомолу, у сељачкој омладини, чак око цркви и секти подижу се нове снаге, које се по самој њиховој природи никако не могу утерати у убоги духовни оквир стаљинизма. У борби за опстанак они ће бити јачи од историски већ истрошене снаге, коју претстављају комунистички врхови. Али одмах треба рећи да се још ни до данас не опажа та побуна. За петнаест година своје власти бољшевици нису чинили никакве уступке, и што даље, све су јаче притискали своју пресу. Ако су на фронту исхране морали да отступе од својих планова и да пропусте вагоне за намирнице, као и пошиљке, то на интелектуалном, духовном фронту ништа их неће натерати да отступе од издавања гладнога оброка.

Зар и на том фронту треба очекивати Кронштатску побуну?

Д-р Алексије Јелачић

ВЕЛИКИ МАЈСТОРИ РУСКЕ КЊИЖЕВНЕ КРИТИКЕ и СОЦИЈАЛНЕ МИСЛИ

1. БЕЛИНСКИ (1810—1848)

Кроз две године навршиће се прво столеће руске књижевне критике. Као почетак новог доба у историји ове критике сматра се појава великог чланка Белинског «Литературные мечтания» («Књижевна маштања»), објављеног у московском часопису «Молва» (бр. од 21 септембра 1834). И пре тога појављивали су се у руским часописима критички чланци и расправе и библиографске белешке, али тек са појавом Белинског ствара се руска критика, као нарочита књижевна врста и то са врло оригиналним и занимљивим особинама, са дубоким утицајем, не само на књижевност и уметност, него и на сав народни и јавни живот. Карактеристична особина критике Белинскога, као и каснијих великих руских критичара, које ћемо приказати у овом низу наших расправа (Доброљубов, Чернишевски, Аполон Григорјев, Писарев, Шелгунов, Михајловски) јесте *социјална* садржина њихова и преовлађивање етичких и опште филозофских интереса. «Књижевна маштања», вели одличан познавалац Белинскога и аутор једне од најбољих, и ако донекле већ застареле књиге о њему, знаменити руски историчар књижевности и слависта, академик Александар Пипин, учинила су велики утисак; и потпуно оправдано. *Од тада почиње прелом у руској критици*. Овде се критика први пут јавила као свестан и искрено осећан систем мишљења, која се нису ограничавала само на област естетских појава, него су се простирала далеко изван граница те области, обухватајући живот друштва у целини. И пре Белинског сусрећемо се у нашој књижевности са примерима уметничког разумевања и озбиљних филозофских погледа; — али пре Белинског у руској критици још није било такве савршености у систему погледа, такве снаге уверења, такве искрености осећања.[1]) «Критичка делатност Белинског,

[1]) А. Н. Пыпинъ, Бѣлинскій, его жизнь и переписка, прва св., стр. 91; цитирам по првом издању, Петроград 1876, јер ми следећа издања нису била приступачна.

пише Пипин на другом месту[2]), поклапа се у чудноватој паралелности са главним *појавама ондашње* лепе књижевности... Критика је напуштала теориске апстракције чисте уметности ради обрађивања њене друштвене садржине. Ово последње гледиште, с којег је полазио Белински, а које се подвргавало толиким нападима од стране присталица «уметности ради уметности» било је потпуно доследан закључак његовог личног развоја и еволуције саме књижевности: ми нећемо наћи у овом гледишту ничег изузетног, ако га упоредимо са идејама које су на крају оног доба постале заједничка мисао свих најбољих људи на челу наше просвете.» Ове Пипинове речи врло лепо карактеришу и Белинског, и општи развој, као и тип, руске књижевне критике XIX века и могу да врло згодно послуже као мали увод у наш преглед *великих мајстора руске критике* и расправе о самом Белинском.

1

Белински, као и друга два велика руска критичара, Доброљубов и Чернишевски, пореклом је из свештеничког сталежа. Његов деда по оцу, отац Нићифор, био је парохиски свештеник у селу Белини Доње-Ломовског среза Пензенске губерније. Отуд и презиме Белинских. Отац Нићифор био је познат као човек веома карактеран и аскета. Породица Бељинских била је многобројна, а отац критичарев, Григорије, по свршеној богословији, студирао је медецину у Петрограду, и године 1809 постављен је за војног лекара у балтичку морнарицу. Исте године оженио се ћерком једног официра те морнарице. Брак, у којем се родило неколико деце, иначе је био веома несрећан: жена је замерала своме мужу свештеничко порекло, а страдала је од његове плаховитости и жучне иронije. Често је између супруга долазило до страховитих свађа. Критичар је био прво дете, рођено фебруара године 1810, према другим вестима 30 маја исте године. На крштењу је добио име Висарион (у књижевност је ушао са надимком «неистовыи тј. бесни Висарион». Кумовао му је, разуме се преко изасланика, велики кнез Константин, ондашњи престолонаследник. Ово високо кумство није касније донело Висариону никакве користи. Године 1816 Белински-отац напушта службу у војној морнарици и прима се за среског лекара у родном крају, и то у варошици Чембар. Ту почиње прави мукотрпни живот Д-ра Белинског у средини која није одговарала ни његовом племенитом карактеру, ни његовој високој интелигенцији. Плата му је била мала, мито Белински није узимао, праксу је скоро занемарио. Моралне и материјалне прилике биле су, према томе, веома лоше. Напредовање у служби, управо у рангу, ишло је веома споро.

[2]) Op. cit. стр. 5.

Тек кратко време пред смрт (1832) Д-р Белински је био унапређен у чин «колешког асесора», што је одговарало мајорском чину у војсци. Овај чин је у то доба давао наследно племство. У кући јадног Д-ра Белинског настало је онда велико весеље, јер је тај факат јако дизао породицу и њеног шефа на степеницама друштвене јерархије у тадашњој скроз и скроз сталешкој Русији.

Прва школа Висарионова била је грађанска, буквално «среска» школа у Чембару. Познати руски романописац прве половине XIX века, Лажечњиков, приликом инспекције чембарске школе г. 1823, уочио је необично отреситог, интелигентног и симпатичног дечка Белинског. Године 1825 Белинског налазимо већ у пензенској гимназији, где је једно време био директор споменути Лажечњиков. Поједини професори били су исто тако доста ваљани људи, али иначе школа је била веома слабо организована. Белински није завршио школовање, него је фебруара 1829 отпуштен због систематског недолажења на часове. Следеће године Белински је положио пријемни испит и уписао се за студента књижевног отсека филозофског факултета московског универзитета. Универзитет је тих година имао међу професорима и одличног историчара Качановског — вођу тако зване «скептичке» школе у руској историографији; доста доброг и спремног, али мало назадног историчара књижевности Шевирјова; врло утицајног историчара уметности, естетичара и филозофа Надеждина, који је јако утицао и на Белинског, те га је увео у књижевност. Иначе професорски колегиум био је доста слаб. Белинског већина предавања нису нимало занимала. Између студената, чији је интелектуални ниво био на приличној висини, налазили су се будући велики руски публициста Херцен, велики песник Љермонтов, филозоф и будући професор московског универзитета и вођа «западњака», Станкевић, у чији је «кружок» ушао доцније Белински, један од вођа каснијих славенофила — Константин Аксаков, који је написао занимљиве успомене о том времену, и многи други способни млади људи...

Белински се истицао међу друговима бујним темпераментом, страсним интересовањем према књижевности, нарочито позоришту, јаким филозофским и етичким интересом, и донекле магловитим политичким слободоумљем. Ово слободоумље нашло је себи одушке у трагедији «Димитрије Калињин» која никад није била штампана, а већим делом је изгубљена. У њој је млади Белински нагомилао веома заплетене и страшне ситуације, и грозне злочине, а декламовао је у романтичном и чак револуционарном духу против разних неправда, а у првом реду против кметске зависности сељака, тог главног зла ондашње Русије. Белински је био толико наиван да је очекивао да ће га трагедија не само прославити, него му и донети велике паре. Он је однео рукопис у цензуру, чији је шеф био сам ректор универзи-

тета. Трагедија је, разуме се, забрањена због њеног револуционарног духа, млади аутор строго је укорен од стране ректора и узет под нарочити надзор. Ускоро затим Белински, који је, због «недовољног успеха», понављао течај према прописима ондашњег универзитетског закона, био је приморан да напусти универзитет. Касније су његови идеолошки противници, па и завидљивци, више пута замерали Белинском, већ прослављеном критичару и идејном вођи целокупне ондашње интелигенције, што је «несвршени ђак»...

На универзитету Белински је већ трпео тешку сиротињу, а прво време после одласка из школе он је проводио нарочито сиротињски и мучан живот. Ишао је исцепан, буквално је гладовао, становао је по неким таванима, али кад је добио одлично плаћено место са лепим станом и послугом и пуном опскрбом у дворцу једног донекле лудог богаташа, коме је требао да буде «књижевни секретар» и спрема за штампу његове лудорије, Белински, ценећи највише своју слободу и независност, ускоро је напустио свога газду, оставивши му кратку цедуљицу, у којој је изјављивао како се он не осећа подесним за «књижевног секретара» и одневши собом у џепној марамици све своје ствари. Професор Надеждин, који је и раније давао Белинском нешто књижевног посла (поглавито превођење са француског) пустио је у своју «Молву» прву велику расправу Белинског (њу смо на почетку навели), и тиме му је отворио пут у велику књижевност и у славу. Успех «Књижевних маштања» био је огроман, сензационалан. Њиховом појавом почиње права историја самог Белинског и, као што рекосмо, историја праве руске критике. У њима се још јако осећа утицај Надеждина, али у исто време и велика оригиналност тада још анонимног писца. С друге стране, осећа се и моћан уплив Станкевића и његовог круга, о којем ћемо даље говорити.

2

У чему се дакле састоје главне идеје «Књижевних маштања», о којима Пипин каже да су у њима «дошле до свога израза основне црте критичког талента и моралног карактера»[3]) Белинског.

Белински истиче ту једну смелу тврдњу: *«ми немамо књижевности»*. Да би потврдио ову своју мало неочекивану изјаву он улази у анализу самог појма књижевности. Једни кажу да је књижевност скуп оних дела која се јављају као писмен плод умне радње једног народа. У овом смислу разуме се да постоји руска књижевност. Исто тако постоји руска књижевност и у томе смислу што постоји известан број лепих књижевних дела. Најзад, према трећем мишљењу, «књижевност је збир таквих уметничких дела која су плод слободног надахнућа, и сложених, мада и неусиљених напора људи, створених ради

[3]) Op. cit., стр. 91.

уметности, који само за њу дишу и гину без ње, који дају потпун израз у својим лепим делима духу свог народа усред којег су рођени и васпитани, чијим животом живе и чијим духом дишу, који у својим стваралачким делима дају израз његовом унутрашњем животу са најсакривенијим животним дубинама и трзајима. У историји такве књижевности нема и не може да буде скокова; напротив, у њој је све доследно, све је природно, нема никаквих насилних или изнуђених прелома који би дошли од некаквог страног утицаја.»[4]) Преглед новије руске књижевности доказује, по мишљењу критичара, да у овом смислу руска књижевност није још створена. Али пре него пређе на историски приказ руске књижевности, Белински износи своје основно схватање уметности уопште. «Сав бескрајни, прекрасни Божји свет није ништа друго него дисање једне те исте вечите идеје која се јавља у безброј облика, као велики призор апсолутног јединства и бескрајне разноликости. Само ватрено осећање смртног може да схвати, у светлим тренуцима, колико је велико тело ове душе васионе, срце којег чине огромно сунце, жиле — Кумова слама, а крв — чист етар. За ову идеју нема мира: она живи непрекидно, т. ј. непрекидно ствара да би рушила, и непрекидно руши да би стварала. Она се претвара у сјајно сунце, у велелепну планету, у комету луталицу; она живи и дише у бурној плими и осеци мора, у свирепој олуји пустиње, у шуштању лишћа, и у жубору потока, и у рикању лава и у сузи детета, и у осмеху лепоте, и у вољи човека, и у хармоничним творевинама генија... Са непостижном брзином окреће се точак времена, у бескрајним равницама небесним гасе се светила као исцрпени вулкани, и пале се нова. На земљи пролазе нова поколења и смењују се с новима, смрт ништи живот, а живот ништи смрт; силе природе боре се, и смирују се, и хармонија царује у овој борби елемената и састојака. Идеја живи: ми ово јасно видимо нашим слабим очима. Она је мудра, јер све предвиди и све држи у равнотежи... Бог је створио човека и дао му је ум и чула да би схватио ову идеју умом и знањем, да би се прикључио њеном животу у живом и врелом саучешћу, да дели њен живот у осећању бескрајне стваралачке љубави. Дакле, она није само мудра, него још и пуна љубави... Ово је морални живот вечите идеје. Њена манифестација јесте борба између добра и зла, љубави и егоизма, као у животу физичком борба центрипеталне и центрифугалне снаге... Какав је онда циљ уметности? Насликати, приказати у речи, гласу, у цртама и бојама идеју свеопштег живота природе: ево јединствене и вечите теме уметности. Песничко одушевљење је отсјај стваралачке снаге природе. Зато песник више него ико мора да проучава природу физичку и духовну, да је воли,

[4]) Белински, «Литературные мечтания». Цитат по кијевском издању његових дела (1902) св. прва, стр. 3—7.

и да јој саосећа; више него ико други он мора да има чисту и девичанску душу, јер се у њено светилиште може улазити само изувен, са опраним рукама, са умом мужа и срцем детета, јер само ови ће наследити царство небеско, јер се «само у хармонији ума и осећања налази највише савршенство чо века...»[5]) У овим мало замршеним, донекле егзалтираним изјавама Белинског очигледан је моћан утицај Шелинга. Белински, као и сав кружок Станкевићев, као и нешто раније створена група тако званих «љубомудра» (кнез В. Одојевски, песник Димитрије Веневитинов, и други), као и познати «натур филозоф», професор Данило Велански, био је загрејан идејама Шелинга, које ће касније напустити ради Хегела. Не знајући немачког језика, он је потпадао под утицај немачких филозофа преко својих другова који су му препричавали и тумачили немачка књижевна и филозофска дела. И коначна формула уметности у «Књижевним маштањима» — «Да, уметност је израз велике идеје васионе у њеним бескрајно разноликим појавама» — јесте потпуно шелингистичка.[6]) Сада настаје питање: «шта је наша књижевност? Дали је она израз друштва или израз духа народа?» Одговор је потпуно у духу Шелинга. «Сваки народ, услед неизбежног закона Божјег промисла, мора да изрази својим животом једну одређену страну живота целог човечанства; у противном случају овај народ не живи, већ само животари, те његово битисање ни за шта није потребно... Да, само служећи се различитим путевима може човечанство достићи до свога јединственог циља; само живећи самосталним животом може сваки народ да унесе свој део у општу ризницу. У чему се пак састоји ова самосталност сваког народа? У посебном начину мишљења и погледа на ствари који припада само њему; у вери, језику и, пре свега, у обичајима... Обичаји чине лице народа и без њих народ постаје безличан...» Петар Велики насилно је променио руске народне обичаје и тиме је расекао живо тело: народ, масе су остале на једној страни, у своме природном конзерватизму, чувајући стародревне националне обичаје, док су виши сталежи, «друштво», заборавили све руско, заборавили песничка предања и бајке своје домовине и створили књижевност за себе, своје верно огледало...» Зато «ми немамо књижевности.»[7])

У осталом, овај први велики критички рад Белинског фактички је претстављао први пример једног оригиналног, мисаоног и духовитог прегледа историје нове руске књижевности. Стил расправе није свуда налик на онај строго и замршено филозофски који се може запазити у наведеним одломцима, у којима се огледа и високо песничко одушевљење младог аутора,

[5]) loc. cit., стр. 11—14, passim.
[6]) loc. cit., стр. 16.
[7]) loc. cit., стр. 16—22, passim.

већ је чешћа иронија, час лака, час саркастичка, и весели, здрави, заносни хумор. Потпуно је природно и разумљиво да је аутор «Књижевних маштања» скренуо на себе велику пажњу свега читалачког света. Само је још онда име Белинског остало непознато ван уског круга, јер су «Маштања» била потписана непознатом шифром. Многи су мислили да је аутор сам Надеждин. Међутим, упућени људи почели су све више да се интересују за Белинског, па је он, добивши више т. зв. «кондиција» донекле поправио своје материјално стање.

Ми смо горе споменули у више махова «кружок» Станкевића. Овај кружок имао је велики утицај на Белинског; он је био претеча т. зв. «западњаштва», које се јавило у пуној снази година 1840-их уз најинтензивнију стваралачку сарадњу Белинског; уопште у историји руског друштва и мисли тај «кружок» заузима одлично место. О њему велики руски мислилац и публициста, Александар Херцен, његов савременик, а већ другог једног, много радикалнијег друштванца говори ово: «Може се рећи да је онда Русија будућности постојала у средини неколико дечака који су тек изашли из детињства. У њима је било наслеђе општечовечанске науке...» Усред општег ћутања и сргија назадњаштва «младићи, готово деца, први подигоше главе, можда и не слутећи, колико је то опасно...»

Политички либерализам ипак није био толико карактеристичан за кружок Станкевића, колико преовлађивање живог филозофског интереса и будно етичко осећање. Стално се водила дискусија о великим струјама и тековинама ондашње западне, нарочито немачке филозофске мисли. А и морални проблеми су јако истицани и то са честим освртом на свакидашњи живот чланова друштва. «Љубав» и «пријатељство», третирани у некаквом романтичном, идеалистичком и надземаљском духу, били су стално на дневном реду. Нарочито су се пријатељи бојали онога што се обележава руском речју «пошлость», која се не да тачно превести ни на један језик, а чему највише одговара српска реч *«свакидашњост»*, «тривијалност» донекле *«простаклук»*. А времена су била веома тешка. Иза политичке буне т. зв. «декабриста», иза неуспеле националне револуције Пољака (1831), сваки иоле слободнији покрет, или реч, изазивао је сурове прогоне који су ишли све до робије и потпуне моралне и физичке пропасти осуђеника. Међу жртвама налазио се баш у доба када је објављена прва велика расправа Белинског, Херцен, онда млад, дипломирани студент („кандидат") природних наука. Његова и његове пријатеље и познанике на челу са најближим му другом и далеким рођаком, песником Николом Огарјовом, похапсише, оптужише због неких разговора и песама и после вишемесечног заточења осудише: неке на дуготрајно тамновање, друге на протеривање у далека места. Сам Херцен провео је у прогонству читаве четири године.

Године 1835 Надеждин је отишао на дуже путовање у иностранство. Одлазећи, он је предао уредништво «Телескопа» и «Молве» у руке Белинског. Белински се показао као вешт и енергичан уредник. А и као сарадник наставио је веома интензиван рад. Између оног што је у то време објавио, нарочито се истиче и у своје доба веома запажена расправа «О руској приповеци у опште и о приповеткама Гоголя посебице». Ту је оцртан са ненадмашном јачином значај Гоголя, онда још почетника. Белински је заједно са Станкевићем уочио велики лирски таленат руског младог песника Алексија Кољцова, човека из народа и песника руског села. Станкевић је, уз књижевну помоћ Белинског, издао збирку Кољцовљевих песама.

На повратку из иностранства Надеждин је остао веома задовољан радом свога заступника. Али ускоро и за Белинског и за Надеждина настали су црни дани. Али пре но што их је доживео, Белински је имао велику радост и срећу да проведе неколико летњих месеца год. 1836 у Прјамухину, имању одличне племићске породице Бакуњина. Са Михајлом Бакуњином, будућим знаменитим анархистом, онда младим спахијом и хегеловцем, Белински је био везан присним пријатељством. Бакуњин га је увео у тајне Хегелове филозофије. У Прјамухину се живело у атмосфери веома живих духовних интереса, а и узвишене љубави. Многи угледни интелектуалци прошли су кроз Прјамухино, многи су били заљубљени у сестре Бакуњинове. Међу њих спадају: Белински и Тургењев. Последњи је дао одушке у својим успоменама на то доба и на Бакуњине у роману «Рудин». Романтични занос Белинског остао је без последица, а сав боравак у Прјамухину био је за њега нешто отрован мишљу о несрећености његових материјалних прилика и о великим тешкоћама које су га очекивале. Белински се, на жалост, није преварио. Он чак није очекивао у свој грозоти оно што је дошло. Тражећи сензационални материјал, да би подигао углед и број претплатника свога «Телескопа», Надеждин је радо примио и објавио чланак једног веома оригиналног ондашњег руског мислиоца, Чаадајева, под насловом «Филозофско писмо». Руски су шелингијанци, као што смо видели, тражили и за руски народ некакву «мисију», хтели су да пронађу неку светску историску «идеју» коју би «оваплотио» руски народ. С друге стране, идеолози тако зване «званичне народности» проглашавали су руско царство за неки врхунац историских успеха и божје благодети. Одједном долази један дрзак писац, па проглашава да Русија нема ни мисије, ни идеје, чак ни историје! Службени кругови су се згранули. Ствар је дошла и пред самог Цара. Дрског писца огласили су за лудака, па су га ставили под туторство и надзор полиције; уредника и власника «Телескопа» Надеждина отпустише из службе и протераше на север Русије; «Телескоп» забранише за увек. Белински је остао без хлеба, без могућности да штампа своје ра-

дове, а уз то још и под сумњом власти као сарадник једног «опасног» часописа. Године које су следиле (1837—1838) биле су за Белинског веома тешке. Тражећи посла у највећој беди, болестан, душевно и физички сломљен, Белински је онда прошао праву Голготу. Занимљиво је да баш онда када се «стварност» толико злобно окренула према њему, он је у оном што је ипак писао и штампао, а и у приватним писмима и разговорима, стално величао ту исту «стварност». На основу криво схваћене науке Хегелове Белински и неки други руски хегеловци дошли су до свога чувеног *«измирења са стварношћу»*.

Код Хегела руски мислиоци су обратили пажњу не толико на његов дијалектички метод, иако је тај метод имао, па чак има и сада велики утицај, него на идеју *апсолута*, који се јавља у исто време као разум васионе. Цела историја васионе и човечанства, цела њихова еволуција није ништа друго, но израз или спољашња пројекција тога апсолута. Стварност, у колико није случајна и прелазна, јесте разумна као израз апсолута. «Све што је разумно — стварно је, и све што је стварно — разумно је.» Руски хегелијанци су примили ову основну тврдњу Хегелову и сувише једноставно. Они нису запазили да код Хегела појам стварности има нарочито сложену садржину. Стварност, наиме, стоји изнад онога што постоји (die Wirklichkeit steht höher als die Existenz).

Полазећи од Хегелове филозофије, Белински и другови сасвим су неочекивано дошли до закључка да је *руска стварност врло лепа и да њу треба примити, онакву каква је*.

Баш онда неки штампар Степанов купио је право да издаје часопис «Московский наблюдатель» (Московски посматрач). Друге половине 1838 год. он је поверио Белинском главно уредништво часописа заједно са рубриком књижевне критике. Иако материјални услови нису били баш много повољни, Белински је ипак изашао из беде, а у исто време добио могућност да јавно излаже своје мисли. Расположење у ком је Белински водио тај часопис, најбоље се види из једног писма пријатељу: «Пре свега, остави по страни политику... политика у Русији нема смисла и њоме могу да се баве само празне главе. Треба да волиш благо и онда ћеш бити неопходно користан своме друштву, и не мислећи на то да му користиш. Ако би свака од јединки које сачињавају Русију, путем љубави дошла до савршенства онда би Русија била најсретнија земља на свету. Просвета је пут ка њеној срећи... Ми још немамо права, ми смо још робље, ако хоћете, али је ово за то што *ми још морамо да будемо робље*. Русија је још дете коме је потребна дадиља, у чијим грудима куца срце пуно љубави према своме питомцу, а у чијој би руци била шиба којом се кажњава за несташлук. *Грађанска слобода треба да буде плод унутрашње слободе сваке јединке* која сачињава народ, а унутрашња слобода добија се свешћу. Вино је корисно за људе одрасле и који умеју да се њиме служе, али

је опасно за децу; политика је пак за Русију вино које се у Русији може чак претворити у опиум. Дакле, пустимо да ствари иду онако како иду, и верујмо свето и безусловно да све иде ка бољем и да постоји само добро...»[8])

Добивши часове руског језика и књижевности на високој геодетској школи у Москви, Белински је имао велику радост да позитивно суделује у стварности, па је у писмима нарочито истицао како му је душа мирна и како је срећан. У писмима је говорио против свога пређашњег идола — песника Шилера, толико омиљеног и код Херцена и код других претставника «младе Русије»; сада му је одвратан критички и револуционарни Шилеров дух, као и његов занос, његов идеализам...

У своме одушевљењу за «стварност» Белински је дотерао са својом искреношћу и доследношћу дотле да је похвалио у једној белешци књижицу некојег Тејлса као «корисну и поучну лектиру за сељаке-кметове (крепостне), збир истина које спадају у живот овог сталежа». Какве су то биле истине види се из следећег цитата: «Спахиница је ваша мајка; она храни вас и децу вашу и ваше домаће; ...ако се нешто од вас узме по наредби спахије, или вам нешто узме сам спахија, молите се Богу да умекша срце господарево» итд.[9])

Најпотпунији израз добиле су ондашње мисли Белинског у расправама поводом дела Жуковског «Бородинска годишњица», Тодора Глинке «Слике бородинске битке» и у оној посвећеној «Менцелу-критичару Гетеовом».

Поводом освећења споменика палим на Бородинском Пољу песник Жуковски је објавио песму, коју је Белински коментарисао овим речима: «Ништа не проширује толико човечји дух... него посматрање светских појава живота. Зато историја човечанства, као објективан приказ, као слика и огледало општих светских појава живота пружа човеку неограничено уживање, пуно раскошног, слатког заноса у посматрању ове покретне судбине човечанства која се оличава у народима и у њиховим племенима претставницима; ставивши се лице у лице пред овим пуним трагичне величине догађајима, дух човека, или пада пред њима ничице..., или сам устаје у својој моћној величини, осећајући своју везу с њима. Ево где се крије апсолутан значај историје и ево зашто је толика срећа бавити се њоме... Али када светско историски догађај јесте у исто време факат из историје домовине... онда срећа постаје још шира, још безграничнија... У ред таквих великих светских догађаја иде бородинска битка — истинска битка џинова... Велика прошлост родила је велику садашњост...»

Приказавши, према своме новом сазнању, величину и зна-

[8]) Цитат из једног писма Белинског према књизи: Н. О. Лернер, Белинский, 1922, стр. 102—103.

[9]) Лернер, стр. 103—104.

чај бородинске битке, Белински прелази на значај царске власти. «Да, у речи *цар* дивно је сажета свест руског народа, и за њега је ова реч пуна поезије и тајанственог значаја... И ово није случајност, него најстрожа, најразумнија неопходност која се открива у историји руског народа. Ток наше историје супротан је току европске историје. (Чисто славенофилство!) У Европи полазна тачка живота била је увек борба и победа нижих ступњева државног живота над вишим: феудалство се борило с краљевском влашћу, и побеђено од ње ипак је ограничило поштo је постало аристократијом; средњи сталеж борио се и са феудалством и са аристократијом, демократија са средњим сталежом. Код нас сасвим обрнуто: код нас је влада увек ишла испред народа, увек је била звезда која му је показивала пут ка његовој високој судбини; царска власт била је жив извор, у којем се није никада сушила вода обнове... Односи пак виших сталежа према нижим састојали су се у патриархалној власти првих и патриархалној потчињености других, а сада у мирном пребивању сваког у својим законитим границама, и у томе што виши сталежи мирно дају плодове просвете нижима, а нижи је мирно примају. У цару је наша слобода, јер од њега је пошла сва наша цивилизација, наша просвета исто тако, као што је од њега сав наш живот... и зато сваки корак напред руског народа, сваки моменат у развоју његовог живота увек је био дело царске власти, али ова власт никад није била апстрактна и случајна, јер се увек тајанствено поклапа са вољом провиђења, са разумном стварношћу. ...Петар Велики, везавши Русију са европским животом, дао је на тај начин руском животу нов општирнији облик, али није изменио њену суштину, исто тако као што нису постали ни Грци ни Римљани претставници новог европског света, узевши раскошне плодове добијене од Старога света...» И даље Белински наставља у свом чланку заносне славопојке цару и Русији, која цвета пуним животом и срећом под мудром управом цара Николе I.[10])

Исте идеје су изложене много подробније у чланку о књизи Глинкиној, док у расправи о Менцелу, поред напада на тог Менцела као на лице «ништавно и празно» (због његовог либерализма и критицизма) Белински даје своју теорију књижевне критике и естетике у духу Хегелове филозофије и тог истога одушевљења за «прекрасну и разумну стварност». «Покушајте само, завршава Белински своју расправу, да објасните Менцелу или Менцелима да у уметности исто као и у природи, нема лепих облика без лепе садржине, т. ј. мисли која је дух живота, претворен у њима у видљиву, очигледну стварност и да њој дугују ови лепи облици и своју чаробну лепоту, и свој вечити млад живот и своју неодољиву и слатку моћ над душама људи».[11])

---

[10]) Белински, св. I. стр. 565—572, passim.
[11]) Белински, св. I, стр. 300.

Исте идеје везане са хегелијанизмом и са тим несрећним «измирењем са стварношћу» осећају се још и у неким од петроградских чланака Белинског, као на пример, у иначе веома занимљивом и лепом чланку о знаменитом позоришном комаду Грибоједова «Невоља због памети» (Горе од ума), који се онда у многом чему није свиђао Белинском, због оштрог критичког става Грибоједова а нарочито његовог јунака Чацког према руској стварности.

Али је иначе у Петрограду Белински ускоро, после једног тешког и мучног прелома, напустио идеологију измирења са стварношћу и прешао на оне филозофске, књижевне и социјално политичке положаје, на којима је стекао бесмртно име у историји не само руске књижевне критике, него и руске друштвене мисли, као и Русије у опште.

Већ одавно Белински се спремао у Петроград. Било је нечег привлачног и чаробног у томе Петрограду. Сва остала Русија, па донекле и сама Москва изгледала је као заостала провинција, као досадна паланка. Али, у исти мах, Петроград са његовим сувише јако израженим европским лицем, са концентрисаном бирократијом, са обиљем полицајаца разног степена и ранга, са извесном хладноћом и резервисаношћу, а и суровом величином (стил велике Империје!) одбијао је Московљане и паланчане, па и самог Белинског. Први покушаји да дође у додир са петроградским књижевним и уметничким светом нису пошли Белинском за руком. Али најзад издавач великог часописа «Отечественних записака», Андрија Крајевски понудио је Белинском рубрику критике и библиографије у свом часопису. Услови нису били најбољи, али Белински их прихвати, и крајем 1839 он се нашао у Петрограду.

С надама и страхом, са сумњама и поверењем дошао је Белински у Петроград. Шест година касније у расправи «Петроград и Москва» он је упоређивао обе руске престонице. Он је постављао питање на шта личи Петроград, и налазио је да он ваљда највише личи на велике градове Северне Америке, али је осећао да је Петроград оригиналнији од тих градова, «јер то је нов град у старој земљи, дакле нова нада, прекрасна будућност ове земље... Петроград је образац за целу Русију у свему што се тиче облика живота, почевши од моде, па до друштвеног тона, од начина како се ређају цигле па до највиших тајна архитектуре, од типографске технике до часописа који искључиво занимају пажњу публике.»[12])

«Петроград је, каже Пипин, пренеразио Белинског, као нова појава руског живота која је морала да привуче на себе пажњу. Ова *стварност*, коју је са таквом ревношћу Белински тражио у својим теоријама створеним у кабинету, јавила му се сасвим реално и никако није личила на теорију...» Белински

[12]) Белински, св. IV., стр. 98 и сл.

је под утицајем тих нових импресија брзо напустио московска схватања.

Сам живот Белинског у Петрограду био је сав посвећен напорном књижевном раду. Све што се онда штампало на руском језику — а тога није било тако мало већ и тада — долазило је преко уредништва «Отачаственних записака» на сто Белинског. Све је то требало, ако не прочитати, што би било физички немогуће, а оно свакако прелистати, одабрати важније, »простудирати и приказати за часопис. Сваки приказ, баш и најмањи, посвећен стварима површним, другоредног и прелазног значаја, био је ремек-дело, ако не увек књижевне критике, онда свакако књижевне и библиографске технике. Важније књижевне појаве, озбиљнији позоришни догађаји, најзад неки крупни проблеми живота и мисли изазивали су увек страстан одјек Белинског у расправама изванредне дубине у велике снаге. Сваког месеца Белински се око петнаест дана више мање одмарао, док других петнаест дана готово није излазио из собе, дању и ноћу радећи за столом, тако да је долазио често до потпуне физичке, моралне и умне исцрпености. До године 1846 он је на тај начин радио за «Отачествене записке». Последње две године живота за «Савременик» песника Некрасова. Личне среће било је мало у животу Белинског; али му се она ипак осмехнула: године 1843 он се оженио Маријом Васиљевном Орловом, старијом девојком, наставницом више девојачке школе у Москви. Брак је у главном био хармоничан. Али ни породична срећа, ни књижевна и друштвена слава нису могле да спасу Белинског од тешке болести која му је донела прерану смрт. Ова болест била је туберкулоза, погоршана и појачана пребеликим напорима, узбуђењем и радом. Последњи покушај да се отме тој болести Белински је учинио године 1847, приликом већег и дужег путовања у иностранство. Али безуспешно. Политичка реакција, која се нарочито појачала у Русији у вези са фебруарском револуцијом године 1848, запретила је непосредно и самом Белинском. Већ је политичка полиција, т. зв. *«Треће одељење»*, почела да се нарочито интересује личношћу Белинског, кога су позвали на саслушање, али су га ипак на самрти оставили на миру.

26 маја 1848, баш на рођен дан Пушкина, кога је он толико волео и прославио, рано изјутра Белинском је коначно позлило. Он није више готово могао да говори, али је ипак пред саму смрт, као што вели једна сведокиња у писму Тургењеву, «два сата говорио беспрекидно, као да се обраћао руском народу, и често је молио своју жену да све лепо запамти и да саопшти његове речи оном коме то треба; али из целог овог говора није се готово ништа могло разабрати...»[13]) Жена Белинског сведочи

[13]) Тургењев, Успомене о Белинском, «Дела» Тургењева према издању «Њиве» св. XII, стр. 55 (1898).

да је говорио, као неку беседу народу, спомињући геније, поштење... «Сва руска интелигенција, то је тумачење овог предсмртног завета Белинског» (Мерешковски). Када је умро тај идејни вођа руске интелигенције, само једна жена и неколико најближих пријатеља отпратили су га до гробља. Сам «Савременик» је смео да објави свега неколико редака у спомен Белинском. Исто тако и «Отачествене записке». Више година само његово име било је забрањено. Његова дела нису могла да буду у целини штампана, а његово чувено «Писмо Гогољу», које се преписивало у хиљадама примерака, објављено је у штампи тек после револуције 1905 (издање «Светоч»).

Прелазимо сада на преглед књижевне делатности и главних идеја Белинског за време петроградског, т. ј. главног доба његовог рада.

Поред мноштва мањих приказа и бележака, Белински је за петроградско време објавио следеће веће чланке и расправе: «Јунак нашег доба» и «Песме» Љермонтова (ту је први пут, тако рећи, «откривен» Љермонтов, и дата је у основи тачна карактеристика Печорина, тог «Јунака нашег доба»), «Руска народна поезија» (опширна једна и мајсторска студија, на завршетку које Белински тачно каже: «ми се тешимо мишљу да смо први почели да говоримо о предмету, о којем су други само викали»,[14]) «Руска књижевност године 1841»,[15]) «Песме Аполона Мајкова» (у овом чланку уочен је изврстан лирски таленат Мајкова, онда младог песника, и дата је фина естетска анализа његових песама), «Говор о критици професора Никитенка» (овде је Белински изнео своје погледе на основне задатке критике), «Дела Евгенија Баратинског», «Дела Державина», «Руска књижевност 1842 године», «Руска књижевност 1843 године», «Дела кнеза В. Одојевског», «Дела Александра Пушкина» (велика и одлична студија од преко двадесет и пет табака, која чини једну од главних заслуга Белинског пред руском књижевношћу), «Тарантас (т. ј. кочија) — путне импресије грофа В. А. Сологуба», «Кнез Антиох Димитријевић Кантемир» (прва расправа о том чувеном руском сатиричару прве половине XVIII века), «Петроградски зборник Некрасова», «Никола Алексијевић Полјевој», «Алексије Васиљевић Кољцов», «Поглед на руску књижевност год. 1846» (исто за годину 1847), «Изабрана места из преписке са пријатељима Гогоља» (о истој теми, поред званично објављеног чланка, Белински је написао и своје већ споменуто чувено писмо Гогољу, на којем ћемо се подробно задржати), и најзад «Одговор Москвићанину» (то је био славенофилски часопис).

---

[14]) Белински, св. II, стр. 334.

[15]) О овим прегледима књижевности проф. Сакулин лепо каже: «Сваке године он је приређивао општу смотру књижевности, и гласом човека кога је овластила сама историја, доносио је своје пресуде...» («Венок Белинскому», Москва, 1924, стр. 82).

Поред тога, Белински је спремао веће студије о књижевности и уметности уопште, од којих су сачувани само одломци, писао је позоришну кронику, као страстан обожавалац позоришта и велики зналац и ценитељ глумачке вештине, водио је опширну кореспонденцију са пријатељима. Пуно његових рукописа и писама уништено је, нарочито страшне године 1848, када је у Русији прогоњено све напредно, а и самог Белинског тек је смрт ослободила тешког прогона. Академик Пипин објавио је, у изводима, а понешто и у целини много писама Белинског у својој књизи «Белински, његов живот и преписка». Велику и најпотпунију збирку кореспонденције Белинског издао је у Петрограду (1913—18) професор Евгеније Љацки. Писма Белинског су често исто тако књижевне и филозофске расправе, као и његови чланци.

Значај часописа Белински је формулисао овако (у писму своме пријатељу Боткину): «...за наше друштво часопис је све, и нигде на свету он нема тако великог и важног значаја као код нас... Часопис је сада код нас прогутао сву књижевност; свет неће књиге, хоће часописе — и у часописима се објављују у целини драме и романи, а свака свеска часописа тешка је цео пуд. Сада код нас може да доноси велику корист катедра, нарочито у будућности, али часопис — већу корист, јер за наше друштво треба пре науке човечност, хуманистичко образовање» (које је уносио у шире кругове часопис).[16])

У часопису у време Белинског централно је место заузела рубрика критике; Белински ју је подигао на нигде дотле невиђену висину; традицијом руске књижевности и журналистике постало је да у критичким чланцима нађе одјек и претрес све важно, све актуелно, све чиме је живела руска интелигенција. Често у завијеном облику, често прикривено, због строгости цензуре и полицијских обзира, али ипак разумљиво за руски свет са његовим утанчаним осећањем за све мисаоно, политичко, социјално, етичко, говорило се оно што је ишло у корист и прилог напретка, истине и правде. Белински је у томе смислу био ненадмашан учитељ и критичара и публике. Он је створио правац, школу... «У низу критичких чланака он с поводом, а и без повода, говори о свему, свуда веран својој мржњи према признатим ауторитетима, често уздижући се до песничког одушевљења. Књига коју он приказује јесте за њега у већини случајева само материјална полазна тачка; на половини пута он ју је напуштао, те се хватао у коштац са неким питањем... Каква верност својим начелима, каква неустрашива доследност, каква вештина у пливању између цензурних брзака, и каква смелост у нападима на књижевну аристократију.... на писце спремне да доставе противнике. Белински их је шибао без икакве поштеде... он је изврга вао руглу њихове драге интимне мисли,

[16]) Цитат према Лернеру, Белински, стр. 126 и сл.

њихове песничке снове који цветају под седом старачком косом, њихову наивност, прикривену орденском пантљиком. Какву је он мржњу зато изазивао са те стране!... Чланци Белинског су се грозничаво очекивали у Москви и Петрограду већ од 25-ог сваког месеца. Пет пута су ишли студенти у кафане да питају, да ли је дошао број «Отачаственних записака», тешки број су отимали један другоме из руку: «да ли има чланак Белинског?» Ако има — онда се он гутао са грозничавом симпатијом, са смехом, са страсном дискусијом...»[17])

Поводом «Беседе о критици» — свечаног говора одржаног на годишњем скупу петроградског универзитета од стране ванредног професора А. В. Никитенка (познатог руског писца, аутора једних од најбољих успомена из доба цара Николе I), Белински је написао повећи чланак у којем је изнео своје погледе на позив критике и критичара.

Белински почиње једном знатном карактеристиком свога доба. «Дух анализе и истраживања то је дух нашег доба. Сада све подлежи критици, чак и сама критика. Наше време ништа не прима безусловно, не верује у ауторитете, одбацује традицију; али оно тако ради не у смислу и духу прошлог века, који је готово до краја свога умео само да руши, а није знао како да гради; наше време, напротив, тежи ка уверењима, измучено је жеђу истине. Оно је спремно да прими сваку живу мисао, да се поклони свакој живој појави; али оно им не жури у сусрет, него мирно чека да их прими себи без страсти и заноса. Бојећи се разочарења, оно се боји да се сувише брзо очара. Као да наш век, очеличен у тешкоћама искуства и догађаја, непријатељски гледа све што је ново, све што тежи да му замени оно старо, што га више не задовољава; али ово непријатељство у суштини ствари јесте само паметна опрезност, плод тешких искушења. Наш век се и усхићује канда хладно; али ова хладноћа код њега није у срцу него само споља; она није знак старости него мужевног доба...

«Да, прошла су за навек срећна времена оног фантастичног доба човечанства, када су му осећање и фантазија давали одговоре на сва његова питања, и када је апстрактна идеалност чинила срећу његовог живота. Свет је стигао у мужевно доба: њему није потребан шарени калејдоскоп уобразиље, него микроскоп и телескоп разума који му приближују све удаљено и који претварају невидљиво у видљиво. Реалност јесте лозинка и последња реч савременог света. Реалност у фактима, у знању, у уверењима осећања, у закључцима ума, — реалност у свему и свуда јесте прва и последња реч нашег века... Међутим, човек

[17]) Херцен, «Былое и Думы». Писац ове расправе живо се сећа прича своје бабе, која је, као дете, познавала руске интелектуалце у најзабаченијим крајевима, задојене идејама Белинског. То су били фанатици тих идеја (1850-те године).

је увек тежио сазнању истине, дакле увек мислио, истраживао, контролисао. То је истина; али његово истраживање није било слободно: оно се увек налазило под утицајем непосредног посматрања, или је зависило од ауторитета, осећања и од унапред примљених начела. Ако га је пак понекад истраживање ослобађало од ауторитета и традиција, оно је непријатељски рушило пуноћу непосредног живота, не замењујући је пуноћом живота новог... У осамнаестем веку разум је одлучно победио осећање и фантазију. Али му је ова победа показала да он сам мора да се боји властите снаге која би га вукла ка ексклузивизму и једностраности. Зато је у деветнаестом веку разум показао тежњу ка измирењу са осећањем и фантазијом; он је признао њихово право, али као потчињених му савезника који треба да раде под његовим утицајем. ...Ми смо рекли да разум тек онда признаје извесну истину, учење или појаву, за реалне, када налази у њима самог себе као садржај у облику. Зато постоји за њега само један пут и једно средство: одвајање идеје од облика, анализа елемената који сачињавају дату истину или појаву. И ова радња разума нипошто није одвратан анатомски процес који руши лепу појаву зато да би одредио њен значај. Разум руши појаву зато да би је оживео за себе у новој лепоти и новом животу, ако себе нађе у њој. Од процеса разума аналитичара умиру само оне појаве у којима разум не налази ништа своје и проглашује их као пуку емпирију, а не реалну стварност. Овај процес и јесте критика. Многи подразумевају под критиком или осуду појаве која се посматра, или одвајање у њој доброг од лошег: — а то је најтривијалнији појам о критици. Не може се ништа тврдити или одрицати на основу личне самовоље, непосредног осећања или личног уверења: суд припада разуму, а не лицима; лица морају да суде у име опште човечанског разума, а не у име своје особе. Изрази: мени се допада, мени се не допада могу имати смисла кад су у питању јела, вина, коњи, ловачки керови итд.; ту могу да буду чак и посебни ауторитети. Али, када су у питању утицаји историје, науке, уметности, морала, — ту свако *ја* које суди само вољно и без доказа, ослањајући се само на своја осећања или мишљења, потсећа нас на несрећника у лудници који, са круном од хартије на глави, величанствено и благо управља својим измишљеним народом, кажњава и милује, оглашује рат и закључује мир, пошто му нико не смета у његовој невиној забави. Критиковати значи тражити и откривати у посебној појави опште законе разума и одређивати степен живог органског односа посебне појаве према њеном идеалу. А пошто постоје појаве које потпуно изражавају опште у посебном, идеал у ограниченом, а постоје и појаве које само до извесног степена изражавају ову заједницу посебног са општим, и најзад постоје појаве које само траже ову заједницу, а у ствари потпуно су му стране; то и критика не само што безусловно осуђује или

само хвали и куди, него се задовољава само похвалом. Код нас у Русији критика је потпуно наопако схваћена од стране маса: критиковати за многе значи исто што и кудити, и критика за њих није ништа друго него чланак са погрдним изразима. Не само то, и сатира и пасквила, а у провинцији чак између паланчана свакојако препричавање, сплетке и оговарање ближњих зову се критика. Разумети тако критику — јесте исто као кад се у правосуђу види само осуда и казна, заборављајући на ослобођење невиних од оптужбе. Исто тако, критика се не ограничава само на уметност, иако се њено име употребљава највише у вези с уметношћу. Критика произлази од грчке речи судити. Дакле, у ширем смислу речи критика није ништа друго него суд. Зато критика није само критика дела уметности и књижевности, него и критика предмета из области науке, историје, морала и томе слично...

У Русији за сада постоји само критика уметности и књижевности. Ово јој даје још већи интерес и значај. Књижевна мишљења шире се код нас с великом брзином, те свако налази своје присталице. Може се рећи без претеривања да за сада само у књижевности и уметности, дакле у књижевној и уметничкој критици долази до свога израза интелектуално развиће нашег друштва. Зато није никако чудо, вели Белински, поводом говора Никитенка, да је један уважени професор, званично изабран да буде орган годишње школске прославе, изабрао као предмет свога свечаног говора баш критику. Није било могуће изабрати један бољи предмет, једно питање савременије и ближе животу. И нема пријатнијег призора него када се код нас наука зближава са животом и друштвом, престаје да буде нешто налик на елеузинске тајне...»[18])

Затим Белински прелази на анализу и обилато цитирање говора Никитенка, на чему се овде нећемо задржавати, јер ово излази из оквира наше теме. Већ из овог што је наведено довољно је јасно какав је значај приписивао Белински критици. Руски часопис, а у њему на првом месту критика, били су за њега чинилац првокласног значаја за идејно, морално и друштвено васпитање народа, нарочито руског, који се налазио у особито неповољним приликама у погледу културе и просвете, немајући довољно школа и интелигенције, неразвијену, скучену и неслободну штампу. Књижевност за Белинског није смела да буде без друштвене и филозофске садржине, а тим пре није смела књижевна критика да буде без тога. «Дух нашег времена, вели Белински, такав је да и највећа стваралачка снага може само привремено одушевити ако се она ограничава, тако-рећи, на певање птица, ствара себи свој свет који нема ничег заједничког са историском и филозофском стварношћу, ако уображава да

[18]) Белински, св. II, стр. 491—496 («Елеузинске тајне»: алузија на тајни култ Деметре и Персефоне у граду Елеузису у древној Атици).

је земља недостојна ње, да је њено место на облацима, да свакидашње муке и наде не треба да ометају њена тајанствена привиђења и песничке контеплације. Дела такве стваралачке моћи, ма како била велика, нећеући у живот, неће изазвати усхићења и симпатије ни код савременика, ни код потомака...» За наше садашње схватање у број таквих великих талената који «неће ући у живот» Белински неочекивано убраја и Виктора Ига, Балзака, Де Вињи... Ту се знаменити критичар, разуме се, пребацио. Али то се десило не због необавештености или оскудице укуса, него због његовог социално-етичког и филозофског гледишта. Напротив, неколико других писаца које Белински ту наводи заиста су већ одавна заборављени. Према објашњењу Белинског тај удес је требао да их неминовно стигне зато «што сви људи немају ни погледа на живот, ни муком стечених убеђења који чине веру душе и срца, ни доктрина, ни начела; зато што пишу само ради писања, као што птице певају ради певања. У њима нема ни љубави, ни мржње, ни симпатије, ни непријатељства према друштву с којим су они везани само спољашним везама, а не духовним родбинским односом заснованим на патетичној вери у идеју нашег доба и друштва. Друштво, са своје стране, посматра их као своје пеливане, не волећи, не мрзећи, не поштујући и не презирући их; оно говори о њима само дотле док су нови, и одмах заборавља на њих чим му они буду досадили и чим се јаве други пеливани са новим изумима и марифетлуцима. Сасвим други призор чини генијална жена позната под именом Жорж Санд. То је, ван сваке сумње, прва песничка слава модерног друштва. Без обзира на њена начела, с којима се ми не морамо слагати, која можемо сматрати као лажна (очигледна резерва због цензуре, јер су Белинском социална и етичка схватања Жорж Сандове била веома симпатична) ми ипак морамо да је поштујемо, као човека за кога уверења јесу вера душе и срца. Зато многа њена дела толико дубоко залазе у душу и никад се не бришу из памети и сећања. Зато њен таленат не слаби ни у снази ни у активности, него јача и расте... Сви такви таленти су веома значајни још као морални карактери, пуни енергије, чији је живот исто тако беспрекоран као што су беспрекорне и светле њихове творевине задојене симпатијом ка човечанству и љубављу ка истини...»[19]) И даље следи формула уметности: «Уметност је потчињена, као и све живо, процесу историског развића, те уметност нашег доба јесте израз остварене у лепим сликама савремене свести савремене мисли о значају и циљу живота, о путевима човечанства, о вечитим истинама бивања...»[20])

После прегледа теорије критике уопште и историје поче-

[19]) Белински св. II, стр. 503—504.
[20]) II, стр. 505.

така руске критике посебице, Белински се при крају још једном враћа на питање о руским часописима и примећује о неком новом часопису: «Занимљиво је на који ће начин и чиме нови часопис оправдати бескрајно очекивање које он изазива у публици, на који ће начин и чиме утврдити свој опстанак у будућности. *Разуме се, критиком која је душа сваког часописа...*»[21]) Говорећи на послетку о правцу критике, Белински се негативно изражава о празном скептицизму и исмевању ради самог исмевања.

Ми не можемо пратити Белинског у томе како је он примењивао своје назоре и принципе критике на поједина дела руске и неруске књижевности, лепе, научне и публицистичке. То би нас одвело предалеко. У главном, дали смо већ карактеристику Белинског као књижевника и критичара. Додирујући у својој критици све актуелне проблеме руског живота и мисли, Белински је неизбежно морао да заузме став према једном од основних проблема Русије, а то је проблем «њених путева». Овај проблем остаје и данас нерешен, а данашња пуна трагике, великих сукоба и догађаја садашњост Русије поставља тај проблем у новом аспекту. Баш је време петроградског рада Белинског било време када су се кристалисале, израдиле две велике руске друштвене струје, чији је развој напунио богатом садржином знатан део руске друштвене и интелектуалне еволуције све до данашњег дана. Мислим на тако звано *славенофилство и западњаштво*. Белински је био склон западњаштву још у време тако званог «измирења са стварношћу». У доба пак петроградско, доба победе критичних начела у његовом књижевном раду, Белински се одлучно ставио на страну и донекле на чело западњаштва. Најважнија тачка у полемици око «путева Русије»[22]) била је Петрова реформа. Да ли је заиста Петар порушио идеално стање московске Русије, у којој су владала висока руска морална начела, Божја правда и људска срећа, као што су тврдили славенофили (а недавно је то исто поновио доста неочекивано познати руски публициста Бунаков), или је, напротив, Петар Велики оборио један посебни свет мрачњаштва и назадњаштва, кренувши Русију у правцу бољитка и напретка, ако је и применио окрутне и сурове мере. Белински је сматрао, као и сви западњаци, да је реформа Петра Великог била велика благодет. Он је видео у реформи Петровој један велики корак напред у правцу ослобођења личности и народа и оних великих стваралачких снага које су се криле у самом руском народу. *Слобода народа и слобода личности били су сржс, патос целокупне делатности Белинског.* А заједно с тим *хуманост и социјалност*. Ево шта је писао Белински о лич-

[21]) II, стр. 553—555.

[22]) Уп. расправу Д-ра М. Слоњима «Путеви Русије», «Руски Архив» XIII, стр. 78—98.

ности и хуманости: «судбина субјекта, јединке, личности важнија је од судбине целога света. ...Мени кажу: треба да развијеш све богатство твога духа ради слободног уживања у духу... Треба да тежиш ка савршенству, треба да се пењеш све до највише тачке на степеницама развића, али, ако се оклизнеш, падај до ђавола. ...Хвала вам лепо, Јегоре Фјодоровићу (тако су звали у шали Хегела), ја се клањам вашој филозофској капи; али са истинским поштовањем које дугујем према вашем филозофском филистарству част ми је известити вас да чак у случају кад бих успео да се попнем на виши ступањ развића, ја бих и онда затражио од вас да положите рачун о свима жртвама животних и историских услова, о свима жртвама случајности, празноверице, инквизиције, Филипа II итд. итд.; у противном случају ја се бацам стрмоглавце са високе степенице. Ја нећу среће нипошто, ако не будем миран на рачун сваког од моје браће по крви...»[23])

У једном писму Боткину изјављује Белински: «Ја сам сад сав у идеји грађанске врлине, сав у патосу правде и части... У мени се развила сада некаква дивља, бесна, фанатична љубав ка слободи и независности људске личности... И настаће време — ја страсно верујем у то — настаће, велим, време, када никога неће бацати на ломачу, никоме неће сећи главу... Неће бити ни богатих ни сиромаха, биће браћа, биће људи... И све ће се ово створити преко *социалности*. И зато нема ничег што би било више и племенитије од помагања њеном развићу и кретању...»[24])

Овакве мисли које нису могле да буду у јасном и оштром облику изнесене у расправама и чланцима Белинског чиниле су скривену снагу целе његове идеологије и књижевне делатности. И читалачки свет осећао их је инстинктивно кроз легалну форму онога што је велики критичар писао. Овај читалачки свет загревао се онда идејама француских социјалних утописта којима је био наклоњен и сам Белински. Панајев у својим «Успоменама о Белинском» прича следеће: «Белински и многи наши пријатељи долазили су код мене сваке суботе, ја сам им читао оно што сам успевао да преведем (са француског). Белинском се отварао нови свет... он је пратио све са грозничавом радозналошћу.»[25]) Као последица ове грозничаве радозналости и озбиљних студија јавило се код Белинског социјалистичко уверење у духу француског утопизма. Али у исто време он је веровао у то да ће «Русија ваљда боље решити социјално

---

[23]) Цитат по Лернеру, Белински, стр. 128—129. Ово, иначе чувено место, ван сваке сумње, јако је утицало на идеологију Достојевског и специално Ивана Карамазова, са његовим «учтивим враћањем улазнице» у рај. Упореди о томе књигу Е. Шестова, «На весах Иова» и наш приказ у «Рус. Арх.», св. IX стр. 171.

[24]) Цитат по Лернеру, стр. 136—139.

[25]) Венок Белинскому, Москва 1924 стр. 259—260.

питање него Европа» (према казивању знаменитог правника Кавељина); иста очекивања и наде могу се запазити и код Херцена и код руских народњака који су се знатним делом васпитали у политичком смислу, и одрасли у смислу моралном под утицајем идеја Белинског; међутим, марксизам, тојест његов руски правац, такође је везан са Белинским, поред општих линија хуманости и социјалности — заједничких му и са француским утопизмом, и са руским народњаштвом — још извесним схватањем Белинског чисто социолошког карактера. Белински је например прорицао да ће «унутарњи процес грађанског развића у Русији почети тек онда када се руско племство буде претворило у буржоазију»[26])

Међутим, руска стварност била је тешка, врло тешка. Никаква не само социјалност, него ни најобичнија, не политичка него ни човечанска слобода. Већина народа у ропству, сав народ под страшном пресијом полицискот терора, државни апарат и војска у потпуном расулу. Ово жалосно стање велике царевине приказао је са необичном пластиком и експресивношћу велики приповедач и реалист Гоголь. Белински је са највећим одушевљењем поздрављао дела Гогольева и својим одличним критичким чланцима много је допринео слави Гогола. Међутим, Гоголь је, доста неочекивано за Белинског и друге пријатеље и поштоваоце, објавио књигу «Преписка с пријатељима», у којој се фактички ставља у службу најцрњој реакцији. Белински није могао да ћути.

У свом легалном чланку о Гогольевој «Преписци са пријатељима» Белински је у нешто завијеном облику доста неповољно судио о Гогольевом неумесном покушају да учи руско друштво, већ и онако подјармљено и морално ишибано, некој нарочитој резигнацији. Гоголь се нашао увређен и написао је Белинском, назвавши га «разљућеним човеком»; на ово му је Белински одговорио својим чувеним писмом које је одиграло велику улогу у историји руске друштвене мисли.

«Ја сам вас волео са свом оном страшћу којом човек, крвљу везан са својом земљом, може да воли њену наду, част и славу, једног од њених вођа на путу свести, развића, напретка. И ви сте имали довољно разлога да за тренутак изађете из мирног стања духа, изгубивши право на такву љубав. Кажем ово не зато да бих сматрао своју љубав као награду великом таленту, већ зато што у овом погледу ја нисам сам, него заступам мноштво лица која ми нисмо видели, а која опет нису видела вас. Ја нисам у стању да вам дам и најмањи појам о оном гњеву који је изазвала ваша књига у свима племенитим срцима, ни о оним вапајима дивље радости који су се чули, чим се она појавила, од стране свих наших непријатеља, оних изван књижевности, а то су Чичикови, Ноздрјови, градоначелници, а и

[26]) Лернер стр. 140.

оних књижевних чија су вам имена добро позната. Ви видите сами да су се ваше књиге одрекли чак и људи који су, изгледа, задојени њеним духом. И кад би она била написана из дубоког искреног уверења и тада би она морала да учини на свет исти утисак. И ако су је признали сви као неки лукав, али и сувише дрзак покушај да се дође небеским путем до сасвим земаљског циља, у овом сте криви само ви. И ово није никако чудновато, него је, напротив, чудновато да вама овај случај изгледа чудноват. Ја мислим *да је ово зато што* ви познајете Русију само као уметник а не као мислилац чију сте улогу ви толико неуспешно узели на себе у вашој фантастичној књизи. И ово није зато што ви нисте мислилац, него зато што сте навикли већ толико година да гледате Русију из ваше *прекрасне даљине;* иначе је познато да нема ништа лакше него из даљине видети предмете онакве какве би хтели да их видимо; јер у овој *прекрасној даљини* ви живите у самоћи или у једноликости једног друштванца које је расположено сасвим као ви и не може да се противи вашем утицају. Зато ви нисте приметили да Русија види свој спас не у мистицизму, не у аскетизму, не у пиетизму, него у успесима цивилизације, просвећености, хуманости. Њој нису потребне проповеди (доста их је она чула!), молитве (доста их је она читала!), него будно у народу осећање људског достојанства, толико векова изгубљеног у блату и ђубрету — право и закони, сходни не науци црквеној, него здравом разуму и праведности, и њихово строго по могућности извршавање. А међутим она је несрећна земља у којој људи продају људе... И у ово доба велики писац који је својим дивним уметничким, дубокоистинским творевинама толико моћно помогао самосвести Русије, давши јој могућност да види саму себе, као у огледалу, јавља се с књигом у којој у име Христа и цркве учи варварина спахију да измамљује колико год може више новаца од сељака, и да их што више пије... И сво није требало да изазове код мене гњев?!... Не, ако би ви заиста били пуни исте Христове науке а не науке ђавола, ви бисте нешто сасвим друго написали у својој књизи. Ви бисте рекли спахији да у колико су његови сељаци његова браћа у Христу, он мора да им даде слободу или да бар искоришћује њихов рад колико је могуће повољније за њих, осећајући у дубини савести свој незгодан однос према њима...

Проповедник кнуте, апостол незнања, заштитник мрачњаштва, панегиричар татарских обичаја, гледајте шта радите! Зашто сте ви умешали Христа свамо? Он је први прогласио људима науку слободе, једнакости и братства, и мученичством запечатио истину своје науке... Ја нећу да се задржавам на вашем дитирамбу љубавној вези руског народа према његовим властодршцима. Ја ћу казати отворено: овај дитирамб није наишао ни код кога на симпатију, и упрљао вас је чак у очима оних људи који су вам блиски по своме схватању. Што се мене

лично тиче, остављам вашој савести да уживате у божанској лепоти апсолутне владавине (то је мирно и пробитачно), али настављати са овим уживањем у вашој *прекрасној даљини:* у близини ово није толико прекрасно а ни безопасно... У вашој књизи ви тврдите, као велику и неоспорну истину, као да простом руском народу писменост не само није корисна, него да је чак и штетна. Шта да вам кажем? Ви сте се и сувише високо подигли у мишљењу руског света да би он могао веровати у искреност таквих тврдња. Што изгледа природно код глупака, то не може овако изгледати код генијалног човека...

Ви сте, колико ја видим, слабо упућени у расположење руског света.

Његов карактер одређен је положајем руског друштва, у којем превиру и теже да дођу до спољашњег израза свеже снаге, али, притиснуте тешким јармом, не налазећи излаза, проузрокују само клонулост, тугу, апатију. Само у књижевности, упркос цензури, постоји још живот и покрет. Ево зашто је код нас звање писца толико поштовано, зашто је толико лак књижевни успех, чак и с малим талентом. Титула песника, звање књижевника већ је одавно бацило код нас у сенку празну славу еполета и шарених униформа. И ево зашто се код нас нарочито награђује општом пажњом тако звани либерални правац, чак и онда када је његов носилац слабо обдарен, и зашто пада толико брзо популарност великих талената, чим се они, искрено или неискрено, ставе у службу православљу, апсолутној владавини и народности...[27]) И ви се јако варате, ако збиља мислите да је ваша књига пропала не због лошег правца, него од оштрине с којом су исказане неке истине, тобож упућене свима и свакоме... Зар сте у «Ревизору» и «Мртвим душама» мање оштро, са мањим талентом рекли сурову и горку истину? И стара се школа заиста љутила на вас до беснила, али се «Ревизор» и «Мртве душе» нису срушиле због тога, као што је срамно пропала ваша последња књига. И свет ту има право: он у руским писцима види своје једине вође, заштитнике и спасиоце од руског апсолутизма, православља и народности, и зато је увек спреман да опрости писцу лошу књигу, али му неће никад опростити једну штетну књигу. Ово показује колико у нашем друштву има, мада у зачетку, свежег, здравог разумевања, а ово опет показује да оно има будућност. Ако волите Русију, радујте се са мном заједно због пропасти ваше књиге...

---

[27]) Ова тројица чини доктрину т. зв. «званичне народности», коју је формулисао г. 1833 у реферату цару министар просвете, гроф Уваров. Ту је између осталог стојало: «Рус одан својој отаџбини, неће никада пристати на то да напусти ма и једну само догму свог православља, да жртвује ма и једно зрнце Мономахове диадеме. Апсолутизам је основни услов политичког опстанка Русије... Треће начело — не мање важно — јесте начело народности...» (другим речима шовинизма). Цитат по књизи: Ал. Јелачић, «Руска револуција и њено порекло», Загреб, 1925, стр. 27—28. Тамо и коментар целе теорије.

Овде није у питању моја или ваша личност, него предмет који стоји високо не само изнад мене, него изнад вас; овде је у питању истина, руско друштво, Русија...«[28])

То је био страстан позив који је велики критичар и мислилац упућивао готово уочи пређане смрти руској интелигенцији, руском народу.[29])

---

[28]) Цитати по књизи Лернера, «Белински», стр. 179—190.

[29]) Тако је увек било писмо Белинског схваћено у историји руске књижевности и мисли. Све конзервативно и назадно у руском друштву није могло да опрости Белинском његову смелу филипику, док је све напредно високо ценило писмо Гоголју, широко познато дуго година пре његовог објављивања у штампи.

Е. Сталински

СТАЉИНОВ НЕП

У четвртој, последњој години петогодишњег плана «широка социјалистичка офанзива», према официјелној идеологији, имала је да постане још одлучнија него раније. Међутим, баш почетком ове године бољшевичка власт декретирала је низ мера које претстављају повлачење са заузетих положаја. Ове мере, и принципиелно и практички, уносе — први пут у току «пјатиљетке» — веома одлучну измену у општу економску политику бољшевизма. Неопходност ових мера била је заповеднички диктована веома тешким погоршањем општег стања у земљи, а нарочито сталним катастрофалним повећањем кризе артикала исхране баш у току последње године петогодишњег плана.

Створила се ситуација у којој нису била довољна обећања за будућност, и поред хипнотичког утицаја званичне «пјатиљетке» на умове. Ваљало је предузети неки одлучан покушај да се дође до брзог реалног побољшања. Петогодишњи план, као што је познато, сграђен је на максималном искоришћавању свих ресурса државе путем великог ограничавања насушних потреба становништва. Међутим, овај план није предвиђао ипак ситуацију у којој би огромни пораст индустриске изградње био праћен порастом лишавања и сиромаштва у земљи. Ово би значило унапред осудити цео план, признати да је он штетан и утопистички.

Уочи «пјатиљетке» општи економски положај СССР био је доста тежак. Програмом петогодишњег плана било је предвиђено осетно побољшање у току прве две године. Трећа, одлучујућа година «пјатиљетке» имала је, према плану, да буде година прелома у овом погледу. Али је ствар у томе што се ова предвиђања нису обистинила. Све се догодило баш обрнутим редом. У току прве две године «пјатиљетке», ситуација се полако, али стриктно погоршавала, а треће године она је почела да се погоршава катастрофалном брзином. Уз то, перспективе четврте, последње године оцртавале су се на још мрачнијем плану.

У нашем прошлом чланку «На граници две пјатиљетке», штампаном у «Руском архиву», ми смо подробно расмотрили узроке ове појаве. Они се, углавном, своде на то да, и поред огромног пораста индустрије у годинама «пјатиљетке», про-

грам производње је показивао систематско подбацивање. Међутим, индустриска изградња која је прогутала огромна средства изводила се у колосалним размерама и захтевала је много већа средства него што је то план предвиђао.

Док је совјетска индустрија производила мање него што је план предвиђао, издаци за индустриску изградњу премашали су предвиђања плана. Ова диспропорција имала је за последицу неизбежно повећање кризе животних намирница, кризе главних артикала. У овом правцу од веома јаког утицаја била је исто тако неуређеност железничког транспорта, која је још увек трајала. Стање транспорта, и поред свих мера које су предузимане у току последње две године од стране бољшевичке власти, није се осетно побољшало.

Железнице су се показале неспособне да превозе и ону ограничену количину продуката и робе који су били намењени широкој потрошњи, и тако је снабдевање становништва артиклима исхране и индустриским производима наилазило на нове препреке, растројавајући се потпуно. Најзад, огромно подбацивање програма производње у пољопривреди, нарочито у току треће, одлучујуће године «пјатиљетке», одиграло је заиста кобну улогу у правцу оштрог и брзог погоршања стања исхране. И поред оптимистичких претсказивања званичних економиста и статистичара, земљорадничка продукција СССР 1931 године дала је веома велики дефицит.

Низ веома великих земљорадничких реона прикупио је тако мали жетвени принос да се реална опасност глади осетила убрзо. У другим реонима жетвени принос био је испод средњег. Према подацима *Госплана* (установе за контролисање петогодишњег плана) општа маса земљорадничке продукције СССР у 1931 години износила је 60%. Жетвени принос од хектара уместо 9,2 метарских центи једва је достигао 7,5. Потпуна колективизација, која се спроводила 1931 године вртоглавом брзином и у крајњим формама, имала је један резултат који је веома неповољно утицао на народно газдинство: осетно је смањена количина крупне и ситне стоке. Сељаци изложени колективизацији, коју су они везивали и за уступање живог инвентара општој својини, убијали су своју стоку у масама. Већ крајем 1931 године осетила се у земљи велика оскудица у месу, која је добила нечувене размере: месо у СССР постало је скупа и ретка намирница. Напоредо с тим, сточарство у СССР свело се на веома мале размере, као и живинарство. Пораст тешкоћа осећао се исто тако крајем прошле и почетком ове године у погледу снабдевања становништва поврћем, чији је значај за исхрану народних маса у СССР постао веома велики услед оскудице у месу.

1931 година, према предвиђањима бољшевика, имала је да буде нарочито одлучна у области земљорадње. Претпостављало се да ће колективизација и механизација пољопривреде,

спроведене у овако широким размерама, проузроковати огроман пораст земљорадничке продукције. Ако би се овај пораст заиста остварио, и то у размерама које је план предвидео, наступило би заиста у погледу исхране одједанпут велико побољшање, догодио би се прави прелом. *Све наде да ће криза артикала исхране бити решена везиване су стога искључиво за резултате које је имала 1931 година да пружи у области пољопривреде захваљујући политици колективизације.* Али ове наде нису се остариле. Ова околност била је главни узрок оним новим мерама совјетске власти, које су добиле назив Стаљиновог Непа.

Није посреди било само то што је уместо очекиваног побољшања наступило у земљи велико погоршање. Ствар је била и у томе што се увидело да није могуће наћи излаз из тешкоћа помоћу раније примењених метода. Постало је очигледно да је у циљу повећања продуктивности пољопривреде — а то је главни услов да се реши криза артикала исхране — потребно притискивање неких других спрега на селу. Бољшевичка власт није могла више да одуговлачи са применом ових мера.

Оштро погоршање стања исхране и општих услова народног живота у току последње године «пјатиљетке», отсуство перспектива које би дозвољавале да се рачуна на озбиљан прелом у повољном смислу — све ово стварало је опасност кризе, која је угрожавала цео совјетски привредни систем. Немајући могућности да радном становништву осигура исхрану и задовољавање његових најнасушнијих потреба, бољшевици су осетили тешкоће и у погледу индустриске изградње, па и рада индустрије. Бекство радника из неких индустриских реона СССР, нарочито из Донбаса, било је у овом погледу један грозан симптом.

Генерална линија сверуске бољшевичке странке, која је спровођена са суровом доследношћу у име изградње индустријализације, претила је, под оваквим околностима, баш да уништи, да баци у ваздух ову индустријализацију. Овој напредно важној чињеници, чију објективну снагу бољшевичка диктатура није у стању да савлада, ваља додати још једну: одлучујући утицај једног другог фактора — политичко психолошког. Већ смо имали прилике да доказујемо на странама «Руског архива» да је могућност настављања Стаљинове политике «широке социалистичке офанзиве» углавном зависна од границе стрпљења и издржљивости народних маса СССР, којима ова политика непрекидно тражи жртве.

У првом периоду петогодишњег плана многи слојеви становништва Совјетског Савеза били су, несумњиво, под утицајем парола о изградњи. То им је помагало у огромној мери да подносе храбро оскудицу. Јер постојало је уверење да ће се по ову, истина веома тешку цену, по цену крајњег ангажовања свих снага и енергија, постићи у блиској будућности коренита промена услова живота у држави. Али сада је прошло готово че-

тири године. Народне масе исцрпене су и изнурене огромним, прекомерним напорима и годинама тешког живота у атмосфери пораста беде и све већег ограничавања насушних потреба. *Способност ових маса да трпе природно се смањила.* Међутим, не само што се није осетило неко побољшање, већ је стање, напротив, осетно погоршано. Све раније ружичасте наде увенуле су у сивој, хладној атмосфери данашње привредне стварности СССР. У оваквој ситуацији, природно, нестаје ентузиазма, о чијем се одржавању свим својим снагама стара бољшевичка званична штампа, а сем тога ствара се и терен за оштре манифестације незадовољства, које могу да добију веома опасне облике, ма колико да је јак апарат репресија бољшевичког режима.

Стога се бољшевицима наметала потреба да отворе неки вентил, вентил који би допринео њиховом очувању, чак и по цену опасности да себи повреде прсте. Нове «дефанзивне» мере су претстављале један овакав покушај бољшевичке власти. Ове мере могу се са извесном основаношћу сматрати као *Неп* (бољшевичка скраћеница од речи «нова економска политика») своје врсте.

По своме облику ове су мере једно непосредно попуштање сељаштву, али посредно (а може се, шта више, рећи, у првом реду) оне су попуштање радничком становништву градова и индустриских центара. Ове мере морала је совјетска власт да прихвати не толико под директним притиском села, колико под утицајем повећане кризе артикала исхране у градовима, кризе која је за опстанак бољшевика претстављала велику опасност.

Нови преокрет у бољшевичкој политици још једном је посведочио колико су тесно међусобно повезани у данашњој Русији интереси радника и сељака. Ову органску солидарност није могла да сруши дугогодишња политика комунистичке диктатуре, која је, као што је многима изгледало, морала да ископа јаз између града и села.

Нове мере бољшевичке власти тичу се, пре свега, слободе трговине и газдовања широких сељачких маса. Да би се правилно оценио значај ових мера и промена, коју су оне унеле у економску политику бољшевизма, неопходно је потребно да укратко прикажемо суштину система који је у овом правцу постојао раније.

Познато је да је програмом петогодишњег плана била предвиђена политика максималног исцрпљивања сокова из села. У томе циљу држава је одузимала сељаштву, у виду «вишкова», целокупну његову продукцију, остављајући само најмањи део за задовољавање потреба сељака. Затим, у истом циљу, држава је плаћала сељаштву за одузето жито и друге артикле пољопривредне производње цене које је она сама утврђивала и које су биле неколико пута мање од реалних цена. Овакав систем,

природно, захтевао је потпуно укидање слободе трговине. Ово укидање у почетку «пјатиљетке» ние било случајни потез диктован Стаљиновим каприцом, већ је логички потекао из суштине оне економске политике коју је совјетска власт спроводила према селу. Слобода трговине била је укинута стога што је за бољшевике постојала потреба да затворе све канале помоћу којих би сељаштво могло да продаје своје производе неком другом, а не држави по утврђеним ценама. Укидање слободне трговине није било спроведено само помоћу декрета. Она је фактички била укинута тиме што је држава одузимала сељацима плодове њиховог рада у размерама много већим од вишкова села.

Сељаштво не само што није имало где да продаје своје производе услед бољшевичких забрана, већ у ствари није ни имало шта да продаје. После извршења свих обавеза према држави, ништа му готово не би преостало за продају на слободном тржишту. У овом систему веома крупну улогу играли су и *колхози*.

Бољшевичка власт спроводила је ужурбану колективизацију сеоских газдинстава под паролом повећања продуктивности пољопривреде. Али, упоредо с тим, она је тежила и другом циљу: путем оснивања *колхоза*, у којима се удружују велике групе земљорадника да добије лакшу и поузданију могућност одузимања сељаштву његове производње. Из тога разлога у *колхозима* се спроводила политика која је данас званично проглашена као јерес и «левичарско скретање». То је била политика претварања у општу својину не само земље и мртвог инвентара чланова *колхоза*, већ и живог инвентара — коња, крава, па чак и живине. Све што је производио сељак уведен у колективно газдинство, чак и на најмањем комаду земље који му је био стављен на индивидуално располагање, морало је да дође у *колхоз*, а преко њега — у државну својину. Из истог разлога спровођена је и крајња бирократизација *колхоза*, која је данас такође проглашена за јерес и «левичарско скретање»: изабране колхоске управе замењиване су партиским чиновницима, који су свим располагали без икакве контроле. Уступање држави целокупне продукције по веома ниским ценама рушило је интересе колхоског сељаштва, као и интересе оних који су газдовали индивидуално. Слободни *колхози* на самоуправној бази, свакако, не би могли да се не противе томе.

Уосталом, случајеви оваквог противљења *колхоза* добили су веће размере у почетку прошлогодишње кампање за припремање резерви жита. То је био повод за примену оштрих репресивних мера, које су имале за последицу брзу бирократизацију *колхоза* широм СССР и ишчезавање последњих мрвица њихове самосталности. У сваком случају, уколико је не само индустриска, већ и цела земљорадничка продукција стављана искључиво на расположење држави, она је постала једини трговац у земљи.

Монопол државне трговине (а совјетске кооперативе су стварно само њене филијале), независно од свих декрета, био је реализован већ помоћу оног система исцрпљивања ресурса који је створен у вези са петогодишњим планом. Као што је познато, цело тежиште петогодишњег плана садржано је у изградњи тешке индустрије на рачун веома великог смањења производње артикала намењених широкој потрошњи. Али остварење поменутог програма било је могуће искључиво при постизању описаног система.

Ако би сељаштво слободно располагало знатним делом своје продукције, било би неопходно потребно да се сељаку, у замену за артикле ове продукције, даду на бази тржишних односа индустриски производи. У противном случају, сељак не би своје производе продавао. Папирни новац има за њега значаја само утолико уколико може помоћу тога новца да купи производе градске индустрије. При постојању слободне, чак делимично слободне трговине, морала би совјетска индустрија, хтела не хтела, да прошири своју производњу артикала, намењених употреби широких маса. У противном случају, појавила би се опасност катастрофе у погледу исхране. И бољшевици не би могли доследно да спроводе програм петогодишњег плана. Али монопол државне трговине, уз одузимање сељаштву његове продукције од стране државе, по ценама које држава сама одређује, омогућена је набавка пољопривредних производа за извоз и исхрану градског становништва — и све ово без накнаде селу у виду индустриских артикала.

У томе је била лукава механика овог система. Али она није могла да траје бесконачно. *Колхози*, који су имали да одушеве сељаштво за колективан рад, да у њему створе снажну тежњу производње, претварали су се фактички у оруђе реквизиције сељачке производње. Овај систем убијао је код колхозника брзо вољу за рад, чак јаче него код индивидуалних сопственика, којима су још били преостали неки канали за везу са слободним тржиштима. Свему овоме као трагично речити доказ може да послужи огромни дефицит земљорадничке производње 1931 године.

Програм је остао неизвршен у тако великим размерама не само услед малог жетвеног приноса (у чему је исто тако дошла до израза немарност, индиферентност према сетви под оваквим условима), већ и из једног другог разлога. Према званичним совјетским подацима преко милијарде пудова (пуд — преко шеснаест килограма) жита било је изгубљено услед рђавог прикупљања жетве. Исти случај, али у још већим размерама, констатован је у области сточарства и живинарства, па чак и у области гајења поврћа. Снажно затегнуто клупче бољшевици су морали да одмотавају у супротном правцу. И нове мере отступања опрашавају једну другу политику, са истом логичном доследношћу као и раније крајње мере «широке офанзиве».

Још прошле јесени пленум бољшевичког Централног комитета, у резолуцији по питању кризе артикала исхране, одлучио је да се *колхозима* дозволи продаја на мало вишкова пољопривредних производа *по совјетским ценама*.

Ова одлука није изазвала никакве важније последице. *Колхози* нису располагали вишковима, а сем тога продаја намирница по совјетским ценама није била повољна за колхоско сељаштво и није могла да му да импулс за рад.

Почетком ове године, свесна неизбежне потребе да нешто размрси сувише затегнути чвор, бољшевичка власт је објавила сензационалан декрет, који је забрањивао да се *колхози* израђују по типу комуне и који је, напоредо са претварањем целе имовине колхоских сељака у општу својину, ипак им дозвољавао да имају по једну краву у индивидуалној својини. Ефекат овог декрета, за који су бољшевици везивали велике наде, није био у ствари онакав како су његови аутори очекивали. Све ове мере, о чијем је огромном значају глорификаторски писала званична штампа, значиле су у ствари обилажење око једног основног питања: питања неопходности озбиљних промена у економској политици власти.

Шестог маја био је обзнањен нови закон о пољопривредном порезу. Овим законом обележен је први корак у овом правцу. Пре свега, нови закон, у циљу освајања нових површина за земљорадњу, потпуно ослобођава од пољопривредног пореза оне површине које су први пут засејане. Нарочиту пажњу посвећује нови закон сточарству. За стоку свих врста у колхозима не плаћа се порез, а исто тако ослобођени су опорезивања приходи колхоских фарми. И за стоку која се налази у личној својини чланова *колхоза*, не плаћа се порез. Ствара се низ олакшица за гајење сточне хране.

У области техничких култура нови закон ослобађа од пореза шећерну репу, пораст површина засејаних конопљом; даје читав низ олакшица за гајење других техничких култура. Сем тога, нови закон потпуно ослобађа од пољопривредног пореза живинарство и пчеларство. Али најважнија тачка закона била је редигована на овај начин:

«У циљу развоја колхоске трговине, приходи *колхоза* од продаје пољопривредних продуката преко колхоских тезги и пијаца ослобађају се опорезења. Пијачни приходи сељака, који газдују индивидуално, такође су ослобођени».

Ова последња тачка отварала је пут извесној слободи трговине за сељаштво, пошто је раније страховито тешко опорезење сводило ову трговину фактички на нулу. Али овај закон ипак је више сведочио о намери бољшевика да даду неку делимичну слободу трговине сељаштву него што је стварно ту слободу давао. Ако би била остављена на снази ранија одлука, којом је *колхозима* дозвољавано да своје производе продају само по совјетским, т. ј. нормираним ценама, ако би држава

и даље одузимала сељаштву све његове вишкове, онда нови закон о пољопривредном порезу не би могао да има, сам по себи, великог реалног значаја. Он би могао да добије тај значај само под условом да се унесу битне измене у ове две основне тачке, чиме би се дошло до једне логичне допуне.

После овог закона објављена су два декрета: један од 7 маја, о плану припремања резерви жита из жетве 1932 године и о проширењу колхоске трговине, други о плану «припремања резерви за сточарство од стране колхозника и разних индивидуалних сопственика». Ова су два декрета већ означавала почетак неког озбиљног преокрета у овој области. Декрет о припремању резерви жита наређивао је да се смањи државни план у погледу припремања ових резерви за 1932 годину, како по *колхозима*, тако и по индивидуалним газдинствима, за 264 милиона пуди у поређењу са планом 1931 године. Исто тако овим декретом је наређено да се по завршеном раду на прикупљању житних резерви и на стварању фондова семена, т. ј. од 15 јануара 1933 године, «има дати *колхозима* потпуна могућност несметане продаје вишкова жита *по њиховом нахођењу*, како на пијацама и тржиштима, тако и у свима колхоским трговинама, уз упутство локалним органима власти да у томе *колхозима* и колхозницима дају пуну помоћ».

Декрет о припремању сточарских резерви и трговини месом иде у овом погледу још даље. Овим декретом слободна трговина стоком и производима од меса дозвољава се већ у текућој години; дозвољава се, за разлику од трговине житом, не само колхозницима, већ и сопственицима индивидуалних газдинстава.

Декретом је *преполовљен* државни план припремања резерви за сточарство у *колхозима*, као и за колхознике и индивидуалне сопственике до краја 1932 године.

Што се пак тиче слободе трговине, декрет наређује да се «колхозима, колхозницима и индивидуалним сопственицима, који уједно извршују централизовани план припремања привредних резерви пружи потпуна могућност несметане продаје крупне стоке, свиња, оваца, живине, разноврсних производа њихових газдинстава, па и производа од меса, на пијацама, тржиштима и преко колхоских дућана».

Најзад, 20 маја 1932 године био је објављен нови декрет «о начину трговине колхоза, колхозника и радних индивидуалних сопственика» и о смањењу пореза на трговину пољопривредним продуктима. У овом декрету биле су подробно разрађене и конкретизоване оне тезе које су стављене у темеље новог закона о пољопривредном порезу. Декретом се укидају сви порези на трговину артиклима целокупне пољопривредне производње на пијацама, тржиштима и тако даље (жито, месо, живина, млечни производи, поврће). Допушта се само локална дажбина, која не сме да буде већа од једне рубље за дан од кола натоварених намирницама, или од грла крупне стоке, док за грло

ситне стоке ова дажбина може износити до 50 копејака, односно 20 копејака кад се тргује поред тезге или са артиклима продаје у рукама. Приходи од продаје на пијацама не порезују се, уколико су продавци колхози и колхозници, а за претставнике индивидуалних газдинстава порез не може да буде већи од 30%. За колхозе приликом трговине у дућанима и на тезгама узима се исто тако до 30%.

Девета тачка декрета проглашава потпуно одређено и изразима који не допуштају никакво друкчије тумачење, делимичну слободу трговине за колхознике и индивидуалне сопственике. «Трговину колхоза, колхозника и индивидуалних радних сопственика сељака ваља обављати *на бази цена које се формирају на пијацама*, док трговина колхоских савеза не сме да премаши просечно комерцијалне цене државне трговине».

На тај начин кретање у обратном правцу обавља се непосредно оним истим путем којим се раније ширила офанзива. Сељаштву је дозвољена трговина пољопривредним продуктима. Дозвољено му је да их не продаје по обавезним нормираним ценама, већ по слободним, тржишним ценама. Трговина сељака на пијацама ослобођена је пореза, који су у ствари значили забрану ове трговине. Сељаштву су стављени на расположење, путем смањивања житних резерви, а исто тако и путем промене унутрашње политике у колхозима, једним делом вишкови њихове продукције. Тиме је у монополу државне трговине, монополу који је проузроковао цео ранији привредни систем, направљен продор. Сељаштво, дакле, не само што је добило могућност да тргује, већ има користи од ове трговине и има чиме да тргује. Какав је, међутим, циљ свих ових мера?

Ако би реч била само о томе да се селу дозволи продаја по слободним ценама једног дела своје продукције, коју му је држава раније одузимала по званичним ценама, од ње утврђеним, то би, свакако, било попуштање сељаштву, али тиме ништа не би било промењено у општем економском склопу земље. У ствари, циљ коме бољшевичка власт тежи спроводећи своју нову политику, није у томе. *Бољшевици теже томе да у целој сељачкој маси СССР, како колхоској, тако и индивидуално сопственичкој, изазову потстрек за рад и да тиме постигну повећање продуктивности земљорадње.* У томе и јесте прави смисао Стаљиновог *Непа*.

Совјетска штампа то не крије, пишући о томе потпуно отворено у својим коментарима нових совјетских декрета.

«Централни задатак — писала је московска «Правда» — састоји се у томе да буде осигурано комбиновање две методе, методе припремања државних резерви и методе трговине колхоза, колхозника и радних сељака — индивидуалних сопственика. Задатак је у томе да се разграђавањем колхоске трговине заиста повећа избацивање ресурса робе на тржиште.

План припремања житних резерви за 1932 годину, у поре-

ћењу са планом претходне године смањен је за 264 милиона пудова. План припремања сточних резерви је преполовљен. Али то не значи ни у колико да ће се трговина житом, месом и другим производима развијати *на рачун само овог смањења*. У сваком колхозу, код сваког колхозника, код радног сељака ван колхоза постоје могућности да се повећа количина продуката, који се продају на пијацама.

Довољно је истаћи да ми сваке године губимо захваљујући рђавом прикупљању жетве стотине милиона пудова жита, да се губици проузроковани недовољном борбом против штеточина пењу готово на милијарде пудова. Повећање жетвеног приноса ове године само за једну метарску центу од хектара има да да повећање опште продукције за преко пола милијарде пудова».

Из овог је званични бољшевички орган изводио закључак да нове мере власти, способне да изазову пораст земљорадничке производње, могу да допринесу решењу кризе артикала исхране у држави.

«Ствар иде тако — писао је овај орган — да ми при правилној организацији колхоске трговине можемо да добијамо на тржишту, на пример, онолико жита колико се добија приликом централизованог прикупљања житних резерви.

Ова делимична слобода трговине која је данас уведена у Русији, има доста оригинално обележје. Право слободне трговине распростире се само на произвођаче: на колхозе, колхознике, сељаке индивидуалне сопственике, произвођачку кооперацију; сви они могу *непосредно* да продају своје производе потрошачима. Између произвођача и потрошача не сме да постоји трговац, посредник. Сваки од декрета који су горе изложени, садржи обавезни параграф, којим се локалним властима наређује да «уништавају претставнике приватне трговине и прекупце — спекуланте, који покушавају да зараде на трговини радног сељаштва». Ово је, дакле, слободна трговина, али трговина без приватног трговца, коме би могла да припадне у овој области улога организатора. Са гледишта економске целисходности оваква забрана је, наравно, бесмислена. Уколико постоје тржишне релације, потребно је постојање трговинског апарата, који прикупља производе од произвођача, ствара центре тих производа и продаје их потрошачима.

Пошто је монопол државне трговине у СССР сада донекле укинут, економска логика захтева да се у одговарајућим размерама дозволи приватна трговина. Забрањивање све трговине у условима који су створени новим декретима, ствара бесмислену ситуацију: пијаце играју улогу радња и продавница. Сељаци, услед «уништавања приватних трговина», могу да продају своје производе искључиво на пијацама, на које морају да одлазе колима и које су удаљене за десетине километара.

И искључиво тамо могу потрошачи да купују све производе без икаквих ограничења, по слободним ценама.

Резултат овог система јесте огроман и неплодан губитак времена и труда, губитак општи — а и да не говоримо о читавом низу других незгода. Ово је у исти мах враћање примитивним облицима економског живота, облицима који су се сачували само у најзаосталијим азиским земљама.

Већ убрзо после увођења ове форме слободне трговине осетиле су се и друге огромне тешкоће. Градови не располажу довољним бројем великих тргова, на којима би се могле сместити велике пијаце; исто тако не постоји потребан број просторија за становање и ашчиница, намењених сељачким масама што доносе са села своје производе. Али све ово је нека врста данка комунистичкој доктрини или, боље речено, одржавање бољшевичке куртоазије. Дозвољавање слободне трговине искључиво колхозницима и «радним сопственицима личних газдинстава» може још некако да се веже за «генералну линију странке». Али обнова приватне трговине у доба «широке социјалистичке офанзиве на целом фронту» била би у сувише великој контрадикцији са канонима званичне пропаганде. Тражењима «пјатиљетке» жртвована је стога економска логика.

Ова логика, међутим, после издавања нових декрета почела је веома јако да притискује «генералну линију» на једној од најважнијих њених тачака. Горе смо већ истакли да су се, у доба кад је држава одузимала селу све «вишкове» по ниским нормираним ценама и кад није постојала слобода трговине, могли добити од села пољопривредни производи без давања накнаде у облику индустриских артикала. Истакли смо исто тако да је овај начин да се дође до пољопривредних производа претстављао органски део система, који је био уведен у живот програмом и темпом петогодишњег плана. Сада се ситуација одлучно мења. Сељаштво има на расположењу један део «вишкова». Продаја ових вишкова чак по слободним пијачним ценама корисна је за сељаке само у томе случају ако се помоћу добијеног новца могу купити потребни индустриски производи. У противном случају сељаштво неће своје производе продавати. Да би се од села добили његови «вишкови», сада је потребно да се на тржиште избаци велика количина артикала, намењених широкој потрошњи. А у томе циљу, природно, совјетска индустрија мора да их производи. И сада се опажа интересантна појава: совјетска званична штампа отворила је широку кампању под лозинком: «Што више артикала за широку потрошњу!»

Раније је свако, па чак и најобазривије тражење ове врсте, свака напомена о томе да треба задовољити актуелне насушне потребе становништва, проглашавано за покушај саботирања «пјатиљетке», за израз себичних и «деструктивних» интереса. Сада, међутим, званични орган бољшевичке странке проглашава: «Што више артикала за широку потрошњу, што

пуније и шире задовољавање *потреба широких маса — то је борбена лозинка данашњег дана.*» Талас индустриских артикала има да дочека трговину пољопривредним продуктима» — пише из дана у дан бољшевичка штампа.

«Талас пољопривредних артикала, упућен према градским совјетским тржиштима, — писала је «Правда» — има да буде одговор колхоза, колхозника и разних индивидуалних сопственика на последњу одлуку странке и радничко сељачке власти. *У сусрет овом потоку према селу, каналима совјетске трговине, има да се упути талас индустриских артикала за широку потрошњу.*» Задатак проширења фондова ових артикала добија изузетно привредно политички правац. *Он постаје најважнији основни проблем.* Да би се овај проблем решио, морају да буду искоришћене све могућности, све полуге, све унутрашње резерве индустрије. Истицање тога да је проширење производње артикала намењених широкој потрошњи данас основни привредни проблем Совјетског Савеза, постало је лајт-мотив у кампањи совјетске штампе.

«Проширити производњу артикала за широку употребу за милиарде рубаља изнад плана — пише «Правда» — то је оно што странка захтева од индустрије и индустриске кооперативе. *Све гране индустрије, сва предузећа, све задруге морају да израђују ове артикле.*» И у чланцима званичне штампе и у говорима бољшевичких првака наглашавано је да се задатак «који је истакла странка» тиче не само лаке индустрије, индустрије артикала исхране и индустриске кооперације, чија се делатност намењује широком тржишту, већ и целе совјетске индустрије, свих њених грана.

«Неоспорно је да све оне морају тежити свим силама повећању своје продукције — проглашавала је «Правда». — У решавању задатка повећања количине артикала широке потрошње мора да учествује и шумска и тешка индустрија — овај најмоћнији одред социјалистичке индустрије.

У вези са ситуацијом, која се на овај начин створила, решио је Централни комитет бољшевичке странке да повећа ове године производњу артикала широке потрошње за милиарде рубаља *изнад плана.* Низом одлука Централног комитета било је предвиђено да сва индустриска предузећа, па и предузећа тешке индустрије, морају да искористе вишкове своје машинерије и радне снаге за израду артикала о којима је реч. *Целокупној индустрији наређено је да се ограничи унутрашња потрошња и да се нове накнадне количине артикала избаце на тржиште.*

Напоредо с тим, Централни комитет ставио је у дужност Народном комесаријату лаке индустрије *да осигура накнадну продукцију артикала широке потрошње у другом, трећем и четвртом кварталу ове године.* Ова накнадна продукција у одлукама Ц. к. тачно је означена у доста великим размерама. У овом размаку времена, на пример, има индустрија посуђа

да избаци на тржиште 44,7 милиона чаша, 4 милиона шоља са тацнама, 7 милиона тањира. Продукција прозорског стакла предвиђена је у овом размаку времена у цифри 4 милиона квадратних метара.

Главна установа Совјетског Савеза за израду артикала од вуне има да да за исто време накнадне продукције у вредности 25,000.000 рубаља. Памучних тканина има да се избаци на тржиште у вредности 53,000.000 рубаља. Сем тога, шивачка индустрија има да спреми преко двадесет милиона метара памучних тканина за пелене одојчади. Од ове количине има да се прода селу најмање 80%. Накнадна продукција обуће за другу, трећу и четврту четвртину ове године предвиђена је у износу 70,000.000 рубаља. Сем тога, израђен је план накнадне продукције, у вредности од више десетина милиона рубаља, топле одеће, рукавица, капа, готових одела, артикала од лана и свиле, трикотаже. Али ово није све. Централни комитет придаје тако велики значај изради артикала потребних становништву да у специјалним одлукама предвиђа *личну одговорност* за извршење одлука странке у погледу осигурања и реализовања накнадне продукције која се намењује широком тржишту.

У «Правди» и «Известијама» списак лица која руководе радом предузећа и на која је стављена лична одговорност за остварење одлука Централног комитета, заузима више од два ступца. Нарочито крупан задатак у послу израде накнадне продукције пао је у део баш тешкој индустрији. Бољшевици су неочекивано пронашли да тешка индустрија може да израђује најразноврсније артикле широке потрошње. «Виле и секире, пијуци, косе, тестере, кљешта и чекићи, ексери, жица, точкови, намештај, посуђе, примуси, машине за млевење меса, кревети, пегле, ножеви и бријачи, електрична арматура, гумена обућа, тканине за намештај, предмети широке потрошње од гвожђа итд.» Совјетска штампа каже да фабрике тешке индустрије могу да израђују ову најразноврснију продукцију.

Централни комитет бољшевичке странке, руковођен разлозима који су обрађивани у чланцима његових званичних органа, донео је специјалну одлуку, која обавезује тешку индустрију да у току ове године да артикала широке потрошње у вредности пола милијарде рубаља преко предвиђеног програма. Коментаришући одлуке бољшевичке власти, «Правда» подвлачи да у овом случају није реч о привременим и случајним мерама, већ „о систему мера“ које осигуравају стабилно и уредно избацивање на тржиште, од стране фабрика тешке индустрије, артикала широке портошње.

Ми видимо на тај начин да је било довољно отворити вентил у принудном систему привредних односа између села и власти, да је било довољно бар донекле одрешити сељаштву руке, па да се наметне потреба што бржег мењања програма совјетске производње. Продукција артикала широке потрошње,

која се налазила на последњем месту, одједном је искрсла на првом плану, претворивши се неочекивано у централни задатак. У циљу решења овог задатка врши се мобилизација свих могућности и средстава. Овде се економска логика показала јача од доктринарске тврдоглавости и натерала ју је да отступи.

Истина, званична штампа уверава да до успоравања темпа нове «пјатиљетке» неће услед овог доћи. Према писању ове штампе, совјетска индустрија ће бити у стању да избаци накнадну продукцију у вредности милиарди рубаља на широко тржиште и да, напоредо с тим, изврши потпуно првобитно пројектовани програм за 1932 годину. Али оваква уверавања не звуче убедљиво. И то утолико пре што и без допунске продукције у огромним размерама, совјетска индустрија не би била у стању да изврши потпуно програм своје производње. О томе сведоче, пре свега, привредни резултати за прве две четвртине ове године.

Да ли је нови Стаљинов преокрет у стању да стварно побољша тешку ситуацију земље? За сада је још тешко одговорити на ово питање. Могуће је да је криза зашла и сувише далеко, и нове мере власти неће моћи да је ублаже. Питање је у томе да ли је село у стању данас, после свих попуштања која су му учињена, давати потребне количине пољопривредних продуката за нормално задовољавање потреба становништва градских и индустриских центара, који су огромно порасли. Друкчије речено, намеће се питање: да ли су у томе циљу учињена довољна попуштања. Исто тако важно је питање: да ли је совјетска индустрија заиста у стању да на прилив пољопривредних продуката са села одговори моћним таласом индустриских артикала и да на тај начин да потстрека за пораст земљорадничке производње.

Ипак значај нових мера бољшевичке власти са гледишта промене њене економске политике веома је велики, много већи него што то може у првом тренутку изгледати. Иако званично «генерална линија» остаје иста, иако званични темпо индустријализације није оборен, иако принудне форме колективизације нису укинуте потпуно, ипак су напоредо с тим знатно смањене тешкоће сељака, и то не само у погледу ограничења припремања резерви жита и резерви за сточарство, већ и стога што је сељаштву дато право да вишкове своје производње продаје по слободним ценама. Напоредо с тим, сељаштво је успело да извојује себи делимичну слободу трговине. Оно је добило исто тако делимичну слободу газдовање. Све ово, укупно узето, води јачању сељачког масива Русије, порасту његовог економског значаја, а разилази се са «генералном линијом» и прави продор у оном општем систему који је њоме био одређен. Али са још већом снагом удара по генералној линији она измена програма совјетске индустрије, која је дошла као искљу-

чива последица нових мера власти: тежиште је пренето на производњу артикала широке потрошње. Ова нова привредна тенденција, која је, под неодољивим притиском околности, прокрчила себи пут, у даљем развоју и јачању своме води право радикалној промени целе економске политике бољшевизма.

И мало је вероватно да ће ту бољшевичка власт моћи да застане на пола пута. Питање је у следећем. Ако нове Стаљинове мере не донесу никакво побољшање, ситуација ће се и даље катастрофално погоршавати. Ако се пак, помоћу ових мера, пронађе неки излаз из ћор-сокака, овом ће се излазу неизбежно упутити са стихиском снагом сва стремљења земље, намучене дугим годинама лишавања и беде.

Оваква измена економске политике бољшевизма природно би могла да има за последицу постепено укидање система принудних мера на селу. Јер ове мере диктовао је совјетској диктатури њен програм индустријализације вртоглавог темпа. План «изградње социализма» помоћу таквих мера био је за бољшевичку диктатуру и за њено одлажење у крајње форме средство да се правда.

Неп Стаљинов, под извесним околностима, могао би на тај начин, и упркос воље његова аутора, да буде постанак нове еволуције у Русији. Постанак еволуције од економског режима заснованог на принципима принуђавања, ка привредном систему своје врсте, систему чији је склоп опредељен целокупном унутрашњом социалном конструкцијом државе и оним условима који су сé у њој формирали после петнаестогодишње бољшевичке владавине.

Али да ли ће Стаљинов *Неп* значити заиста почетак нове епохе у СССР или ће остати нови немоћни потез? Да би се одговорило на ово питање, ваља сачекати даљи развој догађаја.

Mark Slonjim
(Prevela *Branka T. Kovačević*)

NOVOSTI SOVJETSKE KNJIŽEVNOSTI

I

Poslednje dve godine u sovjetskoj štampi je jasno i razgovetno istaknuto pitanje, koje je postalo predmet debate i razmimoilaženja: da li je moguće i u oblasti umetnosti a naročito književnosti sprovesti isti takav *plan*, kao i u privredi. Oni kojima pripadaju „komandna mesta" u kritici, štampi i nizu književnih organizacija koje igraju veliku ulogu u savremenoj Rusiji, izjavljuju da se i u umetnosti takođe može objaviti petogodišnji plan, te da se pomoću opštih napora dođe do *„Magnitogorska naše književnosti"*. Oni hoće da i u književnosti upotrebe metode, koje vlast primenjuje u privrednom i političkom životu: piscima se postavljaju *zadaci*, i oni ih moraju ostvariti, idući svesno ka *izgrađivanju* romana, pesme ili drame.

Smisao takvog shvatanja književnosti objašnjava se celokupnom psihologijom i filosofijom današnjih vođa Sovjetskog Saveza: oni posmatraju sve grane ljudske delatnosti isključivo sa gledišta njihove *korisnosti* za državu i ciljeva koje im država u datom momentu postavlja. Taj racionalistički utilitarizam, koji napominje uprošćene teorije ruskog nihilizma iz šezdesetih godina prošlog veka, diktira vladi celokupnu politiku u književnosti kao i sve njene bačene parole.

Prva se odnosi na „uvođenje književnosti u opšti sistem života". To znači da umetnost mora potpomagati opšte ciljeve komunističke stranke i steći pravo na postojanje stalnim dokazivanjem svoje socijalne korisnosti. Na toj osnovi dešavaju se zanimljive stvari: revnosni izvođači partiske politike u umetnosti zahtevaju od pisca i njihovih dela neposrednu pomoć u socialno-političkoj borbi, i gotovi su da priznadu uspeh samo onim romanima i pesmama koji, na primer, potpomažu skupljanje žetve ili povećanje odbranbene moći zemlje. Jedan od sovjetskih književnika izneo je nedavno na stranama „Novog Mira", kako su na jednom javnom skupu komunistički kritičari napadali pesnika Pasternaka za njegovu poemu „1905 godina", okrivljujući ga da nije izneo događaje prošlosti u „savremenoj marksističkoj svetlosti". Na te strašne reči jedna mlada radnica izjavila je da u pesnikovim stihovima treba tražiti izvesnu emocionalnu stranu a ne činjenice iz istorije revolucionarnog pokreta,

što treba proučavati iz sasvim drugih knjiga. Njena izjava izazvala je burno odobravanje zbora, što, u ostalom, nije zbunilo kritičare.

Zaboravljajući da uticaj umetnosti na duhove nije isti kao i uticaj političkog govora, novinarskog uvodnog članka ili izborne plakate, krajnje revnosni stvaraoci komunističkog čistunstva, zahtevaju od književnosti neposredno učešće u politici, i ocenjuju vrednost umetničkog dela po stupnju njegove praktične koristi.

Književnost, vele oni, mora potpomagati socijalističko izgradivanje, izražavati ga i kretati mase na borbu. Potrebna su i imaju pravo na priznanje samo ona dela koja ostvaruju taj program: ostala su oglašena za kontrarevolucionarna i sitno-buržoaska.

„Književnost može ići uporedo sa životom" — to je obična lozinka koja preplavljuje strane sovjetskih književnih izdanja. To znači da je datog trenutka, napr., književnost primorana da piše o kolhozima i industriskom izgrađivanju. Izražavanje savremenosti, i davanje poleta masama za rad jesu zadaci koji se nameću književnosti, ali oni ne podleže rasmatranju, i moraju biti primljeni kao apsolutne istine. U sovjetskoj se štampi ne može diskutovati o aksiomama već samo o tome kakva bi stvaralačka metoda, kakav umetnički stil bio najpodesniji za ostvarenje istaknutog programa.

Uostalom, i sve te debate, koje su još nedavno prešle sa strana stručnih knjiga na javne zborove i u univerzitetske auditorijume, zapadaju uvek u ćor-sokak: jer suština je u tome da se u umetničkim delima sprovode određene ideje t.j. komunistička ideologija i da se izdavanjem knjiga dobije realan, opipljiv efekat i praktičan rezultat. Tako se književnost, po mišljenju sadašnjih rukovodilaca ruske kritike i zvaničnih činilaca, koji su pozvani da paze nad sudbinom naše književnosti, preobraća u „sluškilju ideologije", kao što je nekad, u srednjem veku, filozofija bila samo sluškinja teologije. Književnosti je data pomoćna uloga, i ona je unesena u plan komunističke države na istom temelju, kao što reklama i objave ulaze u budžet krupnog kapitalističkog preduzeća. Umetnost postaje jedan od najkrupnijih odeljaka departmana za propagandu.

Ta politika izaziva, kao što ćemo videti, kod mnogih ruskih književnika opravdanu uznemirenost za sudbinu same umetnosti. Kakva je budućnost književnosti u okviru sadašnje države? Da se neće pretvoriti u neku gigantsku radio-stanicu za razonodu i građanska osećanja? Neće li biti podvrgnuta istom takvom državnom nadzoru, kao i prodaja predmeta za neophodne potrebe? U nekom tamo trenutku vlada će naći za shodno da ubrizga građanima svoje zemlje veću dozu optimizma — i odmah će književnici biti naručeni da ispune taj zadatak.

Stvaralaštvo će biti racionalizovano i njegovi će se plodovi izdavati po bonovima s odobrenjem vlasti.

II

Možda baš tako izgledaju snovi Jermilova, Averbaha, Gorbačeva i drugih reformatora komunističkog tipa, ali im stvarnost za sada ne daje povoda da triumfuju. Pokušaji da se stvori književnost koja bi odgovarala planskim zadacima, da se umetnost potčini dnevnoj potrebi i da se natera da robuje komunističkoj državi, završili su se otvorenim krahom.

U rukama komunističkih kritičara nalazi se moćno oružje: oni imaju izdavačka preduzeća, sede u uredništvima svih novina i časopisa, i vode Svesavezno udruženje sovjetskih pisaca, koje je apsorbovalo u sebe i sve proleterske književničke organizacije. Prirodno je da oni mogu uticati u velikoj meri na književnost.

Pošto nije uspela da preradi stare književničke kadrove, komunistička stranka rešila je da dođe do svog cilja pomoću uvlačenja pretstavnika radničke klase u književnost. Bilo je objavljeno „regrutovanje udarnika", potpuno kao i u industriji. U svim fabrikama i preduzećima bile su izdvojene grupe radnika koji su se bavili pisanjem, njima su bile dodeljene svakojake povlastice kao i mogućnost da štampaju svoja dela. Takvih „udarnika", kojima je pretstojalo da postanu književnici u što bržem vremenu, bilo je 1931 god. oko desetak hiljada. Pušteno je nekoliko desetina zbornika njihovih dela, čak su organizovali i naročiti časopis u kome su se štampala i kritikovala njihova dela. Ali rezultati tog regrutovanja behu vrlo žalosni. Na zboru moskovskog otseka Federacije književnika, poznati „bezbožnik", Jevdokimov izazvao je revolt komunista, svojih drugova, izjavom da se „pohod udarnika završio potpunim neuspehom i da vodeći odred sovjetske književnosti i dalje čine „saputnici". Međutim zaključci Jevdokimova su bili potpuno tačni. Izuzev pripovetku *Mitrofanova* „Juni Juli" „udarniki" nisu ništa uneli u književnost, čak su pokazali naklonost prema tako konzervativnim oblicima pripovetke i lirike što ni jedan „saputnik" ne bi smeo sebi dopustiti iz bojazni da ne bude okrivljen za reakcionarnost i sitno-buržoaski idealizam. A neki pokušaji „udarnika" da primene „komunistički metod u književnosti", doneli su potpuno smešne strane, kao napr. delo nekoga *Vodolaska*, koga citiraju u nekim organima štampe, kao obrazac „proleterske proze". Evo odlomka iz njegove knjige „Fabrika Mesa": „u jezerima i zalivima ima ogromna količina ribe: šaran, štuka, smud, a ponegde moruna i bela riba. Trska služi skitačkim plemenima za ogrev, a ribu menjaju za brašno u susednim selima. Trska ovih stepa čuvena je sa svoje čvrstine, jačine i dužine. Ona bi mogla divno da se iskoristi za izgrađivanje, ali je još iz davnina samo ukras prirode u nepreglednim stepama. Deceni-

jama, vekovima širila se ona i jačala na hiljadama kilometara, preplavljujući celu stepu svojom šuštavom pesmom".

Po mišljenju kritičara I. *Vinogradova*, takvo se opisivanje jasno razlikuje od „buržoaskog", zato što ono „uvodi prirodu u sistem proizvođačkih odnosa". Uzalud su Vinogradovu ukazivali da je takvom opisu pre mesto u knjizi ekonomske geografije i da se od književnosti traži nešto drugo — kritičar je ostao pri svome uverenju, da je kod Vodolaska „proletersko shvatanje prirode".

Skoro u isto vreme sa „prizivanjem udarnika", „saputnici" su bili podeljeni u dve kategorije: na saputnike uopšte i na saveznike. Po rečima *Sejfuline* „saputnike" trpe da imaju na kome nokte zaoštravati i koga grditi. „Saveznicima" su oglasili one „saputnike", koji kao da su se po svojoj ideologiji približili komunističkim gledištima i „pomažu izgrađivanje".

Ali izlazi da i takva podela nije izmenila suštinu. Glavna dela sovjetske književnosti pripadaju peru „saveznika" ili „saputnika". I ta dela ni u koliko ne potpadaju pod onu meru koja im je veštački bila naturena. Može se govoriti samo približno o „njihovom unošenju u plan izgrađivanja Magnitogorska u književnosti", kao što su nedavno trubili komunistički kritičari.

III

Pre nego što pređemo na sama dela potrebno je otstraniti jedan nesporazum koji se dosta često ponavlja na stranama inostrane i ruske emigrantske štampe. „Saputnici" i „saveznici" ni u kom slučaju ne mogu se ubrajati u „proletersku književnost", jer njihova dela ne odgovaraju onom prisilnom programu koji komunisti naturaju umetnosti. Ali savremeni ruski pisci i njihova dela ne potpadaju ni pod predašnji pojam „stare ruske književnosti", i u mnogo čemu se razlikuju od svoje savremene zapadno-evropske braće. Sovjetska književnost ne znači komunistička, već je to književnost sa naročitim obeležjem i formalnim, i unutarnjim. Njene karakteristične crte izdvajaju je iz opšte porodice književnosti drugih naroda.

Može se reći da se te crte svode na njenu punokrvnost, životnu moć i blizinu gorućim problemima savremenosti. Na njenim stranama nalazimo sva uznemirenja i razmišljanja ruskog čoveka: polet izgrađivanja ili užas pred stihijom revolucije, problem potčinjavanja ličnosti kolektivu, misli o propadanju buržoaske civilizacije i naziranja i predviđanja nove kulture — sve je to izraženo u savremenoj ruskoj književnosti, ali samo ne onako kako bi to hteli njeni zakonodavci. Sovjetska umetnost ne proglašuje istine, već ih traži, ne propagira, već anališe — ona se uvek nalazi u krugu onih istih problema koje komunisti pokušavaju da reše primitivnim dekretiranjem novog doba.

Jednom rečju, umesto kanonskih slika, ruska književnost stvarno daje živo lice Rusije, zemlje u kojoj su svi ljudi koji

misle uznemireni za sudbinu otadžbine a i celog sveta, i strasno žele nov život, zasnovan na slobodi i socijalnoj pravdi.

Onaj isti socijalni pâtos kojim se uvek odlikovao ruski književnik, zvuči i danas u delima sovjetskih autora. On im daje onaj karakter koji primorava neke emigrantske kritičare da trpaju na jednu gomilu sve knjige koje imaju žig „Moskva" ili „Lenjingrad".

Međutim, u toj književnosti se vodi žestoka borba, i to baš na onim linijama koje u Evropi kao da ne izazivaju naročito interesovanje. Kakva mora biti književnost? Kakva je uloga umetnosti u savremenom društvu? Kako se mora ponašati pisac prema svetu borbe i socijalnih pomeranja koji ga okružuje? Dokle ide pravo društva, i u čemu je prava sloboda ličnosti?

To su osnovni motivi koje nalazimo u svim sovjetskim „novostima".

IV

Kao najmanje uspela dela najnovijeg doba treba smatrati ona u kojima se autori nekomunisti trude da se prilagode zahtevima koja im naturaju komunistički kritičari i hoće da izvrše „socijalnu narudžbinu".

Tu treba računati poslednji roman *Al. Tolstoja* „Žeženo zlato" napisan po receptu romana feljtona velikih novina ili „filma sa avanturama". To je opisivanje intriga i prestupa emigracije za vreme intervencije 1920-21 god. Al. Tolstoj lakim slobodnim stilom izvodi „bele", ne libeći se da opisuje žive ljude, s kojima se nekada i sam sretao u Parizu. Glavna nevolja je u tome što je Tolstoj natrpao u svom romanu mnogo užasa i neistinitih događaja u stilu „detektivskog romana", a junake je napravio šablonskim licima melodramskog tipa. Stvar je napisana nehatno, razvučeno i ostavlja vrlo težak utisak posle sjajnog dela, kao što je „Petar Prvi", kojim je Tolstoj obogatio rusku književnost pre dve godine.

Tako su isto olako uzeta, premda bolje napisana i poslednja dela *Erenburga*, — koji je od romana prešao na polubeletrističke opise raznih strana savremene civilizacije. Posle knjige o automobilu „Deset konjskih snaga", ili o Ivaru Krigeru, on je izdao prošle godine knjigu o kinematografu, „Fabrika snova", u kojoj svojim običnim, ponešto dvosmislenim stilom daje mračnu sliku kapitalističkog licemerja i gramzivosti za bogaćenjem. To je neka vrsta socijalno kritičke studije, u kojoj preovlađuju ironični elementi i duh nihilističkog negiranja, svojstven Erenburgu. Ali i „Fabrika snova" pripada pre rodu novinarskih feljtona, i zato se mora staviti na isti nivo kao i Tolstojeva knjiga.

Skoro sasvim je krahirala tako zvana „životna književnost", koja je još pre nekoliko godina imala uspeha kako u Rusiji tako i van nje. Njen najpoznatiji pretstavnik *P. Romanov* preživljuje doba potpunog opadanja. Jedini njegov roman koji je obratio

na sebe pažnju prošle godine, „Drug Kisljakov, ili par svilenih čarapa" prikazuje istoriju inteligenta koji se „prilagođava" sovjetskom poretku. To je vrlo česta tema, o kojoj je napisala vrlo interesantan roman bivša žena Lunačarskog, koja se skriva pod pcevdonimom *Voinova:* „Samocveti". On ne briljira nikakvim umetničkim odlikama, ali svih njegovih 400 strana čitaju se sa sve većim interesovanjem — toliko je živa slika koju crta autor: to je istorija onih veština i prilagođavanja kojima pribegavaju bivši inteligenti i aristokrati, da osvoje za sebe mesto pod sovjetskim suncem i da dobiju pravo na učešće u životu.

Opadanje „životne književnosti" naročito je primetno, ako se posmatraju sovjetski veliki časopisi za poslednje dve godine. Naravno u njima se može naći dosta dela koja opisuju radnički život i građanski rat u stilu „sociološkog realizma", — ali većina tih stvari je beskrajno dosadna, i ne izaziva nikakav odziv ni čitalaca, niti kritičara. Uostalom, ovi poslednji, računajući opšte stanje, ustaju sad protiv „bitovizma" (životne književnosti), izjavljujući da za proletarijat nije dovoljno samo „slikanje stvarnosti" već je potrebno „herojstvo koje će zapaliti entuzijazam u čitaocu.

Tema herojstva je potpuno prirodna u epohi grandioznih pomeranja i revolucionarne borbe. Ona je zvonila vrlo jasno u delima pisaca perioda građanskog rata. Baš takvi „saputnici" kao *Leonov, Babelj, Vs. Ivanov* proslavili su i opisali junačka raspoloženja epohe intervencije i borbe na unutarnjim frontovima. Sad je reč o heroici izgrađivanja, petogodišnjeg plana i preradi seljaštva. Ona ne polazi tako za rukom ili ne baš tako kako bi želeli vlastodršci. Zato neki pisci pretpostavljaju da se ponovo obrate „temama građanskog rata" kao napr. *Fadejev*, čiji je roman „Poslednji od Udege" — jedno od najzanimljivijih dela poslednjeg doba, — napisan u strogo doslednom stilu Tolstojevog psihološkog realizma. Roman još nije dovršen, samo se njegov prvi deo pojavio kao zasebna knjiga, dok drugi u nastavcima izlazi u „Krasnoj Novi", ali već se i sada može reći da su opisi doživljaja dečka Serjože, koji je zapao za vreme građanskog rata u Zabajkalsku oblast i slučajno došao u dodir sa domorocima Sibira, dostojni prvog romana Fadejeva, koji mu je doneo zasluženu popularnost.

Fadejev opisuje romantiku heroizma, bojeva, pâtos borbe i žrtve. *M. Slonjimski* u romanu „Foma Klešnjev" pokušao je da opiše romantiku svakidašnjosti, unutarnju borbu inteligencije, koja ne prihvata boljševizam i luta u sumnjama i razdorima. Nasuprot inteligentskoj nestabilnosti iznet je lik komuniste Klešnjeva, koji ujedinjuje poslovnost sa idealizmom. Slonjimski je hteo dati figuru „živog" komuniste, idući u tom pogledu za stopama *Libedinskog* (roman „Rađanje heroja", o kome sam u svoje vreme pisao u „Ruskom Arhivu"). Ali Slonjimski je savestan

pisac i dosadan, i njegov roman pripada broju potpuno pismenih, pristojnih ali i sigurno drugorazrednih dela.

Sovjetski kritičari potpuno tačno ukazuju da datog trenutka postoji ogromna tema heroike izgrađivanja, samopožrtvovanja onih nepoznatih radnika i komsomolaca koji sebe ne štede radi stvaranja socijalističke industrije. Mogu se na razne načine ocenjivati rezultati petogodišnjeg plana i politika komunističke vlade, ali mora se priznati da je njen poziv „stići i prestići Ameriku" naišao na odziv kod mnogih inteligenata i omladine. Pokretani mišlju o budućnosti otadžbine, ti su ljudi dali celokupnu svoju energiju služenju onim istim lozinkama koje bi po njihovom mišljenju mogle da ubrzaju njen razvitak i učvrste njenu ekonomsku nezavisnost. Nema sumnje da je izgrađivački entuzijazam vodio one komsomolce koji su po mrazu, na vetru stavljali stakla na novoj fabrici na Volgi, ili one inžinjere koji noći nisu spavali, samo da povise proizvodnju neke fabrike. Ali postojanje tog izgrađivačkog poleta još ne određuje njegov karakter. Da li je on rezultat čisto socijalističkog entuzijazma, ili je sličan onoj erupciji energije koja se opažala, napr., kod pionera Severne Amerike i kod kolonizatora divljih zemalja?

Tako upravo postavljaju pitanje vrlo mnogi ruski pisci, a pre svih daroviti i pametni prozaičar *V. Kaverin*, jedan od najsjajnijih pretstavnika grupe „Serapionove braće". Njegova pripovetka „Prolog" izazvala je burne prepirke u Rusiji baš zato što ona prikazuje današnji period, kao veliku kolonizaciju Rusije, koja prethodi socijalizmu i koja je samo prolog pravom socijalističkom izgrađivanju društva.

„Prolog" su putničke skice koje pričaju o onim kolhozima i zaseocima koji se u zvaničnim organima prikazuju kao veliki uspesi socijalističkog izgrađivanja. Kaverin je vrlo daleko od tog državnog optimizma. On je poznao i svetle i tamne strane života „pionera". U jednom od logora je prljavština, nema vode, u društvenoj trpezariji jedu otužnu čorbu i patlidžane prelivene zejtinom. Ovde ljudi, koji govore o velikoj budućnosti, naleću na žene sa zverskom pohotom i stide se „sentimenta". Ovde je, kao i svuda rugoba, grubost jednih i samovolja drugih. Sirotinja i beda vire iz svih rupa, glupost se sjedinjava sa uverenjem u sebe. Pa ipak... Pa ipak i u toj najodvratnijoj trpezariji komunista Ilija govori Kaverinu: „Život još nije onakav kakav bi trebao da bude, ali ima sve osnove da postane onakav kakav treba da bude". Ti prljavi, nedovoljno kulturni ljudi, koji žive rđavo, ponekad i ružno, okrenuti su budućnosti, maštaju o onome što će doći, što mora nastupiti kao rezultat njihovih napora, i taj san daje im natčovečansku snagu da su sposobni da izmene i samo lice zemlje i da podignu gradove i fabrike, gde je bila samo divlja stepa. I „Prolog" Kaverinov završava se divnom scenom: guske koje doleću svakog proleća tamo gde sad stoji logor ne poznaju

staro rodno mesto, čovečija ruka ga je preobrazila i odleću dalje, tamo gde još nije dospeo traktor i seoski sovjet.

O istoj temi ima i od *Pavlenka* priča „Pustinja". Njen autor je dosada bio poznat kao prikazivač istočne egzotike ili poluistoriskih pripovedaka u romantičarskom stilu (o Bajronu, Ljermontovu), od kojih je jedan deo napisao u saradnji sa Piljnjakom. Sada, u istom tom istočnjačkom dekoru, izvodi šare „romantike izgradnje". Reč je o Turkmenistanu, jednom od najdivljijih delova sovjetskog saveza, u koji je upućena ekspedicija da preradi i navodni pustinju Kara Kum.

„Eto leži ta pustinja crnoga peska, Kara-Kum, bez geografije i istorije, bez ikakvih tragova materijalne kulture, sa ljudima koji ništa ne znaju o svom ličnom životu. Četiri veka niko se nije zadržao ovde. Timur je poslednji prošao po njenom pesku, vrativši je potpuno arhaičnoj geologiji posle kratkog iskorišćavanja. Na stazama pustim četiri veka podigla se fabrika. Ona stvara novu zemlju i svoj sopstveni život. Sve što se odigrava ovde, odigrava se prvi put, i kao čovek iz začetka, rađa se organizam nove zemlje. To nije preduzeće, niti ustanova ili civilizacija — to je revolucija koja niče iz prvog semena".

Ali doznajemo i to da je inžinjer Manasein, jedno od glavnih lica pripovetke, već dvadeset godina sanjao o navodnjavanju pustinje i o odvođenju reke Amu Darje iz Aralskog u Kaspisko more. U studentskim godinama on je istrajno proučavao Aziju, i kad je proizveden za inžinjera postao je jedan od najboljih poznavalaca Turkmenije. U njemu je snaga i entuzijazam naučnika, kao i u njegovom protivniku Maksimovu. To su obični pretstavnici ruske idealističke inteligencije, koju smo poznavali i ranije a koja i danas produžava svoje služenje nauci, ideji i narodu.

I Kaverina kao i Pavlenka prekorevaju što su prikazali „izgrađivanje" ili u obliku pionera, sličnih junacima Fenimora Kupera i Majn Rida, ili u obliku idealističkih inteligenata, gotovih na samopožrtvovanje u ime apstraktnih ideja. A gde je ideologija komunizma, gde je marksistički metod, s užasom pita zvanična kritika? Postoji još jedan greh kod Kaverina i Pavlenka: to je njihov „individualizam", otsutnost prikazivanja kolektiva, kao i stalna težnja da se istakne važnost čovečijih ličnih preživljavanja. Uostalom, osnovna borba u književnosti i kritici odigrava se baš oko te tačke.

V

Izgradivanje, razume se, ističe na prvo mesto problem „novog čoveka". Fabrike i kolhozi stvaraju se zato da bi se stvorio nov socijalan poredak. Ali kakav mora biti čovek u njemu? I da li će se čovek promeniti u vezi s tim ogromnim pomeranjem koje se odigrava u Rusiji?

Komunistički publicisti odgovaraju na to pitanje potvrdno, a nedavno preminuli kritičar *Vjač. Polonski*, koji se nije odlikovao

naročitom krajnošću mišljenja, čak je izjavio da je ceo zadatak sovjetske književnosti — prikazivanje tog novog čoveka, a njena osnovna razlika od ranije ruske umetničke proze sastoji se baš u tome što je ona sada našla novog junaka. Kritika hoće da primora književnost da proglasi za junaka i predmet podražavanja određeni ljudski tip. A kakav je on?

O njemu se može govoriti na osnovu teorije i teoriskih iskazivanja a ne umetničkih slika, zato što u književnosti ima vrlo malo uspelih prikazivanja toga „novog tipa". Njegove posebne crte rasute su u raznim delima i samo sakupivši ih može se pretstaviti ta idealna figura.

„Novi čovek" je ličnost koja je prigušila u sebi vlast mračnih i slepih instinkata, ovladala svim svojim moćima pomoću razuma, koja se odrekla emocionalnog haosa, besplodnih „osećanja", trošenja energije na „lična" osećanja, koje prezire sentimentalnost, teži da se ulije u kolektiv i da mu potčini svoj rad. „Nov čovek" je utilitaran, racionalističan, suv i tačan. On smatra sebe za vojnika velike armije i sva svoja preživljavanja ravna po direktivama društva. On je, pre svega, „društvena životinja", onaj isti „zoon politikon" o kome je govorio Aristotel. Jedan od predaka tog čoveka bio je junak Černiševskovog romana „Šta da se radi" — Rahmetov, ta divna mašina što misli.

Vjač. Polonski izmislio je čak i izraz o tom novom junaku: „moratorijum osećanja". U ovakvim epohama kao što je naša, pisao je on, mnoga preživljavanja koja su sačinjavala predmet pesničkog nadahnuća, recimo Tjutčeva ili Feta, danas nikome nisu potrebna. Njima treba objaviti moratorijum, treba pričekati, dok ona ponovo ne zatrebaju čovečanstvu, pošto ono bude rešilo najvažnija pitanja svog socijalno političkog opstanka.

Vrlo je simptomatično što je jedan od najizrazitijih pisaca Sovjetskog Saveza, *Jurij Oljoša*, svoju dramu, prepravljenu od pripovetke „Zavist", nazvao „Zavera osećanja". Time se u suštini određuje karakter konflikta između dva gledišta koja se sada bore u Rusiji. Kao odvgoor na šemu apstraktnog racionalizovanog čoveka, čiji svi pokreti zavise od njegove logike i ideologije, najbolji pisci ističu sliku živog, organskog čoveka, koje štiti svoje pravo na sva čisto čovečanska preživljavanja, na lična osećanja, strasti i emocije.

Novinar *Levidov* u govoru na jednom književničkom skupu prošle godine izjavio je da se u mozgu svakog pisca bori „ideogram", t.j. sistem izvesnih ideja, teorija, logičnih pravila i „psihogram", t.j. zbir njegovih duševnih naklonosti, naslednih težnji i organskih osobina. U toj borbi po njegovom mišljenju uvek pobeđuje psihogram, zahtev da se precrta „psihogram" i proglasi moratorijum svim našim „nekorisnim" osećanjima — čudovištan je i osuđen na propast. Za te reči Levidova su isključili iz te književničke organizacije u kojoj je bio, ali to nije smetalo drugima da ponove isto to, samo drugim rečima. I baš o toj borbi „psiho-

grama" i „ideograma" govore najbolja dela koja su se pojavila poslednjih godina u Sovjetskoj Rusiji.

Jedni prosto prikazuju duhovni svet čoveka onakav kakav oni vide, ne plašeći se da će biti okrivljeni za ljubav prema „nesvesnosti i instinktivnosti". Takve su, na primer, nove pripovetke *Babelja*, koje se odlikuju istom prodirnošću i ramantizmom, kao i njegova „Konarmija". Takva su, na primer, neka istorisko psihološka dela, za kojima se u Rusiji poslednjih godina oseća jaka težnja: najbolji od njih je roman o Petru Velikom od *Jurija Tinjanova*, autora romana o Gribojedovu i Kihelbekeru. Njegov „Voštani lik" u kome je opisana smrt Petra Velikog i njegov muzej nakaza i monstruma prirode, deluje vrlo jako, zahvaljujući iznošenju ljudskih osećanja koja boljševički racionalisti teže da ukrote.

Radi potpunosti pregleda dodajmo uz knjigu Tinjanova još i dela *Anatolija Vinogradova*, mnogo manje darovitog i izrazitog, ali veoma savesnog i obrazovanog istoriskog pisca, koji se istakao dvema krupnim stvarima: „Cvet vremena", roman o Stendalu, i „Piriča o braći Turgenjev".

Dok istorisko psihološka dela samo posredno prilaze osnovnom problemu individualizma, dotle romani i pripovetke posvećene savremenosti, govore o njemu glasno. Interesantno je da je u njima pitanje čoveka uvek vezano ne samo sa problemima socijalno političkog karaktera, već i sa određivanjem puteva i karaktera savremene umetnosti. Čovek i ličnost u socijalizmu, i umetnost i socijalizam — to su dve kategorije tesno vezane međusobno u delima Oljoše, Pasternaka, Olge Forš, Kaverina— navodim samo najizrazitije novosti poslednjeg doba.

Oljoša u svojim pripovetkama (zbornik „Koštica od višnje", pripovetka „Zapiske Zanda") kao i u drami „Spisak dobročinstava" zauzet je odnosom inteligencije prema revoluciji i novom poretku. U komadu „Spisak dobročinstava" glumica Gončarova vodi dnevnik podeljen na dva dela: u jednom je spisak svih prestupa i pogrešaka sovjetske vlade, a u drugoj je spisak njenih dobročinstava. Kao i većina Rusa ona ne može da prihvati boljševizam, ali nije u stanju da porekne njegove zasluge. Ali dok se nalazi u Sovjetskom Savezu, čini joj se da je spisak prestupa komunizma duži od nabrajanja njegovih uspeha. Njoj nedostaje vazduha, ona zna da Hamlet, koga ona prikazuje na sceni, nije potreban, da uopšte nisu potrebna najuzvišenija osećanja, jer ih je odbacio uprošćeni utilitarni vek.

Ali kad se naposletku, pošto se iščupa iz Rusije, nađe van granice, u Parizu, ona odjednom uvida da su u buržoaskoj Evropi ličnost i umetnost još više unižene negoli u primitivnoj Rusiji, koja sve niveliše, i spisak dobročinstava sovjetske vlade — počinje da preteže. Gončarova završava time što gine od policiskog metka na jednoj komunističkoj demonstraciji.

Kraj komada je malo zasnovan na činjenicama, a psihološki prelom u duši Gončarove, koja prilazi boljševicima, bez obzira

na spisak prestupa, nije ubedljiv i istinit. Oljoša nije uspeo da postigne onaj ton, onaj prijem boljševizma, kakav je želeo. To se dešava zato što je autor skroz prožet refleksijom, i dok priznaje pravičnost komunizma razumom, ne može nikako i duševno s njime da se pomiri, i celo njegovo stvaralaštvo posvećeno je toj disharmoniji: u njegovim očima, novi poredak osuđuje na slom drage nepotrebne vrednosti individualizma, sentimentalnost, romantizam, osećanja i snove. Pošto je i sam nosilac tih vrednosti, razumljiva je njegova rečenica upućena boljševizmu: „osuđeni na smrt pozdravljaju te". Ali ponekad počinje da sumnja u pravičnost smrtne osude koju su izrekli oni koji žele da potčine čoveka duševnom i idejnom reglamentu, i zato kaže: „Ljudi vole, boje se, srde se, gladuju — njih pokreću osećanja, koja potiču iz tih osnovnih duševnih i fizičkih osećanja, i to se ne može izmeniti". Tu se opet ističe na prvo mesto protivstavljanje psihograma — ideogramu.

U izvanrednoj pripovesti „Zaštitna povelja", koja je jedna od najizrazitijih stvari 1931 god., pesnik *Pasternak* odlučno izjavljuje da umetnost ima svoje unutarnje zakone, koji ne odgovaraju socijalno ekonomskom razvitku čovečanstva, i zato je izlišno i glupo zahtevati od nje trku za slikanjem stvarnosti. Cela Pasternakova pripovetka, koja priča o mladim godinama i pesnikovim zanosima, ispunjena je filosofskim i estetskim razmišljanjem i neobično zasićena dubokom sadržinom. U njoj su čitave strane posvećene analizi duševnih mladićevih doživljaja, katkad potsvesnim, a autorova pažnja obraćena na ono što su komunistički kritičari odbacili kao nepotrebno, proizvela je snažan utisak u književnim krugovima Moskve i Lenjingrada. Pasternak kao da je na zahteve komunista od književnosti, odgovorio odlučnim odbacivanjem „svakidašnjosti". Osim toga izjavio je da je želja komunista da imaju književnost koja bi odgovarala savremenim dogadajima, potpuno neosnovana: „u doba brzih tempa, veli Pasternak, treba misliti i pisati lagano".

Približno ista tendencija oduševljava i roman *Olge Forš*, „Luda lađa", posvećen opisivanju sovjetskog života 1920-21 god. Kao i „Zaštitna povelja" to delo teško podleži običnom kategorisanju. U njemu se uspomene i scene iz života smenjuju razmišljanjem, nije sačuvano ni jedinstvo vremena, ni jedinstvo mesta, opisivanje gladnih godina građanskog rata prekinuto je pričama o Rimu, Parizu, Neapolju, a razmišljanja o umetnosti iznenada dolaze iza anegdota. Ta slobodna kompozicija, koja ne ulazi u okvir završenog književnog rada, danas je vrlo česta u Rusiji, i njome se koriste neki najdarovitiji proleterski pisci kao, na primer, Lavruhin u svojoj šaljivoj knjizi „Tragom heroja".

Niz scena u delu Foršove pretstavlja čisto istoriski interes: pod providnim psevdonimima ona prikazuje svoje susrete sa Gumiljevom, Blokom i čitavim nizom književnika i umetnika prvog perioda revolucije. Ali središte dela u tome problemu, koji

stalno muči sve njene realne i izmišljene ličnosti jeste: kakva treba da bude umetnost u doba velike promene. U muzeju autor sreta komsomolca koji bulji u slike ne osećajući ništa. Otpočinje s njim diskusiju i mladić je zaprepašćen onim što mu otkriva sagovornica u dotle mrtvim, a sada iznenada rasvetljenim platnima punim života. „Mi poznajemo umetnost samo sa klasnog gledišta, pravda se on. A to da je umetnost kao pobeda materije u isti mah i sredstvo za samovaspitanje, ne znamo ništa, jer smo za sad zauzeti samo time da ekonomski oslobodimo čoveka". A njemu odgovaraju: „ma koliko oslobodili čoveka spolja, ako je on mišlju i osećanjem siromašan, slep prema boji, gluv prema zvuku, neorganizovan kao ličnost, on je samo spolja pristojan član kolektiva, a tajno produžava da zavisi od „četvoronošca" u sebi.

V. Kaverin je tu istu misao izrekao u još oštrijem obliku, i primenio na ceo tok sovjetskog života u svom romanu „Umetnik je nepoznat", koji je izazvao živu polemiku u štampi. Junak romana, nastrani i romantični Arhimedov veli svome prijatelju, čvrsto ubeđenom komunisti Špektorovu: „nekad su Rusi nazivali romanom okovano brvno, okačeno na lancima kojima su lomili gradska utvrđenja. Roman je tada bio „ovan"[1]. Oruđe za probijanje zidova, romantika, može se još upotrebiti za borbu sa opadanjem časti, licemernošću, podlošću i dosadom". Kao odgovor na tu odbranu prava romantike, Špektorov odgovara divnom rečenicom: „drugim rečima, mrtav inventar socijalizma raste brže od živog". Tehnika prestiže moral, mašine i fabrike ne odgovaraju kulturnom i duhovnom nivo-u čoveka, a briga vlastodržaca za tu tehniku ostavlja u senci ono najvažnije — sve ono što se obuhvata pojmom romantike, pojmom koji je sa komunističkog gledišta isto tako kontrarevolucionaran, kao i idealizam ili prefinjenost. Špektorov misli da ako se mora birati između morala i pantalona, onda treba pretpostaviti pantalone, jer, kako on veli, „naš moral jeste moral stvaranja sveta".

Špektorov teži negiranju slučajnosti, teži tačnom proračunu, matematičkoj izgradnji čovečije sreće: „znamo, kaže on, da će gubljenje prava na lični život biti gubljenje tradicija porodičnih, proizvođačkih i naučnih". Zanimljivo je da u romanu „Lopov" od Leonova komunista Matvej kaže svojoj sestri Zini da će doći „vreme kad će ljudi sve saznati, sve izmeriti, upoznati broj svega, temperaturu, boju, tada će biti sreća". Zina se smeje: „sreća bez muka veliš? Dakle u fabrici će izrađivati sreću?" Kao i Zina i Arhimedov ne želi tu sreću. On s tugom posmatra taj svet mašina, dekreta i komunističkih radova. Hteo bi da u VUZ-ovima[2] ustanovi „katedru iluzije" i da vaskrsne srednjevekovno poštovanje prema „majstoru svoga dela", onom koji se sa romantičarskom ljubavlju bavi svojim zanatom.

[1]) „Ovan", ratno opsadno oruđe za rušenje zidova.
[2]) Vuz = viša škola.

Arhimedov u životu nema sreće: on je smešan čovek, koji upravlja rekvizitom dečijeg pozorišta, on ne vidi realnost, koju tako dobro razume Špektorov. Postupno on gubi sve: i dete, nad kojim lebdi, nije njegovo — već Špektorova, žena mu završava samoubistvom, bacivši se kroz grozor, i iz pozorišta ga teraju, tako da postaje skoro skitnica. Ali on je umetnik i na izložbi iznenada poražava njegova slika; nesrećan u životu on dobija u umetnosti, a možda se tako samo i može u njoj pobediti. „Treba se razbiti na mrtvo, da bi se nacrtala takva stvar" — to je mišljenje kritičara o njegovoj slici. Spoljni uspeh ništa ne znači: po nekad su u mnogo većem pravu ne sadanji gospodari, već oni što sede pobeđeni u nekom podzemlju. U nekom poslednjem i najvišem obračunu likuje ta ista iz života proganjana romantika, čovečanski polet i ljudska patnja.

Naravno, možemo prosto izgrditi Kaverina i nazvati njegov roman „ispad klasnog neprijatelja", kao što to čini kritičar Selivanovski, ali svakom čitaocu bez predubeđenja biće jasno da Kaverin postavlja pitanja koja uznemiruju svest najboljih sovjetskih ljudi. Socijalizmu nije potreban samo mrtav inventar mašina i statističke tablice, već i živ pokret čovečijih snova, pâtos individualnosti, divan polet ka samousavršavanju i razvitku. Bez toga će svi praktični napori izgrađivača novog života ostati uzaludni.

VI

Lako je primetiti da se u svim onim delima sovjetskih autora u kojima je jasno postavljen problem individualizma, ne govori o golom egoizmu niti o apsolutnom pravu čoveka na usamljenost ili na odvajanje od društva. Nasuprot zapadno evropskim piscima, čak i „najdalji desni" autori u Rusiji odlikuju se velikom socijalnom podlogom i povišenim interesovanjem ne samo za sudbinu posebnog individuma, već i za sudbinu čovečanstva, budućnosti Rusije i puteva zajedničkog življenja. Ni u jednoj književnosti sveta taj prirodni *socijalni* ton, te svečovečnost, kao što bi rekao Dostojevski, ne zvoni tako jasno kao u sovjetskoj književnosti. A istovremeno sa tom unutarnjom ozbiljnošću, ona se odlikuje obiljem i zasićenošću životnog materijala. Ona operiše sa velikom količinom činjenica, tipova, ideja. Odatle potiče njena osobenost i punokrvnost koja očarava zapad.

Ima još dve crte na koje bih hteo do ukažem pri završetku moga pregleda.

Ogromna većina savremenih dela zapadno evropske književnosti odlikuje se svojim *gradskim* karakterom, svojim odvajanjem od neposrednosti i prirode. Naprotiv, sovjetska književnost je još sačuvala svežinu shvatanja prirode. Ona je puna opisa nepreglednih prostora, ponositih šuma („Soća" Leonova), pustinja (Pavlenko: „Pustinja"), širokih reka (Piljnjak: „Volga utiče u Kaspisko More"). U njoj lebdi vazduh polja, od nje se diže težak,

jak miris zemlje (naročito u zanimljivom, još nedovršenom romanu Šolohova „Uzorana ledina"). Skoro u svim delima sovjetskih pisaca oseća se ogromna neutrošena snaga. Kad se govori o tome da li je sovjetska književnost optimistička ili pesimistička, zaboravlja se da je ona pre svega *organska* i fiziološki sveža. Ona prosto izražava ispolinsku životnu energiju mladog naroda koji hrli novom životu. Odatle potiče celokupna podloga sovjetske književnosti, veoma zarazna i privlačna nezavisno od pogleda koje ispovedaju njeni pretstavnici: ne obzirući se ni na šta, njeni su pogledi upereni napred, ona hrli onome što dolazi, i sanja, kao što kaže Kaverin, o životu „koji ima sve uslove da postane onakav kakav mora biti".

N. Meljnikova-Papouškova
(Prevela *Lj. Mihajlović*)

ZAGONETKE I ODGONETKE

„Danas, kako kaže Gustav Lebon, stari su principi umrli, ili se spremaju da izumru, a oni koji su određeni da ih zamene tek sa nalaze na putu formiranja". Isto se to može u u priličnom stepenu reći o obliku, i u životu i u umetnosti, samo s tom razlikom što je oblik otporniji nego principi. Fizičke navike su u čoveku mnogo dublje i upornije ukorenjene, nego moralne, i on ih kao nešto nevidljivo, pa prema tome i nepotpuno realno za srednji intelekt, prilagođava različitim slučajevima u životu. Otuda je, na primer, dvojaki moral: za sebe i za druge ljude, otuda potiču i različiti pogledi grupa i klasa. U suštini oblik bi trebao da odgovara sadržini, ali na delu se brzina, tempo ta dva dela jedne iste pojave razilaze.

Da se da primer, ne treba daleko ići. Uzmimo za primer francuske nadrealiste, koji su po svom ubeđenju gotovo svi komunisti. Njihove slikarske, a naročito književne tvorevine neshvatljive su za široke mase, jer su one samo rezultat utančane i bolesne kulture onog dela društva koji se odavno presitio svim blagostanjem, a njihovi socijalni i politički pogledi u celini pripadaju baš blagostanju tih masa, koje oni, zacelo, ne žele ni u dalekoj budućnosti da dovedu do tog stanja presićenosti, u kom se nalazi njihova prava publika.

Neki tako Aragon, koji se oduševljava Savezom S.S.R. isto je tako protivurečan kao nekada što je bio francuski plemić koji je odlazio u kafanice sankilota. Za suprotan primer može da posluži zvanična sovjetska proza. Ne treba zaboraviti da komunistički kritičari i teoretičari priznaju klasnu tvorevinu. Oni realističku prozu i fabričko slikarstvo pripisuju bez kolebanja produktima kapitalističkog uređenja i buržoaske klase. Kao logički izvod te teorije treba da bude komunističko-proleterski oblik, koji odgovara tom novom sadržaju koji se stvara u S.S.S.R. Na delu vidimo nešto sasvim drugo, a to je da savremenoj ruskoj stvarnosti najviše odgovara buržoasko realistički oblik, a novog, sovjetskog, proleterskog oblika i nema.

Ta prirodna, ali često zanimljiva protivurečnost u Rusiji ide i dublje. Mi smo već više puta imali prilike da govorimo o tome kako narodna umetnost u prkos tvrđenju školskih autoriteta, i

dalje živi, istina prilagođavajući se novim uslovima. Govorili smo specijalno o jednoj od raznolikosti tog anonimnog ili polu-anonimnog stvaralaštva u Rusiji, naime o paleškim majstorima. Ali ako me pamćenje ne vara, u tom i sličnim člancima ja nisam imala prilike da govorim o tom psevdonacionalnom, zanatskom pravcu, koje se veštački gaji u S.S.S.R., radi propagande političkih a još češće ekonomskih lozinka i planova. Treba samo otvoriti sovjetski radio ili naviti sovjetsku gramofonsku ploču, pa da se uverimo koliko tamo cveta lažno narodnjaštvo, nekada tako vezano za apsolutizam i pravoslavlje, a sad prekrojeno na novu meru. Uličnе pesmice, vojničke pesme, čak i lirika hrane se elektrifikacijom, pjatiljetkom, kolhozom, traktorima, sve ukrašeno seljačkom poezijom, pevanom na stare narodne motive. Tu je ista smesa staroga i novoga kao u filmu, gde se sparivanje bika i krave u uzornom gazdinstvu završava apoteozom u vidu narodnog praznika, na kom nevine seljančice ukrašavaju bika vencima. Novi oblik tek se negde stvara, za to vreme služe se starim, običnim, u nadi da će možda delovati, iako je zvanično oglašen za mrtav.

Uporedo s tim može se pratiti još jedna pojava, a to je produženje narodne tradicije u samom narodu, koji nije svestan razlike u stilovima i protivurečnosti u obliku i sadržaju. To naivno stvaralaštvo, koje se u naše vreme vrlo često teško odvaja od umetničkog, ja sam imala prilike da pratim na uličnim pesmicama („častuškama"). Tu skoro skupljački proces je bio izveden nad drugim isto tako sitnim rodom: zagonetkama. Ti rodovi su u mnogom čemu slični s primenjenom umetnošću, i vrlo interesantni i poučni, ne samo u umetničkom već i u odnosu na svakidašnji život. Zato se i ne treba čuditi da su baš oni prvi privukli pažnju sovjetskih skupljača, koji su, po našem mišljenju, sa malim izuzetkom, osim čisto naučnih ciljeva imali i drugih. Da je to tako svedoče uvodni članci u zborniku zagonetaka koji je tu skoro izdala u Moskvi M. A. Ribnikova.

Već na prvoj strani čitamo: „Zagonetkom isto kao i epigramom pobeđuju političkog i klasnog neprijatelja; zagonetku nailazimo u plakatama, u odeljku humora, na stranama popularnih časopisa; zagonetka je oblik oštroga izraza, koji se odmah svesno ili nesvesno kultiviše. Ali želelo bi se da se svesno kultiviše, braneći se najboljim rezultatima i obrascima. Ti rezultati i oblici pored političke satire potrebni su i školi. Svi bukvari, sve radničke knjige, dečji kalendari i časopisi eksploatišu zagonetku. I zato su nove zalihe zagonetaka prosto neophodne". O tome kako se i kom pravcu stvaraju zagonetke u S.S.S.R., možemo videti iz sličnog procesa stvaranja koji kao primer navodi sama Ribnikova". Rukovodilac književnog udruženja u fabrici, i sam radnik, drug Judin uči pisanju početnika druga: Sutra, kad dođeš na posao, prvo što ti padne u oči, biće ti tema, o tom napiši. Na iduću sednicu momak dolazi bez stihova. Pitaju ga:

Zašto nisi napisao? — Šta ću, Mišo! Izidem na ulicu i prvo mi pade u oči auto. Šta da napišem o njemu? Kakve je boje, kako mu se vrte točkovi i kako radi motor? Kome to treba. — Pa zar se ne može pomisliti malo dublje? Možda je taj auto poslat iz Amerike, i onaj radnik koji ga je pakovao sedi sad u buržoaskoj tamnici. Momak mi ne dopušta da dovršim i hvata se za moju misao."

Divno, ali sad pitam ja: kome je to potrebno? Ogdovor je jasan: ni književnosti, ni narodu. I onda na pamet dolazi mi misao da nije trebalo čak osuđivati i fariseje koji su govorili: „Hvala, ti, Bože, što me nisi stvorio carinikom", jer kad sam pročitala taj pasus, ja sam pomislila: „Hvala ti, Bože, što me nisi stvorio sovjetskim piscem, i još, da kulturno ugnjetavanje buržoazije, o kom toliko pišu sovjetske novine, ne odgovara stvarnosti. Jer, kad bi stvar stajala tako kako se o tome piše skoro svaki dan u „Izvestijama" i u „Pravdi" i manjim listovima, nama bi ostalo samo da pišemo sledeće: „Videh auto i pomislih, poslaće ga u S.S.S.R., u njemu će se voziti komesar i njegova ljubaznica; komesara će za deficit zatvoriti, a auto će se od neveštog rukovanja pokvariti". Govoreći pošteno, tu bi bilo istine, naročito ono na kraju rečenice. O tome svedoče specijalisti, koji ukazuju na to da evropske i amerikanske mašine umesto šest godina, zbog nepažljivog i neveštog rukovanja posle šest meseci su već neupotrebljive. Ipak je dobro da se ne mora o tome sve od reda pisati.

Sve to ukupno uzeto pokazuje, s jedne strane, na metode i poglede, a, s druge strane, na dosta nejasnu pretstavu o tome kakva razlika postoji između narodnog i književnog stvaranja. Da je to tako, svedoči cela glava o „Socijalnoj prirodi zagonetke", u kojoj se veštačko stvaranje naziva buržoaskim, a narodno seljačkim, kao da je tu razlika samo u mestu postojanja, a ne u načinu i tradicijama. Izgleda da baš primeri koje sama Ribnikova navodi obaraju njeno gledište. Da vidimo makar sledeće tematski jednorodne zagonetke:

Jaše,
A noge mu iza ušiju.

Šta je to pred nama:
Rukavice za ušima,
Po točak na očima,
Čuvarica na nosu?

Naočari.

Ili druga paralela:

Sav crven
Šećeran,
Kaftan zelen
Somotan.

Odelo mu zeleno,
A srce crveno
K'o šećer sam sladak,
Okrugao kao lopta.

Lubenica.

U ostalom ta neosetljivost ide tako daleko da se u samom zborniku pored zagonetaka nalazi i pesma Trećakovskog, ili tačnije

reći pseudo-Trećakovskog, koji nikad nije mislio da piše zagonetke:

Drveno,
Uz zid pritisnuto,
Prstom dirnuto
Zazvoni čudno.

Ali dosta o tome; za nas danas nije važna kritika naučnog ako i popularnog rada, već to što se iz njega može izvući kao karakteristika savremenog života, novih njegovih manifestacija i osobina koji ga odlikuju. Skupljači skreću pažnju da data knjiga sadrži zagonetke zabeležene 1929-30 god. Dodaćemo da to još ne znači da su sve sakupljene zagonetke novoga porekla već to da se do datog momenta nalaze u saobraćaju pa, prema tome, da žive. Među njima sam naišla na takve koje je često moja baba upotrebljavala, sećajući ih se još iz doba svoga detinjstva na selu, što je bilo pre dobrih devedeset godina. Dati fakat pokazuje vitalnu snagu folklora, i koliko je narod privržen onome što stvara.

Ipak i na tom materijalu može se pratiti i druga vrlo poučna pojava: unutarnje pomeranje pri apsolutnoj spoljnoj stabilnosti. To se javlja pretežno u tome što zagonetka ostaje neprikosnovena, dok se u isto vreme odaje savršeno nova odgonetka. To se u značajnoj meri da objasniti tim faktom da su mnoge stvari za koje su bile sastavljene zagonetke izašle iz upotrebe, dok su ih u to vreme njihove funkcije ili slični procesi primili na sebe. Tako na primer kremen, o kome se po varošima malo zna i o kome se ovako zagonetalo: „Stoji Proška na jednoj nozi i mrvi ognjene mrvice". Zagonetka je ostala, ali odgovor glasi — oštrač. Kao drugi primer mogla bi biti stara zagonetka:

Visi, mota se
Svak za njega hvata se,

koja se pre odgonetala kao ubrus, a sad kao kuka za pridržavanje u tramvaju. Kao što se vidi, izumiranju odgonetke ne odgovara uvek uništenje stvari, za koju je zagonetka bila stvorena, već često ide putem asocijacije funkcija, ili uprošćenih simptoma pojava ili stvari. U poslednjem slučaju u samoj zagoneci se dešava gotovo neprimetna izmena, koja na prvi pogled kao da i ne igra nikakvu ulogu. Mi imamo, na primer, ovakve parne zagonetke:

Crna krava
Osvojila ceo svet.

Crna krava
Izrila ceo svet.

Za prvu je odgovor *noć*, a za drugu *ralica*. Kao drugi primer može da posluži sledeći par:

Rumena devojka
Sedi u tamnici
A kosa joj na ulici — *Šargarepa.*

i

Stoji devica u kolebi,
a kosa joj u dvorištu. — *Peć i dim.*

Kao što se vidi u tim slučajevima izmišljač zagonetke služi se alegorijama, podvlačeći baš one osobine predmeta koje najviše padaju u oči, ali po suštini nisu osnovne.

Iako su se sve zagonetke koje smo do sad naveli ticale života, ipak u njima nismo videli nikakvih novih manifestacija. U čisto seoskim naći ćemo toga uopšte malo, a ako takvih i ima, u njima se oseća uticaj varoši ili ljudi koji su u gradu živeli. Mogli smo očekivati da će razne novotarije, kojima se toliko ponosi sovjetska vlada, kao što su elektrika, traktori i tome slično, učiniti silan utisak na seljake, koji će oko toga izatkati nov, originalan folklor. Na žalost, te pojave bez drugih primesa možemo pratiti samo u vrlo ograničenom broju. Tako u odeljku ogreva i osvetljenja nema nijedne zagonetke za električnu sijalicu, ali su se zato sačuvale za luč. Ali u primenjenom odeljku tehnike, o istoj temi nalazimo nekoliko zagonetaka.

Visi kruška,
A ne može se pojesti.

ili:

Ja sam čudno kandilo,
Ne treba me paliti,
Ma kako me gasili,
Nećete ugasiti.

Isto je to u odeljku poljskih sprava, gde je najnapredniji tehnički predmet vršalica, za koju su seljaci znali dobro i pre revolucije. Slavljeni traktor nalazimo u tom odeljku tehnike, i sve su tri varijante došle iz centralnog, najkulturnijeg i najbogatijeg dela Rusije. Evo ih:

Nije konj, nije vo
A ide uz plug.

—

Nije konjem uz plug
Zemlju zaorao.

—

Hukće, stenje, okreće,
Hranit mnoge hoće.

Interesantno da se i takva po izgledu apsolutno nova pojava u zagonetci opisuje uz pripomoć asocijacija, koje su po suštini predmeta gotovo suprotne; tolika je snaga tradicionalnog mišljenja kod naroda.

Pošto smo se dotakli tehničkog odeljka zagonetaka, potrebno je videti šta u toj oblasti naročito skreće pažnju naroda.

Reći ćemo unapred da to nisu uvek predmeti najkorisniji i najpotrebniji za poboljšanje života. Pre svega, susrećemo se sa toliko omiljenim danas gramofonom i bliskim mu radiom o kojima se zagoneta na najrazličitiji način, od najprimitivnijeg kao:

Nije čovek, a govori?

pa sve složeniji, specifišući životne osobitosti kao:

Pristupačan je i teče,
Svakom novost reče?

ili

Nevidljivo za ljude
A plaši konje?

pa čitavi baladski opisi u više strofa. Od poslednjih navešćemo samo početak i kraj:

Nek na suvu ili moru
Radost bude ili jad,
U čas sve to što je bilo
Znaće svako selo, grad.
Daleko ili blizu,
Neka je govor čak u Parizu,
I u Sibiru se tako čuje
K'o da reči ovde bruje.
— — — — — — — — —
Vazduh mi je staza moja,
Novca malo stajem ja,
Nije l' vreme, brate, tebi
Da me imaš u kolebi.

Zatim dolazi čitav niz dosta zanimljivih zagonetaka o železnici, na primer:

Šta se ljudi sve ne sete:
Samovari prugom lete...

ili:

Tu je nasip a ne staza,
Konj to nije, stonoga je,
Po toj stazi puzi,
Ceo tovar vozi.

Vrlo su bliske po smislu i obliku, isto tako dosta mnogobrojne zagonetke o lokomotivi.

Nije konj,
Niti pas,
Jede drva, neće ovas.

Neposredno posle ovih krupnih stvari, koje su u svoje vreme trebale da okrenu život sela, nailazimo na predmet koji je u sovjetsko doba postao preko potreban u svakoj kući; mislimo na primus:

Mala je mašina,
A sva kuća nemirna;
Daj vode i masti,
Dok se ne ugasi.

Karakteristično je da je u toj zagoneci dat ne samo predmet, već i atmosfera današnje kuće, puna žurbe, u kojoj se sve radi

ne kad treba, već kad država da mogućnosti. Sličnu zagonetku o primusu nalazimo i u školskom odeljku:

Šušti, gori
Čorbu vari.

Uz prethodne zagonetke neposredno mogu se dodati i one što izazivaju pretstavu automobila, aeroplana i velosipeda. Treba da napomenemo da i u Rusiji zagonetka o velosipedu (koji je u Evropi zastareo) zvuči malo ironično:

Točak jedan do drugoga,
Obadva ih vrti noga,
A povrh njih svijen vazda
Štrči sam gazda.

Druga je stvar sa automobilom ili aeroplanom, koji kod sovjetske mladeži izazivaju pravo oduševljenje, isto kao i kod evropske.

Kobila
Glatka —
Dok vozi
Ždere,
Kad stane
Prestane.

To je automobil, a aeroplan:

Leti,
Kao pčela zuji
A krilima ne maše.

Ili druga:

Poleteću, zazujaću
Pod nebesa odleteću.

Za ovu oblast folklora ni rat nije prošao bez ikakvog traga, tako dosta veliki broj zagonetaka srećemo o temi: granata, kuršum i šrapnel, ali verovatno mnoge od njih nisu ništa drugo nego prerada i prilagođavanje starijih zagonetaka, koje vode poreklo još iz balkanskih i Napoleonovih ratova.

Mnogo je interesantniji odeljak zagonetaka pod naslovom „pismenost", ali koji bi se pravilnije nazvao prosveta, jer on obuhvata čitav niz kulturnih i do izvesnog stepena, za široke mase, novih pojava. Mi lično, pre svega ovde bismo stavili četkicu za zube:

Repić
Od kravlje kosti,
Čušneš u usta
Prljavštine nesta.

koja je od nekud upala u odeljak tehnike. Po smislu bi, naravno, na prvom mestu trebala da stoji pismenost i borba s nepismenošću, ali, kao i u drugim odeljcima, značajne teme su za čudo malo razrađene.

Kad okati
Biva slep?

Ta zagonetka je jedini odgovor na nedostatak pismenosti, sa kojom vlasti do danas vode žestoku borbu. Po količini najviše ima zagonetaka za knjigu, pismo, poštansko sanduče, ali njihovo poreklo nije sasvim novo, i ide u doba pre revolucije i rata. Jasno je da su nam bliže zagonetke o novinama, novinaru i prodavcu.

Jedni zakuvaše,
Drugi zapržiše.
Ma koliko jeo,
Za svaku družinu stiže.

ili:

Jezika nema,
A ko ga ima
Taj mnogo zna...

Prodavca i raznosača novina sastavljač zagonetke opisuje na ovaj način:

Na ulici stoji dečko
Drži torbu pod pazuhom
Prolazniku više svakom:
«Požar u Tokiju,
Boj u Berlinu".
Gle ti čuda od derana,
Odavde se nije mak'o
A za čudo znade svako.

Isto tako pod knjiškim uticajem, što joj u ovom slučaju ne oduzima značaj svakidašnjice, stvorena je i druga zagonetka, o geografskoj karti:

Ima puta, proći se ne može
Zemlje ima — orati se ne može
Polja ima — kositi se ne može
U rekama, u morima — vode nema.

Mi smo već više puta pokazivali kako se u tako sitnom i beznačajnom rodu kao što su anegdote i ulične pesmice ogleda, kao u kapi vode, savremeni sovjetski život. Nešto slično daju i zagonetke. Već to što smo analisali pokazuje da ovaj oblik narodnog stvaranja nije mogao proći bez uticaja života koji je naokolo tekao. Ali imajući u vidu da je sama zagonetka po obliku starija, i da se prema tome bolje održala, kao manje pokretna nego, na primer, ulična pesma. Zato u njoj i nove stvari dobijaju dosta tradicionalan izgled. Zato prava savremenost pre se može naći u zagonetkama individualnim nego li narodnim. Takve zagonetke u cilju propagande pišu selkori i rabkori u svojim mesnim listovima, po njima se ispituje bistrina a još više jačina ubeđenja đaka kojima zadaju lekciju. U zborniku koji nam u glavnom služi kao materijal, još

pred nefolklornim odeljkom zagonetaka unesen je odeljak nazvan „sovjetskim". U suštini, kao što smo već ranije navodili, ove zagonetke nemaju ničeg zajedničkog s narodnim zagonetkama, a nisu unesene u lične samo zato što skupljač nije mogao da im odredi pravog autora.

Tu sovjetski život sa svim svojim odlikama, ali ne negativnim osobinama, koje u zbornik nemaju pristupa, cveta u veliko. Sve ustanove, naredbe, karakteristične crte pretstavljene su svojstvenim jezikom zagonetaka. Na prvu dosta dugačku opisnu zagonetku treba odgovoriti Ženodel. (Žensko odeljenje.)

Ako je u domu buka,
Muž pijan i grub — muka,
Kud da ide žena tad?
Ko tumači sve,
Njoj i deci, i kad pre
Paragrafe mnoge te.
Ko izviđa ženske stvari,
I ko brani?

Sledeća zagonetka zvoni glasnije, ton joj je pobedonosan kao na mitingu, ma da i tema potpuno odgovara svakidašnjem sovjetskom patosu.

Kad metneš u džep,
Porašće
Na oko je mali,
A svoj zemlji je potpora.

Nalazimo da je to zajam industrijalizacije. U tom rodu, ma da malo prostije, napravljena je i kooperacija.

Ako si ti momak prost,
Odgovori što te pitam:
Zašto je pojedincu post,
A seljaku mesojede?

Zato svaka aluzija na stranku ili čak na organizaciju prosto zvoni samosaznanjem unutarnjeg ponosa, zato na zagonetno pitanje:

Koja tri slova
Ima ceo svet?

sleduje odgovor, koji ne treba nikoga da začudi: K. I. M., a u prevodu na više ili manje običan jezik: Komunistička Internacionala Mladeži. Prirodno je da pri takom mišljenju najgromoglasnije pada u deo R. S. F. S. R., koja treba, pre svega, da uleva ne ljubav i poštovanje, nego strah.

Jedan za radnika
Drugi za seljaka,
Kad se sretnu
Strah buržujima.

Prirodno da se neprijateljske pojave kvalifikuju isto tako vatreno, ali ne u pozitivnom već u negativnom pravcu. Rekli

bismo da najviše žuči izaziva svaka napomena o religiji, mada ona čisto materijalno najmanje škodi komunističkom režimu. Glupa pakost, koja u Moskvi ruši stare crkve, koje su dragoceni spomenici umetnosti, sastavlja ničim neopravdane zagonetke-pamflete kao:

Gde god je dirneš,
Prevara je i laž,
Pomračenje uma,
I vodi u zatvor.

Ipak takvo večito odricanje može da odvede suprotnim rezultatima. Za poslednjih nekoliko godina tražili smo koliko se dece od 10 i 7 godina, gotovo neprirodno za njihove godine, bave pitanjima o postojanju Boga i pretresanjem religioznih tema. Tako je jedan od njih, pričajući da ih u školi uče da pevaju pesmu u kojoj se govori od prilike kako će „pioniri stići u nebo i rasterati sve bogove" primetio „ako još budemo morali da rasterujemo bogove, znači da oni postoje. Drugo dete, sedmogodišnja devojčica, kad god se sretne sa strancem uvek postavlja isto pitanje: „Recite, u vašoj zemlji veruju u Boga?" Ta ista devojčica, kad joj je bilo samo šest godina, tvrdoglavo je raspitivala zašto razno voće ima različito semenje, pa kad joj je otac odgovorio da je to tako priroda stvorila, odgovorila je: „Kako ti to, tata, nepametno govoriš, kao da postoji priroda bez Boga". Naravno, mi ne tvrdimo da je to opšta pojava, ali nije ni pojedinačna, tako da ipak može da ukaže na izvestan pravac mišljenja koji ne odgovara zvaničnom, obaveznom kursu.

Neposredno posle religije dolaze sveštenici, ikone i seoske gazde, koji su u sovjetskoj pretstavi nerazdvojno povezani, zatim ide sovjetski parija:

Čovek ima glas
A ne može da govori

i t. d.

U istoj se oblasti kreću i zagonetke selkora Muraševa, koji čak i predmete izvan političke sfere karakteriše ratobornim terminima. Tako, za njega je mačak buržoa, nepman.

Ide nepman debeli,
Bunda mu je somotna,
A obuće nema.

Pilići u inkubatoru, kao novost, nazvani su, kao revolucionarna deca, oktobrićima.

Otvori se kovčežić,
Rodi se oktobrićić...

Ipak osnovni repertoar Muraševa kreće se, s jedne strane, među predmetima seljačkog kućanstva, s druge strane, među kulturnim sovjetskim novotarijama: uložne knjižice, pokretni kino, automobil, radio, traktor, aeroplan itd.

Školske zagonetke, ako nisu od učitelja, koji pomoću njih

žele da politički i socijalno vaspitaju decu, imaju i svoju čisto dečju stranu. Tu vidimo mnogo zagonetaka o školskoj tabli, koja se gotovo uvek upoređuje sa poljem, o hartiji, olovci, kredi, slovima, klupama, gumi itd. Stariji i svesniji obraćaju pažnju na plakatu:

Ne govori, ne priča,
Već nam primer daje.

Zatim ide ono što danas najviše privlači omladinu celoga sveta: aeroplan, automobil sa svim detaljima i varijantama, kao autobus:

Jezdi, konj nije,
Na nogama kaljače,
Napred trešti
Ostrag se dimi.

Krug utisaka sve se više širi, i, u koliko dete raste i sazreva, u taj krug ulaze i pojave kao, na primer, tekstilna fabrika.

Nije seljak a puši,
Nije seljanka a prede.

Ono što je za proletersko dete fabrika, to je za seosko vetrenjača, sejalica, traktor. Ipak tendenciozno i gotovo propagandistički zvoni zagonetka o kombinatu (kombinovanoj poljoprivrednoj mašini).

Uzima slamčicu,
A gađa se džakom.

Nezavisno od doba starosti, pre od slučaja, mesnih uslova i, glavno, rukovodstva, pojačava se refleks zvaničnih sovjetskih pogleda u dečjim zagonetkama. Neka trajnija novinarska kampanja protiv nepažljivog rukovanja sa skupocenim stranim mašinama, ili protiv takozvanih zevzeka, mogla je lako da izazove zagonetku o nezaštićenoj mašini.

Lupa, grmi
Šikće, muče
Strah nagoni
Lenštine hvata.

Ipak sve te tvorevine, bez obzira na njihovu značajnu sovjetsku specifičnost, treba razlikovati od onih koje stvaraju deca po opštem komunističkom planu. Znamo da se sovjetska škola i pedagogija rukovode jednom osnovnom svrhom: da stvore što je moguće veći broj komunističkih jedinica, koje misle i rade po programu odobrenom od stranke i voda. Pri izvesnim uslovima, kad, s jedne strane, deca nemaju mogućnosti da upoređuju i proveravaju to što čuju i vide, s druge strane oni imaju mogućnosti da razviju one strane koje se obično vaspitanjem ugušuju, onda se ne treba čuditi što oni ne samo rado slušaju, nego i primaju i ponavljaju ono što im se iz dana u dan kuje.

Uostalom, tom pedagoškom procesu ne potčinjavaju se samo deca. Sovjetski građani, čak i oni koji sebe iskreno ne smatraju

komunistima, u pogledima na Evropu, buržoaziju, stranu politiku, sovjetske ciljeve itd. iskazuju gledišta, koja zapanjuju svojom sličnošću s onim velikodržavnim boljševičkim gledištima koja se svakodnevno ulivaju pomoću dnevnih listova, brošura i obaveznih govora na mitinzima.

Kakvo čudo onda što moskovski đak stvara ovakvu političku zagonetku o Dneprostroju:

Tekla reka uzburkana,
Ljudi su joj bili hrana;
Al' je čovek zadržao,
Mnoge vatre zapalio.

Isto tako teško je pretpostaviti da je dvanaestogodišnje dete moglo tako da prouči međunarodni položaj i da se uveri da Antanta samo sanja da se baci na S.S.S.R. i da je uništi. Međutim, o tome nalazimo sledeću zagonetku:

Htelo bi pseto da pojede,
Ali ne može.

Izgleda da isti đak iz Vjatke piše i drugu zagonetku:

Jedan pade,
Zameni ga novi naraštaj.

Ako se nema naročita priprema, ne može se odgonenuti, i zato, da ne mučimo čitaoca, reći ćemo otvoreno da je to Lenjin i stranka. Iz istog je repertoara i naduveno naivna zagonetka o S.S.S.R.

Malena okrajka,
A svi je žele.

Na kraju navešćemo poslednju zagonetku o crvenoj zastavi.

Crveno kao krv,
Ceo svet drži.

Smatram da je izlišno praviti ma kakve zaključke, jer se iz samog materijala vidi da budući najzavisnija od sitnih književnih rodova, zagonetka najjače izražava zvaničnu stranu života. Možda, kad se sličan zbornik ne bi izdavao u Rusiji pod strogom cenzurom, mi bi videli u njemu i druge strane života, ali da o tome pogađamo sad nema smisla. Možemo biti zadovoljni da smo i tako mogli da vidimo ako ne potpunu i celu sliku savremenog sovjetskog života, onda bar ono što se od njega želi da stvori, i koliko to uspeva.

Марк Слоњим
(Превела *Бранка Ковачевић*)

МАКСИМИЛИЈАН ВОЛОШИН

Максимилијан Волошин умро је 7 августа у Коктебелу, на Криму, потпуно осамљен. Као песник умро је још раније: његове песме нису се појављивале више од десет година, и совјетски критичари звали су га живим анахронизмом. У својој кућици на пустој обали Црног Мора он је и даље остао одломак неке давно ишчезле епохе, а што су се према њему понашали пажљиво, то је само зато што су његова потпуност и унутарња доследност уливале поштовање чак и његовим непријатељима.

Волошин је ушао у поезију у самом почетку овог века кад му је било 23 године (родио се 1877 год.). Одмах се придружио симболистима и почео да сарађује у часописима који су онда говорили о новој лепоти и страсно се борили за ослобођење уметности од морала, политике и тенденције. Волошинове песме излазиле су у „Новом Путу", „Златном Руну", „Мерилу" и „Руској Мисли" заједно са делима Блока, Андрије Белог, Хипијусове и Брјусова. Али млади песник није штампао само песме. Његови чланци, написани сјајним и свечаним слогом, откривали су у њему високу културу и многострано знање. Један од ученика мага и мудраца Вјачеслава Иванова, Волошин се истакао као сјајан познавалац француске поезије. Француски симболисти од Малармеа до Анри де Рењеа били су му блиски по духу. Он их је врло радо и одлично преводио трудећи се да на руско тле пресади префињене и отужне цветове француског естетизма. Своју је поезију такође називао „цветом хијацинта, хладним, мирисним и белим". Доиста, његови спевови и сонети, увек технички беспрекорни, у течном стиху, имали су неки блистав сјај. Волошин је волео речи тешке, свечане, китио је своју музу тешком златотканом одећом, још више волео је костиме, одежде и маске, он је у поемама колекционирао слике, као драго камење, и припадао је оном типу уметника који би требали да понове речи Теофила Готје: „ја сам од оних људи за које спољашњи свет збиља постоји".

То интересовање за спољашњи свет није се распростирало само на његова дела. Волошин је имао продорно и непогрешиво око, којим је јасно опажао боје шума, контуре зграда и линије предела. Није залуд био не само песник, већ и уметник-живописац, који је излагао своје слике и акварале у Москви,

Петрограду и Паризу. Уз то се придружила још и велика духовна радозналост. Као и многи његови савременици симболисти, он је био човек велике ерудиције. За њега је књига историје била отворена, могао је са подједнаким познавањем подробности да опише сцене из француске револуције, да пише гностичке химне Деви Марији као и да прикаже житије протопопа Авакума или устанак Стењке Разина.

Многа Волошинова дела имају мистичан карактер, али то није прозирање видовитог, као код Андрије Белог, није тајно предосећање судбине, као код Блока, нити реторска заношења, као код Бальмонта, — већ књишка, духовна мистика човека који никад не губи јасно виђење ствари и идеја. Волошин је волео да се прави час луд, час занесен, волео је у својим песмама да говори о безданима и чудесима, док је сам стално остајао хладан и трезвен.

То се не би могло назвати чак ни противречношћу. Просто, таква је била његова природа, која као да је у себи спајала низ непријатељских елемената. То се објашњава вероватно тиме што је Волошин — естета и симболиста, познавалац француске књижевности и грчке филозофије — ипак остајао типичан Рус. Дуго је живео у Француској и страсно је волео Париз, коме је посветио дивне песме (види „Булоњска шума“ и др.). Али тај Парижанин са Монпарнаса имао је оне примитивне снаге, оне љубави према замаху и слободи, која је издавала његово „скитско“ порекло. Анархистички индивидуалиста, он је остајао типичан Рус са православом брадом без обзира на јелински хитон или европско одело „као из кутије“, које је радо облачио. Те црте и његове личности и стваралаштва нарочито су се јасно показале за време рата и револуције.

Занимљиво је да су још 1904-6 год., за време прве руске револуције, Волошина привлачиле теме побуне, терора, потмулог незадовољства, „узбурканих гомила“.

Он је написао низ песама посвећених Робеспјеру, 1789-ој години и Наполеону. Једно од најјачих његових дела тога доба, звучна и свечана песма, „Анђео освете“, открива основну песникову мисао, коју ће он поновити десет година доцније. Анђео освете говори:

«Плавим пламеном ћу проћи кроз душу народа,
Црвеним пламеном ћу проћи по градовима,
Устима свију кликнућу «Слободо»!
Ал' сваком други смисао даћу ја.

Волошин види условљеност оних идеја због којих се људи боре и убијају. Не припада ниједном табору, зато што подједнако схвата тежње и погрешке њихове. За време рата, насупрот свим осталим песницима симболистичке школе, који се неочекивано претворише у певаче патриотског одушевљења, Волошин је као и Р. Ролан, хтео да остане „изнад окршаја“. Није хтео да подлегне општем безумљу, и тврдио је да само

кад ослеши у миру, поезија може постати стварно видовита. Зато је проповедао повлачење у себе, унутарњи аскетизам, далеко од немира животне таштине. А истовремено изгледало је да он у својој духовној осами боље увиђа прави лик и пут Русије. Тај одмерени и утанчани уметник нашао је нежне речи за домовину:

Волим те побеђену,
осрамоћену у прашини.

Он је говорио о Русији и у оним данима, спољних пораза и првих револуционарних бура, које су многе натеривали да падну у чамотињу и сумњу: „моћна си, ал' неземаљском мером, неземаљском страшћу си јака".

Та његова расположења није поколебао ни грађански рат. На њега је одговорио снажном и смелом песмом. И као и раније одбијао је да учествује у окршају и кад су од свакога под претњом смрти тражили да заузме позицију с једне или друге стране барикаде, Волошин је поносито изјављивао да су у његовом дому нашли уточиште „и црвени вођа, и бели официр". Он је храбро протестовао у „Песмама о терору" против свеопштег подивљавања и проливања крви, против свирепости своје епохе у којој су речи „метнути га уза зид" и „расходовати"[1] постале свакидањи изрази.

Али ужасавајући се стихиске снаге догађаја, бранећи, без нарочите наде на успех, права човечности и разума у данима рушења, безумља и љуте мржње, Волошин није престајао да буде „мудрац", човек од књиге и песник-мислилац. Седећи у свом Коктебелу, он је у опасности да буде стрељан или да умре од глади, писао песме о „Светој Русији". У револуцији 1917 год. видео је чету Стењке Разина, мржњу Пугачева, страшну слику Гришке Отрепјева, целокупну разбојничку и дивљу стихију народа, коју није могло да сломи ни вековно ропство, ни петроградска монархија. Он је поново прибегао књишким сликама и сјајним речима, говорио је о Византији, Трећем Риму, о препороду духа, употребљавајући библиска упоређења и подражавајући узвишеном тону пророка Језекиља и Јова, — али под блиставом одећом његових нових песама осећала се стварна узнемиреност. Он се трудио да све разуме, све прими, да и за време револуције остане ван страсти и борбе, као и за време рата, али истовремено он је оправдавао бес гомила и пожар револуције. А своју чувену песму „Света Русија", коју су 1918-20 год. рецитовали са хиљаду позорница, завршава речима:

Зар ја на тебе смем бацити камен?
Ил' да осудим страстан и буран пламен?
Зар лицем у блато пред тобом да не паднем
Траг босе ноге благосиљајући —

[1] Значи: стрељати, убити.

Ти — бескућнице, пропала, пијана,
У име Христа јуродива Русијо!

Нарочита национална мистика зазвонила је у његовим песмама, он је у искушењима револуције, у руској Голготи осетио неку вишу правду. А најтеже године написао је дивну песму, која је и данас сачувала своју актуелност:

Поноћне расту воде,
И јарост узбурканих гомила
Императорске љуља стубове,
И древне руши сводове.
Нигде пута, нити светлости...
Времена се превршила мера.
Али зашто да таква вера
Мене испуњава?
Разум не види спаса,
Али дух успркос њему
И у бездану види изданке
Неслућеног бујања...

Ове а и друге песме, пуне гњева, наде, пâтоса, писао је у незагрејаној соби у Коктебелу, седећи у поцепаним чизмама на босим ногама, за столом на три ноге и замењујући римама и ручак и вечеру. Људи њему блиски сећају се како се 1920 год. кад је у Криму био Врангел, Волошин појављивао у отрцаном жакету, париским панталонама и лакованим ципелама, из којих су вирили прсти, поносито забацујући своју велику главу у ореолу риђастих увојака. Кад су му предложили да се евакуише заједно са белима, он је одбио, говорећи да не може да напусти своју библиотеку. Али није остао због књига. Пријатељима који су га наговарали да оде, јер су се бојали за његов опстанак, одговорио је песмом, која открива психологију оних који су заједно с њим претпоставили патње у домовини спасењу ван границе:

Мрачан је удес руског песника:
Незнана коб води Пушкина
Пред цев револвера,
А Достојевског на губилиште.
Можда ћу исту коцку извући,
Горка чедоубицо — Русијо,
И на дну твојих подрума иструнути
Или у крвавој се бари оклизнути,
Али твоју Голготу нећу напустити,
Нити се одрећи твојих гробова.
Ма ме убила глад или злоба, —
Другу судбину не тражим ја:
Умрети, ал' умрети с тобом,
И с тобом као Лазар дићи се из гроба.

Ове је редове написао кад је чуо за стрељање Гумиљова.

Бољшевици нису дирали Волошина, и он је несметано живео у свом Коктебелу, окружен књигама и сликама. У том пустињаштву, у тој својој песничкој ћелији провео је 14 година штампајући само понекад песме о древној Скитији, о

пелену Кимерије и старом Адаму. Његово стваралаштво никако није могло да хармонира са епохом; он је то знао, те није ни покушавао да се прилагођава нити да очајава. Пред саму смрт предао је своју библиотеку Дому одмора за књижевнике на Криму; то је био његов једини „друштвени" чин.

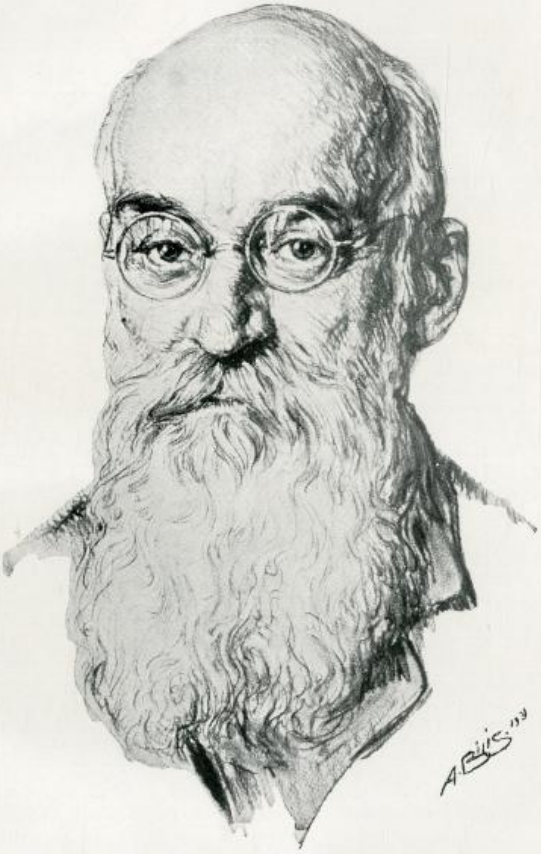

O. S. MINOR
(1861–1932 g.)

Mark Slonjim

USPOMENI O. S. MINORA

(26 NOV. 1861 – 25 SEPT. 1932 GOD.)

Maglovitog jesenjeg dana skupili smo se na jednom od pariskih groblja da poslednji put ispratimo Osipa Solomonovića Minora. Ova stroga građanska pratnja nije ličila na obične zvanične ceremonije, na koje se dolazi iz osećanja dužnosti, da bi se ispunila tužna društvena obaveza. Ta velika i raznolika gomila, koja je išla za Minorovim sandukom, bila je spojena zajedničkim i pravim osećanjem. Književnici i profesori, radnici i pretstavnici raznih stranaka, sedi vršnjaci pokojnika i omladina, Rusi i stranci — svi su oni živo osećali da u raci pored koje su defilovali bacajući grudve vlažne zemlje počivaju ostaci jednog od najblagorodnijih i najboljih pretstavnika ruske inteligencije i ruskog oslobodilačkog pokreta. I kad je sve bilo svršeno, kad se izdigla već humka na grobu Minora, gomila se još dugo nije rasturala, još su se dugo sećali onoga koji je za navek otišao od njih, i u letimičnim razgovorima ponovo su oživljavali njegov težak i herojski život i njegovu mušku otvorenost i onu prekaljenu veru koja je odlikovala pokolenje „staraca".

Minor je pripadao onome, sad već skoro legendarnom pokolenju ruske inteligencije, koje je istaklo izvanredne borce za prava naroda i isključivo snažne pretstavnike društvene misli i pokreta.

U toku pedeset godina svoga aktivnog života on je prošao teški put samopožrtvovanja i samoodricanja, koji je tako poznat ruskoj inteligenciji.

O Minorovom odnosu prema ratu može se suditi po ovoj činjenici. Izdat od strane Azefa, čuvenog provokatora, O. S. Minor bio je 1910 g. osuđen na robiju. Sa robije pisao je početkom 1915 god., tad mu je bilo 54 godine, Vladimiru Ivanoviću Lebedevu u Francusku: „ja sam svom dušom sa vama i vašim drugovima. Bez obzira na moje godine, bio bih srećan da budem sa vama u rovu. Zagrlite sve koji se tamo nalaze i recite da sam i ja s njima".

Te su se reči odnosile na odred ruskih emigranata-revolucionara, koji su pošli zajedno sa Vl. Iv. Lebedevom u redove francuske armije. Osip Solomonović Minor smatrao je da napad Nemačke na Belgiju i Austro-Ugarske na Srbiju obavezuje ove da se prihvate oružja i da pođu protiv napadača.

Kad ga je revolucija 1917 g. oslobodila robije, on je produžio svim silama da brani to gledište.

U epohi ruske revolucije Minor je nepokolebivo stojao na demokratskim pozicijama. On je branio principe „narodovlašća" i slobode čovečije ličnosti i zato je odmah došao u oštar sukob sa nabujalim boljševičkim pokretom. Boljševizam je Minoru bio organski stran, kao učenje nasilja i hladnog računskog materijalizma. Minor nije mogao da svari ni da prihvati boljševički teror, niti boljševički metod „sve je dozvoljeno, cilj opravdava sredstvo". I zato je Minor 1918 god. neustrašivo stao na čelo odlučne opozicije boljševičkom režimu. Komunisti su rešili da se razračunaju sa neugodnim i opasnim protivnikom koji nije prestajao da napada i izobličava njihovu tiraniju. Uhapsili su ga i zatvorili u onu istu Butirsku tamnicu, koju je Minor tako dobro znao iz ranijih godina. Dali su mu da popuni anketu, u kojoj on napisa da je 22 god. proveo u tamnicama i na robiji boreći se za oslobođenje naroda u Rusiji. A koliko će morati provesti za isti prestup u komunističkim tamnicama?

Hapšenje Minora proizvelo je takav utisak u Moskvi da su boljševici rešili da ga oslobode... uz kauciju od deset hiljada rubalja.

Minor je odmah posle oslobođenja otišao na Volgu, gde je stvarao „istočni antinemački front" i imao učešća u anti-boljševičkom ustanku zajedno sa Čehoslovacima. Oni su ga i izveli iz Sibira, gde je posle političkih prevrata i preokreta, Minoru počela da preti opasnost novog hapšenja od strane „belih" atamana admirala Kolčaka.

1919 g. Minor je opet u Parizu. Iza leđa mu je stajao dug patnički život razočarenja i gubitaka; svemu tome prisajedinjuje se još i nova žalost. Njegov sin, oficir u francuskoj službi, koji je 1918 g. otišao u Rusiju da vaspostavi istočni front, nestaje bez traga, sigurno streljan od boljševika.

Ipak Minor savlađuje svoj lični bol, zajedno sa najbližim prijateljima on pokreće list na francuskom jeziku „Pour la Russie", za zaštitu ruskih interesa, za pravilno osvetljavanje događaja i sprovođenje principa: „ni Lenjin, ni Kolčak, ni komunizam, ni reakcija". On je jedan od urednika i saradnika tada još novina „Volja Rosii". On je stalni učesnik skupština, kongresa, društvenih organizacija ruskih i stranih. Teško je nabrojati svu raznovrsnu delatnost Minora za vreme emigracije. Njegova visoka figura sa bibliskom bradom pojavljivala se i na međunarodnim kongresima kao i na emigrantskim skupštinama u Pragu, Parizu i Berlinu. Član pariskog Zemgora, pretstavnik ruskog istoriskog arhiva za Francusku, član francuske Lige prava građanina i čoveka i delegat njene ruske sekcije u međunarodnoj ligi, osnivač ruske sekcije pri francuskoj konfederaciji rada, saradnik mnogobrojnih listova, Minor je radio neprestano bez obzira na godine i srčanu manu, koja ga je naposletku oterala u grob. Jedno od najomi-

ljenijih njegovih čeda bilo je „Društvo za pomoć političkim zatvorenicima u Rusiji", poznato pod imenom političkog Crvenog krsta. Zahvaljujući Minoru, koji je bio njegov stalni pretsednik, i priređivanjem večerinki, predavanja, balova i skupljanjem priloga stotine hiljada franaka bili su upućeni u Rusiju i hiljade zatvorenika — žrtve boljševičkog režima — dobili su potporu u tamnicama i izgnanstvu. Izvanredna je ona osećajnost i nepristrasnost sa kojom je Minor zahtevao da se ukaže pomoć svim političkim zatvorenicima, bez obzira na njihove poglede i ubeđenja. U tome se izražavala celokupna širina i poštenje njegove prirode.

Poslednjih godina Minor se najviše bavio radom među ruskim radnicima u Parizu i među omladincima. I jedni i drugi su ga ne samo duboko poštovali već i iskreno voleli. Svaki je radnik znao da može kad god zaželi da dođe kod Minora — i ne samo da čuje od njega reč utehe i saveta, već da dobije i realnu pomoć. Samo njegova teška bolest prekinula je pohod ruskih radnih ljudi u skroman i mali Minorov stan.

Minoru nije bilo lako da živi van granice svoje zemlje. Bez obzira na poznavanje stranih jezika i solidno obrazovanje, on nije mogao potpuno da uđe u zapadno evropsku sredinu. Zato je bio i suviše Rus.

On je strasno voleo Rusiju, i kad je govorio o njoj, sa stidljivom nežnošću njegov tihi glas, pomalo grub, postajao bi blaži. On joj je služio svakim danom svog radnog života, kao i onim idejama koje je smatrao da su za nju spasavajuće. I od ostalih je takođe zahtevao takvo isto služanje, pošto je kao čovek rada i dužnosti bio strog i prema sebi. Oštrim otvorenim izrazima, podvučenim u njegovom govoru divnim moskovskim akcentom, Minor je ne jednom napominjao svojim mladim drugovima da služenje socijalizmu zahteva održavanje izvesnih viteških pravila časti, odanosti svojoj otadžbini, svojim idejama, neustrašivosti i unutarnje srčanosti. Te vrline bile su kod Minora potpuno zastupljene.

Postoji još jedna crta koju treba istaći. Minor se, bez obzira na svoje godine, nije okamenio u svojim pogledima i simpatijama. Njegova poletna i strasna priroda nije znala za mirovanje, on je neumorno istraživao istinu o Rusiji, brižljivo je proučavao njenu stvarnost, pratio je sve što se odigravalo u domovini i pokazivao je shvatanje mnogih događaja koji čak ni ljudima mladim od njega nisu bili potpuno razumljivi. On je brižljivo odvajao boljševike od Rusije i ljutio se strašno kad bi pod maskom kritike današnjih vlastodržaca iz Kremlja, nazirao nedovoljnu ljubav prema Rusiji ili vređanje njenog naroda i njene kulture.

Na nekoliko dana pred smrt, osećajući blizak kraj, on je pozvao sebi nekoliko svojih mladih saradnika, zaveštavajući im „da se ne predaju i da se i dalje bore za oslobođenje radnog naroda". A uoči same smrti rekao je ženi da ne želi ni govora,

ni venaca na grobu. Volja mu je bila ispunjena, i njegova je pratnja bila isto tako prosta i stroga kao i njegov život.

Gorko beše Minoru umreti u tuđini, i znati da njegovo telo neće biti predano zemlji u Moskvi, već na nekom groblju u Parizu. O tome je poslednjih meseci često govorio. Ali ma gde bili njegovi ostaci, njegovo će ime biti zapisano u istoriji ruskog društvenog pokreta. I doći će dan kad će buduća, srećnija od nas pokolenja pomenuti dobrom rečju Osipa Minora, kao časnog vojnika slobode, kao nekoristoljubivog i vernog slugu Rusije i njenog naroda.

КЊИГЕ И ЧАСОПИСИ

НОВА ЈУГОСЛОВЕНСКА КЊИГА О ДОСТОЈЕВСКОМ

Свестраније и дубље проучавање Достојевског, и његов књижевни утицај у целој Европи настаје, у јачој мери, тек после рата. То је сасвим појмљиво, јер је пламен европске катастрофе приближио и обновио језиве визије и предвиђања аутора «Бесова»; учинио разумљивијом и приступачнијом психу јунака из «Двојника», «Записа из подземља», «Злочина и казне», «Бесова», «Младића», «Идиота» и «Браће Карамазова». Трагика савременог живота је императивно диктирала враћање Достојевском. Ако се после његове смрти (1881) могло говорити о његовом продирању на запад, — после рата настају «године инфлације» Достојевског, јасно се види жеља за одгонетањем тајне његових уметничких и философских концепција. Опширно и темељно се баве његовим делањем Немци. Критичко интересовање за Достојевског код Југословена у новије доба датира углавном од појаве опширне студије д-ра Драгутина Прохаске.[1]) У том замашном и запаженом раду г. Д. Прохаска разматра и приказује Достојевског као «богоборца» и идеолога, у социјалном пресеку његовог времена и друштвених односа. Испрпна књига г. Прохаске обилује многим детаљима и обухвата у целини социјалну средину, живот и дела писца «Белних Ђуди». Међутим, обрада тог огромног градива таква је да читалац не може да добије прегледну синтетичку слику великог мајстора противуречности и крајности. Ипак је рад г. Д. Прохаске око Достојевског значно озбиљну појаву и духовно утврђивање овог писца у Југославији. После тога су, у току десет година, поводом годишњица рођења и смрти, и без повода, писали о Достојевском позвани и непозвани, руски књижевни историчари и критичари и аматери, али увек фрагментарно, додирујући поједине стране Достојевсковог живота и стварања, те нису много допринели да се расветли «загонетка Достојевског.»

Десет година после појаве г. Прохаскине студије опет у Загребу излази књига г. д-ра Јосипа Бадалића[2]), који је већ од раније познат својим студијама о Достојевском.[3]) Ову књигу чине три есеја који су, у вези с годишњицама Достојевског, објављивани у разним загре-

[1]) Д-р Драгутин Прохаска: Ф. М. Достојевски. Студија о свесловенском човеку. Загреб, 1921 год.

[2]) Д-р Јосип Бадалић: Ф. М. Достојевски у хрватској књижевности (лат.), Загреб, 1932 год.

[3]) Савременик, год. 16, 1921 год. Загреб, и др.

бачким књижевним часописима. Пригодни карактер тих чланака је проузроковао добре стране, као и извесне недостатке овог дела. Поред стручне и документоване студије «Достојевски у хрватској књижевности», која чини језгро књиге и доноси лепо сређене податке, у овој се књизи расправљају још две теме: «Књижевни стил Достојевског» и «Лик Достојевског.» На 57 страна г. д-р Бадалић говори о врло компликованим, где где и досада нерешеним питањима: о идеологији, психологији, етици и естетици Достојевског; о композицији његових дела, његовом стилу и т.сл.

Што се тиче, на пример, стила, којем је посвећен први есеј, г. д-р Бадалић описује га врло лепо и сликовито, али не рашчлањује његове елементе, не даје анализу која би открила његову везу и зависност од битних особина Достојевскове «естетике». Прихватајући, у основним потезима, становиште историског материјализма, које у литератури о Достојевском заступа га В. Переверзев[4]) и низ критичар. марксистске школе, — г. д-р Ј. Бадалић износи не формални, већ социолошки корен и основу Достојевсковог стила: «Књижевни стил велеградског пасторчета Д., песника овог велеградског обскура, није могао бити пастелним књижевним стилом властелинске књижевности руске, каквим се она јавља углавном од Пушкина до Толстоја... Идилична и провинцијска властелинска књижевност стила руског до Достојевског нервозно динамизује код Дост. моћним његовим захватом и немирни градски ковитлац приједстоничких мансарда и сутурена, где се сматрају у једном конвулзивном клупку понижени и увређени руске талашњице отимљући се у ствари парном ваљку тадање социално-економске селекције.»[5]) Даље у својој карактеристици г. Бадалић констатује да у стилу Достојевског «превладава каотички динамизам пун хистерије и мрачне трагичности.» Приповедачка дикција Достојевског, по г. Бадалићу, изгледа овако:... «Сад нехајно побацана и апатично утучена и отегнута, сад опет грозничаво повишена и испрекидана, већ према томе да ли проговарају резигнирани прегаженици или болећиви занесењаци». Ову «очиту непричесаност његовог стила» г. Ј. Бадалић објашњава материјалним приликама у којима је Д. компоновао своје романе и журбом у писању, тако да се почетак већ слагао у штампарији, док завршетак је био још у пичшевој имагинацији. «Иначе Д. као син мрачног петроградског амбијента и интелектуални пролетер, својим делима а и животом мање артист од већине својих земљака по Парнасу.»[6])

Недавна истраживања г. М. Бахтина о стилу Достојевског[7]) дала су кључ за разумевање привидне разбацаности и нервозности Достојевскових дела која је у неразвојној вези с њиховом структуром. Г. М. Бахтин у својој књизи објашњава динамичност Достојевсковог стила важном улогом коју у њему играју «туђа мисао» и «туђа реч» које руше јединство монолошког

[4]) В. Переверзев: Творчество Достоевскаго. Москва, 1928 г. нарочито стр. 49—58.

[5]) Поменута књига г. Бадалића, стр. 13.

[6]) Ibid. стр. 55.

[7]) М. Бахтин: Проблемы творчества Достоевскаго. Ленинград, 1928, нарочито стр. 105—135.

приповедања и чине га «многогласним». По овом писцу је Д. у сваком гласу чуо два супротна и контрадикторна; у сваком његовом изразу је изломљеност и могућност прелаза у други, опречни израз. То је нарочита хармонија гласова који звуче посебно и воде међусобни унутрашњи спор, оно што г. Бахтин сликовито зове књижевном полифонијом. Због ограничености простора г. д-р Ј. Бадалић није био у могућности да пружи детаљну анализу Достојевсковог стила, већ је морао да се ограничи генералним, претежно социолошким, констатацијама и истицањем карактеристичних особина које одмах падају у очи при читању Достојевског, — без улажења у основни нерв проблема. Гледиште г. д-р Бадалића налази своје оправдање и у карактеру доскорашњих критичких студија о Д. Као што сам показао на другом месту[8]), стварање Д. је уопште било готово искључиво објекат чисто идеолошког интересовања разних критичара. На првом месту је била садржајна, идејна страна његових дела која се изражавала у излагањима самог Д. или, још чешће, његових јунака. Она начела која су одредила његову уметничку форму и његову посве нову и компликовану структуру романа, до последњег времена су у критици била занемарена.

Међутим, после опсежних студија Л. Гросмана, М. Бахтина, А. Долинина, А. Бема и др. о облику Достојевскових дела закључак г. Бадалића да Д. као уметник «претставља у неку руку куриозитет: ненадмашно велик као умјетник садржаја он је мјестимице испод разине просјечног умјетника форме» — чини нам се неочекиваним. Покрећући питање о познатој журби у писању због новчаних неприлика г. Ј. Бадалић каже: «Посљедица оваког стварања очитовала се ипак најјаче у формалном умјетничком погледу: не само радња већ и поједини типови излазили су на тај начин испод пишчевог пера дјеломично растргани и разувјечени а дјеломично недоследни, крпљи и противурјечни». Не изгледа нам корисно ово одвајање уметничке садржине од уметничког облика. Мислим да се естетски ефекти не могу постићи рђавим обликом (а позната је сугестивна моћ естетских емоција при читању Достојевског); сем тога, стил је увек везан за битни карактер оних елемената који се стилизују. «Стил Достојевског, пише г. В. Переверзев,[9]) потпуно је нова врста стила која је у хармонији с новом садржином.» У својим констатацијама г. д-р Ј. Бадалић остао је на линији предратних истраживача Достојевског, који су његове уметничке манире проучавали много мање него философске странице. У очима тих ранијих критичара психолог и мислилац је бацио у сенку изванредног мајстора речи и првокласног романсијера.

Говорећи о Достојевском као идеологу, г. д-р Ј. Бадалић базира развој његових социално-политичких идеја час на биографском и публицистичком материјалу, час на идејама његових јунака из различитих дела. А баш ту, у произвољном спајању те две врсте исказа, леже тежиште целога проблема. О

[8]) Достојевски у руској критици, Летопис Матице Српске, књ. 331, св. 1—3, стр. 144.

[9]) В. Переверзев: Творчество Достоевскаго, стр. 58.

овој се теми већ много и одавна расправљало и готово увек по истој методи: извесне тезе разних аутора о уверењима Достојевског аргументоване су час његовим властитим мишљењем као политичара и јавног радника, час политичком и социјалном садржином његових романа. Главну линију идеолошког развоја Достојевског г. д-р Бадалић види у двема фазама а то су: «фаза социално-политичког револуционарства и фаза декаденције у његовој социално-политичкој идеологији.»[10]) Овај други период, кад је Достојевски постао свој, сасвим зрео, израђен уметник, са својом формом и оригиналном садржином, г. Ј. Бадалић карактерише, као «узмицање на поље идеолошке позиције, на којима се младеначки «петрашевачки» фанатизам канализује у правцу једне компромисне и опортунистичке национално-политичке концепције.»[11])

Достојевски, као чисти политичар, није се никад узвисао изнад просечног нивоа својих савременика, а сад је, као такав, потпуно заборављен. Тежиште његових погледа на свет и његове видовитости никад није било у политичком подручју, већ у високом и бескомпромисном социално-етичким захтевима. Зато нам је тешко да се сложимо с горњим тврђењима г-на д-ра Бадалића. Знамо да се конзервативно-политичка, понекад реакционарна, грађанска идеологија Достојевског посве разликује од његових моралних и филозофских назора скроз екстремних, парадоксалних и несумњиво револуционарних. За унутрашњи развој Достојевског је сасвим споредна она прва фаза и нема толике важности отступање са линије Петрашевског. Главно је удубљивање и откривање његовог унутрашњег света, које га је водило ирационалном продирању у најсакривеније тајне душе и судбине свог загонетног света. Загледавши у инфернале дубине руског духа, Д. се уплашио оне слике и инстинктивно тежио неким регулаторима и кочницама. Његово «знање» је било мучно и туробно. Познато је и то да Достојевски грађанин и обичан човек и Достојевски стваралац нису увек живели у складу, чак се први покаткад грозно оних понора у које је гледао други. А он се никад није устезао од крајњих закључака. Зато не можемо ставити у директну везу промену политичких погледа Достојевскога с конзеквентним развојем његових уметничких идеја, као што то чини д-р Ј. Бадалић на стр. 37 (о «Злочину и казни» и «Браћи Карамазовим»). Уопште је за сада веома тежак задатак — конструисати праву идеологију Достојевског (ако ју је он, уопште, имао као завршен систем) баш због супротних стихија његовог унутрашњег света и широке идејне амплитуде. Најомиљенији јунак Достојевскога јесте револуционарни буитовник, који носи у себе елементе најдубљег консервативизма и реакционарне помирљивости, на пример Раскољников или Ставрогин. Такав је и сам Достојевски; он је сав у својим јунацима. Као они он се колеба између револуције и реакције, тражи задовољење час у крајностима метежа, час конзервативне смирености, али се не задовољава ни једним ни другим.[12]) Својим јунацима је Достојев-

[10]) Књига д-ра Ј. Бадалића, стр. 33.

[11]) Поменута књига г. д-ра Ј. Бадалића, стр. 37.

[12]) В. Переверзев: Творчество Достоевскаго, стр. 6.

ски остављао «самосталност» у теоријским дискусијама, није им наметао своја уверења, чак им је давао гледишта која су се косила с његовим грађанским, али која су ипак равноправно постојала у његовој «многогласној» «двојничкој» природи. Конзервативац, чак и «реакционар» у обичном смислу, Достојевски уметник је био у исто време највећи бунтовник и револуционар. И једна и друга жица звоне у њему подједнако. Психологију катастрофалних потреса он је знао и осећао чак више и оштрије него ма ко од радикала.

Најопсежнији и најважнији од три есеја у књизи г. Ј. Бадалића је онај који је узет за наслов целе књиге: «Достојевски у хрватској књижевности». Врло исцрпне библиографске податке о томе г. д-р Бадалић је дао раније у «Новој Европи.»[13]) А сад, савесно и зналачки прати како се постепено развијао интерес за Достојевског код Хрвата, како су га преводили и какав је био његов утицај на књижевност. Поред критички проверених података ту налазимо тачна и важна историско-књижевна и психолошка запажања која ће бити од несумњиве и трајне вредности у литератури о Достојевском. Коначни закључак г. д-ра Бадалића у овом чланку је: «Достојевски ипак није прошао без трага мимо нашу књижевност, и његов утицај код нас можда још није рекао своје коначне ријечи».

Као што се види, књига г. д-ра Бадалића је израђена са стручним познавањем огромне литературе о словенском генију на руском и другим страним језицима и са јасном и одређеном оријентацијом у свима компликованим проблемима Достојевсковог стварања. Написана врло концизно и књижевно, она ће бити од велике користи и интереса за југословенске, па и за руске читаоце — јер уводи у савремено критичко схватање Достојевског; живо и топло осветљује многе стране његовог обимног и многоструког књижевног делања; оживљује одушевљење за овог писца и даје његов лик, како он стоји пред очима модерних истраживача.

Поред тога, заслуга г. д-ра Ј. Бадалића је у томе што он разматра Достојевског не као писца прошлости, кроз далеку призму историје, већ га узима као актуелну књижевну појаву савремености, која се налази међу активним чиниоцима данашњих литерарних превирања. Ова особина књиге јесто јемство за трајан успех њен код шире читалачке публике.

П. Митропан

Иринархъ Стратоновъ. Руская церковная смута (1921—1931). Издање „Парабола", Берлин, 1932 стр. 204.

Аутор, који је „духовни син и послушник" почившег патријарха Тихона, посвећује своју књигу његовој сени. Тема је прилично сложена и занимљива, а и деликатна: руске црквене размирице у Русији и у емиграцији у току последње деценије. Аутор је разделио своју књигу у седам поглавља, а у сваком поглављу паралелно прати развој догађаја црквеног живота у и ван Русије. По његовом схватању, које он опширно образлаже и поткрепљује документима, ови догађаји су доста тесно везани и испреплетани. У сваком поглављу налазимо један мали историски и црквено-правни

[13]) Нова Европа, Загреб, књига 23, бр. 4, 1931 год.

екскурс — увод у само излагање догађаја. Аутор пише без икакве злобе, доста објективно и са оном озбиљношћу и достојанством које изискује сам предмет.

Гледиште пак ауторово строго је у духу оне линије које се држао патријарх Тихон, а иза њега његови намесници — заменици, нарочито митрополит Сергије. Аутор, према томе, није склон ни различним реформаторским струјама у руској цркви у самој Русији, које су у главном претрпеле неуспех, а нису се служиле баш много подесним и морално згодним методама, ни основним правцима руске цркве ван граница Русије, оличеним с једне стране у митрополиту Антонију и његовом синоду, који борave у Сремским Карловцима, с друге стране у митрополиту Јевлогију и његовој црквеној управи у Паризу и руској Високој теолошкој школи која се тамо налази.

Митрополит Јевлогије био је дужи низ година претставник Московске патријаршије у иностранству и управљао је у њено име једним делом руских заграничних парохија, док је другим делом управљала руска емигрантска црквена организација у Ср. Карловцима. Овој организацији аутор замера што је покушала, под утицајем Вишег монархиског савета, да одређује будући облик владавине у Русији, да се активно бави политиком у духу крајње деснице и да је на почетку год. 1922 тражила од Сила да совјетској влади не буде дозвољен приступ на конференцију у Ђенови, него да се, напротив, руска емиграција наоружа, снабде новцем и чак добије оружану потпору од стране Сила ради насилног обарања бољшевичке владавине. Ово све било је бескорисно чак за саму ствар којој су људи око карловачког синода и Вишег монархиског савета хтели служити, али је, према документарним наводима аутора, послужило за совјетске властодршце као згодан изговор и повод за тешке и сурове прогоне руске цркве и клира и верних у току г. 1922; у тим прогонима многи су погубљени (међу њима и петроградски митрополита Венјамин), многи су депортирани, интернирани, затворени...

Трагедија руске цркве у границама Русије, њена Голгота је веома тешка, а приказана је у овој књизи објективно, можда и сувише мирним тоном.

У даљем развоју догађаја прилици легализације у Русији средишњих органа патријаршиске цркве (патријарховог заменика, митрополита Сергија и његовог привременог синода) руске црквене општине у иностранству — емигрантске, јер у свим готово земљама где има домаћег руско-православног становништва, створене су земаљске аутокефалне православне цркве — дошле су у један парадоксалан положај: од њиховог шефа митрополита Јевлогија и клира тражене су молитве за совјетску власт и личне писмене изјаве лојалности према овој власти. Посве је јасно да овакви захтеви, најзад неизбежни од стране легалних црквених органа са седиштем у Москви, нису могли да буду прихваћени у емиграцији од стране људи који нису совјетски држављани и немају никаквих обавеза према влади Совјетске Уније. Дошло је до неразрешивог конфликта као последице једне заиста парадоксалне, деликатне и у канонима нигде непредвиђене ситуације. Наш аутор изгледа да не схвата овде сву тежину и сложеност

ситуације. Као последица свега тога одвојиле су се руске заграничне црквене општине од Московске патријаршије. На овом се завршује интересантна књига г. Стратонова, који у исти мах хоће да прикаже како је руска црква унутра, упркос свим големим тешкоћама, издржала велико искушење и налази се на путу ка учвршћивању и јачању у сасвим ново историско доба и под апсолутно новим социалним условима. У колико у томе има истине и какво је фактичко стање, то је већ друго питање, а „Руски Архив» већ је неколико пута приказивао руске црквене односе на основу грађе из прве руке.

Михаил Талызин. По ту сторону. Париз, 1932, стр. 222 и 10 илустрација.

Аутор ове књиге напустио је Русију пре неколико година. Али он не припада ниједној струји или правцу. Формално он би могао да буде уврштен у редове т. зв. „треће емиграције», али његова књига, за разлику од књига, рецимо, С. Дмитријевског, који не само прича, него конструише теорије. и прогнозе, или Г. Беседовског и других који износе неке сензације и „тајне», то су, као што сам Тализин у предговору каже, „просте успомене о компликованом животу обичног Руса».

Пошто су успомене писане веома искрено, а и са талентом, то књига заслужује пажњу, чини симпатичан утисак и даје веома обилата и занимљива обавештења о Русији. Успомене почињу од детињства и студентских година аутора. Рођен је у Сибиру. Отац му је био механичар. Пловио је на лађама по огромним сибирским рекама, радио је на горостасним пословима и предузећима овог чаробног краја. Једног дана г. 1905 узео је учешћа у оружаном устанку и после битке са трупама, верним влади, остао је за увек богаљ...

Суриков, знаменити руски сликар, који је у својим историским сликама дао необично јак и моћан израз најдубљим, најважнијим појавама и струјама, можда самом „духу» руске историје био је стари очев пријатељ младог Тализина.

„... Суриков је говорио са изванредном проницљивошћу... Нешто пророчанско је пламтело у његовим речима, као код оних монаха из манастира Св. Пантелејмона, које је он питао о царским указима и предањима сачуваним у монашким ћелијама.

Он је био усхићен раскошју наших пролећа и стихијом кретања сибирског леда. Говорио је да за њега ово највише потврђује вољу јединог Бога за цео свет и да се све на земљи благовремено буди, јури и руши да би затим ишчезло у океану мира... — Каква дивота, а какав је глуп газда човечанство! — говорио је Суриков. Сибир није земља, него неизмерно богаство руско. Да ли знаш, момче, да сви људи, сви ми треба да служимо лепом, као пчеле сају. Непријатељи, љубав, новац, сав се живот заборавља, али трагови прекрасног живе. Лепота је старија од самог човека и њој се моли чак и звераd... Од ткива Ескима па до мога „Меншикова у изгнанству» пут је исто толико дуг као од каменог длета до чекића парне машине, али ипак воља и душа у њима су исте...»

На странама књиге Михаила Тализина појављују се многи руски уметници и виђенији људи који су остављали дубљег трага у руском животу: књижевник-приповедач А. Серафимовић, бивши свештеник, ве-

лики беседник и публициста, професор Григорије Петров, који је дубоко забраздио својим ватреним и племенитим беседама и Југославију, један од највећих песника руске модерне и симболизма, Валерије Брјусов, с којим се Тализин састао на фронту, у Пољској, у јесен г. 1914, Максим Горки, па песници Сергије Јесењин и Мајаковски... Лепе су такође стране где, фрагментарно, конспективно, али рељефно и узбудљиво, прича аутор о последњим предратним годинама, годинама великих очекивања, велике узрујаности, напетости, као и о рату и револуцији. Г. 1918 Тализин се нашао у Украјини. Судбина та је касније бацила у логор Махновљевих усташа, подједнако страшних и за окупационе трупе централних сила у Украјини, и за беле и за црвене, али нарочито за Јевреје према којима ови „анархисти» нису имали поштеде. Са глумцима и другим личностима Тализин је био заробљен. „... Ишли смо колима и пешице више од две недеље, — делом по стени врућој и прашљивој, делом по варљивим и успаваним долинама, где су се бавили хајдучијом „партизани — појединци»... На сеоским плотовима понекад су се виђале наредбе налик на ону: „Ми смо дигли у ваздух тамницу у Кривом Рогу, у Александровску, у Катеринославу... Тамницом и кнутом муче народ: док има тамница — народ није слободан»... Велики преци старе хетманске Русије будили су се у анархиским генерацијама револуционарног столећа... У огромним селима достојним имена варошi, уздрхтеле су успомене о козачкој државности...» Из реона заноситнутог од чета анархисте Махна, стигао је у реон беле армије. У Кијеву, који се налазио у рукама одреда ђенерала Брегова, нашао је Григорија Петрова, десничарског политичара и писца Шуљгина и друге. Једва је успео да се снађе, а већ су Кијево заузели црвени, те је морао да даје објашњења пред ванредном комисијом о своме држању и поступцима. Био је затворен, те је из близина посматрао функционисање црвене „правде». О овим крвавим страницама револуције писано је безброј пута. Али је Тализин нашао нове и речи и факта: — „... Опричнина Ивана Грозног, тајна канцеларија Петра Првог и аракчејевштина изгледале су кадшто досадне и провинцијалне, упоређене са поступком органа чувања револуционарног поретка и пролетерске диктатуре. Време није трпело одуговлачења. Осумњичени био је одмах оптужен, оптужени — осуђиван на пропаст. Понекад је био доста један сведок пролетерског порекла, или члан (комунистичке) странке, или чиновник на одговорном положају. Претње, глобе, конфискације и мито помагале су службеном паразитизму и пљачки. Истражне судије и други службеници били су смењивани и премештани; дешавало се да су саме судије нешто скривиле, па је према њима поступак био још суровији и безобзирнији. Истрагу је почињала једна личност, а завршавала трећа, факта су губила смисао, документа су се истрошила или ништила, оптужени су губили снагу воље и интерес према властитој судбини. О истребљењу људи саопштавали су као о „предметима регистра»: „расходовати», „поставити уз зид», „разменити»; реч „стрељати» није се употребљавала. Судили су не само живим људима, него и вери коју су они исповедали, њиховој савести, родбинским везама. Страсна борба

све је јасније делила људе у две обале, бацила један против другог два **биолошки** супротна система погледа на свет... Истрага се водила над интимним осећањима и обичајима, испитивали су некадашње авети и под судски микроскоп сакупљали су прашину одавно иструлелих лешева...» Фантастичне, страшне, грдне слике тамничког живота и живота у логорима за „контрареволуционаре» и „саботере» представљају важан део књиге Тализина, јер га је судбина неколико пута бацала у те тамнице и логоре. А уз то ишао је и његов активни јавни рад — то је парадокс руске стварности: био је шеф канцеларије украјинског комесаријата (министарства) просвете, активно је радио у „академском центру», комисији за помоћ науци и научницима, у Државном издавачком предузећу (Госиздат). Као такав Тализин је пропутовао знатан део Русије — од Петрограда до Владивостока, видео је људе и прилике ове огромне земље лабораторије, обухваћене пожаром горостасног и темељног преврата.

Како су страсно и предано радили руски научници под најнеповољнијим, управо страшним условима! Капу доле пред херојима и мученицима науке и стваралачке мисли!

Тализин је скупио богату грађу опажања и мисли, и човек се у чуду чуди над оним што се у Русији збива; свако партијско мерило је преуско, не одговара ничему, и тешко је снаћи се у свим тим борбама, узлетима, падовима, у срећи и несрећи, у лепоти и ругоби, у надама и очајању, у јунаштву, подвизима и грдним греховима... Ретко ме је која књига о Русији толико узбуђивала као ова...

„... Извори имовне неједнакости ишчезавали су, приватна својина претворила се у бајку... Али сваке године, од мира и братства, од комесаријата и градског сиромаштва вукло је у забачене планине, у степе, на село... Били су сретни они који су успевали да напусте престонице, а да не изгубе с њима везу, ко је могао да се изгуби у покрајини... Аутор је обишао сто деведесет и четири села и ево неких опажања:

„... Совјетско законодавство забрањивало је примену женског рада под нарочито тешким условима... Али норме рада на селу су рачунали као и некад од ране зоре до заласка сунца. Тридесетогодишње жене са надувеним трбусима ишле су са тешким ведрима на леђима од авлије до авлије, мрачно тужећи се на „утробу»... Тежак сеоски посао и женска зла судбина остале су нераздвојене. На трактору се понекад ипак вијала женска марамица, а понека баба на збору бринула се о дечијем склоништу. Девојке из комсомола нису могле да рачунају на добру брачну прилику. Црвени војници, после отслуженог војног рока тражили су оне које су „назвале на себе», које су се сматрале да су чисте „невесте», а не „девојчуре»...

„... И поново су се јављале супротности маште везане за машину и опанак, трактор и сељачке колибе...

...Земља је живела, грмела, мењала се, рушила и поново дизала, падала је, скупљала је безбројне жуљеве, сузе и снаге...»

М. А. Ларсонс, В советском лабиринте. Эпизоды и силуэты. Берлин, 1932, «Стрела», 182 стр.

Аутор веома запажене књиге «У

совјетској служби», М. Ј. Ларсонс, бивши руски адвокат и совјетски виши чиновник, иначе литавски грађанин, објавио је прво на немачком па онда на руском језику деветнаест карактеристика, цртица и слика из совјетског живота. Све су оне написане веома објективно, занимљиво, прозирно и са литерарним талентом. С једне стране, дате су карактеристике неколицине веома угледних комунистичких првака, и совјетских високих чиновника, као што су бивши амбасадор у Берлину Н. Н. Крестински, сада заменик комесара за спољне послове, онда покојни Красин, који је закључио мир у Бресту са Немачком, Гуковски, посланик у Ревалу, који је извршио самоубиство, и најзад чувени инжињер Ломоносов, кога су бољшевици 1927 г. избацили из службе. Много пак занимљивији од приказа и слика ових више мање знаменитих људи, јесу неколико епизода из службеног деловања аутора, као финансиског стручњака совјетске владе и начелника валутне дирекције у комесаријату финансија, и из свакодневног руског живота првих година бољшевизма.

Сасвим фантастична, као нека бајка, изгледа прича о томе како је аутор пратио од Москве до Риге знаменитог немачког писца Едуарда Фукса, историчара културе и обичаја, који је дошао после немачке револуције да изјави совјетској влади дивљење немачких револуционара. Са собом је понео из Русије мноштво куфера и сандука са бољшевичком литературом и царским папирним рубљама. Одисеја Фукса и његових немачких другова и самог Ларсонса пуна је авантуристичних и комичних момената. Приликом посете код Максима Горког Фукс је с великим незадовољством чуо врло оштру критику онога што су онда радили у Русији совјетски властодршци.

Исто тако веома су занимљиви доживљаји Ларсонса са младим агентом Г.П.У. који га је пратио као чиновник, додељен финансиској мисији у иностранству, на челу које је стајао сам Ларсонс, те га је шпијунисао. Или пак фантастичне авантуре првог путовања Ларсонса у иностранство после бољшевичког преврата, када је ишао у Финску са пасошем аустроугарског заробљеника да купује неке машине за државне фабрике хартије, па је био одмах протеран из Финске у Штокхолм.

Има у књизи и дирљивих и страшних епизода, аутентичних прича о страшним трагедијама свакидашњице за време т. зв. ратног комунизма. Колико крви, колико суза...

Безброј пута испричане, ове приче никад не губе свог животног интереса, своје кобне и тужне привлачности...

Нова књига Ларсонса је драгоцена грађа и зборник лични документата.

На крају књиге објављен је врло интересантан прилог: поверљив распис народног комесара Спољних послова Чичерина, датиран у Москви 11 новембра 1920 г., у којем се препоручује свима претставницима совјетске владе у иностранству «спартански начин живота». Како смо сада далеко од овог расписа!

Илья Эренбург. Испания, Париж, «Геликон» 1932. стр. 150.

Модерна Шпанија претставља, ван сваке сумње, интересантан објекат за посматрање и приказивање. Познати руски писац Илија Еренбург, који се у последње време много

бави репортажом вишег типа (н. пр., не само његов зборник дописа и путописа «Виза времена», него и романи «Хроника наших дана», «Десет коњских снага» и «Јединствен фронт») обишао је ланске године Шпанију, па је објавио своје импресије у низу духовитих скица, сакупљених у посебну књигу. У овим скицама налазимо све добре и лоше особине Еренбургове. Зачињен језик, живописно, пластично приказивање, оштар дар опажања, духовитост, али у исто време и весну претераност, намећљивост, пристрасност и једностраност.

Уводно поглавље под карактеристичним насловом «Магаре, ајде», у општим потезима мајсторски оцртава Шпанију, «земљу камена, риђе пустиње, просјачких заселака, одвојених један од другог дивљим горским превојима, ретких путева који личе више на стазе; ни шуме, ни воде...» И на позадини овог мрачног тла сељак јаше на магарцу. Он је отишао из куће већ рано у зору. На његовим раменима ћебе од длаке. Сада из клисура веје леден ветар, блиска је ноћ. Обазриво креће ноге трпељиво магаре, ноге су му сићушне, али су оне одавно навикле на големе просторе. Далеко је штала. Све је хладније и хладније. Човек вели: «burro, arre!» Ово звони као гласни ратни поклич. Ово је потресно са својим «ррр». Али у преводу значи само «ајде, магаре». Ово није ни опомена ни наредба, магарац послушно иде. Али је досадно, самотно човеку у једној таквој пустињи, он јаше сат, два, три, он јаше цео дан, и ето он разговара са магарцем — човеку треба да с неким говори. Дуго и беспрекидно он понавља: «ајде, магаре». Магарац не одговара, он само пажљиво креће ногама. Хладно је. Човек је равнио ћебе, па се завио у њега, као у мртвачко одело. Само се његова силуета види. Чудновата сенка, витез у плашту на малом магарету. Планинска тишина и све исто понављање: «ајде, магаре» као констатација судбине — и магареће, и своје, и можда целе Шпаније...»

Књига Еренбургова сва је прожета са неколико основних супротности: пустиња, варварство, примитивно соромаштво, — и богатство, сјај неколицине ултрамодерних, у извесним својим манифестацијама, великих градова, нарочито Мадрида; беда и јад народних маса и засићеност и раскош богаташа, велике аристократије и црквених људи; веома напредне «револуционарне» лозинке савремене шпанске републике, републиканска левица и социјалисти на влади у престоници и покрајинама — и све у главноме остаје као што је било пре; народ у тами, глад, болести, безброј деце која се рађају и брзо умиру од беде и нечистоће, и грађанска односно републиканска гарда која пуца у живо месо и убија голоруке сељаке и раднике, који без оружја подносе најскромније захтеве незнатног побољшања свога неиздржљивог, неподношљивог стања.

Овде се запажа тенденциозност аутора, он унапред и без поштеде осуђује сваку социјалну и културну акцију републиканске владе и левичарских странака у Шпанији. Он неће да верује у демократију и демократски социјализам; изгледа да само Совјети и социјална револуција по бољшевичком узору могу, по његовом уверењу, помоћи шпанском народу и битно променити на боље његове животне прилике. Напредни људи Шпаније нису за Еренбурга ништа; он игнорише једног Унамуно, једног Ортегу или Де-

Мадаријагу. Овог последњег он спомиње само, да би рекао, како тај вуче огромну плату посланика на страни (као да совјетски амбасадори не примају огромне своте на име плате и репрезентације?!). Сви ови одлични људи канда су беспослени и аморални «кабаљеро», који се одликују само тиме што умеју да беспрекорно носе отмене кравате, имају сјајно очишћене лак ципеле и држе блиставе и трештаве беседе у Кортесима (парламенту) за који Еренбург, као и за социјалисте као да нема довољно презира...

Разуме се да је све то претерано, и сигурно да није тако... и да Еренбург у својим оценама много греши...

Али ипак поред свег њеног странчарства и претераности, књига Еренбурга веома је занимљива, привлачна, информативна.

Руски проблем филозофије и религије 19 века, од д-р Душана Стојановића, Београд, 1932, XIV — 236 стр.

Са великом љубављу, и рећи ћу одмах, са пуно разумевања и ерудиције, проучио је аутор дела неколицине крупних и карактеристичних руских мислилаца прошлог века те је изнео један део резултата својих студија у четири огледа: Петар Чаадајев, Иван Кирејевски, Алексеј Хомјаков и Константин Леонтјев. У предговору аутор даје, држећи се у главном основне тезе Масарикове, потпуно исправну синтетичку карактеристику путева и дела руске религиозно-филозофске мисли: «њен главни проблем био је проблем религиозне филозофије историје који су наметнули историски услови... Руску религиозно-филозофску мисао у целину спаја дух слободе и спонтаности. Она је слободно-мислилачка. Она је дело световњака. Она је слободна од манира и метода филозофски настројених теолога. Она је спонтано црквена и везана је за цркву по слободном сазнању, када је то. Она носи на себи печат индивидуалистички. У својим историским перспективама она се много више наслања на народни религиозни дух, него ли на црквене религиозне традиције... Она није једнобојна, далеко од тога...» Проучавајући ову филозофију, аутор није вођен само чисто идеолошким, теоријским интересом. Него он истиче и актуелни интерес ових студија: «Ова овако разноврсна и богата руска мисао са својим сазнањем о преимућству религиозног духа и својим разумевањем тога духа за нас може имати и савременији значај, не само искључиво историски...» (Предговор, стр. VII, XI, XII, XIII).

Свој оглед о Чаадајеву аутор почиње, што је природно, кратком анализом револуције — реформе Петра Великог и њених последица. И заиста, Петрово дело јесте не само средиште новије руске историје, него и централни проблем руске историско-филозофске мисли». Било је веза између Русије и Европе и пре Петра. Али су се гледали из далека, не учествујући активно у животу једна друге... Нема сумње да је пре Петра Русија одржавала везе са Европом, али из сасвим других мотива. Петар је био за Русију човек новога духа, и то је дало други смисао свему што је везано с његовим именом у историји Русије... Од Петра Европа је постепено постајала за руску свест један безмеран факт њеног живота. Без обзира на све чињенице које су могле бити повод делатности Петра Великог: економске, финансиске, политичке, које се у данашње време нарочито подвлаче, нема спора

да два последња века руске историје претстављају у суштини борбу два духа у срцу Русије, и руска мисао, и социјална, и религиозна и политичка, развија се под сенком те двојности... Духовна криза Русије која је тако настала услед сусрета два духа, постала је на тај начин проблем руске мисли, који се није могао ни обићи ни избећи... Јер Русија... се срела са Европом... можда неминовно, али тим не мање судбоносно и по себе и по Европу... Европа је остала главна тема руске мисли све до данас...» (стр. 3—5).

Овај средишњи проблем довео је до груписања руских мислилаца: с једне стране преовлађивао је интерес социјално-политички: у вези с тиме испољила се тежња да Русија поново природан западно-европски цут развоја (западњаци, Херцен, Ник. Тургењев, Грановски, Белински, народњаци и социјалисти); с друге стране психолошки и религиозни интерес потенцирао је идеје и тежњу независности Русије (славенофили, Хомјаков, браћа Кирјејевски, браћа Аксакови, Самарин, Достојевски, Леонтјев). Напокон, тражила се и синтеза: њу су се трудили да даду «људи тако разли чити као што су Чаадајев и Соловјов» (стр. 6—7). Извесне линије су ту добро уочене, а зближавање Чаадајева и Влад. Соловјова чак је и веома занимљиво. Само ипак није процес толико једноставан, колико је то овде у сажетом облику и брзини приказано. Херцен и нарочито рани народњаци, а од социјалиста све народњачко крило, па и модерни бољшевизам нису ни из далека истоветни са западњацима; њихово схватање руских и европских проблема, путева Русије и односа према Европи веома је компликовано, а има пуно додирних тачака са славенофилством, можда још и више, него са либерално демократским, ортодоксним западњаштвом, чији је епигон сада стари Миљуков. Држим да аутор није довољно употребио неке радње које су му стајале сасвим при руци, а које сигурно добро зна: «Руски мислиоци и Европа» од проф. В. Зјенковског (Загреб, 1922) и «Руска револуција и њено порекло». од писца ових редака (Загреб, 1925), у којим баш овај проблем има централно значење.

При читању огледа о Чаадајеву лако се запажа да је аутор добро проучио дела Чаадајева у целини: не само најпознатија «Философска писма» и «Апологију лудака», него и дневник и нека писма послужили су му као грађа за једну лепу карактеристику Чаадајева.

Исто тако и одличан преставник славенофилства Иван Кирјејевски достојно је приказан у књизи Д-р Стојановића.

Можда је мање успела карактеристика Алексеја Хомјакова, иако и у њој налазимо врло добро оцртане моменте (нпр. Хомјаков — полемист, или Хомјаковљево схватање српског проблема).

Говорећи о обојици славенофилских првака, аутор исправно подвлачи да се словенофилство разликује од оног што обележава као «државни национализам». Тај правац који се обично, према Александру Пипину («Характеристика литературных мнении од 20-ых до 50-ых годов») зове «теорија званичне народности» одиграо је у историји руске политике и мисли једну веома знатну а и кобну улогу. Његови епигони и данас су веома утицајни и репрезентативни у круговима садашње руске емиграције. Било би веома добро, ако би аутор детаљније

приказао заиста битну разлику између та два, у многоме опет слична, правца: славенофилства и «државног национализма».

Рекао бих да је најуспелији, најлепши оглед о Леонтјеву. Не знам да ли ја тачно погађам, али ми се чини да је «руски Ниче», као што сада зову Константина Леонтјева најближи, најпривлачнији и најконгенијалнији нашему аутору. А и од свих руских мислилаца про учених у његовој књизи Леонтјев је можда најзанимљивији, најактуелнији и најважнији.

Јер заиста Чаадајев, после свега што се у Русији од онда збивало и после свега што су Русија и Руси и у политици, и у социјалном животу, и у књижевности, уметности и науци учинили у току сто година, које су протекле од времена када је писао своја «Философска писма», изгледа потпуно застарео и преживљен. Исто тако су преживели и славенофили, док Леонтјев има у себи «духа пророчког», уз све своје «назадњаштво» које је очигледно, премда би га многи хтели ублажити и порећи.

Књига Д-ра Стојановића у целини написана је са полетом и врло лепо. Ситне грешке које се понекад могу запазити, било у преводу руских текстова, или руске терминологије, било у неким фактима мањег значаја у главноме не кваре општи веома повољан утисак (нпр. «Оптина Пустињ» то јест «Оптин манастир претворио се у «Општину пустиња» стр. 78 и др.; на стр. 193 аутор вели да «манастир ствара перспективе и линије у руској степи», док је манастир типичан за шумске пределе Русије и северна острва, где је највише поникло руских манастира, и то најславнијих).

Аутор наговештава да је његова књига само један део већег дела. Желимо му успеха у остварењу и објављивању овог већег дела.

Д-р Алексије Јелачић

Издање Научног Одељења „Земгора" у Краљевини Југославији. Београд, Хартвигова улица 35. Телефон 20737. — Уредник, проф. ПАВЛЕ СТЕВАНОВИЋ, Професорска колонија, улица Рачког бр. 3. — Власник удружење „ЗЕМГОР", Хартвигова 35. — Претседник „Земгора" Т. МАХИН, Земун, Руска улица бр. 7.